BARRY
BUZAN

ŽMONĖS, VALSTYBĖS IR BAIMĖ

TARPTAUTINIO SAUGUMO
STUDIJOS
PO ŠALTOJO KARO

Eugrimas
ALK

BARRY
BUZAN

ŽMONĖS, VALSTYBĖS IR BAIMĖ

BARRY
BUZAN

ŽMONĖS, VALSTYBĖS IR BAIMĖ

TARPTAUTINIO SAUGUMO
STUDIJOS
PO ŠALTOJO KARO

Specialusis redaktorius
GEDIMINAS VITKUS

VILNIUS
EUGRIMAS
1997

UDK 321:327
Bu 432

Versta iš:

Barry Buzan
People, States and Fear:
An Agenda for International Security studies
in the Post-Cold War Era
Second edition

Iš anglų kalbos vertė

Aurimas Andrulis 23–108, *Jonas Daniliauskas* 108–193,
Edita Dranseikaitė 194–257, *Vitalis Nakrošis* 257–333,
Klaudijus Maniokas 334–458

Vertimo specialusis redaktorius
dr. *Gediminas Vitkus*

This edition published with support from the Open Society Fund-Lithuania,
and from the CEU Translation Project of the Open Society Institute-
Budapest

Knygos leidimą finansaco Atviros Lietuvos fondas
ir Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

© Barry Buzan, 1991
© Vertimas į lietuvių kalbą –
Aurimas Andrulis, Jonas Daniliauskas,
Edita Dranseikaitė, Vitalis Nakrošis,
Klaudijus Maniokas, 1997
© Įžanginis straipsnis ir rodyklių
sudarymas – Gedimino Vitkaus, 1997

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-752-22-1

TURINYS

Gediminas Vitkus. REALISTINĖ TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ TEORIJA IR BARRY BUZANO NEDALOMO SAUGUMO KONCEPCIJA 9

PRATARMĖ PIRMAJAM LEIDIMUI 23

PRATARMĖ ANTRAJAM LEIDIMUI 25

PAVEIKSLAI IR LENTELĖS 29

ĮVADAS 31
Saugumas kaip nepakankamai išplėtota sąvoka 34
Plėtotė devintajame dešimtmetyje 44
Šios knygos metodas 46
Šios knygos struktūra 59

1 skyrius
INDIVIDUALUS SAUGUMAS IR NACIONALINIS SAUGUMAS .. 69
Individualus saugumas kaip socialinė problema 69
Individualus saugumas ir du valstybės veidai 73
Valstybė kaip grėsmės šaltinis 78
Išvados: individualus saugumas ir nacionalinis saugumas 86

2 skyrius
NACIONALINIS SAUGUMAS IR VALSTYBĖS PRIGIMTIS 94
Valstybės kaip saugumo objekto apibrėžimas 94
Valstybės idėja 108
Valstybės institucijos 123

Valstybės fizinė bazė ... 132
Išvados: silpnos ir stiprios valstybės ... 139

3 skyrius
NACIONALINIS NESAUGUMAS: GRĖSMĖS IR PAŽEIDUMAI . 156
Grėsmės ir pažeidumai ... 156
Grėsmių tipai pagal sektorius ... 161
Grėsmių veikimas ... 182
Išvados: grėsmių daugiaprasmiškumas ... 189

4 skyrius
SAUGUMAS IR TARPTAUTINĖ POLITINĖ SISTEMA ... 194
Tarptautinės anarchijos prigimtis ... 194
Valstybių savybės ... 202
Sistemos struktūros sąvokos privalumai ir trūkumai saugumo analizėje ... 210
Tarptautinė visuomenė ... 217
Išvados: anarchija ir saugumas ... 226

5 skyrius
REGIONINIS SAUGUMAS ... 238
Spragos tarp valstybinio ir sisteminio lygmenų užpildymas: saugumo kompleksai ... 239
Trumpa regioninio saugumo istorija ... 257
Saugumo kompleksai kaip struktūros: procesai ir permainų pasekmės ... 265
Išvados: saugumo kompleksai ir politikos analizė ... 279
Priedas: išsami saugumo analizės schema ... 285

6 skyrius
EKONOMINIS SAUGUMAS ... 289
Tarptautinės politinės ekonomijos prigimtis ... 289
Ekonominio saugumo idėja ... 294
Ekonominis saugumas ir valstybė ... 302
Ekonominis saugumas ir tarptautinė sistema ... 310
Išvados: brandžios anarchijos politinės ekonomijos perspektyvos .. 325

7 skyrius
GYNYBOS DILEMA ... 334
Gynybos dilemos apibrėžimas ... 335

Istorinė gynybos dilemos raida ... 341
Gynybos dilemos pastovumas ... 353
Išvados: gynybos dilema ir saugumas ... 356

8 skyrius
GALIOS-SAUGUMO DILEMA ... 360
Varžybos dėl galios ir saugumo ... 360
Revizionizmas ir status quo ... 365
Revizionizmo prigimtis ... 371
Karinis veiksnys ... 380
Išvados: ar galima išspręsti galios-saugumo dilemą? ... 389

9 skyrius
NACIONALINIS IR TARPTAUTINIS SAUGUMAS:
POLITIKOS PROBLEMA ... 398
Loginės problemos ... 400
Suvokimo problemos ... 415
Politinės problemos ... 421
Išvados: politikos formavimas kaip nacionalinio saugumo problemos dalis ... 429

10 skyrius
BAIGIAMOSIOS MINTYS APIE TARPTAUTINIO SAUGUMO STUDIJAS ... 437
Apžvalga: saugumo darbotvarkė ... 437
Plačios saugumo interpretacijos priėmimo prasmė ir pasekmės ... 443
Implikacijos politikai ... 449

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ ... 459

DALYKINĖ RODYKLĖ ... 462

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ ... 466

REALISTINĖ TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ TEORIJA IR BARRY BUZANO NEDALOMO SAUGUMO KONCEPCIJA

„Šio tyrinėjimo tikslas buvo ne konkrečių politinių problemų sprendimas, bet siekis apdoroti ir gal net geriau sufokusuoti tas intelektines linzes, per kurias matomos konkrečios politinės problemos“ (p. 452), – taip savo knygos pabaigoje rašo Barry Buzanas. Ši autoriaus mintis labai tiksliai atspindi ne tik pristatomos knygos žanrą, bet ir apskritai teorinio mąstymo apie tarptautinius santykius paskirtį. Jeigu tiesiogiai tarptautiniuose santykiuose „dalyvaujantys“ politikai ir diplomatai turi veikti, ir dažniausiai jiems tenka veikti labai greitai, tai teoretikai visų pirma siekia suprasti ir paaiškinti, kas yra tarptautiniai santykiai apskritai, kaip ilgainiui keičiasi jų pavidalas, kokios yra giluminės juose kylančių problemų priežastys, kokie galėtų būti jų sprendimo būdai ir t.t. Kitaip tariant, teorinės tarptautinių santykių studijos padeda geriau ir giliau suvokti mus supančią tikrovę ir tuo pat metu kuria tų pačių politikų ir diplomatų racionalesnio veikimo prielaidas.

Antra vertus, teorijos *negalima* ir pagaliau *nereikia* pervertinti. Ji negali pateikti atsakymų į visus konkrečiomis aplinkybėmis kylančius klausimus, panašiai kaip žemėlapis negali parodyti, kur ir kaip mes turėtume keliauti. Nors ši aplinkybė kai ką nuolat skatina abejoti teorijos ir teorinio mąstymo tarptautinių santykių srityje prasmingumu, tačiau nepaisant siauro pragmatizmo diktuojamo skepsio tarptautiniai santykiai visais laikais buvo ne tik politikų ir diplomatų veiklos laukas, bet ir mokslininkų teoretikų svarstymų objektas.

Bandymai teoriškai apmąstyti tarpvalstybinius santykius jau žinomi nuo seniausių laikų. Teorinio mąstymo apie tarptautinius, tarpvalstybinius santykius pastangos randamos jau senovės Indijos, Kinijos ar Graikijos mąstytojų veikaluose. Pavyzdžiui, senovės Atėnų stratego ir istoriko Tuki-

dido (*c.* 455–400 *ante Christum*) *Peloponeso karo istorija* ir šiandien daugelyje pasaulio universitetų tebėra studentams privalomas tarptautinių santykių mokslo skaitinys. Jau Tukidido veikale buvo ryškiai pademonstruota, kad pagrindinė tarpvalstybinių konfliktų ir karų priežastis yra atskirų valstybių siekis stiprinti savo galią ir dėl to kylanti grėsmė viena kitos saugumui.

Vėlesniais laikais buvo parašyta nemažai traktatų ir veikalų, sukurta gražių projektų, kuriuose buvo ieškoma būdų, siūlomi receptai, kaip pakeisti esamus tarptautinius santykius, kad būtų galima išvengti karų ir užtikrinti pasaulyje taiką. Čia derėtų paminėti italų poetą Dantę Aligierį (1265–1321), prancūzų teisininką ir politiką Pierre'ą Dubois (1250–1320), prancūzų vienuolį Emericą Crucé (1590–1648), Prancūzijos karaliaus Henriko IV ministrą kunigaikštį de Sully (1560–1641), anglų kvakerį, vienos iš kolonijų Šiaurės Amerikoje įkūrėją Williamą Penną (1644–1718), prancūzų abatą de Saint-Pierre'ą (1658–1743), prancūzų rašytoją ir filosofą Jeaną Jacques'ą Rousseau (1712–1778), anglų sociologą ir teisininką, utilitarizmo teorijos pradininką Jeremy'į Benthamą (1748–1832) ir vokiečių filosofą Immanuelį Kantą (1724–1804). Tačiau visiems minėtiems mąstytojams būdingas vienas bruožas – visų jų veikaluose svarbiausias siekis yra ne tarptautinių santykių prigimties nagrinėjimas, bet noras išaiškinti ir pasiūlyti savą tarptautinių santykių sutvarkymo planą.

Greta čia minėtų amžinosios taikos recepto ieškotojų veikalų tarptautiniai santykiai buvo nagrinėjami ir per tarptautinės teisės prizmę. Šiuo požiūriu pradininkais laikomi olandų teisininkas ir valstybės veikėjas Hugo de Grotiusas (1583–1645) ir vokiečių teisininkas ir istorikas Samuelis Pufendorfas (1632–1694). Valstybėms, kaip ir kitiems juridiniams asmenims, buvo siūloma savo santykius reguliuoti remiantis visuotinai pripažintomis teisės normomis.

Pagaliau paraleliai su tarptautine teise plėtojosi dar viena tarptautinius santykius tyrinėjanti mokslo šaka – diplomatijos istorija. Prielaidas jai sukūrė vadinamasis „diplomatijos aukso amžius", trukęs nuo 1648 metų Vestfalijos taikos sutarties iki 1914 metais prasidėjusio Pirmojo pasaulinio karo. Tai buvo galutinio valstybių kaip suverenių ir visiškai nepri-

klausomų tarptautinių santykių subjektų įsitvirtinimo ir veikimo laikotarpis. Todėl natūralu, kad dėmesio centre atsidūrė suvereni ir praktiškai beveik niekuo nuo kitų nepriklausoma valstybė bei jos vardu veikiančių asmenų veiksmai tarptautinėje arenoje. Diplomatijos istorija gilinosi į atskirų valstybių politiką, ieškojo jų permainų priežasčių. Tačiau visi be išimties tyrinėjimai rėmėsi bendra visuotinai priimta schema, kuri teigė, kad kiekvienos valstybės veiklos tarptautiniu lygiu motyvas yra jos galios didinimas, o iš tokių į galios stiprinimą orientuotų veiksmų išplaukianti tarptautinių santykių sankloda yra galios pusiausvyra.

Galios pusiausvyra tapo ne tik universaliu metodologiniu diplomatijos istorijos principu, bet ir praktinės politikos orientyru. Vienos valstybės siekė išlaikyti *status quo*, kitos tuo tarpu, būdamos nepatenkintos savo padėtimi, – pakeisti padėtį sau naudinga linkme. Galios pusiausvyra pasirodė pakankamai universalus principas, kuriuo vadovaudamosi didžiosios Europos valstybės be stambesnių konfliktų ne tik pasidalijo savo įtakos sferomis ir kolonijomis, bet ir gana taikingai sugyveno tarpusavyje beveik visą devynioliktą amžių. Tačiau kone visuotinis galios pusiausvyros principo vertingumo pripažinimas nereiškė, kad valstybes valdantys elitai atsisakys ketinimo didinti savo galią ir nepasiduos pagundai pakeisti esamą padėtį sau naudinga linkme. Egoistiniai siekiai galiausiai sukėlė didžiųjų valstybių konfliktą ir daugiau kaip ketverius metus trukusį Didįjį karą.

Pirmasis pasaulinis karas yra savotiška riba, kuri ženklina tarptautinių santykių kaip atskiros ir savarankiškos mokslinės disciplinos atsiradimą. Po Pirmojo pasaulinio karo universitetuose buvo pradėtos steigti tarptautinių santykių katedros ir imta dėstyti specialūs kursai, prasidėjo specializuotos tarptautinių santykių studijos. Diplomatijos istorikai gilinosi į Didžiojo karo priežastis, atsirado specializuotos saugumo, karo, imperializmo, diplomatijos, derybų, geopolitikos ir ekonominių veiksnių vaidmens tarptautinėje politikoje studijos. Tačiau nepaisant tarptautinių santykių teorijos atsiskyrimo nuo filosofijos ir istorijos ir prasidėjusių specializuotų studijų, tarpukario laikotarpio debatuose dominavo dar iki 1914 metų išryškėję skirtingi požiūriai į tarptautinių santykių prigimtį ir svarbiausiąją jų problemą – taikos užtikrinimo priemonių paiešką.

Niekas nesiginčijo dėl to, kad pasaulio susiskaldymas į atskiras suverenias valstybes yra neišvengiama realybė. Tačiau skyrėsi šios realybės interpretavimo išvados. Intelektualūs „amžinosios taikos" užtikrinimo būdų ieškotojų sekėjai, t.y vadinamieji idealistai arba utopistai, buvo įsitikinę, jog pagrindinė karų priežastis yra ta, kad valstybių vyriausybės savo veikloje neatsižvelgia į natūralią skirtingų tautų, skirtingų valstybių nacionalinių interesų harmoniją. Jeigu valstybių vyriausybės, užuot didinusios savo galią ir plėtusios įtakos sferas, rūpintųsi, kad visi tarptautinės politikos dalyviai laikytųsi tarptautinės teisės normų ir prisiimtų įsipareigojimų, tai augtų tarpusavio pasitikėjimas ir mažėtų tarpusavio karų tikimybė. Idealistai arba utopistai manė, kad viena iš efektyvių priemonių, galinčių užtikrinti taiką, yra kolektyvinio saugumo sistemos ir įgaliotų tuo rūpintis atitinkamų tarptautinių institucijų sukūrimas.

Tuo tarpu kito, priešingo, vadinamojo realizmo, požiūrio šalininkai, remdamiesi visų pirma realios diplomatijos istorijos faktais, tvirtino, kad valstybių interesų harmonija yra utopija. Pasak jų, istorija rodo, kad galia ir savas interesas visada buvo pagrindinis valstybių veikimo tarptautinėje arenoje motyvas. Todėl ir taikos likimas priklauso tiktai nuo to, kokia yra galios pusiausvyra tarp taikos pageidaujančių (vadinamųjų *status quo*) ir norinčių kariauti dėl savo interesų (vadinamųjų revizionistinių) valstybių.

Britų politologas Edwardas Hallettas Carras (1892–1982) 1939 metais savo garsiojoje knygoje *The Twenty-Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations* atkreipė dėmesį į tai, kad iš pradžių po Didžiojo karo labiau dominavo utopistinis (arba idealistinis) požiūris į tarptautinius santykius. Iš jo išplaukiančios strategijos stengėsi laikytis ir Tautų lygą kūrę politikai. Ryškiausias tokios nuostatos šalininkas buvo tuometinis JAV prezidentas Woodrowas Wilsonas (1856–1924). Analogiškai mąstė ir Prancūzijos politikai, inicijavę ir 1928 metais pasirašę vadinamąjį Kelogo-Briano paktą, kuris paskelbė karą amoraliu reiškiniu. Tačiau laikui bėgant vis labiau ryškėjo idealizmu paremtos politikos trūkumai. Wilsonas taip ir nesugebėjo įtikinti Senato, kad JAV privalo aktyviai dalyvauti Tautų lygos veikloje. Savo ruožtu Tautų lyga be JAV taip ir neįstengė tapti tikra kolektyvinio saugumo sistema ir pasirodė nepajėgi

pasipriešinti revizionistinėms valstybėms. Čekoslovakijos sunaikinimas, Japonijos agresija Kinijoje, Italijos agresija Etiopijoje ir kiti tuometiniai įvykiai, regis, neginčijamai rodė, kad realizmo pateikiamas tarptautinių santykių esmės aiškinimas ir juo paremta užsienio politikos strategija iš tikrųjų yra arčiau realybės.

Antrojo pasaulinio karo pasekmės tarptautinių santykių teorijai buvo gana vienareikšmiškos. Skirtingai negu po Pirmojo pasaulinio karo, kuomet dominavo idealizmas, dabar neginčijamai daugumą protų užvaldė realizmas. Net idealistiškai nusiteikę analitikai manė, kad tik efektyvi galia gali užtikrinti taiką bei tarptautinės teisės ir moralės normų laikymąsi. Tam tikra prasme galima teigti, kad utopizmo (arba idealizmo) ir realizmo šalininkų debatai pasibaigė visišku pastarųjų triumfu. Po Antrojo pasaulinio karo realistinė nuostata galutinai įsitvirtino ne tik teorijoje, bet ir politinėje praktikoje. Ji visiškai atitiko susiklosčiusią Šaltojo karo ir dviejų supervalstybių varžybų bei viena kitos atgrasinimo strategijos realybę.

Populiariausiu JAV, taip pat ir kitose Vakarų šalyse tarptautinių santykių vadovėliu tapo 1948 metais pirmą kartą išspausdinta, o vėliau daugybę kartų pakartotinai išleista Hanso J. Morgenthau (1904–1980) knyga *Politics Among Nations*. Šios knygos leitmotyvas yra teiginys, kad valstybių elgseną ir laikyseną tarptautinėje arenoje sąlygoja nacionaliniai jos interesai, o pačių nacionalinių interesų esmę sudaro valstybės galia ir nuolatinis poreikis ją didinti. Tik disponuodama pakankama galia ir nuolat rūpindamasi jos palaikymu bei stiprinimu valstybė gali jaustis saugi, gali užsitikrinti ir kitokių savo interesų patenkinimą. Atitinkamai tarptautiniai santykiai, tarptautinė politika, tarpvalstybiniai karai yra ne kas kita, kaip savo interesų siekiančių valstybių politikų sąveikos išdava. Todėl atsakymus į klausimus, kas sudaro tarptautinių santykių turinį, kodėl kyla karai, kas galėtų užtikrinti taiką ir t.t., galima rasti tiktai nagrinėjant atskirų valstybių (ypač didžiųjų valstybių) interesus ir iš jų išplaukiančią užsienio politiką.

Realizmas, be abejonės, buvo puiki teorinė schema, kuri galėjo pakankamai įtikinamai paaiškinti, kokios yra karų priežastys, ir tuo pagrindu siūlyti vienokius ar kitokius taikos užtikrinimo receptus. Realizmas

gerai veikė nagrinėjant tiek supergalybių varžybas, tiek lokalinius mažesnių valstybių konfliktus. Ir vis dėlto, nepaisant realizmo piešiamo tarptautinių santykių vaizdo paprastumo ir įtaigumo, šio teorinio modelio intelektinė vienvaldystė truko neilgai. Ilgainiui išaiškėjo, kad ši teorija nebuvo pajėgi patenkinamai atsakyti į daugelį naujų klausimų, kuriuos suponavo po Antrojo pasaulinio karo susiklosčiusi politinė realybė. Realizmas pasirodė menkai pritaikomas nagrinėjant Vakarų Europos valstybių integraciją, taip pat ir platesnės industrinių šalių tarptautinės bendruomenės funkcionavimo procesus. Realizmas negalėjo pakankamai įtikinamai paaiškinti ir šeštajame dešimtmetyje prasidėjusio dekolonizacijos proceso priežasčių ir pasekmių. Pagaliau realizmas nebuvo pajėgus adekvačiai reaguoti ir interpretuoti akivaizdžiai revoliucionizuojančio mokslinės techninės revoliucijos bei tarptautinės ekonomikos plėtotės poveikio tarptautiniams santykiams. Paprasčiau kalbant, realizmas buvo „diplomatijos aukso amžiaus" laikų teorija, kuri nebebuvo pajėgi būti adekvatus orientyras fundamentaliai pasikeitusiame pasaulyje.

Visuotinai pripažįstama, kad realizmo vienvaldystės pabaigos pradžia sietina su šeštojo dešimtmečio viduryje prasidėjusiu vadinamuoju metodologiniu arba bihevioristiniu (nuo angliško žodžio *behaviour* – elgsena) „perversmu" socialiniuose moksluose. Bihevioristai tikino, kad bet koks tarptautinių santykių (kaip ir apskritai bet kokios socialinės) tikrovės tyrimas turi būti pagrįstas tik tuo, kas gali būti objektyviai fiksuojama, pastebima, ką įmanoma aprašyti ir išmatuoti, kas gali būti ištirta tiksliesiems mokslams būdingais metodais. Toks metodologiškai naujas tyrimas turėtų prasidėti iškeliant teorinę hipotezę, kad esąs tarptautinių santykių ar kitokios socialinės tikrovės reiškinių tarpusavio sąryšis. Po to turėtų būti renkami, rūšiuojami ir analizuojami konkretūs faktai. Galiausiai surinktų faktų pagrindu patvirtinama, patikslinama arba atmetama tyrimo pradžioje suformuluota hipotezė. Taip laipsniškai mokslininkai iš didžiulės ir įvairialypės tikrovės išskirtų tai, kas joje pastovu ir kas kinta, nustatytų ryšius tarp nuolatinių ir kintančių tikrovės elementų. Pagaliau empiriniu būdu išbandytos ir patvirtintos hipotezės virstų dėsniais ir būtų įvestos į esamų teorijų rėmus. Savaime suprantama, kad toks metodologiškai nau-

jas tyrimas įmanomas tiktai naudojant šiuolaikinę kompiuterinę techniką, kuri įgalina tyrinėtojus greitai ir efektyviai apdoroti milžinišką faktų bei informacijos kiekį.

Šis pasiūlymas, t.y. tarptautinių santykių analizei taikyti labiau išmatuojamus, kiekybinius parametrus, kuriuos galima empiriškai stebėti, registruoti ir matematiškai apdoroti, iš tiesų buvo revoliucinis įvykis. Nors biheviorizmas vis dėlto netapo visuotinai pripažinta tarptautinių santykių tyrimo metodologija ir vėliau buvo griežtai kritikuojamas už pernelyg didelį empirizmą, jis buvo reikšmingas visų pirma tuo, kad pademonstravo, jog egzistuoja ir tampa vis labiau prieinamos galimybės tarptautinius santykius tyrinėti *kitaip,* negu tai buvo daroma iki šiol. O kitoks tyrimas duoda ir kitokius rezultatus. Kitaip tariant, naujieji tyrimo metodai kritiškai analizavo ankstesnių teorijų (šiuo atveju realizmo) išvadas ir taip rėmė bei skatino naujų teorijų atsiradimą.

Tačiau mokslinė techninė revoliucija bei jos sąlygotos ekonomikos ir technologinės permainos ne tik atvėrė galimybes diegti naujus tikrovės tyrinėjimo metodus, bet ir laipsniškai pradėjo keisti pačią socialinę tikrovę. Vis dėlto tebevyko Šaltasis karas ir tebedominavo bipoliarinė tarptautinių santykių sistema, kuri per septintąjį ir aštuntąjį dešimtmečius dėl Vakarų demokratinių industrinių valstybių visuomenės ekonominių ir technologinių permainų patyrė fundamentalią modernizaciją. Šios modernizacijos padarinius tarptautiniams santykiams trumpai būtų galima apibūdinti kaip iki tol neregėtą ir vis didėjančią valstybių tarpusavio priklausomybę. Be to, greta valstybių svarbiais tarptautinių santykių dalyviais tapo viršvalstybiniai (pvz., regioninės ir globalinės tarptautinės organizacijos) bei subvalstybiniai (pvz., transnacionalinės korporacijos, politinių partijų internacionalai ir t.t.) subjektai. Dėl to tarptautinė politika tapo daug sudėtingesniu ir komplikuotesniu reiškiniu, negu kad ji buvo jau minėto „diplomatijos aukso amžiaus" laikais.

Šios fundamentalios permainos neišvengiamai turėjo įtakos ir tarptautinių santykių teorijos plėtotei. Suklestėję konkretūs tarptautinės politikos tyrinėjimai, kurie buvo vykdomi remiantis naujausia metodologija, atvėrė galimybę suformuluoti daugybę vadinamųjų dalinių, arba „viduri-

nio" lygio, tarptautinių santykių teorijų, kurios nagrinėjo atskirus tarptautinių santykių aspektus, bet ne jų visumą. Tarp jų galima paminėti ir integracijos, ir sprendimų priėmimo, ir ekologines, ir feministines ir kitokias vadinamąsias dalines teorijas. Šioje situacijoje realizmas tarsi atsidūrė „už skliaustų". Jis tebebuvo laikomas reikšminga teorija, aiškinančia supervalstybių santykių bipoliarinėje sistemoje prigimtį, tačiau kitiems tarptautiniu lygiu vykstantiems procesams (pvz., ekonomikos globalizacijai, regioninei integracijai, valstybių bendradarbiavimo formų ir institucijų įvairovei, dekolonizacijai ir t.t.) analizuoti buvo laikomas visiškai netinkamu. Todėl daugelio tarptautinių santykių teorijų tyrinėtojų nuomone, septintajame dešimtmetyje greta realizmo gali būti išskirta nauja tarptautinių santykių suvokimo perspektyva arba paradigma, kuri įvairiuose šaltiniuose vadinama pliuralizmo arba liberalizmo vardu.

Tačiau vargu ar pliuralizmą (liberalizmą) galima laikyti savarankiška tarptautinių santykių teorija tikrąja to žodžio prasme. Iš esmės pliuralizmas nėra vientisa teorinė koncepcija. Tai viso labo tik įvairių tarptautinių santykių aspektų tyrinėjimų, neigiamai nusistačiusių klasikinio realizmo atžvilgiu, konglomeratas. Liberalai arba pliuralistai mano, kad realistai iš tikrųjų nėra jokie realistai. Realistai, valstybę laikydami vientisu ir racionaliai tarptautiniuose santykiuose veikiančiu dariniu, iš tikrųjų labai abstrahuojasi nuo tikrovės, ir tokia didelė abstrakcija neišvengiamai kenkia gilesniam tikrovės pažinimui. Todėl šiose „antirealistinėse" teorijose valstybė kaip tarptautinių santykių subjektas tyrimo metu „išardoma" ir nagrinėjama su visais šiaipjau vidaus politikos subjektais ir jų poveikiu užsienio politikos formavimui. Suinteresuotos piliečių grupės, biurokratinis aparatas, politinis elitas ir net atskiri asmenys – politiniai lyderiai – gali įvairiomis kryptimis veikti užsienio politiką ir dėl to valstybė toli gražu ne visada yra pajėgi pasirinkti racionaliausią veiklos kryptį. Antra vertus, liberaliai arba pliuralistiškai nusiteikę tyrinėtojai mano, kad ne mažiau svarbūs yra ir nevalstybiniai tarptautinių santykių dalyviai. Pavyzdžiui, tarptautinės organizacijos turi būti laikomos pakankamai savarankiškais subjektais, kurie toli gražu ne visada veikia taip, kaip to pageidautų jų valstybės narės, nes jos turi specifinius savo interesus ir jų įgyvendinimo sie-

kiančią biurokratiją. Tas pats pasakytina ir apie transnacionalines korporacijas bei jų vaidmenį šiuolaikinėje tarpusavio priklausomybės sąryšiais sujungtoje pasaulio ekonomikoje. Neretai jos turi didesnę realią politinę ir ekonominę galią negu atskiros suverenios valstybės.

Ir vis dėlto, nors realizmas kaip teorija tikrai nebeatspindi visų svarbiausių dvidešimto amžiaus antrosios pusės tarptautinių santykių realijų, pliuralizmas arba liberalizmas niekuomet nebuvo jam rimtas konkurentas. Tai buvo nors ir energingai „maištaujanti", bet labai „neorganizuota" opozicija, kurią kai kas aiškumo dėlei dirbtinai jungia į vieną grupę neigiamo požiūrio į realizmą pagrindu. Iš tikrųjų daug teisingiau būtų pliuralizmą laikyti vertingu tolesnės realizmo raidos ir modernizacijos stimulu. Šį pliuralistinį „maištą" prieš realizmą galima lyginti su šešioliktame amžiuje prasidėjusiu reformacijos maištu prieš stagnacijon patekusią katalikybę. Tačiau reformacija, kaip žinome, nereiškė katalikybės pabaigos. Priešingai, ji sukūrė prielaidas kontrreformacijai ir katalikybės modernizacijai. Taigi ir realistinė tarptautinių santykių teorija, susidūrusi su pasikeitusiu pasauliu ir naujausių konkrečių tyrinėjimų išvadomis, patyrė savotišką „kontrreformaciją". Naujasis realizmas, arba neorealizmas, kurio ryškiausiu atstovu ir pradininku galima laikyti Berklio universiteto Kalifornijoje profesorių Kenneth'ą N. Waltzą –1979 metais jis išleido knygą *Theory of International Politics,* kurioje pabandė sujungti dvidešimto amžiaus antrosios pusės realijoms pritaikomus klasikinio realizmo elementus su kitų teorinių tyrinėjimų pasiektais rezultatais.

Jeigu klasikinio realizmo teoriniu išeities tašku yra laikoma ir tarptautinę politiką persunkusi ydinga žmogaus prigimtis, jo nenumaldomas noras didinti savo galią bei dominuoti, tai neorealizmas pagrindinį akcentą perkelia į tarptautinę sistemą. Neorealizmo požiūriu tarptautiniai santykiai yra ne atskirų egoistiškai siekiančių savo galią didinti valstybių užsienio politikos suma, bet visų pirma tam tikra valstybių sąveikos sankloda, tam tikra struktūra. Tarptautinės sistemos struktūra priklauso nuo to, kokie nusistovi sąryšiai tarp sistemą sudarančių elementų. Jeigu dominuoja vertikalūs (pavaldumo) sąryšiai, tai sistemos struktūrą galima apibūdinti kaip hierarchiją. Jeigu dominuoja horizontalūs (lygiavertiškumo) sąryšiai, tai sistemos struktūrą ~~galima apibūdinti kaip anarchiją~~. Valstybių

vidaus politikoje labiau vyrauja vertikalūs hierarchiški santykiai, kur vieni subjektai naudojasi didesnėmis galiomis, turi didesnę įteisintą valdžią negu kiti ir pagaliau kažkas disponuoja aukščiausiąja valdžia – suverenitetu. Tuo tarpu, pasak Waltzo, tarptautinę sistemą galima apibūdinti kaip anarchiją, nes joje vyrauja horizontalūs bent jau formaliai viena kitai lygių ir suverenių valstybių sąryšiai. Taigi nors Waltzas neatmeta pagrindinio klasikinio realizmo postulato, kad kiekviena valstybė kaip *minimum* siekia išlikti ir užsitikrinti saugumą ir kaip *maximum* dominuoti pasaulyje, jis atkreipia dėmesį ir į tai, kad šį siekimą riboja ne tik ribotos valstybių galimybės ar kitų valstybių atsakomieji veiksmai, bet ir pati anarchiška tarptautinės sistemos struktūra.

Neorealizmo požiūriu tarptautinės sistemos anarchiškos struktūros karkasą be jokios abejonės sudaro tarp sistemos elementų – suverenių valstybių – susiklosčiusi galios pusiausvyra. Tačiau kita vertus, susiformavusi galios pusiausvyra dar neišsemia viso anarchiškos struktūros turinio. Anarchinė struktūra gali keistis priklausomai nuo pačių įvairiausių (ekonominių, kultūrinių, ekologinių ir t.t.) saryšių tarp jos elementų pobūdžio. Todėl net ir tuo atveju, kai galios pusiausvyros sankloda išlieka nepakitusi, pati struktūra vis dėlto gali keistis ir tapti daugiau arba mažiau anarchinė.

Štai ir Buzanas, nagrinėdamas visų pirma nacionalinio saugumo problemą ir remdamasis šiuo kriterijumi, įveda net savotišką anarchijų klasifikaciją. Pasak autoriaus, vieni anarchijos pavidalai aštrina nacionalinio saugumo problemą, kiti ją švelnina. Todėl anarchijos pavidalus galima išdėlioti į skalę, kurios vienoje pusėje būtų nebrandžios, t.y. nacionalinio saugumo problemą aštrinančios struktūros, o kitoje – priešingai, šią problemą švelninančios brandžios struktūros (plačiau žr. šio leidinio p. 226–233). Būtent šioje besikeičiančios struktūros idėjoje ir slypi pagrindinė neorealizmo, arba struktūrinio realizmo, novacijos reikšmė tarptautinių santykių tyrinėjimams. Struktūros sąvoka atveria galimybę integruoti išliekamąją vertę turinčius klasikinio realizmo teiginius su moderniųjų laikų tarptautinių santykių tyrinėjimų išvadomis apie augantį sąveikos tarp struktūros elementų intensyvumą ir didėjančią jų tarpusavio priklausomybę.

Buzano knygą *Žmonės, valstybės ir baimė* kaip tik ir galima priskirti šiai Waltzo pradėtai neorealizmo tradicijai. Su tokiu įvertinimu, regis, sutinka

ir pats Buzanas, kuris apskritai tarptautines saugumo studijas būtų linkęs laikyti „liberaliu realizmo performulavimu" (žr. šio leidinio p. 451). Iš tikrųjų jis nuosekliai laikosi tiek klasikinio realizmo nuostatos, kad valstybės kaip politikos formuotojos primatas išlieka tvirta realybe, tiek ir pagrindinės neorealistinės nuostatos, tvirtinančios, kad pagrindinis tarptautinės politikos kontekstas yra anarchinė tarptautinės sistemos struktūra. Todėl iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad ši knyga yra skirta gana siaurai nacionalinio saugumo problemai, kurią bandoma gvildenti šiandien jau platų rezonansą įgijusioje neorealistinėje tarptautinės politikos teorijoje. Tačiau išsamiau susipažinus su šiuo darbu, skaitytojui greitai taps akivaizdu, kad į jo rankas pateko konceptualus veikalas, kurį neabejotinai galima laikyti vertingu indėliu į tarptautinių santykių teoriją.

Tiesą sakant, knygos autorius tiesiogiai nekelia sau uždavinio prisidėti prie tarptautinių santykių teorijos plėtotės. Pagrindinis knygos tikslas – noras geriau perprasti ir suformuluoti nacionalinio saugumo problemą. Tačiau, pasak autoriaus, tam trukdo pernelyg siauras pačios saugumo sąvokos supratimas. Buzanas mano, kad tinkamai suformuluoti ir spręsti konkretaus nacionalinio saugumo problemą galima tik turint omenyje, kad saugumas yra integralus, nedalomas ir kompleksiškas reiškinys, kad nacionalinio saugumo problemos negalima spręsti tik valstybiniu lygmeniu, neatsižvelgiant į individualų, regioninį ir sisteminį lygmenis, kad politinis ir karinis valstybės saugumas yra neatsiejamas nuo ekonominio, socialinio ir ekologinio saugumo.

Tačiau nepaisant visų autoriaus išvadų apie platesnės saugumo sampratos teorinę ir praktinę svarbą, reikia konstatuoti, kad pats didžiausias šios knygos nuopelnas yra *visapusiška saugumo sąvokos analizė*, kuri „nuvedė" autorių, o paskui jį „veda" ir skaitytoją „į didžiąją kelionę po visą tarptautinių studijų sritį". Buzanas parodė, kad daug plačiau suprastas saugumas yra ne tik pati savaime įdomi ir verta nuodugnių studijų problema, bet ir puiki idėja, visas tarptautines studijas organizuojanti ir sujungianti į vieningą visumą. Kaip saugumas realybėje yra nedalomas ir persmelkia visus politikos lygmenis bei svarbiausius sektorius, taip ir saugumo sąvoka atveria galimybę sėkmingai susieti daugelį teorijos ir anali-

zės sričių, kurios paprastai tarptautinėse studijose yra viena nuo kitos izoliuotos. Nedalomo saugumo sąvoka į vientisą sistemą įjungia ir tarptautinių santykių teoriją, ir tarptautinę politinę ekonomiją, ir regionų bei strategines studijas, ir taikos bei konfliktų tyrinėjimus, ir žmogaus teises, ir vystymosi tyrinėjimus, ir diplomatijos istoriją, ir netgi tam tikras mokslo bei technologijų sritis. Panašiai kaip išvestinės galios pusiausvyros sąvoka atsiranda į tarptautinius santykius žvelgiant per galios prizmę, taip analizuojant tarptautinius santykius per saugumo prizmę sukuriamos naujos išvestinės sąvokos (pvz., saugumo kompleksai, gynybos dilema, galios–saugumo dilema, silpnos ir stiprios valstybės, brandi ir nebrandi anarchijos ir kt.), užpildančios šio požiūrio suponuotas schemas.

Kaip tik todėl šią Buzano knygą galima traktuoti ne tik kaip monografiją, kuri aukščiausiu teoriniu lygiu ir pagal naujausius teorijos plėtotės pasiekimus gvildena sudėtingą mokslinę problemą, bet ir kaip novatorišką mokymo priemonę visiems, kurie nori pradėti studijuoti tarptautinių santykių teoriją. Nors šios teorijos problemoms yra skirta šimtai knygų, tačiau mūsų skaitytojui tam tikra prasme pasisekė, nes savo pažintį su šia neabejotinai įdomia ir reikšminga mokslo sritimi jis galės pradėti būtent nuo šios teoriniu, metodologiniu ir idėjiniu požiūriu vientisos ir naujos knygos. Pagaliau ši knyga, nepaisant jos akademizmo ir abstraktumo, bus naudinga ir tiems, kurie yra tiesiogiai susiję su politika ir administracija. Ji gali būti savotiškas orientyras ir kriterijus vertinant tiek savo pačių, tiek kolegų, tiek oponentų mintis bei veiklą daugelyje svarbių politikos krypčių, turinčių vienokį ar kitokį ryšį su nacionalinio saugumo užtikrinimo problema.

Gediminas Vitkus

Markui Zacheriui ir *Kalui Holsti'ui,*
kurie kiekvienas savaip
skatino mane pradėti šį tyrinėjimą

PRATARMĖ
PIRMAJAM LEIDIMUI

Ši knyga buvo ilgai brandinama. Jos idėja gimė mano galvoje 1976 metais, o rašant ją daug žmonių paveikė jos kūrimą. Besiplėtojantis sumanymas vis labiau lėmė mano studijuojamos literatūros sąrašą, vertė gilintis į nepažįstamas sritis bei padėjo atskleisti tikrąją vertę tos literatūros, kuri anksčiau buvo mano mąstymo periferijoje. Iš dalies dėl to, kad knygoje buvo panaudoti labai skirtingi šaltiniai, aš nutariau, kad bus geriau pateikti bibliografines išnašas, o ne vientisą bibliografiją. Kadangi nuorodos nesudaro nuoseklaus literatūros sąrašo, man atrodė, kad naudingiau būtų palikti jas atitinkamose vietose teksto viduje, o ne sutelkti knygos pabaigoje.

Be mano minimų autorių ir jų knygų, daugelis žmonių padėjo man labiau tiesiogiai. Vienas iš jų, Fredas Hirschas, sakė, kad man reikės truputį pasimokyti politinės ekonomijos, ir šiuo atveju, kaip ir daugeliu kitų atvejų, jis buvo teisus. Mano dalyvavimas Johno Ruggie'o organizuotame koliokviume apie „alternatyvias tarptautinės tvarkos koncepcijas" sukūrė idealų Fredo patarimo įgyvendinimo kontekstą, taip pat padėjo man pradėti mąstyti tinkamu šiai knygai lygmeniu. Dialogai su H. O. Nazarethu praturtino mano mintis labiau negu jis pats galėjo įtarti, ir nors tie dialogai, palyginti su šiuo projektu, vyko visai kitame kontekste, abipusė nauda buvo didžiulė. Tarptautinių santykių grupė, vadovaujama R. J. Barry'o Joneso, paskatino pagalvoti apie keletą klausimų, kuriuos kitu atveju aš būčiau tikriausiai ignoravęs, ir kai kurios svarbios šios knygos dalys išaugo iš toje diskusijoje pasėtų sėklų.

Aš taip pat labai dėkingas mano draugams ir kolegoms – Kenui Boothui, Hedley'ui Bullui, Deborah'ai Buzan, Tony'ui Buzanui, Joseph'ui Frankeliui, Rogeriui Harrisonui, Kalui Holsti'ui, Peteriui Mangoldui, Peteriui Murray'ui, Gonzalo Ramosui, Gowherui Rizvi'ui, Johnui Ruggie'ui ir Kennethui Waltzui – už jų komentarus priešpaskutinei projekto versijai. Richardas Little'as padarė man didžiulę paslaugą komentuodamas pradinį projektą, o Charlesas Jonesas ir Robertas Skidelsky's prisidėjo pateikdami detalią penktojo skyriaus analizę. Be šių žmonių pagalbos knyga nebūtų buvusi tokia, kokia ji yra dabar, ir netgi ten, kur aš su jais nesutikau, jie padėjo man aiškiau išreikšti savo nuostatas. Aišku, atsakomybė už išspausdintą rezultatą tenka man, tuo labiau asmeniškai prisiimu tą atsakomybę už kai kuriuos ankstesnius pralaimėjimus savo kritikams.

Taip pat norėčiau padėkoti Warvicko universitetui už tai, kad 1981 metais man buvo suteiktos dvejos neeilinės atostogos. Be tokio ilgo laikotarpio nepertraukiamam darbui aš nebūčiau galėjęs parašyti pradinio projekto, kuris ir tapo seniausiuoju šios knygos protėviu. Pagaliau už kvalifikuotą pagalbą man malonu padėkoti ir poniai Joy Gardner, kuri padarė daug daugiau, ne vien tik prisidėjo prie to, kad mūsų fakultetas pavirstų malonia efektyvaus darbo vieta, ir kuri labai kruopščiai ir laiku surinko visus tekstus.

BARRY BUZAN

Londonas
1982 metų rugpjūtis

PRATARMĖ ANTRAJAM LEIDIMUI

Sveiki visi, skaitantys šią knygą antrą kartą. Ši pratarmė paaiškins, kuo ir kodėl antrasis leidimas skiriasi nuo pirmojo.

Leidėjų pasiūlymas paruošti antrą šios knygos variantą iškėlė problemą: ar reikėtų tik atnaujinti senąją knygos versiją, ar iš naujo apmąstyti visą problemą. Už paviršutinišką knygos peržiūrėjimą buvo knygos identiškumo išsaugojimo argumentas. Tačiau nuodugniau peržiūrėti turinį skatino atsivėrusi galimybė įvertinti ankstesnius rezultatus ne tik naujų mano paties tyrinėjimų, bet ir devintojo dešimtmečio pabaigoje prasidėjusių didžiulių tarptautinių pokyčių šviesoje. Aš nusprendžiau išnaudoti šią galimybę – permąstyti visą problemą iš naujo ir taip patobulinti savo kūrinį, kad jis atitiktų mano ir kitų sukaupto įdirbio lygį. Taigi ši knyga jau atspindi 1989 metais prasidėjusias permainas. Šioje knygoje, kaip ir jos pirmtakėje, sprendžiama ta pati problema, naudojama ta pati struktūra, tačiau išvadų tonas yra jau visai kitas, o turinys yra esmingai pertvarkytas.

Vienas esminis pokytis slypi naujojoje knygos pavadinimo paantraštėje. Užuot vertinęs šią knygą kaip dalį strateginių studijų įvado, aš laikau ją savotišku visai naujos tarptautinių saugumo studijų srities turinio aprašymu (*agenda*). Kai kurie iš jūsų buvo sugluminti mano 1987 metais išėjusios knygos *An Introduction to Strategic Studies: Military Technology and International Relations*, todėl ir kilo klausimas, kaip ši gana siauro pobūdžio knyga gali būti tokios knygos kaip *People, States and Fear*

pirmtakė. Atsakymą į šį klausimą, kaip aš jį suprantu, jūs rasite paskutiniame įvado skyrelyje, taip pat ir dešimtame šios knygos skyriuje.

Man susidarė įspūdis, kad šioje knygos redakcijoje yra daugiau pozityvaus pobūdžio apibendrinimų, aiškesnė ir ne tokia ištęsta argumentacija, nors pati knyga, palyginti su anksteniuoju leidimu, yra didesnės apimties. Čia taip pat daugiau dėmesio skiriama ekonominiams, socialiniams ir aplinkosaugos saugumo aspektams, nors išlieka didžiulis dėmesys politikai. Militarinė dimensija, be abejo, taip pat aptariama, tačiau šią temą aš labai apribojau ir platesnę diskusiją perkėliau į *An Introduction to Strategic Studies*. Knygoje vis dar didesnį dėmesį skyriau idėjų plėtotei, o ne konkrečių veiksmų siūlymui, tačiau tikiuosi, kad tie iš jūsų, kuriems tokia nuostata pasirodys nepakankamai išsami, vis dėlto pastebės tam tikrą distancijos tarp teorinės diskusijos ir politikos analizės sumažėjimą.

Dauguma skyrių, nors antraštės išliko tos pačios, yra rimtai perrašyti. Įvade yra nauja dalis apie pokyčius devintajame dešimtmetyje. Pirmas skyrius atnaujintas, tačiau esminių pakeitimų jame nėra. Antras skyrius turi tokią pačią sąrangą, tik praplėsta diskusija apie valstybės teoriją ir silpnas bei stiprias valstybes. Trečias skyrius yra esmingai pakeistas, tačiau jame kalbama apie tą pačią idėją kaip ir anksčiau – viliuosi, kad grėsmių tipai apibūdinti daug aiškiau ir išsamiau. Ketvirtas skyrius taip pat naujai perrašytas; pradinis skyrelis apie anarchiją panašus į ankstesnį leidimą, bet dėstomas požiūris apie sistemos struktūros analizę yra visai kitoks ir atspindi mano pastarųjų metų susidomėjimą neorealistine teorija. Skyrelis apie tarptautinę visuomenę – visiškai naujas. Į naują atskirą penktą skyrių perkeltas regioninių saugumo kompleksų aptarimas, kuris paremtas Buzano ir Rizvi'o knygoje *South Asian Insecurity and the Great Powers (London: Macmillan, 1986)* atliktu pirmuoju bandymu sukonstruoti vientisą ir veikiančią regioninio saugumo analizės

koncepciją. Šeštas skyrius yra pertvarkytas buvęs penktas skyrius – naudota dalis senos medžiagos, tačiau, kaip rodo ir naujasis pavadinimas, skyrius specialiai skirtas sudėtingam ekonominio saugumo klausimui. Keliuose paskutiniuose puslapiuose išsakomos išvados paremtos brandžios anarchijos idėja, kurios metmenys aprašyti ketvirtame skyriuje. Septintas ir aštuntas skyriai – tai atnaujinti buvę šeštas ir septintas skyriai. Čia tik nebesigilinama į daugumą ginklavimosi dinamikos detalių bei konstruktyviai mėginima pasamprotauti, kaip galėtų būti sušvelninta galios-saugumo dilema. Devintas skyrius yra atnaujintas buvęs aštuntas skyrius, o dešimtas skyrius yra atitinkamai peržiūrėtas buvęs devintas skyrius, kuriame surinkti argumentai, kad nauja tarptautinio saugumo studijų sritis yra reikalinga.

Viliuosi, kad šios pataisos padarys knygą aktualią ir galbūt inicijuos naujos tarptautinio saugumo studijų krypties atsiradimą. Aš žinau, kad didesnis išvadų konkretumas gali nepatikti kai kuriems skaitytojams, ypač tiems, kurie norėtų saugumo problemą redukuoti į individo lygmenį. Gali atsitikti ir taip (nors aš tuo labai abejoju), kad naujoje po šaltojo karo prasidėjusioje eroje tarptautinio saugumo studijos bus nebemadingos.

Aš dėkingas daugeliui žmonių, kurie atsiliepė po pirmo knygos leidimo, ir ypač norėčiau padėkoti tiems, kurie man tiesiogiai padėjo rengiant naująjį leidimą. Bengtas Sundelius, Bobas McKinlay'us bei Svante Karlssonas, naudoję knygą kaip mokymo priemonę, pateikė man išsamių komentarų apie pirmąjį leidimą. Ole Wæveris ir Chrisas Smithas perskaitė ir pakomentavo pradinį antrojo leidimo variantą, o Stephenas Gillas, Jeffrey Goldenas ir Gautamas Senas ypač padėjo rašant šeštą skyrių. Kenas Boothas paskatino mane rimčiau (nes pats to nesiruošiau daryti) pagalvoti apie paantraštę (drauge ir apie visą knygą) bei kaip tik laiku pateikė man klausimą – ar įmanomas tarptautinis saugumas? Mano žmona Deborah išgelbėjo mane nuo problemos, kurią sukėlė tas faktas, jog pirmas knygos leidimas

buvo parašytas dar neišplitus kompiuteriniam teksto rinkimo būdui. Geras jos charakteris padėjo iškęsti rašymo agonijas ir ekstazes. Kopenhagos taikos ir konfliktų tyrimo centras pagelbėjo man keliais būdais. Aš turėjau progos susitikti su puikiais kolegomis ir galėjau tiesiogiai pamatyti, kaip buvo sutiktas pirmasis leidimas. Centras sudarė man sąlygas išbandyti save patį sprendžiant keletą praktinių saugumo klausimų, o penkto ir dešimto skyrių pirminius variantus išplatino savo eksperimentinių leidinių (*Working papers*) serijoje. Warwicko universitetas 1990 metų pavasarį suteikė man atostogas. Be to atpalaidavimo nuo didėjančio stresų pavojaus britų akademiniame gyvenime Thatcher laikais visas procesas būtų užtrukęs daug ilgiau.

Pagaliau norėčiau užfiksuoti ir debatus su nedidele grupe žmonių, kurie mano 1983 metų tvirtinimo apie Sovietų Sąjungą kaip šalį, turinčią ir silpnos, ir stiprios valstybės požymių, nelaikė dėmesio vertu teiginiu!

BARRY BUZAN

Londonas
1990 metų balandis

PAVEIKSLAI IR LENTELĖS

2.1 paveikslas Valstybės sudėtinės dalys
3.1 lentelė Pažeidumas ir valstybių tipai
3.2 lentelė Grėsmių intensyvumas
5.1 paveikslas Saugumo kompleksai Trečiajame pasaulyje
5.1 lentelė Išsami saugumo analizės schema
6.1 lentelė Valstybių ir rinkų santykis
8.1 lentelė Galimi dviejų šalių ginklavimosi varžybų tikslai
9.1 paveikslas Wæverio „smėlio laikrodžio" pavidalo saugumo modelis

ĮVADAS

Nacionalinio saugumo problema tarptautiniuose santykiuose

Vargu ar kas galėtų paneigti, jog saugumas, kad ir koks jis būtų – individualus, nacionalinis ar tarptautinis, – yra nuolatinė žmonijos problema. Nacionalinis saugumas, be abejo, yra šios problemos šerdis, kadangi valstybės lemia daugumą sąlygų, turinčių įtakos saugumui kitais dviem lygmenimis, ir tuo pat metu pačios negali harmoningai sugyventi tarpusavyje. Valstybių istorijos rodo, kad vienų valstybių saugumui kliudė kitų valstybių buvimas. Valstybių kariniai ir ekonominiai veiksmai, kurie buvo daromi dėl savo nacionalinio saugumo užtikrinimo, dažnai susikirsdavo su analogiškais kitų valstybių veiksmais, ir viskas baigdavosi ekonomikos sugriovimu ir karu. Nacionalinio saugumo problemos intensyvumas ir pobūdis, laikui bėgant, keitėsi labai žymiai – kartais jai būdavo būdingas aukštas konfrontacijos laipsnis, o kartais, kaip, pavyzdžiui, devynioliktame amžiuje ar šios knygos rašymo metu, ji reikšdavosi mažesnės tarpusavio įtampos ir padidėjusio bendradarbiavimo laikotarpiais. Tačiau nepaisant šių svyravimų pati problema išlieka kartu su visomis abejonėmis ir jos keliamomis grėsmėmis.

Tam, kad gerai perprastume nacionalinio saugumo problemą, pirmiausia turime suprasti pačią saugumo sąvoką. Dažniausiai žmonių, susijusių su valstybių politikos formavimu, kalbose ši sąvoka yra per silpnai išplėtota, kad leistų adekvačiai suvokti problemą. Aš noriu pasakyti, kad supaprastintas saugumo su-

pratimas rimtai kliudo suvokti netgi tai, kas galėtų būti laikoma bent jau problemos dalimi. Sakydamas „supaprastintas saugumo supratimas", aš turiu omenyje tokią nacionalinio saugumo sampratą, kuri nepakankamai atsižvelgia į latentinius pačios sąvokos prieštaravimus ir/arba nepakankamai atsižvelgia į tai, kad saugumo užtikrinimo logika beveik visuomet implikuoja aukštą savitarpio priklausomybės laipsnį tarp bandančių užtikrinti savo saugumą subjektų. Aš pabandysiu parodyti, kaip geriau išplėtota ir plačiau pagrįsta sąvoka gali atverti galimybę daug konstruktyviau apibrėžti ir pačią nacionalinio saugumo problemą.

Saugumas nėra vienintelė sąvoka, kuria remiantis galima tirti nacionalinio saugumo problemą. Tradiciškai dauguma literatūros, kurioje bandyta analizuoti ar aprašyti šią problemą, buvo, o iki tam tikro lygio ir dabar yra, paremta galios *(power)* ir taikos *(peace)* sąvokomis. Pasisakančiųjų už nacionalinio saugumo problemos suvokimą, pasiremiant galios sąvoka, argumentai yra kilę iš tarptautinių santykių mokslo vadinamosios realistų mokyklos, kurios ryškiausi atstovai būtų tokie teoretikai kaip E. H. Carras ir Hansas Morgenthau[1]. Tikrai galima teigti, kad galios sąvoka padeda atskleisti ne tik tarptautinių santykių veikėjų galimybes tarptautinėje arenoje, bet taip pat nurodo ir pagrindinius jų elgsenos motyvus. Tie, kurie yra linkę analizuoti nacionalinio saugumo problemą remdamiesi taikos sąvoka, gali būti siejami (nors su tam tikromis išlygomis) su tarptautinių santykių mokslo idealistų mokykla. Idealistai tikina, kad jų nuostatos įgalina ne tik suvokti problemą holistiškai (kas neprieinama neišvengiamai fragmentinėms realistų nuostatoms), bet ir atveria galimybę tiesiogiai sukoncentruoti dėmesį į esmingą karo reiškinį. Kadangi karas yra pagrindinė grėsmė nacionaliniam saugumui, tai šios problemos išsprendimas praktiškai iš tarptautinės darbotvarkės leistų išbraukti ir nacionalinio saugumo problemą.

Iki devintojo dešimtmečio šie du požiūriai dominavo svarstant nacionalinio saugumo problemą. Jų pagrindu (kaip aš jau detaliau įrodinėjau kitur[2]) paprastai būdavo pateikiami griežtai priešingi ir konfliktuojantys tikrovės vertinimai. Šiuose debatuose saugumo sąvoka atliko tik pagalbinį vaidmenį. Realistai buvo linkę matyti saugumą kaip galios išvestinę – tarptautinių santykių veikėjas, turintis pakankamai galios, kad galėtų dominuoti, kartu užsitikrina ir savo saugumą. Su šitokiu požiūriu lengvai būtų galima sutikti, jeigu galią apibrėžtume taip plačiai, kaip tai darė Morgenthau[3]. Šiame požiūryje saugumas teisingai priskiriamas siektiniems tikslams, bet teiginys, kad galios didinimas yra saugumo siekimo būdas, neišvengiamai veda į prieštaravimą. Idealistai buvo linkę saugumą suvokti kaip taikos išvestinę – patvari taika, anot jų, visiems suteiks saugumą.

Šioje knygoje aš bandysiu įrodyti, kad saugumo sąvoka pati savaime yra daug visapusiškesnis, skvarbesnis ir naudingesnis tarptautinių santykių tyrinėjimo įrankis nei galios ar taikos sąvokos. Saugumo sąvoka nurodo kitokį pagrindinį tarptautinių santykių veikėjų elgsenos motyvą, kuris yra ne mažiau svarbus, palyginus jį su galios siekimu. Tuo pat metu ši sąvoka atveria ir visuminę tarptautinių santykių perspektyvą. Ši perspektyva, nors ir skiriasi nuo taikos sąvoka paremtos visuminės perspektyvos, yra ne mažiau už ją vertinga. Toks derinys suteikia siūlomai analitinei schemai savybių, įgalinančių ją varžytis su bet kuria kita, paremta labiau išplėtotomis sąvokomis schema. Labiau išplėtotą saugumo sąvoką galime pavaizduoti kaip tarp galios ir taikos sąvokų implikuojamų kraštutinumų esantį vidurį, kuris ir sujungia daugumą jomis paremtų idėjų, ir dar daugiau prideda ir savų išvadų. Saugumo sąvoka pateikia daug tokių idėjų, kurios sujungia jau konvencija tapusias tų dviejų mokyklų išvadas ir nutiesia tiltą per politikus ir intelektualus skiriančią jų pačių nenaudai bedugnę.

Knygos tikslas yra „įgalinti" *(habilitate)* saugumo sąvoką, nes jos neįmanoma reabilituoti *(rehabilitate)*, kadangi ji niekada nebuvo pakankamai išplėtota. Šis projektas buvo pradėtas realizuoti tik devintojo dešimtmečio pradžioje, todėl naudingiausia būtų pradėti diskusiją apsvarstant priežastis, dėl kurių saugumo sąvoka taip ilgai buvo nepakankamai išplėtota.

Saugumas kaip nepakankamai išplėtota sąvoka

Pagrindinį įrodymą, kad tarptautinių santykių moksle saugumo sąvoka nėra pakankamai išplėtota, galima surasti mokslinėje literatūroje. Literatūrą apie valstybių galią sudaro ne tik daug empirinių darbų, bet ir gerai išplėtoti teoriniai rašiniai. Atrodytų, galima pagrįstai tikėtis aptikti panašų ir bet kurios kitos plačiai vartojamos akademinės sąvokos išplėtojimo balansą. Tačiau bent iki šiol tokia išvada netaikytina saugumo sąvokos atvejui.

Pats saugumo terminas yra plačiai vartojamas tarptautinių santykių ir kitose disciplinose, ir, atrodo, tiek praktikai, tiek akademikai sutinka su jo organizuojančiu centriniu vaidmeniu. Tačiau literatūra apie šią sąvoką yra labai nesubalansuota. Viena vertus, egzistuoja nemažai klestinčių empirinių darbų, kurie nagrinėja dabartines nacionalinio saugumo problemas ir uždavinius. Dauguma darbų yra kilę iš strateginių studijų, kuriose saugumo sąvoka atlieka pagrindinio normatyvinio atskaitos taško vaidmenį. Valstybių užsienio, karinė ir ekonominė politikos, jų sankirtos pokyčių ar ginčų erdvėse bendra jų kuriama santykių struktūra – visa tai yra analizuojama nacionalinio ir/arba tarptautinio saugumo siekimo požiūriu. Tačiau iki ekonominių ir ekologinių rūpesčių paaštrėjimo aštuntajame dešimtmetyje, saugumo sąvoka buvo retai siejama su dalykais, nesusijusiais su atskirų veikėjų politiniais interesais, ir iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos diskusijos apie saugumą išlaikė ryškų karinį akcentą.

Tačiau jeigu kas nors saugumo tema imtųsi ieškoti konceptualios literatūros, tai santykinai mažai jos (ypač išleistos iki 1980 metų) tesurastų; nepavyktų šioje srityje aptikti ir kokios nors nuoseklios mokyklos. Po Pirmojo pasaulinio karo kilęs kolektyvinio saugumo entuziazmas teikė šiek tiek vilčių, bet Tautų lygos ir Jungtinių Tautų organizacijos nesugebėjimas tvarkytis su keliama užduotimi sužlugdė domėjimąsi visu šiuo požiūriu[4]. Pagrindiniu proveržiu problematikos svarstyme galėjo tapti šeštojo dešimtmečio pradžioje Johno Herzo suformuluota „saugumo dilemos" idėja[5]. Ši struktūrinė sąvoka teigia, kad savarankiški *(self-help)* valstybių bandymai rūpintis savo saugumu, nepaisant gerų norų, didina kitų valstybių nesaugumą, nes jei viena valstybė savo priemones laiko grynai gynybinėmis, tai kitos valstybės – potencialiai grėsmingomis. Saugumo dilemos idėja buvo plačiai pripažinta literatūroje, bet Šaltojo karo aplinka nebuvo derlinga dirva tokiai liberaliai sėklai, todėl daugelio tyrinėtojų dėmesys natūraliai krypo tik į besivaržančių galybių veiksmo – atoveiksmio dinamiką. Ir iki tol, kol aštuntojo dešimtmečio pabaigoje Robertas Jervisas nepabandė grįžti prie „saugumo dilemos" idėjos ir vėl atkreipti dėmesį į nesąmoningus bei vienas kitą sąlygojančius saugumo santykių elementus[6], ji nebuvo rimtai plėtojama. Tikrai stebėtina, kad taip nutiko, nes ši idėja siūlo svarią ir rafinuotą esminių pokyčių tarptautinėje politikoje interpretavimo alternatyvą įsitvirtinusiam galybių varžybų modeliui.

Tikriausiai geriausiai žinomas konceptualus darbas saugumo tema yra Arnoldo Wolferso straipsnis apie nacionalinį saugumą[7]. Wolferso akcentas *nacionaliniam* saugumui akivaizdžiai atspindėjo dominuojančią empirinės literatūros orientaciją, ir minėtas rašinys yra meistriškas daugiaplanio sąvokos kompleksiškumo įvadas. Rašinyje pateikiamas saugumo kaip „daugiareikšmio simbolio" apibūdinimas (vienoje vietoje autorius teigia, kad saugumas „gali išvis neturėti jokios apibrėžtos prasmės"), atro-

do, galėtų atgrasinti nuo tolesnio domėjimosi saugumo sąvokos, kaip pagrindinio išeities punkto bandant perprasti tarptautinių santykių esmę, plėtote. Tačiau tai tikriausiai nebuvo autoriaus noras, kadangi pagrindinis rašinio tikslas buvo parodyti galimą nacionalinio saugumo simbolio, turinčio didžiulį politinį potencialą, daugiareikšmiškumo žalą.

Greta šių svarbiausių darbų iki pat savotiško devintojo dešimtmečio pradžioje prasidėjusio bumo galima aptikti vos keletą kitų konceptualių diskusijų apie saugumą. Hedley'us Bullas, Bernardas Brodie, Frankas Trageris ir Frankas Simonie nedaug, bet reikšmingai rašė apie saugumo sąvokos naudojimo sunkumus[8]. Hughas Macdonaldas bandė susidoroti su sąvokos daugiareikšmiškumu, bet buvo savo paties kategorijų įveiktas ir pasitraukė iš kovos, paskelbdamas saugumą „neadekvačia" sąvoka. Tokią pat išvadą, nors ir dėl kitų priežasčių, padarė ir Hansas Mouritzenas[9]. Robertas Jervisas pasiūlė įdomią saugumo režimų idėją, kuri dėmesį nuo valstybės nukreipia į sisteminį analizės lygmenį[10]. O Gertas Krellas bandė plačiau iš taikos tyrinėtojo pozicijų kritikuoti perdėtai militarizuotą saugumo koncepciją[11]. Bendro pobūdžio samprotavimų apie saugumo sąvoką buvo suformuluota ir labiau periferinėse diskusijose apie saugumą Amerikos politikos svarstymų kontekste[12]. Daugelyje gerai žinomos strateginių studijų literatūros tekstų taip pat yra komentarų, reikšmingų saugumo sąvokos plėtotei[13]. Tačiau visi šie darbai, nepaisant individualių jų nuopelnų, neinicijavo nuoseklaus saugumo sąvokos tyrinėjimo. Geriausiu atveju, pavyzdžiui, Herzo, Jerviso, Bullo darbai pasiūlė vertingus atskirų problemų tyrinėjimo kelius, tačiau jie neatskleidė iki galo viso saugumo sąvokos kaip savotiškos prizmės, per kurią galima pamatyti tarptautinių santykių visumą, potencialo.

Tokių silpnai išplėtotų, bet politiškai galingų sąvokų kaip saugumas naudojimo rizika neliko nepastebėta. Keletas autorių vis dėlto kritikavo *nacionalinio* saugumo idėjos dominavimą są-

vokoje bei iš to lengvai (nors ir ne visuomet) išplaukiančią militarizuotą saugumo interpretaciją už perdėtą siaurumą ir tuščiaviduriškumą. Jau anksčiau minėtas Wolferso straipsnis, parašytas pačiame Šaltojo karo įkarštyje, atkreipė į tai dėmesį. Richardas Ashley'us plačiai kritikavo redukcionistinę, subjektiškai orientuotą *(actor-oriented)*, pernelyg siaurą saugumo interpretacijos nuostatą (kurią jis vadina „techniniu racionalumu") ir ragino taikyti labiau holistinį, į sąryšius orientuotą *(linkage-oriented)*, sisteminį požiūrį (anot jo, „tikrai racionalų")[14]. Jis teigė, kad techninis racionalumas savaime yra principinis veiksnys, aštrinantis saugumo dilemą. Kenas Boothas įtikinamai parodė, kad valstybinis, etnocentrinis strateginės studijų analizės apsiribojimas yra ne tik netinkamas dėl pačios problemos pobūdžio, bet taip pat ir pavojingas, nes iškreiptos diagnozės taikymas valstybės politikoje gali tik paaštrinti problemą. Nepaisant visiškai skirtingų išeities taškų, ir Ashley'us, ir Boothas priėjo prie panašių išvadų, Bootho žodžiais tariant: „tie strategai, kurie nebando tapti sprendimo dalimi, neabejotinai taps vis svarbesne tos problemos dalimi"[15].

Leonardas Beatonas panašiai teigė, kad saugumo sąvoką reikia išplėsti už parapinio nacionalinio saugumo ir įvesti tam tikrus sisteminius svarstymus[16]. Panašiai, bet iš kitos perspektyvos, Stanley'us Hoffmanas pasisakė už tai, kad reikia pradėti „traktuoti nacionalinį saugumą kaip pasaulėtvarkos politikos aspektą"[17]. Hedley'us Bullas, kalbėdamas apie požiūrius į nacionalinį saugumą, pasisakė prieš pernelyg didelį savo interesų akcentavimą ir už platesnį požiūrį, kuriame būtų skiriamas didesnis dėmesys bendriems interesams ir nacionalinių saugumų sąryšiams[18]. Dar bendriau L. B. Krause ir Josephas Nye'us pabrėžė, kad „nei ekonomistai, nei politologai pakankamai nekreipė dėmesio į saugumo sąvokos kompleksiškumą, įskaitant ir jos *instrumentinį vaidmenį* kitų vertybių puoselėjimui *(enhancement)*"[19]. Brandto komisija pasisakė už naują saugumo sąvoką,

kuri praplėstų siaurą karinės gynybos supratimą, bei pasiūlė giliau žvelgti į platesnės tarpusavio priklausomybės logiką[20].

Bendra mintis, vienijusi visus šiuos svarstymus, buvo ta, kad sieti saugumą tik su individualiomis valstybėmis ir kariniais reikalais yra iš esmės neadekvatus požiūris. Geriausiu atveju tokia nuostata sukuria Wolferso aprašytą pavojingai daugiareikšmį simbolį, kuris „atrodytų, lengvina orientaciją ir teikia pagrindą plačiam konsensusui ... tuo pat metu leidžia kiekvienam savo vykdomą politiką ženklinti šiuo patraukliu ir tikriausiai apgaulingu pavadinimu"[21]. Na, o blogiausiu atveju ji tiek paaštrina saugumo dilemą, kad ši tikrai pradeda panėšėti į modelį, kuris tarptautinius santykius laiko nesibaigiančia kova dėl galios. Anot šių autorių, *nacionalinis* saugumas iš esmės yra save žlugdanti *(self-defeating)* koncepcija, kad beveik prilygsta priešybes įvardijantiems terminams.

Kadangi ir politikai, ir strategai saugumą visų pirma vertino nacionalinės galios stiprinimo požiūriu, įsigalėjo kenksminga požiūrių vienovė. Ta mokslo pasaulio dalis, kuri buvo labiausiai susijusi su saugumu, buvo persiėmusi kaip tik saugumo interpretacija iš galios pozicijų. Savo ruožtu valstybių politikai irgi buvo ir yra priversti daugiausia vadovautis nacionaliniu požiūriu – tai daryti verčia jų pozicija bei jų valdžia ir atsakomybė. Tuo tarpu nepriklausomų, pakilusių virš nacionalinio lygmens, politikų beveik nėra. Taip susiklostė situacija, kurioje ir politika, ir analizė plėtojosi neproduktyvia kryptimi ir kurioje pagrindinius veikėjus – akademikus ir praktikus – ribojo giliai įsišaknijusios ir tvirtai institucionalizuotos tradicijos.

Nepakankamas mąstymo apie saugumą išplėtojimas, nepaisant to, kad ginčai empiriniu lygiu kaip tik dažnai kildavo dėl gilesnio ir bendresnio sąvokos supratimo stokos, gali būti paaiškintas mažų mažiausiai penkiais skirtingais būdais.

Pirmas paprasčiausias paaiškinimas galėtų būti toks – idėja pasirodė pernelyg sudėtinga, kad priviliotų tyrinėtojus. Vietoj

jos būdavo pasirenkamos lengviau tiriamos sąvokos. Šis argumentas nėra visai nepagrįstas, nes saugumas tikrai (skaitydami šią knygą tuo įsitikinsite) yra sudėtinga sąvoka. Tačiau ji nėra sudėtingesnė už kitas pagrindines socialinių mokslų kategorijas. Galios, teisingumo, taikos, lygybės, meilės ir laisvės sąvokos įkvėpė autorius parašyti garsius veikalus, tačiau W. B. Gallie jas pavadino „iš esmės ginčytinomis *(essentially contested)* sąvokomis"[22]. Jos neišvengiamai skatina neišsprendžiamus jų reikšmės ir pritaikomumo debatus, nes, kaip nurodo Richardas Little'as, „savyje jos turi ideologinį elementą, kuris empirinius faktus kaip ginčo sprendimo priemonę paverčia nereikšmingais"[23]. Netgi tokia konkreti sąvoka kaip valstybė dėl savo ginčytinos prigimties iš esmės negali būti tiksliai, visuotinai priimtu būdu apibrėžta[24]. Paradoksalu, tačiau tų sąvokų prasmė slypi kaip tik nuo jų neatsiejamame daugiareikšmiškume, stimuliuojančiame teorinę diskusiją apie jų reikšmę. Socialinių mokslų srityje šios sąvokos aprėpia visą erdvę, o ne tik fiksuotą jos dalį, ir dėl šios priežasties negali būti apibrėžtos bendrais terminais. Tai įmanoma tik nustačius sąryšį su specifiniu jų pasireiškimo atveju. Iš esmės „ginčytinos" sąvokos nurodo intereso erdvę, o ne detaliai apibrėžia tikslias sąlygas. Joms reikalinga teorinė analizė, nustatanti jų taikymo erdvės ribas ir atskleidžianti vidinius prieštaravimus bei tolesnės plėtotės svarbą. Saugumo sritis ir prieštaravimai dar nėra tinkamai ištyrinėti, bet šioje knygoje tikiuosi pademonstruoti, kad tikslo sudėtingumas nėra pagrindinė nepakankamo saugumo sąvokos išplėtojimo priežastis.

Antras, labiau įtikinantis nepakankamo sąvokos išplėtojimo paaiškinimas būtų tas, kad intensyvios konfrontacijos sąlygomis saugumo ir galios sąvokų apimtys realiai dalinai sutampa. Netgi toks labai grubus realistinis tarptautinių santykių modelis kaip grynoji kova dėl galios turėjo aiškią svarbą stipriai poliarizuotoje Antrojo pasaulinio ir tuoj po to prasidėjusio Šaltojo karo aplinkoje. Valstybės buvo pajungtos kovai dėl galios, o saugu-

mas buvo laikomas galios, ypač karinės galios, išvestine. Saugumo sąvoka susiaurėjo tiek, kad ja buvo išreiškiama tai, kaip kuriai nors valstybei ar valstybių sąjungai sekasi kovoje dėl galios arba kiek stabili yra visuotinė galios pusiausvyra. Sumenkintas savo reikšme ir beveik paverstas galios sinonimu saugumas mažai beturėjo svarbos platesniuose sisteminiuose svarstymuose. Todėl tarptautinių santykių aiškinimo per saugumo dilemą metodas galėjo funkcionuoti geriausiu atveju tik kaip mažesnės vertės papildinys šalia kovos dėl galios modelio. Čia svarbu ne tai, kad galia ir saugumas *gali būti* keičiami tarpusavyje, bet tai, kad tuo metu jie *buvo* taip vartojami. Šito pakako, kad tolesni saugumo kaip atskiros sąvokos tyrimai būtų užslopinti. Galia gali tapti saugumo esme intensyvios konfrontacijos ar konflikto situacijose, bet prielaida, kad taip yra visuomet, slepia savyje „blogos" pranašystės *(self-fulfilling prophecy)* pavojų. Šiuo požiūriu dviejų įtampos sumažėjimo laikotarpių – vieno aštuntajame dešimtmetyje ir kito, pradedant devintojo dešimtmečio viduriu – priešprieša Šaltajam karui gerokai paskatino iš naujo permąstyti saugumą kaip alternatyvią galios modeliui koncepciją.

Trečia saugumo sąvokos neišplėtojimo priežastis glūdi prigimtyje įvairių maištų, vykusių iki aštuntojo dešimtmečio pabaigos prieš ortodoksinį realizmą. Idealistams prijaučiantieji atmetė realistinį modelį kaip grėsmingai blogą *(dangerously self-fulfilling)* ir pernelyg palankų karui pilname branduolinių ginklų pasaulyje. Šie teoretikai galėjo susivienyti apie saugumo koncepciją, kaip daugelis panašiai manančiųjų padarė tarpukario laikotarpiu. Tačiau jie to nepadarė, nes ketvirtojo dešimtmečio patirtis pademonstravo kolektyvinio saugumo idėjos bergždumą. Vietoj to idealistai atsigręžė į dar platesnę ir dar labiau iš esmės „ginčytiną" taikos kategoriją. Politika už taiką – ginkluotės kontrolė, nusiginklavimas ir tarptautinis bendradarbiavimas – atspindėjo tarpukario laikotarpį ir, tvyrant branduolinio susinaikinimo šmėklai, labiau skatino emocijas negu saugumo, kuris

buvo tik nežymi taikos tyrinėjimų problema, kompleksiškumo suvokimą. Bet kuriuo atveju saugumas jau buvo suterštas dėl savo asociacijų su galios modeliu.

Kiek vėliau reakcija prieš realizmą pradėjo remtis kita – tarpusavio priklausomybės *(interdependence)* – koncepcija. Tai atspindėjo susirūpinimą tokiomis problemomis kaip aplinkos apsauga ir žmogaus teisės bei potencialiai siūlė intelektinę orientaciją, puikiai tinkančią saugumo sąvokos plėtotei pagal Herzo nurodytus orientyrus. Tačiau pagrindinė šio sąjūdžio motyvacija kilo iš Amerikos ekonominių problemų paaštrėjimo aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Dauguma sąjūdžio praktikų nemarksistų natūraliai susidomėjo ekonominių problemų įtaka pasaulio politikai. Jie buvo linkę tradicinį, į karinę galią orientuotą realizmą nustumti į svarstymų foną, nes manė, kad konkurencinis, fragmentuotas, jėga paremtas požiūris vis labiau neatitinka tikrovės susipynusiame pasaulinės ekonomikos ryšių tinkle. Ši nuostata nulėmė dviejų lygmenų pasaulio politikos sampratos susiformavimą. Palyginti su tarpusavio priklausomybės problemomis, kariniai išskaičiavimai tapo nesvarbiais klausimais. Jie – tai tarsi beveik atskiras pasaulio politikos sektorius, kuris yra svarbus tik kaip viena iš tarpusavio priklausomybės sąlygų, tačiau kuris veikia daugiau ar mažiau savarankiškai pagal savo dėsningumus. Kadangi didžiųjų galybių kariniai santykiai užsikonservavo branduolinėje aklavietėje, tai karinė galia daugiau nustojo būti neginčijamas aukštosios politikos *(high politics)* centras. Ekonominės problemos pateko į strateginių studijų akiratį pirmiausia kaip paieška strategiškai svarbių tiekimų užtikrinimo būdų, o galios modelis infiltravo tarpusavio priklausomybės kategorija paremtą mąstymą, nes pasidarė akivaizdu, kad ta priklausomybė nėra paskirstyta vienodai[25]. Tačiau nepaisant vertingo atgrasinimo *(deterrence)* teorijos pavyzdžio, kai aiškiai buvo suvokta priklausomybė nuo abiem pusėms užtikrinto sunai-

kinimo grėsmės[26], nedaug pastangų buvo padėta integruoti du lygmenis, kad taikant tarpusavio priklausomybės logiką per tarpinę saugumo sąvoką būtų žvelgiama į karinę galią tarptautinėje anarchijoje. Tik aštuntajame dešimtmetyje abu šie barjerai žlugo.

Saugumo sąvoka taip pat nukentėjo ir dėl vykusio nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos iki aštuntojo dešimtmečio vidurio metodologinio perversmo tarptautinių santykių srityje. Bihevioriz-mas su savo scientizmu, atsiribojimu nuo vertybių ir kiekybiniais metodais iš esmės buvo nesuderinamas su „ginčytinomis" sąvokomis. Faktiškai tai buvo savotiška reakcija prieš daugiareikšmio ir kumuliacinio mąstymo modelio dominavimą tarptautinių santykių srityje. Tačiau bihevioristai negalėjo atsiriboti ir turėjo dirbti su galios sąvoka, nes ji atstovavo dominuojančiai krypčiai. Galimybė įvesti dar vieną sunkiai operacionalizuojamą sąvoką kaip saugumas tikrai negalėjo sukelti didelio entuziazmo jų gretose. Tačiau ši saugumo sąvokos plėtotės kliūtis sunyko, nepasiteisinus daugeliui pradinių bihevioriz-mo pretenzijų susidoroti su sudėtinga tikrove.

Ketvirta saugumo sąvokos neišplėtojimo priežastis gali būti surasta pačioje strateginių studijų prigimtyje, kurioje, kaip tarptautinių santykių mokslo sudedamojoje dalyje, sukaupta daug empirinės literatūros apie karinės politikos problemas. Kodėl tai netapo pagrindu konceptualios saugumo pusės plėtotei? Kaip aš tai plačiai aptariau kitur, yra dvi priežastys[27]. Pirma, strateginėse studijose didelė energijos dalis buvo skiriama tam, kad nebūtų atsiliekama nuo naujausių tendencijų. Besikeičiančius tarptautinio priešiškumo ir draugiškumo modelius, nesibaigiančią ginklų technologijų ir išdėstymo plėtotę reikėjo nuolat stebėti ir vertinti. Šios užduoties platumas didžia dalimi ribojo strategines studijas trumpalaikėmis perspektyvomis, nepalikdamas nei pakankamai pajėgumo, nei noro pažvelgti už empirinių ir politiškai orientuotų horizontų.

Antra, strateginės studijos didžia dalimi yra pagimdytos angliškos-amerikietiškos, o dar plačiau, vakarietiškos gynybos reikmių. Dėl to jos „paveldėjo" kai kuriuos akivaizdžius savo gimdytojų bruožus. Jų santykis su saugumu yra griežtai sąlygotas nekintančios hegemoninių valstybių orientacijos saugiai išvengti kitų didesnių kaimynų spaudimo. Strateginės studijos yra politiškai orientuotos, todėl empiriškai yra apribotos ir priverstos per daug nenuklysti už nacionalinės politikos lygmens imperatyvų. Šia prasme, nepaisant plataus saugumo termino vartojimo strateginėse studijose, ši sritis vis dar egzistuoja realistinio kovos už galią modelio ribose[28]. Kaip bus paaiškinta vėliau, strateginių studijų ir saugumo studijų skirtumo akcentavimas yra vienas iš šio pataisyto knygos leidimo tikslų, ypač atsižvelgiant į 1987 metų knygoje *An Introduction to Strategic Studies: Military Technology and International Relations* pateikiamą definiciją, kur sakoma, jog omenyje turimas „jėgos instrumentų poveikis tarptautiniams santykiams"[29].

Penkta, paskutinė ir vis dar veikianti saugumo esmės nepilno suvokimo priežastis yra ta, kad valstybių politikai praktikai turi savų priežasčių išsaugoti simbolinį sąvokos daugiaprasmiškumą. Nacionalinio saugumo argumento naudojimas pateisinti politikai ir veiksmams, kurie turėtų būti paaiškinti, yra labai patogus politikos įrankis didelei grupinių interesų įvairovei visų tipų valstybėse. Jis gali veikti kaip svertas, naudojant jį prieš vidaus reikalus, o neapibrėžta saugumo sąvoka siūlo politiniams ir kariniams elitams galimybes maksimizuoti galios strategiją. Nors toks svertas kartais gali būti pateisinamas, kaip, pavyzdžiui, ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, kai tvyrojo didelė ekspansionistinių valstybių užpuolimo grėsmė, natūralus užsienio grėsmių daugiaprasmiškumas taikos metu leidžia lengvai užmaskuoti ir labiau įtartinas užmačias nacionalinio saugumo priedanga.

Vargu ar reikia aiškinti, kad, pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose ir Sovietų Sąjungoje grėsmės viena kitai perdėjimu pasinau-

dojo daugelis žmonių savo interesams tenkinti. Priešo įvaizdžio užsienyje kultivavimas gali pateisinti sustiprintą politinę priežiūrą, resursų skyrimą karo reikmėms, ekonominį protekcionizmą ir kitas reikšmingas šalies vidaus gyvenimui politikas. Grėsmės tarptautinėje sistemoje beveik visuomet yra pakankamai rimtos, kad tokie jų perdėjimai atrodytų gana įtikinamai. Išimtiniu atveju nacionalinio saugumo stoka gali būti net priežastis nediskutuoti šio klausimo. Tereikia pagalvoti apie Nixono administracijos paskutines dienas arba Kinijos vyriausybės elgesį po susidorojimo su 1989 metų birželio demonstracija Tiananmenio aikštėje, kad suprastume tokios reikalų būklės reikšmę. Toks samprotavimas vėl nukreipia mus į „ginčytinas" sąvokas, kurių ideologinė esmė atskleidžia mums politikos širdį. Saugumas yra aiškiai politinė sąvoka ir kaip tik šiuo požiūriu bus atliekamas jos tyrimas tolesniuose šios knygos skyriuose.

Plėtotė devintajame dešimtmetyje

Nuo to laiko, kai aš rašiau šią knygą 1981 metais, saugumo sąvoka tapo daug svarbesnė ir kai kuriais atžvilgiais labiau išplėtota, negu tada parodžiau. Pažymėdamas šį pokytį, aš tepretenduoju tik į labai nedidelį vaidmenį visame procese, kurį sąlygojo daug svaresnės priežastys. Galbūt labiausiai šis procesas atspindi nepermaldaujamą tarpusavio priklausomybės koncepcijos spaudimą abiem ankstesniems mąstymo būdams – realizmui ir idealizmui.

Realistams tarpusavio priklausomybės koncepcija iškėlė ekonomines, aplinkosaugines ir humanitarines problemas, kurios nebetilpo į daug siauresnę ir dažnai nacionalistinę galios politiką. Ir tradicinis realizmas, ir strateginės studijos buvo labai pažeidžiami kritikos, vykdomos iš tarpusavio priklausomybės nuostatos pozicijų. Realizmas buvo pažeidžiamas todėl, kad nepajėgė atspindėti daugelio tarptautinės politikos temų; o strateginės studijos – todėl, kad jų centrinė atgrasinimo doktrina po

trijų dešimtmečių plėtotės ir taikymo nebeteikė nei intelektinio, nei praktinio saugumo[30]. Atsakydami į tai, neorealistai, ypač Kennethas Waltzas su savo įtakinga struktūrine galios politikos teorija, saugumo motyvą perkėlė į valstybės elgsenos anarchinėje sistemoje centrą: „Anarchijoje svarbiausias tikslas yra saugumas... Tikslas, kurio jas [valstybes] siekti įpareigoja sistema, yra saugumas"[31]. Strategai su savo nauju žurnalu *International Security* ir MacArthuro fondo skirtais milijonais dolerių ryžosi išplėsti debatus. Raginimai naudojant saugumo logiką prie įprastinės strategų problematikos pridėti ekonomines, politines, humanitarines ir aplinkosaugos problemas tapo visuotiniu reiškiniu[32]. Kai kurie tyrinėtojai teigė, kad „tarptautinis saugumas" turėtų tapti pagrindine srities sąvoka[33], kiti netgi savo veiklą pradėjo vadinti „tarptautinio saugumo studijomis"[34].

Taikos tyrinėtojams tarpusavio priklausomybės koncepcijos spaudimas reiškė, kad nei izoliacionistinis (vienašališkas nusiginklavimas, „maža – tai gražu" antivalstybiškumas), nei globalistinis (pasaulinis nusiginklavimas, pasaulinė vyriausybė) požiūris į taiką negalėjo pasiūlyti įtikinamos politikos. Kaip ir strategai, taikos sąjūdis kentėjo nuo doktrininio negalavimo ir nesugebėjimo pasiekti praktinių rezultatų. Tarpusavio priklausomybės idėja daugeliu atžvilgių buvo artima idealistų perspektyvai. Nenuneigiamas faktas, kad tarpusavio priklausomybės struktūra, apėmusi visą intensyvią, dažnai konkurencinę sąveiką tarp daugelio skirtingų ir tvirtai įsišaknijusių valstybių, privertė juos priimti tą idėją. Šios anarchijos logikos ir idealizmo imperatyvo sintezės rezultatas buvo *bendro saugumo* idėja, pirmąkart ji buvo pagarsinta Palme's komisijos 1982 metais, o vėliau tapo plačių debatų objektu[35]. Bendro saugumo kategorija pabrėžė tarpusavio priklausomybę saugumo santykiuose, kas prieštaravo nacionalinio saugumo prioritetams tradicinėje strategijoje. Ši sąveika padėjo pateisinti didėjančią taikos tyrinėtojų įtaką gynybos politikos debatuose (labiau negu ją tiesiog kritikuojant iš išorės),

ypač per operacinę neprovokuojančios gynybos *(non-provocative defence)* idėją[36].

Taip ir dėl to, kad vis daugiau žmonių norėjo realių pokyčių esamame *status quo*, kuris buvo pavojingas dėl Šaltojo karo sugrįžimo galimybės ir ekonomikos nuosmukio, atsirado pagrindas (bet ne daugiau) realistų ir idealistų sliūlomų tarptautinių santykių interprtacijų suartėjimui. Svarbios abiejų pusių mokyklos pripažino saugumą patogiu konceptualiu įrankiu. Kalbant politiniais terminais, strategai ir taikos tyrinėtojai praplėtė savo tyrimų darbotvarkę, kurios dalimi tapo poreikis ieškoti tokios gynybinės politikos, kuri derėtų ir prie ilgalaikės anarchinės politinės organizacijos, ir prie tuo pat metu stiprėjančios tarpusavio priklausomybės realijų[37]. Intelektinę saugumo sąvokos plėtotę perėmė tokie naujos kartos tyrinėtojai kaip Ole Wæveris ir Robas Walkeris, kurie ėmėsi saugumo sąvoką tirti istoriniu, filosofiniu ir etnolingvistiniu aspektais[38]. Saugumo sąvoką, kaip priimtiną būdą tirti aiškiai kintančius Rytų–Rytų bei Rytų–Vakarų santykius Gorbačiovui atėjus į valdžią Sovietų Sąjungoje, taip pat pripažino ir vis didėjantis tyrinėtojų skaičius Rytų Europoje[39].

Šaltajam karui ir pokario tarptautinės sistemos bipoliarinėms struktūroms pradedant irti buvo pagrindo manyti, kad saugumas tampa vis priimtinesne sąvoka aiškinant aukštąją politiką *(high politics)* naujoje besikuriančioje po-pokarinėje *(post-post-war)* tarptautinėje sistemoje.

Šios knygos metodas

Jau beveik niekas neginčija, kad tradicinės saugumo koncepcijos buvo (o daugelio mintyse ir tebėra) per siauros. Tačiau ši pažanga dar nereiškia, jog sutariama dėl to, kaip turėtų atrodyti plačiau apibrėžiamo saugumo sąvoka. Todėl pravartu dar kartą išnagrinėti pamatą, kuriuo remiantis galėtų būti konstruojamas bet koks platesnis požiūris. Kitaip tariant, būtina apibrėžti sau-

gumo, kaip iš esmės ginčytinos sąvokos, ribas. Šis kartografinis pratimas neišvengiamai yra labiau abstraktus negu empirinis, kadangi juo siekiama apibrėžti konceptualias substruktūras, apie kurias jau egzistuoja daugybė strategų ir kitų tyrinėtojų atliktų empirinių studijų. Norint kritikuoti per siaurai suprantamą nacionalinį saugumą, kritikams tenka atsiriboti nuo kasdieninės politikos problemų ir aplinkui klestinčių konvencinių mąstymo metodų. Šios knygos metodas bus visiškas, nors dar pildytinas, kontrastas Neville'io Browno pozicijai, išdėstytai knygoje *The Future Global Chalenge: A predictive study of world security 1977–1990*[10]. Abi knygos siekia labiau praplėsti saugumo perspektyvą, palygint su tradiciniu dėmesiu nacionalinei karinei politikai. Operuodamas Tarptautinio strateginių studijų instituto metraščio *Strategic Survey* tradicija, Brownas argumentuoja remdamasis pasaulio politikos tendencijų ir problemų įvairovės didėjimu. Jis išsamiai nagrinėja tas tendencijas bei problemas ir daro išvadą, kad kintantis tarptautinės aplinkos charakteris suponuoja ir platesnę saugumo sampratą. Tokio akivaizdžiai empirinio metodo ribotumą lemia jo greitai mažėjantis, tolstant nuo esamu laiku žinomų faktų, linijinių ateities projekcijų patikimumas. Bet kas, bandęs nuspėti Rytų Europos padėtį 1989 metais remdamasis 1983 metų duomenimis, šiandien būtų palaikytas beviltišku nerealistu.

Kaip tik dėl to šioje knygoje labiau bus siekiama pažvelgti į pačią saugumo idėją negu į dabartines empirines sąlygas, kuriomis turi būti formuluojama saugumo politika. Kas tai yra saugumas pačia bendriausia prasme? Kaip ši bendroji prasmė perkeliama tokiems reiškiniams kaip žmonės ir valstybės, kurie turi būti saugumo politikos objektai? Koks būtent saugumo objektas turimas omenyje, kai kalbama apie nacionalinį saugumą? Ką tai reiškia, jeigu tuo objektu laikoma valstybė? Valstybė yra tik ją sudarančių individų suma ar tam tikra prasme kažkas daugiau negu jos dalių suma? Kaip ir vienu, ir kitu atveju individai

sietųsi su nacionalinio saugumo idėja, pirmiausia atsižvelgiant į jų pačių interesus? Antra vertus, kas tai yra tarptautinis saugumas? Ar čia turima omenyje būtis, aukštesnė už valstybes, o gal saugumas tarp valstybių yra nedalomas reiškinys?

Šio darbo pobūdis yra tiek pat filosofinis, kiek ir empirinis. Kadangi saugumas yra iš esmės ginčytina sąvoka, ji natūraliai generuoja ir klausimus, ir atsakymus. Ji apima keletą svarbių prieštaravimų bei daugybę niuansų, kurių nesupratus galima patekti į painiavą. Tarp pagrindinių prieštaravimų paminėtini gynybos ir saugumo, individualaus saugumo ir nacionalinio saugumo, nacionalinio saugumo ir tarptautinio saugumo, prievartinių priemonių ir taikingo tikslo skirtumai. Be viso to, dar tenka atsižvelgti ir į sunkumus tinkamai apibrėžiant saugumo objektą (t.y. tai, kas turi tapti saugus) bei galimas pinkles taikant idėją atskiriems sektoriams (kariniam, politiniam, ekonominiam, aplinkosauginiam ir socialiniam). Tik visa tai įvertinus galima teisingai suvokti tikrąją uždavinio išnagrinėti saugumo sąvoką apimtį.

Darbo tikslas yra ne tiek bandyti išspręsti tuos galvosūkius, kiek tirti juos ir nušviesti sunkumus – taip pat ir galimybes, – kuriuos jie sukelia bet kokiam bandymui pritaikyti sąvoką realioms problemoms. Lengvoji užduoties dalis yra panaudojant intuiciją griauti supaprastintą saugumo sąvokos naudojimo logiką, kuri ignoruoja kai kuriuos joje slypinčius prieštaravimus. Pavyzdžiui, gynybos politika, kuri kelia grėsmę provokuodama kitų valstybių baimę, saugumą labiau mažina negu stiprina. Vokietijos ir Britanijos ginklavimosi varžybos karinio jūrų laivyno srityje prieš Pirmąjį pasaulinį karą yra ryškus tokios politikos pavyzdys. Sunkesnė užduoties dalis yra atskleisti išvestines sąvokas, kurios padėtų taikyti saugumo sąvoką praktinėse situacijose, visiškai atsižvelgiant į joje įpainiotus prieštaravimus. Didelis tokių idėjų kaip neprovokuojanti gynyba nuopelnas yra tas, kad jos prasidėjo tvirtai įsisąmoninus tiek būtinybę stiprinti karinį saugumą, tiek tokio užsiėmimo viduje glūdinčius prieštaravimus.

Kaip jau buvo minėta anksčiau, pati saugumo sąvokos prigimtis neleidžia suformuluoti tikslaus jos apibrėžimo. Dėl to tokio apibrėžimo suformulavimas ir *nėra* vienas iš šios knygos tikslų. Vis dėlto intelektualaus aiškumo siekimas ir pastanga apibūdinti saugumo politikos priemones natūraliai suponuoja apibrėžimo formulavimo poreikį. Pagaliau visada vertinga apžvelgti pasiektus rezultatus. Wolfersas perspėjo, kad saugumas daugiareikšmiškas, o Charlesas Schultze aiškiai teigia, kad: „Nacionalinio saugumo sąvoka netinka aiškiai ir tiksliai formuluotei. Čia susiduriama su daugybe pavojų, apie kurių tikimybę mes menkai težinome, ir su nenumatytomis aplinkybėmis, apie kurių prigimtį mes tik menkai tenutuokiame'[41]. Nepaisydami šių perspėjimų, nemažai tyrinėtojų neatsispyrė pagundai pabandyti:

József Balázs: tarptautinis saugumas yra apibrėžiamas per įvairių socialinių sistemų vidinį ir išorinį saugumą iki to lygio, kai sistemos identifikacija priklauso nuo išorinių aplinkybių. Ekspertai paprastai apibrėžia socialinį saugumą kaip vidinį saugumą. Esminė jo funkcija yra užtikrinti politinę ir ekonominę valdančiosios klasės galią arba socialinės sistemos išlikimą ir adekvatų visuomenės saugumo laipsnį[42].

Ian Bellany: Saugumas yra sąlyginė laisvė nuo karo kartu su sąlyginai dideliu įsitikinimu, kad pralaimėjimas nebus pasekmė jokio karo, jeigu toks kiltų[43].

Penelope Hartland-Thunberg: [Nacionalinis saugumas yra] valstybės galimybė sėkmingai siekti savo nacionalinių interesų, tokių, kokius ji juos įsivaizduoja bet kurioje pasaulio vietoje[44].

Walter Lippmann: Valstybė yra saugi iki tokio lygio, kai norint išvengti karo esminėms jos vertybėms negresia sunaikinimo pavojus ir yra pajėgi, jeigu kyla reikalas, ginti tas vertybes, iškovodama pergalę kare[45].

Michael H. H. Louw: [Nacionalinis saugumas apima tradicinę gynybos politiką, taip pat] nekarinius valstybės veiksmus, užtikrinančius visą jos pajėgumą išlikti kaip politinį vienetą tam, kad galėtų siekti savo vidinių ir išorinių tikslų[46].

Giacomo Luciani: Nacionalinis saugumas gali būti apibrėžiamas kaip sugebėjimas pasipriešinti agresijai iš užsienio[47].

Laurence Martin: [Saugumas yra] geros ateities užtikrinimas[48].

John E. Mroz: [Saugumas yra] *santykinė laisvė* nuo žalingų grėsmių[49].

Nacionalinis gynybos koledžas (Kanada): [Nacionalinis saugumas yra] žmonėms priimtino gyvenimo būdo išsaugojimas ir suderinimas su kitų reikmėmis ir teisėtais siekimais, jis apima laisvę nuo karinio užpuolimo ar prievartos, laisvę nuo tarptautinio sunaikinimo ir laisvę nuo politinių, ekonominių ir gyvenimo kokybei esminių socialinių vertybių sunaikinimo[50].

Frank N. Trager ir F. N. Simonie: Nacionalinis saugumas yra vyriausybės politikos dalis, kurios tikslas sukurti tokias nacionalines ir tarptautines politines sąlygas, kurios leistų saugoti ir plėtoti gyvybiškas nacionalines vertybes, nepaisant egzistuojančių ar potencialių priešininkų[51].

Richard Ullman: Grėsmė nacionaliniam saugumui yra veiksmas ar įvykių seka, kuri 1) stipriai grasina per santykinai trumpą laiko tarpą sumažinti valstybės gyventojų gyvenimo kokybės lygį, arba 2) rimtai grasina apriboti galimo valstybės vyriausybės politinio pasirinkimo diapazoną, arba gresia privatiems, nevyriausybiniams subjektams (asmenims, grupėms, korporacijoms) valstybės viduje[52].

Ole Wæver: Galima suvokti „saugumą" kaip dalyką, kalbos teorijoje vadinamą kalbos aktu: ... tai yra pasakymas, kad yra veiksmas ... Sakydamas „saugumas", valstybės atstovas tam tikrą atvejį perkelia į specifinę sritį; pareiškia apie specialias teises panaudoti būtinas priemones tokiam vystymuisi blokuoti[53].

Arnold Wolfers: Saugumas bet kuria objektyvia prasme matuoja grėsmės nebuvimą turimoms vertybėms, o subjektyvia prasme nebuvimą baimės, kad tos vertybės bus užpultos[54].

Šie apibrėžimai padeda išryškinti kai kuriuos nacionalinio saugumo kriterijus, ypač centrinę vertybių padėtį, grėsmių trukmę ir intensyvumą bei saugumo, kaip valstybės tikslo, politinę prigimtį. Tačiau jie gali padaryti ir meškos paslaugą suteikdami sąvokai tvirtumo bruožų, kurių ji nenusipelno. Dėl grynai se-

mantinių priežasčių sunku išvengti absoliutinės saugumo reikšmės. Pats žodis savaime implikuoja absoliučią sąlygą – kažkas yra saugus arba nesaugus – ir nepasiduoda idėjai apie laipsnišką spektrą, kuris yra tarp „karšta" ir „šalta". Dauguma apibrėžimų vengia vieno ar daugiau esminių klausimų. Kas yra „esminės vertybės"? Jos yra fiksuotas ar svyruojantis atskaitos taškas? Ar jose pačiose neslypi prieštaravimai? Kokie pokyčių šaltiniai yra priimtini ir kokie ne? Ar „pergalė" ką nors reiškia šių laikų kariavimo sąlygomis? Ar yra prasmingas subjektyvių ir objektyvių saugumo aspektų atskyrimas? Ar karas yra vienintelė grėsmė nacionaliniam saugumui? Kaip adekvačiai galima apibrėžti santykinius saugumo tikslus? Ar nacionalinis saugumas yra tikrai nacionalinis, ar tik dominuojančių grupių interesų išraiška? Kokią teisę turi valstybė apibrėžti savo saugumo vertybes terminais, pagal kuriuos reikėtų išplėsti įtaką už savo teritorijos, kas beveik neišvengiamai pažeis kitų saugumo interesus? Kaip apibrėžti terminus „grėsmė" ir „agresija" siejant juos su normalia veikla? Pateiktų apibrėžimų neadekvatumas neturėtų būti nei stebinantis, nei gąsdinantis. Metų metus trukusios pastangos plačiau apibrėžti ar išmatuoti galią taip pat nedavė rezultatų. Teisingumo sąvokai reikia teisininkų legionų, kad aptarnautų jos daugiareikšmiškumą. Nėra priežasčių manyti, kad saugumas pasiduos lengviau negu galia ar teisingumas, o universalaus apibrėžimo nebuvimas trukdys konstruktyviai diskusijai. Nors tikslūs apibrėžimai visuomet bus kontroversiški, tačiau bendra dalyko, apie kurį kalbama, reikšmė bus aiški: galios atveju – tai politinis fizinių galimybių efektas; teisingumo atveju – tai teisingų išdavų siekimas.

Saugumo atveju diskusija vyks apie laisvės nuo grėsmės siekimą. Kai ši diskusija vyks tarptautinės sistemos kontekste, saugumas reikš valstybių ir visuomenių galimybę išlaikyti savo nepriklausomą identitetą ir funkcinį vientisumą. Valstybės ir visuomenės, siekdamos saugumo, kartais yra harmonijoje viena

su kita, kartais – priešiškos. Saugumo minimumas *(bottom line)* yra išlikimas, tačiau atrodo racionalu prie to pridėti ir reikšmingą interesų, susijusių su egzistavimo sąlygomis, diapazoną. Atvejai, kai šie interesai nustoja būti saugumo dalis ir tampa kasdienio rūpesčių kupino gyvenimo dalimi, sudaro vieną iš sąvokos problemų. Saugumas visų pirma kalba apie socialinių grupių likimą ir tik po to apie individualių žmonių asmeninį saugumą. Šiuolaikinėje tarptautinėje sistemoje standartinis saugumo objektas yra suvereni teritorinė valstybė. Idealus jos tipas yra tautinė valstybė *(nation-state)*, kur etninės ir kultūrinės sienos atititinka politines, pavyzdžiui, kaip Japonijoje ir Danijoje. Tačiau kadangi daugelyje vietų tautos ir valstybės taip gražiai nesutampa, nevalstybinės grupės, ypač tautos, taip pat yra svarbūs analizės vienetai. Kadangi tarptautinės sistemos struktūra yra anarchinė (nėra centrinės vyriausybės) visais savo pagrindiniais organizaciniais matmenimis (politiniu, ekonominiu, socialiniu), tai natūraliu saugumo interesu ir tampa minėti analizės vienetai. Kadangi dominuojantys vienetai yra valstybės, tai „nacionalinis saugumas" yra centrinis uždavinys ir savo įprastiniu, bet daugiareikšmiu dėmesiu valstybei, ir su labiau tiesioginiu taikymu etnokultūriniams vienetams. Kadangi karinės ir aplinkosauginės grėsmės turi įtakos visos planetos išlikimui, tai saugumo sąvoka įgauna dar vieną svarbią reikšmę – ji taikoma visai žmonijai kaip visumai.

Socialinių grupių saugumą veikia penkių pagrindinių sektorių – karinio, politinio, ekonominio, socialinio ir aplinkosauginio – veiksniai. Apskritai karinis saugumas apima dviejų lygių sąveiką tarp valstybių: gynybines ir puolamąsias jų galimybes bei viena kitos ketinimų suvokimą. Politinis saugumas atspindi valstybių organizacinį stabilumą, valdymo sistemas ir legitimumą teikiančias ideologijas. Ekonominis saugumas tiria priėjimą prie resursų, finansų ir rinkų, būtinų išlaikyti pakankamą valstybės gerovės ir galios lygį. Socialinio saugumo turinį sudaro

tradicinių kalbos, kultūros, religijos, nacionalinės savimonės ir religijos pagrindų, priimtinų evoliucijai sąlygų išsaugojimas. Aplinkosauga rūpinasi vietinės ir visos planetos biosferos, kaip esminės visos žmonijos egzistavimui svarbios sistemos, išlaikymu. Šie penki sektoriai neveikia atskirai vienas nuo kito. Kiekvienas turi savo vietą saugumo problematikoje ir nustato atitinkamą prioritetų tvarką, tačiau visi jie yra stipriai susijungę sudėtingame sąryšių tinkle.

Visa tai leidžia susidaryti pakankamai išsamų vaizdą, kas yra saugumas, todėl visaapimančios definicijos nebuvimas netrukdo tyrinėjimo progresui. Pastangos tiksliai apibrėžti saugumą yra labiau taikytinos empiriniams atvejams, kada galima identifikuoti atskirus veikiančius veiksnius. Aš neketinu šioje knygoje dirbti atskirų atvejų tyrinėjimo lygmeniu – mano siekis yra plėtotė platesnės saugumo sampratos, kuri palengvintų saugumo sąvokos taikymą ir atskiriems atvejams. Tokia samprata labiau atspindėtų sąvokoje glūdinčius prieštaravimus, o ne bandytų kaip nors juos išspręsti. Aš siekiu apibrėžti sąvokos „lauką", identifikuojant ir esminius jo bruožus, ir akivaizdžias rizikas. Toks „žemėlapis" turėtų atskleisti ne tik pernelyg siauros saugumo sąvokos vartojimo žalą, bet ir pademonstruoti platesnio požiūrio taikymo teikiamus pranašumus.

Šio intelektinio žygio tikslas nėra nuvykti į kažkokią naują vietą – atvirkščiai, čia siekiama „nuvykti į pradžią ir pažinti tą vietą pirmą kartą"[55]. Kaip yra pabrėžęs Michaelas Howardas dar nevisiškai pasenusiame komentare, kad diskusija saugumo reikalais neretai pasižymi pasibaisėtinai neapdorotais konceptualiais standartais: „pareiškimai apie karinę galią ir nusiginklavimą, kuriuos vis dar daro užimantys aukštus postus ir pakankamai išsilavinę visuomenės veikėjai, pasižymi tokiu naiviu dogmatizmu, kokio nebesurasite jokioje kitoje socialinių mokslų ar viešųjų reikalų srityje'[56]. Šio darbo rezultatai galėtų pasitarnauti diskusijų apie saugumą konceptualumo pakėlimui į aukštesnį

lygmenį. O nacionalinio saugumo sąvokos ribotumo ir prieštaringumo atskleidimas turėtų sumažinti politinę jos potenciją ir taip sušvelninti kai kuriuos prieš tris dešimtmečius Wolferso nurodytus pavojus. Pagaliau geriausiu atveju šio darbo rezultatai turėtų atverti galimybę susintetinti naują tarptautinių santykių kaip visumos sampratą, kuri paveiktų ir visą tarptautinių studijų sritį, ir siauresnius debatus apie strateginių studijų apimtį.

Tarptautinėms studijoms saugumas atveria naują perspektyvą ir patvirtina centrinį neorealistinio požiūrio vaidmenį bet kokioje tarptautinės sistemos sampratoje. Saugumas yra tokia fundamentali sąvoka, kad jos nagrinėjimo procesas neišvengiamai veda mus į didžiąją kelionę po visą tarptautinių studijų sritį. Tačiau lankydami pažįstamas vietas mes matome jas per saugumo, o ne per geriau pažįstamų galios, gerovės ar taikos prizmę. Pagaliau panašiai kaip išvestinė galios pusiausvyros sąvoka atsiranda žvelgiant į tarptautinius santykius per galios prizmę, taip žvelgiant į tarptautinius santykius per saugumo prizmę irgi atsiranda naujos išvestinės sąvokos, kurios užpildo šio požiūrio suponuotas schemas. Atsiveria galimybė naujai pasižiūrėti į tokias senas sąvokas kaip sistemos struktūra ar ginklavimosi varžybos, o senai nacionalinio saugumo politikos formavimo problemai pasiūlyti naujus sprendimus[57].

Centrinį neorealistinio požiūrio vaidmenį patvirtina ir stipri logika, kuri anarchinę tarptautinės sistemos struktūrą leidžia laikyti pirminiu politiniu tarptautinio saugumo kontekstu[58]. Šiuo atveju *anarchija* reiškia *centrinės* vyriausybės nebuvimą. Tarptautinėje sistemoje anarchija nereiškia vyriausybės nebuvimo *per se*, bet tai, kad vyriausybės egzistuoja sistemos elementuose. Jei tie vienetai yra valstybės, tai jie pareikš apie savo suverenitetą, kuris reiškia teisę elgtis kaip pirminiam įteisintos valdžios *(authority)* šaltiniui teritorinėse jų jurisdikcijos ribose. Kadangi suverenitetas automatiškai paneigia bet kokią aukštesnę politinę valdžią, suverenių valstybių sistema jau pagal definiciją yra politiškai anarchiška.

Taigi tarptautinė anarchija yra decentralizuota politinės tvarkos forma. Tačiau ši anarchija nebūtinai ir beveik niekad nenusipelno Hobbeso suformuluoto netvarkos ir chaoso įvaizdžio, kuris paprastai taikomas tik anarchiškiems atskirų individų santykiams. Individualiu lygmeniu anarchija reiškia apskritai *jokios* vyriausybės nebuvimą. Taip sutvarkyta politinė sistema chaoso visuomenėje galėtų išvengti tik tuomet, jeigu būtų pasiektas toks atsakomybės ir integralumo lygis, kokio dar niekuomet nebuvo. Iš tiesų vargu ar berasime ryškesnę anarchijos individualiu ir tarptautiniu lygmeniu skirtumo apraišką kaip tai, kad pagal pirmąjį reikėtų panaikinti valstybę, o antrasis kaip tik geriausiai ir pasireiškia per valstybes.

Anarchijos kontekstas sudaro elementarias politines sąlygas, kuriomis ir turi būti formuluojamos visos nacionalinio ir tarptautinio saugumo reikšmės. Anarchija gali būti fatališkai priimama kaip istorijos padarinys, išreiškiantis arba dabartines tebevykstančio žmonijos bandymo sukurti stabilius politinius vienetus ribas, arba kaip natūralią politinę žmonijos geografinių, etninių ir kultūrinių skirtingumų išraišką. Ji taip pat gali būti suvokiama kaip labiausiai priimtina politinės tvarkos forma, išreiškianti ideologinės ir kultūrinės įvairovės, ekonominės decentralizacijos, politinės nepriklausomybės ir pasitikėjimo savo jėgomis vertybes. Bet kuriuo atveju anarchinė struktūra yra labai gyvybinga, nes veiksmai, kurių imasi valstybės, norėdamos užsitikrinti nepriklausomybę ir suverenitetą, automatiškai atgamina anarchinę sistemą. Savo ruožtu tokia struktūra generuoja bendrasisteminį poveikį tarpvalstybiniams santykiams. Anarchinė struktūra sistemoje egzistuojančioms valstybėms sąlygoja konkurencijos, būtinybės pasikliauti tik savo jėgomis *(self-help)* situaciją. Tačiau tai dar nereiškia, kad tarpvalstybiniai santykiai neišvengiamai tampa smurtiniai. Tai taip pat nereiškia, kad tarptautinės anarchijos sąlygomis neįmanomas ar mažai tikėtinas valstybių bendradarbiavimas[59]. Anarchijos sąlygomis visada išlieka smurtinių konflik-

tų galimybė, o kai kuriais atvejais jie net labai tikėtini. Konkurencija čia yra visaapimanti ir kartais įgauna ne tik politines, ekonomines, socialines, bet ir karines formas.

Taigi anarchijos kontekstas nustato tokias tris pagrindines saugumo sąvokos sąlygas:

1. Valstybės yra pagrindiniai saugumo objektai, kadangi jos yra tam tikros tvarkos sąrangos ir kartu aukščiausiasis įteisintos valdžios šaltinis. Tuo paaiškinamas ir ypatingas politinis dėmesys „nacionaliniam" saugumui.

2. Nors valstybės yra pagrindiniai saugumo objektai, nacionalinio saugumo dinamika yra labai reliatyvi ir priklausoma nuo valstybių sąryšių. Vidinio saugumo problemos nebūtinai dominuoja nacionalinio saugumo užtikrinimo darbotvarkėje, bet išorinės grėsmės beveik visuomet bus pagrindinis nacionalinio saugumo problemos elementas. Tuo tarpu „tarptautinio saugumo" idėja geriausiai atspindi sistemines sąlygas, kurios lemia tai, ar valstybės leidžia viena kitai jaustis daugiau ar mažiau saugioms. Individualių valstybių nacionaliniai saugumai tik tada gali būti visiškai suprasti, kai jie yra susieti ir tarpusavyje, ir su platesniais visos sistemos santykiais.

3. Turint omenyje anarchijos gyvybingumą, praktinę saugumo sąvokos prasmę galima suprantamai nusakyti tik tada, kai ji tiriama operacinėje *(operational)* aplinkoje su neišvengiamais konkurenciniais santykiais. Jeigu saugumas priklauso arba tik nuo harmonijos, arba tik nuo hegemonijos, tai anarchijos sąlygomis jis niekuomet negalės būti ilgalaikis. Be kita ko, tai reiškia, kad anarchijoje saugumas gali būti tik reliatyvus ir niekada negali būti absoliutus. Tokios sąlygos bus tol, kol gyvuos anarchija. Jei kada nors įvyktų struktūrinis postūmis iš anarchijos, tai visa saugumo problematika turėtų būti peržiūrėta iš naujo.

Antras akademinis tikslas, kuriam tarnauja ši saugumo studija, – tai siekis apibrėžti tikrąjį strateginių studijų kaip tarptautinių studijų sudėtinės dalies turinį. Mano požiūris šiuo daug

debatų sukėlusiu klausimu yra tvirtas, bet beveik tikrai neatstovauja labiausiai paplitusiai nuomonei[60]. Tiesą sakant, aš manau, kad tarptautinio saugumo studijos neturi ir turbūt negali būti inkorporuotos į strategines studijas. Neturi, nes strateginės studijos yra ir turėtų likti tarptautinių santykių karinių aspektų ekspertams. Nors tie dalykai neabejotinai yra svarbūs saugumo studijoms, bandymai įterpti platų naujos srities studijų turinį į seną ir siauresnę sritį stabdytų ir varžytų saugumo studijų plėtotę. Tai būtų panašu į atsakomybės už nacionalinės transporto sistemos formavimą perleidimą automobilių gamintojams. Jų žinios leistų jiems atlikti darbą, tačiau jų specializacija būtų siaura ir visai nepageidautinai ribotų rezultatus. Strateginės studijos tikriausiai negalėtų adekvačiai absorbuoti saugumo studijų, nesukeldamos didelių pokyčių politinės ekonomijos, sisteminės teorijos, sociologijos ir filosofijos srityse. Nekalbant jau apie tokio proceso nepraktiškumą, jis neturėtų prasmės, kadangi paprasčiausiai atgamintų tarptautinėse studijose sukauptą patirtį.

Taigi aš visiškai sutinku su Brownu, Ullmanu, Nye'umi, Lynn-Jonesu ir Mathews, kurie teigia, kad tarptautinio saugumo studijų apimtis turi būti esmingai platesnė, palyginti su karinio saugumo studijų apimtimi[61]. Aš taip pat visiškai sutinku su Nye'umi, Freedmanu ir Boothu, kurie teigia, kad reikia atgaivinti „didžiosios strategijos" manieros mąstymą[62]. Tačiau aš visiškai nesutinku su jais, kad strateginės studijos yra tinkama vieta šiai plėtotei. Jeigu tarptautinio saugumo studijos plėtosis kaip atskira sritis, ji tai turėtų daryti multidisciplininių tarptautinių studijų kontekste. Tik ten galima rasti pakankamai erdvės ir patirties, būtinų visapusiškai mąstymo apie saugumą plėtotei. Savo ruožtu saugumo studijos galėtų tapti tokiu integruojančiu kontekstu, kuris padėtų susieti tokias per daug izoliuotas viena nuo kitos tyrimų sritis kaip strateginės studijos, žmogaus teisės, aplinkosaugos bei plėtotės *(development)* studijos ir tarptautinė politinė ekonomija.

Dabar strateginės studijos jau turi aiškų identitetą ir yra gerai įsitvirtinusios kaip tarptautinių studijų dalis. Dėmesys kariniams dalykams suteikia joms ne tik intelektinį ir socialinį darnumą, bet taip pat naudingą ir, tiesą sakant, labai svarbų vaidmenį darbo pasidalijimui visoje tarptautinių santykių srityje. Kariniai strategai su savo specialistų patirtimi vaidina vaidmenį, analogišką sąskaitininkų ar teisininkų vaidmeniui kompanijoje. Be jų dalyvavimo ir patarimų negali būti priimtas joks svarbus sprendimas. Tačiau kompanijai nebūtų naudinga nuolat derinti savo sprendimus tik su šiais specialistais kitų svarbių sričių, – pavyzdžiui, marketingo, kadrų ar mokslinių tyrimų ir tecnologijos plėtotės, – specialistų sąskaita.

Darbo pasidalijimas geriausiai veikia tada, kai laikomasi dviejų sąlygų. Pirma, užduočių specializacija turi būti gerai parinkta darbui kaip visumai, taip pat priimtina tiems, kurių darbus ji apibrėžia. Antra, kiekvienas dalyvaujantis projekte turi suvokti, kad jis yra darbo pasidalijimo dalis, ir turi būti pasirūpinta, kad atskiros specialistų grupės gerai komunikuotų tarpusavyje bendro darbo labui. Šia idėja grindžiama visa žmonijos civilizacijos plėtotė. Kalbant konkrečiau apie strateginių studijų vietą tarptautinėse studijose reikia pabrėžti, kad labiausiai tobulintini strateginių studijų santykiai su kitomis disciplinomis. Mano manymu, tokia nuostata būtų naudingesnė už kokią nors strateginių studijų reformą.

Taigi manau, kad tarptautinio saugumo studijų plėtotė ir jų kaip politikos tyrimo metodo identiteto formavimas yra teigiamas dalykas. Tačiau to paties negalima pasakyti apie strateginės studijas. Mano paties požiūris, kaip šie du dalykai turėtų būti siejami, yra aiškus iš to, kaip knygos *An Introduction to Strategic Studies: Military Technology and International Relations* turinys atitinka atspindimą šioje knygoje tarptautinio saugumo studijų turinį. Strateginės studijos yra daug siauresnis dalykas. Jų apimtis (arba bent jau kaip aš ją suprantu) yra tvirtai apribo-

ta 7 ir 8 skyriais bei kai kuriomis dalimis iš 3, 5 ir 9 skyrių. Saugumo studijos yra platesnės apimties. Strateginės studijos be jokių abejonių yra jų dalis, tačiau, mano manymu, būtų labai neproduktyvu bandyti talpinti didelį daiktą į mažam daiktui pritaikytą formą. Natūralus strateginių studijų būstas yra tarptautinių santykių studijos kaip visuma. Dėl šių priežasčių aš negaliu sutikti su Keno Bootho nuostata, kad „tie strategai, kurie nebando tapti sprendimo dalimi, be jokių abejonių taps vis svarbesne problemos dalimi". Strategai turi legitimią ir naudingą specialistų poziciją, kurios jie ir turėtų laikytis. Dauguma jų, aš manyčiau, mielai sutiktų su darbo pasidalijimu, kuris išryškintų jų poziciją, nuplaudamas nuo jų militarizmo bendrininkų dėmę bei išlaisvindamas jų jėgas dirbti savo srityje. Problema yra ne tai, kad strategijos specialistus reikia paversti saugumo ekspertais, bet tai, kad reikia išauginti didžiųjų strategų korpusą, kuris būtų tvirtai ir sąmoningai įsitvirtinęs tarptautinėse studijose ir kurių plačios žinios padėtų naudoti ir plėtoti strateginių studijų vaisius visame saugumo problemos perspektyvos kontekste.

Šios knygos struktūra

Dėl priežasčių, kurios dabar jau turėtų būti aiškios, skaitytojas pastebės, kad visa tai, kas bus rašoma, nebus išdėstyta pagal konvencines strateginių studijų kategorijas. Tokios temos kaip atgrasinimas, ginklavimosi kontrolė ir nusiginklavimas, krizių valdymas *(crisis management)*, sąjungos, karinė technologija, strategija, ginklavimosi varžybos bei šiuolaikinės nacionalinio saugumo problemos ir politika bus tik diskusijos iliustracijos, o ne jos dėmesio centre. Vietoj to tyrimas koncentruosis į du klausimus: Kas yra saugumo objektas? Kokios yra būtinos saugumo sąlygos? Į šiuos klausimus bus bandoma atsakyti per politinę, ekonominę, iki tam tikro lygio socialinę ir aplinkosauginę prizmę, taip pat nepamirštant ir karinio problemos aspekto. Klausi-

mų nagrinėjimą lydės nuolatinis dėmesys grėsmių ir pažeidumų *(threats and vulnerabilities)* dialektikai, politinėms vienų arba kitų pernelyg didelio akcentavimo pasekmėms bei pačioje saugumo sąvokoje glūdintiems arba tarp atskirų saugumo sampratų besireiškiantiems prieštaravimams.

Saugumas kaip sąvoka privalo turėti savo objektą, nes be aiškaus atsakymo į klausimą „kieno saugumas?" pati saugumo idėja yra beprasmiška. Paprastas atsakymas, kad saugumo objektas yra valstybė, dar neišsprendžia problemos. Valstybė yra ne tik amorfiškas, daugialypis, kolektyvinis objektas, kuriam saugumo sąvoka gali būti taikoma daugybe skirtingų būdų, bet reikia atsižvelgti ir į tai, kad valstybių yra daug ir kad vienos valstybės saugumas negali būti diskutuojamas atskirai nuo kitų valstybių saugumo. Saugumo objekto paieškos vyksta kartu ir su būtinų saugumo sąlygų paieška. Nesunku pastebėti, kad saugumas gali turėti daug potencialių objektų. Jų daugėja ne tik didėjant valstybių skaičiui, bet ir nagrinėjant valstybę įvairiais lygmenimis – nuo atskirų individų iki pat tarptautinės sistemos kaip visumos. Kadangi bet kurio iš šių objektų saugumas negali būti užtikrintas izoliuotai nuo kitų, tai kiekvieno iš minėtų atskirų objektų saugumas tampa, bent jau iš dalies, visų kitų saugumo sąlyga.

Poreikis išnagrinėti visus saugumo objektus skirtingais lygmenimis apibrėžia ir knygos struktūrą. Iš Waltzo aš paėmiau trijų analizės lygmenų idėją, kuri išskiria individus, valstybes ir tarptautinę sistemą[63]. Šie lygmenys ir sudaro schemą, pagal kurią išdėstyti knygos skyriai.

Minėti lygmenys turėtų būti laikomi tik pagalbine rūšiavimo priemone, o ne griežta kategorizacija. Egzistuoja didelės pilkosios zonos, ir nors lygmenys formuoja pagrindinį medžiagos dėstymo principą, neturėtų būti daromos išvados, kad saugumo sąvoką galima taikyti kuriam nors lygmeniui atskirai nuo kitų. Saugumo politikos suvedimas (rationalization) į vieną kurį nors

lygmenį yra dažnas reiškinys, pavyzdžiui, taip traktuoja saugumą individai, kurie prieš išeidami iš namų apsiginkluoja, ar valstybės, kurios vykdo nacionalinio saugumo politiką remdamosi karine jėga. Knygoje pateikiami argumentai sieks įrodyti tokios nuostatos klaidingumą. Tačiau, kaip jau buvo teigta, tarptautinės sistemos saugumo kontekste valstybių lygmuo su jam būdingu pagrindiniu dėmesiu socialinėms grupėms kaip sistemos elementams turi pirmenybę. Taigi čia trys lygmenys bus naudojami pagal Wæverio schemą (žr. 9 skyrių), kurioje saugumo objektai pirmiausia randami valstybių lygmeniu, o individų ir sistemos lygmenys pateikia pagrindinius saugumo sąlygų elementus. Valstybių lygmeniui teikiamos pirmenybės priežastys bus išaiškintos nagrinėjant pasekmes bandymų saugumo studijas grįsti kituose lygmenyse aptinkamais objektais. Ši akademinė dezagregacija naudojama todėl, kad taip iš naujo „sumontuotą" visumą yra lengviau perprasti.

Pirmas skyrius prasideda individų saugumo nagrinėjimu. Iki kokio lygio individai yra pagrindinis saugumo objektas, kaip individualus saugumas siejasi su valstybių saugumu? Antras skyrius tyrimo giją tęsia iki valstybių lygmens, jis koncentruojamas į valstybės kaip saugumo objekto prigimtį. Plačiai tiriami atskiri valstybių komponentai, kuriems galima taikyti saugumo sąvoką, dėmesys skiriamas valstybės sociopolitiniam integralumui kaip pagrindiniam bet kokio bandymo samprotauti apie nacionalinį saugumą veiksniui. Daromos išvados apie centrinę valstybės – visuomenės santykių vietą, taip pat apie nacionalinio saugumo sąvokos ribotumą. Šie pirmieji du skyriai pristato prieštaravimą tarp individualaus ir nacionalinio saugumo. Trečias skyrius yra tyrimas tų grėsmių ir pažeidumų, kurie sąlygoja nacionalinį nesaugumą visuose minėtuose penkiuose sektoriuose. Dalis saugumo kaip politikos problemos čia pristatoma kaip neišsprendžiamas grėsmių daugialypiškumas.

Ketvirtas skyrius imasi valstybės-visuomenės santykių sisteminiu lygmeniu. Anarchinė politinė tarptautinės sistemos struk-

tūra traktuojama kaip visos saugumo problematikos pagrindas. Nustačius anarchinių saugumo sąlygų prigimtį, tiriami kiti tarpiniai veiksniai, modifikuojantys anarchijos pasekmes. Vėl nagrinėjamas sociopolitinis valstybių integralumas, tačiau dabar remiamasi tarptautinės visuomenės idėjos požiūriu. Daromos ir pirmosios išvados, kad skirtinga veiksnių konfigūracija stiprina arba silpnina anarchiją, kuri savo ruožtu gali būti arba brandi, arba nebrandi. Anarchijos brandumą ar nebrandumą lemia grėsmių ir pažeidžiamumų intensyvumas ir diapazonas, kuriuos generuoja sudėtinių sistemos dalių sąveikos pobūdis. Penktame skyriuje toliau nagrinėjami politinis ir socialinis sektoriai, tik šį kartą jau regioniniu lygmeniu. Čia pristatoma ir visiškai išplėtota saugumo kompleksų idėja, paremta regioninio saugumo analizės struktūra.

Šeštas skyrius skirtas ekonominiam sektoriui. Jis pradedamas tarptautinės ekonomikos ir anarchinės politinės struktūros santykių nagrinėjimu. Toliau diskutuojama apie didelius prieštaravimus pačioje ekonominio saugumo idėjoje ir pagaliau visais lygmenimis – individualiu, valstybiniu ir sisteminiu – nagrinėjama saugumo politinė ekonomija. Septintas ir aštuntas skyriai koncentruojami į saugumo siekiančių valstybių sąveikos karinę ir galios dinamiką bei dėl to kylančius prieštaravimus tarp nacionalinio ir tarptautinio saugumo. Tiriamos dvi dilemos: gynybos dilema, kuri kyla iš prieštaravimo tarp saugumo ir gynybos, ir esminė anarchinei struktūrai galios-saugumo dilema, kurią generuoja tiek įtampa tarp *status quo* ir revizionistinių veikėjų tarptautiniuose santykiuose, tiek nesibaigiantis karinės technologijos tobulėjimas. Daromos išvados, kokie tarpiniai veiksniai gali susilpninti anarchinių struktūrų tendenciją generuoti galios-saugumo dilemą.

Devintame skyriuje nacionalinio saugumo politikos formavimo kontekste pateikiami bendri iš visų trijų analizės lygmenų išplaukiantys argumentai bei nagrinėjamas priemonių ir tikslų

prieštaravimas. Tiriamos loginės, suvokimo ir politinės problemos, kylančios nacionalinio saugumo politikos kūrėjams, o vidaus politikos procesas identifikuojamas kaip nepriklausomas nacionalinio saugumo problemos veiksnys. Dešimtame skyriuje pateikiama santrauka, kaip tarpusavyje sąveikauja skirtingi saugumo problemos lygmenys bei sektoriai ir kur slypi jų prieštaravimai. Daroma išvada, kad būtų neprotinga bandyti atskirti individualų, nacionalinį ir tarptautinį saugumą ir laikyti juos skirtingais problemos nagrinėjimo metodais. Pateikiami argumentai už platesnę saugumo interpretaciją bei apžvelgiamos institucinės tokio interpretavimo pripažinimo pasekmės. Knyga baigiama platesnės saugumo sampratos reikšmės politikai nagrinėjimu.

[1] E. H. Carr, *The Twenty Years Crisis* (London, Macmillan: 1946, 2nd edn.); Hans Morgenthau, *Politics Among Nations* (New York: Knopf, 1973, 5th edn.). Labiau šiuolaikiškam neorealistiniam požiūriui atstovauja Kennethas Waltzas. Žr. Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979). Šiame kontekste realizmo nederėtų painioti su to paties pavadinimo filosofine mokykla.

[2] Barry Buzan, „Peace, power and security: contending concepts in the study of international relations", *Journal of Peace Research*, 21:2 (1984).

[3] Peter Gellman, „Hans J. Morgenthau and the legacy of political realism", *Review of International Studies*, 14:4 (1988), pp. 50-8.

[4] Pvz., žr. Otto Pick and Julian Critchley, *Collective Security* (London: Macmillan, 1974); Roland N. Stromberg, *Collective Security and American Foreign Policy* (New York: Praeger, 1963); M. V. Naidu, *Collective Security and the United Nations* (Delhi: Macmillan, 1974); Barry Buzan, „Common security, non-provocative defence and the future of Western Europe", *Review of International Studies*, 13:4 (1987), pp. 265-7.

[5] John H. Herz, „Idealist internationalism and the security dilemma", *World Politics*, 2 (1950, pp. 157-80); John H. Herz, *Political Realism and Political Idealism* (Chicago: University of Chicago Press, 1951); John H. Herz, *International Politics in the Atomic Age* (New York: Columbia University Press, 1959), pp. 231-43.

[6] Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976), esp. ch. 3; „Security regimes", *International Organization*, 36:2 (1982); „Cooperation under the security dilemma",

World Politics, 30:2 (1978), pp. 167-214. Taip pat žr. Richard K. Ashley, *The Political Economy of War and Peace: The Sino-Soviet-American triangle and the modern security problematique* (London: Pinter, 1980).

[7] Arnold Wolfers, „National security as an ambiguous symbol", *Discord and Collaboration* 7 (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962), ch. 10.

[8] Hedley Bull, *The Control of the Arms Race* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1961), pp. 25-9; Bernard Brodie, *War and Politics* (London: Cassell, 1973), ch. 8; Frank N. Trager and Frank L. Simonie, „An introduction to the study of national security", in F. N. Trager and P. S. Kronenberg (eds.), *National Security and American Society* (Lawrence: University Press of Kansas, 1973).

[9] Hugh Macdonald, „The place of strategy and the idea of security", *Millennium*, 10:3 (1981); Hans Mouritzen, *Finlandization: Towards a general theory of adaptive politics* (Aldershot: Avebury, 1988), pp. 46-7.

[10] Jervis, *op. cit.* (išnaša 6, 1982).

[11] Gert Krell, „The development of the concept of security", *Arbeitspapier* 3/1979, Peace Research Institute, Frankfurt.

[12] Pvz., Richard J. Barnet, „The illusion of security", in Charles R. Beitz and T. Herman (eds.), *Peace and War* (San Francisco: W. H. Freeman, 1973); Maxwell D. Taylor, „The legitimate claims of national security", *Foreign Affairs*, 52:3 (1974).

[13] Žr. Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations* (London: Macmillan, 1987), pp. 12-13.

[14] Ashley, *op. cit.* (išnaša 6), esp. ch. 10.

[15] Ken Booth, *Strategy and Ethnocentrism* (London: Croom Helm, 1979), p. 133.

[16] Leonard Beaton, *The Reform of Power: A proposal for an international security system* (London: Chatto & Windus, 1972).

[17] Stanley Hoffmann, *Primacy or World Order* (New York: McGraw-Hill, 1978), p. 252.

[18] Bull, *op. cit.* (išnaša 8), pp. 28-9.

[19] L. B. Krause and J. S. Nye, „Reflections on the economics and politics of international economic organizations", in C. F. Bergsten and L. B. Krause (eds.) *World Politics and International Economics* (Washington, DC: Brookings Institution, 1975), p. 329 (emphasis in original).

[20] *North-South: A programme for survival*, Report of the Brandt Commission (London: Pan, 1980), pp. 124-5.

[21] Wolfers, *op.cit.* (išnaša 7), p. 147.

[22] W. B. Gallie, „Essentially contested concepts", Max Black (ed.), *The Importance of Language* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1962), pp. 121-46. Taip pat žr. T. D. Weldon, *The Vocabulary of Politics* (Harmondsworth: Penguin, 1953), esp. ch. 2

[23] Richard Little, „Ideology and change", in Barry Buzan and R. J. Barry Jones (eds.), *Change and the Study of International Relations* (London: Pinter, 1981), p. 35.

[24] Kenneth H. F. Dyson, *The State Tradition in Western Europe* (Oxford: Martin Robertson,1980), pp. 205-6.

[25] Apie šį fenomeną žr. Robert O. Keohane ir Joseph S. Nye, *Power and Interdependence* (Boston: Little Brown, 1977). Antras skyrius yra kaip tik karinių veiksnių nustūmimo į svarstymų foną atvejis, tačiau tuo pat metu autoriai iš vonios išpila ne tik realizmo vandenį, bet ir saugumo kūdikį.

[26] Buzan, *op. cit.* (išnaša 13), chs. 11–12.

[27] Barry Buzan, „Change and insecurity: a critique of strategic studies", in Buzan and Jones, *op. cit.* (išnaša 23), ch. 9; ir Buzan, *op. cit.* (išnaša 13), esp. ch. 1.

[28] Puikią strateginių studijų kritiką šiuo požiūriu žr. Booth, *op. cit.* (išnaša 15), ch. 9.

[29] Buzan, *op. cit.* (išnaša 13), p. 8.

[30] Buzan, *op. cit.* (išnaša 13), pp. 199-202.

[31] Waltz, *op. cit.* (išnaša 1), p. 126.

[32] Jozeph S. Nye Jr ir Sean M. Lynn-Jones, „International security studies", *International Security*, 12:4 (1988); Jessica Tuchman Mathews, „Redefining security", *Foreign Affairs*, 68:2 (1989); Richard H. Ullman, „Redefining security", *International Security*, 8:1 (1983); Joseph S. Nye Jr, „The contribution of strategic studies: future challenges", *Adelphi Papers*, No. 235 (London: IISS, 1989).

[33] Nye, *ibid.* (1989), p. 25.

[34] Nye ir Lynn-Jones, *op. cit.* (išnaša 32); Helge Haftendorn, „The state of the field: a German view", *International Security*, 13:2 (1988).

[35] Report of the Independent Commission on Disarmament and Security Issues, *Common Security: A programe for disarmament* (London: Pan Books, 1982); Barry Buzan, *op. cit.* (išnaša 4); Josephine O'Connor Howe (ed.), *Armed Peace: The search for world security* (London: Macmillan, 1984); Stokholm International Peace Research Institute (SIPRI), *Policies for Common Security* (London: Taylor and Fancis, 1985); Stan Windass (ed.), *Avoiding Nuclear War: Common security as a strategy for the defence of the West* (London: Brassey's, 1985); Reinhard Mutz, *Common Security: Elements of an alternative to deterrence peace* (Hamburg: Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik, 1986); Raimo Väyrynen, „Common security and the state system", unpublished paper, Helsinki, 1988.

[36] Buzan, *op. cit.* (išnaša 13), ch. 17; W. Agrell, „Offensive versus defensive: military strategy and alternative defence", *Journal of Peace Research*, 24:1 (1987); Johan Galtung, „Transarmament: from offensive to defensive defence", *Journal of Peace Research*, 21:2 (1984); David Gates, *Non-Offensive Defence: A strategic contradiction?*, Occasional Paper 29 (London: Institute for European Defence and Strategic Studies, 1987); Björn Möller, *Resolving the Security Dilemma in*

Europe (London: Brassey's 1990). Bendrai žr. *Non-Offensive Defence (NOD) Newsletter*, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen.

[37] Barry Buzan, „Is international security possible?" in Ken Booth (ed.), *New Thinking about Strategy and International Security* (London: Unwin Hyman, 1990).

[38] Ole Wæver, „Security, the speech act: analysing the politics of a word", unpublished second draft, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen, 1989; R. B. J. Walker, „The concept of security and international relations theory", unpublished paper, University of Victoria, 1987.

[39] Ole Wæver, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer (eds.), *European Polyphony* (London: Macmillan, 1989); Piere Lemaitre, „Krise und Reform in den sozialistischen Staaten und das Sicherheitssystem Europas" in C. Wellmann (ed.) *Frieden in und mit Osteuropa* (forthcoming, Suhrkamp Verlag); „International security" *Külpolitika: a special edition*, 1988; József Balázs, „A note on the interpretation of security", *Development and Peace*, 6 (1985), pp. 143-50.

[40] Neville Brown, *The Future Global Challenge: A predictive study of world security 1977-1990* (London: RUSI, 1977).

[41] Charles L. Schultze, „The economic content of national security policy", *Foreign Affairs*, 51:3 (1973) pp. 529-30.

[42] Balázs, *op. cit.* (išnaša 39), p. 146.

[43] Ian Bellany, „Towards a theory of international security", *Political Studies*, 29:1 (1981), p. 102.

[44] Penelope Hartland-Thurnberg, „National economic security: interdependence and vulnerability", in Frans A. M. Alting von Geusau and Jacques Pelkmans (eds.), *National Economic Security* (Tilburg: John F. Kennedy Institute, 1982), p. 50.

[45] Cited in Arnold Wolfers, *Discord and Collaboration* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962), p. 150.

[46] Michael H. H. Louw, *National Security* (Pretoria: ISS-University of Pretoria, 1978), citata paimta iš įžanginės dalies, pavadintos „The purpose of the symposium".

[47] Giacomo Luciani, „The economic content of security", *Journal of Public Policy*, 8:2 (1989), p. 151.

[48] Laurence Martin, „Can there be national security in an insecure age?", *Encounter*, 60:3 (1983), p. 12.

[49] John E. Mroz, *Beyond Security: Private perceptions among Arabs and Israelis* (New York: International Peace Academy, 1980), p. 105 (išskirta originale).

[50] Course documents, National Defence College of Canada, Kingston, 1989.

[51] Frank N. Trager, Fank L. Simonie, „An introduction to the study of national security" in F. N. Trager and P. S. Kronenberg, *National Security and American Society* (Lawrence: University Press of Kansas, 1973), p. 36.

[52] Ullman, *op. cit.* (išnaša 32), p. 133.

[53] Wæver, *op. cit.* (išnaša 38), pp. 5-6.

[54] Wolfers, *op. cit.* (išnaša 45), p. 150.

[55] T. S. Eliot, *Collected Poems 1902-1962* (London: Faber and Faber, 1963), „Little Gidding", p. 222.

[56] Michael Howard, „Military power and international order", *International Affairs*, 40:3 (1964), pp. 407-8.

[57] Nors šios kelionės metu bus apžvelgiama daug tarptautinių santykių aspektų, aš nesigilinsiu į karo problemą. Karo sąlygomis saugumas įgauna daugiausia karinį atspalvį, kas nėra panašu į saugumo charakteristikas taikiu metu. Kare saugumas turi daug siauresnį, nors ir geriau suprantamą, veiksnių diapazoną. Visa saugumo problema karo metu neteko savo ankstesnio reikšmingumo dėl atgrasinimo ir branduolinio pato, tačiau tuo pat metu nesumažėjo bendras susirūpinimas saugumu. Nacionalinio saugumo problema nuolat išlieka tarptautinių santykių dalimi, net ir taikos metu: ji gali egzistuoti ir politinės ekonomijos varžybų rėmuose, kaip tai gerai vaizduoja sovietinė taikaus sambūvio idėja. Dėl to, taip pat dėl vietos stokos aš karą laikysiu nacionalinio saugumo problemos dalimi, bet netirsiu saugumo karo sąlygomis plačiau.

[58] Waltz, *op. cit.* (išnaša 1), chs. 5 and 6; Barry Buzan, „Rethinking structure" in Barry Buzan, Charles Jones and Richard Little, *The Logic of Anarchy* (forthcoming).

[59] R. Axelrod and R. Keohane, „Achieving cooperation under anarchy", Robert Jervis, „From balance to concert: a study of international security cooperation", K. Oye, „Explaining cooperation under anarchy", all in *World Politics* 38:1 (1985); Robert Keohane, *After Hegemony: Cooperation and discord in the world political economy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984).

[60] Žr. diskusiją Gerald Segal (ed.), *New Directions in Strategic Studies: A Chatham House debate*, RIIA Discussion Papers 17 (1989).

[61] Brown, *op. cit.* (išnaša 40); Ullman, Mathews, Nye, Lynn-Jones, *op. cit.* (išnaša 32).

[62] *op. cit.* (išnaša 60); Nye, *op. cit.* (išnaša 32).

[63] Keneth N. Waltz, *Man, the State and War* (New York: Columbia University Press, 1959). Apie kitus požiūrius su trijų lygmenų analizės idėjos variacijomis žr. J. David Singer, „The level of analysis problem in international relations" in Klaus Knorr and Sidney Verba (eds.), *The International System* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1961); Arnold Wolfers, „Nation-state" in F. A. Sonderman, W. C. Olson and D. S. McLellan (eds.), *The Theory and Practice of International Relations* (Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1970), pp. 16-22; R. W. Cox, „Social forces, states and world orders", *Millennium*, 10:2 (1981); A. Linklater, „Men and citizens in international relations", *Review of International Studies*, 7:1 (1981).

1 skyrius

INDIVIDUALUS SAUGUMAS IR NACIONALINIS SAUGUMAS

Individas reprezentuoja galutinį nedalomą vienetą, kuriam gali būti taikoma saugumo sąvoka. Tai individualų saugumą paverčia vertingu platesnės analizės atskaitos tašku, nes jis suteikia aiškų pagrindą, kuriuo remdamiesi galime paneigti redukcionistinę iliuziją, kad nacionalinis ir tarptautinis saugumas yra tik paprastas rūpesčio atskirais individais išplėtojimas. Tam, kad galėtume tirti individualų saugumą kaip atskirą dalyką, turime giliai pasinerti į politikos, psichologijos ir sociologijos valdas. Tokia studija nėra šios knygos tikslas, tuo labiau kad ji jau buvo atlikta kitur[1]. Individų saugumo svarba šiam tyrimui glūdi sąryšių ir prieštaravimų tarp asmens saugumo ir valstybės saugumo tinkle. Valstybė yra pagrindinis ir grėsmių, ir saugumo atskiram individui šaltinis. Individai savo ruožtu yra kartu ir priežastis, ir ribos valstybinei saugumo užtikrinimo veiklai. Turint omenyje, kad individai yra pirminis ir vieno, ir kito nesaugumo šaltinis, individualaus saugumo problema greitai įgauna platesnį socialinį ir politinį matmenį[2]. Todėl natūraliai kyla klausimas, kokia pačios valstybės prigimties esmė. Šis skyrius yra antro skyriaus, kuriame dėmesio centre yra valstybė, pamatas.

Individualus saugumas kaip socialinė problema

Saugumo sąvoką daug lengviau taikyti daiktams negu žmonėms. Pavyzdžiui, pinigų saugumas banke priklauso nuo specifinės nesankcionuoto paėmimo grėsmės ar nuvertėjimo *in situ* tikimybės

apskaičiavimo. Kadangi materialinės vertybės dažniausiai gali būti pakeičiamos panašiomis, jų saugumas (t.y. savininko nuosavybės teisių į jas saugumas) gali būti padidintas apdraudžiant jas nuo praradimo, apskaičiuojant to praradimo riziką. Individų saugumo taip lengvai apibrėžti negalime. Įvairūs veiksniai – gyvybė, sveikata, statusas, gerovė, laisvė – yra daug labiau komplikuoti, o kai kurie iš jų praradimo atveju iš viso negali būti atstatyti (gyvybė, kūno dalys, statusas). Skirtingi individualaus saugumo aspektai dažnai yra prieštaringi (nusikaltimų prevencija ar pilietinių teisių suvaržymas?) ir suvaržyti objektyvių ir subjektyvių vertinimų (grėsmės realios ar įsivaizduojamos?) atskyrimo sunkumų. Dažnai, kai kalbame apie grėsmes, priežasties – pasekmės santykis yra neaiškus ir prieštaringas (individualios ar socialinės nusikaltimų priežastys?).

Žodynuose pateikiami saugumo apibrėžimai dar labiau įvairina šiuos sunkumus, nes jie saugumą aiškina ir kaip apsisaugojimą nuo pavojaus (objektyvus saugumas), ir kaip saugumo jausmą (subjektyvus saugumas), ir kaip abejonių nebuvimą (pasitikėjimas savo žinojimu). Nurodomos grėsmės (pavojus ir abejonė) yra labai neaiškios, o subjektyvus saugumo jausmas ar tikrumas nebūtinai siejasi su tikru saugumu. Netgi jei kaip iliustraciją paimsime pasiturintį individą pasiturinčioje šalyje, gautas vaizdas nepaliks abejonių, kad kasdieninis gyvenimas neteikia jokių svarių saugumo garantijų. Daugybė grėsmių, pavojų ir abejonių kabo virš kiekvieno, ir nors turtingesni gali išvengti kai kurių iš jų (bado, išgydomos ligos, fizinio susidorojimo, nusikaltėlių žiaurumo, ekonominio išnaudojimo ir pan.), kitomis jie lygiai dalijasi su vargšais (neišgydomos ligos, gamtos kataklizmai, branduolinis karas), be to, turtingieji dėl savo pranašumo susikuria naujų grėsmių (lėktuvų katastrofos, nelaimingi atsitikimai sportuojant, pagrobimai, persivalgymo sukeliamos ligos). Saugumas nėra absoliutus jokiam individui: nedaugelis gali ilgai mėgautis gyvenimo paprastumu ir nuspėjamumu.

Saugumo pačia bendriausia prasme apibrėžimo sunkumai kreipia analizę specifinių grėsmių link. Kai kurių grėsmių atžvilgiu, tokių kaip pagydomos ligos ar neturtas, kai kurie individai gali pasiekti labai aukštą saugumo lygį. Kitų atžvilgiu, ypač kur neaiškus priežasties-pasekmės ryšys (vėžys, nusikaltimai, nedarbas), saugumo priemonės geriausiu atveju užtikrina galimybę saugotis. Turint omenyje resursų ribotumą, reikia priimti tokius sprendimus, kurie paskirstytų juos dideliam potencialių grėsmių skaičiui. Bandymai siekti saugumo gali neduoti rezultatų, net jeigu jie yra objektyviai sėkmingi, bet jų efektas labai paaštrina grėsmių suvokimą, ir nesaugumo jausmas tampa dar didesnis negu buvo prieš imantis kažkokių priemonių. Tokį efektą gali turėti miestų gyventojų bandymai apsisaugoti nuo įsilaužėlių. Spynos, signalizacijos, skląsčiai gali net padidinti grėsmės reikšmę, nes nusikaltėliams reklamuoja vertingų daiktų egzistavimą ir todėl sąlygoja įsitvirtinusio savininko ramybės sumažėjimą. Saugumo manijos logiška pabaiga yra paranoja. Žiauria ironija persunkta saugumo kaip „nesugebėjimo pabėgti" *(unable to escape)* samprata.

Dauguma grėsmių individui kyla dėl to, kad žmonės gyvena socialinėje aplinkoje, kuri generuoja neišvengiamą socialinį, ekonominį ir politinį spaudimą. Socialinės grėsmės turi daugybę formų, tačiau galima išskirti keturis pagrindinius tipus: fizinės grėsmės (skausmas, sužeidimas, mirtis), ekonominės grėsmės (nuosavybės atėmimas ar sunaikinimas, įsidarbinimo ar naudojimosi resursais galimybių atėmimas), grėsmės teisėms (įkalinimas, normalių pilietinių teisių paneigimas) ir grėsmės statusui ar pozicijai (viešas pažeminimas). Šie grėsmių tipai nėra vienas kitą paneigiantys, nes vienas (sužeidimas) gali puikiausiai sąlygoti kitą (darbo praradimą). Šių grėsmių individui egzistavimas visuomenėje nurodo didžiulę dilemą, kuri glūdi beveik visos politinės filosofijos šaknyse – kaip subalansuoti individo veikimo laisvę, kad ji nekeltų tikros ir potencialios grėsmės kitų individų

laisvėms. Kitaip tariant, ši dilema gali būti suformuluota taip – kaip padidinti bendruomenės laisvę nedidinant valdžios priespaudos. Didžiulė Hobbeso prigimtinės būklės įvaizdžio potencija kyla tiesiogiai iš to, kad jis išreiškia tą dilemą labai aiškiai. Individai (arba tokios socialinės grupės kaip valstybės ar tautos), egzistuodami tarp tokių pačių kaip jie anarchijos sąlygomis, savo laisvę gali padidinti tik kitų individų (grupių) saugumo sąskaita. Anot Waltzo: „valstybių, kaip ir žmonių, nesaugumas yra proporcingas disponuojamos laisvės kiekiui. Jei siekiama laisvės, tai tenka susitaikyti ir su nesaugumu"[3].

Prigimtinės būklės įvaizdis postuluoja pirminę anarchiją, kurioje individų gyvenimo sąlygos pasižymi nepriimtinai aukštu socialinės grėsmės lygiu, kitaip tariant, chaosu. Šis nepriimtinas chaosas tampa motyvu aukoti dalį laisvės dėl saugumo sąlygų pagerinimo, ir šiame procese gimsta vyriausybė ir valstybė. Anot Hobbeso, žmonės sukūrė valstybes, kad „apsigintų nuo užsieniečių invazijos ir nuo tarpusavio užpuolimų, taip saugodami save ir stengdamiesi išgyventi ir prasimaitinti savo darbu ir žemės vaisiais bei patenkinamai gyventi"[4]. Panašiai teigė Johnas Locke'as: „Pagrindinis ir didis žmonių sutikimo paklusti vyriausybei motyvas yra išsaugojimas nuosavybės" (nuosavybė čia reiškia „gyvybes, laisves ir turtus"), kuri prigimtinėje būklėje yra „labai nesaugi"[5]. Valstybė tampa mechnizmu, kuriuo žmonės siekia adekvataus saugumo nuo socialinių grėsmių; fenomenu, kurį R.N.Berki's mato kaip „pačią svarbiausią mūsų modernios Vakarų civilizacijos ypatybę"[6].

Žinoma, paradoksalu, kad augant valstybės galiai pati valstybė tampa grėsmės individui šaltiniu. Valstybės galimybės kyla ne tik iš jos centralizuojančios galios, bet ir iš jos piliečių supratimo, kad ji yra mažesnė blogybė iš dviejų (t.y. kad bet kokios grėsmės, kylančios iš valstybės, bus menkesnės negu grėsmės anarchijoje). Ši prielaida įgauna svarbos vystantis visuomenei valstybės viduje, jai tampant vis labiau priklausoma nuo

valstybės kaip socialinių ir ekonominių struktūrų. Valstybės ir visuomenės simbiozei plėtojantis vis sudėtingesnėmis, ekonomiškai produktyvesnėmis kryptimis, prigimtinės būklės įvaizdis tampa vis labiau nepriimtinas. Prie abejotinų egzistavimo prigimtinėje būklėje pranašumų tektų pridėti ir didžiulius reversijos kaštus. Bejėgės valstybės anarchijos pavyzdžiai, tokie kaip Libanas nuo 1976 metų, puikiai parodo valstybės kaip mažesnio blogio vertę. Jeigu prigimtinė būklė buvo nepriimtina primityvioms ir išsibarsčiusioms tautoms, tai kaip ji gali būti priimtina didžiulėms, tankiai gyvenančioms ir tarpusavyje priklausomoms šių dienų gyventojų masėms?

Pagal šią logiką valstybė yra neatšaukiama. Nėra realaus kelio atgal, todėl individų saugumas yra neatskiriamai susipynęs su valstybės saugumu.

Individualus saugumas ir du valstybės veidai

Kadangi valstybė ir visuomenė tampa vis labiau neatskiriamos, tai tiek individų saugumas, tiek ir jų nesaugumas yra neatsiejami nuo valstybės. Tai ne tik klausimas, kaip valstybė atlieka savo vidinę (socialinės tvarkos užtikrinimo) ar išorinę (gynybos) funkcijas, bet ir kaip pati valstybė tampa grėsmės ir prieštaravimų šaltiniu. Jeigu valstybė tampa pagrindiniu grėsmės savo piliečiams šaltiniu, ar tai nereiškia, kad ji neigia pagrindinę savo pačios egzistencijos priežastį? Kaip tuomet reaguoti į Brazilijos prezidento frazę, kad „Brazilija gyvena gerai, tik jos žmonės – blogai“[7]? Kad galėtume įvertinti šį paradoksą, būtina apsvarstyti pagrindinius valstybės ir piliečių santykius. Pagal požiūrį į šiuos santykius galima išskirti du pagrindinius valstybės modelius: *minimalią valstybę* ir *maksimalią valstybę.*

Minimali valstybė kyla iš Johno Locke'o socialinio kontrakto koncepcijos, kurioje teigiama, kad valstybė turi būti labai stipriai orientuota į ją sukūrusius individus. Valstybės pamatai remiasi jos piliečių sutikimu, kad juos valdytų, ir valstybės

veiksmai gali būti vertinami pagal jų poveikį piliečių interesams. Šiuo požiūriu valstybė yra ne kažkas daugiau, tik jos sudėtinių dalių suma, ir turi būti vengiama rimtų susidūrimų tarp valstybės ir piliečių. P. A. Reynoldsas aiškiai teigia, kad individų vertybės yra ar turėtų būti pirminis veiksnys, pagal kurį būtų vertinamas valstybės elgesys. Panašūs vertinimai pateikti ir rimtame Roberto Tuckerio esė šia tema. Robertas Nozickas pateikia gilią ir plačią argumentaciją už minimalią valstybę, kurioje poreikis kolektyvinėms struktūroms yra subordinuotas pirminei žmogaus teisių vertybei.[8] Jeigu priimtume šį požiūrį, jis būtinai vestų prie tokios nacionalinio saugumo interpretacijos, kur daugiausia dėmesio skiriama vertybėms, kylančioms tiesiogiai iš atskirų piliečių interesų. Pagal šią nuostatą turėtų būti tokia vyriausybės forma, kurioje valdomųjų sutikimas yra toks svarbus, kad valstybės ir piliečių interesų susidūrimas neįgauna didelių mastų.

Maksimalios valstybės koncepcija remiasi prielaida, kad valstybė yra ar turėtų būti kažkas daugiau negu tik paprasta jos dalių suma ir kad ji pati turi savo interesų. Šie interesai gali kilti iš daugelio šaltinių. Marksistai interpretuoja juos kaip dominuojančio elito interesus, kuriais siekiama įtvirtinti ir pagerinti savo poziciją[9]. Realistai konstruoja valstybę kaip būtiną vienetą bet kokios žmonių grupės išgyvenimui ir gerovei anarchinėje tarptautinėje aplinkoje užtikrinti. Taip jie aukščiausiu valstybės tikslu paverčia kovos už galią ir saugumą imperatyvą. Viena kraštutinė tokio požiūrio versija yra Heinricho von Treitschke's užimta pozicija. Remdamasis Hegelio valstybės „sudievinimu" (*„deification"*), jis tvirtina, kad valstybė yra „pirmapradė ir būtina", kad ji egzistuoja kaip „nepriklausoma jėga" ir kad „jai nereikia nuomonės, jai reikia paklusnumo"[10]. Šiuo požiūriu valstybė, kaip kolektyvinis darinys, apimantis tautą, pakyla virš ją sudarančių individų. Čia, priešingai negu socialinio kontrakto koncepcijoje, valstybė nėra kažkas, kas sukurta individų.

Ironiška, bet maksimalios valstybės koncepciją galima pagrįsti nuosekliai plėtojant ir socialinio kontrakto doktriną. Čia argumentas būtų toks – valstybė įgyja nepriklausomą nuo piliečių poziciją dėl esminio vaidmens, kurį ji vaidina realizuodama individų interesus. Prigimtinėje būklėje chaoso sąlygos trukdo efektyviam individų vertybių siekimui, kuris, galima sakyti, neturi prasmės už valstybės ribų. Kadangi į valstybę turi būti žiūrima kaip į visų vertybių šaltinį, arba, mažų mažiausiai, kaip į būtiną sąlygą realizuoti bet kokią vertybę, tai valstybės išsaugojimas ir jos interesų siekimas pakyla aukščiau už paskirų individų interesus[11]. Bet kuriuo atveju maksimalios valstybės koncepcija kitaip negu minimalistinė interpretuoja individualų saugumą ir nacionalinį saugumą. Kiek valstybė yra traktuojama kaip kažkas daugiau negu jos dalių suma, tiek ji gali būti atskirta nuo individualių saugumo reikmių ir visai teisėtai į jas nereaguoti[12].

Minimalistinis požiūris į valstybę bando šalinti prieštaravimus tarp individualaus ir nacionalinio saugumo, teigdamas, kad valstybė yra ar turi būti tik ją sudarančių dalių suma ir priemonė siekti jų tikslų. Šis požiūris atveria kelią redukcionistinei logikai, interpretuojančiai nacionalinį ir tarptautinį saugumą per individualų saugumą. Maksimalistinis požiūris, valstybę laikydamas nepriklausomu kintamuoju, blokuoja redukcionizmo galimybę. Šis teoriškai aiškus skirtumas nėra lengvai pritaikomas praktikoje. Sunkumai kyla iš kito tradicinio politinės filosofijos galvosūkio. Tai susijusios problemos, kaip išaiškinti bendrą valią ir kaip apskaičiuoti, koks valstybės intervencijos į piliečių asmeninius gyvenimus lygis yra būtinas vykdant minimalią užduotį, t.y. jų „gynimą" nuo užsieniečių invazijos ir nuo vienas kito. Jeigu darysime prielaidą, kad individai yra iš prigimties ūmūs ir kad tarptautinė aplinka nekintamai priešiška, tai netgi minimali valstybė bus stipri intervencinė jėga. Šis netikrumas neleidžia praktikoje nubrėžti aiškios empirinės ribos tarp mini-

malios valstybės ir maksimalios valstybės. Iki kokio lygio gali tęstis pilietinės tvarkos palaikymas ir rūpinimasis išorine gynyba, kol užduoties dydis pats valstybei sukurs savo svarbesnį tikslą ir veiklos impulsą?

Yra du įmanomi veiksniai, pagal kuriuos galima būtų brėžti ribą tarp minimalios ir maksimalios valstybės. Pirmas yra didelės vidinės netvarkos egzistavimas, toks kaip Rusijoje 1905, Vengrijoje 1956, Libane po 1976 metų, Nikaragvoje aštuntojo dešimtmečio pabaigoje, Irane po 1979 metų, Salvadore ir Pietų Afrikoje devintajame dešimtmetyje, atskirose Sovietų Sąjungos ir Rytų Europos dalyse devintojo dešimtmečio pabaigoje ir daugelyje kitų vietų, iš kur pranešimai apie neramumus dominuodavo pasaulio naujienose metų metus. Tokia netvarka gali parodyti vyriausybės ir piliečių konflikto laipsnį, kur maksimali valstybė siekia savo interesų, darydama didelę žalą savo individų interesams. Deja, netvarka taip pat gali rodyti minimalios valstybės nesugebėjimą aprėpti prieštaravimus tarp savo piliečių. Taigi vidinės netvarkos faktorius nėra patikimas brėžiant ribą tarp dviejų valstybių tipų.

Antras galimas indikatorius yra disproporciškai didelis vidinio saugumo užtikrinimo aparatas, nors vėl iškyla nemaži sunkumai norint išmatuoti šį reiškinį. Atrodytų, kad minimaliai valstybei neturėtų reikėti stambių policijos pajėgų ir kad jų egzistavimas yra maksimalios valstybės nutolimo nuo savo piliečių simptomas. Minimali policinė valstybė galima tik esant rimtai įsiveržimo iš išorės grėsmei, kaip yra Izraelyje ar abiejose Korėjose. Tačiau toks policijos mechanizmas, kuris asocijuojamas su totalitarinėmis valstybėmis arba nepriklausomos policijos galiomis Pietų Afrikos apartheido režime, paprastai yra kaip tik maksimalios valstybės indikatorius. Problema yra ta, kad labai skiriasi nuomonės, kur baigiasi normali policija ir kur prasideda policinė valstybė. Britanija toli gražu nepatektų į policinių valstybių sąrašus, tačiau daug juodaodžių piliečių Bristolyje, Brix-

tone ir Notting Hille pernelyg didelę priežiūrą įvardija kaip pagrindinę skriaudą, dėl kurios ten kyla riaušės. Panašų požiūrį galėtume lengvai sutikti daugelyje Amerikos miestų. Pagaliau ir Jungtinėse Valstijose, ir Britanijoje retkarčiais pasireiškia susirūpinimo dėl žvalgybos agentūrų veiklos valstybės viduje priepuoliai.

Taigi ir policinės priežiūros lygmuo nepateikia galutinio minimalios ir maksimalios valstybės skirtumo kriterijaus. Be jokios abejonės galima teigti, kad ir vidinė netvarka, ir stipri policinė priežiūra gali atspindėti dėl tam tikrų istorinių aplinkybių prigimties kylančius sunkumus, norint išlaikyti minimalią valstybę. Jeigu rusai ar kinai turi per daug policijos, o Filipinuose ar Centrinėje Amerikoje yra per daug netvarkos, tai paprasčiausiai gali reikšti dideles vidaus problemas, norint įtvirtinti šiuose regionuose minimalią valstybę.

Ši argumentacijos linija veda prie išvados, kad praktiškai žmones valdo maksimali valstybė arba kažkas į ją panašaus. Anot Berki'o, nėra kaip išvengti paradokso, kuris vadinasi „individualus saugumas be valstybės"[13]. O valstybėje neįmanoma išvengti individualaus saugumo ir nacionalinio saugumo prieštaravimų. Kadangi atrodo, jog maksimalios valstybės modelis adekvačiau atspindi, kas iš tiesų vyksta pasaulyje, tai pagrindinė minimalios valstybės koncepcijos prasmė yra ta, kad ji nustato tam tikrą pirmosios kritikos ir vertinimo standartą. Ši išvada yra labai svarbi individualaus saugumo ir valstybės saugumo ryšių analizei. Minimalios valstybės modelyje daroma žemo lygio disharmonijos tarp valstybės ir individų interesų prielaida. Valstybės struktūra turėtų būti atsakinga už individų interesus, išskyrus apribojimus, kada reikia užtikrinti viešąją tvarką ir gynybą nuo išorės grėsmių. Nors tokiame darinyje galima tikėtis ir rasti tam tikros įtampos tarp valstybės ir piliečių, neturėtų būti nei rimtų individualaus saugumo problemų, kylančių iš valstybės, nei didelių problemų valstybės saugumui iš vidaus.

Maksimalios valstybės modelyje, priešingai, vidinis saugumas tampa natūralia dimensija, kurioje nebūtinai turi būti siekiama suderinti valstybės ir piliečių interesus. Žinoma, egzistuoja valstybės ir piliečių disharmonijos ribos – valstybės efektyvumo užtikrinimo poreikis riboja net ir pačias maksimaliausias valstybes ir reikalauja skirti bent tam tikrą dėmesį žmonių reikmėms. Tos valstybės, kurioms to padaryti nepavyksta, rizikuoja susidurti arba su pilietiniu karu, arba su tarptautinės galios ir statuso praradimu santykiuose su kitomis valstybėmis, sugebančiomis efektyviau mobilizuoti žmogiškuosius resursus. Vis dėlto šie apribojimai palieka gana plačias galimybes ir suteikia vyriausybėms daug manevro erdvės jų santykiuose su piliečiais. Visų tipų valstybės laimi, jei jų individai mano, kad bet kas yra geriau už grįžimą į prigimtinę būklę. Kol valstybė vykdo Hobbeso uždavinius ir saugo piliečius nuo chaoso, daugelis manys, kad ši paslauga atperka kitokios valstybės veiklos kaštus, kad ir kokie jie būtų. Taip režimai, kurie iš išorės gali būti vertinami kaip baisūs (Duvaliers Haityje, Boukassa Centrinėje Afrikoje, Pol Potas Kambodžoje, Stalinas, Hitleris, Ceaucescu ir daugelis kitų), remiasi kombinacija, kurią sudaro iš vienos pusės didelis bei luošinančiai brangus policijos aparatas, o iš kitos – didžiulis visuomenės politinės inercijos balastas. Tokiomis sąlygomis konfliktas tarp individų ir valstybės interesų gali būti labai didelis. Valdant maksimaliai valstybei, visai nekeista ir neparadoksalu, kad individai yra ir priklausomi nuo bendros valstybės užtikrinamos saugumo aplinkos, ir tuo pačiu metu valstybė yra svarbus grėsmių šaltinis asmeniniam jų saugumui.

Valstybė kaip grėsmės šaltinis

Jeigu pripažintume abipusį valstybės saugumo ir individo saugumo ryšį kaip normalią žmonių gyvenimo sąlygą, tai būtų vertinga panagrinėti šio prieštaravimo pobūdį išsamiau. Individai

susiduria su daugybe grėsmių, kurios tiesiogiai ar netiesiogiai kyla iš valstybės. Jos gali užimti reikšmingą vietą žmogaus gyvenime. Tokios grėsmės gali būti sugrupuotos į keturias pagrindines kategorijas: kylančios iš įstatymų priėmimo ir taikymo; kylančios iš tiesioginio valstybinio administravimo ar politinio veiksmo prieš individą ar jų grupę; išplaukiančios iš kovos dėl valstybės mechanizmo kontrolės ir tos, kurios kyla dėl valstybės išorinės saugumo politikos.

Teisinių procesų grėsmės individui gali turėti neadekvačios ar per didelės policinės priežiūros bei teisminio persekiojimo praktikos pavidalą. Blogai taikomas ar nepakankamas teisingumas gali turėti didžiulę įtaką individų gyvenimams, pavyzdžiui, neginti jų nuo nusikalstamos veiklos arba užtraukti nepelnytą bausmę. Pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose nuo 1963 iki 1982 metų 440.000 žmonių buvo nužudyta, 1,7 milijono sužeisti, 2,7 milijono apiplėšti ginkluotų užpuolikų[14]. Abiem atvejais neišvengiamai išauga bet kokio bandymo efektyviai taikyti įstatymus ir tuo pat metu saugoti plačias pilietines teises kaštai. Apskritai ši problema nėra svarbi nacionaliniam saugumui, kol nepasitenkinimas įstatymų taikymu per daug neišplinta ir netampa politizuotas. Šio tipo grėsmės variantas yra aplinkosaugos problema. Dabartinis individų susirūpinimas cheminiu ir radioaktyviu užterštumu atspindi baimę dėl valstybinio reguliavimo neadekvatumo ir netinkamai išreikštų valstybės veiklos prioritetų. Poveikis individams gali būti katastrofiškas, jei turėsime galvoje tikimybę susirgti vėžiu, apsigimimus ar kitus pavojus sveikatai. Įsisąmoninant užterštumo apimtį, ši problema jau įgavo ir tarptautinio saugumo matmenį.

Labiau tiesioginė politinė grėsmė gali kilti individams, kuriais specialiai domisi valstybinės institucijos. Vėlyvas naktinis beldimas į duris policinėje valstybėje vis dar yra labiausiai sukrečiantis tokios grėsmės pavyzdys, nors ji gali įgauti ir švelnesnes formas. Šiuolaikinė biurokratinė administracija turi didžiulį

diapazoną įvairių galių, kurias gali naudoti prieš eilinius piliečius bendros gerovės labui. Turto savininkai gali būti priversti tiesti automobilių kelius, nestabilių šeimų vaikai gali būti atimami globai, ekonominės manipuliacijos milijonus žmonių gali paversti bedarbiais. Visa tai turi būti subalansuota su valstybės teikiamomis paslaugomis ir saugumu, tačiau aišku, kad valstybės galios ir veiksmai sukelia nemažai pavojų individui.

Dalį jų Galtungas apibūdina kaip „struktūrinę prievartą", kai nuostolius individui sukelia ne kitų individų, bet tam tikrų struktūrinių jėgų veikla[15]. Didesnė struktūrinės prievartos dalis yra tiesioginė prievarta. Žmonių karjerų griovimas McCarthy'o klausymų laikais Jungtinėse Valstijose, sovietinių politinių disidentų uždarymas psichiatrinėse ligoninėse iki Gorbačiovo, hugenotų tikėjimo laisvės atėmimas 1685 metais atšaukus Nanto Ediktą Prancūzijoje, žydų persekiojimas nacių Vokietijoje, teisinė juodaodžių diskriminacija Pietų Afrikoje, įtariamųjų luošinimas Indijos policijoje, „mirties eskadronų" rengtos žudynės Lotynų Amerikoje, žiaurūs iškeldinimai, likvidacijos ir priverstiniai darbai Pol Poto Kampučijoje – nesibaigiantis panašių grėsmių sąrašas rodo, kokias grėsmes valstybė gali kelti individui. Tos grėsmės gali kilti kaip aiškios valstybės politikos atskirų grupių atžvilgiu dalis, pavyzdžiui, kaip sankcijos prieš kairiuosius Čilėje po Allende's žlugimo 1973 metais, arba Stalino nukreipti prieš įvairiausius oponentus „valymai" ketvirtajame dešimtmetyje. Pavojai individui taip pat gali kilti ir dėl įprastų politinių veiksmų, kai valstybė nusprendžia kieno nors interesus paaukoti tam, kas laikoma aukštesniu kolektyviniu interesu, pavyzdžiui, daug kas gali netekti darbo dėl pinigų pasiūlos kontrolės užtikrinimo. Tikriausiai daugumai pasaulio žmonių valstybės keliamos grėsmės yra pagrindinis nesaugumo šaltinis jų gyvenime. Taip iš tiesų yra daugelyje Trečiojo pasaulio šalių, kur, kaip teigia Migdalis, valstybė dažnai yra opozicijoje didesnei savo visuomenės daliai[16]. Turbūt ryškiausias šios grėsmės

įkūnijimas yra teorija, teigianti, kad dabartinės kartos teisės, gerovė ir komfortas turi būti paaukoti geresnio gyvenimo kūrimui būsimosioms kartoms. Šią tezę, jos kapitalistinį ir socialistinį variantus, kritiškai išnagrinėjo Peteris Bergeris knygoje *Pyramids of Sacrifice: Political ethics and social change*[17].

Kita valstybės grėsmės monetos pusė yra politinės netvarkos – kovos dėl valstybinių institucijų kontrolės keliama grėsmė. Nedaugelis valstybių išplėtojo stabilų politinės valdžios perdavimo mechanizmą. Likusioje pasaulio dalyje žiaurūs konfliktai dėl postų yra nuolatinė ir dažnai rimta grėsmė gyventojams. Tokios situacijos archetipais laikytinos Argentina ir Bolivija, kur dar visai neseniai karinės grupuotės žaidė, atrodė, begalinį „stumk ir trauk" *(push-and-shove)* žaidimą dėl aukštų valstybės postų, tuo pat metu kariaudamos nesibaigiantį barbarišką vidinį karą dažniausiai su kairiųjų revoliucinėmis grupuotėmis. Valstybė yra pakankamai patvari, kad išlaikytų stebėtinai daug suiručių, tačiau individų lygmeniu jos gali būti pagrindinis daugelio žmonių asmeninio nesaugumo šaltinis.

Daugelyje valstybių dalyvavimas tame, kas vadinama nacionalinės politikos procesu, gali grėsti įkalinimu, mirtimi ar dar kuo nors blogiau, ir netgi bandymas užimti niekuo dėto pašaliečio poziciją negarantuoja jokio saugumo. Visa visuomenė bijo politinės prievartos, o tie, kurie (laikinai) kontroliuoja valstybės aparatą, naudoja jį anksčiau aprašytais būdais siekti savo politinių tikslų. Politinė prievarta gali reikštis ir atskirose valstybės vietose, kaip tai buvo Turkijoje aštuntojo dešimtmečio pabaigoje, su daliniais susirėmimais ir pasikėsinimais, atnešusiais tiek pat nelaimių kaip per karą ir 1978 metais atvedusiais prie karo padėties įvedimo. Politinė prievarta gali vesti ir prie pilietinio karo košmaro, kaip Ispanijoje ketvirtojo dešimtmečio pradžioje ir viduryje, ar prie nuolatinių politinių susidūrimų grėsmės ir suskaldytos valstybės institucionalizuotos politinės prievartos, kaip Libane nuo 1976 metų. Vidinė politinė prievarta dažnai atveria du-

ris išorinės intervencijos grėsmei, sudaro sąlygas interventui arba dalyvauti vienoje ar kitoje pusėje (Sirija ir Izraelis Libane ar Indija Šri Lankoje), arba pasinaudojant pranašumu prieš vidinių ginčų nukamuotą valstybę įvykdyti tiesioginę agresiją (Japonija Kinijoje ketvirtajame dešimtmetyje). Užtenka prisiminti katastrofiškus Amerikos intervencijos padarinius Vietnamo ir Kambodžos žmonėms, kad suvoktume visą šios grėsmės mastą.

Politinis terorizmas taip pat patenka po šia antrašte, nepriklausomai nuo to, ar teroristai kovoja, ar nekovoja dėl politinės valdžios. Teroras, bombų sprogdinimas, šaudymas ar įkaitų grobimas, siekiant spausti, silpninti ar diskredituoti vyriausybę, aiškiai kelia grėsmę piliečiams, kurie priversti būti aukų vaidmenyje. Individai atsitiktinai gali tapti aukomis ir kitų asmenų ginčų dėl valstybės politikos kontrolės prigimties. Tos terorizmo atmainos, kurių taikinys yra valstybės aparatas, taip pat grasina individams, nors tai jau grėsmė specialiai parinktiems individams, o ne gyventojų masėms, kaip tai būna bombų sprogdinimų viešose vietose ar įkaitų grobimų atvejais. Terorizmas, kaip ir kitos politinės prievartos formos, ne tik tiesiogiai pamina individų saugumą, bet gali sustiprinti valstybės grėsmes individų saugumui, taip pat ir išorines grėsmes. Silpnindami tikėjimą, kad valstybė gali užtikrinti saugumą, teroristai gali priversti valstybę padaryti savo saugumo priemones labiau įkyrias. Šį procesą dar labiau aštrina aktualus ir potencialus pavojus, kad teroristai įsigis aukštos technologijos ginklų. Ypač bijoma teroristų, ginkluotų branduoliniais ginklais. Negailestingo, beprotiško nusistatymo ir masinio naikinimo galimybės kombinacija galėtų sukelti beprecedentinį iššūkį viešosios tvarkos ir individų teisių pusiausvyrai. Reaguodama į tokias grėsmes, net minimali valstybė turėtų įgyti maksimalios valstybės pavidalą.

Paskutinė dimensija, kurioje susikerta valstybės politika ir individų teisės, yra užsienio politika. Kaip individų saugumo kaštai ir nauda yra labai susipynę su valstybine viešosios tvar-

kos palaikymo funkcija, taip yra ir su jos vykdoma išorinio saugumo užtikrinimo funkcija. Valstybė turi ginti savo piliečius nuo užsienio kišimosi, užpuolimo ir įsiveržimo. Tačiau ji negali to padaryti be kaštų ir rizikos. Iš esmės toks sutvarkymas paprastai nekelia didelių prieštaravimų. Kaip ir riziką dėl nepakankamo teisingumo užtikrinimo ar nebaudžiamo nusikalstamumo, taip ir karinės tarnybos riziką piliečiai paprastai suvokia kaip privalomą mokestį už platesnes valstybės siūlomas saugumo priemones. Nors principas gali būti giliai įsišaknijęs, praktikoje jis gali greitai tapti intensyvaus ginčo dėl individualaus saugumo ir nacionalinio saugumo priešpriešos šaltiniu. Šis procesas daug ryškesnis ir stipresnis demokratijose, nes demokratiniame kontekste daug lengviau reikšti ir mobilizuoti viešąją nuomonę ir per ją daryti reikiamą įtaką. Žinoma, šiuolaikinis karas yra labai rizikingas ir padaro daug nuostolių, todėl ir sprendimai, kas sudaro grėsmę valstybės saugumui, didžia dalimi yra ir visuomenės rūpestis.

Kai krizės aiškios ir neišvengiamos, kaip, pavyzdžiui, Britanijoje po 1938 metų, paprastai valstybės gali tikėtis masių paramos. Tačiau ne tokie apčiuopiami sunkumai gali būti lengvai pradėti traktuoti kaip nepakankama priežastis statyti savo piliečius į pavojų – tai pajuto Jungtinės Valstijos per Vietnamo karą. Kai ginkluotosios pajėgos formuojamos karinės prievolės principu, politika, reikalaujanti piliečių rizikuoti valstybės labui, natūraliai suponuos politinį klausimą, ar pagrįstai individualus saugumas pajungiamas nacionaliniam saugumui. Tai ne taip ryšku, kai įvykiuose dalyvauja profesionalūs kariai, pavyzdžiui, 1982 metais Folklendų kare tarp Argentinos ir Britanijos, nes į profesionalius kariškius žiūrima kaip į laisvai apsisprendusius kitas vertybes laikyti brangesnėmis už nuosavą gyvybę.

Iš tiesų kartais lengvai pamirštama, kad individai dažnai savo gyvybes stato pavojun tam, kad pasiektų kitų vertybių. Pirmieji Amerikos pionieriai ėmėsi didelės rizikos gyventi pasieny-

je, kad galėtų siekti laisvės ir gerovės. Pavojingų sporto šakų, tokių kaip sklandymo ar urvų tyrinėjimo entuziastai balansuoja riziką su pergalės virpuliu. Amerikiečiai paaugliai, žaidžiantys „viščiuką" savo automobiliais (vieną iš garsiųjų strateginių studijų metaforų)*, rizikuoja patirti traumą ar prarasti gyvybę dėl statuso grupėje. Policininkai, kareiviai ir samdiniai rizikuoja sveikata ir gyvybe dėl daugybės priežasčių, tarp kurių yra ir malonumas turėti teisę kankinti ar žudyti kitus. Gyvybė pati savaime dažnai nėra pirmoje individų vertybių skalės vietoje, ir tai reikia turėti galvoje, kai bandoma vertinti valstybės politikos moralę santykyje su vertybėmis, kylančiomis iš individų interesų (t.y. naudojant minimalios valstybės modeliu paremtus standartus). Maksimaliose valstybėse ši problema ne tokia aštri, nes ten jau pagal savo prigimtį valstybė, vykdydama savo politiką, daug mažiau skaitosi arba kai kuriais atvejais visai neprivalo skaitytis su individų interesais.

Kitas, bet ne mažiau įdomus potencialaus konflikto tarp individualaus saugumo ir nacionalinio saugumo variantas kyla iš branduolinių ginklų ir jų remiamos nacionalinės politikos atmainų. Visa nacionalinio saugumo idėja, paremta branduolinių salvių pasikeitimo grėsme, daugelį žmonių sukrečia kaip *reductio ad absurdum* argumentu remiama kolektyvinė gynyba. Jeigu laikysimės minimalios valstybės koncepcijos, tai bet kokia politika, kuri apima gyventojų naikinimo galimybę, yra visiškai nepriimtina. Netgi maksimalios valstybės koncepcijos požiūriu sunku rasti tikslų, kurie pateisintų tokią riziką. Nuosekli atgrasinimo teorijos logika, atrodo, esanti labai plonas plaukas, ant kurio kabinamas nacionalinis saugumas. Ši teorija dar labiau šiurpina

* „Viščiukas" - tai rizikingas žaidimas, kada du priešais vienas kitą lygiame kelyje pastatyti automobiliai vis greičiau pradeda važiuoti vienas į kitą. Pralaimi ir „viščiuku" tampa tas vairuotojas, kurio nervai neišlaiko ir kuris pirmasis pasuka į šalį. Terminas „viščiukas" naudojamas ir perkeltine prasme, apibendrintai apibūdinant atskirus tarpvalstybinių santykių atvejus. *Spec. red. pastaba.*

numatydama galimą sunaikinimą, kas atsispindi abipusiškai užtikrinto sunaikinimo *(mutually assured destruction)* sąvokoje, pagal kurią atgrasinimo stabilumas remiasi sąmoningu gyventojų laikymu branduolinės atakos pavojuje. Branduolinio atgrasinimo teorijos nuopelnai buvo ne kartą karštai remiami arba paneiginėjami, todėl čia nėra reikalo kartoti to darbo[18]. Įdomiausia čia tai, kad atgrasinimo politika akivaizdžiai parodo individualaus saugumo ir nacionalinio saugumo atskirumą pačiu aukščiausiu ir geriausiai matomu lygmeniu. Aiškėjantis ilgos nacionalinės gynybos tradicijos raidos rezultatas yra situacija, kurioje valstybės siekia apsisaugoti, viena kitai siūlydamos savo piliečius kaip įkaitus. Kita vertus, ir atgrasinimas turi stiprią logiką, kuri sujungia individų ir valstybės interesus. Tačiau nesvarbu, kiek teisinga yra ši logika, nes išlieka politinis faktas, kad visuomenės sunaikinimas yra pernelyg didelė nacionalinio saugumo užtikrinimo kaina. Prie šios temos dar bus sugrįžta septintame knygos skyriuje.

Individualaus saugumo ir nacionalinio saugumo prieštaravimai kelia ne tik specifinius gynybos ir atgrasinimo politikos klausimus, bet ir platesnes politines problemas, pavyzdžiui, žmogaus teisių problemą. Kaip žinoma, į tarptautines aukštumas ši problematika iškilo aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose[19]. Taip susiklostė todėl, kad reikėjo atkreipti dėmesį į piliečių ir valstybių santykius bei vietą, kurią turi užimti individualus saugumas valstybių tarpusavio santykiuose. Kadangi individualus saugumas tapo tarptautiniu klausimu, jis taip pat tapo ir nacionalinio saugumo problemos dalimi, antraip daugelis valstybių šios problemos iš viso nebūtų net pastebėjusios. Individualaus, nacionalinio ir tarptautinio saugumų ryšys pradėtas naudoti, nors ir kiek vėlokai, netgi didžiajai politikos sampratos sintezei[20]. Ambicinga, nors ne visuomet įtikinanti (ar aiški!) Haroldo Lasswello knyga bando susieti individualią ir masių psichologiją ir su valstybinės kontrolės mašina, ir su tarptautinės

anarchijos spaudimu. Jo holistinė analizė funkcionuoja dviem būdais siedama niūresnius froidistinio nesaugumo aspektus su struktūriniais grėsmingos tarptautinės sistemos pavojais. Anot jo, šie du lygmenys jungiasi valstybės politiniuose procesuose, kur ypatingo dėmesio nusipelno simbolių ir identitetų vaidmuo. Valstybė ir tauta siūlo simbolius ir identitetus, kurie traukia saviraiškos siekiančius ir norinčius atsikratyti nesaugumo jausmo individus ir kurie tuo pat metu atgamina esamas politines sąlygas, kurios yra vienas iš pagrindinių asmens nesaugumo šaltinių.

Išvados: individualus saugumas ir nacionalinis saugumas

Deja, nėra pageidautinos individualaus saugumo ir nacionalinio saugumo dermės. Siaubingą šio prieštaravimo simbolį pateikė *Baby Doc* Duvalier, pervardijęs savo tėvo liūdnai pagarsėjusią privačią policiją, *Ton Ton Macoutes*, „Nacionalinio saugumo savanoriais"[21]. Visai kitokio pobūdžio pavyzdys gali būti Europos žmogaus teisių konvencija, numatanti galimybę piliečiui apskųsti savo vyriausybę tarptautiniam teismui. Jei valstybė teikia individui tam tikrą saugumą, tai tuo pat metu ji turi kažkam grasinti. Tos grėsmės, tiesioginės ar netiesioginės, su tyčiniais ar netikėtais šalutiniais poveikiais, dažnai yra pakankamai rimtos, kad dominuotų sąlyginai mažame ir trapiame individualaus saugumo pasaulyje. Nors jos, atrodytų, yra patikimai atsveriamos valstybės teikiamų vidinio ir išorinio saugumo garantijų, vis dėlto jos yra neišvengiamos, kaip neišvengiami ir prieštaravimai tarp individualaus saugumo ir nacionalinio saugumo. Todėl klaidinga būtų teigti, kaip tai daro Johnas Herzas, kad politinė valdžia stiprės tik tose valstybėse, kurios pajėgios pasiekti ramybės vidaus santykiuose bei užtikrinti apsaugą nuo išorės intervencijos[22]. Taip samprotaujant išeitų, kad gyvybingoms valstybėms užtenka teikti tik šiek tiek vidinio ir išorinio saugumo garantijų,

ir bus galima išvengti galimybės pačioms virsti rimtu grėsmių šaltiniu. Valstybių trūkumai ir iškrypimai vidaus saugumo užtikrinimo srityje yra pakankamai toleruojami. O gynybinio atsparumo mažėjimas, išsiplėtojus strateginio bombardavimo ir branduolinių ginklų panaudojimo galimybėms, visai nereiškia valstybės valdžios svarbos sumažėjimo. Ryšys tarp individualaus saugumo ir nacionalinio saugumo yra toks menkas, kad pastarojo pokyčiai vargu ar gali sąlygoti dideles ir staigias visos valstybės stabilumo permainas.

Individualaus saugumo ir nacionalinio saugumo prieštaravimų neišvengiamumas turi būti ypač pabrėžtas. Jis įsišaknijęs pačių socialinių grupių prigimtyje. Realiame pasaulyje jo negalima nei išspręsti, nei išvengti. Todėl kituose skyriuose nebus siekiama suvesti kitus lygmenis iki bendro vardiklio - individualaus saugumo. Bandymas taip daryti, mano manymu, priverstų prasilenkti su nuolatinės įtampos tarp kolektyvo ir individo realybe. Vietoj to bus siekiama registruoti šį prieštaravimą kaip centrinę saugumo sąvokos dilemą ir tirti jos poveikius kitiems problemos lygmenims. Tai nemenkina politinės individualaus saugumo svarbos. Bet ir toliau bus pabrėžiama valstybinio ir sisteminio lygmenų savarankiška svarba saugumo analizei - būtent į šiuos lygmenis bus fokusuojama tolesnė analizė.

Atviras lieka ir kitas klausimas: kokį grįžtamąjį poveikį daro nacionalinio saugumo lygmeniui tie individų veiksmai, kurie yra motyvuoti jų pačių saugumo reikmėmis? Individai gali daug ką nuveikti, kad sustiprintų savo saugumą nuo valstybės grėsmių ir nuo grėsmių, kurių nesugeba pašalinti pati valstybė, nors, aišku, jų galimybės bus daug mažesnės tvirtai valdomoje maksimalioje valstybėje negu sąlyginai atviroje demokratijoje. Daug kas gali būti nuveikta „padėk pats sau" *(self-help)* metodu, individui apsisaugant pačiam ir apsaugant savo nuosavybę. Daugelyje šalių didelė pramonės dalis stengiasi atsiliepti į šias reikmes.

Individai gali veikti ne tik pavieniui, bet gali kurti ar jungtis į įvairias organizacijas dėl saugumo sustiprinimo. Jos gali būti tik gynybinio pobūdžio, kaip katalikų ar protestantų karinės grupuotės Šiaurės Airijoje, budrumo grupės, įkurtos azijiečių britų miestuose, kad apsigintų nuo siautėjančių rasistų, karinės nacionalistų grupuotės Ispanijoje (baskai), Šri Lankoje (tamilai), Irane ir Irake (kurdai) bei kitur. Tai gali būti karinės politinės grupuotės, tokios kaip Ku-kluks-klanas Jungtinėse Valstijose, Raudonosios armijos grupuotės Europoje ir Japonijoje arba slaptosios kinų draugijos iki komunistų atėjimo į valdžią. Jos nebūtinai turi būti tiesiogiai orientuotos į saugumo stiprinimą, bet turi būti savo prigimtimi politinės organizacijos, veikiančios kaip vyriausybių spaudimo grupės ir bandančios pakreipti valstybės politiką labiau individų saugumo reikmes atitinkančia kryptimi. Šioms organizacijoms priklauso mažumų teisių grupės, tokios taikos organizacijos kaip *END* arba įvairios kampanijos prieš Vietnamo karą, politinės partijos, vietinės bendruomenės, žmogaus teisių organizacijos, aplinkos apsaugos organizacijos – pliuralistinei politikai būdinga gausybė valstybės viduje veikiančių organizacijų. Valstybėse, kur vyriausybės struktūra yra silpna, o pati valstybė visuomenėje nėra įsitvirtinusi, subvalstybiniai socialiniai dariniai, tokie kaip šeimos, klanai, gentys ir religinės organizacijos, taip pat vaidina centrinį vaidmenį individualaus saugumo reikmių užtikrinimo srityje. Kur individualiam saugumui sustiprinti pasitelkiamos organizacinės priemonės, ten individualaus saugumo sampratą, be abejo, papildo kolektyvinio intereso lygmuo, kuris gali įsiskverbti tarp valstybės ir individo, paversdamas vidinio saugumo modelį daug platesniu ir sudėtingesniu negu tik paprasta individo ir valstybės priešstata.

Šis reikšmingas į individą orientuotų saugumo problemų ir politikos diapazonas gali bent keturiais būdais turėti labai svarbių pasekmių nacionaliniam saugumui. Pirma, individai ar subvalstybinės grupės pačios gali virsti nacionalinio saugumo pro-

blema. Pasikėsinimai, teroristai, separatistai, maištininkai ir revoliucionieriai kelia pavojų valstybei. Jungtinės Valstijos privalo apmąstyti savo lyderių saugumą veikiančios piliečių teisės turėti ginklų kontekste. Vakarų Europos valstybės turi apgalvoti antiteroristines policines priemones jų piliečių laisvių kontekste. Kariniai resursai turi būti skirti kovai su separatistiniais judėjimais Britanijoje, Ispanijoje, Pakistane, Irane, Jugoslavijoje, Indonezijoje, Nigerijoje, Šri Lankoje ir kitur. Ispanijos, Lotynų Amerikos šalių ir daug kitų vyriausybių privalo saugotis perversmų. Visur vyriausybės skiria išteklių revoliucijoms išvengti, kartais slapčia, kaip daugumoje Vakarų valstybių, kartais su ryškesnėmis represijomis, kaip Stalino režimo metais, o kartais visa apimančiu vidaus karu, kaip Kinijoje iki 1949, o Indonezijoje iki 1965–1966 metų. Stipriai susiskaldžiusi valstybė su gana siauru politiniu požiūriu į teisėtą veiklą visus savo gyventojus turėtų laikyti saugumo problema, taip didžia dalimi apibrėždama savo prigimtį ir išteklių paskirstymo procese pagrindą. Po 1989 metų įvykę paslapčių apie Rytų Vokietiją atskleidimai rodo, kad valstybės saugumo policija (*Stasi*) kompiuterių failuose turėjo duomenų apie beveik trečdalį gyventojų[23]. Piliečių ir valstybių konflikto iškelta vidinio saugumo problema suponuoja sunkų klausimą apie kiekvieną iš nacionalinio saugumo reikšmių, kurias nagrinėsime antrame knygos skyriuje.

Antra tiesiogiai susijusi su vidinio saugumo problema pasekmė yra penktosios kolonos vaidmuo, kurį piliečiai gali vaidinti remdami kitų valstybių interesus. Naciai Prancūzijoje ketvirtajame dešimtmetyje, Maskvos pusėn orientuoti komunistai daugelyje valstybių Šaltojo karo metais, japonai Jungtinėse Valstijose ir Kanadoje per Antrąjį pasaulinį karą, į Vakarus orientuoti disidentai Sovietų Sąjungoje, kinai Malaizijoje šeštajame dešimtmetyje, palestiniečiai Izraelyje ir taip toliau – visi vaidino ar bent galėjo vaidinti šį vaidmenį. Valstybių pralaidumas idėjoms ir žmonėms, asocijuotiems su kitomis valstybėmis, ištrina ribą

tarp vidinio ir nacionalinio saugumo. Kai tai atsitinka, aiškus skirtumas tarp piliečių ir užsieniečių, valstybės ir vyriausybės, vidaus ir užsienio politikos pradeda griūti, o nacionalinio saugumo reikšmė tampa dar daugiaprasmiškesnė negu iki tol.

Trečia individualaus saugumo implikacija nacionaliniam saugumui glūdi daugelyje politinių spaudimų ir apribojimų, kurie kyla valstybei iš piliečių. Šių spaudimų esmė kyla ne iš tiesioginių grėsmių valstybei ar vyriausybei, bet iš įtakos, kurią daro viešoji nuomonė valstybės politikai, arba iš ribotų valstybės galimybių palenkti viešąją nuomonę savo tikslams. Fenomeno pavyzdžiai: Woodrowo Wilsono ir Franklino Roosevelto kova su izoliacionistine nuomone Jungtinėse Valstijose po Pirmojo pasaulinio karo ir prieš Antrąjį pasaulinį karą; žydų lobistų įtaka Amerikos Artimųjų Rytų politikai; kanadiečių-prancūzų priešinimasis karinei prievolei Kanadoje; rinkimuose svarbūs sentimentai prieš branduolinius ginklus Britanijoje, Nyderlanduose, Japonijoje ir kitur; nacionalistiniai ir religiniai judėjimai Sovietų Sąjungoje; vieša opozicija kai kuriems karams ar veiksmams, kaip Britanijoje dėl Sueco, Amerikoje dėl Vietnamo, o Prancūzijoje dėl Alžyro. Ši įtaka gali kilti ir iš elito grupių, tokių kaip ginkluotosios pajėgos tokiose šalyse kaip Pakistanas, Pietų Korėja, Egiptas, Nigerija, Čilė, Japonija iki 1945 metų ir kitose; žemės savininkų, kaip antai daugumoje ispaniškai kalbančių Trečiojo pasaulio šalių; galų gale biznio elito, kaip Japonijoje, Jungtinėse Valstijose ar Brazilijoje.

Ketvirta pasekmė yra individų kaip valstybių lyderių vaidmuo. Abstraktus skirtumas tarp valstybės ir individo ištirpsta lygmenyje, kuriame individai įkūnija valstybės sąvoką. Kiekvienas toks individas savaip suvokia saugumą ir interesus, ir tai jau istorikų, žurnalistų ir žinovų darbas nustatyti jų įtaką valstybės politikai. Chamberlainas ir Churchillis demonstravo visai skirtingus saugumo supratimo stilius ir lygmenis, ir praraja tarp jų parodo potencialų šio kintamojo poveikį nacionalinio saugu-

mo politikos formavimui. Esant centralizuotos diktatūros kraštutinumui, kaip Vokietijoje valdant Hitleriui ar Sovietų Sąjungoje Stalino laikais, individas ir valstybė susiliejo tiek, kad tiesiog neįmanoma jų atskirti. Esant pliuralistinės demokratijos kraštutinumui, kaip Jungtinėse Valstijose, Nyderlanduose ar Danijoje, sudėtingas valdžių padalijimas labai apriboja kiekvieno individo galimybes paveikti nacionalinės politikos visumą.

Visi santykiai tarp individų, ar jie būtų lyderiai, ar interesų grupės, ar viešoji nuomonė, gerai ištirti knygose, nagrinėjančiose užsienio politiką, ir čia nėra reikalo kartoti tas pastangas[24]. Taigi šio skyriaus paskirtis atsispindi šiose išvadose:

1. Nors individualus saugumas atstovauja atskiram ir svarbiam analizės lygmeniui, iš esmės jis yra subordinuotas aukštesnio lygio politinėms struktūroms, t.y. valstybei ir tarptautinei sistemai. Kadangi taip yra, tai nei nacionalinis, nei tarptautinis saugumas negali būti redukuotas iki individualaus saugumo lygmens.

2. Individualų saugumą pozityviai ir negatyviai veikia valstybė, o individualaus saugumo ir nacionalinio saugumo disharmonijos pagrindas tas, kai tarp jų yra nuolatinis prieštaravimas.

3. Individualaus saugumo siekis daugiareikšmiškai veikia nacionalinį saugumą. Kur valstybė ir piliečiai stipriai konfliktuoja, vidinė netvarka gali grėsti valstybės darnai taip, kad apskritai būtų problematiška taikyti nacionalinio saugumo sąvoką.

[1] R. N. Berki, *Security and Society: Reflections on law, order and politics* (London: J. M. Dent, 1986); Harold Lasswell, *World Politics and Personal Insecurity* (New York: Free Press, 1965/1935).

[2] Berki, *ibid.*, pp. 24-40.

[3] Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979), p. 112.

[4] Thomas Hobbes, *Leviathan*, perspausdinta Carl Cohen (ed.), *Communism. Fascism and Democracy: The theoretical foundations* (New York: Random House, 1972, 2nd edn.), p. 275.

[5] John Locke, *Second Treatise of Government*, reprinted in Cohen, *ibid.*, pp. 406-7.

[6] Berki, *op. cit.* (išnaša 1), pp. 27-8.

[7] *The Guardian Weekly* (15 August 1982), p. 14.

[8] P. A. Reynolds, *An Introduction to International Relations* (London: Longman, 1980), pp. 47-8; Part II, „The rationale of force" in Robert E. Osgood and Robert W. Tucker, *Force, Order and Justice* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1967); and Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (Oxford: Blackwell, 1974). Liberalaus požiūrio į santykius tarp individo ir valstybės kritiką žiūrėti Vernon Van Dyke, „The individual, the state and ethnic communities in political theory", *World Politics*, 29:3 (1977).

[9] Žr. Fred Block, „Marxist theories of the state in world system analysis" in Barbara H. Kaplan (ed.), *Social Change in the Capitalist World Economy* (Beverly Hills: Sage, 1978), p. 27; Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society* (London: Quartet Books, 1973).

[10] Heinrich von Treitschke, *Politics*, reprinted in Cohen (ed.), *op. cit.* (išnaša 4), pp. 289-96.

[11] Ši argumentacija išsamiai nagrinėjama Tucker, *op. cit.* (išnaša 8), pp. 282-4.

[12] Žr. Ralph Pettman, *State and Class: A sociology of international affairs* (London: Croom Helm, 1979), ch. 4. Tai naudinga valstybės teorijų apžvalga ir vertinimas. Šis požiūris, iškeliantis valstybės pirmumą santykyje su individų interesais, gali atspindėti dvi minties kryptis: vieną pagal Treitschkę, kad valstybės interesai holistine prasme yra aukščiau už individų; kitą pagal marksistus, kad valstybėje dominuoja daliniai interesai ir kad valstybė tarnauja jų patenkinimui. Įdomi pirmojo požiūrio šiuolaikinė manifestacija, paaiškinta ir kritikuota Robert Calvo, „The church and the doctrine of national security", *Journal of Inter-American Studies and World Affairs*, 21:1 (1979).

[13] Berki, *op. cit.* (išnaša 1), pp. 238-40.

[14] *The Guardian Weekly* (28 November 1982).

[15] Johan Galtung, „Violence, peace and peace research", *Journal of Peace Research*, vol. 2 (1969), pp. 166-91.

[16] Joel S. Migdal, *Strong Societies and Weak States: State-society relations and state capabilities in the Third World* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988).

[17] Peter L. Berger, *Pyramids of Sacrifice: Political ethics and social change* (Harmondsworth: Penguin, 1974).

[18] Apžvalgai žr. Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military Technology and International Realations* (London: Macmillan, 1987), chs. 10-13.

[19] Žr. R. J. Vincent, *Human Rights and International Relations* ir (ed.), *Foreign Policy and Human Rights: Issues and responses* (both Cambridge: Cambridge University Press, 1986).

[20] Lasswell, *op. cit.* (išnaša 1).

[21] *The Guardian Weekly* (24 January 1982), p. 17.

[22] John Herz, *International Politics in the Atomic Age* (New York: Columbia University Press, 1959), pp. 40-2; and „The rise and demise of the territorial state", *World Politics*, 9 (1957). Vėliau Herzas patobulino savo požiūrį, kai tapo aišku, kad branduoliniai ginklai iš esmės suparalyžiavo galimybę naudoti jėgą plačiu mastu: „The territorial state revisited", *Polity*, 1:1 (1968).

[23] *International Herald Tribune* (26 March 1990), p. 5.

[24] Žr. Kenneth N. Waltz, *Foreign Policy and Democratic Politics* (Boston: Little Brown, 1967); J. N. Rosenau (ed.), *Domestic Sources of Foreign Policy* (New York: Free Press, 1967); J. N. Rosenau, „Pre-theories and theories of foreign policy", in R. Barry Farrel (ed.), *Approaches to Comparative and International Politics* (Evanston: Northwestern University Press, 1966); Henry Kissinger, „Domestic structure and foreign policy", *Daedalus*, 95 (1966); Steve Smith ir Michael Clarke (eds.), *Foreign Policy Implementation* (London: Allen and Unwin, 1985); Walter Carlsnaes, *Ideology and Foreign Policy* (Oxford: Blackwell, 1986); Steven G. Walker, *Role Theory and Foreign Policy Analysis* (Durham: Duke University Press, 1987); Charles F. Hermann, Charles W. Kegley Jr and James N. Rosenau, *New Directions in the Study of Foreign Policy* (Boston: Allen and Unwin, 1987); Christopher Clapham, *Foreign Policy Making in Developing States* (Farnborough: Saxon House, 1977).

2 skyrius

NACIONALINIS SAUGUMAS IR VALSTYBĖS PRIGIMTIS

Jeigu valstybė, kaip buvo minėta anksčiau, yra svarbiausia visai saugumo koncepcijai, tai tenka imtis ir pačios valstybės kaip saugumo objekto nagrinėjimo. Kadangi valstybė yra sudaryta iš individų, sujungtų į politinį junginį, tai bandydami nagrinėti saugumą valstybiniu lygiu galime tikėtis iškilsiant sunkumų, aprašytų ankstesniame skyriuje. Ką politikai bando apsaugoti daugiaveidžiame fenomene, kurį vadiname valstybe? Ką reiškia „nacionalinis saugumas" ir kam jis taikomas? Šiame skyriuje bus bandoma atsakyti į šiuos klausimus nagrinėjant pačios valstybės sąvoką. Vienas šio skyriaus uždavinių yra atskleisti, kaip valstybės sudėtinės dalys ir kaip ji visa siejasi su nacionalinio saugumo idėja. Kitas uždavinys būtų parengti prielaidas tarptautinio saugumo idėjos nagrinėjimui. Valstybė, ir sisteminiu lygmeniu nagrinėjant saugumo sąvoką, išlieka svarbiausias veiksnys, o vidinės jos charakteristikos negali būti atskirtos nuo saugumo problemos tarptautinėje sistemoje kaip visumoje.

Valstybės kaip saugumo objekto apibrėžimas

Valstybės yra didesni ir sudėtingesni dariniai negu individai, o jų prigimtis labiau amorfiška. Individus identifikuoti gana lengva, kaip ir nustatyti jiems kylančias grėsmes ar silpnąsias jų vietas. Tuo tarpu daug sunkiau tą patį padaryti tokiems kolektyviniams socialiniams vienetams kaip tautos ar valstybės. Ar gali tokie dariniai mirti ar bankrutuoti ir kokių sąlygų tam rei-

kia? Austrijos-Vengrijos imperija nebeegzistuoja, tačiau sudėtinės jos dalys gyvuoja - vadinasi, čia nėra jokios analogijos su individais. Ar Lenkija, Prancūzija, Vokietija ir Japonija buvo nustojusios egzistuoti užsienio okupacijos periodais? Kaip suderinti tokius pertrūkius su aiškiu istoriniu tų vienetų tęstinumu? Jeigu valstybės žūtis yra taip sunkiai nusakoma, tai kas kelia grėsmę valstybei? Kur yra jos fizinės sienos, kurias būtų galima stebėti, kai ji yra veikiama kitų vienetų? Tai, kad valstybės turi ribas, kurios nebūtinai sutampa su teritorija, atsispindi formuluojamose ideologinėse grėsmėse. Aštuonioliktame ir devynioliktame amžiuose respublikonizmas pats savaime nebuvo pavojingas valstybės teritorijai. Komunizmas (ar kapitalizmas) negrasino teritorinėms sienoms Šaltojo karo metu, išskyrus neįprastose aplinkybėse atsidūrusias anksčiau buvusias vieningas valstybes – Vokietiją ir Korėją, – kurios buvo padalytos į ideologiškai apibrėžtas valstybes. Ar Antrojo pasaulinio karo pasekmės Japonijai buvo geros ar blogos nacionalinio saugumo požiūriu? Kokia yra laiko skalė, pagal kurią galėtų būti vertinami kolektyvinių vienetų veiksmai, reakcijos, pažeidimai ir pasiekimai?

Šie klausimai atskleidžia kai kuriuos sunkumus, kurie iškyla kalbant apie valstybę kaip saugumo objektą. Paprasti atsakymai į juos nenuves toli į realų tarptautinių santykių pasaulį. Individai yra fiziškai darnios sistemos, kurių elgesys, gerovė ir likimas gali būti analizuojami remiantis gana tiksliais terminais, tuo tarpu valstybės yra daug mažiau apibrėžtos sistemos, kurioms daug mažiau pritaikomas analitinis tikslumas. Nėra sutarimo, kaip valstybę būtų galima apibūdinti kaip elgsenos vienetą *(behavioral unit)*, taip pat neaišku, ar jai tinka tokios antropomorfinės sąvokos kaip gyvenimo ciklas, augimas, plėtotė, tikslas, progresas, valia ir t.t.

Nepaisant išskydusio valstybės kaip elgsenos vieneto apibūdinimo, tarptautinių santykių ir strateginėse studijose ji yra centrinis analizės objektas. Šią pirmenybę pateisina svarbios priežastys.

Valstybės yra patys galingiausi tarptautinės sistemos elementai. Kaip politinės organizacijos forma valstybė pranoko visus kitus politinius elementus iki tokio lygio, kad ji tapo universaliu politinio legitimumo standartu. Teoriškai valstybė pirmauja ir įteisintos valdžios *(authority)* bei piliečių ištikimybės užsitikrinimo ir jėgos naudojimo priemonių, ypač šiuolaikiniam karui reikalingos karinės mašinos, kontrolės srityse. Bet ši teorija atspindi tik nedaugelio didžiausių, gerai organizuotų ir galinčių daryti didelę įtaką visoje sistemoje valstybių tikrovę. Tačiau ir daugumoje šalių, kuriose teorija ir realybė labiau prasilenkia, valstybė vis tiek dominuoja bent jau vietiniame politiniame gyvenime. Dauguma nevalstybinių junginių, disponuojančių politine ir karine galia, siekia sukurti valstybę arba bent kontroliuoti daugiau politinės erdvės jau egzistuojančioje valstybėje. Tai daugiausia nacionalistinės organizacijos, tokios kaip palestiniečiai, airiai, kurdai, eritrėjiečiai, zulusai, sikhai ir daugelis kitų. Sociopolitinė centralizacija ir karinė galia valstybę paverčia dominuojančiu tarptautinės sistemos elementu, nors jam ir trūksta antropomorfiško integralumo. Dėl to tenka spręsti sudėtingą uždavinį - išaiškinti ryšį tarp daugiaprasmio saugumo simbolio ir sunkiai apčiuopiamos valstybės struktūros.

Pirmą čia kylantį sunkumą lemia tai, kad nėra pasibaigęs akademinis disputas dėl termino „valstybė" prasmės. Viena vertus, didelė literatūros dalis šiuo klausimu valstybę traktuoja labiau iš politikos mokslo arba sociologijos perspektyvų. Ir vienu, ir kitu atveju valstybėje labiau akcentuojami vidiniai aspektai, o ne tarptautiniai. Didelė analizės dalis toje literatūroje vidaus politinėje erdvėje išskiria „valstybę" ir „visuomenę" ir bando perprasti jų sąveiką. Šis išskyrimas iš karto suponuoja veberišką valstybės koncepciją, kurioje valstybė ir visuomenė laikomi atskirais fenomenais, o valstybė suvokiama beveik vien tik kaip politinis-institucinis darinys[1]. Šioje koncepcijoje terminas „valstybė" reiškia beveik tą patį, ką ir „centrinė vyriausy-

bė". Kaip pažymi Migdalis, idealus valstybės apibrėžimas yra „iš daugelio agentūrų susidedanti organizacija, kurią valdo ir koordinuoja valstybės vadovybė (vykdomoji valdžia), turinti galimybę ar įteisintą valdžią *(authority)* kurti privalomas visiems žmonėms taisykles ir užtikrinti jų vykdymą, taip pat nustatyti taisyklių kūrimo parametrus kitoms socialinėms organizacijoms apibrėžtoje teritorijoje ir, jei reikia, galinti naudoti jėgą savo tikslams pasiekti"[2]. Tokią siaurą valstybės sampratą skatina valstybės ir visuomenės priešpriešą akcentuojantis marksistinis mąstymas. Nors šis požiūris turi savo privalumų, vis dėlto jis yra per daug siauras, kad pasitarnautų kaip saugumo problemos apmąstymų pagrindas. Be visų kitų išvadų, juo remiantis, galima būtų tvirtinti, kad Britanija ir Amerika yra „visuomenės be valstybės"[3], kas žiūrint iš tarptautinių santykių perspektyvos atrodo absurdiškai. „Valstybės" apibrėžimas, suvedant ją į centrinės vyriausybės institucijas tarptautiniu lygiu, yra nepakankamas.

Kita vertus, tradicinis tarptautininkiškas požiūris į valstybę kaip į politinį-teritorinį „biliardo rutulį" taip pat yra pernelyg ribotas[4]. Jis apima svarbius realybės sisteminiu lygmeniu aspektus, tačiau komplikuoja valstybės vidinės struktūros tyrimą. Saugumo problemas tarptautinėje anarchijoje didžia dalimi lemia ne tik sistemos struktūros ar valstybių sąveika, bet ir vidinės jų savybės. Todėl saugumo analizei reikia lengvai suvokiamo valstybės apibrėžimo, kuriame būtų sujungti abu požiūriai. Gerai, kad niekas, išskyrus įpročio inerciją, netrukdo sujungti tuos du požiūrius. Jungtinių Tautų Chartijoje užfiksuotas teritorinis-politinis požiūris į valstybę yra tapęs universalia norma, pagal kurią sąveikauja valstybės. Tačiau šiuose rėmuose niekas netrukdo pažvelgti į valstybės vidų ir išsiaiškinti valdžios institucijų ir jų valdomų visuomenių santykį. Tiesą sakant, daug faktų rodo, kad šis klausimas turėtų nuolat būti svarstant saugumo problemas.

Sisteminiu požiūriu į tarptautinius santykius beveik visada reikia valstybes laikyti teritoriškai apibrėžtais sociopolitiniais dariniais. Šie dariniai atstovauja socialiniams junginiams, kuriuose valdančios institucijos ir visuomenės yra susipynusios tam tikroje teritorijoje. Daugumoje, nors ir ne visose, sistemos sąveikų ši teritorijos, vyriausybės ir visuomenės jungtis ir yra ne kas kita kaip valstybė. Tarptautinėje perspektyvoje ryšiai, siejantys šiuos reiškinius, yra esminės saugumo sampratos prielaidos, todėl dviejų požiūrių į valstybę sujungimas tikrai efektyvios analizės pagrindas. Saugumo analizės tikslams „valstybė" turi būti suprantama pakankamai plačiai, kad apimtų ne tik ryšį tarp vidinės individualaus teritorijos-vyriausybės-visuomenės „paketo" dinamikos, bet ir platesnę tarptautinės sistemos dinamiką, kurioje šie „paketai" sąveikauja tarpusavyje.

Tokia sisteminė valstybės koncepcija pateikia tinkamus tolesnių samprotavimų rėmus. Saugumo analizei reikia būtent tokio požiūrio, įterpiančio valstybę ir tarptautinę sistemą į abipusį ryšį[5]. Valstybės yra, viena vertus, pačios save suformavusios dėl vidinės jų sudėtinių dalių sąveikos, o antra vertus, jas veikia ir konkurencinė, kartais labai negailestinga, anarchinė tarptautinė aplinka. Ši vidinė ir išorinė dinamika bei kompleksinis jų tarpusavio santykis yra esminė saugumo analizės prielaida. Viena kitą sąlygojančios valstybės ir tarptautinės sistemos koncepcija lengviausiai suprantama, kai valstybė interpretuojama plačiau kaip teritorijos-politinis-socialinis junginys. Tarptautinių santykių teorija neretai viena kitą sąlygojančią valstybės ir sistemos koncepciją paverčia sunkiai suprantama[6]. Tuo tarpu istorikai, ypač tokie (pavyzdžiui, Williamas H. McNeillas), kurie nepalieka skaitytojams abejonių, kad ši masyvi dialektika galios daugiau kaip penkis tūkstančius žmonijos rašytinės istorijos metų, padaro reikalą aiškesnį[7].

Joelis Migdalis gerai perprato šį požiūrį (nors taip jis akivaizdžiai nutolsta nuo savo siauro veberiško valstybės apibrėžimo, kuris čia buvo pateiktas anksčiau, platesnės koncepcijos link).

Jokia nauja valstybė nepatenka į istorinių įvykių verpetą būdama izoliuota nuo kitų. Ji iš karto atsiduria tarp kitų panašių politinių darinių, su kuriais kartu sudaro naują valstybių sistemą. Jos sudaro sistemą, nes valstybių lyderių baimė dėl augančios kaimynų galybės greitina pokyčius visoje „valstybingumo" atributų skalėje... Fantastinis valstybės pranašumas prieš kitus politinius darinius mobilizuojant ir organizuojant išteklius karui, taip pat ir kitiems tikslams, kitų politinių vienetų išlikimą padarė abejotiną... Pagrindinis stimulas, skatinęs įtvirtinti valstybinę visuomenės kontrolę, buvo galimybių tarptautinėje arenoje didinimas[8].

Tokia platesnė „valstybės" interpretacija šiek tiek konfliktuoja su jau tvirtai įsigalėjusia terminologija. Tokia maišatis vargina, tačiau yra neišvengiama – be atitinkamų prielaidų paprasčiausiai iš viso nebūtų galima suvokti saugumo problematikos. Nurodysiu tuos atvejus, kai čia naudojamo modelio logika kirsis su įprastine terminologija.

Būtent ši pilnesnė, beveik organiška valstybės koncepcija, apibrėžiama per teritorijos/gyventojų (kūno) ir sociopolitines (proto) charakteristikas, gundo ieškoti paralelių tarp individų bei valstybių ir taip bandyti interpretuoti valstybės elgseną. Tačiau ši analogija dažniausiai yra labai klaidinanti. Kaip jau minėta ankstesniame skyriuje, valstybė nėra tokios pačios rūšies objektas kaip individas, todėl kalbant apie saugumą analogijas tarp jų reikia daryti ypač atsargiai. Tendencija išvesti paraleles yra paremta tam tikrais iš tiesų egzistuojančiais individų ir valstybių panašumais. Ir vienas, ir kitas yra reaguojantys į aplinką, besirūpinantys savimi ir aktyviai veikiantys subjektai, turintys apibrėžiamus fizinius atributus. Ir vienas, ir kitas egzistuoja socialinėje aplinkoje tarp panašių subjektų ir dėl to turi panašių problemų užtikrinant palankias koegzistavimo sąlygas. Taip pat abu turi tai, ką būtų galima pavadinti žmogiškąja prigimtimi *(human essence)* – individas pats savaime, o valstybė todėl, kad yra sudaryta iš individų

ir yra jų valdoma. Tačiau šie panašumai turi būti palyginti su kai kuriais didžiuliais skirtumais. Fiziniai skirtumai yra ypač įspūdingi. Valstybės yra daug didesnės. Jų teritorija visai nepanaši į žmogaus organizmą. Valstybės yra prikaustytos vienoje vietoje. Valstybės žūtis nebūtinai reiškia jos sudėtinių dalių žūtį ir paprastai jos nereiškia, ir atvirkščiai. Valstybės neturi nei standartinio gyvenimo ciklo nuo gimimo iki mirties, nei reprodukcinių poreikių, kas apskritai prieštarauja išlikimo siekiui.

Milžiniškas valstybių dydis, palyginti su individais, yra susijęs su daug laisvesne jų struktūra. Individai su visais jų protiniais sutrikimais ir netikslia fizine kontrole yra visiškai kitame integralumo lygmenyje negu valstybės. Todėl pirmieji yra daug greitesni, judresni ir labiau orientuoti į savo elgesio detales negu valstybės, tačiau kartu jie yra ir fiziškai daug silpnesni ir labiau pažeidžiami. Valstybės gali būti griozdiškos, nedarnios ir apskritai savo elgsena panašios į brontozaurus, tačiau joms nereikia baimintis staigios mirties, jos gali daug efektyviau apsiginti negu ne visuomet budrus ir lengvai nužudomas individas, be to, jos gali pasitelkti ir didelius resursus savo tikslams realizuoti[9]. Maža to, nors valstybė gali atspindėti kai kuriuos žmogaus komponentus, ji greitai tampa daugiau negu tik dalių suma ir išvysto nebūdingus žmogui elgsenos modelius. Šis fenomenas yra „prigimtinių" *(idiosyncratic)* ir „vaidmens" *(role)* kintamųjų, naudojamų valstybės postus užimančių individų veiklos tyrimui, išskyrimo pagrindas. Ar tiriamieji asmenys daro tai, ką daro, dėl tik jiems kaip individams būdingų veiksnių ar dėl veiksnių, kylančių dėl jų užimamos pozicijos?[10] Paėmus kartu, šie veiksniai daro valstybę visai kitokio tipo veikėju, veikiančiu visai kitokioje nei individai visuomenėje.

Jeigu analogija tarp individo ir valstybių kelia per daug keblumų, kad būtų galima ją saugiai naudoti, ypač kalbant apie

pagrindinius mirties ir sužalojimo atvejus, tai kaip tada geriausia būtų formuluoti klausimą apie saugumo objektą, turint omenyje nacionalinį saugumą? Kas yra ta valstybės esmė, kuriai taikoma saugumo idėja? Deja, nėra lengvo atsakymo į šį klausimą. Ralphas Milibandas teigia, kad „valstybė" yra ne daiktas... kaip toks, ji neegzistuoja"[11]. Patyrusieji valstybės galios geluonį įvairiomis formomis, nuo mokesčių iki karinės prievolės, bombardavimo ir destabilizacijos kampanijų, gali teigti, kad nepaisant valstybės efemeriškumo ji, be abejo, atsiskleidžia konkrečiomis formomis. Požiūris į valstybę kaip į teritorijos, politinės sistemos *(polity)* ir visuomenės paketą leidžia suvokti, kad ji tuo pat metu yra ir metafiziška, ir konkreti.

Kontrastas tarp individo ir valstybės pateikia įdomų paaiškinimą, kodėl abstrakčioji valstybės pusė yra tokia svarbi nacionalinio saugumo supratimui. Valstybė yra neatspari fiziniams pažeidimams ar netektims, tačiau ji daug mažiau intymiai susieta su „kūnu" nei individas. Gyventojai ir jų užimama teritorija sudaro fizinį valstybės pagrindą, tačiau bet kuris iš jų gali egzistuoti be valstybės arba be kurios nors ypatingos valstybės. Kita vertus, žala teritorijai ar gyventojams neveikia valstybės išlikimo taip tiesiogiai, kaip žala individo kūnui veikia individo išlikimą. Valstybės netgi gali laikinai ištverti savo „kūno" praradimą, kai vyriausybės tremtyje naudojasi plačia tarptautine ir šalies vidaus parama.

Iš to galima daryti išvadą, kad valstybė egzistuoja, arba jos esmė glūdi sociopolitiniu, o ne fiziniu lygmeniu. Kai kuriais svarbiais atvejais valstybė yra labiau bendra grupei žmonių idėja negu fizinis organizmas. Tiesa, valstybė priklauso nuo savo fizinės bazės ir tam tikrais atvejais negali be jos egzistuoti. Armėnai, palestiniečiai ir kitos tautos tremtyje turi gyvą tautos idėją, tačiau negali suteikti jai fizinės išraiškos be tam tikros teritorijos. Valstybė taip pat generuoja savo fizinę išraišką per įprastines teisės ir valdžios institucijas. Tai yra gyvybiškai svar-

bios valstybės dalys, tačiau jos nesudaro (nors ir gali ją išreikšti) valstybės esmės. Be plačiai paplitusios ir įsišaknijusios tarp gyventojų valstybės idėjos valstybės institucijoms pačioms savaime yra sunku funkcionuoti ir išlikti, nors tokios diktatūros kaip Ceaucescu Rumunijoje ar Pinocheto Čilėje rodo, kad stipriai įsitvirtinusios valstybės institucijos gali ilgą laiką gyvuoti net ir esant daugumos gyventojų nepritarimui. Taigi centrinis visus jungiančios idėjos vaidmuo yra ypač svarbus platesnei valstybės sąvokai, kuri būtina tyrinėjant saugumą. Būtent valstybės idėja suteikia pagrindinius saitus, jungiančius į vientisą visumą teritoriją, politinę sistemą ir visuomenę, bei daug kuo apibrėžia valstybės kaip tarptautinės sistemos dalyvio charakterį ir galią[12].

Tirdami valstybės esmę sociopolitiniu lygiu, mes galime suprasti, kaip priartėti prie nacionalinio saugumo idėjos. Jeigu valstybės šerdis yra jos idėja, laikoma gyventojų galvose, tai pati idėja tampa pagrindiniu nacionalinio saugumo objektu. Kadangi valstybės idėja gali įgauti bet kokį pavidalą ir būti visai skirtingai suprantama net tų, kurie yra lojalūs tai pačiai valstybei, tai toks požiūris kelia visai kitokias problemas negu tos, kurios paprastai asocijuojasi su individualiu saugumu. Nors tai nėra neįmanoma, bet individai paprastai neapibūdinami kokia nors esmine idėja. Jeigu idėja apima kokį tikslą, tai bandoma mąstyti neatitolstant nuo fizinio individo išlikimo ir reprodukcijos, kurie per daug glaudžiai susiję su biologiniais imperatyvais, kad būtų laikomi nepriklausomai egzistuojančiomis idėjomis. Didingesnės žmogiškųjų tikslų idėjos nuo religijos, filosofinių dvasios aukštumų siekimo iki mokslo žinių aukštinimo ir naujų galaktinių civilizacijų ieškojimo nėra trumpalaikės. Tačiau šios idėjos nėra tiek svarbios atskirų individų būčiai, kiek panašios idėjos yra esmingos valstybių egzistencijai. Žmonės gali paaukoti savo gyvybę dėl idėjos, tačiau jie nenustoja egzistavę be pačių idėjų. Tuo tarpu valstybė be visus jungiančios idėjos būtų tiek nepilnavertė, kad beveik negalėtų egzistuoti konkurencinėje tarptau-

tinėje sistemoje. Dėl šio individų ir valstybių prigimties skirtumo galima tikėtis, kad nacionalinis saugumas yra daug sudėtingesnis ir įvairesnis negu individualus saugumas. Čia turima omenyje ne tik didžiulė valstybių idėjų įvairovė, bet ir skirtumas tarp idėjos, jos institucinės išraiškos ir fizinės valstybės bazės, kas suteikia daug didesnį, labiau fragmentuotą ir potencialiai prieštaringą saugumo objektų diapazoną negu labiau integrali atskirų individų struktūra.

Ši analizės kryptis siūlo paprastą deskriptyvinį modelį, kuris galėtų būti naudojamas kaip valstybės prigimties ir nacionalinio saugumo tyrimo orientyras. Modelis, pateiktas 2.1 iliustracijoje, nurodo tris jau minėtus valstybės komponentus. Čia neteigiama, kad trys komponentai yra nesusiję, nes jie aiškiai siejasi nesuskaičiuojama daugybe būdų. Tačiau šiuo modeliu norima pabrėžti du dalykus: pirma, tie trys elementai gali būti atskirti vienas nuo kito iki tokio lygio, kuris leistų juos tirti kaip atskirus saugumo objektus; antra, ryšių tarp jų tyrimas irgi yra vaisingas būdas, leidžiantis pažvelgti į nacionalinio saugumo problematiką.

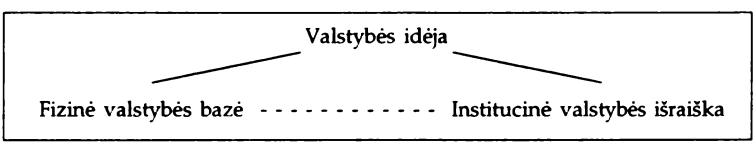

2.1 paveikslas. Valstybės sudedamosios dalys

Pagal šį modelį socialiniai junginiai, kad galėtų vadintis valstybėmis, turi atitikti tam tikrus kriterijus. Individai gali būti apibūdinti griežtais biologiniais terminais, sielos problemomis, dideliais protiniais atsilikimais, nuolatiniu mirties egzistavimu. Tuo tarpu valstybės neturi tokių aiškių kategorijų savo apibūdinimui. Kokios yra valstybių kaip tam tikros rūšies objektų būdingos savybės? Jos privalo turėti fizinę bazę, kurią sudaro terito-

rija ir gyventojai; jos privalo turėti tam tikras institucijas, kurios valdo fizinę bazę; pagaliau turi būti valstybės idėja, kuri įtvirtina valdžios legitimumą valstybės gyventojų mintyse. Tačiau tie trys elementai patys savaime dar nėra valstybingumas. Žemdirbių bendruomenė, gamykla, šeima ir daugelis kitų socialinių vienetų gali atitikti minėtus kriterijus. Papildomi faktoriai, kurie valstybę paverčia išskirtine objektų grupe, yra dydis ir suverenitetas.

Nors nėra griežtos ribos mažiausiam valstybės dydžiui, be jokių abejonių, su valstybe asocijuojasi tam tikras dydžio etalonas, kuris junginių su nedideliu gyventojų skaičiumi egzistavimą daro abejotiną. 10 ar 100 gyventojų susivienijimas niekuomet nebus valstybė, netgi dariniai iš 1.000 ar 10.000 žmonių paprastai yra laikomi neadekvačiais valstybei. 100.000 gyventojų laikomas pavojingai mažu skaičiumi, tačiau jau artėja prie priimtino skaičiaus. Willettsas teigia, kad Jungtinės Tautos padėjo sušvelninti valstybingumo kriterijus, ir dėl to dabar yra daugybė kvazivalstybinių vienetų, ypač mažų salų, kurias JTO pripažįsta[13]. Vis dėlto daugelio tokių valstybių statusas yra abejotinas.

Dydis yra svarbus, nes valstybės turi būti sąlyginai stabilios konstrukcijos, galinčios vykdyti daug savivaldai būtinų funkcijų. Nepakankamo dydžio vienetas būtų per daug trapus savo didesnių kaimynų kompanijoje, jam trūktų galimybių savivaldos užduotims. Tradicinės mikrovalstybės, tokios kaip Andora ar Lichtenšteinas, yra nepajėgios išlaikyti gynybos ar užsienio ryšių struktūrų, todėl jos priklausomos nuo didesnių, atliekančių šias funkcijas kaimynių. Dauguma naujų postkolonijinių mikrovalstybių yra tokioje pačioje padėtyje. Nors yra išimčių, tokių kaip Vatikanas, bei daug kitų gyvuojančių kvazivalstybių, bet vadinamosios kritinės politinės masės būtinybė ir toliau nustato pakankamai aukštą ribą minimaliam valstybės gyventojų skaičiui. Panašūs argumentai gali būti pateikti ir dėl valstybės teritorijos dydžio, tačiau kadangi valstybė pirmiausia yra socialinis

fenomenas, tai gyventojų skaičius yra svarbesnis veiksnys. Singapūro valstybingumas niekam nekelia klausimo, nors jo 2,6 milijono gyventojų užima tik 232,4 kvadratinių mylių teritoriją.

Vien tik dydis dar neleidžia atskirti valstybių nuo kitų junginių, nes kai kurie dideli kitų tipų junginiai, pavyzdžiui, korporacijos, vis dar gali atitikti panašius kriterijus. Suverenitetas yra esminis elementas, skiriantis valstybes nuo visų kitų socialinių darinių. Tai klijai, sutvirtinantys teritorijos-politinės sistemos-visuomenės paketą. Dauguma argumentų dėl valstybės dydžio remiasi būtinybe turėti pakankamai galimybių savo suverenitetui užtikrinti ir juo disponuoti. Suverenitetas, paprasčiau tariant, yra savivalda. Tam reikia, kad būtų paneigta bet kokia aukštesnė politinė valdžia ir užtikrinta valstybės aukščiausia sprendimų priėmimo galia savo teritorijoje gyvenantiems piliečiams. Aukščiausios įteisintos valdžios *(authority)* užtikrinimas nesutampa su galios *(power)* turėjimu, ir pirmasis kartais gali būti vykdomas esant santykiniam vidiniam silpnumui ir dideliam išoriniam spaudimui. Tokia galimybė suvereniteto sąvoką labai supainioja. Suverenitetas gali būti padalytas, kaip tai rodo pavyzdys tų mikrovalstybių, kurios turi suverenitetą tik vidaus reikalams spręsti, tačiau tikra valstybė yra ta, kuri turi nedalomą suverenitetą spręsti visus reikalus. Suverenitetas gali būti padalytas tarp valstybių, tačiau negali būti padalytas valstybių viduje. Suvereniteto įtvirtinimas paverčia valstybę aukščiausia socialinės grupės forma – kaip tik tuo ir gali būti paaiškinta jos išskirtinė svarba politikos analizėje.

Tačiau pati suvereniteto sąvoka yra ginčytina, joje slypi daug praktinių problemų. Ar gali suverenitetas egzistuoti, tačiau nebūti vykdomas *(exercised)?* Kitaip tariant, ar tai teisinė idėja *(legal idea)*, kuri egzistuoja kaip teisė *(right)?* O gal tai politinė idėja, kuri atsiranda tik tada, kai yra naudojama? Jeigu taip, tai kuo suverenitetas skiriasi nuo galios *(power)?* Jeigu suverenitetas yra valstybės atributas, tai kur jis yra? Ar jis kokiu nors

būdu susijęs su gyventojais? Ar jis – tai valdovas ar valdymo institucijos? Gal jis kažkaip pasiskirstęs visuose valstybės aspektuose? Kas praktiškai naudoja jame glūdinčią įteisintą valdžią *(authority)?* Jeigu ta teisė koncentruota individe ar institucijoje, kuo jie skiriasi nuo valstybės? Kadangi visas pasaulinis suverenitetas padalytas tarp valstybių, ar tai yra kažkas, kylantis vien tik iš valstybės vidaus? Ar jis kuria nors prasme susijęs ir su išoriniu valstybės pripažinimu?

Visos šios problemos, nors ir didelės, nekelia pavojaus dabartinei analizės krypčiai. Nors konceptualiai sunkiai apibūdinamas, suverenitetas paprastai lengvai atpažįstamas praktikoje. Socialiniai junginiai, kurie tvirtina turį suverenitetą, privalo daryti tai atvirai, ir nesugebėjimas pademonstruoti savo suvereniteto ar disputai dėl teisės tai daryti visuomet bus pastebimi. Dauguma socialinių grupių jo nereikalauja ir tik demonstruoja suverenitetą, subordinuodami save tiems, kurie suverenitetą turi ir gali jį išsaugoti.

Kokias išvadas galima padaryti apie valstybes kaip objektų klasę? Kaip pabrėžia Waltzas, kategorijos apibūdina daiktų grupes pagal jų panašumus tik tam tikru atžvilgiu[14]. Taip visi obuoliai turės daug panašių ypatybių, nors atskiri obuoliai skirsis svoriu, forma ir skoniu. Tačiau vaisių kategorija apibrėžia dar platesnę objektų rūšį, kurioje skirtumų gali būti daugiau negu panašumų, kaip, pavyzdžiui, tarp bananų ir apelsinų. Valstybės yra mažiau apibrėžta kategorija negu individai. Nors valstybės turi keletą panašių savybių tipų, bet skirtumai tarp tų pačių savybių yra didžiuliai[15]. Jeigu mes praplėsime Waltzo analogiją, tai čia individai labiau atitiks obuolius, o valstybės - vaisius. Valstybių dydžio, galios, fizinės geografijos, vidaus politinės ekonomijos ir socialinių struktūrų bei nepriklausomybės lygio skirtumai yra tokie aiškūs ir dideli, kad čia nebereikalingos jokios iliustracijos.

Netgi suverenitetas, kuris yra visų laikomas pagrindine valstybingumo charakteristika, identiška visoms valstybėms, prak-

tiškai gali būti nevienodai pasiskirstęs. Priėmę Waltzo „suverenitetо" apibrėžimą, kuris sako, kad valstybė „pati nusprendžia, kaip spręs savo vidines ir išorines problemas, taip pat sieks ar ne kitų pagalbos, taip apribodama savo laisvę per įsipareigojimus kitiems[16], galime turėti problemų, kruopščiai tirdami tokias valstybes kaip Lesotas, Laosas, Libanas ir Maldivai, nekalbant jau apie tokius istorinius pavyzdžius kaip Amerikos klientai Centrinėje Amerikoje iki septintojo dešimtmečio ar sovietiniai satelitai Rytų Europoje iki 1989 metų. Reikia rimtai pagalvoti, ar tokios valstybės tikrai turėjo ar turi didelį pasirinkimą savo laisvės apribojimo ir kitų valstybių pagalbos prašymo procese. Tarp Waltzo siūlomų kriterijų egzistuoja ištisas galimybių laukas, kuriame galima priimti sprendimus net esant stipriai suvaržytoms galimybėms ir kur suvaržymai veikia patį sprendimų priėmimo procesą. Ar tokios valstybės tikrai gali būti lygios savo suverenitetu su Britanija, Prancūzija ar Jungtinėmis Valstijomis, kai kalbama apie apsisprendimą dėl savo vidaus ir išorinių problemų? Jei ne, tai turi būti pripažinta, kad suverenitetas, kaip ir galia ar nepriklausomybė, yra skirtingas atskirose valstybėse, net jeigu beveik visos minėtos valstybės yra pripažintos kaip turinčios iš esmės visus standartinius kriterijus[17].

Taigi turime daryti išvadą, kad valstybės sudaro tokią pačią tikrovės reiškinių kategoriją kaip lėktuvai, galaktikos ir kalnai. Kiekvienu atveju kategoriją jungia kokia nors viena ar kelios ryškios ypatybės, kurios išskiria jos narius iš visų kitų daiktų visumos. Tačiau nors ryšys tarp kategorijos narių yra stiprus ir unikalus, jis nepanaikina didelių skirtumų daugeliu svarbių aspektų tarp tų pačių narių. Taigi lygindami tos pačios kategorijos narius galime būti daug labiau apstulbinti skirtumų negu panašumų. Ką *Concorde** turi bendro su vaikišku sklandytuvu, palyginus skirtumus tarp jų, arba Everestas su Fudzijama, arba ką

* Prancūzų ir britų firmų pagamintas reaktyvinis avialaineris. *Spec. red. pastaba.*

bendro turi Sovietų Sąjunga su Fidžiu? Laisvesnė valstybės kategorijos prigimtis lemia tolesnio analogijų tarp jos ir daug integralesnės individo kategorijos ieškojimo atsisakymą.

Dėl egzistuojančių skirtumų tarp valstybių svarbos, nustatant jų tarpusavio ryšius, vargu ar galima tikėtis, kad nacionalinio saugumo sąvokoje slypi bent kokia vieningo ir universalaus apibrėžimo galimybė. Specifinė saugumo reikšmė bus beveik tokia pat skirtinga kaip ir atskirų valstybių, kurioms ji taikoma, sąlygos ir situacija. Kadangi nacionalinio saugumo sąvokos taikymo sąlygos yra tokios nevienodos, tai jos negali būti lyginamos su stabilesnėmis ir lengviau apibrėžiamomis sąvokomis, tokiomis kaip gerovė. Pagaliau saugumo sąvoka tikrai negali būti susieta su kokiu nors paprastu indikatoriumi, pavyzdžiui, karinėmis galimybėmis. Dėl šios priežasties bandymai kurti saugumo teorijas pagal rinkos ekonomikos teorijos analogiją nebuvo sėkmingi[18]. Vienas iš būdų įvertinti valstybių kaip saugumo objektų įvairovę yra pažvelgti į tris atskirus jos komponentus.

Valstybės idėja

Valstybės idėja yra pats abstrakčiausias, bet kartu ir pats svarbiausias valstybės modelio komponentas. Kuo gi ji skiriasi nuo valstybės fizinės bazės ir institucijų. Fizinė bazė paprasčiausiai egzistuoja. Institucijos valdo ir tarnauja kaip „reguliatorius tarp intrasocialinių ir ekstrasocialinių veiksmų srautų"[19], bet jų funkcijos dar neišsemia valstybės visumos. Nors institucijos yra glaudžiai susijusios su kai kuriais valstybės idėjos aspektais, tačiau, kaip pažymi Dysonas, būtų „principinė klaida", jeigu bandytume sutapatinti valstybės idėją su valstybės aparatu[20]. Tinkamai sudarytoje valstybėje galima tikėtis aptikti kokią nors charakteringą idėją, kuri būtų valstybės politinio identiteto centre. Kokiu tikslu egzistuoja valstybė? Kodėl ji čia yra? Koks jos ryšys su

visuomene? Kodėl ji yra būtent tokio dydžio ir formos, kai pakanka žvilgtelėti į bet kurį istorinį atlasą, kad pamatytume gausybę galimų alternatyvų.

Apibrėžiant valstybės idėją, nuorodos į tokias pagrindines valdymo funkcijas kaip pilietinės tvarkos, kolektyvinės gerovės ir išorinės apsaugos užtikrinimas yra aiškiai nepakankamos. Nors šie funkciniai motyvai neišvengiamai yra valstybės idėjos dalis, jie mažai pasako, kas jungia žmones į sociopolitinį ir teritorinį junginį, kuriam ir yra reikalingos tokios paslaugos. Kuriant ir išlaikant konkrečias valstybes, veikia kažkas daugiau negu paprastas troškimas ištrūkti iš prigimtinės būklės. Priešingu atveju nebūtų jokių kliūčių sukurti pasaulinę valstybę, kuri išspręstų prigimtinės būklės problemą, nesukurdama neramaus tarpinio modelio - fragmentuotos tarptautinės suverenių valstybių sistemos. Du pagrindiniai valstybės idėjos šaltiniai glūdi tautoje ir tautą organizuojančiose ideologijose. Likusioje šio poskyrio dalyje panagrinėsime juos išsamiau.

Aliuzija į tautos svarbą valstybės idėjai glūdi pačioje nacionalinio saugumo sąvokoje. Kodėl *nacionalinis* saugumas? Nacionalinio saugumo sąvoka griežtai akcentuoja, kad saugumo objektas yra tauta, ir kelia klausimus apie ryšius tarp tautos ir valstybės. Modernioje vartosenoje tauta yra apibrėžiama kaip didelė grupė žmonių, turinčių tą patį kultūrinį ir, ko gero, etninį arba rasinį palikimą. Kadangi tautos yra bendros istorinės praeities produktai, paprastai jos sudaro gyventojų daugumą apibrėžtoje teritorijoje. Jei tautos ir valstybės teritorijos sutampa, tai valstybės uždaviniu galima laikyti nepriklausomai egzistuojančio kultūrinio junginio apsaugą ir išraišką: tauta sąlygoja didžiąją dalį valstybės ir visuomenės santykių. Kalbant apie nacionalinį saugumą, šis faktas suteikia progą pasvarstyti, kokios vertybės gali atsidurti pavojuje ir kokie prioritetai gali būti joms teikiami. Jei valstybės tikslas yra saugoti ir sudaryti sąlygas reikštis kokiai nors kultūrinei grupei, tada šios gyvavimas ir kultūra

turi atsidurti nacionalinio saugumo prioritetų sąrašo pradžioje. Gryname tautinės valstybės modelyje tauta yra virš valstybės ir tam tikra prasme - jos atsiradimo priežastis, kaip yra Japonijos, Vokietijos, Lenkijos, Svazilendo ir kitais atvejais. Tačiau akivaizdu, kad tik keletas valstybių atitinka šį modelį. Kai kurios tautos, tokios kaip kurdai, palestiniečiai, armėnai ir (iki 1947 m.) žydai, neturi valstybių. Nemaža tautų yra patekusių į keletą valstybių: korėjiečiai, vokiečiai, airiai, bengalai ir kinai. Kai kuriose valstybėse telpa keletas tautų: Indijoje, Jugoslavijoje, Sovietų Sąjungoje, Nigerijoje ir Didžiojoje Britanijoje.

Atsižvelgiant į tai, galima daryti išvadą - arba *nacionalinis* saugumas siaurąja prasme yra sąvoka, kuri tik su išlygomis gali būti taikoma valstybei, arba ryšys tarp valstybės ir tautos yra labiau kompleksiškas negu siūloma paprastame tautinės valstybės modelyje. Pagrindas tirti labiau kompleksišką ryšį kyla iš fakto, kad į tautos apibrėžimą nepatenka jos nekintamumo sąlyga. Pasižiūrėję į istorijos atlasą, pastebėsime, kad tautos, kaip ir valstybės, yra besikeičiančios kokybės. Kur dabar yra šumerai, etruskai, hunai, majai, spartiečiai? Kadangi tiek kultūra, tiek rasė gali būti lengvai formuojamos kokybės, tai iš principo nėra pagrindo atmesti prielaidą, kad ir valstybės gali kurti tautas, taip pat ir tautos kuria valstybes. Jungtinės Valstijos yra išskirtinis tokio proceso pavyzdys, kai atskiros teritorijos ir tautos dėl vyriausybės sąmoningos veiklos gali susilieti į vientisą tautą. Galimybė panaudoti valstybės institucijas tautų sukūrimui ar vien tik jų saviraiškai pastebimai sukomplikuoja ir praturtina tautos idėją. Kadangi tautos yra dariniai, į kuriuos susiskirsčiusi visa žmonija, tai naujos tautos negali būti sukurtos nesunaikinant arba bent jau nenuslopinant senų. Vienintelė šios taisyklės išimtis - naujos tautos gali būti sukurtos prieš tai neapgyvendintoje teritorijoje, kadangi gyventojų pertekliaus emigracija nesunaikina emigrantus produkuojančios(ų) tautos(ų). Jungtinės Valstijos pasinaudojo šia išimtimi, nors ir čia buvo beveik sunaikin-

tos neolitinės indėnų gentys. Šiuolaikiniai tautų kūrimo bandymai Afrikoje ir Azijoje vyksta daug sunkesniame kontekste sąveikos *in situ* gyventojų, kurių etnokultūrinis identitetas dažnai nesutampa su valstybėmis, kuriose jos atsiduria.

Viena akivaizdi tokios situacijos pasekmė yra ta, kad egzistuoja platus pagrindas atsirasti konfliktui tarp natūralių tautų ir vyriausybių bandymų kurti tautas, kurios sutaptų su valstybių ribomis. Pilietiniai karai Nigerijoje, Ugandoje, Burundyje, Etiopijoje, Sudane ir Birmoje; kurdų kovos Irane, Irake ir Turkijoje; nacionalistiniai neramumai Sovietų Sąjungos pakraščiuose, - visa tai iliustruoja šią problemą. Kadangi valstybė gana dažnai sudaro didžiausias grėsmes tautoms, šios kovos parodo ironišką nacionalinio saugumo sąvokos prieštaringumą. Aišku, žiūrint tiek iš efektyvios vyriausybės, tiek iš tvirtos laikysenos atšiaurioje tarptautinėje aplinkoje sukūrimo pozicijų, valstybės ir tautos sutapimas teikia milžiniškų privalumų. Dėl savo vienijančio identiteto, komunikacijos paprastumo, tikslo formulavimo ir tarptautinės laikysenos tautinė valstybė yra jei ne plačiai paplitusi realybė, tai bent galingas idealas[21].

Galima apibendrinti, kad valstybės ir tautos ryšys nėra paprastas ir kad tauta kaip valstybės idėja, ypač nacionalinio saugumo prasme, taip pat nebus paprasta. Nors tai ir sudėtinga, visai akivaizdu, kad nacionalinis identitetas yra centrinis saugumo problematikos komponentas, nepaisant to, ar jis sutampa su valstybe, ar ne. Tebeegzistuojančią nacionalinio identiteto kaip mobilizuojančios jėgos galią parodo įvykiai nuo Tibeto ir Šri Lankos iki Estijos ir Jugoslavijos. Kaip individualaus elgesio determinantas, nacionalinis identitetas gali arba smarkiai sustiprinti valstybę, arba labai pakenkti jai. Michaelas Howardas netgi teigia, kad tarptautiniai santykiai yra labiau santykiai tarp tautų negu tarpvalstybiniai santykiai[22]. Kad suprastume valstybę kaip saugumo objektą, būtina aiškiai suvokti tautos ir valstybės ryšius.

Iš karto galima išskirti keturis tautos ir valstybės ryšio modelius. Pirmas yra įprastinis *tautinės valstybės* modelis, kurio iliustracijos gali būti Vengrija, Italija ir Japonija. Čia tauta yra aukščiau už valstybę ir vaidina pagrindinį vaidmenį pastarajai kuriantis. Valstybės tikslas yra saugoti tautą, sudaryti sąlygas jos saviraiškai, o tautos ir valstybės ryšys yra gilus ir visapusiškas. Tautiškumas suteikia valstybei stiprų identitetą tarptautinėje arenoje ir stiprų vidinio legitimumo pagrindą - stiprų tiek, kad būtų galima išgyventi ir revoliucinius perversmus, kaip įvyko Prancūzijoje aštuoniolikto amžiaus gale, ir pralaimėjimus užsienio valstybėms bei okupaciją, kaip įvyko Prancūzijoje ir Japonijoje penktajame dešimtmetyje. Iš principo tautinė valstybė turi turėti visiškai aiškų teritorinį identitetą, apibrėžiamą kaip tautos gyvenama vieta, bet praktikoje gali kilti daugybė neaiškumų dėl tikslaus ribų nustatymo, kaip puikiai parodė Vokietijos atvejis ketvirtajame dešimtmetyje.

Antras modelis vadinamas *dirbtinės tautos valstybė*. Čia, skirtingai nuo pirmojo modelio, ne tauta kuria valstybę, bet valstybė vaidina instrumentinį vaidmenį kuriant tautą[23]. Pagal šį modelį kūrimo procesas vyksta tarsi ne iš „apačios" į „viršų" *(bottom-up)*, bet iš „viršaus" į „apačią" *(top-down)*. Kaip buvo minėta anksčiau, šis procesas lengviausiai vyksta, kai gyventojai persikelia į naują vietą ir apgyvena tuščią arba retai apgyvendintą teritoriją. Šiuo atveju geriausi pavyzdžiai yra Jungtinės Valstijos, Australija ir dauguma Lotynų Amerikos šalių. Valstybė generuoja ir propaguoja tokius vieningus kultūrinius elementus kaip kalba, menai, papročiai ir teisė, kurie laikui bėgant įsišaknija ir sukuria atskirą, panašų į tautą, kultūrinį darinį, identifikuojantį save su valstybe. Piliečiai pradeda būti socialiai ištikimi dirbtinės tautos valstybei, laikydami save amerikiečiais, čiliečiais, australais. Jei viskas vyksta gerai, eventualiai susiformuoja junginys, kuris visais atžvilgiais, išskyrus ilgos istorinės praeities buvimą, yra panašus į pirminę tautinę valstybę. Nors piliečiai gali

vis dar išlaikyti kažkokį dvigubą identitetą su tikrąja savo kultūra, kaip, pavyzdžiui, natūralizuoti amerikiečiai, tačiau tai nėra kaip nors teritoriškai organizuota ir nesutampa su naujuoju nacionaliniu identitetu.

Dirbtinės tautos valstybės modelis taip pat gali būti išbandytas tose vietose, kur valstybė inkorporuoja daugelį tautybių, tačiau tam reikia vietinių tautų asimiliacijos arba subordinacijos, o tai yra kur kas sunkesnis uždavinys negu su šaknimis išrautų ir išsklaidytų imigrantų inkorporacija. Daugelis postkolonijinių Azijos ir Afrikos valstybių, susidūrusios su sudėtingais etniniais, gentiniais ir religiniais susiskaldymais, žiūri į dirbtinės tautos valstybės kūrimo procesą kaip į išsigelbėjimą. Tai gali virsti bandymu sunaikinti egzistuojančius identitetus tam, kad būtų sukurta viena nauja tautybė, arba, kas yra labiau tikėtina, uždedamas naujas kolektyvinio identiteto sluoksnis ant jau egzistuojančių. Pastarasis būdas išnaudoja žmogaus galimybę turėti kelis identiteto sluoksnius ir yra nukreiptas į daugiatautę valstybę, tokią kaip Didžioji Britanija, kur galima identifikuoti save kaip anglą, škotą arba valą (dar ir kaip airį), tuo pačiu metu pripažįstant ir bendresnį brito identitetą.

Iš valstybės ir tautos ryšio kylančios saugumo problemos požiūriu, tinkamai sukurta dirbtinės tautos valstybė, tokia kaip JAV, mažai skirsis nuo tautinės valstybės. Tačiau naujai įeinančios į šį procesą valstybės, ypač tokios kaip Nigerija, kur vyriausybei tenka kovoti su vietinių nacionalinių identitetų skirtumais, bus labai pažeidžiamos ir šia prasme nesaugios. Valstybės idėja, reprezentuojama dirbtinės tautos valstybės, bus silpnai išplėtota bei įtvirtinta ir dėl to lengvai pažeidžiama vidinių prieštaravimų ir išorės įsikišimų. Separatistai gali pabandyti atsiskirti, kaip tai padarė ibosai Nigerijoje. Arba viena vidinė grupė gali pabandyti pajungti tautos kūrimo procesą savo naudai, kaip padarė baltieji Pietų Afrikoje ir kaip neabejotinai bando daryti serbai Jugoslavijoje. Arba visas trapus procesas gali būti persmelktas

stipresnių išorinių kultūrų, ką įrodo daugumos Trečiojo pasaulio šalių „koka-kolaizacija" ir bendras nepasitenkinimas Vakarų kultūriniu imperializmu. Kol tokios valstybės nesugebės išspręsti nacionalinių savo problemų, tol jos bus pažeidžiamos padalijimų, intervencijų, nestabilumo ir vidinių konfliktų, kas paprastai neatsitinka valstybėms, kurios harmoningai sutaria su savo tautomis.

Dirbtinės tautos kūrimo procesą galima interpretuoti netgi kaip pirminį, o pirmines tautines valstybes laikyti tiktai ilgalaikio dirbtinės tautos kūrimo proceso padariniais. Tokiu atveju į Prancūziją ir Japoniją galima žiūrėti kaip į ankstesniuose istorijos perioduose valstybės suformuotas tautas. Šis požiūris pateikia plėtotės spektrą, prasidedantį nuo valstybių, kurios neseniai pradėjo dirbtinės tautos kūrimo procesą, ir pasibaigiantį valstybėmis, kur dirbtinė tauta jau seniai tapo stabiliu ir save palaikančiu politinio gyvenimo požymiu[24].

Trečias modelis yra *tautos dalies valstybė*. Jis egzistuoja ten, kur tauta yra padalyta tarp dviejų ar daugiau valstybių ir kur kiekvienoje iš tų valstybių daugumą gyventojų sudaro tos tautos žmonės. Tuo būdu korėjiečių, kinų, graikų ir (iki 1975 m.) vietnamiečių tautos buvo padalytos į dvi valstybes. Šaltojo karo metu vokiečių tauta buvo suskaldyta tarp trijų valstybių, nors kai kas ginčys, jog Austrija, panašiai kaip Danija ar Nyderlandai, yra pakankamai savita, kad būtų laikoma atskira tauta. Šiam modeliui nepriskiriamos tautos, išskaidytos keliose valstybėse, bet nesudarančios daugumos nė vienoje iš jų, kaip kurdai ir palestiniečiai. Šio modelio variantas gali būti, kai egzistuoja tautinė valstybė, bet gana gausi jos narių dalis gyvena už jos ribų kaip mažumos kaimyninėse valstybėse. Šio atvejo pavyzdžiai - Vokietija trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje bei Somalis ir Vengrija šiandien.

Suvienytos tautinės valstybės mistika, kuria dažnai stipriai remiasi tautos dalies valstybės, gali lengvai tapti įkyria ir prieštaringa saugumo problema. Priešiškos tautos dalies valstybės,

tokios kaip Rytų ir Vakarų Vokietijos bei Šiaurės ir Pietų Korėjos, beveik automatiškai neigia viena kitos legitimumą, ir reunifikacijos imperatyvas yra visuotinai priimamas kaip nekintamas veiksnys, kuris iškils, kai tik pasitaikys galimybė. Vokietijos reunifikacijos siekis ketvirtajame dešimtmetyje ir legendinė beveik tris dešimtmečius trukusi Vietnamo kova atspindi šio stimulo galią ir paaiškina sunkiai pataisomą ir giliai jaučiamą Vokietijos problemos Šaltojo karo meto Europoje pobūdį. Tautos dalies valstybė dažnai pasišvenčia intensyviai dirbtinės tautos kūrimo proceso versijai, kad sukurtų savo legitimumą atskirdama savąją tautos dalį nuo kitų jos dalių. Beprotiška konkurencija tarp dviejų sistemų Šiaurės ir Pietų Korėjoje, ko gero, yra tinkamiausias pavyzdys šios strategijos, kuri laikui bėgant turi galimybių būti įgyvendinta. Taigi tautos dalies valstybės gali būti stiprus nesaugumo tiek sau pačioms, tiek ir kitoms valstybėms šaltinis. Šis atvejis sukelia daugiausia nesutarimų dėl nacionalinio saugumo idėjos taikymo valstybėms, nes būtent tautos idėja šiuo atveju grasina valstybės idėjai.

Ketvirtas modelis gali būti vadinamas *daugiataute valstybe*. Jis vienija valstybes, kuriose yra dvi ar daugiau iš esmės užbaigtų tautų savo ribose. Šiame modelyje egzistuoja du potipiai, kurie yra beveik pakankamai saviti, kad būtų traktuojami kaip savarankiški modeliai. Juos galima pavadinti *federacine valstybe* ir *imperine valstybe*. Federacinės valstybės atmeta (bent jau teoriškai) tautinę valstybę kaip idealą. Sakydamas „federacinė", turiu omeny ne valstybes su federaline politine struktūra, bet valstybes, kuriose yra dvi ir daugiau tautų ir kurioms nesistengiama primesti dirbtinės valstybės-tautos. Atskiroms tautoms yra leidžiama, netgi jos skatinamos, išlaikyti savo identitetą, o valstybės struktūrą yra bandoma išlaikyti tokią, kad nė viena tauta nebūtų dominuojanti visoje valstybėje.

Kanada ir Jugoslavija yra puikūs šio multikultūrinio modelio pavyzdžiai, o tokios šalys kaip Čekoslovakija, Didžioji Britanija,

Naujoji Zelandija ir Indija irgi dalinai atitinka šį modelį. Akivaizdu, kad federacinės valstybės idėja negali glūdėti nacionalizme, o tai palieka pavojingą politinę tuštumą valstybės šerdyje. Federacinė valstybė turi pateisinti save apeliuodama į tokias mažiau jaudinančias idėjas kaip masto ekonomija *(economies of scale)*, kuri teigia, jog valstybę sudarančios tautos yra per mažos, kad pačios generuotų veiksmingas tautines valstybes esamoje geopolitinėje situacijoje. Tokios valstybės neturi natūralaus vienijančio principo ir todėl yra labiau pažeidžiamos padalijimo, separatizmo ir politinio įsikišimo negu tautinės valstybės. Nacionaliniai klausimai yra pastovus nesaugumo valstybei šaltinis, ką parodė Jugoslavijos atvejis; be to, grėsmė nacionaliniam saugumui gali kilti ir dėl grynai politinio veiksmo, kaip atsitiko 1967 metais, generolui de Gaulle'iui pasakius įžymiąją kalbą *Vive le Quebec libre* Kanadoje.

Imperinės yra tos valstybės, kuriose viena iš tautų dominuoja valstybės struktūrose ir naudojasi jomis savo labui. Tai didžiarusiai carinėje Rusijoje ir Sovietų Sąjungoje, pendžabai Pakistane, tutsiai Burundyje ir amharai Etiopijoje. Galimi keli variantai. Dominuojanti tauta gali siekti nuslopinti kitas tautas įvairiomis priemonėmis - nuo žudynių iki kultūrinės ir rasinės asimiliacijos - ir transformuotis į tam tikrą tautinę valstybę. Ji taip pat gali palaikyti savo dominavimą paprasčiausiai naudodama valstybės mechanizmą savo pozicijoms stiprinti, nebandydama absorbuoti ar eliminuoti kitų grupių; arba ji gali pasirinkti subtilesnį kelią: kultivuoti pakankamai išplitusią nenacionalistinę ideologiją (islamas, komunizmas), kuri, regis, peržengdama nacionalinio klausimo ribas, faktiškai įamžina *status quo*. Imperinės valstybės turi galimybių transformuotis į bet kurį kitą tipą ir, kaip ir federacinės valstybės, yra pažeidžiamos grėsmių, nukreiptų į nacionalinius skirtumus. Tokioms valstybėms gali grėsti separatizmas, kaip atsitiko Etiopijai, Kinijai, Sudanui ir Sovietų Sąjungai Gorbačiovo laikais; demografinio tautų balanso poky-

čiai, kaip dažnai svarstoma apie Sovietų Sąjungą; arba padalijimas, kas atsitiko Pakistane ir Libane. Imperinės valstybės stabilumas priklauso nuo dominuojančios tautos sugebėjimo išlaikyti kontrolę. Jei šis sugebėjimas yra silpninamas vidinės raidos arba išorinės intervencijos, valstybės struktūrai gresia visiško žlugimo rizika, kaip atsitiko Austrijai-Vengrijai ir Otomanų imperijai po Pirmojo pasaulinio karo. Taigi politinės grėsmės yra pagrindinis imperinių valstybių nacionalinio saugumo problemos elementas.

Šie modeliai yra idealūs tipai, ir, kaip ir bet kurioje kitoje tokio pobūdžio klasifikacijoje, nedaug tikrovės atvejų tiksliai atitinka juos. Gali būti atrastos tam tikros nedidelės „ypatingų atvejų" kategorijos. Pavyzdžiui, Šveicarija turi savyje trijų tautų dalis, sujungtas pagal federacinį modelį, bet neturi savo atskiros ar dominuojančios nacionalinės grupės. Dauguma valstybių turi visų modelių elementų, tačiau paprastai vienas modelis atitinka dominuojančias charakteristikas. Prancūzija yra artimiausia tautinės valstybės modeliui, bet bretonų nacionalistai gali beveik pagrįstai teigti, kad žiūrint iš jų mažumos pozicijų Prancūzija atrodo labiau imperinė valstybė. Panašiai ir Šiaurės Amerikos indėnai gali teigti, kad Kanada ir Jungtinės Valstijos turi imperinių elementų, kaip ir mažesnės bei silpnesnės grupės Jugoslavijoje skundžiasi serbų dominavimu. Kita vertus, imperinės valstybės, tokios kaip Sovietų Sąjunga Stalino laikais, gali bandyti užsimaskuoti kaip federacinės valstybės. Išvaizda gali būti apgaulinga, nes galios ir klestėjimo periodai gali slėpti vidinius nesutarimus, ir valstybė atrodys kaip tautinė valstybė, tačiau kai klestėjimas ir centrinės valdžios jėga sumažės, iš karto pasireikš separatizmas. Regioninio nacionalizmo sustiprėjimas smunkančioje aštuntojo dešimtmečio Britanijoje ir devintojo dešimtmečio Sovietų Sąjungoje patvirtina šį teiginį.

Nepaisant minėtų trūkumų, šie modeliai suteikia mums vertingą kontekstą, kurio ribose galima nagrinėti valstybės ir tautos

ryšius. Jie parodo, kad nacionalinis saugumas, susietas su tautos/valstybės junginiu, gali būti aiškinamas keleriopai, todėl skirtingos valstybės dėl jų nacionalinio klausimo pobūdžio patiria labai skirtingas (ne)saugumo rūšis. Kai kurios valstybės iš savo ryšio su tauta įgyja daugiau stiprybės, tuo tarpu kitoms įtampa tarp valstybės ir tautos yra silpniausia ir labiausiai pažeidžiama vieta. Tautos, kaip esminio valstybės idėjos komponento, svarba turi būti matuojama tiek išoriškai, tiek iš vidaus. Kol valstybės idėja nėra tvirtai įaugusi į gyventojų sąmonę, valstybė, kaip visuma, neturi tvirto pagrindo. Analogiškai: kol valstybės idėja nėra įtvirtinta kitų valstybių „sąmonėse", tol valstybė neturi saugios aplinkos. Kadangi nacionalinės savivaldos idėja turi aukštą legitimumo laipsnį šiandieninėje tarptautinėje sistemoje, tvirtas ryšys tarp valstybės ir tautos veikia kaip stiprus neriboto tarptautinės anarchijos veikimo moderatorius. Taigi tiek šiuolaikinės tarptautinės visuomenės susiformavimo galimybė, tiek esminis nacionalinio saugumo elementas turi tą patį raktą. Dviejų idėjų - tautos, kaip legitiminės idėjos, palaikančios valstybę, ir suvereniteto, kaip principinės idėjos, palaikančios anarchinę tarptautinės sistemos kaip visumos sandarą, sąlytis sisteminiu lygmeniu tampa svarbiausia tarptautinio saugumo sąvokos plėtojimo prielaida.

Nors tautos sąvoka leidžia suprasti valstybės idėjos ir nacionalinio saugumo problemos ryšį, bet jos nepakanka visiškai išnagrinėti šį reiškinį. Naują elementą į valstybės funkcijas įneša nacionalizmas, kuris gali varijuoti nuo paprasčiausio išlikimo (suomiai ir lenkai) iki transcendentinio kultūros ir civilizacijos supratimo (prancūzai). Tačiau ir tai palieka erdvės papildomiems valstybę organizuojančių ideologijų tikslams, tarp kurių gali būti ir transcendentinis nacionalizmas. Šie papildomi tikslai skiriasi nuo nacionalizmo tuo, kad jie nėra tokie gilūs ir kartu - labiau pažeidžiami. Tvirtai sukurta tauta reprodukuojasi automatiškai, perduodama kultūrą naujoms kartoms, ir tokią tautą labai sun-

ku pašalinti kitokiomis priemonėmis, kaip sunaikinimas. Šia prasme tinkamai sukurta tauta yra stabilesnė ir saugesnė negu valstybė. Tuo tarpu politinės organizacijos principai kaip saugumo objektai yra labiau trapūs ir kartu jautresni ir efemeriškesni. Pavyzdžiui, fašizmas kaip valstybės idėja buvo beveik išvalytas Vokietijoje, Japonijoje ir Italijoje per santykinai trumpos ir švelnios užsienio okupacijos periodus. Šios priemonės beveik nepaliko žymių pėdsakų šių šalių tautų identiteto pojūtyje.

Valstybės idėja gali įgauti įvairių pavidalų šiame aukštesniame lygmenyje, tačiau nebūtina tai tyrinėti būtent čia. Pakaks tik jų tipų ir įvairovės paminėjimo, kad susidarytume tinkamą jų implikacijų saugumui vaizdą. Organizuojančios ideologijos, ko gero, yra akivaizdžiausias aukštesnio valstybės idėjos lygio tipas. Jos gali identifikuotis su kokiu nors abstrakčiu principu, tokiu kaip islamas ar demokratija, arba kokia nors specifiškesne doktrina, kaip respublikonizmas ar komunizmas. Daugybė politinės, ekonominės, religinės ir socialinės ideologijos variantų gali tarnauti kaip valstybės idėja ir būti artimai susiję su valstybės institucinėmis struktūromis. Kai kada organizuojanti ideologija yra taip giliai įsišaknijusi į valstybę, kad jos pasikeitimas turėtų transformacinių, jei ne fatališkų, pasekmių. Pavyzdžiui, pliuralistinė demokratija ir kapitalizmas yra tokie fundamentalūs Jungtinių Valstijų konstrukcijoje, kad sunku įsivaizduoti amerikiečių valstybę be jų. Panašiai yra ir su Saudo Arabija bei islamu ir su Izraeliu bei sionizmu. Kitais atvejais organizuojančios ideologijos turi tik negilias šaknis, ir esminiai oficialios orientacijos pokyčiai vyksta dažnai. Dauguma Trečiojo pasaulio šalių rodo šią tendenciją, kai organizuojančios ideologijos ateina ir nueina su skirtingais lyderiais, niekada neįleisdamos gilesnių šaknų gyventojų sąmonėje. Kol šios ideologijos nukreiptos į vyriausybės ir visuomenės santykių pagrindus, tol jos apibrėžia tiek harmonijos, tiek konfliktų vidaus politikoje sąlygas. Jei pačios idėjos yra silpnos; arba jos yra silp-

nai palaikomos visuomenės; arba stipriai palaikomos, bet oponuojamos idėjos varžosi visuomenės viduje - tada valstybė stovi ant trapių politinių pamatų.

Skirtingos organizuojančios ideologijos gali atstovauti skirtingiems tikslams. Taip atsitiko Irane susikūrusioje islamo valstybėje, kuri, nuvertus šachą, pakeitė ankstesnes monarchistines ir materialistines vertybes. Tačiau ideologijos taip pat gali atstovauti ir skirtingiems įsitikinimams ne dėl tikslų, bet dėl priemonių. Pavyzdžiui, skirtinga liberalios demokratijos ir komunizmo samprata, kokiomis priemonėmis siekti materialinės gerovės tikslo, sukėlė pokarinę ideologinę priešpriešą. Ideologijos taip pat gali turėti tiek pozityvią, tiek negatyvią formą. Pavyzdžiui, Jungtinės Valstijos demokratiją ir kapitalizmą laiko pozityviomis vertybėmis, bet kartu suteikia antikomunizmui beveik tokią pat reikšmę kaip negatyviam organizuojančiam principui. Kai kurios organizuojančios ideologijos, ypač turinčios universalių aspiracijų, gali padėti prieštaringus pamatus valstybės idėjai. Tiek komunizmas, tiek islamas buvo taikomi daugelyje valstybių, bet abiejose ideologijose yra daug prieštaravimų pačiai teritorinės tautinės valstybės sąvokai[25]. Pagaliau jeigu organizuojančios ideologijos yra glaudžiai susijusios su valstybės institucijomis, tada kalbėti apie jų saugumą galima nagrinėjant institucinį valstybės komponentą.

Kaip valstybės idėja arba jos sudėtinės dalys gali būti naudojamos ir kitos sąvokos. Nacionalinio tikslo pojūtis gali kilti iš rasinio išlikimo poreikio, kaip yra Pietų Afrikoje, arba iš platesnę civilizaciją reiškiančių idėjų, kaip buvo su rusų carinės imperijos idėja kaip Trečiąja Roma iki 1917 m. Netgi paprasta kokios nors išorinės grupės baimė ar neapykanta gali sudaryti žymią valstybės idėjos dalį. Galima tikėtis, kad tokie elementai užims labai pastebimą poziciją tokiose valstybėse kaip, pavyzdžiui, Austrijos imperijoje ar Ispanijoje otomanų ir maurų ekspansijos įkarštyje[26]. Kiekviena valstybė turi savo unikalią idėją, kuri re-

aliai yra daugelio elementų kompiliacija. Pavyzdžiui, Japonijoje tauta ir vertybės, susijusios su nacionaline kultūra, sudarys didelę valstybės idėjos dalį, tačiau taip pat gana svarbios yra demokratinės ir kapitalistinės idėjos.

Neatrodo, jog remiantis pateiktais samprotavimais būtų neteisinga tvirtinti, kad valstybės idėja yra pagrindinis nacionalinio saugumo klausimas. Problema yra tik ta, kaip pritaikyti saugumo sąvoką tokiam efemeriškam dalykui kaip idėja. Kur idėja yra gerai įtvirtinta, pavyzdžiui, jau nuo senų laikų egzistuojančioje tautoje, ten saugumo problema yra mažesnė vien dėl to, kad išprovokuoti esminius jos pokyčius yra labai sudėtinga. Tuo tarpu aukštesnių idėjų atžvilgiu net saugumo kriterijų apibrėžti yra ganėtinai sunku, o tuo labiau pritaikyti jį politikos formavimui. Dauguma organizuojančių ideologijų remiasi iš esmės ginčytinomis sąvokomis, todėl neįmanoma jų tiksliai apibrėžti net ir nuolatiniame natūralios evoliucijos procese. Turint omenyje šią amorfišką idėjų savybę, neaišku, kaip galima nuspręsti, kad idėja buvo atakuota ar jai iškilo pavojus. Klasikinis pavyzdys - senas demokratijos ir žodžio laisvės galvosūkis. Jei žodžio laisvė yra būtina sąlyga demokratijai, bet kartu - ir leidimas antidemokratinei propagandai - tad kokia turi būti demokratijos saugumo politika? Pagal jos pačios logiką pagrindinė geriausia demokratijos gynyba turi būti didesnis jos patrauklumas, palyginti su konkuruojančiomis idėjomis. Sudėtinės idėjos, kurios sudaro demokratijos sąvoką, laikui bėgant kinta, kaip parodė paskutinių dviejų amžių Britanijos ar Jungtinių Valstijų istorija. Netgi tautą jungiančios kultūrinės idėjos neišlieka nepakitusios, ką atspindi „kartų konflikto" fenomenas, kai vyresnės kartos konfliktuoja su jaunesnėmis dėl daugybės kultūrinių normų ir jų interpretacijos.

Natūralus šių idėjų daugiaprasmiškumas ir jų plėtotė reiškia, kad saugumo sąvoka negali būti joms sėkmingai pritaikyta tol, kol nerastas tam tikras kriterijus, kad būtų galima atskirti

priimtinus ir nepriimtinus pokyčių pavidalus ir šaltinius. Neverta tikėtis, kad šis uždavinys bus įgyvendintas, žinant, be kitų dalykų, silpną mūsų supratimą apie daugumą subtilių priežasties-pasekmės ryšių, įtrauktų į idėjų evoliuciją. Idėjos pačia savo prigimtimi yra pažeidžiamos sąveikaudamos su kitomis idėjomis, kas daro tokios konservatyvios sąvokos kaip saugumas pritaikymą joms nepaprastai sunkiu uždaviniu. Tai nesustabdo kai kurių valstybių (ypač komunistinių ir islamiškųjų) nuo bandymų padaryti idėjas saugias, nepaisant didelių tokių bandymų kaštų. Pernelyg izoliuotos politinės idėjos vis labiau rizikuoja atitrūkti nuo realybės ir patekti į legitimumo praradimo grėsmę, kaip nutiko ortodoksiniam komunizmui devintajame dešimtmetyje.

Iš dalies dėl šio neapibrėžto idėjų charakterio galima matyti potencialias grėsmes joms iš daugelio pusių. Organizuojančios ideologijos gali būti persmelktos, iškreiptos, sugadintos ir eventualiai paneigtos, kontaktuodamos su kitomis idėjomis. Jos gali būti užpultos per jas palaikančias institucijas ir gali būti nuslopinamos jėga. Šia prasme net nacionalinės kultūros yra pažeidžiamos, ką tam tikra dalimi parodo prancūzų jautrumas angliškų žodžių ir posakių prasiskverbimui į jų kalbą. Dėl šio plataus pažeidumų spektro bandymas pritaikyti saugumo sąvoką valstybės idėjai gali privesti prie nepaprastai plataus kriterijaus nustatymo tam, kad būtų pasiektas patenkinamas saugumo lygmuo. Tai gali sužadinti pavojingą nacionalinio saugumo politikos polinkį į absoliutizmą. Valstybės idėjos saugumas logiškai galėtų reikalauti arba stipraus izoliacionizmo, nukreipto prieš neigiamai veikiančius poveikius, arba ekspansionistinės imperinės politikos, nukreiptos į grėsmės šaltinių eliminavimą ar nuslopinimą. Taigi vienas iš Vokietijos ir Japonijos ekspansionizmo iki Antrojo pasaulinio karo aiškinimų yra tas, kad jokia valstybė negali užsitikrinti saugumo nevaldydama valstybių aplink save. Wilsono idėja padaryti pasaulį saugų demokratijai, panaikinant kitas valdymo formas, atitinka šią mintį, kaip ir daugu-

mai naujų revoliucinių vyriausybių (paskutiniu metu - Irane) būdinga idėja, kad jie gali padaryti savo revoliuciją saugią tik išplėtę panašias revoliucijas už savo sienų.

Svarbi šios diskusijos potekstė yra ta, kad kokia nors stipri idėja yra būtinas saugios valstybės komponentas, ir aiški išvada, kad valstybės idėja turi būti ne tik nuosekli, bet ir plačiai palaikoma. Kol idėja nėra plačiai palaikoma, tol ji negali būti laikoma valstybės idėjos dalimi, o tiktai viena iš valstybėje esančių idėjų, panašiai kaip kad yra skiriamos tautinės valstybės ir federacinės daugiatautės valstybės. Žiūrint iš šios perspektyvos, nesvarbu, ar tokios idėjos kaip nacionalizmas ir demokratija kyla iš konkrečių grupių bei klasių ir tarnauja jų interesams tol, kol jos turi plačią paramą. Iš tiesų vienas iš daugiaprasmiškos idėjos, kokia yra demokratija, privalumų yra tai, kad pats jos laisvumas ir lankstumas leidžia jai pasiekti platų socialinį konsensusą. Siauresnės idėjos jau pagal apibrėžimą pasmerktos susidurti su didesniais sunkumais užtikrinant plačią paramą ir tuo liudija didesnį institucijų vaidmenį valstybės struktūros kūrime. Jeigu valstybės idėja yra stipri ir plačiai palaikoma, tada valstybė gali iškęsti silpnų institucijų periodus be didelės grėsmės jų bendram integralumui, kaip padarė Prancūzija ir Italija. Jei valstybės idėja yra silpnai palaikoma arba stipriai ginčijama, tai institucinės galios nuosmukis gali privesti visą struktūrą iki revoliucijos, pilietinio karo arba valstybės, kaip politinio vieneto, dezintegracijos.

Valstybės institucijos

Valstybės institucijos apima visą vyriausybės mechanizmą – visas jo dalis: vykdomąją, įstatymų leidžiamąją, administracinę ir teisminę bei teisę, procedūras ir normas, kuriomis tos dalys vadovaujasi. Daugumoje šalių šis mechanizmas atstovauja labai žymiai nacionalinės substancijos daliai, kuri, palyginti su likusia valstybės dalimi, nuo šio šimtmečio pradžios vis augo. Pavyz-

džiui, Britanijoje vyriausybės institucijų išlaidos išaugo nuo 10 procentų BNP devyniolikto amžiaus pabaigoje iki beveik 50 procentų aštuntajame dešimtmetyje. Vyriausybės labai skiriasi savo apimtimi ir charakteriu. Norint geriau suvokti skirtumą, užtenka palyginti Sovietų Sąjungos, Irano, Ugandos, JAV ir Airijos vyriausybinių mechanizmų skirtumus. Vis dėlto, nepaisant tų skirtumų, galima pasakyti ir kažką apibendrinančio apie vyriausybių, kaip saugumo objektų, esmę ir išskirti keletą svarbių kriterijų skirtumams tarp jų apibrėžti.

Ko gero, lengviausia apžvelgti šią problemą, išnagrinėjus kraštutinį atvejį. Ankstesniame poskyryje buvo teigiama, kad idėjos yra esminis valstybės komponentas, gyvybiškai būtinas jos integralumui bei paskirčiai, svarbi piliečių įtikinimo priemonė paklusti valstybės valdžiai. Stiprios ir plačiai remiamos idėjos valstybę paverčia savotiška organine būtybe. Tai pat buvo minėta, kad organizuojančios ideologijos yra artimai susijusios su vyriausybės mechanizmu. Iš čia kyla klausimas – ar įmanoma valstybė, kurioje valstybės idėja būtų labai silpna arba jos visai nebūtų ir kurioje institucinis valstybės komponentas turėtų perimti visas jos funkcijas? Šis klausimas iškelia maksimalios valstybės viziją, kai elitas valdo vyriausybės mechanizmą (ypač ginkluotos jėgos struktūras) ir naudoja jį tam, kad galėtų valdyti valstybę savo paties labui. Valstybės idėja tokiu atveju būtų ne kas kita, kaip valdančiojo elito intereso apibrėžimas. Valstybės integralumas būtų išlaikomas neribotai naudojant valstybės prievartą savo piliečių atžvilgiu. Baimė kaip pirminis vienijantis elementas pakeistų pozityvesnes idėjas, ir vyriausybė remtųsi ne lojalumu, bet paklusnumu.

Šis modelis turi nemažai atitikmenų realiame pasaulyje, kad įtikintų, jog institucijos gali labai žymia dalimi pakeisti idėjas bendroje valstybės struktūroje. Ateina į galvą tokie atvejai kaip Duvalier dinastija Haityje, Somoza Nikaragvoje, Aminas Ugandoje, Nguema Ekvatorinėje Gvinėjoje, Pinochetas Čilėje ir Ceau-

cescu Rumunijoje, ir nereikia grįžti labai toli į praeitį, kad pasiektume tašką, kai daugelis valstybių buvo tokios. Šį modelį taip pat atitinka okupacinis užsienio valstybės valdymas, toks, koks buvo sukurtas vokiečių Antrojo pasaulinio karo metais, ir tokie, kokie buvo sukurti kolonijinių Europos valstybių tokiose vietose kaip Indija, Vietnamas ir Artimieji Rytai, kur vietinės centrinio valdymo struktūrų tradicijos jau buvo įsitvirtinusios. Nors keletas atvejų yra visai arti grynai institucinio modelio, tačiau daug daugiau yra mišrių modelių, kur valstybės institucijos greičiau kompensuoja valstybės idėjos silpnumą, o ne visiškai ją pakeičia. Imperinės valstybės modelis, aprašytas ankstesniame poskyryje, atitinka šią kategoriją, nes valdo ne vien elitas, bet atstovaujama valstybės viduje ir didelei grupei, kuri gali būti gyventojų mažuma, kaip austrai Austrijos imperijoje, arba dauguma, kaip didžiarusiai carinėje ir sovietinėje imperijose. Valstybės idėjos silpnumas dažniau būna ideologinis, o ne nacionalinis, ką demonstruoja beveik kiekviena valstybė, apimta dogmatinių politinių pažiūrų. Hitlerio Vokietija, Stalino Sovietų Sąjunga, Chomeino Iranas – visos šios valstybės turėjo skirti nemažai politinių resursų disidentams nuslopinti, ypač pirmaisiais savo valdymo metais. Negali būti ignoruojamas faktas, kad vyriausybė iš esmės yra gana didelė įstaiga, palyginti su visa nacionaline substancija. Turint omeny bendrą vyriausybinio mechanizmo dydį, egoistinio elito valdymas gali apimti gana didelę gyventojų grupę: komunistinėse valstybėse komunistų partijos narių skaičius gali siekti milijonus, kas sudarytų keletą procentų visų gyventojų. Kol valstybės mechanizmas disponuoja santykinai dideliais resursais, jis gali pritraukti ir kooptuoti daugybės žmonių paramą, remdamasis ne kokia stipresne idėja, o vien tik godumu. Jei tokiu būdu gali būti pritraukta pakankamai žmonių ir prie to prisideda lyderio kultas bei negatyvi ideologija, tai prievartinės ir administracinės valstybės struktūros gali išsilaikyti ir be jokio bendro visuomenės paramos ele-

mento, ypač jei visuomenės požiūris yra indiferentiškas, jei visuomenė nėra politiškai mobilizuota arba vyriausybė nepadarė jos eksploatacijos netoleruotina ir vis dar teikia tokius pagrindinius patarnavimus kaip gynyba ir vidinis saugumas. Negatyvi ideologija taip pat gali pasitarnauti pritraukdama išorinius resursus, kaip padarė Trečiojo pasaulio šalys, kurios gavo pagalbą iš JAV, spekuliuodamos antikomunizmu.

Remiantis tuo, kas buvo pasakyta, galima sukonstruoti tarsi slankią skalę, kur idėjos ir institucijos gali didžia dalimi (tačiau nevisiškai) pakeisti viena kitą. Pakeičiamumas sumažės abiejuose skalės galuose, nes net stipriai valstybės idėjai reikia vyriausybinio mechanizmo, o ir stiprioms institucijoms reikia kokios nors idėjos paramos (arba bent jau ji būtų pageidautina). Idėjos yra kur kas stabilesnės ir pigesnės valdymo priemonės negu prievarta, ir bet kuri valstybė, kuri išsemia resursus vien norėdama išsilaikyti, ilgalaikėje perspektyvoje rizikuoja nuosmukiu, palyginti su tomis valstybėmis, kurios yra efektyviau organizuotos. Šia prasme ilgalaikis evoliucinis konkurencinės tarptautinės anarchijos spaudimas turėtų skatinti valstybių su stipria savo idėja atsiradimą.

Vis dėlto reikia pažymėti, kad institucijos labiau gali pakeisti idėjas, negu idėjos institucijas. Kraštutinis institucinis valstybės modelis – valdymas remiantis gryna prievarta – turi empirinę tikimybę, tuo tarpu grynasis idėjinis modelis – vyriausybė be institucijų – egzistuoja tik kai kurių anarchistų fantazijose. Kita vertus, reikia atsižvelgti ir į vyriausybių polinkį ieškoti vienijančių idėjų, kultivuojant ideologinę ortodoksiją arba griebiantis dirbtinės tautos valstybės kūrimo proceso, aprašyto ankstesniame poskyryje. Tokia nuostata suponuoja kitokią institucijų ir idėjų santykių charakteristiką, kur šie elementai, kaip valdymo proceso papildiniai, yra ne tokie jau atskiri ir galintys vienas kitą pavaduoti.

Tautinė idėja nedaug ką gali pasakyti apie tinkamas valstybės valdymo formas (išskyrus daugiataučių valstybių atvejį), tuo

tarpu organizuojančios ideologijos yra daug glaudžiau susijusios su vyriausybės struktūromis. Ideologijos dažniausiai turi kur kas platesnes šaknis negu valstybė, kurioje jos egzistuoja. Ideologijos egzistuoja nepriklausomai nuo bet kokios konkrečios valstybės. Todėl vyriausybės gali įgyti legitimumą, identifikuodamos save su kokia nors ideologija, ir taip susieti save su aukštesnėmis idėjomis ir tikslais negu vien egoistinis valdančiųjų interesas. Šis ryšys yra neįmanomas neužsitraukiant gana griežtų įsipareigojimų, nes valstybės institucijos turi būti sutvarkytos taip, kad išreikštų ir stiprintų konkrečią ideologiją. Šių įsipareigojimų pobūdis yra gana akivaizdus ir nereikalingas papildomo aiškinimo. Gerai žinomi veikalai apie fašizmą, komunizmą, demokratiją, monarchiją ir feodalizmą aprėpia idėjų ir institucijų tarpusavio papildomumą ar prieštaringumą. Pagrindinė šių svarstymų išvada yra tai, kad idėjos ir institucijos yra neatskiriamai susipynusios. Demokratijos arba komunizmo idėjos yra nenaudingos be jas įgyvendinančių institucijų, lygiai kaip ir institucijos bus beprasmės (galbūt netgi neįmanomos) be idėjos, kuri suteiktų joms aiškumą ir tikslą. Ši tarpusavio priklausomybė reiškia, kad institucijos ir organizuojančios ideologijos yra linkusios išsilaikyti arba žlugti kartu konkrečios valstybės kontekste, ir šitai turi akivaizdžių pasekmių abiem valstybės elementams, kaip saugumo objektams.

Kaip saugumo objektai valstybės institucijos yra daug labiau apčiuopiamos negu valstybės idėja. Kadangi valstybės institucijos turi fizinę išraišką, jos yra labiau negu idėjos pažeidžiamos fizinių grėsmių. Institucijos kur kas lengviau negu idėjos gali būti išrautos su šaknims ir sunaikintos, tuo tarpu idėjos dėl savo daugiaprasmiškumo yra daug labiau komplikuotas saugumo objektas. Institucijoms gali būti grasinama jėga arba idėjomis grindžiamomis politinėmis akcijomis, kurios gali turėti skirtingas institucines pasekmes. Pavyzdžiui, fašistinių Ašies šalių vyriausybės buvo nuverstos išorinių karinių jėgų ir pakeistos nugalė-

tojų ideologijas atspindinčiomis institucijomis. Komunistinės vyriausybės tradiciškai stengėsi apsiginti drausdamos savo valdose kitų politinių idėjų cirkuliavimą, kaip ir monarchijos anksčiau jautėsi nesaugios dėl respublikoniškų idėjų cirkuliavimo. Minimalios politinės reformos gali vykti tik nežymiai naudojant jėgą, kaip Prancūzijoje, pereinant iš Ketvirtosios į Penktąją respubliką; tačiau didžiosios transformacijos paprastai neapsieina be revoliucinio smurto, kaip atsitiko Rusijoje, Kinijoje ir Irane, arba labai ilgų laipsniškų reformų periodų, kaip buvo transformuojantis Didžiajai Britanijai iš monarchijos į demokratiją. Būtent ši smurto tendencija Gorbačiovo pastangas pertvarkyti Sovietų Sąjungos ideologiją ir institucijas leidžia laikyti tokiomis drąsiomis. Kadangi institucijos turi prisitaikyti prie pasikeitusių sąlygų, kai kurie idėjoms būdingi daugiaprasmiškumai komplikuoja institucijų saugumo politiką. Kaip, pavyzdžiui, galima vertinti siekį panaikinti Lordų rūmus Britanijoje – tai grėsmė valstybės institucijoms ar išmintingas ir savalaikis žingsnis, adaptuojant institucijas prie sociopolitinių dvidešimt pirmo amžiaus sąlygų?

Kai institucijoms grasinama jėga, kyla pavojus, kad jos bus sunaikintos, o priemonė to išvengti – gynyba. Kai institucijoms gresia priešiškos idėjos, yra pavojus, kad bus pakirstas jų legitimumas (kaip atsitiko Lenkijoje po 1980 metų) ir kad jos žlugs dėl paramos stokos (kaip įvyko Rytų Vokietijoje 1989–1990 metais). Kaip jau buvo sakyta, ginkluota jėga gali paremti institucijas, tačiau institucijų be masinės paramos padėtis yra kur kas labiau netvirta negu institucijų, turinčių tokią paramą. Šiuo pagrindu valstybės institucijos labai skiriasi jų stabilumo šalies viduje atžvilgiu. Daugumai jų pagrindinė grėsmė saugumui kyla greičiau iš šalies vidaus negu iš išorės. Šios vidinės grėsmės gali svyruoti nuo mažų, santykinai izoliuotų kovotojų grupių, kaip yra daugumoje Vakarų šalių, iki galingų, įsikūrusių pačioje sostinėje perversmininkų grupių, kaip yra dau-

gelyje Trečiojo pasaulio šalių, arba nuo stiprių partizaninių judėjimų (kaip yra Peru, Filipinuose ir Afganistane) iki plataus visuomenės nepasitenkinimo (kaip buvo Pietų Afrikoje ir Lenkijoje devintajame dešimtmetyje) arba visuotinės revoliucijos (kaip Kuboje ir Irane).

Konkrečios valdymo institucijų saugumo problemos sudaro tik dalį visos nacionalinio saugumo problematikos ir egzistuoja daugiau ar mažiau pastovios sąveikos su kitomis dalimis būsenoje. Valdymo institucijos gali keistis nepertraukdamos valstybės tęstinumo. Šis esminis faktas reiškia, kad valstybės vidaus lygmens vyriausybės saugumas gali būti atskirtas nuo valstybės saugumo tokiu būdu, kuris yra neįmanomas tarptautiniu lygiu, kur valstybė ir vyriausybė yra neatskiriamai susijusios. Šis keistas vyriausybės saugumo ir nacionalinio saugumo problemos dualizmas būtų lengvai sprendžiamas, jeigu šalies vidinė ir tarptautinė aplinka būtų izoliuotos viena nuo kitos. Deja, vidinė izoliacija yra labiau išimtis negu taisyklė, todėl nacionalinė ir tarptautinė politikos susilieja tarpusavyje.

Žiūrint iš tarptautinės perspektyvos, vyriausybės yra visiškai logiškas taikinys tautų žaidime. Kadangi vyriausybės didžia dalimi sąlygoja valstybių tarptautinę veiklą ir orientaciją ir kadangi pokyčiai vyriausybėje (net ir dėl grynai vidinių aplinkybių) gali sukelti pokyčius tarptautinėje elgsenoje, nenuostabu, kad valstybės kišasi į viena kitos vidaus politiką. Pagalvokite, pavyzdžiui, apie vyriausybės pasikeitimo Irane 1979 metais pasekmes Jungtinėms Valstijoms. Tokių įsikišimų stilius ir efektyvumas priklauso nuo daugybės veiksnių, tarp kurių nepaskutinę vietą užima konkrečios valstybės vidaus politikos stabilumas. Amerikiečių ir sovietų interesas trukdyti ideologiškai antagonistinių vyriausybių kūrimuisi jų įtakos sferose atskleidžia tokių įsikišimų motyvus. O ketvirtajame dešimtmetyje nepavykęs sutrukdymas Hitleriui suteikė pastarajam ilgalaikę legitimumo atmosferą.

JAV veiksmai prieš Fidelio Castro vyriausybę pateikia įmanomų kišimosi metodų pavyzdžių spektrą[27]. Spektro pradžioje – tokie veiksmai kaip propaganda prieš organizuojančią ideologiją, opozicinių grupių aprūpinimas lėšomis, įranga ir atsisakymas pripažinti. Viduryje – tokie veiksmai kaip ginkluoti maištai, pasikėsinimai nužudyti ir išorinio ekonominio spaudimo panaudojimas, kad pamintų pasitikėjimą vyriausybe šalies viduje. Spektro pabaigoje – invazijų rėmimas ir tiesioginė karinių pajėgų intervencija. Kai įsiveržianti valstybė yra didžioji galybė, o jos taikinys – maža valstybė, pirmosios sunaudoti santykinai maži resursai gali turėti didelį poveikį mažajai valstybei. Nesunku įsivaizduoti situaciją, kai iš išorės gaunama parama viršija mažos valstybės vidinius resursus: amerikiečių parama Izraeliui ir sovietinė – Kubai pasiekė keleto šimtų dolerių vienam gyventojui per metus lygį. Kaip rodo šie pavyzdžiai, intervencija gali atrodyti kaip pagalba draugiškai vyriausybei, kuri kovoja su vidine arba užsienio opozicija, arba vidinės ir užsienio opozicijos kombinacija. Sovietinė ir Kubos pagalba Angolai aštuntojo dešimtmečio pabaigoje ir Britanijos pagalba Omanui ir Mozambikui taip pat iliustruoja šį požiūrį.

Kadangi visi šie intervencijos į kitos valstybės reikalus atvejai galimi ir kadangi motyvai jiems yra stiprūs, o galimybės – viliojančios, tai toks vyriausybės ir valstybės junginys, kuris sėkmingai veikia tarptautiniu lygiu, dažnai yra perkeliamas į šalies vidaus politiką. Jei vyriausybė yra užpuolama užsienio šalies vykstant vidaus politiniam procesui, ji gali teisėtai savo gynybos poreikį interpretuoti kaip nacionalinio saugumo problemą. Aišku, nėra paprasta nubrėžti liniją tarp netiesioginės užsienio intervencijos ir teisėtos vidaus politinės kovos. Geras šios dilemos pavyzdys – komunistų padėtis Jungtinėse Valstijose Šaltojo karo metais. Ar Amerikos komunistai turėjo būti laikomi Sovietų Sąjungos agentais ir dėl to turėjo kilti nacionalinio saugumo problema, ar tai buvo teisėta demokratinės politikos šalies vidu-

je apraiška, kuriai neturi būti taikoma prievarta? Sovietų Sąjunga negalėjo įtakoti ar skatinti tokio individų apsisprendimo, nepaisant to, ar ji skyrė jiems lėšų, ar ne. Bent jau iki devintojo dešimtmečio ideologinės krizės vien pats Sovietų Sąjungos egzistavimas veikė kaip stimuliatorius ir inspiratorius tiems, kurie pritarė jos ideologijai. Panašiai ir Jungtinių Valstijų egzistavimo faktas skatino disidentus Sovietų Sąjungoje. Didelėse, politiškai stabiliose valstybėse vyriausybė neturėtų jaustis per daug nesaugi dėl tokių sąsajų. Tačiau valstybėse, kur vyriausybės institucijos turi tik negilias šaknis visuomenėje, šis klausimas gali būti labai svarbus.

Problema nacionaliniam saugumui yra ta, kad vyriausybės gali lengvai išnaudoti ryšį tarp savo saugumo ir valstybės saugumo, kad padidintų savo įtaką šalies vidaus politikai. Galima teigti, kad vyriausybės, be valstybės interesų, kuriems jos atstovauja, turi ir savo interesų (tiek organizacinių, tiek individualių). Perkeldamos apeliavimą į nacionalinio saugumo užtikrinimą vidaus politikoje, vyriausybės gali padidinti savo galią vidaus oponentams. Pagrindinė politinė nacionalinio saugumo funkcija yra jėgos naudojimo pateisinimas. Jėgos naudojimas yra labiau teisėtas tarptautiniu negu šalies vidaus lygmeniu, tačiau jei gali būti pateikiamas nacionalinio saugumo užtikrinimo argumentas, tai jėgos naudojimas vidaus politikos kontekste tampa labiau legitiminis.

Jei vidinis saugumas gali būti nuolat įtrauktas į nacionalinį saugumą, tai vyriausybė gali ginti save naudodama visą policinės valstybės aparatą, kaip buvo Stalino Sovietų Sąjungoje, Ceaucescu Rumunijoje ir apartheido Pietų Afrikoje. Žinoma, tokia sąsaja visai nebūtinai reiškia negarbingus dalies vyriausybės ketinimus, nors gali būti ir taip. Akivaizdu, kad visų valstybių vidaus politikoje egzistuoja reikšmingos nacionaliniam saugumui problemos, ir tai sukelia periodiškus susidūrimus dėl tinkamo tokių institucijų kaip MI5 ir CŽV vaidmens ir struktūros net

ir stabiliose demokratijose. Politinio vienos valstybės kišimosi į kitos valstybės vidaus reikalus atvejų, kurie iliustruoja šį interesą, yra tiek daug, kad nereikia net minėti. Tačiau iš bendrų interesų išplaukiantis legitimumas dar nepateisina kiekvieno atvejo. Vyriausybėms egzistuoja didelė pagunda apeliuoti į nacionalinį saugumą savo pačių gynybai, identifikuojant politinę opoziciją šalies viduje su kokios nors užsienio valstybės politika. Ši pagunda turėtų būti ypač stipri vyriausybėms, kurios yra silpnai įsitvirtinusios vidaus politikos aplinkoje ir dėl to susiduria su stipria ir dažnai nemalonia opozicija.

Ši problema būdinga suverenių valstybių sistemai, ypač nuo tada, kai teritorinių užgrobimų teisėtumo mažėjimas nukreipė pastangas į tarpusavio priklausomybių kontroliavimą. Tokia kontrolė iškelia vidinių–tarptautinių reikalų sąryšių svarbą ir taip sužadina vyriausybėms nepertraukiamą domėjimąsi viena kitos vidaus reikalais[28]. Kadangi mes negalime išvengti šių sąryšių, tai viena iš išeičių, mažinant nenaudingą jų poveikį saugumo analizei, yra valstybių tipų išskyrimas pagal jų vidaus institucinio stabilumo lygį arba, kitaip tariant, jų sociopolitinio vyriausybės ir visuomenės integralumo lygį. Būtent apie šį veiksnį ir sukasi didžioji atsakymo į klausimą – iš valstybės išorės ar iš jos vidaus kyla pagrindinė grėsmė vyriausybei – dalis. Aš grįšiu prie šio klausimo paskutiniame šio skyriaus poskyryje.

Valstybės fizinė bazė

Valstybės fizinė bazė apima gyventojus ir teritoriją, įskaitant visus jos ribose esančius gamtinius resursus ir žmogaus sukurtas gėrybes. Tai yra pats konkrečiausias iš visų trijų modelio komponentų ir lengviausiai nagrinėjamas kaip saugumo objektas. Dėl savo santykinai konkretaus charakterio fizinė bazė taip pat yra sritis, kurioje valstybės turi daugiausia panašumų saugumo požiūriu. Priešingai valstybės idėjoms ir institucijoms, pagrindinė teritorijos ir gyventojų, kaip saugumo objektų, kokybė

nedaug skiriasi atskirose valstybėse. Nors atskirų valstybių gyventojai ir teritorija labai skiriasi gausumu bei dydžiu, pavidalu, išsivystymo lygiu ir resursais, tačiau grėsmės valstybės fizinei bazei yra panašios visose valstybėse dėl panašios objektų fizinės kokybės. Grėsmės fiziniams objektams yra neišvengiamai atviresnės ir akivaizdesnės užgrobimo arba žalos padarymo prasme negu grėsmės tokiems amorfiškesniems objektams kaip idėjos ir institucijos.

Kadangi valstybė turi daugiau ar mažiau tiksliai apibrėžtą teritoriją, grėsmės fizinei bazei gali būti apibrėžtos gana tiksliai. Valstybė paprastai skelbia tam tikrą teritoriją sava, ir ši pretenzija gali būti pripažįstama kitų valstybių arba ne. Teoriškai nėra būtino ryšio tarp bet kurios valstybės ir konkrečios teritorijos, kitaip tariant – valstybės ribas lemia tiktai kitų valstybių sugebėjimas išlaikyti savo teritorijas. Galingos valstybės, tokios kaip Rusija ir Vokietija, galėjo plėsti savo teritorijas ir plėtė į tokias silpnai apsaugotas sritis kaip Lenkija. Netgi tautinėse valstybėse, kur galima tikėtis rasti „savą" teritoriją, apibrėžtą pagal teritorinį tautos apsigyvenimo centrą, nėra ilgalaikio ribų nustatymo dėl migracijos ir užkariavimų. Vokietijos atvejis ir *Lebensraum* klausimas nuo 1870 iki 1945 metų yra dramatiškiausias dabartinis santykių tarp tautinės valstybės ir teritorijos nepastovumo pavyzdys, tačiau dauguma šalių turi galvoje „didesnį" savo teritorinį įvaizdį. Valstybės teritorija yra linkusi būti tiksliai fiksuota bet kuriame laiko taške (nors nedideli dviprasmiškumai yra gana įprasti), tačiau ji nėra nekintanti istoriškai.

Aišku, būtų gerai, jei valstybės sienų lankstumu, atėjusiu iš praeities, nebūtų vadovaujamasi ateityje. Jungtinių Tautų įkūrimas, kartu su situacija, kai didžioji dauguma prieinamos teritorijos yra užimta valstybių, kurios beveik visos pripažįsta viena kitą, sukūrė beprecedentinio teritorinio stabilumo situaciją. Iš tikrųjų abipusis teritorinių ribų pripažinimas yra šiandieninės tarptautinės visuomenės pagrindas. Visai gali būti, jog teritorinis

nestabilumas yra nesubrendusių politinių sistemų bruožas, ir kai valstybė jau turi ilgesnę istoriją, ji pradeda identifikuoti save su nuolat ir gana tiksliai apibrėžta teritorija. Tokios senos valstybės kaip Prancūzija yra neabejotinai stipriai prisirišusios prie apibrėžtos nacionalinės teritorijos, kuri yra neatskiriamai susijusi su prancūzų valstybės istorija. Jos sumažinimas būtų nepriimtinas, ką parodė Elzaso ir Lotaringijos atvejis, tuo tarpu stipraus vietinio imperatyvo plėstis už dabartinių sienų ribų nėra. Ši situacija ryškiai kontrastuoja su daugumos tokių naujų šalių kaip Somalis, Libija, Izraelis, Bolivija ir Irakas situacija, kur stiprus vidinis spaudimas teritorinei ekspansijai periodiškai susikerta su JT sistemos normomis.

Valstybės teritorijai gali grėsti ir kitų valstybių vykdomas užgrobimas (Somalio keliamas pavojus Etiopijai ir Kenijai), ir vidiniai atsiskyrimo judėjimai (tamilai Šri Lankoje). Atsiskyrimo šalininkai gali norėti atskiros valstybės arba įkurti atskirą savo valstybę (ibosai Nigerijoje), arba susijungti su kita valstybe (respublikonai Šiaurės Airijoje). Atsiskyrimo judėjimai duoda daugybę progų užsienio intervencijai, ir jie retai atsiranda nesuteikdami šiek tiek nacionalinio saugumo šalies vidaus politikai. Teritoriniai praradimai nebūtinai (paprastai taip ir neatsitinka) gresia valstybei jos sunykimu. Vokietija, Pakistanas, Meksika ir Lenkija prarado dideles savo teritorijų dalis, bet tai nenutraukė valstybės istorinio tęstinumo. Nors valstybės visada kovos su bet kokiais pasikėsinimais į jų teritorinį integralumą, kai kurios teritorijos dalys yra akivaizdžiai vertingesnės už kitas. Ši vertė gali atsirasti dėl resursų (Irano ir Irako ginčijamos naftos teritorijos), dėl susisiekimo galimybės užtikrinimo (Lenkijos koridorius), dėl priežasčių, kylančių iš okupantų istorinių tradicijų ar kultūrinio identiškumo (Elzasas ir Lotaringija), dėl simbolinių priežasčių (Berlynas), dėl strateginių priežasčių (Gibraltaras) arba dėl įvairių šių priežasčių kombinacijų (Folklendų-Malvinų-salos, Kašmyras, keturios šiaurinės

Japonijos salos). Tokia teritorija turės daug didesnį prioritetą kaip saugumo objektas, o kai kurios teritorijos turės labai žemą prioritetą. Indija akivaizdžiai teikia žemesnį prioritetą tolimoms kalnuotoms teritorijoms, užgrobtoms Kinijos 1962 metais, negu ginčui su Pakistanu dėl Kašmyro. Rusija, parduodama Aliaską Jungtinėms Valstijoms 1867 metais, parodė, ko gero, žemiausią nacionalinės identifikacijos su teritorija lygį. Konkrečios teritorijos vertė gali pakilti ar nukristi dėl technologinės, strateginės ar ekonominės aplinkos pokyčių arba dėl naujų resursų atradimo. Valstybės, valdančios tarptautinės strateginės reikšmės teritorijas (Turkija, Egiptas, Panama), gali greitai įsitikinti, kad tai yra grėsmės šaltinis, nes tokios teritorijos skatina intervenciją arba užpuolimą.

Teritorijai taip pat gali kilti žalos padarymo arba užgrobimo grėsmė. Jei „teritorija" yra suprantama plačiąja nacionalinės nuosavybės prasme (neįskaitant gyventojų), tai aišku, kad tokios politikos kaip atgrasinimas ir diktatas *(compellence)* iš dalies veikia per grėsmes teritorijoms. Jungtinės Valstijos ir Sovietų Sąjunga varžė viena kitos elgesį ne per teritorijos aneksijos grėsmę, bet per grėsmę padaryti didžiulę žalą viena kitos fizinei nuosavybei. Šiaurės Vietnamo bombardavimas dalinai buvo amerikiečių bandymas žalojant teritoriją priversti šiaurės vietnamiečius elgtis kitaip; Izraelis taip pat naudojo panašius grasinimus savo priešų arabų atžvilgiu. Šiuo požiūriu grėsmės teritorijai yra ir grėsmės gyventojams, kadangi paprastai teritorija ir gyventojai yra taip susiję, kad neįmanoma pažeisti vieno, nepažeidus kito. Nors teritorija gali būti aneksuota ir be gyventojų, kaip atsitiko, kai vokiečiai masiškai emigravo į Vakarus Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, tačiau aneksavimo ir žalos padarymo grėsmės paprastai yra nukreiptos ir į gyventojus, ir į teritoriją. Branduolinis atgrasinimas veikia ne tik todėl, kad yra grasinama sunkiai įgytoms materialinėms tautos vertybėms, bet dar ir todėl, kad patys gyventojai tampa sunaikinimo įkaitais.

Kitokia ir kartu sudėtingesnė grėsmė gyventojams gali kilti dėl žmonių migracijos. Ši grėsmė pirmiausia veikia visuomenės lygmeniu, ypač kai atvykstantys gyventojai yra kitos kultūrinės ar etninės šeimos negu vietiniai gyventojai. Taip pat ji gali veikti ir ekonominiame bei aplinkosaugos sektoriuose, jei atvykėliai perkrauna trapią aplinką arba varžosi dėl ribotų resursų, kaip tai yra besiribojančiose su dykumomis žemėse. Žiūrint iš istorinės perspektyvos, beveik visos tautos yra kosmopolitinio mišinio produktai ir dabartinė jų būklė yra ankstesnių migracijų produktas. Dauguma dabartinių valstybių Vakarų pusrutulyje pasiskolino didžiąją dalį savo formos ir visuomenės iš nesenos (o daugeliu atvejų vis dar tebevykstančios) imigracijos. Tačiau imigracija gali būti vertinama ir kaip grėsmė, ir kaip malonė. Laikui bėgant, ji gali pakeisti „tautos" sąvokos turinį ir tuo iš naujo apibrėžti valstybės idėją. Netgi tokia svetinga šalis kaip Jungtinės Valstijos devyniolikto amžiaus pabaigoje išleido imigraciją iš Azijos ribojančius įstatymus (užtat, atrodo, japonai dabar atsigriebė, jeigu palyginsime amerikiečių poliglotinį charakterį su nuostabiu japonų homogeniškumu). Proporcingai maža imigracija gali sukelti vietinę baimę dėl kultūrinio ir etninio grynumo. Rasizmas, ką visur pajuto imigrantai, yra plačiai paplitęs ir politiškai stiprus jausmas. Etninis ir kultūrinis parapijietiškumas *(parochialismi)* visur yra stipresnė už kosmopolitizmą politinė jėga.

Iki tam tikros ribos protestai prieš kitos spalvos ar kultūros imigrantus gali būti atmetami kaip mažumos fanatizmas. Baimę būti nustelbtiems užsieniečių yra lengva pateikti kaip politinio saugumo klausimą ne vien todėl, kad istorijoje pasitaikė tiek daug tokių atvejų. Scenarijus gali varijuoti nuo tasmanų ir hutentotų sunaikinimo ir indėnų tautų numalšinimo Šiaurės ir Pietų Amerikoje iki nuolatinės Lotynų Amerikos gyventojų imigracijos į Jungtines Valstijas. Ironiška, tačiau kultūrinis ir etninis vietinių gyventojų užstelbimas dažnai žiauriausiai veikia dau-

giatautėse valstybėse (ir dažnai su vyriausybės parama). Estai, latviai ir lietuviai jaučia grėsmę dėl rusų imigracijos, pendžabiai kolonizuoja Baludžistaną, kinai tą patį daro Tibete, brazilai, eksploatuodami Amazonės išteklius, žudo indėnų gentis, irakiečiai naikina arba iškeldina kurdus. Šis sąrašas lengvai gali būti toliau tęsiamas. Netgi iš imigrantų sudarytame Izraelyje bendratikiai yra padalyti į aškenazius ir sefardus*, pusiausvyra tarp kurių labai veikia Izraelio visuomenę ir politiką[29]. Tokia migracija gali būti laikoma dirbtinės tautos valstybės kūrimo proceso dalimi, tačiau ji taip pat gali susilpninti vyriausybės–visuomenės–teritorijos junginį ir sukelti atsiskyrimo judėjimus.

Teoriškai tarptautinę migraciją valstybė gali kontroliuoti griežtindama imigracijos taisykles, tačiau praktikoje mažai valstybių gali apsaugoti savo sienas nuo ryžtingų atvykėlių. Potencialas tolesniam žmonių judėjimui yra didelis, ir akstinas tam kyla, kai atsiranda dideli gyvenimo kokybės skirtumai skirtingose valstybėse. Skirtumas tarp politinių pabėgėlių ir ekonominių migrantų jau dabar tapo problema tarp Rytų ir Vakarų Europos bei tarp Vietnamo ir daugumos Rytų Azijos šalių. Japonai bijo kinų pabėgėlių antplūdžio, kaip griežtos linijos komunistų įsigalėjimo po 1980 m. liepos mėnesio. Indija jau patyrė didžiulį bengalų antplūdį dėl pilietinio karo, ir taip vėl gali atsitikti, jei netgi gana nedidelis jūros lygio pakilimas pradės tvindyti Bangladešą. Amerikiečiai nesugebėjo sustabdyti Lotynų Amerikos šalių gyventojų antplūdžio, ir dėl to didelėse šalies dalyse neabejotinai formuojasi dvikalbė kultūra. Migracijos spaudimas daro šią problemą vis aktualesne saugumo (ypač turtingesniųjų valstybių) užtikrinimo darbotvarkės dalimi. Kadangi viltis sumažinti išsivystymo atotrūkį silpnėja, tai vis daugiau ir daugiau žmonių

* Aškenaziai ir sefardai yra žydai, kurie persikėlė gyventi į Izraelį iš užsienio. Aškenaziai yra išeiviai iš Vidurio ir Rytų Europos, Amerikos, Pietų Afrikos ir Australijos. Sefardai – tai išeiviai iš Vakarų ir Pietų Europos, Turkijos. *Spec. red. pastaba.*

skurdžiose, blogai valdomose, stagnacijos apimtose ir/arba represinėse valstybėse gauna akstiną ieškoti geresnio gyvenimo išsivysčiusiuose kraštuose. Ar migrantai bus priimti dėl jų galimo indėlio į šalies ekonomiką ir kultūrą, ar atmesti kaip grėsmė nacionaliniam identitetui, priklausys nuo daugybės vietinių sąlygų. Tačiau galima lažintis, kad susijusios su migracija grėsmės visuomenei užims svarbią vietą nacionalinio saugumo dienotvarkėje artimiausioje ateityje.

Kadangi valstybė pirmiausia remiasi savo fizine baze, tai teritorijos ir gyventojų apsauga yra laikoma fundamentaliu nacionalinio saugumo interesu, nors kartais jos gali būti didele dalimi paaukotos tam, kad išsaugotų kitus du valstybės komponentus. Milžiniški Sovietų Sąjungos nuostoliai Antrajame pasauliniame kare, Irano ir Irako nuostoliai Persijos įlankos kare iliustruoja šį mainų tipą. Jie parodo niūrą atgrasymo aritmetiką, kurioje daroma prielaida apie priešininkui „nepriimtiną žalą". Turint omeny socialinę valstybės prigimtį, progresyvus jos fizinės bazės sunaikinimas tam tikru momentu efektyviai sunaikins ir visas su ja susijusias vertybes. Vis dėlto labai žymi žala fizinei bazei gali būti patirta nestatant institucijų ar valstybės idėjos į pavojų. Šis argumentas siejasi su pirmame skyriuje išsakytu argumentu, kad egzistuoja individualaus saugumo ir nacionalinio saugumo disharmonija. Jis taip pat susijęs su anksčiau išdėstytais argumentais, kad valstybės idėjai grėsmę galima sukelti arba sunaikinus individus, kurie nešioja savyje tą idėją, arba pakeitus individų nuomonę, koks turi būti šios idėjos turinys.

Baigiant šį poskyrį, reikia paminėti keletą anomalijų, kylančių dėl fizinės bazės kaip saugumo objekto. Nors šiaip įprasta, kad valstybė apima apibrėžtą teritoriją ir gyventojus, tačiau dažnai egzistuoja dviprasmiškumai. Daug sienų yra blogai nustatytos arba aktyviai ginčijamos (tarp Indijos ir Kinijos, Japonijos ir Sovietų Sąjungos, Argentinos ir Čilės, ir daugelio kitų)[30]. Neseni jūrų sienų praplėtimai dar labiau sukomplikavo šią problemą[31].

Pripažinti jūrų sienų ginčai paprastai būna ne tokie karšti kaip bendrai pripažintų sausumos sienų pažeidimai ir gali įgauti beveik amžiną netikrumo statusą, kaip yra su Senkaku (Tiao Yu Tai) salomis, kurios yra ginčijamos tarp Taivanio, Japonijos ir Kinijos[32]. Rimtesnė anomalija kyla, kai valstybės savo saugumą sieja su teritorija ir gyventojais, kurie *nėra* jų kontrolėje. Tai gali atsitikti dėl tautiečių, gyvenančių už tautinės valstybės ribų (Sudetų vokiečiai, graikai ir turkai Kipre), arba dėl to, kad iš valstybės buvo atimta teritorija, kurią ji laiko ypač svarbia savo nacionaliniam interesui (Bolivijos išėjimas prie jūros, aneksuotas Čilės 1880 m.). Tokiais atvejais fizinės bazės saugumo dimensija įgyja kitokią kokybę negu interesas saugoti jau įgytas teritorijas.

Išvados: silpnos ir stiprios valstybės

Kokias išvadas galima padaryti apie valstybę kaip saugumo objektą iš pateiktos trijų jos komponentų apžvalgos? Akivaizdžiausia išvada siejasi su viena iš ankstesnių pastabų, kad valstybės, kaip ir vaisiai, nepaisant jų fundamentalių panašumų, yra labai skirtingos. Kiekvienas iš trijų komponentų pasireiškia įvairiausiais pavidalais. Juos sujungę, gauname didžiulę valstybės konstravimo kombinacijų daugybę. Dėl šios įvairovės nacionalinio saugumo problema skirtingose valstybėse įgauna skirtingą pobūdį. Visos valstybės yra pažeidžiamos karinių ir žalos aplinkai grėsmių. Beveik visos yra atviros ekonominėms grėsmėms, ir daugelis taip pat kenčia nuo pagrindinių politinių ir visuomeninių nesaugumų. Skirtingi valstybės komponentai yra pažeidžiami skirtingų grėsmių rūšių, ir tai nacionalinį saugumą padaro multidimensine problema, ne vien tik karinės gynybos reikalu. Valstybės idėjai, jos institucijoms ir netgi jos teritorijai gali kilti grėsmė tiek ir iš manipuliavimo idėjomis, tiek dėl disponavimo karine galia. Kadangi remiančios valstybę idėjos evoliucionuoja, tai jų saugumo problemą yra ne tik sunku išspręsti, bet galbūt netgi tiksliai apibrėžti. Tokia valstybių, kaip saugumo objektų,

įvairovė patvirtina jau įvade išsakytą argumentą, kad neįmanoma suformuluoti universalaus nacionalinio saugumo apibrėžimo. Saugumo koncepcija gali būti išdėstyta bendrąja prasme, tačiau specifinę formą ji įgauna tik konkrečiais atvejais. Idealiu atveju teorinė ir atskirų atvejų tyrimo veikla turi informuoti ir papildyti viena kitą.

Jei nacionalinio saugumo problemų įvairovė yra akivaizdžiausia šio valstybės tyrimo išvada, tai čia svarbiausia yra sugebėjimas gausybę unikalių atvejų suklasifikuoti į atskirų tipų spektrą. Nepaisant Waltzo argumentų, apibūdinančių valstybes kaip sistemos „elementus"[33], valstybės skiriasi ne vien tik statusu, kurį sąlygoja jų galia. Jos taip pat skiriasi savo sociopolitinio integralumo laipsniu, kuris yra esmingiausias jų kaip valstybių kategorijai priklausančių reiškinių apibūdinimas. Čia naudojamo platesnio valstybės apibrėžimo požiūriu ta valstybė, kurios idėja ir institucijos yra silpnos, yra mažiau valstybė negu ta, kurios idėjos ir institucijos yra stiprios. Silpnų ir stiprių valstybių išskyrimas yra esminis bet kokios nacionalinio saugumo analizės elementas. Paprastumo dėlei vartosiu tokias sąvokas: silpnos ar stiprios *valstybės (states)* – tai sąvokos, kurios atspindi valstybės sociopolitinio integralumo laipsnį; silpnos ar stiprios *galybės (powers)* – tai sąvokos, kurios atspindi tradicinį valstybių skirstymą pagal karines ir ekonomines jų galimybes, lyginant jas tarpusavyje. Tokia sąvokų vartosena skiriasi nuo tos, kuri naudojama anksčiau minėtoje literatūroje, kur terminas „valstybė" reiškia valdymo institucijas, o terminas „silpna valstybė" reiškia tokias vyriausybes, kurios yra labai suvaržytos, o/arba jų santykiai su savo visuomenėmis yra plačiai struktūruoti[34].

Valstybės kaip valstybės stiprumas nei priklauso nuo jos galios, nei kaip nors koreliuojasi su ja. Tokios silpnos galybės, kaip Austrija, Nyderlandai, Norvegija ir Singapūras, yra stiprios valstybės, tuo tarpu tokios gana reikšmingos galybės, kaip Argentina, Brazilija, Nigerija, Indonezija ir Pakistanas, yra silpnos kaip

valstybės. Netgi pagrindinės galybės kaip Kinija ir Sovietų Sąjunga kaip valstybės turi rimtų silpnybių. Sovietų Sąjungai nepasisekė panardinti savo daugybės tautybių į visus jungiantį ideologinį identitetą, ir devintojo dešimtmečio pabaigoje tiek ji, tiek Kinija susiduria su vis didėjančia krize dėl to, kaip interpretuoti jų organizuojančią ideologiją. Abi valstybės yra priverstos išlaikyti didžiulius vidaus saugumo aparatus. Daug veiksnių paaiškina, kodėl vienos valstybės yra stipresnės už kitas kaip valstybės. Stiprios valstybės egzistavimas gali paprasčiausiai atspindėti ilgą istoriją, per kurią valstybė turėjo laiko konsoliduotis ir subręsti. Prancūzija ir Britanija akivaizdžiai vystėsi šiuo keliu. Stipri valstybė gali gauti naudos gerai sutapdama su labai išsivysčiusia tauta (Japonijos atvejis).

Daug silpnų valstybių (tačiau ne visos) yra Trečiajame pasaulyje, jos atsirado dėl dekolonizacijos. Dekolonizacijos procesas sukūrė daugybę naujų europinio pavyzdžio teritorinių valstybių. Tačiau dažniausiai nebuvo nei kreipiamas dėmesys į egzistuojančias kultūrines ir etnines ribas, nei sukurta naujų tautų. Ryški nacionalizmo banga, lydėjusi dekolonizaciją, buvo ne pozityvi atitinkamų kultūrinių grupių vienybės išraiška, bet bendras negatyvus priešiškumas okupavusiems užsieniečiams. Ksenofobijos saitai nutrūko, kai tik atlėgo nepriklausomybės euforija, palikdami gyventojus savavališkai suskirstytus į postkolonijines valstybes, neturinčias jokių stiprių politinių pagrindų, išskyrus patį savo egzistavimo faktą ir tarptautinės bendrijos pripažinimą. Daugumos Trečiojo pasaulio vyriausybių paveldas buvo valstybė be tautos arba dar blogiau – valstybė su daugeliu tautų[35]. Šis paveldas, taip pat ne visai pritaikytų prie sudėtingų ekonominių ir politinių santykių visuomenių egzistavimas apibrėžia didžiąją silpnų Trečiojo pasaulio valstybių problemų dalį.

Kadangi jos vis dar yra ankstyvoje pastangų konsoliduoti save kaip tautines valstybes stadijoje, vidinis smurtas tokiose

valstybėse yra endeminis reiškinys. Prievarta tomis aplinkybėmis turbūt yra pagrindinis valstybinės centrinės valdžios įgijimo požymis ir kartu politinio nuosmukio simptomas[36]. Jei šios naujosios valstybės seka Europos valstybių konsolidacijos modeliu, tai valstybės kūrimas turbūt sukels daug smurto tiek viduje, tiek išorėje. Silpnos valstybės gali atsidurti tokių istorinių ekonominio vystymosi ir politinės galios modelių spąstuose, kurie joms reikš nuolatinį atsilikimą, politinį silpnumą ir užblokuotą galimybę sukaupti tokius ekonominius ir politinius resursus, kurių būtinai reikia, norint sukurti stipresnę valstybę. Lotynų Amerikos valstybių ir Jungtinių Valstijų santykiai dažnai yra charakterizuojami būtent taip, todėl *priklausomybinė (dependencia)* mokykla tarptautinių santykių teorijoje kaip tik bandė akcentuoti išorinių faktorių vaidmenį kuriant ir išlaikant silpnas valstybes.

Kad ir kokios būtų silpnų valstybių egzistavimo priežastys, principinis skiriamasis jų bruožas yra didžiulis vyriausybių susirūpinimas šalies viduje kylančiomis grėsmėmis vyriausybės saugumui; kitaip tariant – silpnos valstybės arba neturi, arba joms nepasisekė sukurti vidinio politinio ir visuomeninio konsensuso, kuris būtų pakankamai stiprus, kad pašalintų jėgos naudojimą plačiu mastu, kaip pagrindinį ir nuolatinį valstybės vidaus politinio gyvenimo elementą. Šis indikatorius siejasi su ankstesniame skyriuje nagrinėta vidine saugumo dimensija valstybės ir jos piliečių santykiuose. Jis vėl iškelia keblią problemą – kaip nustatyti jėgos naudojimo valstybės viduje lygio ribas, nes net stipriausioms valstybėms reikia panaudoti šiek tiek prievartos prieš nusikaltėlius, smurtą naudojančius disidentus ir užsienio agentus.

Bandant moksliškai taikyti sociopolitinio integralumo kintamąjį, kyla ta pati problema kaip ir bandant taikyti galios sąvoką, būtent – kiekybinio mato trūkumas. Idealiu atveju abiem sąvokoms reikalingi tikslūs ir objektyvūs matai ne tik tam, kad

išskleistų valstybių spektrą, bet ir tam, kad užtikrintų hipotezių dėl skirtumų patikrinimo galimybę. Tokių matų nebuvimas užkerta kelią abiejų sąvokų galimybėms, tačiau vis dėlto nesutrukdo joms būti naudingoms analizei. Abi sąvokos taikomos kasdieniame gyvenime. Jos atskleidžia skirtumus, kurie yra pakankamai dideli, akivaizdūs ir reikšmingi. Vargu ar kas ginčys teiginį, kad tarp valstybių egzistuoja didžiuliai ir reikšmingi skirtumai tiek galios, tiek sociopolitinio integralumo požiūriu. Nekels didelių abejonių ir tuo paremtas paviršutiniškas valstybių skirstymas į kategorijas. Kas ginčys, kad JAV yra galingesnė už Prancūziją arba kad Prancūzija yra labiau sutelkta negu Šri Lanka? Tačiau kai prieinama iki subtilesnio skirstymo, viskas iš karto komplikuojasi. Kas gali pasakyti, ar Prancūzija yra galingesnė negu Kinija arba Italija yra labiau sutelkta negu Ispanija?

Nė vienas indikatorius adekvačiai nenustato skirtumo tarp silpnų ir stiprių valstybių. Čia pateikiamas sąrašas išvardija aplinkybių rūšis, kurias galima tikėtis rasti silpnose valstybėse (su keletu dabartinių pavyzdžių), o bent vienos iš jų egzistavimas konkrečioje valstybėje turėtų kelti abejonę, ar ši valstybė gali būti vertinama kaip stipri:

1. Aukštas politinės privartos naudojimo lygis (Afganistanas, Kambodža, Izraelis, Šri Lanka, Pietų Afrika, Etiopija).

2. Žymus politinės policijos vaidmuo kasdieniniame piliečių gyvenime (Sovietų Sąjunga, Rumunija, Kinija, Irakas, Šiaurės Korėja).

3. Plataus masto konfliktas dėl to, kokia ideologija turi būti naudojama valstybės organizavimui (Peru, Salvadoras, Lenkija, Afganistanas).

4. Aiškaus nacionalinio identiteto nebuvimas arba kelių nacionalinių identitetų konkurencija valstybės viduje (Nigerija, Etiopija, Sudanas, Turkija, Pietų Afrika, Jugoslavija, Sovietų Sąjunga, Šri Lanka).

5. Aiškios ir matomos politinės valdžios hierarchijos nebuvimas (Libanas, Sudanas, Čadas, Uganda, vis labiau tai pastebima Jugoslavijoje).

6. Stipri valstybinė visuomenės informavimo priemonių kontrolė (Nikaragva iki 1990 metų, Kinija, Iranas, Rytų Vokietija iki 1989 metų).

Kai valstybė yra stipri, nacionalinis saugumas gali būti suprantamas pirmiausia kaip valstybės komponentų apsaugos nuo išorinės grėsmės ar įsikišimo užtikrinimas. Valstybės idėja, jos institucijos ir teritorija bus aiškiai apibrėžtos ir stabilios. Egzistuos pripažinti valdžios reguliavimo, pasikeitimo ir perdavimo mechanizmai, ir jie turės pakankamą pagrindą, kad nekiltų rimta grėsmė pačios valstybės viduje. Kai valstybė yra silpna, tai tik jos fizinė bazė gali būti pakankamai gerai apibrėžta, kad galėtų būtų aiškus nacionalinio saugumo objektas (o kartais net ir to nėra). Kadangi tokios valstybės idėjos ir institucijos yra ginčytinos, dažnai pasitelkiama prievarta, tai jos tikrai savo apimtimi nėra nacionalinės ir dėl to negali būti akivaizdūs nacionalinio saugumo objektai. Labai silpnos valstybės neturi nei plačiai priimtos ir nuoseklios valstybės idėjos tarp savo gyventojų, nei pakankamai stiprios valdžios, kuri galėtų užtikrinti vienybę nesant politinio konsensuso. Faktas, kad jos egzistuoja kaip valstybės, didžia dalimi yra sąlygotas tuo, kad kitos valstybės pripažįsta jas kaip tokias ir/arba neginčija jų egzistavimo. Žiūrint iš išorės, jos atrodo kaip valstybės, nes turi ambasadas, vėliavą, sienas žemėlapiuose ir kėdę Jungtinėse Tautose. Tačiau žiūrint iš vidaus, jos yra anarchiškos, su skirtingomis savarankiškomis ginkluotomis grupėmis, kontroliuojančiomis savo teritorijas ir jėga tarpusavyje besivaržančiomis dėl centrinės valdžios. Tokios valstybės egzistuoja vykstant pilietiniam karui, kuris atspindi anarchinės struktūros, veikiančios ir tarptautinės sistemos lygiu, visus blogus bruožus, bet nė vieno gero.

Todėl saugumą labai silpnose valstybėse pirmiausia reikėtų interpretuoti kaip besivaržančių grupių, organizacijų ir individų saugumą. Nacionalinio saugumo sąvokos atramos tašku gali būti atitinkamas nacionalinis objektas, tačiau tokiose labai silpnose valstybėse kaip Libanas, Mozambikas, Čadas, Uganda vargu ar tokį aptiksime. Taikyti šioms valstybėms saugumo sąvoką taip, kaip tai daroma Švedijos ar Japonijos atžvilgiu, būtų klaidinga. Kai beveik nėra valstybės idėjos, o valdžios institucijos pačios sudaro pagrindinę grėsmę daugumai individų, tai nacionalinio saugumo sąvoka beveik netenka savo turinio, daug prasmingesni saugumo objektai yra individai ir kiti subvalstybiniai junginiai. Užsienio intervenciją pasidaro daug sunkiau įvertinti nacionalinio saugumo prasme (išskyrus atvejus, kai kitos valstybės bando užgrobti dalį fizinės bazės, ir grėsmė yra jaučiama nacionaliniu mastu), nes užsienio jėgos padeda konfliktuojančioms vidaus grupuotėms. Todėl nei Vakarų pagalba *União Nacional para a Independêcia Total de Angola (UNITA)*, nei sovietinė ir Kubos pagalba *Movimento Popular de Libertação de Angola (MPLA)* Angolos pilietinio karo metu negali būti vertinama kaip grėsmė Angolos nacionaliniam saugumui, nes tokio sociopolitinio junginio, kuriam būtų galėjusi kilti tokia grėsmė, paprasčiausiai nebuvo. Kas turi būti vertinamas kaip priešas, o kas – kaip sąjungininkas, paprasčiausiai priklauso nuo kiekvienos pusės požiūrio arba ilgainiui nuo to, kuri pusė laimi.

Nagrinėjant nacionalinį saugumą yra labai svarbu atskirti valstybes su rimtomis vidinėmis saugumo problemomis nuo valstybių, kurių pagrindinis saugumo interesas yra išorinis. Kuo valstybė yra silpnesnė, tuo su ja siejama nacionalinio saugumo sąvoka tampa dviprasmiškesnė. Šios sąvokos naudojimas, kalbant apie labai silpną valstybę, tarsi tokia valstybė atstovautų tokiam pat objektui kaip ir stipri valstybė, paprasčiausiai atvertų kelią didelio masto nacionalinio saugumo imperatyvams perkelti į vidaus politinę areną su visais iš to išplaukiančiais legi-

timaus smurto pavojais. Vyriausybių saugumas susipainioja su valstybių saugumu, ir frakciniai interesai įgauna legitimumą, kurio jie nenusipelnė. Stiprioje valstybėje galima atrasti didelę (tačiau jokiu būdu nevisišką) koreliaciją tarp vyriausybės ir daugybės kitų šiame skyriuje aptartų subjektų požiūrių į nacionalinį saugumą. Silpnesnėse valstybėse ši koreliacija mažėja, todėl labiau abejotina, kad nacionalinis saugumas tikrai yra toks, kokiu jį laiko vyriausybė. Tiek silpnose, tiek stipriose valstybėse beveik visada galima patikrinti vyriausybės tvirtinimus apie nacionalinį saugumą, lyginant juos su atskirų grupių keliamomis sampratomis.

Siūlymas skirti silpnas ir stiprias valstybes pažeidžia tarptautinių santykių studijose nusistovėjusią ortodoksiją. Iliuzija, kad visos valstybės iš esmės yra to paties tipo objektai, kyla ne tik iš to, kad jos visos turi suverenitetą, bet ir iš įpročio žiūrėti į jas iš išorinės, iš sisteminio lygmens perspektyvos. Žiūrint iš išorės, valstybės atrodo daug labiau apibrėžti ir panašesni objektai, negu žiūrint į jas iš vidaus. Iš išorės jos beveik visos atrodo kaip suverenios būtybės, kuriose vyriausybės kontroliuoja teritorijas ir gyventojus, nors šie dažniausiai nėra nei valdomi kitų valstybių, nei į juos reiškiamos pretenzijos. Dauguma šių valstybių arba pripažįsta viena kitą kaip lygias, arba taip elgiasi viena su kita, ir netgi silpniausios valstybės paprastai turi balso teisę tokiose tarptautinėse institucijose kaip JT Generalinė Asamblėja.

Ši išorinė perspektyva iškreipia vaizdą, užmaskuodama vidinę saugumo dimensiją. Nacionalinis saugumas negali būti nagrinėjamas atskirai nuo valstybės vidinės struktūros, ir vaizdas iš vidaus neretai sugriauna paviršutinišką valstybės, kaip vientiso saugumo objekto, įvaizdį. Stipri valstybė apibrėžia save iš vidaus ir savo sociopolitine būtimi solidžiai įsiterpia tarp kaimyninių valstybių. Labai silpna valstybė labiau gali būti apibrėžta **kaip** spraga tarp savo kaimynų, kaip turinti pernelyg mažai

politinės substancijos už tarptautiniu lygiu pripažinto valstybingumo fasado. Kadangi pats objektas yra toks nežymus, tai ir nacionalinio saugumo sąvoką sunku nuosekliai pritaikyti.

Nacionalinio saugumo sąvoka paprastai nurodo į valstybės ir jos aplinkos santykį, bet vis labiau komplikuojasi priklausomai nuo valstybės vidinio nesaugumo laipsnio. Kitaip tariant, nacionalinio saugumo sąvoka racionaliai gali būti taikoma tiktai Hobbeso apibrėžtoms išorinėms valstybės funkcijoms. Jeigu išankstinė tokio taikymo sąlyga – valstybės vidinis stabilumas – nėra įvykdyta, tai valstybės, kaip atitinkamo saugumo sąvokos objekto, įvaizdis išskysta ar visai tampa beprasmis. Nekyla abejonių, kad saugumo sąvoką lengviausia taikyti stiprioms valstybėms, kurioms ji iš pat pradžių ir buvo pritaikyta. Stiprios valstybės pateikia gana aiškų nacionalinio saugumo objektą. Jos turi vienintelį įteisintos valdžios šaltinį, besiremiantį plačiu legitimumu visuomenėje. Kadangi valstybė ir visuomenė yra glaudžiai susijusios, vietiniai vidaus klausimai turi sąlyginai nedaug reikšmės nacionalinio saugumo interesams. Netgi stipri valstybė privalo saugotis griaunamojo užsienio agentų ir jų interesų skverbimosi į politinę ir karinę jos struktūrą, tačiau stipriai valstybei nacionalinio saugumo sąvoka labiau reiškia jos nepriklausomybės, politinio identiteto ir gyvenimo būdo apsaugojimą nuo išorinių grėsmių negu nuo grėsmių, kylančių jos vidinėje struktūroje.

Išoriškai orientuotoje ir pritaikytoje stiprioms valstybėms nacionalinio saugumo sąvokoje galima rasti pakankamai vietos argumentams ir ginčams dėl nacionalinio saugumo tikslų ir priemonių. Ar privalo vyriausybės ir ideologijos apsauga turėti didesnį prioritetą negu gyventojų apsauga? Ar branduolinis grasinimas yra priimtinas būdas siekti karinio saugumo, jeigu tai gali privesti prie nacionalinės savižudybės? Iš tikrųjų, kaip yra siekiama nacionalinio saugumo, kai valstybės vis labiau tampa tarpusavy susijusios ekonomine ir aplinkosaugine prasme ir kai

karinės technologijos galia paverčia jų išlikimą visiškai priklausomu nuo kitų savitvardos? Nacionalinio saugumo gali būti siekiama individualiais valstybės veiksmais ar bendradarbiaujant su kitomis valstybėmis? Galima pateikti argumentą, kad netgi stiprios valstybės išnaudoja išorines grėsmes kaip priemones išlaikyti savo aukštą valstybės vidinio integralumo laipsnį[37]. Tačiau nepaisant saugumo sąvokos daugiaprasmiškumo, taikant ją specifiškai stiprioms valstybėms, vis dėlto akivaizdu, kad nacionalinis saugumas pirmiausia yra susijęs su išorinių grėsmių savarankiškam ir stabiliam sociopolitiniam junginiui nustatymu ir bandymu jas įveikti.

Tuo tarpu kalbant apie silpnas valstybes, nacionalinio saugumo problemos objektą darosi vis sunkiau apibrėžti, ir pirminė išorinė saugumo sąvokos orientacija užleidžia vietą didėjančioms vidinėms grėsmėms. Kai vyriausybės valdo labiau jėgos, o ne konsensuso pagrindu ir kai jų teisė valdyti yra rimtai ginčijama valstybės viduje ir net naudojama jėga, tai didelė dalis sociopolitinės reikšmės pradeda „nutekėti" iš nacionalinio saugumo sąvokos. Kai politinė valdžia ir ideologija valstybės viduje neturi plataus legitimumo arba yra ginčijama jėga, nėra aiškaus tokių centrinių nacionalinio saugumo elementų kaip politinis stilius, ideologija ir institucijos turinio. Netgi valstybės savivalda, kai mažuma valdo daugumą jėga, gali būti kvestionuojama. Politinės silpnų valstybių sąlygos dažnai stumia į valdžią kariškius kaip vienintelę organizaciją, pakankamai galingą ir/arba disponuojančią nacionaliniu legitimumu išlaikyti valstybės vientisumą. Stiprios (t.y. diktatoriškos ar represyvios), ypač kariškių vyriausybės paprastai yra silpnos valstybės požymis. Lotynų Amerikoje tokios vyriausybės artikuliavo visą specifiškai orientuoto į silpnų valstybių vidines sąlygas nacionalinio saugumo filosofiją[38]. Taigi kuo valstybė yra silpnesnė, tuo didesnė politinio nacionalinio saugumo turinio esmės dalis nebegalioja.

Praktine prasme ši situacija suponuoja daug labai sudėtingų klausimų apie nacionalinio saugumo kaip sąvokos ribas. Pagal apibrėžimą vyriausybės silpnose valstybėse bus labiausiai susirūpinusios grėsmėmis, kylančiomis jų pačių valdžiai iš valstybės vidaus. Šios grėsmės gali pasireikšti įvairiausiais pavidalais, įskaitant ir karinius maištus, partizaninius ir atsiskyrimo judėjimus, masinius sukilimus ir politinį susiskaldymą. Vidinės grėsmės didžia dalimi yra būdingos tik valstybėms, neturinčioms aiškaus politinės valdžios paveldėjimo mechanizmo. Tačiau ar tokios grėsmės turi būti laikomos nacionalinio saugumo problemomis? Ar tai iš tikro yra grėsmės valstybei arba tautai, ar tik grėsmės siauresniam valdančios grupuotės interesui? Ar jos gali būti traktuojamos tik kaip vidinio politinio proceso forma – chaotiškas ir kruvinas pakaitalas tvarkingesniems valdžios perėmimo pavidalams – ir kartu kaip suverenios teisės į savivaldą išraiška, o ne kaip grėsmė tai teisei?

Vienareikšmiški atsakymai į šiuos klausimus ir vienu, ir kitu atveju suponuoja nepatogias dilemas. Kai vidinės grėsmės yra suvokiamos kaip nacionalinio saugumo problema, tada vyriausybė turi pretekstą įteisinti jėgos naudojimą politinės opozicijos atžvilgiu. Praktikoje taip dažnai ir atsitinka. Vidinių grėsmių įtraukimas į nacionalinį saugumą ne tik iškelia akivaizdžių moralinių problemų, bet yra kritikuotinas loginiu požiūriu dėl vyriausybės ir valstybės arba tautos saugumo supriešinimo. Žinoma, tarp šių dviejų elementų egzistuoja svarbus ryšys, pavyzdžiui, stiprios valstybės dažnai įsivelia į didelius karus vien tam, kad apgintų savo valdymo sistemą. Tačiau silpnose valstybėse šis ryšys yra labai problemiškas dėl vyriausybės politinio pagrindo valstybėje, kaip visumoje, siaurumo. Ar tikrai yra teisinga nepopuliariems tokių valstybių, kaip Nikaragva ir Haitis, diktatoriams laikyti opoziciją sudėtine nacionalinio saugumo problemos dalimi?

Tačiau jei vidinės grėsmės nėra suvokiamos kaip nacionalinio saugumo problemos dalis, kyla kitokių, tokie pat rimtų, sun-

kumų. Vyriausybės likimas negali būti visiškai atskirtas nuo nacionalinio saugumo net ir silpnoje valstybėje. Vyriausybė yra svarbus simbolis, didžiausias valstybingumo įrodymas. Atskirų vyriausybių likimai gali neturėti didelės įtakos visai valstybei, tačiau įgimtas vyriausybės silpnumas gresia valstybės integralumui, netgi jos egzistencijai, ir todėl turi būti laikomas nacionalinio saugumo klausimu. Tačiau kaip atskirti konkrečios vyriausybės, teigiančios, kad jos saugumas yra nacionalinio saugumo klausimas, dalinius interesus nuo nacionalinio saugumo problemos, kylančios dėl silpno sociopolitinio integralumo? Libano atvejis nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio akivaizdžiai iliustruoja šią problemą. Neaišku, ar vis dar yra prasmės laikyti Libaną valstybe?

Vidinė politinė fragmentacija taip pat padaro valstybę labai pažeidžiamą prasiskverbti išoriniams politiniams interesams. Silpnose valstybėse vidinės grėsmės beveik niekada negali būti visiškai atskirtos nuo išorinių jėgų įtakos, ir šia prasme silpnų valstybių vidinės saugumo problemos dažnai yra beviltiškai susipainiojusios su išorinėmis. Todėl jau pagal pačią savo prigimtį silpnos valstybės chroniškai bus nesaugios.

Kalbant apie priemones, skirtas ilgainiui pagerinti nacionalinio saugumo sąlygas, ši analizė leidžia daryti išvadą, kad stiprių valstybių kūrimas yra būtina tiek individualaus, tiek nacionalinio saugumo sąlyga. Stipresnių valstybių egzistavimas dar nėra pats savaime saugumo garantija, tačiau ilgai trunkantis jų nebuvimas tikrai stiprins nesaugumą. Tiek nacionalinis saugumas, tiek tarptautinis visos sistemos saugumas bus problemiški, kol anarchijos struktūrą gadins daugybės silpnų valstybių egzistavimas. Nors silpnos valstybės gali tarnauti trumpalaikiams ekonominiams, politiniams ir kariniams didžiųjų galybių interesams, ši nauda neatsveria rizikos, kurią tarptautiniam saugumui kelia konfliktai silpnose valstybėse ir tarp jų. Silpnoms valstybėms nacionalinio jų saugumo ribų idėja yra beprasmė, kol jos

negali savo struktūrų transformuoti į stiprias valstybes. Silpnos valstybės paprasčiausiai nustato nesaugumo sąlygas daugumai savo piliečių. Regioniniame kontekste (tai bus nagrinėjama penktame skyriuje) silpnų valstybių grupės gali gerokai apsunkinti saugumo bendrijų formavimą dėl savo vidinių nestabilumų eksporto viena kitai[39]. Deja, stiprių valstybių kūrimas yra tik būtina, tačiau nepakankama tobulo tarptautinio saugumo sąlyga. Kaip du kartus šiame šimtmetyje įrodė Europos valstybės, stiprios valstybės nėra taikos garantas. Stiprių valstybių kūrimas taip pat gali turėti negatyvių pasekmių daugelio įtrauktų į šį procesą individų ir grupių saugumui. Pats savaime dirbtinės tautos valstybės kūrimo procesas retai kada būna lengvas. Viskas, ką galima pasakyti, yra tai, kad be stiprių valstybių nebus saugumo – nei nacionalinio, nei kokio nors kitokio. Šio uždavinio svarbą įdomiai tyrinėjo Migdalis, kuris nėra optimistas. Jis teigia, kad tik masiniai karų sugriovimai, revoliucija ar masinė migracija gali sukurti erdvę, būtiną silpnoms valstybėms sugriauti varžančias jų vystymąsi socialines ir politines struktūras[40].

[1] Joel S. Migdal, *Strong Societies and Weak States: State-society relations and state capabilities in the Third World* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988), pp. xiii, 19; J. P. Nettl, „The state as a conceptual variable", *World Politics*, p. 591. Taip pat žr. Fred Halliday, „State and society in international relations: a second agenda", *Millennium*, 16:2 (1987); Hidemi Suganami, „Halliday's two concepts of state", *Millennium*, 17:1 (1988); Fred Halliday, „States, discourses, classes: a rejoinder to Suganami, Palan, Forbes", *Millennium*, 17:1 (1988); Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol (eds.), *Bringing the State Back In* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

[2] Migdal, *ibid.*, p. 19.

[3] Nettl, *op. cit.* (išnaša 1), pp. 561–2.

[4] Anthony Jarvis, „Societies, states and geopolitics: challenges from historical sociology", *Review of International Studies*, 15:3 (1989), pp. 281–2. Taip pat žr. Halliday, *op. cit.*(išnaša 1).

[5] Richard Little, „Understanding units", in Barry Buzan, Charles Jones and Richard Little, *The Logic of Anarchy*, (forthcoming).

[6] Alexander E. Wendt, „The agent-structure problem in international relations theory", *International Organization*, 41:3 (1987).

[7] William H. McNeill, *The Rise of the West* (Chicago: University of Chicago Press, 1963).

[8] Migdal, *op. cit.*, (išnaša1), pp. 21, 23.

[9] Diskusiją apie individo-valstybės analogijos problemą rasite Hedley Bull, *The Anarchical Society* (London: Macmillan, 1977), pp. 47–52; Robert E. Osgood and Robert W. Tucker, *Force, Order and Justice* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1967), pp. 270–84; ir Hidemi Suganami, „Reflections on the domestic analogy: the case of Bull, Beitz and Linklater", *Review of International Studies*, 12:2 (1986), pp. 145–58.

[10] Apie prigimtinių (idiosyncratic) ir vaidmenų (role) kintamųjų priešpriešą žr. James N. Rosenau, „Pre-theories and theories of foreign policy", in R. Barry Farrell (ed.), *Approaches to Comparative and International Politics* (Evanston: Northwestern University Press, 1966), pp. 27–92.

[11] Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society* (London: Quartet Books, 1973), p. 46.

[12] Iš dalies panašaus savo forma į šį modelį, tačiau kitam tikslui atlikto bandymo ėmėsi R. W. Cox, „Social forces, state and world orders", *Millennium*, 10:2 (1981), kuris pažymi (p. 127), kad „buvo mažai bandymų tarptautinių santykių teorijos ribose valstybės/visuomenės kompleksą laikyti pagrindine tarptautinių santykių būtybe". Jarvis, *op. cit.* (išnaša 4), p. 283 teigia, kad „iš tarptautinių santykių... dabar reikalaujama... būti visuomenių, valstybių ir geopolitikos derinimo teorija."

[13] Peter Willetts, „The United Nations and the transformation of the interstate system" in Barry Buzan and R. J. Barry Jones (eds.), *Change and the Study of International Relations* (London: Pinter, 1981), pp. 112–14.

[14] Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979), pp. 96–7.

[15] Diskusiją apie valstybes kaip objektų klasę žr. *ibid*, pp. 95–7; ir P. A. Reynolds, *An Introduction to International Relations* (London: Longman, 1980, 2nd edn.), pp. 262–3.

[16] Waltz, *ibid.*, p. 96.

[17] Priešingą nuomonę apie tendenciją didesnės lygybės tarp valstybių link žr. R. W. Tucker, *The Inequality of Nations* (London: Martin Robertson, 1977); ir R. P. Anand, „On the equality of states", in F. A. Sonderman, W. C. Olson and D. S. McLellan, *The Theory and Practice of International Relations* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1970), pp. 23–9.

[18] Šio požiūrio pavyzdžių žr. Ian Bellany, „Towards a theory of international security", *Political Studies*, 29:1 (1981); ir M. Olson and R. Zeckhauser, „An economic theory of alliances", *Review of Economics and Statistics*, 48 (1966).

[19] Nettl, *op. cit.* (išnaša 1), p. 564.

[20] Kenneth H. F. Dyson, *The State Tradition in Western Europe* (Oxford: Martin Robertson, 1980), p. 3. Dysonas labai giliai tyrinėja intelektinę valstybės idėjos istoriją. Jis nesiekia, kaip kad aš šioje knygoje, apibrėžti tokios sąvokos

kaip saugumas. Vietoje to jis pažymi idėjų apie pamatinį valstybės, kaip kolektyvinės būtybės, charakterį plėtotę ir bando susieti šią raidą su sąlygomis, kuriomis ji vyko. Aš tik bandau trumpai apibrėžti dabartinio valstybės idėjos profilio matmenis, tuo tarpu Dysonas parodo, kaip mes čia atsidūrėme. Be abejo, neįmanoma suprasti bet kurios konkrečios valstybės idėjos nesuprantant istorinės raidos, per kurią šį idėja išsiplėtojo. Kas domisi valstybės idėjos dinamika arba jos savybėmis įvairiuose praeities taškuose, turėtų susipažinti su šiuo veikalu.

[21] Apie tautas ir valstybes žr. Leonard Tivey (ed.), *The Nation–State* (Oxford: Martin Robertson, 1981); ir Ralph Pettman, *State and Class* (London: Croom Helm, 1979), ch. 4; Ivo D. Duchacek, *Nations and Men* (Hinsdale, Ill.: Dryden Press, 1975, 3rd ed.), chs. 1–3; Hugh Seton-Watson, *Nations and States* (London: Methuen, 1977); M. Rejai and C. H. Enloc, „Nation-states and state-nations", in Michael Smith, Richard Little and Michael Shackleton (eds.), *Perspectives on World Politics* (London: Croom Helm/Open University Press, 1981); Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1983); Anthony D. Smith, *Nationalism in the Twentieth Century* (Oxford: Blackwell, 1979; lietuviškas leidimas – V.: Pradai, 1994). Vertinga diskusija apie tautas kaip etnines mažumų grupes valstybėse pateikta Vernon Van Dyke, „The individual, the state and ethnic communities in political theory", *World Politics*, 29:3 (1977).

[22] Michael Howard, „Ideology and international relations", *Review of International Studies*, 15:1 (1989), p. 9.

[23] Rejai and Enlock, *op. cit.* (išnaša 21), vartoja šį terminą kalbėdami apie tautų kūrimo bandymus daugumoje Trečiojo pasaulio valstybių.

[24] Žr. Cornelia Navari, „The origins of the nation-state", in Tivey (ed.), *op. cit.* (išnaša 21), ch. 1; ir Dyson, *op. cit.* (išnaša 20), p. 245. Šios plėtotės tipui atstovaujantis požiūris iškelia įdomių klausimų dėl išorinių poveikių kintamųjų. Pavyzdžiui, ar galima rasti kažkokį vienodą kintamąjį, veikiantį dirbtinės tautos valstybės kūrimo procesą, kuris gali prasidėti arba savaime kuriantis valstybėms, arba veikiant išorinių kolonijinių valstybių agentūroms?

[25] Žr. P. J. Vatikiotis, *Islam and the Nation-State* (London: Croom Helm, 1987).

[26] Apie bendrą neapykantą kaip veiksnį, žr. Duchacek, *op. cit.* (išnaša 21), p. 53 ir toliau.

[27] W. Hinckle and W. W. Turner, *The Fish is Red: The story of the secret war against Castro* (New York: Harper & Row, 1981).

[28] Wolfram Hanrieder, „Dissolving international politics: reflections on the nation-state", *American Political Science Review*, 72:4 (1978).

[29] Milton Viorst, „These are not my people, this is not my Israel", *The Guardian Weekly* (15 August 1982), p. 17.

[30] Alan J. Day (ed.), *Border and Territorial Disputes* (Harlow: Longman, 1982).

[31] Žr. Barry Buzan, „A sea of troubles? Sources of dispute in the new ocean regime", *Adelphi Papers*, no. 143 (London: IISS, 1978).

[32] Barry Buzan, „Maritime issues in North-east Asia", *Marine Policy*, 3:3 (1979), pp. 194–8.

[33] Waltz, *op. cit.* (išnaša 14), pp. 95–7.

[34] Neatrodo, kad čia būtų galima išvengti šiokios tokios terminologinės painiavos bent dviem aspektais. Pirmasis kyla dėl „valstybės" ir „galybės" terminų kaip sinonimų vartojimo literatūroje. Mano nuomone, reikia, kad jie būtų skiriami, kas reikštų, kad, pavyzdžiui, Michaelo Handelio knyga *Weak States in the International System* (London: Croom Helm, 1981) turėtų būti pavadinta *Weak Powers*... Sąvokas „silpnos ir stiprios *valstybės*" aš irgi vartoju kitaip negu tie, kurie vartoja sąvoką „valstybė" siaura institucine prasme. Šie autoriai: Nettl, *op. cit.* (išnaša 1); Migdal, *op. cit.* (išnaša 1); Y. Cohen, B. R. Brown and A. F. K. Organski, „The paradoxical nature of state-making: the violent creation of order", *American Political Science Review*, 75:4 (1981), pp. 905–7; ir Stephen D. Krasner, *Defending the National Interest: Raw materials investments and US foreign policy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1978), ch. 3. Cohen *et al.* apibrėžia spektrą nuo silpnų iki stiprių valstybių, matuodami mokesčių surinkimą kaip BVP dalį. Šis naudingas matmuo leidžia jiems suprasti santykinį valdančių institucijų stiprumą, palyginus jas su visuomenėmis, kurias tos institucijos bando valdyti. Krasneris daugiausia dėmesio kreipia į sprendimų priėmimo galios išsklaidymo laipsnį kaip priešpriešą centralizacijai. Abu šie požiūriai teikia vertingą sampratą, nors rezultatai būna gana skirtingi. Krasnerio dėmesys sutelktas į teiginį, kad Jungtinės Valstijos yra silpna valstybė, nes jos valdymo institucijų sprendimų priėmimo galia negali dominuoti stiprios visuomenės atžvilgiu. Cohen *et al.* pateikia silpnų-stiprių valstybių spektrą, kuris turi savitarpio ryšį su neišsivysčiusių-išsivysčiusių valstybių spektru. Mano nuomone, abu argumentai remiasi Kennetho Dysono „kategorine klaida", kuri padaroma sujungiant valstybės idėją su jos aparatu, paminėta p. 70. Mano siūlymas yra apriboti termino „valstybė" vartojimą iki šiuolaikiškesnės šiame skyriuje išdėstytos sąvokos, kuri apima valstybės institucijas, bet nėra neatsiejamai susieta su jomis. Vienas autorius, kuris priartėjo prie mano vartojimo, yra Davidas Wilsfordas, „Tactical advantages versus administrative heterogeneity: the strengths and limits of the French state", in James A. Caporaso (ed.), *The Elusive State: International and comparative perspectives* (Newbury Park: Sage, 1989), pp. 136–7. Taip pat žr. išnašą 12.

[35] Aš esu dėkingas Gowheriui Rizvi'ui už šią pastabą. Didžioji dalis to, kas yra šioje pastraipoje, paimta iš mano parašyto skyriaus knygoje: Edward Azar and Chung-in Moon (eds.), *National Security in the Third World: The management of internal and external threats* (Aldershot: Edward Elgar, 1988), pp. 19–26, 40.

[36] Cohen *et al.* (išnaša 34), pp. 901–10. Jeigu jie teisūs, tada valstybės kūrimo procese neišvengiamai yra vidinio konflikto fazė, kada prieštaravimai tarp individualaus ir nacionalinio saugumo bus didžiausi.

[37] John Burton, *Global Conflict: The domestic sources of international crisis* (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1984).

[38] Robert Calvo, „The church and the doctrine of national security", *Journal of Inter-American Studies and World Affairs*, 21:1 (1979).

[39] Yra keletas atvejų, kai teisinga yra atvirkščia. Tiek *ASEAN*, tiek *GCC* turi subregionines saugumo užtikrinimo sąrangas, kurių pagrindas yra silpnų valstybių grupės supratimas, kad jų santvarkų saugumas gali būti geriau užtikrintas bendradarbiaujant, o ne konfliktuojant vienai su kita. Žr. Amitav Acharya, „Regionalism and regime security in the Third World: a comparative study of the association of Southeast Asian Nations (ASEAN) and the Gulf Cooperation Council (GCC)", presented to the Symposium on „The insecurity dilemma: national security of Third World states", University of British Columbia, Vancouver, March 1990.

[40] Migdal, *op. cit.* (išnaša 1), ch. 8.

3 skyrius

NACIONALINIS NESAUGUMAS: GRĖSMĖS IR PAŽEIDUMAI

Grėsmės ir pažeidumai

Ankstesniame skyriuje atliktas tyrimas palietė keletą grėsmės ir pažeidumo aspektų, tačiau šią sunkią temą verta išnagrinėti atskirai. Tik turint supratimą apie grėsmių prigimtį ir objektų, į kuriuos jos yra nukreiptos, pažeidumą, galima pajusti nacionalinį saugumą kaip politikos problemą. Nesaugumas atspindi kombinaciją grėsmių ir pažeidumų, kuriuos ne taip lengva skirti tarpusavyje. Jeigu Lenkija yra laikoma istoriškai nesaugia, tai čia remiamasi ne tik jos pažeidumu dėl esamo dydžio, ekonominio neišsivystymo, politinio nestabilumo ir neapginamų sienų, bet ir tomis grėsmėmis, kurias kelia galingi ir į ekspansiją linkę kaimynai iš abiejų pusių. Jei vietoj Vokietijos ir Rusijos būtų buvusios tuščios žemės, Lenkijos pažeidumai būtų mažiau istoriškai reikšmingi. O jeigu Lenkija būtų buvusi stipresnė valstybė ir galybė ir jos sienas saugotų kalnai, tai grėsmės iš Vokietijos ir Rusijos būtų buvusios ne tokios rimtos.

Šis grėsmių ir pažeidumų skyrimas nusako svarbiausią saugumo politikos takoskyrą – valstybės gali sumažinti savo nesaugumą mažindamos pažeidumą arba užkirsdamos jam kelią arba silpnindamos grėsmes[1]. Šios alternatyvos ir sudaro nacionalinio ir tarptautinio saugumo idėjų pagrindą. Kitaip tariant, nacionalinio saugumo politika gali būti arba fokusuota į vidų, kai siekiama sumažinti pačios valstybės pažeidumus, arba – į išorę, kai siekiama sumažinti išorinę grėsmę bandant paveikti jos šaltinius. Aš grįšiu prie šios temos devintame skyriuje.

Praeitame skyriuje, kalbant apie valstybės komponentus, buvo daug kas pasakyta apie jų pažeidumą. Akivaizdu, kad pažeidumas yra glaudžiai susijęs ir su silpnomis valstybėmis, ir su silpnomis galybėmis. Silpnos galybės yra gana gerai išnagrinėtas fenomenas, todėl čia sukauptą patirtį tereikia tik šiek tiek papildyti. Jų silpnumas yra susijęs su kitų sistemoje esančių valstybių galimybėmis, ypač su kaimynų ir esamų didžiųjų galybių galimybėmis, ir dažnai kyla iš to fakto, kad jos yra santykinai silpnos ir/arba blogai organizuotos. Nors mažumą tam tikra dalimi gali kompensuoti turtai, įgūdžiai, sociopolitinis integralumas ir politinė valia (ką skirtingais būdais parodė Prūsijos, Nyderlandų, Izraelio, Singapūro istorijos), tačiau laikui bėgant tai negali kompensuoti didesnės fizinės bazės trūkumo. Silpnos galybės gali pasiekti žymių rezultatų viename sektoriuje, tačiau jos tegali padaryti tik labai trumpalaikį poveikį kariniu požiūriu. Netgi Izraelis gali išskleisti savo sunkiai įveikiamas karines pajėgas tik trumpais periodais, kol jų našta valstybei nepasidaro per didelė[2]. Silpnos galybės paprastai gali klestėti tik specializuodamosi ekonomikoje, kaip tai darė dauguma mažesnių Europos valstybių, o tai beveik neišvengiamai daro jas pažeidžiamas dėl prekybinės priklausomybės.

Silpnos valstybės, nesvarbu ar jos yra dar ir silpnos galybės, yra pažeidžiamos dėl politinių priežasčių, nagrinėtų praeitame skyriuje. Neišvystyta valstybės idėja (Etiopijos atvejis) ir/ar nestabilios institucijos (Ugandos atvejis) atveria valstybės vidinio skilimo ir užsienio intervencijos galimybę. Kai valstybė turi nelaimę būti ir maža galybe, ir silpna valstybe (kaip Mozambikas), jos pažeidumas yra beveik neribotas. Jei, be to, ji dar turi kažką svarbaus kitoms valstybėms – ar tai būtų gamtos resursai Angoloje, svarbus vandens kelias Turkijoje, ar Lenkijos strateginė pozicija – tada išorinis spaudimas šiems pažeidumams yra nuolatinė galimybė. Ir atvirkščiai – valstybės, kurios yra stiprios ir kaip valstybės, ir kaip galybės (Jungtinės Valstijos, Prancūzija,

Japonija), turi daug mažiau pažeidumų. Vidinės politinės jų struktūros turi pakankamą masę, inerciją ir stabilumą, kad išlaikytų bet ką, išskyrus plataus masto intervenciją. Valstybė valdo pakankamai resursų daugelyje sektorių ir dėl to yra pajėgi adaptuotis prie daugelio grėsmių, absorbuoti arba atgrasinti tokias, kurios reikštų totalinį iššūkį tokioms valstybėms kaip Maldivai ar Laosas. Žinoma, tai nereiškia, kad stipriosios valstybės ir galybės yra visai nepažeidžiamos – tokį tvirtinimą akivaizdžiai paneigia priklausomybė nuo naftos ir didelio karo grėsmė. Tačiau galima tvirtinti, kad jos turi mažai silpnų vietų ir jas nėra lengva išnaudoti, todėl pagunda nedidelė ir pagaliau nelengva kuo nors grasinti tokioms valstybėms. Aišku, net ir joms geostrateginiai veiksniai daro didelę įtaką. Pavyzdžiui, Vakarų Vokietijos ir Vengrijos sienos lygumose yra daug labiau pažeidžiamos karinių grėsmių negu Japonijos ir Naujosios Zelandijos teritorijos salose.

Šią diskusiją galima susumuoti taip, kaip padaryta 3.1 lentelėje.

3.1 lentelė. Pažeidumai ir valstybių tipai

		Sociopolitinis integralumas	
		Silpnas	Stiprus
Galia	Stipri	Labai pažeidžiama daugelio grėsmių tipų	Ypač pažeidžiama karinių grėsmių
	Silpna	Ypač pažeidžiama politinių grėsmių	Santykinai nepažeidžiama daugelio grėsmių tipų

Valstybės, kurios yra silpnos abiem dimensijomis (Angola, Šri Lanka), bus labiausiai pažeidžiamos visų grėsmių rūšių ir mažiausiai pajėgios susitvarkyti su tomis grėsmėmis. Jei jos neužima izoliuotos pozicijos (Fidžis), saugios bus tada, jei nebus

iššūkių. Ir atvirkščiai, valstybės, kurios yra stiprios abiem dimensijomis, bus pažeidžiamos tik didžiulių iššūkių arba nesustabdomų grėsmių (branduolinio bombardavimo arba klimato pasikeitimo). Silpnos galybės, bet stiprios valstybės (Singapūras, Danija) bus ypač pažeidžiamos karinių grėsmių dėl resursų stokos. Valstybės, kurios derina sociopolitinio integralumo silpnumą su didžiule galia (Indija, Sovietų Sąjunga), labiausiai turėtų bijoti politinių grėsmių.

Pažeidumai yra gana konkretūs. Tuo tarpu bent jau dėl dviejų priežasčių daug sunkiau įvardyti grėsmes. Pirma priežastis – tai jau pirmame skyriuje nagrinėjant individus aprašyta subjektyvumo/objektyvumo problema. Tikrų grėsmių ne tik neįmanoma išmatuoti, bet jos gali būti ir nejaučiamos. Tuo tarpu grėsmės, kurios suvokiamos kaip dominuojančios, gali būti nerealios. Žvelgiant atgalios, į tai, kaip amerikiečiai ir kinai suvokė vieni kitus kaip grėsmę šeštajame ir septintajame dešimtmečiuose, atrodo, buvo smarkiai perdėta. Sovietų grėsmės Vakarams vertinimo klausimas irgi buvo aštrių ginčų objektas Šaltojo karo metais. Požiūriai į Vokietijos klausimą dešimtojo dešimtmečio pradžioje vis dar stipriai yra veikiami atsiminimų apie ankstesnes Vokietijos pretenzijas į galią, nepaisant to, ar šie atsiminimai turi kokią nors svarbą dabartinei įvykių raidai. Kaip rimtai turi būti žiūrima į ne visai įrodytus mokslinius pranašavimus apie globalinį atšilimą? Baimė yra politinis produktas, kuris labiau nepastovus didelėms žmonių grupėms negu atskiriems individams. Klausimas, ko bijoma, netinka šaltam racionaliam grėsmių vertinimui ir atsargiai apskaičiuotai politikai. Kita komplikacija kyla iš to, kad lyderių baimės gali nesuprasti gyventojų dauguma, kaip tai išryškėjo amerikiečiams Vietnamo karo metu.

Antra priežastis yra ta, kad sunku atskirti pakankamai rimtas grėsmes, keliančias pavojų nacionaliniam saugumui, nuo grėsmių, kylančių dėl to, kad gyvenama ir veikiama konkurencinėje tarptautinėje aplinkoje. Kadangi saugumas turi būti apibrėžtas

konkurencinės aplinkos normų ribose, galima pasirinkti lengviausią kelią – apibrėžti visas grėsmes kaip nacionalinio saugumo problemas. Tačiau skirtumas tarp normalių iššūkių ir grėsmių visam nacionaliniam saugumui neišvengiamai išryškėja grėsmių skalėje, kurios apačioje galima išskirti ir kasdieniškas, rutiniškas, viduryje – ir rimtas, bet rutiniškas, viršuje – ir drastiškas, beprecedentines grėsmes. Kurioje būtent skalės vietoje problemos pradedamos teisėtai traktuoti kaip nacionalinio saugumo problemos, lemia labiau politinis sprendimas, o ne objektyvus faktas. Grėsmės nacionaliniam saugumui fiksavimas šioje skalėje per žemai gresia paranoja, resursų švaistymu, agresyvia politika ir rimtomis deformacijomis šalies vidaus politiniame gyvenime. Fiksuojant jas per aukštai, rizikuojama laiku nepasiruošti galimam dideliam antpuoliui. Silpnos arba užsiciklinusios siauroje ideologinėje ortodoksijoje valstybės sieks savo vidinėms sąlygoms suteikti „nacionalinės saugumo problemos" statusą, t.y. saugumo reikalavimus stums žemyn grėsmių skalės apačios link. Kai dominuoja politinės grėsmės, tai nacionalinio saugumo problemų ratas gali tapti labai platus.

Wæverio saugumo apibrėžimas (p. 50) pateikia vertingą pastebėjimą, akcentuojantį, kad vyriausybinis klausimo kaip saugumo problemos įvardijimas automatiškai legitimizuoja išskirtinių priemonių naudojimą. Čia peršasi akivaizdi išvada, kad perdėtas saugumo argumentų naudojimas gali valdymo procesą tik pastūmėti nuo konstitucinės praktikos prie autoritarinių metodų. Politinis tokio pasirinkimo charakteris turi būti vertinamas atsižvelgiant į konkrečią grėsmių ir valstybės pažeidumų visumą. Užpuolimo, politinės destabilizacijos ir blokados grėsmės visose valstybėse akivaizdžiai telpa į teisėtą nacionalinio saugumo kategoriją. Tačiau egzistuoja didelė pilkoji zona tarp šių akivaizdžių grėsmių ir normalių sunkumų tarptautiniuose santykiuose. Ar grėsmė žvejybos ištekliams, nekonkurentabili pramonė, grėsmės oro ir vandens švarumui gali būti laikomos

grėsmėmis nacionaliniam saugumui? O nelegali imigracija, kreditų teikimo ribojimas, radikalių politinių pažiūrų skleidimas, nelegali prekyba narkotikais? Kol aiškiai neatsakoma į šiuos klausimus, neįmanoma sukurti tvirto atskaitos taško nacionalinio saugumo politikos formavimui[3].

Valstybės analizė, pateikta ankstesniame skyriuje, akivaizdžiai demonstruoja, kad nacionalinio saugumo klausimų ratas yra platus ir apima karinį, politinį, ekonominį, socialinį ir ekologinį sektorius. Verta išanalizuoti grėsmių pobūdį kiekviename iš šių sektorių, kad turėtume bendrą supratimą apie teisėto nacionalinio saugumo problematikos turinį. Čia svarbu atsiminti, jog nacionalinio saugumo problemos turinį pirmiausia sudaro valstybių sugebėjimas išlaikyti savo nepriklausomą identitetą ir savo funkcinį integralumą. Taip pat verta prisiminti, kad nacionalinis saugumas yra konservatyvi sąvoka, kadangi ji siejama su egzistuojančiomis valstybėmis. Nuomonės smarkiai skiriasi, kiek vienos valstybės yra pageidaujamos ir kiek kitos gyvybingos. Tačiau nacionalinio saugumo analizė turi bent jau prasidėti egzistuojančių valstybių lygmeniu, nepaisant to, ar jos yra suvokiamos kaip pageidaujamos ir gyvybingos, ar ne.

Grėsmių tipai pagal sektorius

Karinės grėsmės

Karinės grėsmės sudaro tradicinių rūpesčių nacionaliniu saugumu branduolį. Karinė akcija gali grasinti visiems valstybės komponentams (paprastai taip ir atsitinka). Ji gali deformuoti, sugadinti ir suskaldyti fizinę bazę bei smarkiai pažeisti ekosistemą. Jos pasekmė gali būti institucijų iškraipymas ar sugriovimas bei valstybės idėjos nuslopinimas, sunaikinimas ar ištrynimas. Karinės akcijos gali ne tik suduoti smūgį pačiai valstybės pagrindinių apsauginių funkcijų esmei, bet ir grėsti gilesne žala socialiniams ir individualių interesų sluoksniams, kurie sudaro vals-

tybės superstruktūrų pagrindą ir yra ilgaamžiškesni negu jos. Stiprios valstybės bijo jėgos panaudojimo, nes tai gresia natūraliai susiklosčiusiu konsensusu paremto valdymo nuvertimu ir jo pakeitimu primestu prievartiniu valdymu. Silpnoms valstybėms yra sunku vertinti karinę grėsmę remiantis nacionaliniu pagrindu. Akivaizdu, kad bus sudaryta grėsmė valdančiajam elitui, tačiau priklausomai nuo interventų tikslų visuomenės dauguma gali sveikinti pokyčius arba būti indiferentiška jiems. Nepriklausomai nuo to, ar valstybė yra stipri, ar silpna, karinės akcijos kaštai žmogiškųjų resursų ir ekonominiu požiūriu bus vis tiek vienodai dideli.

Kadangi jėgos naudojimas labiau negu kitos grėsmės gali reikšti nepageidautinas pasekmes, tai karinėms grėsmėms tradiciškai teikiamas aukščiausias prioritetas nacionalinio saugumo politikoje. Karinė akcija gali sunaikinti šimtmečių darbą visuose kituose sektoriuose. Sunkiai iškovoti politikos, menų, pramonės, kultūros ir visos žmogaus veiklos pasiekimai gali būti sužlugdyti panaudojus jėgą. Kitaip tariant, žmogaus laimėjimams gali būti grasinama visai kitais metodais negu tie, kuriais remiantis jie buvo sukurti, todėl būtinybė užkirsti kelią tokių grėsmių įgyvendinimui yra pagrindinės valstybės karinės apsaugos funkcijos šerdis. Nugalėta visuomenė yra visiškai pažeidžiama nukariautojo galios, kuria remiantis gali būti siekiama įvairiausių tikslų – nuo vyriausybės restruktūrizavimo iki plėšimų ir prievartavimų, gyventojų naikinimo ir užkariautų žemių kolonizavimo. Jėgos naudojimo grėsmė stimuliuoja ne tik didelį susirūpinimą sociopolitiniu valstybės paveldu, bet ir šiurkštaus pažeidimo, atsirandančio dėl nesąžiningos konkurencijos priemonių naudojimo, jausmą. Didžiulę karinių grėsmių baimę atspindi tokie įvaizdžiai kaip romėnų sugriauta Kartagina, otomanų užkariauta Bizantija, europiečių kolonizuotos Šiaurės ir Pietų Amerika, Afrika ir Australija, nacių okupuota Lenkija ar nuniokojimas, galintis atsirasti dėl Trečiojo pasaulinio karo. Jie daug

paaiškina, kaip atsirado konstrukcija, susidedanti iš suverenių valstybių ir anarchinės tarptautinės sistemos. Jie taip pat parodo, kodėl išorinių karinių grėsmių egzistavimas gali būti patrauklus įrankis, kurį valdantis elitas gali panaudoti savo valstybės sociopolitiniam integralumui stiprinti ir taip palengvinti valdymą.

Karinės grėsmės lygmenys varijuoja ir gali turėti žvejybos laivų užpuolimo, baudžiamųjų antskrydžių, teritorinių užgrobimų, visiškos invazijos, kėsinimosi į taikių gyventojų būtį naudojant blokadą ar bombardavimą pavidalus. Tikslai irgi gali būti įvairūs ir varijuoti nuo sąlyginai nereikšmingų ir specifinių (amerikiečių karinių laivų įplaukimas į pakrančių vandenis siekiant pademonstruoti ekspansyvių teritorinės jūros pretenzijų nepripažinimą) iki reikšmingų ir bendrų (Brežnevo doktrina, kur karinis pranašumas užtikrino platų poveikio silpnesnių kaimynų politikai priemonių spektrą). Karinės grėsmės taip pat gali būti netiesioginės, tai yra netaikomos pačiai valstybei, bet nukreiptos į išorinius jos interesus. Į šią sąvoką telpa grasinimai sąjungininkams, laivybos linijoms, strategiškai išsidėsčiusioms teritorijoms. Gera netiesioginės grėsmės pojūčio pasekmės iliustracija yra Vakarų susirūpinimas naftos tiekimu.

Karinės grėsmės sudaro atskirą kategoriją kaip tik dėl to, kad jos remiasi jėgos naudojimu. Jėgos naudojimas griauna normalius taikingus santykius ir nutraukia diplomatinius santykius. Šia prasme netgi grasinimas jėga reiškia norą peržengti slenkstį, kuris skiria reguliarią konkurencinę politinių, ekonominių ir visuomeninių sektorių sąveiką nuo totalinės karo konkurencijos. Šio barjero egzistavimas ir potencialiai drastiškos jo peržengimo pasekmės sąlygojo išimtinę ir nuolat neproporcingai pabrėžiamą karinio saugumo svarbą, netgi tada, kai grėsmės kituose sektoriuose sudarydavo didesnį ir tiesioginį pavojų. Beveik visos valstybės turi karines pajėgas, kad galėtų gintis arba nubausti agresorių. Specifinės dėl to kylančios problemos ir jų dinamika bus nagrinėjamos septintame ir aštuntame skyriuose.

Politinės grėsmės

Politinės grėsmės grasina valstybės organizaciniam stabilumui. Jos gali pasireikšti kaip spaudimas vyriausybei vykdyti tam tikrą politiką, siekimas nuversti vyriausybę, atsiskyrimo judėjimų kurstymas, siekimas suardyti valstybės politinę sistemą, kad susilpnintų ją prieš karinę ataką. Valstybės idėja, ypač nacionalinis jos identitetas ir organizuojanti ideologija bei valstybės institucijos, išreiškiančios tą idėją, yra įprastiniai politinių grėsmių taikiniai. Kadangi valstybė iš esmės yra politinis junginys, politinių grėsmių reikia bijoti taip pat kaip ir karinių. Tai ypač svarbu, jeigu grėsmių taikinys yra silpna valstybė. Tačiau net jeigu valstybė yra stipri ir galinga, politinės grėsmės vis tiek gali kelti susirūpinimą. Pirmaisiais pokario metais Prancūzija ir Italija buvo stiprios nacionaliniu požiūriu, tačiau smarkiai susiskaldžiusios organizuojančios ideologijos požiūriu. Net Jungtinės Valstijos bijojo komunizmo įtakos savo politiniam gyvenimui. Abiem atvejais buvo bijoma, kad sėkmingas politinis įsikišimas galėtų atsipirkti dėl šalies orientacijos užsienio politikoje pokyčių.

Politinės grėsmės kyla iš didžiulės idėjų ir tradicijų įvairovės, kuri yra esminis tarptautinės anarchijos egzistavimo pateisinimas. Kalbant apie organizuojančias ideologijas, dvidešimtame amžiuje liberalios demokratinės, fašistinės, komunistinės, o dabartiniu metu ir islamo politinės idėjos praktiškai prieštaravo viena kitai lygiai taip pat, kaip monarchistinės ir respublikoniškos idėjos devynioliktame amžiuje. Kadangi prieštaravimai tarp šių ideologijų yra esminiai, tai vienų įsitikinimų valstybės gali jausti grėsmę iš kitas idėjas skelbiančių valstybių pusės. Viena iš išeičių – antiideologijos kūrimas, kaip darė amerikiečiai, sukūrę antikomunizmą, ir sovietai, sukūrę antiimperializmą. Tačiau tai pavojinga, nes negatyvių vertybių kultivavimas gali pradėti gožti pozityvias vertybes, kurias jos turėtų ginti, kaip atsitiko makartizmo laikotarpiu Jungtinėse Valstijose bei dar aštriau pasireiškė stalinizmo metais Sovietų Sąjungoje.

Ideologijų konkurencija yra nepaprastai sudėtinga. Todėl sunku nustatyti, kas turi būti laikoma pakankamai rimta politine grėsme, kad pateisintų nacionalinio saugumo etiketę. Iš vienos pusės atrodytų, kad jau vien priešišką ideologiją palaikančios valstybės egzistavimas sudaro grėsmę pagal principą „vienas supuvęs obuolys krepšyje sugadina kitus obuolius". Tokią grėsmę vertinant rimtai, tektų prieš tą valstybę imtis begalinio ir, ko gero, neįmanomo kryžiaus žygio, kurio kaštai gerokai pranoktų siekiamus tikslus. Grėsmės nacionaliniam identitetui yra kur kas atviresnės. Jos apima bandymus sužadinti atskirus etnokultūrinių grupių identitetus rūpimoje valstybėje. Tikslai gali varijuoti nuo nedraugiško noro apsunkinti kaimyno valdymą, kaip padarė Pietų Afrika Angolai ir Mozambikui, iki atsiskyrimo judėjimų skatinimo, kaip yra santykiuose tarp Sudano ir Etiopijos, bei ruošimosi kaimyninės valstybės aneksijai, siekiant inkorporuoti visus jos tautos komponentus, kaip kad buvo Hitlerio kampanijose ketvirtajame dešimtmetyje.

Nepriklausomai nuo to, ar politinės grėsmės yra ideologinės, ar nacionalinės savo charakteriu, labai svarbu skirti grėsmes, kurios yra sąmoningai sukeltos, ir grėsmes, kurios struktūriškai kyla iš užsienio siūlomų alternatyvų poveikio valstybės legitimumui. Sąmoningai sukeltų politinių grėsmių pavyzdžiai – tai grėsmės, plintančios į visas puses iš pulkininko Kadafio Libijos; Jungtinių Valstijų grėsmės, įvairiais laikotarpiais nukreiptos prieš radikalius režimus Kuboje, Čilėje, Gvatemaloje, Nikaragvoje ir kitur; Sovietų Sąjungos paramos komunistų partijoms kitose valstybėse Šaltojo karo metais sukeltos grėsmės; grėsmės, nukreiptos į Pietų Afriką dėl apartheido. Diplomatinio pripažinimo atsisakymas (dėl kurio kenčia Taivanis) taip pat yra sąmoningai sukeltos politinės grėsmės forma. Gali atrodyti, kad specifinės vienos valstybės politinės intervencijos į kitos valstybės vidaus reikalus užsitarnauja nacionalinio saugumo etiketę, tačiau netgi čia yra sunku nubrėžti ribas. Ar tokio pobūdžio propaganda

kaip „Maskvos radijas" ir „Amerikos balsas" turi būti laikoma grėsme nacionaliniam saugumui, ar bendros idėjų ir informacijos sąveikos dalimi? Propagandos parama panašių įsitikinimų politinėms grupuotėms pereina į tokių grupuočių išlaikymą ir kūrimą, o eventualiai – į kvazikarinius politinių žmogžudysčių veiksmus ir ginklų tiekimą sukilėliams. Tokia veikla, be abejonės, yra grėsmė nacionaliniam saugumui, tačiau ją gali būti nepaprastai sunku atskirti nuo kylančių iš valstybės vidaus nesutarimų, ką gali patvirtinti kiekvienas, besidomintis islamo politika Artimuosiuose Rytuose. Kaip Irano parama šiitams arabų valstybėse gali būti atskirta nuo jų pačių natūralaus politinio identiteto? Dėl šio sunkumo netgi sąmoningai sukeltose politinėse grėsmėse beveik visada aptinkama vidinio ir nacionalinio saugumo painiava, aprašyta ankstesniame skyriuje.

Politinės grėsmės taip pat gali būti struktūrinės, tai yra kylančios labiau iš situacijos pobūdžio negu iš vienų veikėjų intencijų kitų atžvilgiu. Plačiąja prasme, pavyzdžiui, galima teigti, kad visa dvidešimto amžiaus *Zeitgeist* sudarė politinę grėsmę monarchijos legitimumui. Irano šachas buvo paskutinis iš ilgo sąrašo tų autokratinių valdovų, kuriuos nuvertė masiniai įvairaus pobūdžio įsitikinimų politiniai judėjimai. Tokie įvykiai nesukelia sumišimo, tačiau jie gali sukelti tam tikrą nuostabą. Paslaptis yra ta, kaip tokios anachroniškos valdymo formos iš viso sugeba išlikti, kai visa sociopolitinė aplinka žlugdo jų legitimumą. Bandyti padaryti tokią vyriausybę saugią nuo politinių grėsmių laikui bėgant turi būti iš esmės neįmanoma.

Siaurąja prasme struktūrinės politinės grėsmės kyla tada, kai dviejų valstybių organizaciniai principai prieštarauja vienas kitam kontekste, kur valstybės negali ignoruoti viena kitos egzistavimo. Todėl jų politinės sistemos žaidžia viena su kita nulinės sumos žaidimą, nori jos to ar nenori. Tokio pobūdžio buvo santykiai tarp Pietų Afrikos ir juodųjų valdomų valstybių, ideologiniai santykiai tarp Kinijos ir Sovietų Sąjungos septintajame

dešimtmetyje, globalinės varžybos tarp Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos Šaltojo karo metais ir vis dar tokie išlieka ideologiniai ir nacionaliniai santykiai tarp abiejų Korėjų. Devintajame dešimtmetyje santykinė Vakarų Europos pliuralistinių demokratijų sėkmė paneigė ir taip netvirtą komunistinių režimų Rytų Europoje legitimumą. Jeigu struktūrinė grėsmė yra ideologinė, kaip tarp Rytų ir Vakarų Europos, tai egzistuoja baimė, kad valdančių institucijų legitimumas bus sužlugdytas. Jeigu ši grėsmė turi nacionalinį pagrindą, kaip yra tarp Pakistano ir Afganistano, Indijos ir Šri Lankos bei abiejų Korėjų, tai egzistuoja teritorinio padalijimo arba įsitraukimo į ilgalaikį konfliktą, arba – *in extremis* – absorbavimo baimė. Rasinis klausimas Pietų Afrikoje yra įdomus mišinys – valstybės padalijimas gali išspręsti šį klausimą, tačiau dauguma abiejose pusėse nori išlaikyti Pietų Afriką nepadalytą.

Kai vienos valstybės laimėjimai ir sėkmė automatiškai griauna kitos valstybės politinę reputaciją, tai šis procesas natūraliai veda prie vis labiau sąmoningai kuriamų politinės grėsmės formų. Indija ir Pakistanas yra ypač tragiškas šia kryptimi besivystančios struktūrinės politinės grėsmės atvejis. Istoriniai, geografiniai ir kultūriniai jų ryšiai neleidžia ignoruoti viena kitos. Abi valstybės pradėjo egzistuoti 1947 metais, pasiekusios didžiausią antagonizmą, kylantį iš nenusisekusių bandymų išlaikyti radžų sekuliarinį politinį integralumą. Šių valstybių organizaciniai principai nuolat grasina viena kitai; grėsmę stiprina tai, kad abi valstybės yra politiškai pažeidžiamos. Pakistanas yra organizuotas islamiškosios vienybės pagrindu ir dėl to palaiko valstybės apibrėžimą išskirtinai teologiniu pagrindu. Indija yra sudaryta sekuliariniu, federaciniu pagrindu ir gali egzistuoti tik kultivuodama įvairių religinių grupių sugyvenimą, įskaitant ir daugiau kaip 80 milijonų musulmonų. Tokiu būdu Indijos principas kelia grėsmę Pakistano pagrindiniam *raison d'être*. Anksčiau tai sudarė pagrindą Pakistanui bijoti, kad gali būti absorbuotas vis-

ką praryjančios Indijos, tačiau dabar labiau yra bijoma alinančio karo, kuris žlugdo Pakistano vystymosi perspektyvą. Panašiai ir Pakistano principas kelia grėsmę Indijos esminiam *raison d'être*, suponuodamas galimybę Indijos Sąjungai suskilti į keletą nepriklausomų vienos religijos valstybių. Toks Indijos suirimas leistų Pakistanui atsikratyti nuolatinio nepilnavertiškumo kur kas didesnės kaimynės akivaizdoje. Įtampa tarp šių valstybių yra aiškiai institucionalizuota jų ginče dėl Kašmyro. Kadangi šios provincijos gyventojų dauguma yra ištikima islamui, abi valstybės savo pretenzijas į šią provinciją vertina savo nacionalinio integralumo kontekste. Politinės grėsmės, keliamos Indijos ir Pakistano viena kitai, aiškiai apibrėžia kiekvienos iš jų nacionalinio saugumo problemos centrinį elementą ir teikia platų pagrindą painiavai tarp vidaus politikos ir nacionalinio saugumo[4].

Socialinės grėsmės

Socialines grėsmes gali būti sunku išskirti iš politinių grėsmių. Santykiuose tarp valstybių reikšmingos išorinės grėsmės socialiniu lygmeniu yra prieš nacionalinį identitetą nukreiptos atakos, kurios paprastai lengvai patenka į politinę sferą. Socialinės grėsmės dažnai yra didesnio karinių ir politinių grėsmių (tokių, kokias sudarė arabai Izraeliui ir nacistinė Vokietija slavų kraštams) junginio dalis. Žemesnio grėsmės intensyvumo lygmeniu net idėjų sąveika ir komunikacija gali sukelti politiškai reikšmingas socialines ir kultūrines grėsmes, kaip rodo islamo fundamentalistų reakcija į vakarietiškų idėjų skverbimąsi. Kalbos, religijos ir vietinės kultūrinės tradicijos dalykai yra svarbūs valstybės idėjai, ir gali prireikti juos saugoti arba ginti nuo viliojančio arba stelbiančio kultūrinių vertybių importo. Jei vietinė kultūra yra silpna ir maža, tai netgi specialiai nesuplanuoto atsitiktinio kontakto šalutinis poveikis gali būti griaunantis ir politiškai žalingas[5]. Netgi tokia stipri tauta kaip prancūzai bijo

amerikiečių „greito maisto" *(fast-food)* poveikio kulinariniam jų paveldui ir prancūzų kalbos erozijos dėl angliškų žodžių inkorporacijos.

Pagrindinis socialinių grėsmių kaip nacionalinio saugumo problemos sudėtinės klausimo dalies komplikuotumas yra tas, kad dauguma jų atsiranda valstybės viduje. Jei socialinis saugumas yra tradicinių kalbos, kultūros ir religijos bei etninio identiteto ir papročių išsaugojimas (su priimtinomis sąlygomis evoliucijai), tai grėsmės šioms vertybėms kur kas dažniau kyla iš valstybės vidaus, o ne iš jos išorės. Dirbtinės tautos valstybės kūrimo procesas dažnai yra nukreiptas į subvalstybinių socialinių identitetų slopinimą (arba bent jau į homogenizavimą) – tai rodo gausybė pavyzdžių. Bulgarai slopina turkų identitetą, taip pat ir turkai slopina armėnus ir kurdus. Baltijos tautos bijo rusifikacijos, o tibetiečiai – sinofikacijos. Irakas žudo ir perkeldina kurdus. Senovės Atėnų demokratija rėmėsi didžiule vergų klase. Indonezija remia Javos salos gyventojų migraciją į mažiau apgyvendintas salas. Daug šalių vykdė arba leido vykdyti žydų arba kitų svetimų mažumų pogromus. Subtili etninė pusiausvyra (Fidžis, Malaizija, Šri Lanka) gali privesti prie sistemiškos politinės diskriminacijos ir netgi pilietinio karo. Vidinės socialinės grėsmės būdingos silpnoms valstybėms. Jos negali būti realiai laikomos nacionalinio saugumo klausimais, išskyrus nebent tuos atvejus, kai jos greitina konfliktus tarp valstybių. Tai yra vienas iš baisių nacionalinio saugumo logikos prieštaravimų, kai subnacionalinių identitetų slopinimas laikui bėgant gali tarnauti stipresnių ir gyvybingesnių valstybių kūrimui.

Ekonominės grėsmės

Ekonominės grėsmės, be abejonės, yra pačios painiausios ir su jomis sunkiausia tvarkytis nacionalinio saugumo rėmuose. Pagrindinė problema, iškylanti dėl ekonominio saugumo idėjos, yra ta, kad normali rinkos ekonomikos dalyvių būklė yra rizi-

kos, agresyvios konkurencijos ir netikrumo būklė. Faktiškai žlugus centralizuoto planavimo ekonomikoms kaip alternatyvai rinkos ekonomikai, rinka tampa dominuojančiu modeliu rimtai ekonominei praktikai. Su visais savo nestabilumais ir netobulumais tai vis dar efektyviausias kol kas atrastas mechanizmas, kuriuo gali būti išlaikyti priimtini gamybos, paskirstymo, inovacijos ir augimo lygiai. Kad funkcionuotų efektyviai, rinka turi kelti pastovią bankroto grėsmę neefektyviems dalyviams. Kitaip tariant, rinkos ekonomikos dalyviai turi būti nesaugūs, jei norima, kad sistema kaip visuma veiktų taip, kad efektyviai teiktų turtą ir gerovę. Čia ir glūdi pagrindinis paradoksas: jeigu dalyviai *turi būti* nesaugūs, ką gali reikšti „ekonominis saugumas" rinkos kontekste? Gausybė ekonominių grėsmių patenka į rinkos žaidimo taisykles ir todėl logiškai jos negali būti traktuojamos kaip pakankamai išimtinės, kad pretenduotų į nacionalinio saugumo garantijas. Kurioje būtent spektro vietoje ekonominės grėsmės teisėtai tampa nacionalinio saugumo klausimais, yra nepaprastai sunkus ir ypač politiškas klausimas. Per dažnas nacionalinio saugumo reikalavimas paprasčiausiai reikštų vis didėjančią valstybės intervenciją į ekonomiką iki tokio taško, kur rinka jau nebegali funkcionuoti.

Dar viena komplikacija yra ta, kad valstybė – tik vienas iš daugybės ekonominio gyvenimo dalyvių tipų. Ypač taip yra rinkos ekonomikoje, kur nepriklausomų veikėjų įvairovės egzistavimas tarnauja ir kaip lemiama pliuralistinės demokratijos atrama. Tačiau tai reiškia, kad valstybės atsakomybė ir interesai nėra taip aiškiai apibrėžti ekonominiame sektoriuje, kaip jie yra apibrėžti politiniame ir kariniame sektoriuose. Ar vyriausybė turi siekti kontroliuoti (arba valdyti) nacionalinę ekonomiką, ar ji turi pabandyti sumažinti savo vaidmenį iki minimumo, apsiribodama tik bendra priežiūra, ir taip didinti kitų ekonomikos dalyvių veiksmo ir atsakomybės laisvę – yra centriniai daugumos politinių debatų klausimai. Ar turi vyriausybės kištis, kad

apsaugotų tas pramonės šakas, kurios negali konkuruoti, nes yra arba pernelyg naujos, arba pernelyg senos? Ar jos turi sutelkti dėmesį į tyrimų finansavimą kaip į ilgalaikės plėtotės ir konkurencijos stiprinimo priemonę? Ar iš tikrųjų jos gali kaip nors paveikti giluminius procesus, kurie lemia nacionalinės ekonomikos pakilimus ir nuosmukius? Ar galėjo ką nors padaryti antikos laikų atėniečiai, kad sustabdytų ekonominį savo nuosmukį, kai alyvų ir vynuogių auginimas išplito už Graikijos ribų, ir atgauti savo dominuojančią aliejaus ir vyno tiekėjų poziciją? Ar galėjo kuri nors Britanijos vyriausybė sustabdyti ilgalaikį nuosmukį, kilusį dėl pramonės įmonių ir gamybos organizacijos atsilikimo bei industrializacijos išplitimo į Vokietiją, Jungtines Valstijas ir kitur?

Viena vertus, nacionalinė ekonomika yra valstybės fizinės bazės dalis. Tačiau ji yra glaudžiai susijusi su organizuojančia ideologija ir instituciniais komponentais, kaip pažymėjo būsimi Rytų Europos valstybių reformatoriai Ekonominės savitarpio pagalbos taryboje devintojo dešimtmečio pabaigoje. Jos dinamika yra nepaprastai sudėtinga. Jos jautrumas gana dramatiškiems svyravimams yra menkai suvokiamas ir, nepaisant finansų ministrų ir ekonomikos teoretikų pretenzijų, nėra nei patikimai nuspėjamas, nei efektyviai kontroliuojamas. Todėl ekonomika yra kur kas komplikuotesnis taikinys grėsmėms negu daug konkretesni elementai – teritorija ir valdymo institucijos. Jei nėra įmanoma apibrėžti kieno nors normalių sąlygų ir nėra tiksliai žinoma, kokios priemonės padeda ar trukdo, tai sunku apskaičiuoti, kokie veiksmai gali kelti grėsmes. Kas gali atrodyti grėsmė trumpu laiko tarpu (naftos embargo ar pakeltos kainos), ilgainiui gali tapti racionalesnės energetikos kainodaros politikos ir efektyvesnio energijos naudojimo technologijų plėtotės stimulu.

Taigi rinkos sistemoje egzistuoja daugybė ir įvairių ekonominių grėsmių, kurios negali būti pagrįstai nagrinėjamos kaip grėsmės nacionaliniam saugumui. Žiauri užsienio importų konku-

rencija; savo eksporto apribojimai; kainų, valiutos ir palūkanų normos; manipuliacijos; sunkumai gaunant kreditus; skolų nemokėjimas ir daugybė kitų veiksmų gali turėti rimtų pasekmių nacionalinei ekonomikai. Jos varijuoja nuo mokėjimų balanso deficito ir nacionalinių pajamų mažėjimo iki nepageidaujamo spaudimo palūkanų normai ir valiutos vertei ir tradicinių pramonės šakų sugriovimo. Tačiau nepaisant kai kurių pasekmių žiaurumo šios grėsmės telpa į negailestingas ekonominio gyvenimo konkurencingoje rinkoje normas. Didžiulės galimybės, atsiveriančios dalyvaujant pasaulinėje rinkoje, gali būti išnaudotos tik savo pažeidumo kitų valstybių ekonominiams veiksmams padidinimo sąskaita. Nesugebėjimas konkuruoti ar adaptuotis yra šio žaidimo rizika. Ekonominės grėsmės tokiu atveju suvokiamos ne tik kaip kylančios iš ydingų užsieniečių veiksmų, bet ir kaip išplaukiančios iš atsakingų už valstybės ekonominius reikalus asmenų netinkamų veiksmų. Negatyvios dalyvavimo pasekmės turi būti vertinamos priešpastatant joms galimus stimulų, našumo ir turto nuostolius, atsirandančius pasirinkus autarkišką politiką.

Tokiu atveju ekonominės grėsmės ekonomikos sektoriuje didžia dalimi patenka į normalaus elgesio ribas ir negali būti lengvai ar aiškiai susietos su nacionalinio saugumo logika. Tačiau kai ekonominės grėsmės pasekmės išeina už ekonomikos sektoriaus ribų į karinę ir politinę sritis, tada gali iškilti trys šiek tiek aiškesni nacionalinio saugumo klausimai. Čia yra svarbūs savitarpio ryšiai tarp ekonominių galimybių iš vienos pusės ir karinių galimybių, galios bei sociopolitinio stabilumo – iš kitos.

Ryšys tarp ekonominių ir politinių galimybių yra gana specifinis, nors ir gerai suprantamas. Valstybės karinės galimybės remiasi ne tik svarbiausių strateginių žaliavų tiekimu, bet ir pramonine baze, pajėgia palaikyti karines pajėgas. Pagrindinėms galybėms tai reiškia pramoninį kompleksą, pajėgų gaminti platų naujausių ginklų spektrą. Kai strateginės žaliavos turi būti

įgyjamos už valstybės ribų, grėsmės tiekimo saugumui gali būti traktuojamos kaip nacionalinio saugumo klausimas. Taip Amerikos karinės pramonės šakos yra priklausomos nuo mangano ir nikelio tiekimų, nes nė viena iš šių žaliavų nėra gaminama Jungtinėse Valstijose reikšmingais kiekiais[6]. Susirūpinimas tiekimo patikimumu iš dalies sudaro pagrindą Amerikos interesui plėtoti technologiją, leidžiančią išgauti šiuos mineralus iš gilios jūros dugno. Panašiai Britanijos karališkasis laivynas tapo priklausomas nuo įvairių rūšių medienos laivų statybai tiekimo iš užjūrių, kai vidaus miškai plėtojantis laivininkystei pasidarė nepajėgūs susidoroti su paklausa. Grėsmės tokiems tiekimams gana greitai atsiliepia kariniam saugumui ir todėl gali būti traktuojamos beveik taip pat kaip ir karinės grėsmės. Panašiai ekonominis kai kurių pagrindinių pramonės šakų (tokių kaip plieno, laivų statybos, elektronikos) nuosmukis efektyvesnių užsienio gamintojų atžvilgiu kelia klausimus dėl valstybės sugebėjimo remti tinkamą kiekį nepriklausomos karinės produkcijos. Būti priklausomai nuo kitų valstybių karinių laivų ir naikintuvų tiekimo turi gana skirtingas pasekmes valstybei, negu būti priklausomai nuo išorinio prekybos laivų ar keleivinių lėktuvų tiekimo. Troškimas išlaikyti (arba įgyti) gamybos pajėgumus pagrindinėse pramonės šakose, susijusiose su karine gamyba, gali lengvai įtraukti nacionalinio saugumo poreikį į nacionalinės ekonomikos valdymą[7]. Šis procesas gali veikti ir kita kryptimi, kaip aiškiausiai iliustruoja branduolinė galia, kai karinių tyrimų ir plėtotės poreikis iškreipia investicinius prioritetus civilinėje ekonomikoje[8].

Antras klausimas tam tikra prasme yra tik kur kas platesnė pirmojo interpretacija. Jam rūpi ryšys tarp ekonomikos ir ne vien tik specifinių karinių galimybių, bet ir bendros valstybės galios tarptautinėje sistemoje. Jei smunka ekonomika, tai neišvengiamai turi smukti ir valstybės galia. Nuosmukis gali atsirasti tiek dėl vidinių, tiek dėl išorinių priežasčių. Jis faktiškai

gali būti už vyriausybės politikos poveikio priemonių ribų arba dėl politinės neefektyvaus elgesio inercijos valstybės viduje, arba dėl nesustabdomo naujų galybių kilimo. Viena vertus, poveikio priemonių trūkumas tokiai sudėtingai ir plataus masto problemai iškelia šią problemą netgi už nacionalinio saugumo ribų. Visa rašytinė istorija yra nuolat kylančių ir smunkančių galybių katalogas[9]. Nė vienos valstybės nesugebėjimas užimti lyderio poziciją visiems laikams anksčiau ar vėliau verčia prie to prisitaikyti. Netgi vis nesibaigiantis ekonominis nuosmukis, (pavyzdžiui, Britanijos) paprastai nėra laikomas ypatinga nacionalinio saugumo problema, nors jis ir smarkiai mažina valstybės karines galimybes.

Nepaisant to, ekonominės galimybės yra gyvybiškai svarbus pagrindas, kuo remiasi santykinis didžiųjų galybių statusas sistemoje. Todėl intensyvaus galybių priešiškumo laikotarpiu santykinė ekonominė sėkmė gali būti suvokiama kaip nacionalinio saugumo klausimas, nors tam prieštarauja sveikas protas ir išmintis. Britanija ir Prancūzija bijojo greitos Vokietijos ekonominės ekspansijos, o Vokietija bijojo Rusijos ekonominės ekspansijos nuo devyniolikto amžiaus pabaigos iki pat Antrojo pasaulinio karo. Iki devintojo dešimtmečio Jungtinės Valstijos bijojo sovietų ekonominės sėkmės perspektyvos, kuri būtų užtikrinusi pagrindą tokiai Sovietų Sąjungos galiai, kurios pakaktų grasinti amerikiečių įtakai. Dėl savo karinių ir politinių pasekmių santykinė priešiškos galybės ekonominė ekspansija gali būti suvokiama kaip grėsmė visai nacionalinio saugumo pozicijai. Toks tikrovės suvokimas suponuotų grėsmę, kurią Paulas Kennedy's suformulavo taip – augančios karinės išlaidos kylančiai priešo galiai kompensuoti paprasčiausiai gali pagreitinti nuosavos ekonomikos nuosmukį[10].

Trečias klausimas atsirado gana neseniai ir apima tai, ką bendrais bruožais galima pavadinti ekonominėmis grėsmėmis vidaus stabilumui. Jos atsiranda, kai valstybės vykdo ekonominę

strategiją, paremtą turto maksimizavimu per ekstensyvią prekybą. Laikui bėgant tokia politika priveda prie aukšto priklausomybės lygio nuo prekybos – reikia išlaikyti išaugusias kartu su didėjančia gerove socialines struktūras. Kai kurios šalys pradėjo specializuotis kaip žaliavų gamintojai ir priklauso nuo savo produktų pardavimo, tuo tarpu kitos tapo industriniais centrais ir priklauso tiek nuo žaliavų tiekimo, tiek nuo rinkų savo produktams. Australija, Gabonas ir Zairas yra ryškiausi pirmojo tipo pavyzdžiai, o Japonija, Singapūras ir Belgija – antrojo. Netgi valstybės, turinčios didelius vidinius resursus ir rinkas bei santykinai mažą BNP procentą užsienio prekyboje (pvz., JAV), gali būti smarkiai įtrauktos į prekybos struktūrą. Ten, kur egzistuoja tokie sudėtingi tarpusavio sąveikos modeliai, daugelis valstybių bus pažeidžiamos sutrikimų prekybos ir finansų srautuose[11].

Blogiausiu atveju tokie pažeidumai sukelia prievartavimo baimę, kada valstybės išnaudoja savo ekonominį pranašumą, kad išgautų politinių nuolaidų. Naftos politika aštuntajame dešimtmetyje šį grėsmės tipą ypač išryškino. Tačiau tokie nuogąstavimai paprastai yra kompensuojami gausių konkurencinės pasiūlos mechanizmų, egzistuojančių pasaulinėje rinkoje. Išskyrus retus atvejus, sistemos įvairovė yra linkusi pasiūlyti alternatyvius tiekėjus ir rinkas tam, kad sužlugdytų bandymus panaudoti ekonominius svertus specifiniams politiniams tikslams. Netgi gana gerą poziciją turintis ir gerai organizuotas naftos kartelis buvo gana greitai tokiu būdu nugalėtas. Vis dėlto tokių pažeidumų rizika gali sukurti racionalų pagrindą nacionaliniam saugumui vengti perdėtų ar asimetriškų priklausomybių, kurios galėtų atverti politinę ekonominio spaudimo naudojimo galimybę.

Kur kas platesne prasme ryšys tarp ekonomikos ir politinio stabilumo generuoja platų spektrą aprėpiančių plėtotės klausimų, kurie gali būti (ne be pagrindo) suvokiami kaip nacionalinio saugumo klausimai. Išsivysčiusioms valstybėms (t.y. efekty-

viems gamintojams šių dienų standartais) rūpestį kelia tai, kad sociopolitinėms struktūroms tampant priklausomomis nuo nepertraukiamų augimo tempų ir funkcinės specializacijos vidinis politinis stabilumas gali būti sugriautas dėl ekonominės sistemos kaip visumos sukrėtimų.

Mažiau išsivysčiusioms šalims ši problema yra kur kas aštresnė. Kadangi jos yra mažiau efektyvūs gamintojai, gali būti uždarytos į skurdo ir neišsivystymo ciklą, iš kurio nėra akivaizdaus išėjimo. Prekybos sąlygos yra palankesnės pramoniniams produktams, o ne žaliavoms, ir vėliau industrializaciją įgyvendinusios šalys patenka į rinkas, jau prisotintas aukštesnės kokybės prekių, negu jos gali pagaminti eksportui. Išorinių finansų pritraukimas modernizacinėms investicijoms lengvai priveda prie nepakeliamų skolų ir kapitalo ištekėjimo, kaip atsitiko daugumai Trečiojo pasaulio šalių aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose. Dalyvavimas pasaulinėje rinkos ekonomikoje, užimant tokias silpnas pozicijas, gali privesti prie netoleruotinų vidinių spaudimų. Vyriausybės gali atsidurti situacijoje, kurioje jos turi rinktis tarp savo skolų apmokėjimo ir kreditavimo sąlygų vykdymo mažindamos gyvenimo standartus, kurie ir taip jau yra prie milijonų žmonių skurdo ribos.

Dėl visų šios situacijos kraštutinumų ir plataus spektro galimų pasekmių ją ne be pagrindo galima apibrėžti kaip nacionalinio saugumo problemą. Ar toks apsisprendimas yra privalumas – tai jau kitas klausimas, nes neaišku, kaip šią problemą reikėtų spręsti nacionaliniu lygmeniu. Iškritimas iš pasaulinės ekonomikos (Birmos atvejis) ar protekcionistinės importo išstūmimo politikos vykdymas (tai bandė padaryti Argentina ir Indija) yra tik alternatyvūs keliai į stagnaciją ir nepriimtinai žemą pragyvenimo lygį. Apibūdinant ekonomiškai neišsivysčiusių valstybių ekonominį nesaugumą, dalis baisios tiesos glūdi aforizme, kad „vienintelis blogesnis už eksploataciją dalykas yra eksploatacijos nebuvimas".

Argumentas, kad visa tarptautinė sistema yra grėsmė mažiau išsivysčiusių valstybių nacionaliniam saugumui, susilieja su marksistine kritika, kad kapitalizmas yra sistema, kuri laikui bėgant yra grėsmė ir visiems tiems, kurie dalyvauja joje, ir tiems, kurie bando likti nuošalyje. Tačiau nei grandioziniai tokio masto argumentai, nei smarkai spaudžiamų vyriausybių rėmimasis nacionaliniu saugumu nieko nepakeis, kol paties vystymosi problema nebus geriau suprantama. Visos nacionalinės politinės ekonomijos įterpimas į nacionalinio saugumo kontekstą beveik garantuotai susiaurintų ginčus. Todėl esminis tokio pasirinkimo poveikis greičiausiai būtų klaidinančių, išlaidžių ir kontrproduktyvių, primestų jėga vystymosi modelių dažnėjimas. Raudonųjų khmerų eksperimentai Kambodžoje aštuntojo dešimtmečio pabaigoje yra ryškiausias pavyzdys, ir daugelio mažesnių beprotybių pūvantys vaisiai gali būti atrasti didesnėje Afrikos ir Azijos dalyje. Būtent ši pasaulinio masto kombinacija, gili krizė ir teorinis nemokšiškumas motyvuoja tokių organų kaip Palme's ir Brandto komisijos bandymus žiūrėti į šiuos klausimus per planetos saugumo prizmę, o ne nacionalinio saugumo lygmeniu[12].

Taigi nors ekonominių grėsmių, kaip nacionalinio saugumo problemos dalies, suvokimas kai kuriais atžvilgiais ir yra įtikinamas, vis dėlto turėtų būti vertinamas labai atsargiai. Ekonominės grėsmės primena valstybės ataką ta prasme, kad sąmoningi kitų valstybių veiksmai sukelia materialinius praradimus, įvairių valstybės institucijų įtampą ir netgi žymią žalą gyventojų gerovei ir ilgaamžiškumui. Paralelė su karine ataka nėra visai tiksli, nes karinė ataka peržengia aiškią ribą tarp taikaus ir agresyvaus elgesio, tuo tarpu ekonominė „ataka" – ne. Agresyvus elgesys yra normalus ekonominiuose reikaluose, o praradimo rizika yra dalis kainos, kurią reikia sumokėti už galimybę gauti pelną. Žiūrint iš šios perspektyvos, ekonominės grėsmės yra užsikariamos savo pačių valia *(self-inflicted)*, jeigu jau apsispren-

džiama dalyvauti gamybos ir mainų modelyje, kuriame tokie pavojai yra endeminiai. Antra vertus, gal ir nėra kitos išeities iš šios situacijos ta prasme, kad dauguma valstybių turi gana mažai pasirinkimo – dalyvauti ar ne.

Ekonominės grėsmės taip pat dar kartą iškelia vidaus politikos ir nacionalinio saugumo skyrimo dilemą – reikia kaltinti kitus dalyvius ar pačią ekonominę sistemą, ar blogos ekonominės veiklos priežastys labiau glūdi visuomenėse? Jei atsakymas yra vidinės priežastys, tada galima klausti, ar organizuojančios ideologijos yra netinkamai įgyvendinamos, o gal jos pačios kažkokiu būdu iš pagrindų yra klaidingos (šis procesas aiškiai pastebimas ryškėjančioje naujoje Gorbačiovo Sovietų Sąjungoje). Nepertraukiamas organizuojančių ideologijų testavimas, kvestionavimas ir modifikacija yra iš esmės vidaus politikos reikalas. Šiame procese glūdi realus pavojus, kad subnacionaliniai daliniai interesai (smunkančios pramonės šakos, profsąjungos, savivaldybės) stengsis uzurpuoti ekonominio saugumo idėją savo tikslams. Tik retkarčiais specifinės ekonominės grėsmės gali būti vertinamos kaip nacionalinio saugumo problema. Todėl bandymai paversti atskirus ekonominius klausimus nacionalinio saugumo problemomis, savaime aišku, turi būti vertinami labai atsargiai[13]. Aš dar nagrinėsiu šiuos klausimus plačiau šeštame knygos skyriuje.

Ekologinės grėsmės

Ekologinės grėsmės nacionaliniam saugumui, kaip ir karinės ar ekonominės, gali padaryti žalą fizinei valstybės bazei, ko gero, gana stambiu mastu, tiek, kad sukeltų grėsmę ir valstybės idėjai bei institucijoms. Tradiciškai ekologinės grėsmės buvo suvokiamos kaip atsitiktinės, kaip natūralių gyvenimo sąlygų dalis, ir todėl buvo laikomos daugiau likimo dalyku, o ne nacionalinio saugumo klausimu[14]. Žemės drebėjimai, audros, marai, potvyniai, cunamiai ir sausros gali padaryti tokio pat masto žalą vals-

tybei kaip ir karas (taip neseniai kilo potvyniai Bangladeše ir sausra Sahelio* valstybėse). Tačiau tai buvo suvokiama kaip žmonių kovos su gamta dalis, tuo tarpu nacionalinio saugumo klausimai kyla labiau iš žmonių tarpusavio kovos.

Beveik per visą istoriją aplinka labiau buvo santykinai pastovus pamatinis veiksnys negu savarankiškas klausimas. Tačiau šiame šimtmetyje dramatiškai didėjant žmogaus veiklos mastui, įvairovei ir tempui, kartu su greitu žinių apie planetos ekosistemą didėjimu aplinka nustojo būti nekintančiu pamatiniu faktoriumi. Žmogaus veiklos plėtra pradeda daryti didelę įtaką gyvenimo sąlygoms planetoje. Žinių (nors vis dar labai neišsamių) gausėjimas padeda suvokti įvykius kaip vis mažiau atsitiktinius ir labiau specifiškai priskirtinus aplinkos poveikiui. Rūgščių purškimas, šiltnamio efektą sukeliančios dujos ir ozoną naikinantys chlorofluorkarbonai *(CFCc)* jau yra užfiksuoti veiksniai. Šis nuolatinis priežasties-pasekmės ryšių atskleidimas vis labiau stumia ekologinius klausimus į žmonių gyvenimo, kartu ir į politikos akiratį.

Kai kurios mažesnio masto ekologinės grėsmės sujungia žmonių veiklą vienos valstybės ribose su tos veiklos pasekmėmis kitose valstybėse. Vienas pavyzdys yra valstybių sienas peržengiantis aplinkos teršimas (pavyzdžiui, tarp Jungtinių Valstijų ir Kanados) ar apimantis keleto valstybių teritorijas ar tarp jų tekančių upių teršimas (pavyzdžiui, Reinas). Kitas pavyzdys yra Nepalo miškų iškirtimas, kuris didina potvynius Bangladeše. Bandymai modifikuoti klimatą yra pavyzdys tokios veiklos, kuri gali įgyti nelauktų pasekmių netolimoje ateityje. Faktas, kad šios grėsmės nėra sąmoningai sukeltos, atskiria jas nuo daugelio kitų grėsmių rūšių, padarydamas jas, ko gero, labiausiai panašiomis į struktūrines grėsmes, atsirandančias politiniame ir eko-

* Sahelis – tai Vakarų Afrikos regionas, į kurį patenka šios neretai nuo sausros ir bado kenčiančios valstybės – Čadas, Malis, Mauritanija, Nigeris, Senegalas ir Burkina Fasas. *Spec. red. pastaba.*

nominiame sektoriuose. Tačiau jų pasekmės gali būti rimtos, ir nėra sunku įsivaizduoti vandens paskirstymo palei tokias upes kaip Nilas, Mekongas ar Indas problemą tampančia priežastimi karinės jėgos panaudojimui.

Didesnio masto ekologinės grėsmės sunkiau telpa į nacionalinio saugumo rėmus. Ozono sluoksnio plonėjimas ir šiltnamio efektas yra globaliniai fenomenai su globalinėmis pasekmėmis. Jei šios grėsmės materializuosis kokia nors konkrečia išraiška, kai kurios valstybės, be abejonės, pajaus jų smūgį. Nedaug nuo jūros lygio pakilusias šalis (Nyderlandus, Bangladešą, Maldivus, kai kurias Egipto dalis) ištiks katastrofa netgi dėl gana nežymaus jūros lygio pakilimo. Žymus atšilimas taip pat pakeis kritulių kiekio pasiskirstymą, greičiausiai sunaikindamas kai kuriuos šiuo metu labai produktyvius žemės ūkio rajonus, pavyzdžiui, Jungtinių Valstijų vidurio vakaruose *(midwest)*, kartu padidindamas kitų rajonų Kanadoje ir Sovietų Sąjungoje produktyvumą. Ši logika greitai priveda prie minties, kad planetoje galimos masinės žmogaus gyvenimo sąlygų transformacijos. Žymus atšilimas, t.y. bent keletu laipsnių, gali pakelti jūrų lygį dešimtis metrų. Žymus atšalimas galėtų sukelti ledynmečio sugrįžimą. Bet kuris iš šių įvykių visiškai pakeistų žmogaus gyvenamosios vietos geografiją, o tai nušluotų daugumą egzistuojančių socialinių ir politinių tarptautinės sistemos struktūrų.

Labai mažai valstybių turi galimybę pačios kontroliuoti šiuos makroprocesus, todėl apeliavimas į nacionalinį saugumą neturi praktinės reikšmės, kol jis negali būti susietas su kolektyviniu veikimu. Kolektyvinio saugumo požiūris, be abejo, iškelia savus grynai politinius klausimus. Jeigu ekosistema yra atsitiktinis kintamasis, tai visi žmonės gali suvokti savo dalyvavimą joje kaip likimo klausimą. Tačiau jei ji tampa (o tai ir vyksta) kintamuoju, paklūstančiu žmogaus manipuliacijai, tada kaštų ir naudos paskirstymas tampa karštu politiniu klausimu. Kai kurios valstybės (pavyzdžiui, Sovietų Sąjunga ir Kanada) gali gauti naudos

iš nedidelio atšilimo, o bet kokio masto atšalimas joms gali padaryti daug žalos. Su kitomis valstybėmis (pavyzdžiui, Mauritanija ir Maliu) gali būti atvirkščiai. Pridėjus prie šios nepastovios situacijos klaidas ir netobulumus, padarytus pirmaisiais bandymais manipuliuoti klimatu, bus lengvai matyti, kad globalinis konsensusas nėra akivaizdus atsakas į šią problemą. Su tokiomis galimai didžiulėmis pasekmėmis yra visai įmanoma įsivaizduoti gana netolimą ateitį, kurioje ekologinės grėsmės užims tą pačią padėtį kaip ir karinės ir kurioje karinių ir aplinkosaugos problemų sprendimo būdai sąveikaus tarpusavyje tarpvalstybinių santykių kontekste.

Ši karinių, politinių, socialinių, ekonominių ir ekologinių grėsmių visuma nesudaro statiško nacionalinio saugumo problemos turinio. Iš tikrųjų gana dramatiški pokyčiai prioritetuose tarp jų yra pagrindinė varomoji jėga poslinkiui nuo siauros karinių strateginių tyrimų srities platesnių tarptautinio saugumo tyrimų link. Karinės grėsmės vis dar išlaiko teorinę pirmenybę saugumo problematikoje, ir kol tarptautinė politika yra anarchiškai struktūrizuota, jos liks gyvybiškai reikšmingos ir svarbios. Tačiau praktikoje, ir ypač daugumai išsivysčiusių šalių, jų svarba mažėja lyginant su grėsmėmis kituose sektoriuose. Susirūpinimas kariniu saugumu tradiciškai maskavo klausimus, sudarančius pagrindą politinėms ir socialinėms grėsmėms[15]. Kartu su branduoliniu paralyžiumi, sukausčiusiu racionalų jėgos naudojimą santykiuose tarp didžiųjų galybių, politinio ir socialinio saugumo klausimai tapo labiau matomi ir reikšmingi. Kadangi karinio saugumo problematika tapo labiau statiška, ekonominio ir ekologinio saugumo turinys pasidarė labiau dinamiškas ir svarbesnis kasdieniams interesams. Padidėjęs žmogaus veiklos ir tarpusavio sąveikos lyginamasis svoris padidino ir praktinę tarpusavio priklausomybę, ir bendrą susirūpinimą pasauliniais įvykiais. Ekonominių ir aplinkos kaitos

procesų sąryšis tampa ypač matomas visoje sistemoje ir varijuoja nuo oro prognozių ir rūgščių lietų iki palūkanų normų, valiutų vertės ir biržų kainų.

Visi šie procesai, nuo supergalybių branduolinės galios ir tuo pat metu impotencijos iki Trečiojo pasaulio skolų naštos, kartu su Vakarų finansiniu stabilumu ir aplinkosaugos projektais, nurodo į tarpusavio priklausomybės saugumo klausimais svarbą. Jei tarpusavio priklausomybė yra svarbiausia, tai nacionalinio saugumo politika, nukreipta į pažeidumo mažinimą, pagal apibrėžimą gali būti tik dalis bet kokio apgalvoto atsako į iškeltus klausimus. Svarstant saugumo atskiruose sektoriuose tarpusavio priklausomybę, taip pat būtina kreipti dėmesį ir į grėsmių šaltinius.

Grėsmių veikimas

Klausimas, kada grėsmė tampa nacionalinio saugumo klausimu, priklauso ne tik nuo tos grėsmės tipo ir to, kaip valstybė suvokia ją, bet ir nuo tos grėsmės veikimo intensyvumo. Pagrindiniai veiksniai, sąlygojantys grėsmės intensyvumą, yra jos specifika, padėtis erdvėje ir laike, iškilimo tikimybės laipsnis, lyginamasis galimų pasekmių svoris ir ar grėsmės suvokimą (ne)aštrina istorinės aplinkybės. Kuo intensyvesnė grėsmė (visų kitų veiksnių nekintamumo atveju), tuo legitimiškesnis atsakas į ją yra nacionalinio saugumo pasitelkimas. Be abejo, problema yra ta, kad ne visi šie kintamieji gali būti tiksliai išmatuoti (arba net įvertinti) ir kad jie dažnai būna susipynę tarpusavyje taip, kad jų intesyvumo įvertinimas tampa labai problematiškas.

Specifinės grėsmės turi aiškų taikinį ir šaltinį. Pavyzdžiui, kaip britai suvokė vokiečių laivyną laikotarpiu nuo šio amžiaus pradžios iki Pirmojo pasaulinio karo ir kaip Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos strateginiai branduoliniai arsenalai grasino vienas kitam nuo septintojo dešimtmečio. Difuzinės grėsmės kyla greičiau iš procesų, o ne iš konkretaus veikėjo, objekto ar poli-

tinių veiksmų. Tokiu būdu komunizmo (ar kapitalizmo) plitimas, branduolinis platinimas (tiek ginklo, tiek civilinių jėgainių technologijos), terorizmas, ekonominės depresijos ir šiltnamio efektas yra plačių procesų, kurie dažnai identifikuojami kaip grėsmės, pavyzdžiai.

Erdvinis grėsmių išdėstymas gali būti suvokiamas pagal nutolimo nuo valstybės laipsnį. Ar grėsmės šaltinis yra tiesioginis kaimynas, kaip yra su Iranu ir Iraku, Šiaurės ir Pietų Korėja bei Graikija ir Turkija? Ar jis yra tam tikru vidutiniu atstumu, kaip buvo Japonija nuo Jungtinių Valstijų ketvirtajame dešimtmetyje arba komunizmas Vietname atrodė daugumai amerikiečių septintajame dešimtmetyje? Ar jis yra tolimas, kaip atrodė Čekoslovakija Chamberlainui 1938 metais? Nutolimo laipsnio matas intensyviausiai yra taikomas karinėms grėsmėms, kadangi teritorinis artumas stipriai koreliuoja su galimybe pradėti karinius veiksmus. Šios koreliacijos svarba iš dalies sumažėjo išvysčius atakos iš didelio nuotolio ginklus ir valstybinio terorizmo politiką. Ją gali paveikti ir aljansų politika (anglų–japonų aljansas 1902 metais) bei prekybos ir komunikacijų linijų (pagrindinių sąsiaurių) kontrolė. Tačiau strateginė kaimynystė vis dar išlieka svarbi mažoms ir vidutinėms galybėms, kurios ir sudaro didžiąją tarptautinės bendrijos dalį. Pakistanas nerimauja dėl Indijos, kadangi ji yra greta, o tuo tarpu Indija visiškai nefigūruoja Sudano interesuose.

Nuotolio laipsnis taip pat yra svarbus politinėms grėsmėms, ką parodo nekomfortabili Rytų ir Vakarų Vokietijos, Šiaurės ir Pietų Korėjos, Irano ir Persijos įlankos valstybių ar Indijos ir Pakistano kaimynystė. Nutolimo laipsnio svarba kariniuose ir politiniuose sektoriuose suponuoja tokias silpnų valstybių problemas, kur grėsmės šaltiniai faktiškai yra valstybės viduje. Nutolimo laipsnis daug mažiau yra svarbus ekonominėms grėsmėms, nors galbūt priešingai galėtų argumentuoti valstybės, esančios šalia ekonominės galios centrų, pavyzdžiui, Kanada

Jungtinių Valstijų atžvilgiu. Daugumai valstybių nutolimo laipsnis yra tiesioginė nuotolio funkcija. Tačiau kai kurioms (ypač toms didžiosioms galybėms, kurios suvokia savo saugumą globaline prasme) nutolimo laipsnis gali atspindėti ir kitus prioritetus. 1938 metais Britanija žiūrėjo į Čekoslovakiją kaip į „tolimą šalį", kai tuo pačiu metu viena jos pačios saugumo siena buvo Himalajuose. Panašiai ir Persijos įlankai Jungtinės Valstijos, nepaisydamos didelio nuotolio, suteikia aukštą prioritetą.

Laikini nutolimo laipsnio interesai greičiau keičiasi pagal laiką negu pagal erdvę. Ar grėsmė yra tiesioginė, ar jos išsivystymas ar įgyvendinimas užtruks kažkiek laiko? Kai kurias grėsmes šiuo būdu yra visai lengva įvertinti, o kai kurias ne. Pavyzdžiui, iki 1914 metų britai galėjo apskaičiuoti Vokietijos jūrinės grėsmės raidą laike, išsiaiškinę drednoutų surinkimo tempus Vokietijos laivų statyklose. Ko gero, ryškiausias pavyzdys būtų mobilizacijos grafikai, kurie vaidino tokį didelį vaidmenį Europos didžiųjų galybių saugumo percepcijose iki 1914 metų[16]. Tačiau kitos grėsmių rūšys laiko požiūriu, be abejo, yra labai komplikuotos. Niekas tiksliai nežino, kaip greitai ateityje gali pasireikšti smarkus klimato pasikeitimas, ir niekas tikrai nežino, kada turi būti pasiruošta efektyviam atsakui. Dauguma grėsmių (ypač procesinės grėsmės) laiko atžvilgiu yra labai neapibrėžtos. Dėl to tokios grėsmės kaip branduolinis platinimas, ginklavimosi varžybos, aplinkos teršimas, gyventojų perteklius ir ekonominė stagnacija yra linkę būti (arba linkę būti interpretuojamos kaip esančios) nuolat blogėjančios būklės. Kadangi nėra patikimo būdo įvertinti šių grėsmių riziką, jos sukelia nesibaigiančius ginčus, koks prioriteto ir skubumo lygmuo turėtų būti joms suteiktas.

Dauguma grėsmių, tarp jų ir branduolinės atakos grėsmė, turi dvi laiko charakteristikas. Pirmoji yra tiksli, nes yra žinoma, kiek minučių prireiks grėsmei įgyvendinti po to, kai bus priimtas sprendimas tai padaryti. Antroji yra labai nepatikima, nes grėsmė gali išlikti neapibrėžta, ir neįmanoma pasakyti, kada ji

bus, jeigu iš viso bus, panaudota. Šį modelį atitinka *OPEC* grasinimai nutraukti naftos tiekimą, taip pat dauguma karinės atakos grėsmių. Šioje konjunktūroje laiko mato logika įsilieja į tikimybių logiką – kokia yra tikimybė, kad bet kuri duota grėsmė bus faktiškai įvykdyta? Tikimybės skaičiavimas daugumai grėsmių nacionaliniam saugumui tipų yra akivaizdžiai nepatikimas užsiėmimas. Ar buvo didelė tikimybė, kad Sovietų Sąjunga įsiverš į Vakarų Europą per keturis dešimtmečius po 1945 metų? Ar globalinis atšilimas yra neabejotinas faktas? Ar pasaulio prekybos ir finansų sistema yra ties žlugimo riba? Niekas nežino tikslaus atsakymo, tačiau politiniai sprendimai vis tiek turi būti priimami jau dabar.

Vertinant grėsmes, tikimybė turi būti sugretinama kaip prieš prieša su pasekmėmis. Kokios rimtos bus pasekmės, jei grėsmė bus įvykdyta? Viso Vietnamo karo metu šiaurės vietnamiečiai turėjo daryti tokio pobūdžio apskaičiavimus. Jei jie tęstų (ar eskaluotų) savo kampaniją Pietuose, kokia būtų Jungtinių Valstijų kontraeskalacijos tikimybė ir kokia žala būtų padaryta Šiaurei, jei tokia kontraeskalacija įvyktų? Jie turėjo apskaičiuoti, kad didžiulės eskalacijos (pvz., branduolinio ginklo panaudojimo) tikimybė yra maža, ir todėl yra verta rizikuoti, netgi žinant, kad pasekmės gali būti katastrofiškos, jei amerikiečiai panaudos branduolinį ginklą. Ten, kur tikimybė buvo didesnė (pvz., padidėjęs konvencinio bombardavimo lygis), šiaurės vietnamiečiai apskaičiavo, kad jo pasekmės yra priimtinos dėl aukštesnių tikslų.

Tokio tipo grėsmių vertinimas sudaro saugumo politikos šerdį. Norint tiksliai įvertinti riziką ar tikimybę, be abejo, reikia sugebėjimo numatyti, kas yra akivaizdžiai sudėtinga tarptautiniuose santykiuose. Visuotinis pasiruošimas trumpam intensyviam karui 1914 metais, britų ir prancūzų suvokimas, kad galima Hitlerio grėsmė iki 1939 metų, Jungtinių Valstijų karas Vietname ir Irako mėginimas pasiekti greitą pergalę prieš Iraną 1979 metais rodo numatymo silpnumą ir menką jo tobulėjimą. Netgi

jei numatyti įmanoma, grėsmės intensyvumo įvertinimas yra painus dalykas. Branduolinio atgrasinimo logika atskleidžia sunkumus, kylančius bandant sulyginti didelę vidutinių grėsmių tikimybę su maža labai didelių grėsmių tikimybe[17].

Grėsmės taip pat turi istorinę dimensiją, kuri dar labiau apsunkina jų vertinimą. Istorinis aspektas daro poveikį grėsmių suvokimui. Grėsmė, kuri rezonuoja su valstybės istorine patirtimi, gali būti suvokiama perdėtai dėl ypatingo jautrumo jai. Rusai bijo sausumos invazijų dar nuo mongolų antplūdžio laikų tryliktame amžiuje ir trijų didelių invazijų iš Vakarų 1812, 1915 ir 1941 metais. Prancūzai bijo vokiečių invazijos dėl 1870, 1914 ir 1940 metų patirties. Amerikiečiai bijo netikėtos atakos dėl Pearl Harboro bombardavimo. Japonai ir britai bijo blokados dėl to, kad jų prekybiniai laivynai buvo nuniokoti priešų povandeninių laivų. Britai yra jautrūs diktatorių keliamoms grėsmėms, nes buvo Hitlerio apgauti Miunchene. Vokiečiai bijo infliacijos dėl savo patirties trečiajame dešimtmetyje. Graikai bijo turkų dėl priežasčių, atsiradusių dar prieš Bizantijos žlugimą 1453 metais. Tokios baimės lengvai užtemdo racionalų mąstymą ir skatina tam tikroms grėsmėms teikti didesnį prioritetą, negu jos objektyviai to yra vertos.

Kitas istorinis grėsmių aspektas yra tai, kad jos laikui bėgant nelieka pastovios, bet keičiasi, reaguoja į grasinimo priemonių plėtotę, taip pat valstybių evoliuciją, kuri keičia jų pažeidumo pobūdį. Raymondas Aronas šį fenomeną įvardijo „kaitos dėsniu", kurį jis apibrėžė taip: „karinė, demografinė ar ekonominė teritorijos vertė kinta kartu su kovos ir gamybos technika ir žmonių santykiais bei institucijomis"[18]. Karinė technologija yra akivaizdžiausias (tačiau ne vienintelis) šio dėsnio veikimo pavyzdys. Tam tikro tipo ginklai yra charakteringi tam tikram istoriniam periodui, o konkrečios šių ginklų galimybės didžia dalimi lemia valstybei tuo metu kylančių karinių grėsmių pobūdį. Jei-

gu gynyba nuolatos nesiplėtotų, kad atitiktų naujas ginklų galimybes, tai karinis saugumas smarkiai susilpnėtų. Įtvirtintos pilys ir miestai buvo gera karinio saugumo priemonė iki pradedant naudoti paraką ir patrankas, tačiau aukštos, santykinai plonos sienos, kurios saugojo nuo apgulties, kol nebuvo naudojami parako ginklai, tapo idealiais taikiniais artilerijai. Panašiai Britanija keletą šimtmečių buvo saugi už medinių savo laivų sienų, tačiau devyniolikto amžiaus viduryje daugybė atradimų garo energijos, metalo konstrukcijų ir patrankų gamybos srityse pavertė tokius laivus senienomis. 1870 m. tik beprotis būtų išdrįsęs pagalvoti apie rimtą kovą medinio korpuso buriniu laivu su priešu, turinčiu modernias karinio jūrų laivyno pajėgas. Tokio tipo pokyčiai daro įtaką visai sistemai, nes pirmasis, ėmęs naudoti naują karinę technologiją, turi, ko gero, lemiamą pranašumą prieš tuos, kurie nesugebėjo prie to prisitaikyti[19].

Politinių ir ekonominių grėsmių pobūdis taip pat keičiasi, ilgainiui reaguojant į vidinės valstybių struktūros raidą. Pavyzdžiui, daugumoje pasaulio dalių grėsmės teritorijai sumažėjo, nes istorinė nacionalizmo tendencija padidino tapatumą tarp žemės ir žmonių, taip sumažindama politinį aneksijos priimtinumą. Ši situacija smarkiai kontrastuoja su situacija, vyravusia devynioliktame, aštuonioliktame ir ankstesniuose amžiuose, kada sienos buvo kur kas nepastovesnės, o pagrindinė teritorinių perdavimų svarba kilo iš jų poveikio galios pusiausvyrai. Pažvelkite, pavyzdžiui, į Izraeliui kylančius sunkumus bandant įtvirtinti savo teritorinių užkariavimų legitimumą. Panašiai perėjimas nuo valdymo formų, paremtų paveldimumo principais, prie formų, kurių pagrindą sudaro atstovavimas ir/ar ideologija, pakeitė vyraujantį politinių grėsmių charakterį. Intrigos dėl sosto paveldėtojų linijos jau nebeužima centrinės vietos, kaip kad buvo niūriose vidaus ir tarptautinės politikos sąveikos zonose. Vietoje to vyksta abipusis kišimasis platesniame politinių frakcijų, partijų

politikos, rinkimų, maištų ir manipuliavimo viešąja nuomone kontekste. Grėsmė išsiplėtė nuo baimės, kad užsienis kišis į valdančiosios šeimos reikalus, iki baimės dėl išorinės masinės politikos korupcijos galimybės.

Ekonominės grėsmės pasikeitė ne tik dėl to, kad valstybės tapo mažiau pasitikinčios savo sugebėjimu išlaikyti vidines gerovės lygio normas, tačiau ir dėl to, kad atitinkamai šių dienų ekonominiams poreikiams pasikeitė prekių pobūdis ir šaltinis. Nafta, mineralinės rūdos, kompiuteriai ir automobiliai pakeitė šilką, arbatą, opiumą ir medieną laivų statybai kaip pagrindinius prekybos daiktus, tačiau nemažai daiktų (maistas, pinigai, ginklai, tekstilė) išlaikė savo nekintamą svarbą. Šie pokyčiai, taip pat nepertraukiama valstybių ekonominių vaidmenų ir galimybių evoliucija sukuria dinamišką interesų ir pažeidumų modelį, kuriam reikia nuolatinio atnaujinimo ir revizijos įvertinant ekonomines grėsmes. Sovietų Sąjungai tam tikro masto grėsmę gali sukelti maisto ir šiuolaikinių technologijų eksporto embargas, Jungtinėms Valstijoms grėsmę gali sukelti naftos eksporto apribojimai arba pokyčiai užsienio kapitalo įplaukų srautuose. Britanija, kaip parodė 1956 metų Sueco krizė, yra pažeidžiama finansinio spaudimo, o dauguma šalių (ypač Trečiajame pasaulyje) yra pažeidžiamos kainų manipuliacijų, paklausos jų eksporto produktams svyravimo ir kreditų gavimo apsunkinimo. Kadangi tarpusavio priklausomybė didėja visoje sistemoje, tokios ekonominės grėsmės kaip kreditavimo sustabdymas, pašalinimas iš rinkų ir pagrindinių importuojamų prekių atsisakymas gali įgauti pagreitį ir poveikį, kuris anksčiau asocijavosi tik su karinėmis grėsmėmis. Nors tik kelios valstybės yra pakankamai galingai įsitvirtinusios tarptautinėje ekonomikoje, kad sugebėtų taip panaudoti ekonomines grėsmes.

Šių veiksnių poveikis grėsmių intensyvumui ir kartu jų legitimumui, kaip nacionalinio saugumo klausimams, gali būti susumuotas čia pateikiamoje 3.2 lentelėje.

3.2 lentelė. Grėsmių intensyvumas

Aukštas intensyvumas	*Žemas intensyvumas*
Difuzinės	Specifinės
Tolimos (pagal erdvę)	Artimos (pagal erdvę)
Tolimos (pagal laiką)	Artimos (pagal laiką)
Mažai tikėtinos	Labai tikėtinos
Su mažomis pasekmėmis	Su didelėmis pasekmėmis
Istoriškai neutralios	Istoriškai aktualios

Išvados: grėsmių daugiaprasmiškumas

Dauguma grėsmių tarptautinėje arenoje jungia savyje daugybę sudėtingų veiksnių, kurie tiek tiesioginį jų poveikį, tiek ir plačias jų pasekmes paverčia labai neapibrėžtomis. Šis sudėtingumas didėja, kai grėsmės pradeda sąveikauti su priemonėmis, skirtomis toms grėsmėms atremti. Akivaizdūs pavyzdžiai – tai ginklavimosi varžybos ir prekybiniai karai. Net jeigu informacija nėra ribojama ir iškreipiama (kaip kad dažniausiai būna) ir net jeigu subjektyvus suvokimas atitinka realybę (kaip dažniausiai nėra), grėsmių painumas vis tiek reikalauja kruopštaus jų numatymo ir vertinimo. Objektyviai nedideli įvykiai, tokie kaip sovietiniai apribojimai įvažiuoti į Vakarų Berlyną, gali uzurpuoti pagrindines simbolines dimensijas sovietų-amerikiečių priešiškumo skaičiavime, tuo tarpu objektyviai milžiniškos grėsmės (pvz., globalinio klimato pasikeitimo grėsmė) gali būti nustumtos į prioritetų sąrašo pabaigą dėl savo difuzinio nepastovumo ir neortodoksiškumo. Biurokratinės tradicijos, inercija ir darbo pasidalijimas taip pat susiduria su šiuo procesu. Dauguma valstybių yra biurokratiškai kur kas geriau aprūpintos tam, kad galėtų reaguoti į karines grėsmes negu į grėsmes aplinkai.

Prie šių problemų prisideda natūralus atsakingųjų už nacionalinį saugumą polinkis apsidrausti mąstant blogiausio atvejo

sąvokomis. Blogiausio atvejo analizė turi pranašumą ne tik atspindint apdairų nepasitikėjimą kitais sistemos dalyviais (šis požiūris lengvai istorijos pateisinamas), tačiau ir sukuriant stiprią poziciją vidinėje kovoje dėl resursų paskirstymo. Pavyzdžiui, Jungtinių Valstijų karinis kompleksas, be abejo, buvo svarbiausias sovietų karinių pajėgų stiprumo ir efektyvumo advokatas[20]. Kai kas gali netgi teigti, kad valstybėms turi būti grasinama. Jei neegzistuos grėsmių, išnyks dalis pagrindinės hobsiškos valstybės funkcijos. Turint omenyje abipusę valstybių charakterio ir tarptautinės sistemos priklausomybę, ši logika veda arba prie anarchinės utopijos, arba prie vyriausybės žlugimo ir pilietinės netvarkos.

Galima daryti išvadą, kad nacionalinis nesaugumas yra labai komplikuotas fenomenas. Tam tikra prasme kiekviena valstybė egzistuoja grėsmių pasaulio centre. Šios grėsmės apibrėžia nesaugumą tuo būdu, kaip jos sąveikauja su valstybės pažeidumais, ir nustato nacionalinio saugumo kaip politikos problemos turinį. Deja, jos nesudaro aiškaus rinkinio apskaičiuojamų, nuolatinių ir sulyginamų rizikų, su kokiomis susiduria šachmatininkai ar bridžo lošėjai. Kadangi tarptautinės grėsmės tokios neaiškios ir kadangi žinios apie jas ribotos, nacionalinio saugumo politikos formavimas neišvengiamai yra labai netobulas menas. Jis reikalingas nuolatinio stebėjimo ir vertinimo bei kriterijaus nuspręsti, kada grėsmės tampa pakankamai intensyvios, kad jų atžvilgiu būtų imtasi atitinkamų priemonių. Kadangi grėsmių gali būti surasta visur ir kadangi nacionalinio saugumo resursai yra riboti, turi būti nustatyta tam tikra riba, žemiau kurios grėsmės būtų traktuojamos kaip nenuoseklios ir vertos tik stebėjimo.

Įmanoma pasirinkimo erdvė vis dar yra plati, nes kiekvienam resursus ir norą skirti juos nacionaliniam saugumui galima pasirinkti tarp santykinai pasyvios politikos, kol grėsmės neįgaus grėsmingo pavidalo, ir santykinai aktyvios politikos, pasitinkant jas, kol jos dar yra santykinai mažos arba tik potencia-

lios. Kadangi grėsmių skaičius didėja ir vis sunkiau jas visas kontroliuoti, kadangi egzistuoja tendencija priimti blogiausio atvejo požiūrį, tai aktyvi politika neturi teorinių ribų. Ji sukelia išsekimo, paranojos, agresyvaus įvaizdžio pavojų bei skatina perdėtą dėmesį žemo lygio grėsmėms, kurios paliktos ramybėje gal niekada nė neišsiplėtotų į rimtesnes problemas. Kita vertus, perdėtai pasyvi politika didina pavojų, kad grėsmės taps pernelyg didelės ir jų įveikimas pareikalaus pernelyg didelių kaštų. Tačiau tokia politika turi reikšmingą privalumą – leidžia skirti rimtas grėsmes nuo nereikšmingų. JAV politika dalinai iliustruoja abu šiuos kraštutinius atvejus. Perdėtai pasyvi politika trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose privedė prie to, kad buvo subombarduotas Pearl Harboras ir įvykiams pakreipti kita linkme prireikė visa apimtimi įsijungti į karą. Tuo tarpu perdėtai aktyvi Jungtinių Valstijų politika po 1947 metų atvedė prie to, kad grėsmės Amerikos saugumui buvo atrandamos vos ne kiekviename Žemės rutulio kampe[21].

Jeigu jau grėsmės gali būti įvertintos tik siejant su konkrečia valstybe, kuriai jos grasina, tai saugumo politika turi kreipti dėmesį ne tik į pačias grėsmes, bet ir į valstybės, kaip saugumo objekto, pažeidumą. Tai nėra akivaizdus dalykas, ypač silpnoms valstybėms. Geriausiu atveju priežasties-pasekmės ryšiai tarp grėsmių ir pažeidumų yra menkai suprantami netgi tokiose santykinai apskaičiuojamose formose kaip karinė ataka. Šaltojo karo metais niekas nežinojo, kaip plėtosis sovietų ataka Vakarų Europai, kaip ir niekas nežinojo, kad Pirmasis pasaulinis karas baigsis beviltiškoje padėtyje apkasuose arba kad Antrasis pasaulinis karas prasidės ne nuo miestų atakų dujomis iš oro. Grėsmių atskyrimo nuo normalios (arba bent jau priimtinos) veiklos problema yra kur kas didesnė ekonomikos ir politikos sektoriuose. Kiekviena protinga saugumo politika privalo, kaip jau buvo minėta šio skyriaus pradžioje, nagrinėti grėsmes dviem būdais – pirmiausia, dirbti joms iškilus (pvz., mažinti pažeidu-

mą ruošiantis gintis nuo invazijos), o antra – tvarkytis su grėsmių šaltiniais (pvz., siekti taikingai sureguliuoti ginčą). Problemos, kurias kelia sunkiai suprantamas grėsmių daugiaprasmiškumas nacionalinio saugumo politikos formavimui, išsamiai bus nagrinėjamos aštuntame skyriuje.

[1] Kjellis Goldmanas siūlo panašią schemą savo *Det Internationella Systemet* (Stockholm: Aldus, 1978), p. 64, cituota Bengt Sundelius, „Coping with structural security threats", ir Otmar Höll (ed.), *Small States in Europe and Dependence* (Vienna: Austrian Institute for International Affairs, 1983), p. 298.

[2] Įdomią diskusiją apie karines silpnų galybių problemas rasite Michael Handel, *Weak States in the International System* (London: Cass, 1981), pp. 77–94.

[3] Apie grėsmes žr.: C. F. Doran, K. Q. Hill and K. Mladenka, „Threat, status disequilibrium and national power", *British Journal of International Studies*, 5:1 (1979); Kenneth Boulding, „Toward a theory of peace", in Roger Fisher (ed.), *International Conflict and Behavioural Science* (New York: Basic Books, 1964), ch. 4; Dieter Senghaas, „Towards an analysis of threat policy in international relations", *German Political Studies*, 1 (1974), pp. 59–103; ir Ken Booth, „New challenges and old mind-sets: ten rules for empirical realists", in Carl Jacobson (ed.), *The Uncertain Course: New weapons, strategies, and mind-sets* (Oxford: Oxford University Press for SIPRI, 1987), pp. 39–66.

[4] Žr. Barry Buzan and Gowher Rizvi, *et al.*, *South Asian Insecurity and the Great Powers* (London: Macmillan, 1986).

[5] Šia tema žr. K. J. Holsti, *Why Nations Realign* (London: Allen and Unwin, 1982).

[6] Argumentaciją prieš perdėtą strateginių resursų saugumo pabrėžimą Amerikos atveju žr. Charles L. Shultz, „The economic content of national security policy"; *Foreign Affairs*, 51:3 (1973), ypač pp. 522–9.

[7] Išsamesnį ryšio tarp industrinės politikos ir gynybos interesų tyrimą žr. Gautam Sen, *The Military Origins of Industrialization and International Trade Rivalry* (London: Pinter, 1984).

[8] Barry Buzan and Gautam Sen, „The impact of military research and development priorities on the evolution of the civil economy in capitalist states", *Review of International Studies*, 16:4 (1990).

[9] Šia tema žr. William H. McNeill, *The Rise of the West* (Chicago: University of Chicago Press, 1963) ir The Pursuil of Powers (Chicago: University of Chicago Press, 1982); ir Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (London: Fontana, 1988). Argumentaciją prieš paprastą koreliaciją tarp ekonominio augimo ir karinės galios žr. James R. Schlesinger, „Economic growth and national security", in F. A. Sonderman, W. C. Olson and T. S. McLellan (eds.), *The Theory and Practice of International Relations* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1970), pp. 155–64.

[10] Kennedy, *ibid.*, pp. xv–xvi.

[11] Žr. R. O. Keohane and J. S. Nye, *Power and Interdependence* (Boston: Little Brown, 1977), ypač chs. 1 ir 2; Edward L. Morse, „Interdependence in world affairs", in J. N. Rosenau, K. W. Thompson and G. Boyd (eds.), *World Politics* (New York: Free Press, 1976), ch. 28; ir „Crisis in diplomacy, interdependence, and the politics of international economic relations", in Raymond Tanter and Richard Ullman (eds.), *Theory and Policy in International Relations* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1972); Wolfram F. Hanrieder, „Dissolving international politics: reflections on the nation-state", *American Political Science Review*, 72:4 (1978); Kenneth N. Waltz, „The myth of interdependence", in Charles P. Kindleberger, *The International Corporation* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1970); Barry Buzan, „Interdependence and Britain's external relations" in Lawrence Freedman and Mike Clarke (eds.), *Britain in the World* (Cambridge University Press, 1991).

[12] The Report of the Independent Commission on Disarmament and Security Issues, *Common Security: A programme for disarmament* (London: Pan, 1982); The Reports of the Independent Commission on International Development Issues, *North–South: A programme for survival*, and *Common Crisis: North–South cooperation for world recovery* (London: Pan, 1980, 1983).

[13] Naudingą šios srities apžvalgą žr. Klaus Knorr and Frank N. Trager (eds.), *Economic Issues and National Security* (Lawrence: Regents Press of Kansas, 1977).

[14] Įdomu pažymėti, kad Nacionalinio saugumo taryba Jungtinėse Valstijose domisi žemės drebėjimais ir netgi pavedė atlikti žemės drebėjimų rizikos Kalifornijoje tyrimą. *Science News*, 119:16 (18 April 1981), p. 254.

[15] Žr. Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer and Ole Wæwer, *The European Security Order Recast: Scenarios for the post-Cold War era* (London: Pinter, 1990), chs. 1–2.

[16] Apie tai žr. Maurice Pearton, *The Knowledgeable State* (London: Burnett, 1982), pp. 69–76, 117–39.

[17] Žr. Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies* (London: Macmillan, 1987), ch. 12.

[18] Cituojama pagal Frank N. Trager and Philip S. Kronenberg (eds.), *National Security and American Society: Theory, process and policy* (Lawrence: University Press of Kansas, 1973), p. 59.

[19] Detaliau šia tema ir šaltinių nuorodų žr. Buzan, *op. cit.* (išnaša 17), chs. 2–4.

[20] Žr., pavyzdžiui, *Soviet Military Power*, US Department of Defense, kasmet.

[21] Stanley's Hoffmannas įdomiai argumentuoja, kad saugumo politikos mastas didėja ne tik kartu su galios augimu, tačiau ir kaip padidėjusių pažeidumo ir grėsmės įsivaizdavimo rezultatas. Jis aiškina sovietinio saugumo politikos masto didėjimą dėl pirmosios priežasties, o Jungtinių Valstijų – dėl antrosios. Žr. „Security in an age of turbulence: means of response", in „Third World conflict and international security", Part II *Adelphi Papers*, no. 167 (London: IISS, 1981), pp. 4–5.

4 skyrius

SAUGUMAS IR TARPTAUTINĖ POLITINĖ SISTEMA

Ankstesni trys skyriai nagrinėjo didžiosios tarptautinių santykių partijos figūrų savybes. Šis skyrius, kaip ir kiti du, plačiau pažvelgs į šių šachmatų lentos prigimtį per valstybių elgseną apimančią ir formuojančią sistemą.

Tarptautinės anarchijos prigimtis

Kadangi valstybės iš esmės yra politiniai konstruktai, tai tarptautinė politinė sistema yra pagrindinė valstybių aplinkos dalis. Iš tikrųjų valstybes ir sistemą siejantis politinis ryšys yra toks artimas, kad kiekvienas, kalbėdamas apie jas kaip apie atskirus darinius, rizikuoja rimtai suklysti. Nors ir skiriamos tam tikrais analitiniais tikslais, valstybės ir tarptautinė sistema atstovauja priešingiems vientiso politinio fenomeno poliams. Tarptautinė politinė sistema yra anarchija, kurios pagrindinė charakteristika – aukščiausios valdžios nebuvimas. Tuo tarpu pagrindinis valstybių bruožas yra jų suverenitetas arba atsisakymas pripažinti bet kokią politinę valdžią, aukštesnę už jas pačias. Tokiu būdu valstybių prigimtis sąlygoja ir tarptautinės politinės sistemos prigimtį, o politinės sistemos pobūdis atspindi valstybės prigimtį. Jeigu elementai yra suverenūs, tai jų asociacijos sistema turi būti anarchija, o jeigu sistema yra anarchinė, tai jos nariai nepripažįsta jokios aukščiausios valdžios.

Šis ryšys yra ne vien tik sąmojinga tautologija. Jis reiškia, kad valstybės ir sistemos lygmenys tarpusavyje susiję, ir problemos, kylančios iš anarchinės sistemos prigimties, nėra vien tiktai sistemos problemos. Tarptautinės anarchijos, kaip sistemos, kritika neišvengiamai apims ir valstybių, sudarančių šią sistemą, esmines charakteristikas. Jeigu valstybes laikysime pagrindine žmonijos organizacijos forma, tada anarchija yra būtina ir neišvengiama sisteminė tos organizacijos pasekmė. Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, suverenios valstybės ir tarptautinė anarchija viena kitą sąlygoja ta prasme, kad kiekviena jų generuoja ir formuoja kitą. Apsibrėždamos ir gindamos save valstybės sukuria ir palaiko anarchinę sistemą. Anarchinė sistema, kita vertus, nustato struktūrą, sąlygojančią konkurencinę, *self–help* politinę aplinką, kurioje veikia valstybės. Ši dinamiška sąveika prasideda jau tada, kai svetimos žmonių bendruomenės užmezga pirmus kontaktus tarpusavyje, tai yra kai atsiranda pati sistemos idėja. Ji baigiasi tik tada, kai tarptautinę anarchiją pakeičia pasaulinė valstybė, o tai pakankamai tolimos ateities klausimas. Tarp šių pradžios ir pabaigos taškų abipusio sąlygotumo valstybių ir sistemos struktūros dinamika ir palaiko anarchijos tęstinumą[1].

Alternatyva anarchinei tarptautinei politinei sistemai yra arba visiškas jokios sistemos nebuvimas, arba tam tikra unitarinė sistema – pasaulinė imperija ar pasaulinė federacija. Nė viena iš jų kol kas neatrodo tikėtina. Tokių milžiniškų katastrofų kaip branduolinis karas nepergyvenusi žmonija negali grįžti į ikianarchinę sistemą, kurioje ryšiai tarp politinių vienetų buvo per silpni, kad pateisintų tarptautinės sistemos sąvoką. Kita vertus, nei esamos sąlygos, nei tariamos tendencijos neskatina pasaulinės vyriausybės atsiradimo. Valdžios pasiskirstymas tapo labiau difuzinis, o nepriklausomų valstybių skaičius nuolat auga. Abi šios tendencijos atitolina bet kokią hegemoniško ar imperinio susivienijimo galimybę. Nėra taip pat ir jokio politinio

konsensuso ar kokios nors organizuojančios ideologijos, kuriais galėtų remtis globalinė federacija, požymių. Nacionalizmas ir religija išlieka potencialiausi fragmentuotojai daugelyje planetos dalių. Komunizmo pretenzijos tapti transcendentine vienijančia ideologija žlugo. Kapitalizmas istoriškai siejamas su anarchine struktūra. Todėl anarchija norom nenorom išlieka dominuojanti tarptautinė politinė struktūra.

Atsižvelgiant į tai ir norint suvokti anarchijos vaidmenį nacionalinio saugumo problemai, būtina detaliai ištirti jos prigimtį. Pasirinkimas tarp anarchijos ir pasaulinės vyriausybės (hierarchijos) yra ne pasirinkimas tarp saugumo ir nesaugumo, bet tarp skirtingų saugumo problemos tipų. Esant anarchijai, problema kyla iš smurto ir intervencijos tarp valstybių grėsmės. Politinė dinamika paprastai yra oligarchinė: sistemoje dominuoja santykiai tarp reliatyviai mažos didžiųjų galybių grupės. Hierarchijos atveju problemos kiltų pasaulinės valstybės viduje, ginčijantis dėl galios pasiskirstymo ir kontrolės, panašiai kaip kinų ir romėnų „universaliose" imperijose. Vis dėlto anarchija yra politiškai emocionali sąvoka. Pagrindinis jos apibrėžimas – aukščiausios valdžios nebuvimas – yra neigiama sąlyga, kaip ir skurdas ar ligos, kurie charakterizuoja teigiamų ar normalių savybių, šiuo atveju – tvarkos, gerovės ir sveikatos trūkumą. Populiari anarchijos, kaip sinonimo chaosui ir netvarkai, vartosena sukuria neigiamą jos imidžą. Šis dominuojantis požiūris į anarchiją sąlygoja klaidingą supratimą apie tai, kaip veikia tarptautinė sistema.

Kaip jau minėta įvade (žr. p. 54–55), anarchijos sąvoka tarptautinėje sistemoje turėtų būti vartojama griežtai centrinės valdžios nebuvimo prasme. Šis nebuvimas nusako struktūrinę sąlygą, kuri padeda atsirasti konkurenciniams santykiams, bet nebūtinai iš to seka netvarka ir chaosas. Asociacija tarp anarchijos ir chaoso kyla iš Hobbeso vaizdinio apie žmonijos prigimtinę būklę[2]. Esant tokioms sąlygoms ir dideliam individų pažeidu-

mui, anarchija gali lengvai atvesti į chaosą. Bet, kaip jau buvo minėta, analogija tarp individų ir valstybių daugeliu atžvilgių yra klaidinga ir negali būti taikoma siekiant pagrįsti panašias prielaidas apie valstybes. Anarchija tarp valstybių gali baigtis arba nesibaigti chaosu, bet, žinoma, nebūtinai taip turi atsitikti (o dažniausiai ir visai neturi). Valstybės yra daug didesnės, ilgiau egzistuojančios, lengviau apginamos, labiau savarankiškos, jų yra mažiau ir jos ne tokios judrios kaip individai, todėl anarchinė sistema tarp jų turi daug daugiau galimybių išvengti chaoso nei tokia pat individų santykių sistema.

Kaip tik dėl to tarptautinės anarchijos struktūra automatiškai nereiškia kokios vienos dominuojančios nepriklausomų valstybių sistemos savybės (chaoso). Priešingai, ji tiesiog nustato keletą pagrindinių joje besireiškiančių santykių požymių (fragmentiški, konkurenciniai). Tų požymių nustatytose ribose gali atsirasti ar būti sukurta daug įvairių tarptautinių santykių modelių ir savybių. Saugumo analizės sisteminio lygmens centre yra faktas, kad viena struktūrinė forma gali būti išreikšta begale įvairiausių pavidalų. Tai reiškia, kad pati tarptautinė anarchija nėra saugumo problemos esmė. Vietoje to, kad būtų traktuojama kaip spręstina problema, anarchija teisingiau ir naudingiau turėtų būti vertinama kaip saugumo problemos formos apibūdinimas. Būtent todėl, kad tai yra tik forma, bet ne problema, anarchijos eliminacija nėra nei būtina, nei pageidautina saugumo problemos sprendimo dalis. Dėl savo ilgalaikiškumo, prieinamumo ir pavidalų įvairovės anarchija galėtų tapti sistema, kurios viduje būtų ieškoma išeities iš nesaugumo.

Anarchija nustato formą, kurioje beveik visi tikėtini požiūriai ir saugumo problemos sprendimai turėtų būti iškeliami. Bet kol sistema (kaip anarchija) turi vienintelę struktūrą, žinios vien apie tą struktūrą nesuteikia galimybės detaliai suvokti saugumo santykių pobūdžio toje sistemoje. Anarchija nesąlygoja saugumo-nesaugumo spektro reikšmių, išskyrus tai, kad paneigia bet

kurio iš ekstremumų dominavimą visoje sistemoje (bet ne atskirose sistemos dalyse). Radikalus, visą sistemą apimantis nesaugumas yra beveik neįmanomas tarptautinėje anarchijoje dėl to, kad, kaip jau minėta pirmame skyriuje, valstybinės struktūros beveik visada apsaugo daugelį žmonių nuo hobsiškojo pažeidumo teroro. Visiškas saugumas yra taip pat beveik neįmanomas todėl, kad anarchijos politinė fragmentacija visada sąlygoja tikimybę, jog vienas veikėjas pasipriešins kito veikėjo esminiams interesams. Absoliutus saugumas, šiaip ar taip, nepasiekiamas ir retai trokštamas žmonijos egzistencijoje. Esant anarchijai, tarp šių dviejų kraštutinumų įmanomi visokie saugumo pavidalai. Iš šio apibendrinimo kyla klausimai – kokie veiksniai daro tam įtaką? Kokios kitos tarptautinės sistemos gyvavimo sąlygos ar savybės daro poveikį saugumo lygio didėjimui ar mažėjimui?

Bandymas atsakyti į šiuos klausimus užima didžiumą likusios knygos dalies ir tam būtina apžvelgti pagrindines tarptautinių studijų literatūros kryptis. Trumpas atsakymas yra toks, kad saugumo problema negali būti iki galo suprasta nesuvokus tarptautinės sistemos struktūros ir jos kaip visumos veikimo mechanizmo. Šiame skyriuje paliesime daugelį politinių kintamųjų, išskyrus regioninio saugumo klausimą, kuris yra pakankamai svarbus ir tam reikia atskiro skyriaus. Ekonominiai kintamieji bus svarstomi šeštame, o kariniai – septintame ir aštuntame skyriuose.

Pradėti geriausia būtų nuo anarchijos santykio su sistemos idėja. Šį santykį atskleisti padeda Waltzo sistemos apibrėžimas, kuris apima vienetus, jų sąveiką ir struktūrą[3]. Anarchija yra struktūrinis sistemos komponentas. Jis nusako, kaip dalys arba vienetai (šiuo atveju valstybės) yra išsidėstę ir kokie ryšiai juos sieja. Viskas, ką jis pasako mums apie pačius vienetus, yra tai, kad jų yra mažiausiai du ir kad jie nepripažįsta aukščiausios valdžios. Viskas, ką mes sužinome apie jų sąveiką, yra tai, kad

ji yra pakankama suteikti prasmę sistemos idėjai. Egzistuoja begalė skirtingų anarchiškų sistemų, kurios varijuoja savo vienetų skaičiumi ir sąveikų galimybėmis. Anarchiška sistema gali susidėti iš dviejų, dviejų šimtų ar dviejų tūkstančių valstybių. Dviejų valstybių sistema neabejotinai reikštų, kad abi jos yra didelės galybės, tačiau augant valstybių skaičiui didės ir tikimybė, kad politinė fragmentacija atspindės netolygų galios pasiskirstymą. Šiuolaikinė sistema sudaryta iš mažiau nei dviejų šimtų valstybių, bet pagal visus prieinamus galios matavimo kriterijus silpniausios ir stipriausios valstybės skiriasi bent keletą kartų. Didėjant valstybių skaičiui, auga ir geografinė įvairovė, o istorinės raidos tendencijos leidžia daryti prielaidą, kad galia nepasiskirsto tolygiai. Ji labiau linkusi pasiskirstyti tarp keleto stiprių ir daugelio silpnų narių. Tokie pakitimai labai stipriai įtakoja saugumo santykių pobūdį sistemos viduje. Toliau nagrinėjama literatūra kaip tik yra skirta šiems klausimams.

Sistemos vienetų sąveikos intensyvumo skirtumai yra vienodai svarbūs tiriant anarchijos poveikį saugumui. Sąveikos lygmuo, būtinas pačios sistemos atsiradimui, yra turbūt gana žemas[4]. Tarptautinė sistema egzistuoja netgi tada, kai sąveikos greitis ir stiprumas yra suvaržytas ribotų arklių ir burlaivių transporto ir komunikacijų galimybių. Grėsmės ir pažeidumo dialektiką griežtai formuoja sąveikos technologijos. Maža keliamoji galia, ribota erdvė ir lėtos bei nepatikimos komunikacijos riboja prekybos ir investicijų galimybes, karo tikimybę. Tai sukuria strateginę aplinką su daugeliu izoliacinių savybių, ją iliustruoja ilgas istorinis laikotarpis iki šešiolikto amžiaus, kai kontaktai tarp pagrindinių civilizacijos centrų Kinijoje, Pietų Azijoje, Artimuosiuose Rytuose ir Europoje buvo visiškai nežymūs.

Palyginkime, pavyzdžiui, globalinį ekonominės, visuomenės ir karinės sąveikos intensyvumą penkioliktame ir vėlyvajame dvidešimtame amžiuose. Mūsų laikais sąveika tapo neįtikėtinai intensyvi. Didėjantį intensyvumą sąlygojo augantis gyventojų

skaičius ir kartu didėjančios technologinės, organizacinės ir finansinės galimybės bei stiprėjanti iniciatyva veikti. Intensyvumas reiškia, kad yra daugiau žmonių, darančių daugiau dalykų. Tai reiškia, kad žmonių veiksmai labiau pažeidžia kitų žmonių egzistencijos sąlygas tiek sąmoningai (reklama, propaganda, prekyba, karas), tiek nesąmoningai (transporto katastrofos, triukšmas, nedarbas, kultūrinis imperializmas). Šis poveikis gali būti teigiamas (prekyba, žinios) ir lygiai taip pat neigiamas (tarša, ekonominis nuosmukis).

Augantis tankumas yra ryškus daugelyje saugumo sektorių. Karinės galimybės pasiekė tokį lygį, kai didžiosios galybės yra pajėgios įtraukti į konfliktą visą planetą ir sukelti tokią destrukciją, kuri sunaikintų visą žmoniją. Politikos srityje idėjos dabar cirkuliuoja globaliai, daugelis klausimų sprendžiama pasauliniuose forumuose kaip įprastiniai dalykai, o industrinės demokratijos tapo universaliu pavyzdiniu plėtotės variantu, nors jo gali būti siekiama labai įvairiais keliais[5]. Ekonominiu požiūriu pasaulis vis labiau vienijasi į globalinę gamybos, prekybos ir finansų rinką, kurioje kraujotakos sistema yra efektyvesnis nei bet kada žemės, jūrų ir oro transporto tinklas, o jų nervų sistema yra pasauliniai elektroninių komunikacijų ir duomenų apdorojimo tinklai. Ekologijos srityje kolektyvinė žmonijos veikla sukelia regioninio ir globalinio masto efektus, kartu sukurdama bendrą likimą ir kolektyvinių veiksmų poreikį.

Tankumas, kaip ir galia, yra netolygiai pasiskirstęs. Abi šios sąvokos turi ryšį su išsivysčiusių ir besivystančių valstybių pasiskirstymu. Tačiau tankumo modelis yra labiau apimantis ir mažiau skaldantis negu galios pasiskirstymas. Didelės galios centrai reiškia separatizmą ir politinio susiskaldymo stiprinimą. Tuo tarpu tankumas pagal apibrėžimą apibūdina tai, kas sieja galios centrus tarpusavyje. Neatsižvelgiant į pagrindines globalines nelaimes, galima tikėtis ir tolesnio tolygaus tankumo augimo.

Kaip augantis tankumas įtakoja bendrą tarptautinių santykių pobūdį anarchiškoje struktūroje? Šis klausimas suponuoja pagrindinius liberalaus (o dabartiniu metu – neoliberalaus) požiūrio į tarptautinę sistemą klausimus[6]. Pagrindinė politinė stiprėjančio tankumo išdava yra didėjanti valstybių tarpusavio priklausomybė įvairiose srityse. Karinėje sferoje valstybių išlikimas priklauso nuo jų priešininkų suvaržymo, ypač abipusio branduolinio atgrasinimo kontekste. Ekonominėje sferoje jų gerovė ir išsivystymas priklauso nuo išorinių rinkų, resursų ir kreditų prieinamumo. Aplinkosaugos sferoje valstybės vis labiau priklauso viena nuo kitos, ribojant ekologiškai kenksmingą veiklą. Tarpusavio priklausomybė daro santykių nutraukimą labai brangų. Ji taip pat išplečia priemones, kuriomis valstybės gali įtakoti viena kitos veiklą. Tarpusavio priklausomybė nemažina konflikto, o gali jį didinti sukeldama valstybėms daug daugiau problemų, dėl kurių jų interesai ir aplinkybės išsiskirs. Bet kai tarpusavio priklausomybė yra stipri, mažėja jėgos panaudojimo galimybės. Toks panaudojimas ne tik pats tampa brangus, bet ypač brangios to pasekmės. Be to, ginkluota jėga nėra tinkama priemonė daugeliui tarpusavio priklausomybės problemų spręsti.[7]

Iš šių argumentų peršasi išvada, kad didėjant tankumui ir kitoms sąlygoms nekintant mažės karinio saugumo reikšmė, o didės nekarinių saugumo aspektų svarba užsienio politikoje. Natūralus didėjančio tankumo spaudimas tolsta nuo imperatyvo „kiekvienas už save", kuriuo vadovavosi karinis saugumas, ir pradeda vadovautis labiau ekonominiu imperatyvu: „specializuokis!"[8] Ši logika nekelia abejonių dabar, kai iš išsivysčiusių industrinių valstybių pasitraukė tokios pagrindinės pramonės šakos kaip plieno pramonė ir laivų statyba. Ji taip pat ryški tarptautinėje pagrindinių prekių – kompiuterių, lėktuvų, automobilių ir netgi ginklų – gamybos stratifikacijoje[9]. Aš grįšiu prie šių temų šeštame skyriuje.

Anarchiška struktūra tėra tik tarptautinės sistemos kaip visumos dalis, nors ir pagrindinė, todėl nenuostabu, kad ji pateikia tiktai vieną saugumo analizės komponentą. Sistemos struktūra apibrėžia tik bendrą saugumo problemos formą, neatsižvelgdama į detales. Sistemos požiūriu anarchijos poveikį saugumui labai sušvelnina fragmentacija ir tankumas. Kaip anarchijos pasekmės saugumui priklauso nuo to, kiek pačią anarchiją veikia kiti kintamieji, gali būti nustatyta nagrinėjant tris santykinai išplėtotas diskusijų apie politines saugumo problemos sudedamąsias dalis temas – valstybių charakteristikas, galios pasiskirstymo ir tarptautinės visuomenės poveikį.

Valstybių savybės

Waltzas teigė, kad teisinga sisteminė teorija neturi sieti sistemos su ją sudarančių vienetų charakteriu[10]. Tačiau šis skirtumas yra pagrįstas paties Waltzo sistemos ir struktūros sąvokų painiojimu. Teisybė, kad vienetų charakteristika nepatenka į struktūrą, tačiau pagal apibrėžimą (sistema = vienetai + sąveika + + struktūra) tai netinka sistemai[11]. Pagrindinė vienetų charakteristika (suverenitetas) ir sistemos charakteristika (anarchija) yra glaudžiai susijusios. Valstybės elgsenos aiškinimai vieneto lygmeniu (t.y. pagrįsti valstybės vidinėmis savybėmis ir dinamika) yra akivaizdžiai svarbūs saugumo analizėje. Jie yra sisteminio lygmens dalis tiek, kiek bendros sistemos valstybių charakteristikos įtakoja saugumo santykių kokybę.

Kaip jau buvo minėta antrame skyriuje, pagrindinis skiriamasis valstybių, kaip reiškinių klasės, bruožas yra jų įvairovė dydžio, kultūros, galios, politinio integralumo, ideologijos, geografijos ir kitais atžvilgiais. Ši įvairovė potencialiai pateisina anarchinės tarptautinės sistemos egzistavimą. Visiškai homogeniška valstybių sistema neturėtų jokio pagrindo, išskyrus logiką „maža – tai gražu", likti politiškai susiskaldžiusi. Galimas politinio homogeniškumo pasekmes saugumui pasigavo marksistai,

liberalios ir religinės teorijos, kurios teigė, kad karas baigtųsi tik tada, jei visos valstybės paklustų dominuojančiai ideologijai. Kol egzistuoja tam tikras istorinis pagrindas, patvirtinantis teoriją, kad liberalios demokratijos nekariauja viena su kita, komunizmo, islamo ir krikščionybės šalininkai privalo siekti pagrįsti savo idėjas empiriškai. Vis dėlto iki šiol tarptautinė sistema pasirodė pakankamai atspari ideologiniam homogeniškumui ir pakankamai vaisinga kurdama pagrindą politinei diferenciacijai. Jeigu ir egzistuoja privalumai saugumui dėl ideologinio homogeniškumo, tai jie vis tiek yra nepasiekiami.

Samprotavimuose apie valstybinio lygmens veiksnius, kurie įtakoja saugumo aplinką, kitos dvi charakteristikos gali būti vertingos. Tai skirtumas tarp *silpnų* bei *stiprių* valstybių, aptartas antrame skyriuje, ir valstybių dydis, minėtas kalbant apie fragmentaciją.

Kaip jau buvo minėta antrame skyriuje, stiprių valstybių (kuriose yra aukštas sociopolitinio sutelktumo lygis) kūrimas yra būtina, bet nepakankama sąlyga, norint pasiekti atitinkamą nacionalinio saugumo lygį. Skirtumas tarp silpnų ir stiprių valstybių veikia tarptautinės politinės sistemos struktūrą dėl to, kad pati anarchijos sąvoka išreiškia politinės fragmentacijos prigimtį. Jeigu valstybės yra stiprios, o fragmentacija akivaizdi, tai suteikia tvirtą pagrindą santykiams tarp valstybių. Jei jos yra silpnos, fragmentacija yra ne tokia ryški, tai ir santykiai tarp valstybių silpniau pagrįsti. Silpnos valstybės neužtikrina pakankamo saugumo savo piliečiams. Dėl tos priežasties, kad jų nestabilumas dažnai gąsdina kaimynus, o jų pažeidumas skatina kištis, šios valstybės gali lengvai sukurti nestabilią tarptautinio saugumo aplinką savo regione[12]. Vidinis ir išorinis jų silpnumas drauge sukuria uždarą nesaugumo stiprėjimo ratą. Todėl fragmentacijos tvirtumas yra pagrindinė saugumo anarchijoje sąlyga.

Dabartinė tarptautinė sistema šiuo atžvilgiu yra labai įvairi. Kai kurie regionai, tokie kaip Europa, Šiaurės Rytų Azija ir Šiaurės Amerika, susideda daugiausia iš stiprių valstybių.

Kituose regionuose, ypač Afrikoje ir Artimuosiuose Rytuose, yra daug silpnų valstybių. Sudėtingi istorinės evoliucijos variantai paaiškina situaciją, dėl ko susiklosto nelygus anarchijos išsivystymas, kai vienose dalyse susiskaldymas yra daug labiau institucionalizuotas nei kitose. Tai nekeista, nes valstybių sistema tik visai neseniai įgijo universalų pobūdį. Daugeliu atvejų ši situacija gali būti laikoma kaip tęsinys eros, kai valstybės užėmė tik dalį planetos teritorijos, o visą kitą sudarė imperijų, kolonijų ir ikivalstybinių darinių, tokių kaip gentys ar klanai, mišinys.

Nors dabar šiose teritorijose egzistuoja valstybės ir todėl jos yra tarptautinės sistemos dalis, užuot buvusios už jos ribų ar jai pavaldžios, daugelis naujų valstybių yra silpnos kaip valstybės, nepriklausomai nuo jų galios. Dėl tos priežasties jos tampa didelės kovos dėl galios arena, kuri nebūtų tokia žymi, jei jos būtų stiprios valstybės. Valstybių sistemos universalizacijos procese senesnės bei stipresnės sistemos dalies normos išplito apimdamos naujus narius, bet daugelis jų yra tokie silpni kaip valstybės, kad nesugeba tinkamai atlikti savo vaidmens sąlyginai išsivysčiusioje sistemoje. Šiuolaikinės sistemos normos gerokai apsunkina teritorijų okupaciją ir aneksiją, o tarptautiniai teisiniai ir materialinės pagalbos mechanizmai padeda paremti valstybes, kurios nepajėgia patenkinamai vykdyti valstybingumo funkcijų remdamosi vien tik savo ekonominiais ir sociopolitiniais resursais. Nepaisant to, silpnai išvystytos bei susiskaldžiusios idėjos ir institucijos daugelyje naujų valstybių sukuria palankią dirvą užsienio intervencijai ir suteikia galimybę tęsti senus dominavimo metodus, suteikiant jiems naują formą.

Nuo tada, kai tiesioginė teritorijos kontrolė nustojo būti pagrindinis tikslas, sumažėjo karinės grėsmės svarba santykiuose tarp didžiųjų galybių ir naujų valstybių. Šis pokytis iš dalies atspindi faktą, kad net silpnos valstybės gali pakelti ilgą ir brangiai kainuojantį pasipriešinimą okupacijai, neseniai patvirtintą

sovietų patirtimi Afganistane. Tačiau pačiose naujose valstybėse jėgos naudojimo apribojimai yra labai silpni ir daugelis politinių bei teritorinių klausimų išlieka spręstini. Vis dėlto pagrindinis pavojus silpnoms valstybėms yra jų neatsparumas politinėms grėsmėms. Tokios grėsmės nėra nukreiptos į šalies suvereniteto slopinimą, kaip karinis pasikėsinimas. Vietoje to jos siekia pakeisti (perorientuoti) valstybės politinę elgseną, manipuliuodamos grupuočių ginčais joje. Tokiu būdu valstybė A negrasina valstybei B paprastu, tiesioginiu būdu. Ji dalyvauja vidaus ginčuose tarp grupuočių b1 ir b2, remdama tą, kuri yra linkusi vykdyti jai naudingą politiką. Yra begalė galimų politinės intervencijos variantų. Jie svyruoja nuo paramos legalioms politinėms partijoms santykinai stabilioje politinėje sistemoje (tradicinė Sovietų Sąjungos parama komunistų partijoms) iki ginkluotos kovos skatinimo reikalingoje valstybėje ir karinės pagalbos teikimo (Jungtinių Valstijų parama kontroms Nikaragvoje). Intervencija gali būti nukreipta ir į vyriausybės ideologinės orientacijos pakeitimą arba į atsiskyrimo judėjimų valstybėje skatinimą. Bendra yra tai, kad užsienio galybės manipuliuoja silpnomis valstybėmis ir destabilizuoja jas, varžydamosi tarpusavyje dėl savo tarptautinės galios stiprinimo. Dėl to, kad silpnų šalių valstybinės struktūros suteikia tokią galimybę, vyriausybinis ir nacionalinis saugumas beviltiškai susipainioja, ir nacionalinio politinio gyvenimo klausimai sprendžiami platesniuose galingųjų valstybių politiniuose ginčuose. Prasidėjus dekolonizacijai, šį konkurencinės intervencijos modelį žymiai paveikė suskaldžiusi pasaulį globalinė kova tarp didžiųjų galybių. Šaltojo karo ir su juo susijusios bipoliarinės struktūros sunykimas turėtų sumažinti šį silpnų valstybių spaudimo šaltinį. Tačiau tai nepašalina politinio jų pažeidumo ir toliau gali skatinti kaimyninių galybių intervenciją. Lieka neaišku, ar po Šaltojo karo besiformuojančioje multipoliarinėje sistemoje intervencijos akstinai sumažins ar padidins šių valstybių nesaugumą.

Kol silpnos valstybės sudaro didžiąją tarptautinės bendruomenės dalį, aukštas nesaugumo lygmuo sistemoje yra neišvengiamas. Silpnose valstybėse aukštas vidinio nesaugumo lygis yra užprogramuotas. Šis nesaugumas pasklis ir į regioninius santykius. Vidinis nestabilumas apsunkins stabilius santykius su kaimynais. Pabėgėliai ir partizanai kirs sienas, o nestabilūs elitai stengsis išlaikyti savo pozicijas kultivuodami grėsmes iš užsienio. Išorinėms jėgoms bus sunku išlikti nuošaly nuo šių neramumų, ypač jei jos varžosi tarpusavyje dėl ideologinių, karinių ar ekonominių įtakos sferų. Silpnų valstybių nesaugumo dinamika yra labai ryški visais lygmenimis (vidaus, regioniniu, globaliniu) Persijos įlankos regione ir Artimuosiuose Rytuose. Šie ir kiti regionai rodo, kad anarchija nesuteikia saugumo, jei patys vienetai nėra stabilūs. Negalima atskirti sistemos ir jos vienetų saugumo. Zbignewas Brzezinskis beveik pripažino nacionalinio saugumo ir ydingos, iš silpnų valstybių sudarytos anarchinės sistemos ryšį, kai jis „regioninį konfliktą, išklibusių socialinių ir politinių struktūrų suirimą visuomenėse, nepajėgiose absorbuoti politinio didelio žmonių skaičiaus pabudimo", įvertino kaip vieną didžiausių grėsmių Jungtinėms Valstijoms (neskaitant sovietų galios)[13].

Vienintelė logiška išvada, sekanti iš šių argumentų, yra būtinybė remti plėtotės tendenciją, retoriškai kylančią iš Šiaurės–Pietų polemikos ir JT koridorių. JT labai aiškiai išreiškia silpnos valstybės problemą tarptautinėje anarchijoje. Jos tikslas yra ne pakeisti anarchiją kokia nors transcendentine pasaulinės vyriausybės forma, bet priversti ją geriau veikti, teikiant paramą silpnesniems vienetams. Redistribuciniai argumentai ir poreikiai, kurie sudaro pagrindinę jų išeigą, nors ir dažnai iškreipti slaptų interesų, patvirtina teiginį, kad anarchija išliks sutrikusi, nestabili ir neatspari konfliktams tol, kol silpnesnės jos narės nesustiprės kaip valstybės. Ir tik tada, kai jos galės sistemai suteikti daugiau tvirtybės užuot produkavusios trapumą, visa sistema taps stabilesnė.

Problema yra ta, kad mes neturime tvirtų žinių, kaip įdiegti plėtotės procesą tose vietose, kur jis neįvyko natūraliai. Egzistuojančios stiprios valstybės yra ilgos istorijos produktai, ir jeigu jų išsivystymas yra pavyzdys kitoms, tai ateitis slepia didelį karų ir perversmų asortimentą. Stiprios valstybės gali kištis į silpnų valstybių vystymąsi tik iki tam tikros ribos, kad nebūtų apkaltintos neokolonializmu. Kadangi toks kišimasis yra eksperimentinis, egzistuoja didelė neigiamų rezultatų rizika. Modernizacija nėra lengvas procesas. Jis apima masišką tradicinio gyvenimo būdo pakeitimą – beveik akivaizdu, kad tam bus priešinamasi, neretai net smurtinėmis priemonėmis. Dar nėra aišku, ar dekolonizacijos impulsas natūraliai, nors ir lėtai, ves stipresnių valstybių atsiradimo link, ar kai kuriose vietose pasibaigs vietinės savivaldos stagnacija ar net žlugimu. Brandto pranešimas ir kiti panašūs dokumentai yra visiškai teisūs teigdami, kad tarptautinis saugumas iš dalies priklauso ir nuo silpnų valstybių politinės ekonomijos stiprinimo[14]. Galima tik ginčytis, ar jų nurodymai, kaip tai padaryti, iš tiesų padeda surasti efektyvų problemos sprendimo kelią.

Daug labiau teoriškas požiūris į valstybės charakteristikų ir tarptautinės sistemos saugumo savybių ryšį kyla dėl valstybių dydžio vaidmens klausimo. Ar tarptautinis saugumas bus geriau užtikrintas esant lygesniam galios pasiskirstymui nei milžiniškiems nelygumams (kaip tarp Jungtinių Valstijų ir Burundžio), kurie dominuoja dabartinėje sistemoje. Galima ginčytis, ar vienodi pagal dydį vienetai daro anarchiją lengviau valdomą dėl to, kad kiekvienam iš jų yra sudėtinga mobilizuoti rimtam grasinimui pakankamą resursų kiekį (tariant, kad visi kiti veiksniai, tokie kaip valstybių stiprumas, irgi yra apytikriai lygūs). Ši logika gali būti plėtojama dviem kryptimis: į mažų valstybių anarchiją arba į supervalstybių anarchiją. Mažų vienetų logika yra populiari tarp daugelio Žaliųjų judėjimų. Ji propaguoja decentralizacijos ir dominuojančių galios koncentracijų pašalinimo

galimybės vertybes. Tačiau ji kritikuojama dėl nebelikusios galimybės išnaudoti masto ekonomiją, o žvelgiant iš istorinės perspektyvos yra labiau praeities dalykas.

Istorinės raidos tendencija yra nukreipta į vis didesnių politinių junginių formavimąsi. Iš pradžių miestai-valstybės disponavo galia, pakankama sukurti didžiąsias imperijas, ir per pirmus keturis civilizacijos tūkstantmečius lėtai grobė barbarų ir primityvių tautų teritorijas. Visai neseniai tautinės valstybės sukūrė kitą politinio jungimosi modelį. Vokietijos ir Italijos susivienijimas praeitame amžiuje tapo ankstesnių formų transformacijos pavyzdžiais. Didžioji dalis dabartinės sistemos yra pagrįsta tautinės valstybės idėja, nors dažnai ji yra neveiksminga dėl jau antrame skyriuje minėtų priežasčių. Tai yra nepaisant to, kad Europoje tautinė valstybė yra neretai vertinama kaip esanti nepakankamo dydžio, kad galėtų atlikti daugelį ekonominių ir gynybinių funkcijų. Įdomu pasvarstyti, ar daugelis naujų valstybių, kad ir turėdamos begalę kitų rūpesčių, pačios priėmė valstybės formą, ar joms ji buvo primesta, nors šią valstybės formą labiau išsivysčiusiose ir istoriškai nuoseklesnėse sistemos dalyse išstumia geografiškai didelės „supervalstybės". Netgi Europoje, tautinės valstybės idėjos gimtinėje, gilus integracijos procesas byloja apie esmingą senos formos atsisakymą. Keturiasdešimt Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos dominavimo metų katalizavo naujos politinio jungimosi stadijos atsiradimą, parodydami, kad dabartinėmis istorinėmis sąlygomis tik kontinentinio masto valstybės gali įgyti didžiosios galybės statusą[15]. Tokios šalys kaip Kinija, Indija ir Brazilija turi dydžio pranašumą, ir tai jau aiškiai atsispindi regioninėje ir globalinėje jų pozicijoje, tačiau turėtų būti pakankamai įvertintos ir jų vystymosi problemos. Integracijos sunkumai Europos Bendrijoje iliustruoja problemas, kurios kyla atsiskyrimo nuo pažįstamos, bet netinkamos senesnės formos procese ir bandant pasiekti masto ekonomijos teikiamus pranašumus aukšto sąveikos intensyvumo sąly-

gomis. Japonija yra sudėtingoje kryžkelėje – ji yra didelė, klestinti ir labai susitelkusi valstybė, tačiau neturi jokių perspektyvų pasiekti geografinio supervalstybės dydžio.

Sistema, sudaryta iš santykinai mažo skaičiaus santykinai didelių vienetų (supervalstybių, bet nebūtinai supergalybių Šaltojo karo prasme, o labiau tradicinių didžiųjų galybių), bus saugesnė. Tokie vienetai geriau sugebės išnaudoti masto ekonomiją ir sutelkti resursus gynybai ir vystymuisi, taip pat efektyviau suvienyti tarptautinius interesus negu įmanoma esant dabartiniam susiskaldymui. Kaip rodo Kinijos atvejis, netgi santykinai neišsivysčiusi supervalstybė gali skirti pakankamai resursų gynybai ir pasiekti veiksmingas lygiąsias tarp jos ir pažangesnių supergalybių. Branduolinės pusiausvyros sąlygotas karinis paralyžius ne tik išsaugo į anarchinę sistemą, bet ir labiau palaiko nusistovėjusius valstybių pavidalus palyginus jį su labiau nepastoviu paprastosios galios pusiausvyros režimu. Jungimasis į supervalstybes galėtų kompensuoti stipriai tarptautinėje sistemoje įsišaknijusius ekonominio ir industrinio pajėgumo skirtumus. Supervalstybių pasaulyje būtų lengviau pasiekti tiek daugiašalį atgrasinimą per branduolinės atakos galimybių pusiausvyrą, tiek tam tikrą atsiribojimą nuo pažangesnių ekonomikų dominavimo silpnesniosioms.

Antra vertus, šie valstybių dydžio teikiami pranašumai gali turėti ir saugumo nuostolių. Jungimasis į supervalstybes neišvengiamai pažeidžia tautinės valstybės sintezę, kuri yra efektyvi tarpininkavimo tarp valstybės ir piliečių sistema. Jungtinių Valstijų istorija rodo, kad stipri valstybė gali būti sukurta kontinentiniu mastu, nors ypatingo didelio imigrantų skaičiaus teikiamo pranašumo pasikartojimas yra abejotinas kur nors kitur, išskyrus Braziliją. Dabartinė nacionalistinė netvarka Sovietų Sąjungoje atskleidžia daugiataučio darinio pavojus ir trapumą. Išskyrus natūralias supervalstybes, tokias kaip Kinija, supervalstybės dydis gali būti pasiektas tik rizikuojant sukurti silpną milži-

niško masto valstybę su visomis su tuo susijusiomis vidaus ir tarptautinio saugumo problemomis. Labai skirtingais būdais vykdomi politiniai eksperimentai Indijoje ir Europos Bendrijoje bando savo teritorijose suvienyti skirtingas nacionalines ir religines grupes į politiškai vientisą formą. Vienas didžiausių saugumo klausimų dvidešimt pirmame amžiuje bus, ar platesnės civilizacijos identitetas galės sėkmingai sukurti sociopolitinį pagrindą stiprioms supervalstybėms Europoje ir Pietų Azijoje.

Sistemos struktūros sąvokos privalumai ir trūkumai saugumo analizėje

Diskusija apie supervalstybių pasaulį nukreipia mus į bendriausią ir ilgiausiai išsilaikiusią nuostatą analizuoti tarptautinį saugumą remiantis sistemos struktūros sąvoka. Čia patenka ir galios pasiskirstymo arba „poliariškumo laipsnio" – iš esmės tarp pagrindinių sistemos galybių skaičiaus – sąvokų vartojimas, darant išvadas apie sistemos stabilumą karo tikimybės ir sąveikos intensyvumo požiūriu. Waltzo schemoje galios pasiskirstymas yra paviršutiniškiausias sistemos struktūros lygmuo (lyginant su gilumine pačios anarchijos struktūra)[16]. Vis dėlto ši sąvoka susilaukė daugiausia dėmesio struktūrinėje analizėje, įskaitant ir paties Waltzo darbus. Tokios susidomėjimo asimetrijos priežastys kyla iš dalies dėl poliariškumo pokyčių, o tuo tarpu giluminė struktūra faktiškai lieka nepakitusi, bet svarbiausia turbūt dėl to, kad dėl Antrojo pasaulinio karo įvyko labai didelis poslinkis iš multipoliarinės sistemos (istorinė norma) į bipoliarinę (retenybė). Kadangi Jungtinės Valstijos jautėsi esančios šio poslinkio centre, tai Amerikos mokslininkams atsirado natūralus interesas tirti jo reikšmingumą.

Pirmame etape buvo suformuota skirtingų sistemos struktūrų tipų klasifikacija. Mortonas Kaplanas, pavyzdžiui, identifikuoja šešis sistemos tipus (ne visi yra anarchijos): galios pusiausvyros, laisvas bipoliarinis, griežtas bipoliarinis, valstybinio

veto *(unit-veto)*, universalus ir hierarchiškas[17]. Galios pusiausvyros modelis kyla iš Europos valstybių sistemos, egzistavusios iki 1914 metų, laisvas ir griežtas bipoliariniai modeliai atspindi atitinkamai vėlesniąją ir ankstesniąją Šaltojo karo būsenas, o likusieji numato teorines galimybes, kurios neturi šiuolaikinių atitikmenų. K.J. Holsti's pateikia tokius keturis modelius – hierarchiškas, difuzinis, difuzinis blokinis ir poliariškasis; o Richardas Rosecrance'as siūlo sudėtingesnę schemą, pagrįstą keturiais kintamaisiais: susisluoksniavimas, poliariškumas, galios pasiskirstymas ir homogeniškumas[18]. Šios pastangos sukėlė įdomius teorinius debatus, kaip ir Kaplano bandymas suformuluoti galios pusiausvyros sistemos taisykles, tačiau jos nepateikė aiškių išvadų, kokios skirtingų struktūrų pasekmės saugumui.

Pavyzdžiui, Holsti's teigė, kad nė vienas jo nagrinėjamų modelių nesuteikia daugiau saugumo nepriklausomiems politiniams vienetams jų viduje nei bet kuris kitas[19]. Kol modeliai sukuria skirtingus tarptautinių santykių stilius, saugumo rizika, kurią jie sukelia savo nariams, yra tiktai skirtinga, bet ne akivaizdžiai aukštesnė ar žemesnė. Buvo iškelta keletas įdomių hipotezių. Rosecrance'as teigė, kad bipoliarinėje sistemoje tarptautinės agresijos bus retos, bet didelės, o labiau difuzinėse sistemose jos bus dažnesnės, bet ne tokios didelės. Jis taip pat teigė, kad homogeniškesnės sistemos (tai yra tos, kuriose organizuojančių ideologijų skirtumai yra santykinai nedideli) bus mažiau linkusios į tarptautinius konfliktus negu tos, kuriose ideologiniai skirtumai yra dideli[20]. Deja, dėl esminių klausimų nesutariama. Nuomonės, susijusios su centriniu dabartiniu klausimu dėl bipoliarinės galios pusiausvyros sistemos poveikio, visiškai prieštarauja viena kitai. Rosecrance'as teigė, kad griežta bipoliarinė sistema yra „labiausiai užsispyrusi" tarptautinio konflikto kontrolės požiūriu[21]. Šis jo teiginys remiasi ankstesne Johno Herzo pozicija, kad bipoliarinė sistema sukuria absoliučiausią saugumo dile-

mos formą[22]. Karlas Deutschas ir Davidas Singeris teigė, kad saugumo požiūriu multipoliarinės sistemos yra pranašesnės už bipoliarines; tuo tarpu Michaelas Haasas nesutiko, atrasdamas gerų savybių ir trūkumų abiejose formose[23]. Waltzas pasisakė prieš šiuos teiginius, išsamiai įrodinėdamas, kad bipoliarinė sistema yra geriausia saugumo požiūriu dėl to, kad ji yra paprastesnė, stabilesnė ir mažiau linkusi į atsitiktinumus nei labiau difuzinės sistemos[24]. Michaelas Brecheris ir kiti pastaruoju metu atnaujino šią diskusiją, remdami Waltzo požiūrį bipoliariškumo naudai, tačiau atsiribojo nuo grynai struktūrinės analizės prie galios pasiskirstymo pridėdami sprendimų priėmimo centrų idėją[25].

Šis aukštas abstrakcijos lygmuo nepateikia daug išsamios informacijos apie sistemos struktūros įtaką nacionaliniam saugumui. Sistemos struktūros požiūris generuoja naudingas organizuojančias idėjas samprotavimams apie alternatyvius fragmentacijos modelius. Jie taip pat kelia klausimus kodėl, kada, kaip ir su kokiomis pasekmėmis sistemos struktūra pereina iš vienos formos į kitą, tačiau išliekant nesutarimui dėl pačių modelių reikšmės šios diskusijos neišeina už abstrakcijų srities ribų. Pačios skirtingos struktūros negali būti laikomos saugumo objektais. Teigiant, kaip daro Waltzas, kad bipoliarinės sistemos yra linkusios sudaryti mažiau saugumo problemų nei alternatyvios struktūros, kartu sutinkama su tuo, kad jos turi būti išsaugotos tokios, kokios yra. Lygiai taip pat gali būti teigiama, kad sistemos pokyčiai yra linkę sukelti saugumo problemas, kadangi senos sistemos atstovauja slaptiems interesams, kurie nepasiduos be kovos. Vienintelį pasikeitimą Waltzo identifikuotoje sistemos struktūroje sąlygojo Antrasis pasaulinis karas. Šiuo požiūriu egzistuojančio galios pasiskirstymo palaikymas gali tapti *status quo* saugumo interesu dėl tikimybės, kad struktūrinius pokyčius lydės išaugusi grėsmė. Vadinasi, sistemos stabilumo paieška tampa saugumo analizės klausimu.

Šių pastangų nusakyti ir palyginti sistemos struktūras problema kyla dėl to, kad čia buvo užsibrėžta pasiekti daugiau negu iš viso yra įmanoma pasiekti. Buvo tikimasi, kad poliariškumo sąvoka leis atsakyti į milžiniškus klausimus apie taiką, karą ir stabilumą tarptautinėje sistemoje. Šitas faktas paaiškina tiek žymesnių rezultatų trūkumą, tiek tokio požiūrio kritikos paprastumą. Poliariškumo sąvoka yra vienmatė ir ignoruoja istoriją. Tai reiškia, kad ji bando generuoti žinias apie saugumo sąlygas, atsižvelgdama tik į vienintelį galios pasiskirstymo veiksnį, ir mano, kad šis veiksnys išlieka nepakitęs įvairiais istorijos laikotarpiais nepriklausomai nuo to, kokia jo aiškinamoji galia. Tikėtis, kad ši vienintelė charakteristika atsakys į tokius plačius klausimus, yra neprotinga. Konkrečių istorinių poliariškumų lyginimai neišvengiamai remiasi pavojingai siauru pagrindu. Argi galima tikėtis, kad penkių vienetų galios pusiausvyros sistema veiks tokiu pačiu būdu, nepriklausomai nuo to, ar ji egzistavo aštuonioliktame amžiuje, ar dvidešimto pabaigoje? Saugumo sąlygos priklauso nuo daugelio kitų kintamųjų, ne tik nuo galios pasiskirstymo, ir jų kaita įvairiais istorijos laikotarpiais nusveria bet kokius vienodumus, kylančius iš sistemos struktūros panašumų[26].

Vienintelis poliariškumo kintamasis, bandydamas apibrėžti nacionalinio saugumo problemą, varžosi su tokiomis istorinių kintamųjų klasėmis:

- Dominuojančios karinės technikos pobūdis, ypač jos griaunamoji galia ir jėgos naudojimo mastas.
- Efektyviai tuščios teritorijos sistemoje buvimas, tai reiškia, teritorijos, kuri arba neapgyvendinta, arba mažai apgyvendinta, arba apgyvendinta, bet politinės organizacijos lygis joje yra žemesnis už tą, kurį pripažįsta pagrindinės sistemos galybės[27].
- Sistemą sudarančių valstybių charakteristikos, aptartos ankstesniame poskyryje, taip pat ir apimančios Rosecran-

ce'o „homogeniškumo" kintamąjį sąryšyje su ideologijomis bei klausimą, ar pagrindinės sistemos galybės yra revizionistiškos ir kokia forma pasireiškia jų revizionizmas. Tai bus nagrinėjama aštuntame skyriuje.

- Karo nuovargio *(war–weariness)* pobūdis ir stiprumas sistemoje, tai reiškia, ar sistema, arba kai kurie jos nariai, stengiasi užglaistyti karo patirtį, kaip Europos sistema po Trisdešimtmečio ir Pirmojo pasaulinio karų, arba Jungtinės Valstijos, ne tokiu plačiu mastu, po karo Vietname[28].
- Karo, kaip valstybės politikos sistemoje instrumento, legitimumas, kuris, pavyzdžiui, šiame amžiuje gerokai susilpnėjo[29].
- Priešiškumo tarp sistemos valstybių lygmuo, kuris, kaip Prancūzijos ir Vokietijos atveju, gali smarkiai keistis priklausomai nuo istorinių sąlygų.

Turint omenyje visas šias priežastis, išvados dėl galimo saugumo, remiantis sistemos struktūros sąvoka, yra labai ribotos. Jos paprasčiausiai paneigia svarbiausių panašumų tarp panašių sistemos struktūrų egzistavimo pagrįstumą, kadangi neatsižvelgia į tai, kad viena valstybė gali turėti branduolinį ginklą, o kita ne, arba kad viena valstybė gali būti pavargusi nuo karo, o kita ne. Iš tikrųjų viena iš problemų, darančių įtaką diskusijoms apie bipoliariškumą, yra neaiškumas, kaip atskirti jo poveikį saugumui nuo branduolinio ginklo daromos įtakos, abiem reiškiniams atsiradus sistemoje vienu metu. Europa buvo galios pusiausvyros sistema prieš Pirmąjį pasaulinį karą lygiai taip pat kaip ir po jo, bet kaip pasikeitė saugumo aplinka tarpukario metais!

Antra vertus, ši kritika nereiškia, kad reikia iš viso atsisakyti poliariškumo sąvokos. Iš dalies poliariškumo manija užmaskavo pačios anarchijos kaip giluminės struktūros nuolatinę reikšmę. Ironiška tai, kad Waltzas yra kaip tik vienas iš tų, kurie atsakingi už dėmesio atitraukimą nuo savo paties svarbių samprotavimų apie giluminę struktūrą. Tuo tarpu, kaip nuolat ak-

centuojama šioje knygoje, būtent minėtoji giluminė struktūra suponuoja visos saugumo problematikos rėmus[30]. Giluminė struktūra nustato pagrindines tarptautinių santykių sąlygas, tačiau lygiai taip pat ir jos abstraktumo lygis yra per aukštas, kad būtų galima ką nors pakankamai išsamiai pasakyti apie specifines pasekmes. Poliariškumo pasiskirstymo struktūra yra tik giluminės struktūros variantas, ir vargu ar galima tikėtis, kad ji suteiks didesnio aiškumo apie kokio nors specifinės sistemos tipo santykių savybes.

Galios pusiausvyros sąvoka verta ypatingo dėmesio ne tik dėl to, kad tradiciškai užėmė svarbią vietą tarptautinių santykių analizėje, bet ir dėl to, kad nutiesia tiltą tarp giluminės ir distributyvios struktūrų. Tam tikra prasme galios pusiausvyra paprasčiausiai yra vienas iš galios struktūros modelių (dažniausiai multipoliarinis), todėl jam taikytina ta pati kritika. Kaip pažymi Bullas, „sąvoka „galios pusiausvyra" yra žinoma dėl gausybės prasmių, kuriomis ji gali būti vartojama"[31]. Ji nurodo ne tik į atskirą galios struktūros tipą, bet taip pat ir į bendrą valstybės elgsenos anarchinėje sistemoje principą. Kaip teigia Bullas, galios pusiausvyra įgyja tikrąją savo reikšmę tik sisteminiu lygmeniu[32]. Sisteminiu lygmeniu galios pusiausvyra aprašo principą, kuris yra esminis išsaugojant tarptautinę anarchiją ir neatskiriamas nuo jos. Anarchinė struktūra gali išlikti tik palaikoma galios pusiausvyros. Tai yra dvi priešingos tos pačios monetos pusės. Priimant Vattelio klasikinį galios pusiausvyros apibrėžimą – kaip „tokios situacijos, kai nė viena iš galybių neturi persvaros pozicijos ir negali nustatyti taisyklių kitoms"[33], ši sąvoka tampa beveik dar vienu pagrindinės anarchijos struktūros apibūdinimu. Galios pusiausvyra pagal šį apibrėžimą egzistuos tol, kol egzistuos tarptautinė anarchija. Tai yra labai svarbi išvada, norint visą anarchinę sistemą nagrinėti kaip saugumo objektą, nes galios pusiausvyra yra esminis veiksnys minėtai sistemai išsaugoti. Sisteminio saugumo sąvoka yra gana ezoterinė ir gerokai

atitolusi nuo atskirų šalių saugumo problemų. Iš tikrųjų dėl šios sąvokos dėmesio ginklavimosi varžyboms ir didžiųjų galybių interesams, dėl tarpusavio priklausomybės ir nepasitikėjimo saugumo santykiuose pripažinimo, taip pat dėl nevaržomo požiūrio į karo vaidmenį sistemoje atrodo, kad ir galios pusiausvyros modelį galima traktuoti kaip nacionalinio nesaugumo problemos apibrėžimą.

Tiek Bullas, tiek Hoffmannas pasisako prieš galios pusiausvyros modelio naudojimą šiuolaikinei tarptautinei sistemai apibūdinti[34]. Bipoliariškumas, branduolinis ginklas, ekonominė tarpusavio priklausomybė, abejonės dėl galia paremtos politinės elgsenos teorijų pagrįstumo – visa tai byloja prieš šį modelį. Netgi kai sąlygos leidžia jį taikyti, jis, kaip teigia Bull'as, yra palankesnis didžiųjų galybių interesams ir vargiai gali būti rekomenduotinas kaip bendra saugumo politika visoms valstybėms[35]. Hoffmannas atvirai teigia, kad „galios pusiausvyra nėra tinkamas mechanizmas naujose pasaulio politikos veiksmo arenose".[36] Būdama efektyvi nukreipus ją prieš pastangas per daug apsunkinti struktūrinę analizę, ši kritika nueina per toli, grasindama kartu su galios vandeniu „išpilti iš vonelės" ir poliariškumo kūdikį. Galbūt poliariškumas ir negali numatyti bendros tarptautinių santykių kokybės, tačiau jis pateikia be galo naudingą ir dar per mažai ištirtą požiūrį į daugelį specifiškesnių klausimų[37]. Strateginėje analizėje, pavyzdžiui, poliariškumas yra labai svarbus atgrasinimo logikai. Atgrasinimo politikos planavimui labai svarbu, ar apimami santykiai yra bipoliariniai, ar multipoliariniai. Tokie patys požiūriai taikomi ir aljansų teorijai, ginklavimosi varžyboms ir ginklavimosi kontrolei. Aljanso pasirinkimas nepaprastai skiriasi esant bipoliariškumui ir esant multipoliariškumui. Ginklavimosi varžybose ir ginklavimosi kontrolėje poliariškumo kintamasis stipriai įtakoja tiek sąveikos dinamiką, tiek pariteto galimybę[38]. Žvelgiant į tolimesnį – šeštą – skyrių, tarptautinėje politinėje ekonomijo-

je visi debatai apie hegemoniškus aktorius gali būti laikomi diskusija apie poliariškumą ekonominiame tarptautinių santykių sektoriuje.

Sistemos struktūros analizės problema todėl kyla labiau iš jos naudojimo būdo, o ne iš pačios idėjos. Tinkamai taikoma sistemos struktūros sąvoka gali atskleisti gausybę svarbių aspektų apie specifinius saugumo problemos elementus. Vis dėlto pati viena ji negali išspręsti visų saugumo analizės painumų. Ji tėra vienas iš keleto pagrindinių kintamųjų, kurie formuoja ir transformuoja anarchijos pasekmes saugumui.

Tarptautinė visuomenė

Maždaug trečdalis rimtos literatūros, kurioje nagrinėjami politiniai saugumo veiksniai anarchijos sąlygomis, yra skirta tarptautinei visuomenei. Hedley's Bullas ir Adamas Watsonas taip apibrėžia tarptautinę visuomenę:

> tai valstybių grupė (arba, plačiau, nepriklausomų politinių bendrijų grupė), kuri ne tik sudaro sistemą ta prasme, kad kiekvieno elgsena yra būtinas veiksnys numatant kitų elgesį, bet taip pat, kur valstybės dialogu ir visoms sutariant yra įsteigusios bendras taisykles ir institucijas, vadovaujančias jų santykiams, ir kur jos pripažįsta savo bendrą interesą laikytis šių susitarimų.[39]

Šios literatūros dėmesio centre yra sistemos ir visuomenės skirtumas. Sistema yra fundamentalesnė ir svarbesnė sąvoka, kadangi ji tiesiog yra reikšmingos sąveikos funkcija. Visuomenė gali būti laikoma istoriniu atsaku į sistemos egzistenciją. Kai vienetai pripažįsta tarpusavio sąveikos pastovumą ir svarbą, jie pradeda sudarinėti taisykles, kad išvengtų nepageidautinų konfliktų ir palengvintų pageidautinus mainus. Kaip teigia Bullas, tarptautinė visuomenė yra glaudžiai susijusi su tarptautinės tvarkos idėja, kur tvarka reiškia „tokį socialinio gyvenimo sutvarkymą, kuris remia tam tikrus tikslus ir vertybes'[40].

Istoriškai globalinės tarptautinės visuomenės išsiplėtojimas buvo Vakarų ekspansijos funkcija. Nuo penkiolikto amžiaus Europos galios kilimas pirmiausia pažeidė, o po to ir visai sutriuškino ilgą laiką egzistavusią keturių iš esmės uždarų civilizacijų Europoje, Artimuosiuose Rytuose, Pietų Azijoje ir Rytų Azijoje konfigūraciją[41]. Devyniolikto amžiaus pabaigoje faktiškai visa tarptautinė sistema buvo sukurta Europos pavyzdžiu, kaip Amerikoje ir Australijoje, arba tiesiogiai pavaldi Europai, kaip Afrikos ir Azijos kolonijose, arba žūtbūt siekianti pavyti Europą, kaip Japonija ir Rusija. Europos galios triumfas reiškė ne tik tai, kad sparčiai ir neabejotinai nuolat augo sąveikos (kartu ir intensyvumo bei tarpusavio priklausomybės) lygis, bet ir tai, kad vakarietiškos normos, vertybės ir institucijos dominavo visoje sistemoje.

Bullas ir kiti vertina tai kaip tarptautinės visuomenės raidos kulminaciją todėl, kad santykinai sklandi ir gerai išsivysčiusi Europos posistemės tarptautinė visuomenė kurį laiką kontroliavo visą planetą. Šiuo pagrindu jie gana skeptiškai žiūri į vėlesnius įvykius, vertindami dekolonizaciją, Europos saulėlydį ir ideologijomis besiremiančių supergalybių iškilimą kaip kurstančius ir pateisinančius egzistavimą begalės abipusiai uždarų ir konkuruojančių socialinių vertybių. Tai jie vertina kaip tarptautinės sistemos silpninimą, mažinant jos bendrų vertybių kiekį[42]. Mano nuomone, toks požiūris yra ne tik etnocentriškai siauras ir apgaulingai tamsus, bet ir klaidingas. Sutikti su tuo, kad primestos vertybės atstovauja stipriai visuomenei lygiai taip pat kaip ir bendros vertybės, reiškia nesuprasti, kas yra visuomenė (kaip galios politikos priešprieša). Neabejotinai teisinga, kad Europos pranašumas sukūrė globalinę imperiją ir kartu išimtinai aukštą visuomenės homogeniškumo lygį tarp dominuojančių galybių. Taip pat yra teisinga, kad ši imperija nustatė sąlygas globalinei tarptautinei visuomenei tiek sustiprindama sistemos dalių sąveikos intensyvumą, tiek priversdama visas jos dalis įsisąmo-

ninti, kad jos yra „užrakintos" sąveikoje, kuri yra pakankamai galinga, jog formuotų pagrindines jų visuomeninio ir politinio gyvenimo sąlygas. Bet pati ši visuomenė gali būti pavadinta visuomene tik ignoruojant didelę kolonistų ir kolonizuojamųjų galios ir statuso nelygybę. Visuomenės idėjai reikalinga, kad šioks toks realus lygaus statuso supratimas egzistuotų tarp jos narių. Tokiu pagrindu devynioliktas amžius atstovavo ne globalinei tarptautinei visuomenei, bet globalizuotai Europos tarptautinei visuomenei.

Žvelgiant iš šios perspektyvos, daugelis pesimizmo dėl tarptautinės visuomenės būklės priežasčių išnyksta. Dvidešimtame amžiuje nebuvo nuosmukio todėl, kad nebuvo ir realaus kulminacijos taško devyniolikto amžiaus pabaigoje. Dvidešimto amžiaus eigoje mes tapome milžiniško dviejų dalių proceso liudininkais. Pirma, siaurai pagrįstos, nestabilios globalinės imperijos žlugimas. Antra, atsiradimas tarptautinės sistemos, kuri buvo iš tiesų labiau globalinė dviem prasmėmis: (a) globalinės sąveikos šaltiniai dabar yra susitelkę visoje sistemoje, o ne vienoje jos dalyje; ir (b) sistemos vienetai yra teisiškai lygūs, o ne sudaro valstybių, mandatų, priklausomų teritorijų ir kolonijų hierarchiją. Ši nauja sistema gimė iš senosios žlugimo ir daugeliu atžvilgių buvo jos sukurta. Europos imperija sukėlė tarptautinės visuomenės poreikį ir didžia dalimi suteikė jai pavidalą. Todėl klausimas yra ne tai, kiek žemės buvo prarasta Europos klestėjimo metais, bet tai, kokį paveldą paliko sena sistema naujai? Kiek ne Europos šalys priima Europos tarptautinę visuomenę ir kiek atmeta? Kokio tipo tarptautinė visuomenė atsirado pirmaisiais tikrai globalios tarptautinės sistemos dešimtmečiais?

Pagrindinė priežastis manyti, kad pagal istorinius standartus tarptautinė visuomenė yra geros formos, yra beveik visuotinis pripažinimas suverenios teritorinės valstybės kaip fundamentalaus politinio teisėtumo vieneto. Tai gali būti vertinama kaip didelis, nors iš anksto neplanuotas, Europos imperijos paveldas.

Europos valstybei taip puikiai sekėsi skatinti žmogiškąjį potencialą, kad ji nustelbė visas kitas politinės organizacijos formas sistemoje. Norint išsivaduoti iš Europos dominavimo, buvo būtina pritaikyti Europos politines formas. Kai kurios valstybės tai nusikopijavo, kitoms šios formos buvo primestos dekolonizacijos procese. Kaip pripažįsta netgi Bullas ir Watsonas, didelę dalį Europos tarptautinės visuomenės priėmė likęs pasaulis, kai atgavo nepriklausomybę: ypač pagrindinis organizuojantis principas, kai suverenios valstybės traktuoja viena kitą kaip teisiškai lygias, nenuginčijamai karaliauja kaip pagrindinė sistemos norma[43]. Išskyrus islamą, visos universalios politinės ideologijos – nuo krikščionybės, liberalizmo iki socializmo ir komunizmo – buvo tvirtai nacionalizuotos. Kaip parodė Persijos įlankos karas, netgi islamas pastaruoju metu suka ta kryptimi. Abipusis teritorinio suvereniteto teisės pripažinimas yra sistemos norma, ir rimtų ginčų dėl sienų – tikriausiai pagrindinis tarptautinio nesaugumo šaltinis anarchinėje sistemoje – mažėja įsigalint universaliai valstybių sistemai. Tai reiškia, kad Waltzo du giluminės struktūros komponentai – anarchijos principas ir idėja, kad vienetai nesiskiria funkcijomis, nes visiems reikia visiško suvereniteto[44] – yra iš esmės pripažįstami tarptautinės bendrijos ir laikomi priimtinomis ir privilegijuotomis vertybėmis.

Šis sutarimas dėl politinės struktūros yra nepaprastai svarbus. Jis suteikia gyvybingumo tarptautinės visuomenės sąrangai, nepaisant postkolonijinės tarptautinės sistemos įvairovės ir kai kurių sistemos valstybių vidinio nestabilumo. Anarchinė politinė sistema yra natūralios žmonijos kultūros įvairovės saugykla. Su sąlyga, jei yra bendras susitarimas dėl sienų, suverenių valstybių sistema yra gerai sukonstruota reguliuoti tarp skirtingų socialinių ir politinių kultūrų santykių legitimumą. Iš tikrųjų tariant, kad šios įvairovės mastas ir intensyvumas yra nepaneigiamai dominuojanti istorinė realija, suverenių valstybių sistema gali būti vienintelis būdas sukurti stabilią tarptautinę

politinę tvarką dar daugeliui ateinančių dešimtmečių, nors silpnose valstybėse gali kilti kova dėl jų legitimumo ir struktūros. Kai suverenios valstybės pripažįsta viena kitą kaip teisiškai lygias, tai tarptautinės visuomenės kertinis akmuo yra savo vietoje, nes tik tada, kai yra žymus koks nors lygybės elementas, galima teigti, kad visuomenė egzistuoja. Kaip pažymi Bullas:

> daugelio suverenių valstybių sistema sukelia klasikinius pavojus, bet pastarieji turi būti priešpriešinami pavojams, neatskiriamiems nuo pastangų išlaikyti visiškai skirtingas bendruomenes vienos vyriausybės valdžioje. Galima teigti, kad šiais laikais pasaulinė tvarka gali būti geriausiai išlaikoma gyvenant su pirmaisiais pavojais, o ne stengiantis susidurti su vėlesniais.[45]

Valstybių sistemos kaip Europos imperijos paveldo perkėlimas palengvina daugelio palaikymo mechanizmų, kuriuos Bullas identifikavo kaip teikiančius paramą tarptautinei visuomenei (galios pusiausvyros, tarptautinės teisės, diplomatijos, karo ir didžiųjų galybių valdymo), perkėlimą[46]. Bullas teigė, kad poslinkis į labiau kosmopolitinę visuomenę silpnina šiuos mechanizmus. Jis pastebėjo, kad konsensinis tarptautinės teisės pagrindas siaurėja, pagarba diplomatijai yra pažeidžiama radikaliuose režimuose, o ideologiniai skirtumai supančioja didžiųjų galybių valdymo galimybes. Visi šie pastebėjimai yra teisingi, tačiau susikoncentravimas į juos neteisingai paskirsto analizės išvadų svorį. Labai svarbu yra tai, kad egzistuoja esminis sutarimas dėl sistemos politinės struktūros ir plačiai paplitęs sutarimas, kad diplomatija ir tarptautinė teisė pateikia atitinkamas bendradarbiavimo formas. Kad tiek daug žmonių išgyveno neramų perėjimą iš Europos į tikrai globalinę tarptautinę visuomenę, yra nepaprastas ir pozityvus įvykis. Kad šių normų pažeidimų buvo palyginti nedaug, yra ne kas kita kaip stebuklas, žinant, jog paskutiniai keturi dešimtmečiai buvo naujos, iš esmės nepatikrintos ir daugelyje vietų gana ribotai sukurtos tarptautinės sistemos nustatymo ir įsibėgėjimo laikotar-

pis. Šiuo požiūriu Jungtinės Tautos (JT) yra pagrindinis proceso simbolis. Nors dažnai nuobodžios ir neliečiančios reikalo esmės savo kasdieniniuose svarstymuose, JT realiai įkūnija universalų suvereniteto, teisinės lygybės, teisės ir diplomatijos, kaip šiuolaikinės tarptautinės visuomenės pagrindo, pripažinimą. Iš tikrųjų sistemos sėkmė iš dalies paaiškina tai, kodėl JT dažnai yra nuobodžios.

Dvidešimto amžiaus pabaigoje ši nauja tarptautinė visuomenė tebesiformuoja ir todėl yra sunku aiškiai numatyti visas jos savybes. Jos kūrimasis buvo labai skausmingas procesas, apimantis du pasaulinius karus, dekolonizacijos gimdymo skausmus, begales revoliucijų, daug ideologinių eksperimentų, nukreiptų kovai su Vakarų iššūkiu, ir neseną skausmingą bei skaldantį Šaltąjį karą tarp ideologiškai priešiškų supergalybių, paveldėjusių Europos galią. Šie neramumai užmaskavo solidžius tarptautinės visuomenės pamatus, išryškindami kraštutinius politinius skirtumus, kurie paralyžiavo tarptautinę teisę ir diplomatiją bei labiau akcentavo ardančias nei tvarkančias karo ir galios pusiausvyros savybes. Bet šios knygos rašymo laikotarpiu (dešimto dešimtmečio pradžia) viso to proceso dulkės jau pakankamai nusėdo ir pradėjo formuotis tam tikros bendros vertybės.

Pati valstybių sistema yra neabejotinai universaliausia ir svarbiausia tarptautinei visuomenei bendrai priimtina vertybė, kuri yra atkakliai ginama netgi tokiose vietose kaip Afrika, kur jos praktika buvo mažiausiai sėkminga. Mokslo ir techninės žinios bei jų sąlygotos materialinės galimybės taip pat yra beveik universali vertybė, jungianti visas pagrindines ideologijas. Iki pastarojo meto ekonomika buvo stiprių prieštaravimų sritis, tačiau žlugus komunistiniam centrinio planavimo eksperimentui rinkos ekonomika liko daugiau ar mažiau neginčijamai efektyviausias ir veiksmingiausias gamybos bei prekių paskirstymo būdas. Tai pašalino didelę dalį Šaltojo karo aistrų. Tarp-

tautinė bendruomenė – arba nors pagrindinių galybių grupė jos viršūnėje – pradeda atrodyti mažiau susiskaldžiusi nei bet kada nuo 1914 metų. Stiprėdama ši nauja norma silpnins, o galbūt ir visai sunaikins ideologinę nulinės sumos takoskyrą, kuri buvo galinga saugumo dilemos varomoji jėga Šaltojo karo eroje. Kaip pažymi Bullas ir Watsonas, prasidėjo ir gerovės *(welfare)* logikos internacionalizacija.[47] Ji veikia ir privačiai, ir per vyriausybes, nors vis dar nesutariama dėl jų pusiausvyros ir dėl to, kiek resursai turėtų būti perduodami iš turtingesnių sistemos dalių skurdesnėms.

Siauriau pagrįsta, bet ne mažiau svarbi norma yra pagrindinių galybių susitarimas, kad karai tarp jų daugiau nėra pageidaujamas ar vaisingas ginčų sprendimo būdas. Kai kuriose didžiosiose galybėse – ypač labiausiai nukentėjusiose paskutinio karo Europoje ir Japonijoje metu – ši norma yra pakankamai giliai įsišaknijusi visuomenėje. Kitose tai yra labiau branduolinio atgrasinimo funkcija ir baimė, kad pergalė ir pralaimėjimas nesiskirs vienas nuo kito. Ši norma yra išimtinai stipri tam tikruose regionuose, ypač Šiaurės Amerikoje ir Europoje, ir dėl visai kitokių priežasčių kai kuriose periferijos dalyse, ypač tarp *ASEAN* (Pietryčių Azijos valstybių asociacijos) šalių[48]. Minėtuose regionuose egzistuojančios saugumo bendruomenės pateikia mikrojrodymus, kaip stipri tarptautinė visuomenė gali sumažinti anarchijos saugumo problemas vystydama tai, ką Jahnas ir kiti pavadino „nesmurtinio konflikto kultūra'[49]. Šia prasme taikai nebūtina harmonija. Nesutarimai ir konfliktai yra suvokiami kaip žmonijos politinės būsenos dalis tiek valstybių viduje, tiek tarp jų, tačiau karas nėra pripažįstamas teisėtu politikos instrumentu, išskyrus tą atvejį, jei jo prireikia gintis nuo karinės atakos. Kai tarptautinė visuomenė yra pakankamai stipri, kad paremtų teisėtus pokyčių mechanizmus, anarchija gali tapti struktūra, kurioje tarptautiniai ginčai ir konfliktai gali tęstis ar baigtis be didelio masto smurto.

Ryškėja perspektyva, kad nauja tarptautinės visuomenės norma išsivystys iš didėjančio susirūpinimo ekologiniais reikalais. Dėl šių dalykų prigimties, svyruojančios nuo laukinės gamtos saugojimo ir teršimo iki klimato pasikeitimo, minėtas rūpestis kartu apima ir stiprią globalinę sąmonę. Pokyčiai planetos atmosferoje ir biosferoje veikia kiekvieną, padalydami atsakomybę ir rūpesčius daug lygiau nei seniau egzistuojančios gyventojų pertekliaus problemos atveju. Tai yra išimtinai svarbi atsvara giliai įsišaknijusiam visuomenės ribotumui, kuris dar beveik visur dominuoja žmogiškajame gyvenimo būde. Ekologinė, arba „žalioji", sąmonė yra neabejotinai universali. Bet jos kilimas buvo dramatiškas ir ji yra pritaikyta plisti toliau, nes tos srities reikalai pradeda veikti visus žmones kasdieniniame jų gyvenime.

Daugelis šių vertybių yra Vakarų minties ir politinės praktikos produktas. Ne mažiau svarbu tai, kad jos tapo tarptautinės visuomenės normų dalimi ne būdamos primestos kitiems, bet pritaikytos ir padarytos savomis. Tikriausiai svarbiausias nevakarietiškas indėlis į tarptautinę visuomenę yra formalus rasinės lygybės pripažinimas ir rasine diferenciacija pagrįstų politinių doktrinų atmetimas. Šios idėjos yra būdingos vakarietiškam humanizmui, bet iš istorinių metraščių neatrodo, kad jos būtų tapusios politiškai veiksmingos be nepriklausomo neeuropietiško pasaulio spaudimo. Atkreipkite dėmesį, pavyzdžiui, į Japonijos nesėkmę 1919 metais įrašyti straipsnį apie rasių lygybę į Tautų lygos Chartiją dėl Vakarų opozicijos. Yra priežasčių tikėtis, kad nevakarietiškos šalys ir toliau įrašinės savo interesus ir perspektyvas į tarptautinę teisę, kaip atsitiko masinio jūrų teisės peržiūrėjimo laikotarpiu tarp 1973 ir 1982 metų.

Nors ir praradę tiesioginę kontrolę, Vakarai tebėra galingiausias ir patraukliausias sistemos centras. Jų pranašumas suteikia jiems pagrindinio potencialių sistemos vertybių, – nuo

anglų kalbos, kaip tarptautinės kalbos, vartojimo per visišką vartotojiškos kultūros antspaudo materializmą iki prieštaringų politinių normų, tokių kaip žmogaus teisės, kurios tiesiogiai grasina daugelio sistemos valstybių politinei praktikai (ir taip pat grasina Bullo tarptautinės ir pasaulinės visuomenės išskyrimui) – puoselėtojo statusą. Atrodo, Vakarai ir toliau dominuos tarptautinėje visuomenėje. Jie atsisveikino su socioekonominiu (ir kariniu) komunizmo iššūkiu ir kol kas neturi rimtų konkurentų sistemoje.

Pačius Vakarus labai sustiprino politinė rekonstrukcija ir didesnė Vokietijos bei Japonijos inkorporacija – pasiekimas, dėl kurio istorija bus skolinga Jungtinėms Valstijoms. Dėl to trys pagrindiniai pažengusio kapitalizmo centrai dabar sudaro milžinišką saugumo bendriją. Išnykus baimei, kad jie panaudos jėgą tarpusavio santykiuose, gali dabar stovėti petys į petį ir turi didelį pranašumą prieš kitas, prastesnėje padėtyje esančias valstybes. Šis pranašumas nueina ilgą kelią ir paaiškina Vakarų pergalę Šaltajame kare. Netgi toks milžinas kaip Sovietų Sąjunga nepajėgė varžytis su šia koalicija, o Kinija gali tai tęsti tik išlikdama visiškai neturtinga. Ši kapitalistinė saugumo bendruomenė atstovauja visiškai beprecedentinei konstrukcijai tarp didžiųjų galybių grupės. Ji ir toliau generuos tai, ką von Laue vadina „pasauline vesternizacijos revoliucija", kurios metu Vakarai nustato visuomenės standartą, o kiti stengiasi jį pasiekti mėgdžiodami ar reaguodami[50].

Tarptautinės visuomenės būklė yra svarbus tarptautinio saugumo elementas. Egzistuojanti tarptautinė visuomenė ne tik lengvina valstybių abipusį teisėtumo pripažinimą, bet ir daro jų sąveiką civilizuotesnę (t.y. nesmurtinę). Šiuo požiūriu literatūra apie tarptautinę visuomenę (daugiausia britų) ir literatūra apie režimus (daugiausia amerikiečių) kalba apie tą patį dalyką. Anarchinė visuomenė, kitais žodžiais tariant, sugeba generuoti tvarką tik tada, jei ją sudarančios valstybės gali

perimti normas, pagal kurias jų ir kitų elgsena būtų perduodama, reguliuojama ir teisiama. Tai yra būtent taip, kada sistemos sąveikos intensyvumas yra toks didelis, kad valstybės negali išvengti viena kitos veiklos pasekmių. Kaip ir stiprios valstybės, gerai išsivysčiusi visuomenė yra būtina, tačiau nebūtinai pakankama, tarptautinio saugumo sąlyga. Stipri Europos tarptautinė visuomenė nesustabdė katastrofiško karo, o tarptautinės tvarkos normos, kaip teigia McKinlay'us ir Little'as, yra iš prigimties ideologinės ir diskutuotinos[51]. Bet jeigu anarchija išlieka saugumo kontekstu, tai tarptautinės visuomenės plėtotė atlieka pagrindinį vaidmenį kiekvienam progreso apibrėžimui.

Išvados: anarchija ir saugumas

Tarptautinė anarchija nėra koks nors fiksuotas tarptautinių santykių pavidalas, turintis santykinai nuolatinius požymius. Tai labiau tam tikra sąlyga, kuri gali reikštis įvairiais pavidalais. Kai kurie anarchijos pavidalai aštrina nacionalinio saugumo problemą, tuo tarpu kiti ją sušvelnina. Sisteminė perspektyva įgalina plačiau ir prasmingiau pažvelgti į patį nacionalinį saugumą. Ji padeda identifikuoti daug reiškinių, tokių kaip sąveikos intensyvumas, galios poliariškumas, valstybių charakteris ir tarptautinės visuomenės pobūdis, kurie modifikuoja anarchijos sąlygas. Kai kurie jų tampa potencialiais nacionalinės politikos objektais priklausomai nuo to, kiek suteikia galimybę manipuliuoti sistema kuriant nacionaliniam saugumui palankias formas. Sisteminis požiūris akcentuoja nedalomą saugumo pusę (t.y. tarpusavio priklausomybę), kadangi jis atspindi santykių modelius ir bendrąsias struktūras. Be to, jis taip pat sieja šį aspektą su daloma puse (t.y. nacionaliniu saugumu) atskleisdamas ryšį tarp individualių valstybių charakteristikų ir sistemos, kaip visumos, charakteristikos. Neabejotina, kad silpnoms valstybėms daug sunkiau sukurti ir palaikyti tarptautinę visuomenę

nei stiprioms. Valstybė ir sistema yra labai glaudžiai susijusios, tad saugumo politika, besiremianti tik pirmąja, būtų ir neracionali, ir neefektyvi.

Vienas iš būdų, kaip įveikti sisteminio požiūrio painiavą, yra anarchijų klasifikacijos hipotezės iškėlimas. Anarchijos pavidalus galima išdėlioti į skalę, kurios vienoje pusėje būtų *nebrandžios* sistemos, o kitoje – *brandžios*.

Ryškiausias nebrandžios anarchijos pavyzdys būtų toks, kai sistemos elementai išlaikomi drauge tik vadovaujančio elito prievarta, kai kiekviena valstybė nepripažįsta jokio kito teisėto suverenaus vieneto, išskyrus save pačią, o santykiai tarp valstybių apsiriboja nuolatine kova dėl dominavimo. Tokia sistema būtų apytikriai tolygi chaosui. Kova dėl dominavimo sukeltų nesibaigiantį karą ir nebūtų švelninama kitų valstybių legitimumo ar jų teisių pripažinimo. Vienetų stabilumas priklausytų nuo jų sėkmės kovoje dėl galios. Nesaugumas būtų endeminis reiškinys, o santykiai tarp valstybių primintų automatišką ir neapgalvotą kovą tarp natūralių priešų, tokių kaip skruzdėlės ir termitai. Tokios sistemos etika remtųsi stipriausiojo išlikimu, ir tik galios pasiskirstymas bei galimybių lygmuo apsaugotų tokią sistemą nuo susivienijimo aplink stipriausiąjį subjektą. Tokio pobūdžio anarchija būtų nebrandi, nes joje nėra jokios tarptautinės visuomenės, kuri švelnintų politinės fragmentacijos rezultatus. Jos nariai nepripažintų jokių bendrų normų, taisyklių ar susitarimų, o jų santykiuose dominuotų baimė, nepasitikėjimas, išdidumas, neapykanta, pavydas, panieka ir abejingumas. Tvarka, jeigu ji iš viso egzistuotų, atspindėtų tik skaitymąsi su stipriausiąja galybe. Pagaliau nebrandi anarchija būtų nestabili tiek dėl bendro išsekimo ir žlugimo rizikos, tiek dėl pavojaus, kad vienas subjektas peržengs galios pusiausvyros ribas ir suvienys sistemą.

Kitame skalės gale būtų ryškiausia brandi anarchija, kurioje tarptautinė visuomenė būtų išsivysčiusi iki tokio lygio, kad fragmentacijos teikiami pranašumai galėtų būti prieinami nemokant

už tai nuolatinės ginkluotos kovos ir nestabilumo kainos. Tai užtikrintų suformavimas tokių kriterijų, kurių laikydamosi valstybės ne tik sutvirtintų savo pačių identitetą ir legitimumą, bet ir pripažintų bei priimtų viena kitos identitetą ir legitimumą. Labai brandžioje anarchijoje visos valstybės turėtų būti stiprios kaip valstybės, kitaip tariant, valstybės idėja, jos teritorija ir institucijos turėtų būti gerai išplėtotos ir stabilios nepriklausomai nuo jos, kaip sistemos valstybės, santykinės galios. Tuo remiantis stipri tarptautinė visuomenė gali būti sukurta ant abipusio pripažinimo pamatų. Vien tik abipusis suverenios lygybės ir teritorinių ribų pripažinimas gerokai sumažintų nebrandžios anarchijos pavojus.

Brandžiai anarchijai reikia narių, kurie yra tvirtai apibrėžti objektai ir gali perkelti vidinį savo darnumą ir stabilumą į valstybių bendriją. Tik tuo remiantis gali būti sukurtas tvirtas pamatas paskelbti brandžios anarchijos normas, pagrįstas abipuse vienetų pagarba, ir jų laikytis. Jeigu visos valstybės plėtotųsi kaip tautinės valstybės arba dirbtinės tautos valstybės, tai vilsoniško tipo norma dėl abipusės pagarbos tautoms kaip nepriklausomoms kultūrinėms politinėms esybėms lengvai galėtų tapti tarptautinės visuomenės vertybių sistemos dalimi. Tai turėtų labai didelį ribojantį poveikį fragmentacijai dėl to, kad sujungtų politinį valstybių modelį su daug gilesnėmis ir pastovesnėmis visuomenės ir teritorinės organizacijos sanklodomis. Valstybė kaip grynai institucinis junginys neturi natūralių sienų, o sistema, sudaryta iš tokių vienetų, yra linkusi į konfliktus ir orientuota į galią. Bet jeigu valstybės samprata išplečiama įjungiant specifikuotus nacionalinius ir teritorinius kriterijus, tai valstybė tampa bent jau potencialiai labiau fiksuotu ir apibrėžtu objektu ir turi mažiau priežasčių kelti grėsmę kaimynams. Johnas Herzas pavadino šią idėją „apsiribojančiu nacionalizmu". Jis teigia, kad tai ne tik daugelio pirmųjų nacionalizmo šalininkų požiūris, bet taip pat ir pagrindinė stabilios anarchijos ideologija, priešinga „uždaram,

ksenofobiškam, ekspansionistiškam, despotiškam" nacionalizmui, kuris sukėlė pasaulyje tiek daug kančių ir nesaugumo[52].

Kitos normos, tokios kaip nesikišimas į vidaus reikalus, pagarba skirtingoms organizuojančioms ideologijoms, jėgos nenaudojimas sprendžiant ginčus ir jungimasis į įvairias tarptautines institucijas, kurios spręstų multinacionalinio masto problemas, užbaigtų tarptautinės visuomenės struktūrą brandžioje anarchijoje. Tokia sistema vis tiek didžiai vertintų politinę įvairovę bei fragmentaciją, ir struktūrine prasme tai būtų lygiai tiek pat anarchija, kiek ir aprašytas anksčiau nebrandusis jos variantas. Bet vis dėlto tai būtų labai tvarkinga ir stabili sistema, kurioje valstybės jaustųsi pakankamai saugios tiek dėl jų pačių vidinio stiprumo ir brandumo, tiek dėl tvirtų institucionalizuotų normų, reguliuojančių santykius tarp jų[53].

Tarp šių ganėtinai nepanašių kraštutinumų egzistuoja daugybė kitų tarptautinių anarchijų, įskaitant ir mūsiškę. Dabartinė anarchija yra kažkur skalės viduryje, nes ji yra akivaizdžiai toli nuo ramios ir stabilios brandumo srities ir tiek pat akivaizdžiai nutolusi nuo nesutramdomo chaoso. Kai kurie brandumo elementai, tokie kaip abipusis suverenios lygybės pripažinimas ir su juo susijusi tarptautinė teisė, yra pakankamai stipriai išplėtoti mūsų sistemoje. Keletas normų, kaip nacionalinio apsisprendimo teisė ir teritorinių ribų neliečiamumas, yra įsitvirtinę kaip principai, bet praktikoje jų laikomasi tik iš dalies. Dar kiti, tokie kaip jėgos nenaudojimas sprendžiant ginčus ir nesikišimas į kitų vidaus politikos reikalus, yra priimami kaip idealai, bet taikomi tik kai kuriais atvejais ir turi minimalų varžantį poveikį valstybės elgsenai. Jungtinių Tautų Chartija atstovauja brandesnės anarchijos, negu mes turime, modeliui ir yra tam tikra atžyma to progreso, kurį sistema nuėjo nuo chaoso. Tačiau šiuolaikinės sistemos sukurtų ginčų, konfliktų, silpnų valstybių ir nesaugumo metraštis žymi problemos sudėtingumą ir atstumą, kurį dar reikia įveikti.

Minėti modeliai iliustruoja tolesnį poreikį atsižvelgti į valstybės ir sistemos lygmenis analizuojant sistemos pobūdį. Aiškinti brandžią anarchiją reiškia sakyti svarbius dalykus apie sudedamuosius vienetus ir jų tarpusavio santykių modelius. Brandi anarchija turi būti sudaryta iš stiprių valstybių, nes tik savo viduje susitvarkiusios ir stabilios valstybės gali generuoti ir palaikyti stiprias normas, bendras visai sistemai. Bet jeigu jau tokios normos egzistuoja, jos tampa sistemos charakteristika, turtinančia esminę anarchijos struktūrą, tačiau jos netransformuojančia.

Šie modeliai suponuoja progreso nuo nebrandžios į brandžią anarchiją idėją. Progreso idėja nėra labai išvystyta tarptautinių santykių studijose, nemažai ir dėl nenoro prisiimti normatyvinių ir deterministinių pažiūrų pavojų. Nacionalinės politikos lygiu progreso idėjos paprastai arba labai trumpalaikės, arba neegzistuojančios, išskyrus valstybes, vadovaujamas į ateitį žvelgiančių ideologijų (nors tokių aptinkama vis mažiau). Progresą yra daug lengviau apibrėžti revizionistinėms nei *status-quo* valstybėms. Tarptautinėje sistemoje kaip visumoje beveik vienintelis progreso kriterijus yra miglotos idėjos apie taikesnį pasaulį.

Progresas iškelia determinizmo problemą. Ar gali tarptautinių politinių sistemų evoliucija būti lyginama su biologinių organizmų ar rūšių evoliucija? Jeigu taip, tai tada bus stipri, tačiau nebūtinai vieninga ar neišvengiama tendencija sistemos brandumui augti laikui bėgant. Jeigu ne, tada judėjimas didesnio brandumo link gali įvykti tik nukreipus kolektyvines pastangas siekti specifinių nacionalinių ir sisteminių tikslų. Laiko imperatyvo brandumo evoliucijoje idėja yra pakankamai patraukli ir neatmeta bandymo paspartinti tempą labiau tiesioginėmis priemonėmis.

Netgi dabartinėje mūsų sistemoje galima aptikti žymių poslinkių brandesnės anarchijos link. Nacionalinio apsisprendimo idėja – tauta kaip valstybės pagrindas – pavyzdžiui, buvo giliai įsišaknijusi sistemoje devyniolikto amžiaus viduryje, ir tai pa-

tvirtina nacionalinio vienijimosi proceso Vokietijoje ir Italijoje teisėtumas. Nors nacionalistinė evoliucija turėjo destabilizuojantį pobūdį orientuotose į galią ir ekspansionistinėse socialdarvinizmo pažiūrose (stipriausios tautos išlikimas), 1919 metų Versalio sutarties laikotarpiu nacionalinis apsisprendimas tapo beveik visą sistemą apimančiu principu. Nepaisant su juo susijusių sunkumų, tokių kaip Vokietijos, Korėjos, Kinijos, Indijos ir Vietnamo padalijimas po Antrojo pasaulinio karo, jis sudarė pagrindą dekolonizacijos judėjimui, dėl kurio politinė valdžia iš imperinių galybių atiteko vietinėms valstybėms[54]. Netgi tokia atvirai imperinė galybė kaip Sovietų Sąjunga iki Gorbačiovo pripažino tautybės principą tiek savo vidinėje konstitucinėje struktūroje, tiek santykiuose su satelitinėmis valstybėmis.

Panašūs evoliucionuojančio brandumo požymiai gali būti įžvelgti tokių tarptautinių organizacijų kaip Tautų lyga ir Jungtinės Tautos vystymesi ir pastangose per jas nustatyti teritorines ribas, normas ir principus, nukreiptus į jėgos naudojimo suvaržymą. Be to, pačių valstybių istorinė plėtotė laikui bėgant taip pat prideda sistemai brandumo. Seniai įsikūrusioms valstybėms užteko laiko tiek suformuoti savo idėjas ir institucijas, tiek pasiekti susitarimus su kaimyninėmis valstybėmis dėl sienų. Vakarų Europos valstybės, Jungtinės Amerikos Valstijos ir Kanada yra tokios santykinai subrendusios valstybės, kurių santykiuose jėga jau nebevaidina reikšmingo vaidmens. Jaunesnės valstybės, kaip daugelis Trečiojo pasaulio šalių, yra silpnos kaip valstybės dėl savo naujumo, tačiau esantys panašumai tarp dabartinės jų situacijos ir ankstesnės brandžių valstybių istorijos leidžia dėti nemažai vilčių į evoliuciją. Vis dėlto ši paralelė nėra absoliuti. Šiuolaikinės Trečiojo pasaulio valstybės susiduria su daug rimtesnėmis išorinės labiau išsivysčiusių valstybių intervencijos problemomis nei Europos šalys savo valstybių kūrimo laikotarpiu[55].

Mažiausiai dvi kritikos kryptys sujaukia šį gana malonų istorinio proceso judėjimo link didesnio tarptautinės anarchijos

brandumo ir saugumo įvaizdį. Pirmoji remiasi biologine analogija, pagal kurią po brandos fazės būna nuosmukis ir mirtis. Tai gali būti taikoma arba valstybėms, arba sistemai kaip visumai ir baigiasi Toynbee'io stiliaus istoriniu ciklu, kuris sutrukdo kiekvieną ilgalaikį progresą harmonijos link. Be abejo, nėra būdų įrodyti, kad ciklinis modelis galios ateityje lygiai taip pat kaip praeityje, ypač turint omenyje staigius ir esminius žmonijos sugebėjimų ir moderniąją erą charakterizuojančių institucijų pokyčius. Tačiau sistemos, kuri vystosi per daugelį pakilimų ir nuosmukių, imidžas buvo sukonstruotas dėl politinės Europos santvarkos suirimo žlugus Romos imperijai bei dėl dabartinės žlugimo galimybės, užprogramuotos šiuolaikinės žmonijos socialinės organizacijos galimybėmis ir pažeidumais.

Šis paskutinis teiginys siejasi su antrąja kritikos kryptimi, kuri tvirtina, kad jeigu brandumo augimas yra laiko funkcija, tai šis augimas nekovoja su statiniu grėsmės pagrindu. Vietoje to jis varžosi su paraleliu grėsmės masto ir pažeidumo apimties augimu. Šiuo požiūriu augantis sistemos brandumas negali būti laikomas nuolatinio laimėjimo prieš fiksuoto dydžio problemą procesu. Greičiau į jį turėtų būti žiūrima kaip į dalį didesnio proceso, kuriame tvarkos jėgos be perstojo kovoja su nuolat stiprėjančio chaoso sugebėjimais. Jeigu mes dabar turime daug geriau išvystytas tarptautines institucijas nei egzistavo devynioliktame amžiuje, tai ne tik dėl to, kad mes labiau civilizuoti, bet ir todėl, kad turime daugiau problemų, kylančių iš didesnio sistemos intensyvumo. Pats progresas brandesnės anarchijos formos link nėra priežastis džiaugtis ar nusiraminti, nebent jis pralenkia tuo pačiu metu vykstantį grėsmių augimą. Grėsmių ir pažeidumo apimtis iš esmės auga dėl žmonių skaičiaus ir galimybių didėjimo, kurie iki pastarojo meto demonstravo ilgą, nuolatinį telkimąsi, o po to staigų kilimą geometrine kreive. Reikia tik pagalvoti apie pavojus, kuriuos augančios žmonijos galimybės iškelia tokiuose dalykuose kaip

karo destruktyvumas, taršos poveikis, masinės migracijos potencialas, trapios distribucijos sistemos, nuo kurių dabar priklauso dauguma žmonių tenkindami savo pagrindinius žmogiškuosius poreikius, ir naujų nelaimių grėsmė, kad suprastum tokių lenktynių esmę ir būtinumą. Nėra pagrindo optimizmui nei dėl tarptautinės anarchijos praeities progreso, nei dėl ateities perspektyvų. Grėsmės ir pažeidumas dauginasi ir vystosi tuo pačiu metu, kai sistema progresuoja brandumo link, darydama saugumą labai dinamiška, neapibrėžto dydžio problema. Visada egzistuoja pavojus, kad sistema suskils į nuolat brėstantį centrą kartu su žymia periferijos dalimi, ir į beviltišką, izoliuotą kitą periferiją, nesugebančią susidoroti su vystymosi ir savivaldos problemomis bei vis daugiau triuškinamą šiuolaikinių problemų svorio.

Todėl progresas savaime kyla iš evoliucijos, o nėra suplanuotas. Anarchija, kurioje mes dabar gyvename, yra labiau istorijos primesta dabartinei kartai nei sąmoningas ir priimtiniausias jos pasirinkimas. Joks didysis amžių planas to nesukūrė. Jos kūrėjas buvo nesuskaitoma galybė neabejotinai nesusijusių sprendimų, veiksmų ir sugebėjimų. Ir nors mes nepasirinkome anarchijos, kurioje dabar gyvename, kartą tai suvokę galime pasirinkti ar paversti ją į labiau ar mažiau brandžią. Anarchijos pobūdis gali turėti labai įvairias formas: nuo idealios arenos atvirai kovai dėl galios iki palaikančios įvairovę ir dalyvių saugumą. Todėl tarptautinė anarchija neturėtų būti laikoma kliūtimi pasaulio vyriausybės ir universalios taikos kelyje. Priešingai, ji gali būti vertinama kaip galimybių visuma, teikti privalumus, nors ir kitokius negu tuos, kuriuos siūlo pasaulinės vyriausybės steigimo šalininkai. Tobulos anarchijos, nors ir nelabai, bet atsilieka nuo pasaulinės vyriausybės, tačiau tam tikra prasme jos gali būti laikomos būtinomis aplinkybėmis kelyje į planetinę federaciją, taip pat – idealia tarptautinės asociacijos forma ir, vadinasi, savaime yra pageidautinas tikslas.

[1] Apie istorines valstybės ir sistemos ribas žr. William McNeill, *The Rise of the West: A history of the human community* (Chicago: University of Chicago Press, 1963). Apie sistemos pastovumą ir įvairumą žr. Barry Buzan, „Peace, power and security: contending concepts in the study of international relations", *Journal of Peace Research*, 21:2 (1984). Apie teoriją žr. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979), chs. 4–6.; ir Barry Buzan, Charles Jones and Richard Little, *The Logic of Anarchy* (forthcoming). Taip pat žr. Richard K. Ashley, *The Political Economy of War and Peace* (London: Pinter, 1980), ch. 1., esp. pp. 48–9; ir Oran R. Young, „Anarchy and social choice: reflections on the international polity", *World Politics*, 30:2 (1987). Apie suverenitetą ir anarchiją žr. John G. Ruggie, „Continuity and transformation in the world polity: toward a neo-realist synthesis", *World Politics*, 35:2 (1983). Ruggie's tyrinėja viduramžių sistemą kaip anarchijos formą. Jo požiūris užkerta kelią formuluotei, kad suverenitetas apibūdina anarchiją, o anarchija apibūdina suverenitetą. Jei pirma šio teiginio dalis ir galiotų, tai antroji jokiu būdu. Anarchija gali nustatyti atskirų suverenių vienetų sistemą, tačiau gali išreikšti save ir mažiau tvarkingomis formomis kaip viduramžių sistema, kurioje veikėjai nesukaupė suvereniteto uždaruose vienetuose. Šis argumentas nesugriauna mano išvados, kad suverenitetas ir anarchija privalo būti traktuojami kaip vieno reiškinio aspektai. Anarchija negali būti pakeista, nebent jei valstybės, tokios, kokios jos yra dabar, liautųsi egzistavusios. Lygtis yra ne tokia aiški kita kryptimi: valstybės gali pasikeisti neardydamos anarchiškos sistemos struktūros (pavyzdžiui, persitvarkydamos į kokią nors neoviduramžišką sluoksniuotų, dalinių suverenitetų formą), tačiau jų pokyčio prigimtis gali ir pakeisti anarchiją (pavyzdžiui, pajungdama valstybes pasaulinei federacijai). Nuodugniau šia tema žr. Buzan in Buzan, Jones and Little, *ibid.*

[2] Thomas Hobbes, *Leviathan* (Harmondsworth: Penguin, 1968), ch. 13.

[3] Waltz, *op. cit.* (išnaša 1), pp. 79–80; Buzan in Buzan, Jones and Little, *op. cit.* (išnaša 1).

[4] Žr. Buzan, *ibid.*

[5] Theodore H. Von Laue, *The World Revolution of Westernisation: The twentieth century in global perspective* (New York: Oxford University Press, 1987).

[6] Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, *Power and Interdependence* (Boston: Little Brown, 1977), ir „Power and interdependence revisited", *International Organisation*, 41:4 (1987; Joseph S. Nye, „Neorealism and neoliberalism", *World Politics*, 40:2 (1988).

[7] Keohane and Nye (1977), *ibid.*

[8] Aš pasiskolinu šiuos du imperatyvus iš Waltz, *op. cit.* (išnaša 1), p. 107.

[9] Stephanie G. Neuman, „International stratification and Third World military industries", *International Organization*, 38:1 (1984).

[10] Waltz, *op. cit.*(išnaša 1), 4 sk.

[11] Diskusiją žr. Buzan in Buzan, Jones and Little, *op.cit.* (išnaša 1).

[12] Diskusiją žr. Barry Buzan „People, states and fear: the national security problem in the Third World", in Edward Azar and Chang-in Moon (eds.), *National Security in the Third World* (Aldershot: Edward Elgar, 1988), pp. 27–39.

[13] Cituojama pagal Larry W. Bowman and Ian Clark (eds.), *The Indian Ocean in Global Politics* (Boulder, Col.: Westwiev Press, 1981), p. 99.

[14] The Brandt Commission, *North–South: A programme for survival*, ir *Common Crisis-North-South: Cooperation for world recovery* (London: Pan, 1980, 1983).

[15] Tokia argumentacija žengia tolyn, palyginti su ankstesniais bandymais, tokiais kaip John Herz „The rise and demise of the territorial state", *World Politics*, 9 (1957), ir teigia, kad teritorinė valstybė *per se* yra pasenusi, nes jos gynybinės funkcijos tapo bejėgės prieš branduolinę grėsmę. Pasikeitimai nuo to laiko rodo, kad atgrasinimas yra tinkamiausia saugumo politika išlaikyti valstybės legitimumui ir kad supervalstybės turi dydžio privalumą, kuris sukuria tam tikrą (apgaulingą ar ne) saugumo ir apsigynimo galimybės jausmą. Be to, supervalstybės disponuoja pakankamais resursais, suteikiančiais galimybę įsigyti moderniausią karinę technologiją, reikalingą efektyviam atgrasinimui, kas yra nepasiekiama mažesnėms galybėms. Robert Jervis, „Cooperation under the security dilemma", *World Politics*, 30:2 (1978), 172 psl. pasisako už stabilizuojantį didžiųjų galybių efektą. Waltz, *op. cit.* (išnaša 1), ch. 8 ir „The myth of interdependence" in Charles P. Kindleberger, *The International Corporation* (Cambridge: Mass.: MIT Press, 1970), pp. 213–22, irgi gali būti interpretuojami toje pačioje šviesoje, tačiau daugiausia dėmesio jie kreipia į diskusiją apie bipoliariškumo nuopelnus ir didžiųjų valstybių tarpusavio priklausomybės ribas.

[16] Waltz, *op. cit.* (išnaša 1), ch. 5. Išsamesnę diskusiją žr. Buzan in Buzan, Jones and Little, *op. cit.* (išnaša 1).

[17] Morton A. Kaplan, *System and Process in International Politics* (New York: Wiley, 1964). Taip pat žr. jo kritiką Kenneth Waltz, *op. cit.* (išnaša 1), pp. 50–9.

[18] K. J. Holsti, *International Politics: A framework for analysis* (New Jersey: Prentice Hall, 1967), p. 91; Richard Rosecrance, *International Relations: Peace or war?* (New York: McGraw–Hill, 1973), pp. 107–23.

[19] Holsti, *op. cit.* (išnaša 18), pp. 93–4.

[20] Rosecrance, *op. cit.* (išnaša 18), pp. 118, 122.

[21] *Ibid.*, 124 p.

[22] John H. Herz, *International Politics in the Atomic Age* (New York: Columbia University Press, 1959), p. 241.

[23] Karl W. Deutsch and J. David Singer, „Multipolar power systems and international stability", *World Politics*, 16 (1964); Michael Haas, „International subsystems: stability and polarity", *American Political Science Review*, 64:1 (1970).

[24] Waltz, *op. cit.* (išnaša 1), ch. 8.

[25] Patrick James and Michael Brecher, „Stability and polarity: new paths for inquiry", *Journal of Peace Research*, 25:1 (1988); Michael Brecher, Jonathan Wilkenfeld and Patrick James, „Polarity and stability: new concepts, indicators and evidence", paper presented at ISA Conference, London, March 1989.

[26] Apie istorinių palyginimų problemą žr. Klaus Knorr, „On the utility of history", K. Knorr (ed.), *Historical Dimensions of National Security Problems* (Lawrence: University Press of Kansas, 1976), pp. 1–4.; Young, *op. cit.* (išnaša 1), p. 245; ir Rosecrance, *op. cit.* (išnaša 18), pp. 200–7.

[27] Rosecrance, *op. cit.* (išnaša 18), ch. 6, nagrinėja tai remdamasis vertinga aplinkos teikiamos pasiūlos sąvoka.

[28] Plačiau apie tai žr. Robert E. Osgood and Robert Tucker, *Force Order and Justice* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1967), pp. 88–120.

[29] *Ibid.*, p. 195.

[30] Diskusiją žr. Buzan, Jones and Little, *op. cit.* (išnaša 1).

[31] Hedley Bull, *The Anarchical Society* (London: Macmillan, 1987), p. 109.

[32] Bull, *ibid.*, pp. 107–8.

[33] Cituojama pagal *ibid.*, p. 101.

[34] *ibid.*, ch. 5; ir Stanley Hoffman, *Primacy or World Order* (New York: McGraw-Hill, 1978), pp. 168–77.

[35] Bull, *ibid.*, pp. 107–8.

[36] Hoffman, *op. cit.* (išnaša 34), p. 176.

[37] Tolesnei diskusijai žr. Buzan in Buzan, Jones and Little, *op. cit.* (išnaša 1).

[38] Michael Intriligator and Dagobert Brito, „Nuclear proliferation and the problem of war", Center for Arms Control and International Security, UCLA, 1979; Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations* (London: Macmillan, 1987), ypač ch. 12 ir pp. 172–7.

[39] Hedley Bull and Adam Watson, *The Expansion of International Society* (Oxford: Oxford University Press, 1984), p. 1.

[40] Bull, *op.cit.* (išnaša 31), ch. 1 ir Bull and Watson *ibid.*, pp. 117–21. Taip pat žr. ankstesnius darbus apie tarptautinę visuomenę: E. H. Carr, *The Twenty Years Crisis* (London: Macmillan, 1946) 2nd edn, pp. 162–9, ir Martin Wight, *Power Politics* (Harmondsworth: Penguin, 1979), pp. 105–12.

[41] Bull and Watson, *op. cit.* (išnaša 39), p. 1. Smulkiau apie istoriją žr.McNeil, *op. cit.* (išnaša 1).

[42] Bull, *op.cit.* (išnaša 31), pp. 38–40, 257–60, 315–17; E. Kedourie, A. Bozeman, ir H. Bull and A. Watson in Bull and Watson, *op. cit.* (išnaša 39), pp. 347–56, 387–406, 425–35.

[43] Bull and Watson, *op. cit.* (išnaša 39), pp. 434–5.

[44] Waltz, *op.cit.* (išnaša 1), pp. 88–97.

[45] Bull, *op. cit.* (išnaša 31), p. 287.

[46] *ibid.*, chs. 5–9.

[47] Bull and Watson, *op.cit.* (išnaša 39), p. 434. Žr. taip pat išnašą 14.

[48] Barry Buzan, „The Southeast Asian security complex", *Contemporary Southeast Asia*,10:1 (1988), pp. 12–13.

[49] Egbert Jahn, Pierre Lemaitre, Ole Wæver, *European Security: Problems of research on non-military aspects*, Copenhagen Papers no. 1, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen, 1987, p. 55.

[50] Von Laue, *op. cit.* (išnaša 5).

[51] R. D. McKinlay and R. Little, *Global Problems and World Order* (London: Pinter, 1986), chs. 1 and 11.

[52] John H. Herz, „The territorial state revisited", in J. N. Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy* (NewYork: Free Press, 1969), p. 82, 89.

[53] Įdomų bandymą aptarti kai kurias brandžiai anarchijai būtinas sąlygas žr. Stanley Hoffmann, „Regulating in the new international system", in Martin Kilson (ed.), *New States in the Modern World* (Cambridge, Mass.:Harvard University Press, 1975), pp. 188–97.

[54] Reikia pabrėžti, kad dekolonizacija buvo labai iškraipyta ir netobula nacionalinio apsisprendimo išraiška. Valstybės tapo nepriklausomos, tačiau dažniausiai atspindėjo savavališkas kolonijines sienas, o ne tautas, tuo palikdama naujas valstybes su sunkiai įgyvendinama užduotimi: sukurti dirbtinę tautą.

[55] Apie šiuolaikinę valstybę žr. Joseph R. Strayer, *On the Medieval Origins of the Modern State* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970); Heinz Lubasz, *The Development of the Modern State* (London: Macmillan, 1964); Leonard Tivey (ed.), *The Nation-State: The formation of modern politics* (Oxford: Martin Robertson, 1981); ir Kenneth Dyson, *The State Tradition in Western Europe* (Oxford; Martin Robertson, 1980).

5 skyrius

REGIONINIS SAUGUMAS

Šis skyrius skirtas analizės lygmeniui, esančiam tarp individualių valstybių ir tarptautinės politinės sistemos kaip visumos. Čia postuluojamas regioninių subsistemų kaip saugumo objektų egzistavimas, pateikiama analitinė jų nagrinėjimo sąranga. Ši sąranga yra sukonstruota taip, kad išryškintų santykinę regioninio saugumo santykių autonomiją ir pritaikytų juos valstybinio ir sisteminio lygmens kontekstui. Vienas iš jos tikslų yra pasiūlyti šios srities specialistams koncepciją ir sąvokas, kurios palengvintų lyginamąsias regionų studijas, nes kol kas tai yra silpnoji egzistuojančios literatūros vieta. Kitas skyriaus tikslas yra kompensuoti galios teoretikams būdingą tendenciją pakankamai neatsižvelgti į regioninio lygmens svarbą tarptautinio saugumo reikaluose.

Skyrius pradedamas detaliu išaiškinimu, kaip veikia regioninės saugumo subsistemos, kuo jos skiriasi viena nuo kitos ir nuo didžiųjų galybių. Tai statiškoji sąrangos dalis, kurios atžvilgiu gali būti identifikuojami svarbūs pokyčiai. Antrame poskyryje nagrinėjama istorija, kuri suformavo dabartinį regioninio saugumo modelį, taip pat baigiamas konstruoti apytikris šio modelio eskizas ir plačiau nagrinėjama, kaip regioninė ir didžiųjų galybių dinamikos sąveikauja tarpusavyje. 5.1 paveiksle, kuris yra antrojo poskyrio pabaigoje, pateikiama maniškė dabartinės sanklodos interpretacija. Skaitytojams, nagrinėjantiems šį poskyrį, vertinga būtų turėti ją omenyje. Trečiame poskyryje aprašoma,

kaip regioniniai junginiai gali keistis, pateikiami sisteminiai šio lygmens pokyčių dinamikos fiksavimo variantai. Baigiamajame poskyryje svarstomi šio regioninio saugumo analizės metodo privalumai, teikiami politikos formavimui.

Spragos tarp valstybinio ir sisteminio lygmenų užpildymas: saugumo kompleksai

Visos pastangos studijuoti saugumą susiduria su „bekraščio tinklo" problema. Saugumas yra santykinis reiškinys. Dėl šios priežasties neįmanoma suprasti bet kurios atskiros valstybės nacionalinio saugumo, neatsižvelgiant į tarptautinę valstybių saugumų tarpusavio priklausomybę. Tai perkelia analizę į sisteminį lygmenį, kuris buvo aptartas ankstesniame skyriuje. Bekraščio tinklo problemos esmė yra ta, kad jo logika iškelia sudėtingas holistines problemas. Jeigu kiekvieno subjekto saugumas yra susijęs su visų saugumu, tai nieko negalima iki galo pasakyti apie atskirą reiškinį, nesupratus visumos. Dėl tokio perdėtai nuoseklaus reikalavimo visos saugumo studijos gali tapti neįgyvendinamos.

Kadangi saugumų tarpusavio priklausomybė yra neišvengiama, tai vienintelė galimybė apibrėžti įvaldomus tyrimo objektus, kurie nei reiškia gyvybiško visumos jausmo praradimą, nei visiškai pasiduoda jam, yra analitinių lygmenų tarptautinėje sistemoje hierarchijos nustatymas. Kiekvienas iš šių lygmenų turi identifikuoti nuolatinius, reikšmingus ir iš esmės savarankiškus saugumo problemos aspektus. Sakydamas „savarankiškus", aš neturiu omeny visiškai laisvus. Tai labiau apibūdina saugumo dinamiką, kuri egzistuotų netgi tada, jei kiti subjektai nesikėsintų į ją. Izraelis ir Sirija, pavyzdžiui, būtų priešai net ir tuo atveju, jei nė vieno iš jų neremtų supergalybės. Nė vienas lygmuo savarankiškai nesugeba atskleisti saugumo problemos kaip visumos, ir kiekvieno lygmens reikšmė gali būti išaiškinta tik lyginant jį su kitais.

Aukščiausias ir žemiausias šios schemos lygmenys yra lengvai pastebimi. Sisteminis ir valstybinis analizės lygmenys daug pasako apie nacionalinio saugumo problemą. Jie buvo aptarti antrame ir ketvirtame skyriuose. Tačiau egzistuoja dar viena labai svarbi regioninio saugumo lygmens dinamikos konfigūracija, kuri dažnai iškrinta arba į ją tiesiog nekreipiama dėmesio. Vidutiniu lygmeniu sutinkame tik miglotus samprotavimus apie regioninę galios ir subsistemų pusiausvyrą arba nuogą spaudos informaciją, vartojančią regiono sąvoką aprašyti bet kokiai vietovei, kurioje vyksta naujienų pranešimų verti politiniai neramumai.

Regioninio saugumo reikšmė yra tokia silpna, kad visais kitais atžvilgiais puiki 1984 metų studija apie Pietų Azijos saugumą atvirai pripažino, jog valstybių grupės, kaip regiono, pasirinkimas buvo „apibrėžtas neišvengiamai savavališkai"[1]. Mano nuomone, egzistuoja stiprus empirinis ir teorinis pagrindas, neigiantis tokią intelektinę kapituliaciją. Išsamiai saugumo analizei būtinas ypatingas dėmesys, tiriant, kaip regioninis lygmuo tarpininkauja sąveikoje tarp valstybių ir visos tarptautinės sistemos. Kol šis lygmuo nėra tinkamai išnagrinėtas, tol nei atskirų valstybių padėtis viena kitos atžvilgiu, nei santykių tarp didžiųjų galybių ir vietinių valstybių pobūdis negali būti tinkamai suprasti.

Kalbant apie saugumą, terminas „regionas" reiškia, kad egzistuoja atskira ir svarbi saugumo santykių sistema tarp grupės valstybių, kurioms likimas lėmė būti geografiškai arti viena kitos. Ši regioninės sistemos idėja istoriškai buvo labai svarbi samprotaujant apie Europos galios pusiausvyrą – Europa buvo (ir yra) regioninė sistema, nes tiek jos galios santykiai, tiek eskalacijos pančiai sieja valstybes į vieną visumą. Danija ir Italija gali neturėti jokios tiesioginės saugumo sąveikos, tačiau tai netrukdytų joms įsitraukti į tą patį aljansą karo metu. Iš dalies regioninės saugumo subsistemos kyla iš paprasto mechanizmo, ap-

tarto trečiame skyriuje. Anot jo, grėsmės, ypač politinės ir karinės, stipriausiai jaučiamos, kai jos yra arti. Bet kadangi Europos valstybės dominavo pasaulio sistemoje ir tiesiogine prasme užėmė didžiąją jos dalį, vakarietiškame mąstyme apie tarptautinius santykius neiškilo jokia kita tokia svarbi lokalinė saugumo subsistema. Net masinis dekolonizacijos procesas, kuris logiškai turėjo nukreipti dėmesį į vietinių saugumo subsistemų atsikūrimą, buvo užtemdytas globalinės supergalybių konkurencijos.

Griežtas regioninių subsistemų identiteto apibrėžimas nustato du tarpinius analizės lygmenis tarp sisteminio ir valstybinio: pačios subsistemos bei jų tarpusavio santykių dinamikos. Vienintelė tradicinė subsisteminė idėja, suteikianti tam tikrą potencialą saugumo analizės tikslams, yra vietinės ir regioninės galios pusiausvyros samprata. Tačiau ši idėja niekada nebuvo labai naudinga, nes apsiribojo vienintele galios dimensija, kurioje didžiųjų galybių dinamika nuolat stūmė į šalį ir temdė vietines dinamikas. Nors vietinė galios pusiausvyra egzistuoja ir yra reikšmingas saugumo aplinkos bruožas, bet visą pasaulį apimantis didžiųjų galybių poveikis gali lengvai ją sugriauti ar iškreipti. Dėl savo jautrumo išoriniams poveikiams galios pusiausvyros modelis yra daug mažiau patikimas vadovas periferijos saugumo santykiuose nei centre.

Pati subsistemos idėja, Haaso apibrėžta kaip „koks nors tarptautinės sistemos segmentas"[2], yra per plati, kad padėtų apibrėžti regiono sąvoką. Haasas ir Brecheris bandė sukonstruoti subordinuotų subsistemų sampratą, kuri būtų pagrįsta pakankamai plačiu regiono apibrėžimu[3]. Russetas tęsė šiuos bandymus iš integracijos perspektyvos[4], bet jo ir kitų idealistų bei funkcionalistų samprotavimai sąlygojo paiešką regioninių integracijos pagrindų, kuriuos pasirodė gana sudėtinga surasti. Įdomiausias tarp ankstesnių darbų yra Cantorio ir Spiegelio studija, nes jie ėmėsi ambicingų bandymų sukurti ištisą regioninių tarptautinių santykių lyginamųjų studijų struktūrą[5]. Daugelis jų sam-

protavimų pagrindžia ir šį pasiūlymą, ypač poreikį užpildyti spragą tarp sisteminio ir valstybinio analizės lygmenų. Jų projektas yra patrauklus keletu aspektų, įskaitant ir geografinio nuotolio svarbą regionų atsiradimui bei „įsiterpiančių" *(intrusive)* į regioninius santykius sistemų vaidmenį. Nepaisant gausybės patrauklių idėjų, jų bandymai įtraukti regionų studijas į bendrą tarptautinių santykių studijų kontekstą ir sukurti detalią lyginamosios politikos struktūrą pasirodė per daug sudėtingi ir griozdiški, kad galėtų nustatyti visiems priimtiną regiono sampratą. Kaip tik dėl to nė vienas iš šių bandymų nepateikė kokios nors plačiau pripažintos regiono definicijos. Thompsono parengta ankstesnės literatūros apie regionines subsistemas apžvalga liūdnai kataloguoja progreso link kokios nors nuoseklios teorinės ar net deskriptyvinės struktūros sukūrimo trūkumą[6].

Vėlesni Ayoobo, Buzano, Rizvio ir kt. bei Little'o, Väyryneno ir Wæverio darbai išvengia daugelio ankstesnių sunkumų, žvelgdami į regionus per saugumo santykių prizmę[7]. Pastarieji pateikia siauresnį ir įvaldomesnį požiūrį nei visa Cantorio ir Spiegelio struktūra, taip pat labiau atspindintį regioninių santykių tikrovę nei integracionistinis požiūris. Saugumas yra platesnė sąvoka negu galia bei turi tą vertingą savybę, kad yra pajėgus inkorporuoti galios sąvoka paremtos analizės rezultatus[8].

Pagrindinis elementas, kuris turi būti pridėtas prie galios santykių apibrėžiant regioninį saugumą, yra valstybių santykių draugiškumo ir priešiškumo sankloda. Draugiški santykiai apibūdina santykius nuo nuoširdžios draugystės iki apsaugos ir paramos lūkesčių. Sakydamas „priešiškumas", aš turiu galvoje nepasitikėjimo ir baimės sąlygotus santykius. Šiuos du polius skiria platus abejingumo ir/arba neutralumo tarpas, kuriame draugiškumas ir priešiškumas yra arba per silpni, kad ką nors daug reikštų, arba, be to, taip susipainioję, kad nėra aiškaus polinkio į vieną ar kitą pusę. Radikaliausias galios pusiausvyros teorijos požiūris teigtų, kad draugiškumo/priešiškumo santy-

kių sankloda yra galios pusiausvyros išdava, o valstybių santykių pobūdis kinta sutinkamai su galios pusiausvyros pokyčiais. Čia pateikiamas požiūris, kad istorinė santykių draugiškumo/priešiškumo dinamika yra tik iš dalies susijusi su galios pusiausvyra, o ten, kur susijusi, ji yra daug stabilesnė nei santykinai nepastovios galios pusiausvyros kaita. Priešiškumas gali būti itin ilgalaikis, kai santykiuose tarp tautų jis įgyja istorinį pobūdį, kaip tai atsitiko tarp graikų ir turkų, lenkų ir rusų, korėjiečių ir japonų, ir daugelio kitų atveju. Todėl šie du aspektai turi būti laikomi atskirais veiksniais saugumo problematikoje.

Santykių draugiškumas/priešiškumas kyla iš daugelio problemų, kurios negali būti nustatytos analizę apribojant paprasčiausiu galios pasiskirstymu. Jie varijuoja nuo tokių specifinių klausimų kaip nesutarimai dėl sienų, interesai etniškai giminingose tautose ir ideologinis užsiangažavimas iki užsitęsusių istorinių ryšių, teigiamų ar neigiamų, tokių kaip tarp žydų ir arabų, britų ir amerikiečių, vietnamiečių ir kinų. Bendrą vaizdą papildžius santykių draugiškumo/priešiškumo dimensija, gaunamas aiškesnis supratimas apie nesaugumo pobūdį ir santykių sanklodą, nei pateiktų gryna galios pusiausvyros abstrakcijos lygmeniu atlikta analizė. Tuo remiantis, regioninės saugumo subsistemos gali būti tiriamos per santykių draugiškumo/priešiškumo sanklodas, kai jie reiškiasi tik tam tikroje geografinėje teritorijoje. Tokiems konstruktams įvardyti aš siūlau sąvoką *saugumo kompleksas*. Saugumo kompleksas – tai grupė valstybių, kurių pagrindiniai saugumo interesai yra susiję taip glaudžiai, kad nacionalinis jų saugumas negali būti realistiškai suvokiamas atskirai vienas nuo kito[9]. Toks pavadinimas turi tą privalumą, kad nurodomi tiek regioninę grupę sąlygojantys atributai (saugumas), tiek stipri grupės dalyvių tarpusavio priklausomybė, kuri išskiria grupę kitų jos kaimynų atžvilgiu. Saugumo komplekso sąvoka akcentuoja tarpusavio priklausomybę, besireiškiančią tiek per konkurenciją, tiek per bendrus interesus.

Viena vertus, saugumo kompleksų idėja yra paprasčiausias analitinis įrankis. Kaip toks jis atlieka vaidmenį percepcinio lęšio, fokusuojančio dėmesį į regioninį saugumo analizės lygmenį. Tai yra būdas santykinai išskirti autonomišką regioninio saugumo dinamiką iš lokalinio ir sisteminio lygmenų dinamikos. Jis padeda atpažinti specifinius regioninius konstruktus, nustatyti jų buvimo vietą bei pateikia koncepciją ir struktūrą lyginamosioms atskirų regionų studijoms.

Antra vertus, ši idėja nėra vien tik savavališka abstrakcija, kurią suponuoja subsistemos „kaip bet kokio pogrupio" apibrėžimas. Saugumo kompleksai yra istorines ir geopolitines šaknis turintys empiriniai reiškiniai. Teoriniu požiūriu jie gali būti kildinami tiek iš valstybinio, tiek iš sisteminio lygmens. Einant „iš apačios į viršų *(bottom up)*", saugumo kompleksai išplaukia iš individualių valstybių sąveikos. Jie atspindi būdą, kaip bet kurios valstybės aplinkoje išsiskirianti interesų sfera sąveikauja su karinių bei politinių grėsmių intesyvumo ir ribotos erdvės, kurioje jos pastebimos, junginiu. Kadangi grėsmės stipriau jaučiamos per trumpus atstumus, tai saugumo sąveika su kaimynais paprastai turi prioritetą. Žvelgiant „iš viršaus žemyn *(top down)*", saugumo kompleksai kyla iš anarchijos ir geografijos sąveikos. Politinė anarchijos struktūra visas valstybes suveda akistaton su saugumo dilema, bet, antra vertus, bekraštį saugumo tarpusavio priklausomybės tinklą gerokai sušvelnina geografijos poveikis. Jeigu transporto galimybės nebūtų pasiskirsčiusios taip netolygiai, kaip jos kartais būna, visos valstybės stengtųsi artimiau bendrauti su savo kaimynais nei su toliau esančiomis valstybėmis. Tačiau bet kuriuo atveju saugumo kompleksai gali būti laikomi charakteringais anarchijos sistemos produktais. Žinoma, jie atspindi tik ilgalaikes, o ne nuolatines sanklodas tokios sistemos viduje. Todėl kitoms sąlygoms nekintant galima tikėtis aptikti šiuos sistemos viduje egzistuojančius intensyvios saugumo tarpusavio priklausomybės židinius.

Empirinei šios argumentacijos pusei priekaištaujama dėl reifikacijos (abstrakcijų kaip empirinių objektų traktavimo). Tačiau labai svarbu pabrėžti, kad saugumo kompleksai tam tikra prasme tikrai yra „realūs". Būtent jų realumas ir paaiškina tą didžiųjų galybių ir lokalinių valstybių sąveikos sutarpinimo *(mediating)* efektą. Saugumo kompleksų realumas labiau glūdi ypatinguose draugiškumo, priešiškumo ir abejingumo santykių tarp valstybių veikimo būduose nei mūsų pačių išgalvotoje subsistemos sąvokoje. Kaip ir galios pusiausvyra, saugumo kompleksas gali egzistuoti ir funkcionuoti nepriklausomai nuo to, ar jį sudarantys subjektai pripažįsta jį, ar ne. Jie, žinoma, pripažins atskiras jiems aktualias grėsmių linijas, nes jeigu nepripažintų, tai visa saugumo kompleksų idėja būtų tuščia. Bet jie gali nepakankamai matyti ar nevisiškai įvertinti visą tą konstruktą, kurio dalis jie yra. Paprastai valstybės daug labiau įsisąmonina kitų joms keliamas grėsmes nei tas, kurias jos kelia kitiems. Ši pripažinimo problema žymi gana aštrią analitinę takoskyrą tarp galios pusiausvyros koncepcijos, kurioje paprastai neteikiama reikšmės tam, ar subjektai yra/nėra įsisąmoninę jų elgseną formuojančias aplinkybes, ir subsistemos koncepcijos, kurioje paprastai toks įsisąmoninimas yra sudėtinė pačios subsistemos definicijos dalis[10]. Ir nors komplekso pripažinimas, kaip ir galios pusiausvyroje, nėra būtina sąlyga jo egzistavimui, pripažinimo buvimas teigiamai veiktų subjektų politiką, leisdamas jiems įsisąmoninti platesnį jų politikos problemų pagrindą sudarančių specifinių santykių kontekstą.

Ypatingų draugiškumo/priešiškumo santykių dominavimas komplekso visumos įsisąmoninimo atžvilgiu apsunkina saugumo kompleksų apibrėžimo nusistovėjusiais moksliniais terminais procesą. Atskiri saugumo intereso veikimo būdai gali būti visiškai lengvai ištirti stebint, kaip valstybių baimės formuoja jų užsienio politiką ir karinę elgseną. Pakistanas išskleidžia didžiąją savo armijos dalį prieš Indiją, o ne prie sienų su Kinija, Afganis-

tanu ar Iranu. Tailandas daug labiau rūpinasi dėl grėsmių iš Vietnamo nei iš kurios nors kitos kaimyninės valstybės. Graikija labiau nerimauja dėl Turkijos nei dėl kitų kaimynų. Tačiau apskritai saugumo kompleksų identifikacija ir ypač tų sąveikos koncentracijų, kurios yra pakankamai stiprios komplekso sudarymui, komplekso viduje nustatymas gali būti diskusijų objektas. Bekraščio tinklo problema yra ypač aštri regioniniu analizės lygmeniu.

Saugumo kompleksų identifikacija apima svarstymus apie santykinį atskirų valstybių saugumų tarpusavio priklausomybės stiprumą. Kai kuriose vietose ji bus labai stipri, kaip tarp Indijos ir Pakistano, kitose santykinai silpna, kaip tarp Indonezijos ir Australijos. Vienose vietose tarpusavio priklausomybė bus teigiama, kaip vienas kitą palaikančiuose Švedijos ir Suomijos neutralitetuose, kitose – neigiama, kaip tripusėse Irano, Irako ir Saudo Arabijos varžybose. Paprastai ši priklausomybė kyla iš lokalinių santykių, tačiau įsitraukus labai didelei galybei visa valstybių grupė gali būti suvienyta bendros grėsmės. Supergalybių konkurencijos spaudimas Vakarų Europos valstybėms Šaltojo karo metu yra tokio tipo tarpusavio priklausomybės pavyzdys[11]. Kai kuriose vietose tarpusavio priklausomybė bus labai žema, ir tai byloja apie takoskyras tarp stipresnių sąveikos mazgų. Birma, pavyzdžiui, žymi ribą, kur susiduria Pietų ir Pietryčių Azijos saugumo dinamika.

Visaapimančiame bekraščiame saugumo tarpusavio sąveikos tinkle galima nustatyti skirtingą draugiškumo/priešiškumo veiksnio veikimo intensyvumą. Saugumo kompleksas egzistuoja ten, kur saugumo santykių grupė išsiskiria iš bendro fono savo santykinai stipriu, nukreiptu į vidų charakteriu ir santykiniu išorinių saugumo sąveikų su kaimynais silpnumu. Saugumų tarpusavio priklausomybės bus daug stipriau sufokusuotos tarp grupės narių nei tarp grupės narių ir išorės valstybių. Ribos tarp tokių grupių gali būti apibrėžtos *santykiniu indife-*

rentiškumu, veikiančiu atskiras saugumo sampratas, tiek ir jų sąveikas. Stiprūs nesaugumo ryšiai tarp Irano ir Irako suveda juos į tą patį kompleksą, tuo tarpu silpni ryšiai tarp Irano ir Pakistano bei tarp Birmos ir visų jos kaimynų iškelia ribų tarp kompleksų egzistavimo prielaidą. Saugumo kompleksų egzistavimo įrodymai kyla ir iš kariavimo patirties. Yra pastebėta, pavyzdžiui, kad keletas didelių karų Pietų Azijoje faktiškai neturėjo įtakos Pietryčių Azijai ar Persijos įlankai. O pagrindiniai karai Pietryčių Azijoje ir Persijos įlankoje turėjo santykinai mažą poveikį Pietų Azijai. Ši izoliacija tarp socialinių permainų kaimyninėse valstybėse tvirtai liudija, kad Pietų Azijos saugumo santykių modelyje egzistuoja atskiri koncentracijos mazgai, ir leidžia daryti prielaidą, kad šioje teritorijoje yra trys atskiri vietiniai saugumo kompleksai.

Pagrindinis kompleksą apibūdinantis veiksnys dažniausiai yra aukštas grėsmės/baimės lygis, kurį *abipusiai* jaučia dvi ar daugiau pagrindinių valstybių. Tačiau, kai šios valstybės yra pasaulinės klasės valstybės, jos dažniausiai bus artimos kaimynės. Teoriškai aukštas pasitikėjimo ir draugiškumo lygis taip pat gali atlikti vienijančios jėgos vaidmenį, kaip tai yra *ASEAN* ir Šiaurės valstybių grupėse. Saugumų tarpusavio priklausomybė gali būti arba teigiama, arba neigiama, tačiau tikrovėje tokie vienareikšmiški ir apibūdinantys visą kompleksą atvejai yra gana reti. Europa galėtų judėti ta kryptimi, tačiau jei Europos Bendrija ir toliau integruosis politiškai, ji peržengs anarchinės subsistemos struktūrą ir pereis į pilkąją dalinio valstybingumo zoną. Kitaip tariant, išorinis spaudimas Bendrijai, kaip vieningam subjektui, pradėtų nusverti vidinę anarchinę subsistemos dinamiką[12].

Apskritai subregioninių organizacijų egzistavimas apibrėžia regioninės konkurencijos kryptis, kaip kad *ASEAN*, Persijos įlankos bendradarbiavimo tarybos (*GCC – Gulf Co-operation Council*) ir Pietų Afrikos plėtotės koordinavimo konferencijos (*SADCC –*

Southern African Development Coordinating Conference) atvejais[13]. Pietų Azijos kompleksą galima apibūdinti Indijos-Pakistano, Persijos įlankos – tripusės Irano, Irako ir Saudo Arabijos, o Pietryčių Azijos, bent jau iki devintojo dešimtmečio pabaigos – *ASEAN* grupės ir Vietnamo konkurencija. Tokių kaimyninių lokalinių dinamikų skirtingumų laipsnis nustatomas pagal valstybių saugumo retoriką, pagal jų karinių pajėgų išdėstymą ir pagal karinių konfliktų metraštį.

Viena iš priežasčių, sąlygojančių abipusiškumo kriterijaus naudojimą saugumo kompleksui apibūdinti, yra ta, kad galimi atvejai, kai dviejų pagrindinių vietinių valstybių saugumas gali egzistuoti nelygiaverčiame *(lopsided)* ryšyje. Kinijos iš vienos pusės ir Indijos bei daugelio Pietryčių Azijos valstybių iš kitos santykiai yra akivaizdus tokios situacijos pavyzdys[14]. Kinija yra viena pagrindinių – o gal ir svarbiausių – saugumo problemų Indijai, taip pat Vietnamui, Malaizijai ir Indonezijai. Kinijos karinės pajėgos išdėstytos arti pagrindinių Indijos ir Vietnamo gyventojų centrų, Kinija buvo įsivėlusi į nedidelius, bet žiaurius sienų karus su abiem valstybėmis. Šie faktai liudija stiprų nesaugumo ryšį tarp šių valstybių ir dėl to galbūt saugumo komplekso egzistavimą. Tačiau esamas santykių nelygiavertiškumas, ko gero, liudija ne vieno, bet kelių atskirų kompleksų egzistavimą. Indija ir Vietnamas yra santykinai mažos saugumo problemos Kinijai, pagrindiniai jos saugumo rūpesčiai yra susiję su supergalybėmis. Be to, Indijos ir Vietnamo karinės pajėgos yra toli nuo Kinijos gyventojų centro, o jų lyginamasis svoris yra santykinai mažas, palyginti su kitomis grėsmėmis Kinijos interesams.

Tokia situacija paprastai liudija ribos tarp *žemesnio* ir *aukštesnio* lygio saugumo kompleksų egzistavimą. Žemesnio lygio kompleksas susideda iš lokalinių valstybių, kurių galia nedaug teišplinta, jeigu iš viso išplinta, už artimiausių kaimynų rato. Šis galios ribotumas yra pagrindinis elementas egzistuojančioje santykinai savarankiškoje vietinio saugumo dinamikoje tarp kai-

myninių valstybių grupių. Aukštesnio lygio kompleksas, priešingai, apima didžiąsias galybes – tokias valstybes kaip Jungtinės Valstijos ir Sovietų Sąjunga, kurių galia sėkmingai išplinta už artimiausios jų aplinkos ribų, arba valstybes kaip Kinija ir Sovietų Sąjunga, kurių galia yra pakankama primesti keletui regionų tai, ką milžiniškas fizinis jų dydis paverčia didžiule „lokaline aplinka". Aukštesnio lygio kompleksai apibrėžia sisteminį ar globalinį analizės lygmenį. Tokiu būdu skirtumas tarp žemesnio ir aukštesnio lygio kompleksų tampa svarbus, kai visi saugumo analizės lygmenys – vidinis, regioninis, superregioninis ir globalinis – yra reintegruojami. Atsižvelgiant į didelius aukštesnio ir žemesnio lygių skirtumus, didesnė aukštesnio lygio intervencija į žemesnį yra priimama kaip normalus sistemos bruožas. Klausimas tada kyla ne apie saugumo komplekso ribas, bet apie vietinio saugumo dinamikos lyginamojo svorio santykį su iš išorės veikiančių regioną dinamikų lyginamuoju svoriu. Pietryčių Azijoje, pavyzdžiui, vietinė dinamika turi varžytis su daug galingesniu išoriniu spaudimu regionui nei Pietų Azijos atveju. Vienas pagrindinių saugumo komplekso idėjos privalumų yra tas, kad ji sudaro sąlygas suvokti regioninio lygmens saugumo dinamiką, kuri transformuoja galingesniųjų intervenciją ir jai tarpininkauja.

Dėl to, kad saugumo kompleksai yra iš dalies geografiniai dariniai, į juos visada patenka tam tikras mažų valstybių skaičius. Dėl savo santykinai mažos galios, palyginti su kaimynėmis, šios valstybės turi mažai įtakos komplekso struktūrai. Jų saugumas yra artimai susijęs su didesnėmis valstybėmis, tačiau jos gali tapti grėsmės šaltiniu didelėms valstybėms tik remdamosi savo įtaka reguliuojant santykius tarp didžiųjų valstybių. Kuveitas, Bahreinas, Kataras ir Jungtiniai Arabų Emyratai užima tokią padėtį Persijos įlankoje. Pietų Azijoje tokią poziciją užima Bangladešas, Butanas, Nepalas, Šri Lanka ir Maldivai, kurie yra geografiškai ir kultūriškai susiję su Indija. Kai kurios

mažos valstybės gali atlikti buferio vaidmenį lokalinio saugumo dinamikoje. Tokių valstybių pavyzdžiai yra Šveicarija, Belgija, Kambodža, Jordanija, Kuveitas ir iki 1976 metų Libanas.

Kaip jau buvo minėta, kai kurios valstybės yra tarsi takoskyros tarp kaimyninių saugumo kompleksų. Jų sienos yra indiferentiškumo sienos tarp abipus jų esančių savarankiškų dinamikų. Birma, esanti tarp Pietų ir Pietryčių Azijos, yra labai ryškus tokios situacijos pavyzdys. Kiti atvejai: tai Turkija – tarp Europos ir Artimųjų Rytų; Afganistanas – tarp Pietų Azijos ir Artimųjų Rytų; valstybių juosta, besidriekianti skersai Sacharos nuo Mauritanijos iki Sudano, – tarp Artimųjų Rytų ir Juodosios Afrikos. Šios takoskyros gali egzistuoti santykinai atskirai nuo bet kurios pusės saugumo dinamikos kaip Birma arba gali ribotis su abiem kaimyniniais kompleksais nejungdamos jų, kaip tai daro Turkija, Afganistanas ir Sahelio valstybės. Dažniausiai tai yra valstybės, kurios veikia kaip takoskyros tarp žemesnio lygio kompleksų ir vieno aukštesnio lygio komplekso nario. Suomija, Švedija, Austrija ir Jugoslavija Šaltojo karo metu atliko šį vaidmenį tarp Sovietų imperijos ir Vakarų Europos, o Nepalas atlieka jį tarp Kinijos ir Indijos.

Klausimas, ar rasiniai ir kultūriniai ryšiai turėtų būti svarbus veiksnys identifikuojant saugumo kompleksus, yra labai įdomus. Tikėtina, kad valstybių grupei bendros kultūrinės ir rasinės vertybės skatins jas tiek apskritai labiau domėtis viena kita, tiek pateisinti abipusį kišimąsį į viena kitos saugumo reikalus. Pietų Azijos kompleksas, pavyzdžiui, sutampa su tuo, ką K. Subrahmanyamas vadino „civilizacine teritorija“[15]. Visiškai nesunku įrodyti, kad Arabijos, Lotynų Amerikos ir islamo kultūriniai veiksniai panašiai supaprastina ir legitimizuoja didelės valstybių grupės saugumų tarpusavio priklausomybę. Panašaus pobūdžio etnokultūrinis mąstymas sudaro tradicinį Europos istorijos analizės pagrindą, kuriame ypač akcentuojamas lotyniškosios krikščionybės vaidmuo šiai valstybių bendrijai.

Šis veiksnys yra ypač akivaizdus Artimuosiuose Rytuose, bekraštėje teritorijoje nuo Maroko iki Omano ir nuo Sirijos iki Somalio. Šioje teritorijoje Arabų tautinė idėja ir tarptautinė politinė islamo jėga susivienija, sukurdamos galingą regioninę politinę areną. Arabiškasis nacionalizmas ir islamas silpnina vietinių valstybių identitetą ir legitimizuoja nepaprastai aukštą tarpusavio saugumų susipynimo laipsnį[16]. Tai skatina steigti regionines organizacijas (Arabų lyga, Persijos įlankos bendradarbiavimo taryba, Arabų bendradarbiavimo taryba, Maghrebo* grupė) ir netgi valstybių jungimąsi (dažniausiai mažai sėkmingą). Tai taip pat suponuoja pagrindines konflikto užuomazgas regione, kurio centre yra trys nearabiškos valstybės – Izraelis, Iranas ir Etiopija – dvi iš jų yra neislamiškos, o trečia atstovauja pagrindinei atskilusiojo islamo krypčiai. Apibrėžiant saugumo kompleksų formą ir struktūrą, kultūriniai ir rasiniai aspektai gali būti svarbus pagalbinis veiksnys, tačiau vis dėlto jie yra antraeiliai saugumo problemos suvokimo atžvilgiu.

Netgi laikantis šių teorinių nuostatų, vis tiek iškyla empirinis klausimas, ar santykinis atskirų valstybių saugumo tarpusavio priklausomybės stiprumas yra pakankamas, kad būtų galima nustatyti vieną nuo kito saugumo kompleksus skiriančias ribas. Tokių kintamųjų kaip draugiškumas ir priešiškumas matavimas yra netgi mažiau tikslus dalykas nei galios ar sociopolitinio integralumo laipsnio matavimas, tačiau visais šiais atvejais pagrindiniai bruožai paprastai išsiskiria pakankamai ryškiai net ir be moksliškų skalių lyginimo. Kaip jau buvo minėta, saugumo kompleksai yra natūrali anarchinės struktūros išdava. Todėl kitoms sąlygoms nekintant galima tikėtis, kad tokie kompleksai apims visą tarptautinę sistemą. Kartais aptikti saugumo kompleksą yra visai nesudėtinga kaip Pietų Azijos atveju. Tačiau

* Maghrebas – tai kolektyvinis pavadinimas Šiaurės Afrikoje ir Vidužemio jūros pakarantėje esančių ir arabiškai kalbančių valstybių, įskaitant ir Maroką, Alžyrą bei Tunisą. *Spec. red. pastaba.*

paprastai kitos sąlygos dažniausiai būna kintamos. Dėl to egzistuoja atvejai, kai saugumo kompleksus yra sunku pastebėti arba tikslios jų ribos nėra aiškios.

Galima išskirti dvi pagrindines aplinkybes, paaiškinančias, kodėl sunku aptikti saugumo kompleksus. Pirmoji yra ta, kad kai kuriose teritorijose lokalinės valstybės yra labai silpnos ir jų galia nedaug teišplinta, jeigu iš viso išplinta, už jų sienų. Tokių valstybių saugumo perspektyvos yra orientuotos į jų vidų, o saugumo sąveika tarp jų yra nepakankama, kad generuotų lokalinį kompleksą. Panašios sąlygos yra būdingos kai kurioms Afrikos dalims ir galbūt mažosioms Ramiojo vandenyno salų valstybėms, kur ir taip labai silpnas galybes skiria milžiniški izoliuojantys vandens plotai.

Antroji aplinkybė yra labiau komplikuota. Ji atsiranda, kai tiesioginis išorinės galios veikimas regione yra pakankamai stiprus ir pažeidžia normalų saugumo dinamikos tarp vietinių valstybių procesą. Ši aplinkybė vadinama *užslopinimu (overlay)*. Paprastai jis reiškia stambią suinteresuotų didžiųjų galybių karinių pajėgų dislokaciją „slopinamame" regione, bet ji vis dėlto esmingai skiriasi nuo įprastinio didžiųjų galybių kišimosi į vietinių saugumo kompleksų reikalus. Tiesioginė intervencija paprastai sustiprina vietinę saugumo dinamiką, tuo tarpu užslopinimas įtraukia ją į platesnę pagrindinių galybių kovą arba net ir visai ją panaikina. Ryškiausias tokio užslopinimo pavyzdys gali būti Europos kolonializmo Trečiajame pasaulyje laikotarpis bei Europos saugumo dinamikos paskandinimas supergalybių varžybose po Antrojo pasaulinio karo[17]. Tokio užslopinimo atveju sunku pastebėti vietinę saugumo dinamiką ir atitinkamai – nustatyti vietinio komplekso egzistavimą[18]. Yra žinoma, kokia vietinė dinamika buvo prieš užslopinimą. Kadangi užslopinimas paprastai yra transformuojantis veiksnys, tai galima tik spėlioti, kokia galėtų būtų saugumo dinamika slopinimui susilpnėjus. Nykdamas kolonijinis užslopinimas po savęs paliko apie 100 teritori-

nių valstybių, kurios dabar sudaro Trečiąjį pasaulį. Žlungant supergalybių užslopinimui Europoje, akivaizdu, kad kylanti dinamika gerokai skiriasi nuo egzistavusios iki 1945 metų. Iš tikrųjų šiandien galime tik spėlioti, kokio pobūdžio Europos saugumo kompleksas bus dvidešimt pirmame amžiuje[19].

Trys visiškai skirtingos aplinkybės paaiškina, kodėl kartais yra sunku apibrėžti abejonių nekeliančių saugumo kompleksų ribas. Pirmiausia, saugumo kompleksus skirianti riba gali išnykti dėl esminių regioninės saugumo dinamikos pokyčių. Šią aplinkybę aptarsime vėliau. Antroji aplinkybė – tai iškreipta saugumų tarpusavio priklausomybė, kuri gali atsirasti tarp fiziškai greta esančių aukštesnio ir žemesnio lygio kompleksų. Kaip jau buvo minėta anksčiau, kalbant apie Kiniją ir Indiją bei Vietnamą, reikšmingi saugumo santykiai gali egzistuoti skersai šių ribų. Diskusija kyla ne dėl to, kad tokie santykiai turėtų būti ignoruojami ar nuvertinami, apskritai išbraukiant juos iš saugumo komplekso, bet kad geriausias būdas juos interpretuoti būtų sąveikos tarp aukštesnio lygio kompleksų vertinimas iš sisteminio lygmens pozicijų, o žemesnio lygio kompleksų sąveikos – iš atskiro regiono perspektyvos. Taip galime kalbėti apie santykinę autonomiją ir dviejų lygmenų dinamikos sąveiką. Kitaip tariant, situacija tampa suprantamesnė, kai visi saugumo analizės lygmenys nuo vidinio iki globalinio susijungia į vientisą vaizdą.

Trečia aplinkybė, sunkinanti saugumo komplekso ribų nustatymą, atsiranda tada, kai valstybių grupėje, kuri gali būti laikoma vieningu kompleksu, egzistuoja dvi ar daugiau saugumų tarpusavio priklausomybės užuomazgų. Pietų Azija yra neproblemiška šiuo atžvilgiu teturėdama dvi pagrindines valstybes ir vieną saugumo dinamiką, apibūdinančią varžybų liniją. Pietryčių Azija su devyniomis valstybėmis, įskaitant ir keturias didesnes, yra labiau komplikuota, bet vis tiek neproblemiška, nes visas valstybes jungia viena ir ta pati konkurencija[20]. Tuo tarpu Artimųjų Rytų komplekse yra du tuzinai valstybių ir trys

ar net keturi subkompleksai, kurie turi atskiras dinamikas šio komplekso viduje. Trys pagrindiniai subkompleksai yra: Persijos įlanka su Iranu, Iraku ir Saudo Arabija kaip pagrindiniais subjektais, Afrikos kyšulys su Etiopija, Sudanu ir Somaliu kaip pagrindiniais subjektais ir Rytų Vidužemio teritorija su Izraeliu, Sirija ir Egiptu kaip pagrindiniais subjektais. Egzistuoja ne tokia ryški varžybų užuomazga ir Maghrebe tarp Alžyro, Maroko ir Libijos. Visi šie mazgai turi savo atskiras dinamikas, tačiau jų ribos pakankamai dažnai susikerta Artimųjų Rytų komplekse ir tuo pateisina stambesnės struktūros, kaip pagrindinio regioninio vieneto, pripažinimą. Sirija veikia Persijos įlankos subkomplekse palaikydama Iraką ir oponuodama Iranui, o Egiptas tai daro remdamas Iraką prieš Iraną. Saudo Arabija turi interesų Afrikos kyšulyje. Beveik visos arabų valstybės daugiau ar mažiau oponuoja Izraeliui, kuris atsilygina nuolat aštrindamas tarpusavio konkurenciją tarp arabiškų ir tarp islamiškų valstybių. Arabų Lyga yra forumas, jungiantis atskirų subkompleksų reikalus į vieną visumą ir padedantis skirti Artimųjų Rytų saugumo problemas nuo Azijos, Europos ir Centrinės Afrikos.

Panašus kompleksiškumas egzistuoja ir Europoje. Daugiau nei du tuzinai valstybių sudaro keletą skirtingų subregionų – tokių kaip Šiaurės šalys ar Balkanai. Be to, regioninio saugumo analizę Europoje apsunkina lokalinės dinamikos aiškumo stoka dėl vis dar egzistuojančio esminio užslopinimo. Kas yra aišku, tai unikali Europos padėtis per pastaruosius keturiasdešimt metų, kai grėsmės, kylančios dėl supergalybių konkurencijos, buvo įtakingesnės nei grėsmės, kylančios pačios Europos viduje. Nepaisant skirtingos geografinės padėties, Švedija ir Ispanija bei Airija ir Italija susidūrė su ta pačia grėsme, kad sovietų galia gali įbauginti Europą, arba Europa gali būti sugriauta karo metu gindamasi nuo sovietų puolimo. Lygiai taip pat kaip ir Artimuosiuose Rytuose, kai kurios Europos kom-

plekso ribos yra problemiškos. Artimieji Rytai yra įsiskverbę į Afriką, o Europa į Sovietų Sąjungą. Politika niekada nebuvo paprastas dalykas.

Diskusijos šiomis temomis atspindi tikrus realaus pasaulio daugiaprasmiškumus. Tačiau saugumo analizei yra labai svarbu, kad *tam tikra* nuosekli regioninio saugumo dinamikos sąvoka būtų įterpta tarp globalinio ir valstybinio lygmens. Man atrodo, būtų daug didesnė analitinė klaida *iš viso neturėti* sisteminės regioninio saugumo dinamikos koncepcijos, negu turėti diskutuotiną. Svarbiausia yra pripažinti, kad stipri lokalinė saugumo dinamika beveik visada egzistuoja anarchiškoje tarptautinėje sistemoje. Jeigu šis teiginys yra pripažįstamas ir įjungiamas į saugumo analizę, tai mažai tikėtina, kad nesutarimai dėl ribų saugumo bekraščio tinklo viduje peraugs į esminius prieštaravimus. Iš tikrųjų alternatyvių vidinių regioninių ir globalinių-regioninių saugumo santykių perspektyvų iškėlimas galėtų praturtinti analizę net ten, kur išlieka tam tikri dviprasmiškumai. Kol besivaržančių pozicijų logika yra aiški, nesutarimai dėl to, kaip turėtų būti apibrėžiami saugumo kompleksai, nedaro jokios žalos.

Jei jau kartą yra pripažintas regioninis lygmuo, tada gali būti išskirti dar ir kiti lygmenys, kurie sudarytų visapusišką analitinę sąrangą. Pirmasis būtų individualių valstybių vidinės saugumo aplinkos lygmuo. Gyvybiškai svarbu suvokti vidinį tiriamų valstybių charakterį, nes silpnos valstybės su nestabiliomis sociopolitinėmis struktūromis neabejotinai yra labiau pažeidžiamos ir todėl susiduria su kitokiomis, sudėtingesnėmis saugumo problemomis nei stiprios valstybės. Toliau išskirtini žemesnio lygio, arba lokaliniai, saugumo kompleksai. Tokiu atveju tikėtina, kad saugumo santykiai bus gana intensyvūs jų viduje, bet pakankamai silpni tarp jų. Bet atskirais atvejais reikšminga sąveika gali įveikti skiriančias vieną kompleksą nuo kito indiferentiškumo sienas. Tada santykiai tarp kompleksų taip pat su-

darytų atskirą sąrangos lygmenį, kuris taptų ypač svarbiu esmingų pokyčių atveju. Galop analizė galėtų užsibaigti aukštesnių didelės galios kompleksų tyrimu. Pastarieji, kaip jau buvo minėta anksčiau, sąlygoja sisteminį lygmenį. Tikėtina, kad didžiųjų galybių saugumų santykiai bus pakankamai intensyvūs ir daugiau ar mažiau prasiskverbs į vietinių kompleksų reikalus. Šia sąranga pagrįstas analizės metodas yra esminė sąlyga, leidžianti suvokti kiekvienam lygmeniui būdingą saugumo dinamiką ir atskleisti tai, kaip šie lygmenys sąveikauja tarpusavyje (žr. santraukos lentelę p. 285).

Paskutinis aspektas, apibrėžiant saugumo kompleksus, yra ekonominių veiksnių vaidmuo. Žvelgiant į sudarančių saugumo kompleksus valstybių grupes, pirmiausia krinta į akis karinės, politinės ir visuomeninės saugumo dimensijos. Šie sektoriai yra svarbiausi pagal grėsmės ir draugiškumo/priešiškumo kriterijus, tuo tarpu ekonominiai santykiai nėra taip stipriai įtakojami geografinio artumo kaip politiniai ir kariniai. Vadinasi, ekonominio saugumo problema yra linkusi turėti visiškai kitokią santykių dinamiką nei karinis ir politinis saugumas. Pavyzdžiui, iki 1914 metų Europos komplekse pagrindiniai kariniai konfliktai lydėjo plačius prekybinius santykius. Tačiau šiuolaikinėje supergalybių konkurencijoje stiprią karinio saugumo tarpusavio priklausomybę lydi labai žemo lygio ekonominiai mainai. Panašūs santykiai būdingi ir daugeliui Trečiojo pasaulio regionų, kur vietinė politinė ir karinė tarpusavio priklausomybė yra stipri, tačiau ekonominiai santykiai daug platesni ir nedaug ką turi bendro su regionu. Tokiomis sąlygomis ekonominis valstybių saugumas visų pirma priklauso ne nuo jų santykių su kitomis komplekso valstybėmis. Tačiau egzistuoja kelios išimtys. Išsivysčiusios kapitalistinės Europos ir Šiaurės Amerikos valstybės sujungia glaudžius politinius-karinius ir ekonominius santykius. Pietų Afrikos komplekse veikiančių geležinkelių kontrolė įneša esminę ekonominę dimensiją į politinės konkurencijos sąrangą.

Ekonominiai veiksniai yra pakankamai svarbūs apibrėžiant valstybių galią vietiniame komplekse ir jų, kaip veikėjų, vidinį stabilumą ir integralumą. Jie taip pat gali būti svarbūs aiškinant tokius išorinio intereso vietiniame komplekse pavyzdžius, kaip Jungtinių Valstijų ir naftos produktus gaminančiųjų Persijos įlankos valstybių santykių atveju. Ekonominiai veiksniai, be to, gali veikti regioninės integracijos perspektyvas, kurios savo ruožtu gali įtakoti nagrinėjamo saugumo komplekso plėtotę. Pietų Azija, pavyzdžiui, yra daug mažiau perspektyvi ekonominio bendradarbiavimo požiūriu nei Vakarų Europa, nes Pietų Azijos ekonomikų panašumas sąlygoja jų tarpusavio konkurenciją, o ne skatina papildyti viena kitą. Todėl analizuojant saugumo kompleksą reikia atsižvelgti į ekonominius veiksnius, tačiau čia naudojama sąranga paprastai nėra tinkama ekonominio saugumo kaip tokio analizei[21].

Trumpa regioninio saugumo istorija

Regioninis saugumas patyrė keistą istoriją modernioje tarptautinėje sistemoje. Teoriškai atrodo, kad regioninio saugumo kompleksai yra normali sistemos egzistavimo sąlyga. Tuo tarpu tikrovėje retas reiškinys per kelis šimtmečius išliko nepakitęs, tai ir dabartinis regioninio saugumo problemos pavidalas yra visai neseniai susiformavęs.

Per du tūkstantmečius, iki kol Europa pradėjo dominuoti pasaulyje, tarptautinę sistemą sudarė keturios didelės civilizacijos: Europa, Artimieji Rytai, Indija ir Kinija. Visos jos tarpusavyje buvo apytikrėje pusiausvyroje ir kiekvienai iš jų daugiau ar mažiau grasino periodiškos kaimynų barbarų iš Eurazijos stepių atakos. Kartais kiekviena iš šių civilizacijų pasiekdavo imperinį vieningumą, o kartais jos išgyvendavo susiskaldymo ir valstybių tarpusavio karų laikotarpius. Lėtai, bet nuolat civilizacijos plito už savo centrų *(heartlands)* didžiųjų upių slėniuose Mesopotamijoje, Egipte, Indijoje ir Kinijoje, stimuliuodamos

aukštesnį socialinės, politinės ir ekonominės organizacijos lygį Pietryčių Azijoje, Vidurio ir Šiaurės Europoje, o žymiai vėliau ir Afrikoje. Barbarybė laipsniškai traukėsi, užleisdama vietą sėslesnėms, į valstybę panašesnėms sociopolitinės organizacijos formoms. Mažesnės ir labiau nutolusios nuo pagrindinių centrų civilizacijos nepriklausomai išsivystė Amerikoje, bet jos buvo gana primityvios, labiau panašios į ankstyvąsias civilizacijas, išaugusias anksčiau nei prieš 3000 metų Tigro ir Eufrato upių slėniuose[22].

Ši iš esmės Eurazijos pasaulinė sistema gali būti analizuojama remiantis tiek didžiųjų galybių dinamika, tiek regioniniais saugumo kompleksais. Kartais didelės imperijos susidurdavo dėl civilizacijos centrinių sričių kontrolės. Nuolat susidurdavo graikų ir persų, o vėliau islamo ir krikščionių imperijos, Indija didžia dalimi pasidavė islamo nukariavimams ir beveik visur, išskyrus Vakarų Europą, pasireiškė trumpalaikė Mongolijos chanų galia. Kitais atvejais veikė kažkas stambesnio nei lokaliniai saugumo kompleksai, kaip buvo, pavyzdžiui, kariaujančių valstybių laikotarpiais Indijoje ir Kinijoje ir susiskaldžiusioje Europoje po Vakarų Romos imperijos sugriuvimo. Kartais reiškėsi ir tipinis didelės galybės įsikišimo į vietinių saugumo kompleksų reikalus atvejis. Persų imperija kišosi į labai susiskaidžiusią antikinės Graikijos politiką, o Kinijos imperija visada stengėsi išlaikyti prie savo šiaurinių ir vakarinių sienų gyvenusių stepių barbarų tarpusavio susiskaldymą. Bet gana ribota karinė ir ekonominė galia apskritai neleido didelės galios valstybėms išlaikyti nuolatinę ir dideliais atstumais veikiančią įtaką smulkesnių valstybių reikalams.

Penkioliktame amžiuje išaugus Europos galioms, beveik visa senovės sistema tapo užslopinta. Plintant Europos imperijoms, pasaulinio saugumo modelis darėsi vis mažiau ir mažiau priklausomas nuo lokalinės dinamikos ir vis labiau ir labiau subordinuotas Europos galybių varžybų dinamikai. Vienas didžiau-

sių Europos iškilimo paradoksų yra tas, kad Europos valstybės tapo dominuojamai galingos todėl, kad jos buvo susiskaldžiusios ir konkuruojančios tarpusavyje. Ne vieninga Europos imperija ėmė kontroliuoti tarptautinę sistemą, bet išimtinai energingas ir agresyvus vietinis saugumo kompleksas. Ištobulinusios savo įgūdžius konkuruodamos tarpusavyje, Europos galybės gana greit aptiko, kad pranašesnė jų organizacija ir technologija visai lengvai įgalino jas priversti paklusti lokalines galybes bet kurioje sistemos vietoje. Kaip pasekmė, dviejų tūkstantmečių trukmės keturpolė civilizacijų pusiausvyra Eurazijoje laipsniškai virto globaline Europos saugumo komplekso tąsa. Primityvios Amerikos indėnų imperijos subyrėjo susidūrusios su trimis tūkstantmečiais toliau pažengusia socialine ir politine sistema. Kitur tiek barbarų, tiek civilizuotų tautų pasipriešinimas buvo stipresnis, bet europiečių pranašumas buvo toks didelis, kad pastariesiems labiau reikėjo bijoti vienas kito nei rūpintis vietinių opozicija.

Platesnės tarptautinės sistemos dalies užslopinimas, kurį įgyvendino Europos, o vėliau ir Japonijos bei Amerikos kolonijinės imperijos, efektyviai nuslopino didelę dalį ir to, kas šioje analizėje yra suprantama kaip regioninė saugumo dinamika. Kaip buvo minėta ketvirtame skyriuje, Europos kompleksas išaugo iki aukštesnio lygio statuso ir apėmė visą tarptautinę sistemą. Globalinio saugumo sąranga buvo paprasčiausias Europos didžiųjų galybių, prie kurių vėliau prisidėjo Japonija ir Jungtinės Valstijos, varžybų išplėtimas. Nors ši sąranga nuslopino vietinę saugumo dinamiką, bet ji jokiu būdu nebuvo politiškai neutrali pavergtųjų kraštų gyventojų atžvilgiu. Žvelgiant retrospektyviai, užslopinimas pirmiausia gali būti interpretuojamas kaip valstybės kūrimo procesas. Iš tikrųjų europiečiai išplatino savo politinės organizacijos formą – teritorinę valstybę, – kuri buvo jų pačių sėkmės laidas. Kartais jie tai darė tiesiogiai įkeldindami migrantus, pavyzdžiui, Amerikoje, Australijoje ir Pietų Afrikoje,

o kartais naudojo imperinę prievartą kaip Azijoje ir Afrikoje. Keliais atvejais vietinis Europos modelio pritaikymas, kaip, pavyzdžiui, Japonijoje, Tailande, Etiopijoje ir Kinijoje, leido išvengti tiesioginės kolonizacijos. Šis variantas pasiteisino ten, kur imigrantai iš Europos didžia dalimi pakeitė vietinius gyventojus arba kur, kaip daugumoje atvejų Azijoje, senesnės civilizacijos tradicijos galėjo įsirašyti į naują politinę struktūrą. Tačiau tokia plėtotė buvo mažiausiai sėkminga Afrikoje, kur padrikesnės tradicijos turėjo paviršutiniškas šaknis, o vietiniai gyventojai sudarė mozaiką primenančią socialinę struktūrą.

Nepaisant prieštaringų padarinių, Europos teritorinės valstybės transplantacija likusiai planetos daliai neišvengiamai atvėrė kelią konkurencinio Europos anarchinių tarptautinių santykių stiliaus universalizacijai. Kai slopinimo veikimas buvo pašalintas (visų pirma Amerikoje, o po Antrojo pasaulinio karo ir Azijoje bei Afrikoje), visa tarptautinė sistema jau buvo perorganizuota pagal suvereniteto – anarchijos modelį. Šiuolaikinė regioninio saugumo dinamika kaip tik ir kyla dėl slopinimo pašalinimo. Vienur – pavyzdžiui, Amerikoje ir kai kuriose Afrikos dalyse – Europos imperijas pakeitusios valstybės sudarė visai naujas tarpusavio santykių sanklodas. Tuo tarpu kitur, pavyzdžiui, daugelyje Artimųjų Rytų ir Azijos kraštų, atsigavo anksčiau egzistavę santykių pavidalai, kurie dabar tebuvo tik įvilkti į naują formą. Santykinis šių įvykių naujumas galbūt tam tikru būdu paaiškina ir tai, kodėl regioninio saugumo analizėje vis dar dominuoja didžiųjų galybių perspektyva – ilgą laiką tokia perspektyva atspindėjo realybę. Pripažįstantiesiems istorijai ironijos jausmą turėtų atrodyti, kad vis dėlto pasireiškė šioks toks teisingumas, kada pagrindinius Europos ir Japonijos kolonizatorius pačius užslopino supergalybių varžybos, prasidėjusios po 1945 metų.

Trečiojo pasaulio išlaisvinimas iš Europos ir Japonijos kontrolės, žinoma, nereiškė išbaigtų saugumo kompleksų susiformavimo. Antai apie Lotynų Amerikos atvejį Walteris Little'as

teigia, kad po dekolonizacijos naujoms valstybėms reikia „pasirengimo" laikotarpio, kurio metu jos atranda ir atsirenka savo santykius su kitomis valstybėmis. Lotynų Amerikoje šis periodas truko ilgiau nei pusę šimtmečio[23]. Pietų Azijos kompleksas visiškai susiformavo ir pradėjo egzistuoti 1947 metais, bet kitur Azijoje ir Afrikoje net pats dekolonizacijos procesas truko per du dešimtmečius. Be to, naujos valstybės iškilo ne neutralioje aplinkoje. Daugelis jų liko priklausomos nuo eksmetropolinių galybių, o po 1947 metų visos jos tapo intensyvių globalinių dviejų supergalybių varžybų objektais.

Kaip šio proceso rezultatas atsiradusių saugumo kompleksų globalinis išsidėstymas dar nėra galutinai susiformavęs. Daugelyje planetos vietų pradėjo reikštis savitos lokalinės dinamikos ir funkcionuoti pilnaverčiai regioniniai saugumo kompleksai. Taip yra Pietų Azijoje, Pietryčių Azijoje ir Artimuosiuose Rytuose (visi atvejai buvo trumpai charakterizuoti ankstesniame poskyryje). Tą patį galima pasakyti ir apie Pietų Afrikos regioną, kur reiškiasi konfrontacija tarp (bei viduje) Pietų Afrikos ir su ja besiribojančių juodaodžių valdomų valstybių. Labiau ginčytinas yra saugumo komplekso egzistavimas Ramiojo vandenyno pietuose, kur Pietų Ramiojo vandenyno forumas jungia Australiją, Naująją Zelandiją ir daugybę mažų salų valstybių į glaudžiais saitais per daug nesurištą saugumo bendriją. Dideli vandenyno plotai veikia kaip žymus saugumo dilemos tarp kaimynų švelnintojas, ir tai ne tik lengvina taikingus santykius *ASEAN* grupės viduje, bet ir neverčia Australijos prisiimti kokių nors įsipareigojimų Pietryčių Azijoje.

Bet kai kuriose kitose vietose, į kurių skaičių patenka ir žymiausia per dvidešimt valstybių apimanti grupė, išsidėsčiusi tarp pietinės Artimųjų Rytų komplekso dalies ir šiaurinės Pietų Afrikos komplekso dalies, iki šiol dar nesusiformavo joks patvaresnis lokalinis saugumo tarpusavio priklausomybės modelis. Dauguma tų valstybių yra apimtos labiau vidaus nei nacionali-

nių saugumo problemų, ir tik retos išimtys, kaip antai Tanzanijos invazija į Amino Ugandą, retkarčiais nužymi būsimų regioninių saugumo kompleksų kontūrus.

Amerikos kontinentą šiuo požiūriu yra daug sunkiau apibūdinti, kadangi jame akivaizdžiai dominuoja Jungtinės Valstijos. Šiaurės Amerika, įskaitant ir Centrinę Ameriką bei Karibų regioną, yra galbūt aiškiausias saugumo bendrijų ir hegemoninių kompleksų mišinys. Centrinės Amerikos ir Karibų valstybės yra dažniausiai labai silpnos ir kaip valstybės, ir kaip galybės. Jungtinės Valstijos ir/arba supergalybių varžybos yra taip jas persmelkusios, kad faktiškai pasidarė neįmanoma atsekti bet kokią nepriklausomą saugumo dinamiką. Net ir Cantorio ir Spiegelio vedamoje Lotynų Amerikos ir Rytų Europos paralelėje Centrinės Amerikos ir Karibų jūros valstybių tarpusavio saugumo santykiai patenka į ryškaus supergalybių slopinamojo poveikio zoną[24].

Pietų Amerika taip pat patenka į Jungtinių Valstijų šešėlį, bet vis dėlto daug mažiau nei Centrinė Amerika, ir tas poveikis mažėja, nes beveik visos esminės žemyno galybės vis labiau konsoliduojasi[25]. Viena vertus, Pietų Amerikoje dar reiškiasi ankstenio slopinimo požymiai, pavyzdžiui, per *OAS* (*Organization of American States* – Amerikos Valstybių Organizacija), kuri susieja regiono saugumo santykius su Jungtinėmis Valstijomis. Kita vertus, patebimos ir savarankiškos saugumo bendrijos tapsmo tendencijos, pavyzdžiui, Lotynų Amerikos nebranduolinės zonos (Tlatelolco sutarties) pagrindu egzistuoja svarbus regioninis režimas, kuris, ko gero, vienintelis siekia pačių Jungtinių Valstijų sieną. O Lotynų Amerikos santykinis civilizacinis homogeniškumas ilgai puoselėjo regioninės integracijos šalininkų viltis. Galima tvirtinti, kad Pietų Amerikoje kaip ir Centrinėje Afrikoje stokojoma pakankamos tarpusavio sąveikos, kad susidarytų saugumo kompleksas. Nors Lotynų Amerikos valstybės yra labiau išsivysčiusios ir galingesnės nei Afrikoje, bet beveik visos jų te-

ritorinės sienos išvestos per nutolusias, retai apgyvendintas sritis, kurios arba yra kalnuotos, arba užklėstos tankių džiunglių.

Bet tokį tvirtinimą galima paneigti remiantis regiono istorija, kurioje aptinkami aiškūs lokalinės saugumo dinamikos požymiai. Žemyne vyko keletas reikšmingų karų: 1865–1870 m. Paragvajaus su Argentina, Brazilija ir Urugvajum; 1879–1884 m. Čilės su Bolivija ir Peru; 1928–1935 m. Paragvajaus su Bolivija ir viena krizė (1932–1933 metais Kolumbija grasino karu Peru). Visi konfliktai vyko dėl teritorinių ginčų, o Bolivija iki šiol dar nėra susitaikiusi su tuo, kad neturi išėjimo prie jūros. Čilė ir Argentina neseniai varžėsi dėl ginčijamų salų pietuose, o Venesuela reikalauja didelio Gajanos teritorijos gabalo. Brazilija ir Argentina įsivėlė į tarpusavio ginklavimosi varžybas nuo Pirmojo pasaulinio karo laikų, kai jos varžėsi pirkdamos Europoje brangius drednoutus. Neseniai jų varžybos buvo įgavusios kariškių vadovaujamų, bet „civilinių" branduolinių programų pavidalą. Amazonės džiunglės greitai nyksta, o brazilai ir toliau įgyvendina savo kelių statybos planus[26], todėl daugelis žemyno teritorinių sienų greitai nebebus izoliuotos didelių nuotolių. Visa tai rodo akivaizdų Pietų Amerikos komplekso potencialą plėtotis arba į tipišką daugeliui Trečiojo pasaulio valstybių varžybų dinamiką, arba į brandesnę anarchinę struktūrą, kurioje regiono saugumo dinamiką valdo stabilus daugiašalis režimas.

Visos šios regioninio saugumo dinamikos Trečiajame pasaulyje kyla tuo pat metu, kai ir labiau išplėtoti kompleksai jau yra įžengę į transformacijos laikotarpį. Beveik visą pokario laikotarpį visi kompleksai nuo aukščiausio iki žemiausio lygio buvo persmelkti supergalybių bipoliarinių varžybų. Tačiau baigiantis amžiui abi supergalybės ir jų varžybos silpsta, palyginti su visu tarptautinės sistemos svoriu. Kinija jau beveik įsitvirtino kaip nepriklausoma didelė galybė Azijoje, o Indija taip pat pasirinko šį kelią. Bet dar reikšmingiau yra tai, kad pasibaigė slopinimas Europoje ir Šiaurės Rytų Azijoje, todėl ir Japonija, ir Europos Bendrija vis daugiau

gali veikti savo nuožiūra, nors dar ir nesiryžta imtis sistemoje tokio vaidmens, kuris atitiktų jų galią. Taip istorinė supergalybių ir bipoliariškumo anomalija laipsniškai nyksta ir atsikuria labiau įprasta keleto didžiųjų valstybių dominuojama sistemos struktūra.

Šis bipoliariškumo pokytis į policentriškesnę galios struktūrą sisteminiu lygmeniu negali nepaveikti ir regioninio saugumo. Kada iš aukštesnio lygio komplekso į žemesnį skverbiasi tik vieno poliaus įtaka, tada rezultatas paprastai būna vietinės saugumo dinamikos užslopinimas ir vietinių konfliktų numalšinimas. Amerikos vaidmuo Lotynų Amerikoje ir sovietų vaidmuo Rytų Europoje iliustruoja tokį procesą. Bipoliariško poveikio skverbimasis irgi malšina vietinį konfliktą(us), jeigu jis įgyja slopinimo pavidalą, kaip tai nutiko Europoje. Bet jeigu jis yra tik supergalybių varžytinės, kaip buvo daugelyje Trečiojo pasaulio valstybių, tada konfliktas(i) tik dar labiau paaštrėja. Väyrynenas mano, kad remiantis šios progresijos logika multipoliarinės įtakos skverbimąsi reikėtų laikyti pačiu blogiausiu atveju[27], bet tai gali būti ginčytina. Bipoliariškumas skatina ypač intensyvią nulinės sumos konkurenciją ir, galima manyti, taip jis yra labiausiai tikėtinas vietinių varžybų stiprintojas. Tuo tarpu multipoliarinis skverbimasis, kaip dabar reiškiasi Pietryčių Azijoje, gali būti netvarkingas, bet jis yra mažesnio intensyvumo ir palieka vietinėms valstybėms didesnę erdvę politiniams jų santykiams su išorinėmis galybėmis. Kol bipoliarinis konfliktas ir galios koncentracija centre dabartiniu metu silpnėja, tol ateities perspektyva atrodo tokia, kad didelių galybių kišimasis į regioninių saugumų reikalus turėtų silpnėti ir sudaryti mažesnę konkurenciją lokalinei dinamikai.

Šią tendenciją remia tarp regioninių valstybių vykstantis galios išsiskaidymas, kuris plėtoja dekolonizacijos laikais pradėtą regioninio saugumo dinamikos svarbos didinimo procesą, lyginat jį su didžiųjų galybių poveikiu. Ar mažesnis kišimosi iš išorės lyginamasis svoris numaldys ar paaštrins regioninius konfliktus, didele dalimi priklauso nuo aplinkybių. Jis gali kaip Per-

sijos įlankos karo atveju atpalaiduoti lokalinius konkurentus. Antra vertus, jis gali kaip Pietryčių Azijoje ir Pietų Afrikos regione teikti išorinę paramą regioniniams konfliktų sureguliavimo bandymams. Bet kuriuo atveju, kaip pareiškė Kolodziej'us ir Harkavy'us, pastebima tendencija į tarptautinės saugumo sistemos decentralizaciją'[28]. Galima būtų užtikrintai kirsti lažybų, kad lokaliniai regioninio saugumo kompleksai taps vis svarbesniais dvidešimt pirmo amžiaus tarptautinės sistemos bruožais ir kad taip visam laikui bus užbaigtas trumpas istorinis laikotarpis, kurio metu didžiuliai technologijos išsivystymo ir sociopolitinės organizacijos pranašumai leido nedideliam šalių skaičiui kontroliuoti visą tarptautinę bendriją.

Saugumo kompleksai kaip struktūros: procesai ir permainų pasekmės

Saugumo kompleksai nėra tarptautinės sistemos struktūros dalis Waltzo nustatyta reikšme[29]. Tarptautinės sistemos kaip visumos požiūriu jie yra veiksmo–atoveiksmio fenomenai ir dėl to artimi kitiems tokiems pasikartojantiems modeliams kaip ginklavimosi varžybos ir prekybiniai karai. Waltzo schemoje, kuriai aš visiškai pritariu, tokie fenomenai yra laikomi analitiniais vienetais. Aš šias veiksmo-atoveiksmio kategorijas vadinu *procesinėmis formacijomis (process formations)*, kad būtų galima skirti jas nuo pačius analitinius vienetus charakterizuojančių paaiškinimų[30]. Ir vis dėlto yra vertinga saugumo kompleksus traktuoti kaip subsistemas, t.y. kaip savotiškas savarankiškas miniatiūrines anarchijas. Žiūrint iš šios perspektyvos, pagal analogiją su išbaigtomis sistemomis jie irgi turi savo struktūrą. Kadangi saugumo kompleksai yra ilgalaikiai, bet vis dėlto ne nuolatiniai anarchiškos tarptautinės sistemos bruožai, tai jų traktavimas kaip subsistemų su struktūra ir sąveikų modeliais teikia naudingą kriterijų, pagal kurį galima identifikuoti ir įvertinti regioninio saugumo pavidalo permainas.

Kiekvienoje diskusijoje apie permainas visada susiduriame su pagrindine teorine problema bandant atskirti, kas yra reikšminga, o kas ne. Nors permainos vyksta visur ir visada, vis dėlto galima tvirtinti, kad kai kuriais lygmenimis kai kurie dalykai išlieka tokie pat pakankamai ilgą laiko tarpą[31]. Pavyzdžiui, Pietų Azijos saugumo kompleksas išlaikė ilgalaikę bipoliarinę struktūrą beveik keturis dešimtmečius. Jo tęstinumas paremtas Indijos ir Pakistano pirmavimu šiame subkontinente, nuolatiniu šių valstybių priešiškumu bei neegzistavimu jokio vidinio proceso arba išorinės prievartos, kurie būtų pakankamai stiprūs, kad pajėgtų suardyti šią Pietų Azijos situaciją. Struktūra šia prasme išliko nepakitusi, nepaisant nesibaigiančių permainų subkontinento viduje ir aplink jį. Vidinės permainos, įskaitant ir Pakistano padalijimą, esmingai nepakeitė santykių pavidalo. Tą patį galima pasakyti ir apie išorinių sąlygų, kurios iki šiol linko labiau stiprinti negu ardyti egzistuojantį bipoliariškumą, poveikį. Tuo tarpu sudėtingesnės Pietryčių Azijos ir Artimųjų Rytų vidinės struktūros pademonstravo žymesnį mobilumą, ypač draugiškumo/priešiškumo dimensijos atžvilgiu, nors vis dėlto šios permainos nepakeitė išorinių kompleksų ribų.

Sąvoka *esminė struktūra* gali būti laikoma atskaitos tašku, matuojant pokyčius saugumo komplekse. Šią saugumo komplekso struktūrą sudaro du pagrindiniai elementai: draugiškumo/priešiškumo dimensija ir galios pasiskirstymas tarp pagrindinių valstybių. Esant esminiams pokyčiams viename iš šių komponentų, reikia peržiūrėti visą kompleksą. Tokia nuostata teikia galimybę analizuoti regioninį saugumą ir kaip statišką, ir kaip dinamišką reiškinį. Jeigu saugumo kompleksai turi struktūras, tai galima ieškoti arba struktūros egzistavimo, arba struktūrinių pokyčių procesų apraiškų.

Galios pasiskirstymo saugumo komplekse analizė yra tapati sistemos kaip visumos analizės logikai. Tačiau skirtingai nei sisteminėje analizėje, pokyčiai subsisteminės galios pasiskirstyme

5.1 paveikslas. Saugumo kompleksai Trečiajame pasaulyje

gali atsirasti tiek dėl vidinių, tiek dėl išorinių priežasčių. Galios pokyčiai dėl vidinių priežasčių kyla, kai subjektai dezintegruojasi (Pakistanas 1971 metais, Austrija-Vengrija po Pirmojo pasaulinio karo), arba kai jie susivienija (Vokietijos ir Italijos žemės devynioliktame amžiuje). Tokie įvykiai ypač stipriai įtakoja esminę komplekso struktūrą. Pietų Azijoje, Indijai absorbavus mažas Goa ir Sikimo valstybes, subkontinento galios pasiskirstymui esminė įtaka nebuvo padaryta. Tuo tarpu Bangladešo atsiskyrimas nuo Pakistano buvo daug reikšmingesnis įvykis, nes jis iškėlė Indiją į dominuojančios valstybės poziciją, tuo pažeisdamas regiono bipoliariškumą. Nors Pakistanas politine prasme labai nusilpo, netekdamas savo pretenzijų į islamiškąjį išskirtinumą, karinė jo galia išliko beveik nepažeista. Dėl to valstybės lyderiams greitai pavyko įveikti tendencijas, kurias galėjo sukelti iškilusi Indijos hegemonijos grėsmė. Tam tikra prasme Bangladešui atsiskyrus Pakistanas nusimetė strateginę atsakomybę ir taip palengvino padėties reguliavimą kariniu požiūriu. Nors ir turėdamas daug problemų, Pakistanas tebebuvo pakankamai nusiteikęs ir stiprus, kad išliktų regiono bipoliariškumas. Ir tik tuo atveju, jeigu Bangladešo atsiskyrimas yra pirmas kompleksinės Pakistano balkanizacijos etapas, 1971 metų įvykiai galėtų būti interpretuojami kaip svarbios Pietų Azijos komplekso transformacijos pradžia.

Galios pasikeitimai gali taip pat būti skirtingo proceso dalyvių vystymosi tempo rezultatas. Japonija išaugo iki galybės dėl jos sugebėjimo modernizuotis greičiau nei jos kaimynai. Irano šachas aiškiai puoselėjo panašias viltis savo šaliai. Jeigu augimo tempai yra vienodi, tai galios pasikeitimus gali sąlygoti šalies išteklių paskirstymas. Didelis resursų atitraukimas nuo investicijų ir civilinio naudojimo į karines išlaidas gali lemti galios pasikeitimą, kaip tai pademonstravo Indija savo karinio biudžeto padvigubinimu po 1962 metų karo su Kinija. Bet nei vystymosi tempų skirtumai, nei išteklių paskirstymo skirtumai iki

šiol neišardė esminės struktūros Pietų Azijoje. Augimo tempai nebuvo labai skirtingi, ir, nors Indija bandė pasinaudoti savo dydžio pranašumu, Pakistanas pademonstravo ryžtą prisiimti proporcingai didesnę karinę naštą[32]. Vienas iš šios temos plėtojimo variantų yra naujų karinių technologijų įvedimo poveikis. Tokių galingų smogiamųjų ginklų kaip branduolinių raketų įsigijimas gali labai greitai pakeisti galios ir grėsmės suvokimą tiek, kad galėtų tekti iš naujo peržiūrėti saugumo kompleksų definicijas. Pavyzdžiui, ryžtingas Indijos siekis įsigyti branduolinių raketų arsenalą galėtų transformuoti saugumo santykius su Kinija. Jeigu Pakistanas įsiveltų į Artimųjų Rytų komplekso branduolinius santykius, tai irgi galėtų reikšti tam tikrą saugumo santykių tarp Pietų Azijos ir Viduržemio jūros baseino modelio rekonstrukciją.

Galios pasikeitimai dėl išorinių veiksnių poveikių irgi gali būti panašiai rūšiuojami. Išoriniai subjektai gali pakeisti vietinių kompleksų galios struktūrą dviem būdais: arba įsijungtų į greta esančius kompleksus, arba patys priklausydami kaimyniniam arba aukštesnio lygio kompleksui imtų kurti sąjungas vietiniame komplekse. Naujų dalyvių įsijungimas į kompleksą paprastai keičia daugiau nei vieno komplekso apibrėžimą ir yra gana nedažnas atvejis. Mažų valstybių orientacijos pokyčiai gali neturėti tokios įtakos esminei struktūrai. Istoriniai ir geografiniai ryšiai, kurie kartu sujungia vietinius kompleksus, nėra lengvai keičiami. Pietų Azijoje galima įsivaizduoti Indijos dominavimo Pakistano atžvilgiu ir jos įtakos išplėtimo Persijos įlankoje arba kai kurių Persijos įlankos valstybių stiprių ryšių su Pakistanu sukūrimo scenarijus, pagal kuriuos Persijos įlankos ir Pietų Azijos saugumo dinamika taptų įtraukta į naują saugumo kompleksą. Bet nė viena iš šių galimybių nėra iki šiol tiek išplėtota, kad galėtų pakeisti Pietų ir Pietvakarių Azijoje susiformavusius kompleksus.

Išoriniai subjektai gali paveikti lokalinį galios pasiskirstymą ir taip pakeisti viso komplekso prigimtį įvairiais būdais, net ir

tiesiogiai į jį neįsijungdami. Jie gali arba tiesiogiai padidinti vietinių valstybių galią, tiekdami joms ginklus, arba į vietinius reikalus įtraukti nuosavas ginkluotas pajėgas. Ginklų tiekimas iki šiol buvo charakteringas didžiųjų galybių kišimosi įrankis beveik kiekviename Trečiojo pasaulio saugumo komplekse. Sovietinių ginklų tiekimas Kubai, Sirijai, Indijai ir Vietnamui, o Amerikos – Izraeliui, Pakistanui, Iranui ir Saudo Arabijai yra tik daugelio egzistuojančių pavyzdžių kraštutinumai. Tiesioginis ginkluotų pajėgų įsitraukimas yra retesnis, nors amerikiečiai tai bandė Vietname, o sovietai – Egipte ir Afganistane. Išorinės jėgos gali pabandyti pakeisti vietinius vystymosi tempus vienos ar kitos pusės naudai naudodamos ir ekonominę pagalbą. Amerikos ir japonų parama Pietų Korėjai yra galbūt efektingiausiai pavykę šios priemonės naudojimo pavyzdžiai. Naujų rėmėjų įsitraukimas vienoje ar kitoje pusėje ankstyvosiose išorinio skverbimosi stadijose gali būti svarbiausias įtakos šaltinis lokalinių kompleksų reikalams. Vėliau lokalinė pusiausvyra gali būti paveikta pasitraukus kuriam nors išoriniam subjektui, kaip tai atsitiko Amerikos paramos Pakistanui susilpnėjimo septintajame dešimtmetyje ar jos pasitraukimo iš Vietnamo 1973 metais atvejais. Pagaliau, *in extremis*, tiesioginis išorinių galių poveikis gali visiškai nuslopinti vietinę galios dinamiką visame komplekse.

Galios pasiskirstymas saugumo komplekse sąlygoja ir sąjungų sudarymo galimybes komplekse. Nusistovėję draugiškumo ir priešiškumo santykiai formuoja bendrą santykių pobūdį regione. Pasikeitimai priešiškumo dimensijoje iškyla arba dėl neišspręsto egzistuojančio ginčo, arba dėl naujų ginčų atsiradimo. Bipoliarinėje Pietų Azijoje yra tik viena galimybė atsirasti dideliam ginčui – pasikeitimas priešiškumo modelyje gali kilti tik iš tam tikros Indijos ir Pakistano santykių sureguliavimo formos. Arba savo varžymosi išvargintos šalys gali pradėti derėtis dėl susitaikymo, kaip tai padarė Prancūzija su Vokietija ir Egiptas su Izraeliu. Arba kuri nors viena pusė, pavyzdžiui, Indija, galė-

tų efektyviai laimėti ginčą, kokiu nors būdu įbauginusi kitas valstybes. Kita vertus, jeigu komplekso sudėtis pasikeičia suirus ar susivienijus jau egzistuojantiems nariams, tai atsiranda ir naujas draugiškumo ar priešiškumo santykių variantas. Tam tikrą tokio raidos varianto tikimybę Pietų Azijoje sąlygoja vidinis tiek Indijos, tiek Pakistano nevientisumas.

Kompleksuose su trimis ir daugiau galios centrų, kaip kai kurie Artimųjų Rytų subkompleksai, pokyčiai priešiškumo santykiuose gali būti daug ryškesni. Svarbių dvišalių konfliktų sureguliavimas, kaip buvo Izraelio ir Egipto atveju, gali įvykti nepakeisdamas esminio santykių pavidalo, šiuo atveju arabų-žydų priešiškumo. Tačiau iškilę nauji konfliktai gali pakeisti ankstesnius prioritetus. Pavyzdžiui, Irakas tapo tokių šalių kaip Sirija, Saudo Arabija, Iranas ir Izraelis pagrindiniu priešu.

Dažniausiai išoriniai veikėjai priešiškumo santykius komplekso viduje įtakoja daug mažiau negu galios pasiskirstymą. Tokią išvadą iliustruoja didžiųjų valstybių intervencijos į Pietryčių Azijos, Pietų Azijos bei Artimųjų Rytų kompleksus. Išoriniai veikėjai stengiasi, atvirai ar be ypatingos reklamos, išnaudoti lokalinius priešiškumo santykius. Kadangi tokie veikėjai paprastai siekia įgyvendinti savo pačių interesus, tai kaip tik prisitaikant prie vietinių sąlygų turbūt lengviausia įsiskverbti į lokalinį kompleksą. Neretai vietinės komplekso šalys, kaip tai darė Pakistanas, pačios prašo paramos iš išorės prieš vietinius varžovus. Jeigu intervencija nėra labai subalansuota, tai besivaržančios išorinės galybės stengsis išlaikyti, o ne pakeisti egzistuojančius lokalinius santykius. Jos bandys tarpininkauti vietiniuose ginčuose, kaip tai darė Sovietų Sąjunga Pietų Azijoje, o Jungtinės Valstijos nuolat bando tai daryti Artimuosiuose Rytuose, ir abi valstybės stengiasi daryti tai Kambodžoje. Tuo tarpu išorinių jėgų bandymai veikti, nepaisant vietinių santykių prigimties ir tendencijų, paprastai neduoda gerų rezultatų, ypač jei išorinės jėgos stipriai tarpusavyje susiskaldžiusios. Cantori's ir Spiegelis pažymi: „Ap-

skritai valstybių įsiveržėlių patirtis rodo, kad tarp kontroliuojamos sistemos veikėjų lengviau įdiegti konfliktą negu bendradarbiavimą"[33].

Pagrindinę šios taisyklės išimtį sudaro situacijos, kai išorinės galybės tiesiogai imasi slopinti vietinį kompleksą. Faktai rodo, kad išoriniai veikėjai tik tuomet gali turėti vilčių pakeisti vietinius priešiškumo santykius, kai patys pradeda dalyvauti vietinių šalių santykiuose. Vienas iš nedaugelio pavyzdžių gali būti JAV vaidmuo Izraeliui ir Egiptui sudarant taiką. Iliustracija, kuri gali būti paimta ne iš kolonijinio periodo, yra visiškas Europos saugumo komplekso užslopinimas dėl sustiprėjusių Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos priešiškumo santykių po Antrojo pasaulinio karo. Tiesioginis supergalybių veikimas efektyviai slopino iš esmės visus vietinius priešiškumo santykius daugiau kaip keturis dešimtmečius. Tik Graikijos ir Turkijos priešiškumas sugebėjo išlikti nenustelbtas, nors kai devintajame dešimtmetyje slopinimas pradėjo irti, tai ir kiti, atrodytų, seniai nuslopinti ginčai Rytų ir Vidurio Europoje pradėjo atsigauti. Slopinimo procesui, kad ir kaip būtų, reikia išskirtinių istorinių aplinkybių, ir po skaudžios ir daug kainavusios patirties abi supergalybės dabar yra gana nervingos dėl savo įsipareigojimų laikyti ginkluotąsias pajėgas užsienyje.

Apskritai silpną išorinių veikėjų poveikį vietiniam priešiškumui iliustruoja ir faktas, kad supergalybės gali pasikeisti pusėmis, nepaveikdamos jo, kaip tai atsitiko tarp Somalio ir Etiopijos aštuntojo dešimtmečio pabaigoje. Vienintelis kitas būdas, leidžiantis išorės veikėjams keisti vietinius priešiškumo santykius, yra įsijungimas į kompleksą. Ši elgsena remiasi tokia pat logika kaip ir anksčiau aptarto galios pasiskirstymo atveju. Nors išoriniai veikėjai ir gali veikti vietinį priešiškumą, manipuliuodami vyriausybių keitimu lokalinio komplekso valstybėse, šis būdas yra labai nepatikimas. Iranas yra tik naujausias pavyzdys, kai revoliuciniai vyriausybės pokyčiai nepakeitė lokalinio saugumo

problemos pavidalo, nors tuo pat metu šis atvejis iliustruoja, kaip esmingai gali pasikeisti problemos suvokimo retorika ir detalės. Tiesą sakant, vienas ryškiausių pokario supergalybių kišimosi į Trečiojo pasaulio valstybių reikalus bruožų yra tas, kad supergalybės buvo labiau susidomėjusios Trečiojo pasaulio požiūrių į Rytų-Vakarų susiskaldymą manipuliavimu negu tų šalių vienos į kitą požiūrių keitimu.

Bet kuriame lokalinio saugumo komplekse vykstančios vidinės ir išorinės permainos paprastai būna gausios ir niekad nenutrūksta. Galių santykis yra nuolatinio kitimo būklėje ir netgi draugiškumo ir priešiškumo santykiai retsykiais pasikeičia. Pagrindinis klausimas yra toks – ar vykstančios permainos nepaveikia esminės struktūros, ar vis dėlto jos lemia kažkokią jų transformacijos rūšį? Vertinant permainų pasekmes saugumo kompleksui, išskirtini keturi platūs struktūriniai raidos variantai – *status quo* išlaikymas, vidinė transformacija, išorinė transformacija ir užslopinimas.

Status quo išlaikymas reiškia, kad vietinio komplekso esminė struktūra – galių pasiskirstymas ir priešiškumo santykiai – lieka fundamentaliai nepakitusi. Toks rezultatas nereiškia, kad nevyksta jokios permainos. Tai labiau reiškia, kad įvykusios permainos arba sustiprino esamą struktūrą, arba bent jau rimtai jos nepažeidė. Pietų Azija yra kaip tik toks lokalinio komplekso pavyzdys, kuriame *status quo* visą laiką buvo išlaikomas. Kompleksas atsirado labai staigiai, kada Britanijos valdymo vienijantį slopinimą pakeitė ištisa nepriklausomų valstybių grupė. Nuo tada komplekso pagrindinės struktūros tęstinumą išbandė net keletas karų iš eilės. Nė vienas iš tų karų nebuvo pakankamai lemiamas ir griaunantis, kad arba palaužtų kurios nors pusės galią, arba kitaip įtikintų abi puses, jog jų abipusis priešiškumas yra juos griaunantis. Taip Pietų Azijos karai labiau pasitarnavo egzistuojančio priešiškumo stiprinimui negu jo eliminavimui ar bipoliarinės galios sistemos suardymui.

Keleto galingų išorinių veikėjų įtaka veikė kompleksą, bet vėlgi išorės poveikių visuma išlaikė egzistuojančią struktūrą nepakitusią. Galima ginčytis, kad ši išorinė parama tapo gyvybine *status quo* išlaikymo atrama. Jeigu šis subkontinentas būtų buvęs paliktas tik su savo dinamika, tai didesnis Indijos svoris ir didesnis Pakistano politinis pažeidumas būtų galėję sukelti transformaciją. Bet su karine ir ekonomine Jungtinių Valstijų, Kinijos ir keleto Artimųjų Rytų šalių pagalba Pakistanas sugebėjo išlaikyti tai, kas kitu atveju būtų tapę beviltiškomis varžybomis su gigantišku savo kaimynu. Pakistano branduolinio ginklo programa turėjo aiškų tikslą – išlyginti dviejų varžovų galią. Jei pagrindinė komplekso struktūra labiau pasikliauja išoriniais negu vidiniais galios šaltiniais, tai jos išlikimas tampa įkaitu įsitraukimo tų šalių, kurių pagrindiniai interesai yra už subkontinento ribų.

Vidinė lokalinio komplekso *transformacija* įvyksta tada, kai pagrindinė jo struktūra keičiasi egzistuojančių išorinių sienų konteksto *viduje*. Tokia permaina gali būti sąlygota arba lemtingų galios pasiskirstymo pasikeitimų, arba santykių priešiškumo permainų. Pavyzdžiui, Vokietijos ir Italijos susivienijimas devynioliktame amžiuje sukėlė vidinę Europos saugumo komplekso transformaciją. Tą patį padarė *ASEAN* grupės konsolidacija Pietryčių Azijos komplekso viduje. *ASEAN* ne tik ryškiai sumažino grėsmės pojūtį tarp jos narių, bet taip pat išgrindė kelią ir platesnei dviejų junginių poliarizacijai regiono viduje tarp *ASEAN* ir Vietnamo dominuojamos grupės. Izraelio, kaip žydų valstybės, pašalinimas lemtų vidinę arabų-Izraelio kompekso dalies ir viso Artimųjų Rytų komplekso transformaciją. Panašiai apartheido pabaiga Pietų Afrikoje reikštų transformaciją Pietų Afrikos komplekse[34]. Kur dekolonizacijos procesas nepaliko nepajudinamų sienų valstybėms įpėdinėms kaip Lotynų Amerikoje, ilgas vidinės transformacijos laikotarpis atsirado kaip kompleksą formuojančio proceso dalis.

Komplekso viduje vykstantys galios pasiskirstymo pasikeitimai gali turėti tokių struktūrinių pasekmių, kurios gali būti analogiškos besireiškiančioms visoje tarptautinėje sistemoje. Nepriklausomai nuo pradinio polių skaičiaus komplekse, permaina gali padidinti arba sumažinti jų skaičių. Vienas kraštutinumas yra galimybė atsirasti monopoliariniam ar hegemoniniam kompleksui, kuriame viena galybė dominuoja kitų mažesnių galybių atžvilgiu. Šiaurės Amerikos kompleksas yra kaip tik tokio tipo, ir Pietų Azijos kompleksas turėtų tokį pobūdį, jeigu Pakistanas arba prarastų savo išorinę pagalbą, arba dezintegruotųsi. Kada kompleksas tampa monopoliarinis, dominuojanti valstybė gali gerai įsijungti į platesnę saugumo problemos perspektyvą, kas greitai atsilieptų arba saugumo struktūrai, arba kišimosi į kaimyninių regionų reikalus pavidalui. Kitas kraštutinumas yra išsklaidytas galios pasiskirstymas, kuriame keletas daugiau ar mažiau lygių valstybių grumtųsi dėl įtakos. Klasikinė Europos galios pusiausvyra ir netgi dabartinė galios struktūra Artimųjų Rytų komplekse iliustruoja multipoliarinę struktūrą. Kada kompleksui priklauso daug valstybių, egzistuoja perspektyvos pokyčiams ir „žemyn", ir „aukštyn", t.y. iš tripoliarinio arba į bipoliarinį, arba į keturpoliarinį kompleksą. Kuo mažesnis yra pagrindinių veikėjų skaičius, tuo reikšmingesnė bus įvykusi permaina. Galybių sumažėjimas nuo septynių iki šešių negalėtų reikšti svarbios transformacijos, bet sumažėjimas nuo trijų iki dviejų neabejotinai tai reikštų[35].

Priešiškumo santykių permainas sunkiau apibrėžti ne tik dėl to, kad draugiškumas ir priešiškumas yra mažiau mobilios kokybės nei galia. Viena valstybė atstovauja tik vienam galios poliui, bet į ją gali būti sufokusuoti keletas labai skirtingų priešiškumų santykių, kaip yra Irako atveju. Pietų Azijoje priešiškumo santykiai patys paprasčiausi ir yra tik vienas jų vidinės kaitos kelias – konflikto sureguliavimas. Kompleksuose su didesniu polių skaičiumi paprastai egzistuoja svarbiausi priešiškumai

(pavyzdžiui, nukreipti prieš Iraną, Vietnamą, Izraelį ir Pietų Afriką), kurie yra esminiai esamo *status quo* apibrėžimui. Antraeiliai priešiškumo pokyčiai, kaip tarp Irako ir Sirijos arba tarp Libijos ir Egipto, gali dažnai atsirasti nepažeisdami pagrindinio komplekso modelio. Tuo tarpu esminių priešiškumų permainos vestų prie vidinės komplekso transformacijos.

Kaip tvirtina Ole Wæveris, kiekviename komplekse egzistuoja racionalių galimybių spektras, kurį galima apibūdinti pagal saugumų tarpusavio priklausomybę apibrėžiančių draugiškumo ir priešiškumo laipsnį[36]. Kaip du spektro kraštutinumus galima išskirti iš vienos pusės chaosą, iš kitos – saugumo bendriją. Chaose visi santykiai priešiški, ir kiekvienas veikėjas yra priešas visiems likusiems. Libanas yra mikrokosminis tokios situacijos pavyzdys. Žingsnis aukštyn iš chaoso, anot Raimo Väyryneno, yra „regioninių konfliktų formacijos"[37], kuriose dominuoja konfliktiniai santykiai, bet ir draugiškumas yra įmanomas. Pietryčių Azija ir Artimieji Rytai gali būti tokio modelio pavyzdys. Kitas žingsnis būtų tai, ką Robertas Jervisas vadina „saugumo režimais", kuriuose valstybių grupė bendradarbiauja, kad išspręstų savo ginčus ir išvengtų karų per saugumo dilemos silpninimą tiek nuosavais veiksmais, tiek prielaidomis apie kitų elgesį[38]. Jo nuomone, ryškiausias saugumo režimo pavyzdys galėtų būti Europos koncertas* . Pagaliau visiška chaoso priešingybė yra saugumo bendrija, kurioje ginčai tarp visų jos narių yra sprendžiami taip, kad nė vienas nebijo arba rengiasi atremti kitų politinius užsipuolimus ar karines atakas[39]. Jungtinės Valstijos ir Kanada, Šiaurės šalys ir Europos Bendrija yra būtent saugumo bendrijų pavyzdžiai. Dar glaudesnė už saugumo bendriją komplekso sąsaja būtų regioninė integracija, tačiau ji jau reiškia anarchijos pabaigą ir todėl regioninio

* Europos koncertas – tai sutartinis Europos didžiųjų valstybių veikimas, reguliarūs jų atstovų susitikimai ir konsultacijos 1815–1914 metais, siekiant palaikyti taiką ir sureguliuoti kontinente kylančius konfliktus. *Spec. red. pastaba.*

saugumo problemą perkelia iš nacionalinio ir tarptautinio lygmenų į junginio vidaus sferą.

Išorinė transformacija įvyksta, kada esminė komplekso struktūra yra pakeičiama dėl ekspansijos arba dėl išorinų ribų susiaurėjimo. Maži ribų pakitimai gali žymiai nepaveikti esminės struktūros. Tačiau didesnių valstybių prisijungimas ar išnykimas aiškiai turės realią įtaką galios pasiskirstymui ir draugiškumo bei priešiškumo matmeniui. Kur dekolonizacijos procesas užsitęsė kaip Afrikoje ir Artimuosiuose Rytuose, lokaliniai saugumo kompleksai patyrė keletą išorinių transformacijų, kai naujos nepriklausomos valstybės prisijungė prie jų. Portugalijos kolonijų nepriklausomybės atgavimas aštuntajame dešimtmetyje buvo paskutinis svarbus įvykis šiame procese.

Kai saugumo kompleksas yra susiformavęs, išorinė transformacija nėra dažnas reiškinys ir paprastai reiškia dideles regioninio saugumo dinamikos permainas. Todėl net nėra kaip nurodyti šiuolaikinių išorinės transformacijos pavyzdžių. Netgi didelių galybių komplekso transformacija sisteminiu lygiu vertintina kaip vidinė transformacija, kuri sparčiausiai vyksta Kinijoje, o lėčiau Vakarų Europoje ir Japonijoje – buvusiose supergalybių slopinimo srityse – ir meta iššūkį globaliniam Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos bipoliariškumui. Trys sritys, kuriose egzistuoja potencialas išorinei transformacijai, yra Pietų Azijos ir Persijos įlankos, Pietų Azijos ir Kinijos, Australazijos ir Pietryčių Azijos santykiai[40]. Ir Pakistanas, ir Afganistanas turi šiek tiek karinių ir islamo ryšių su Persijos įlankos valstybėmis, kurios yra ant ribos tarp dviejų kompleksų. Jei tie ryšiai išaugtų iki sąjungų prieš Indiją, tada egzistuojančios kompleksų ribos dezintegruotųsi ir susiformuotų visai naujas saugumo santykių modelis. Lygiai tokia pat galimybė yra, kad ilgainiui kinų-indų priešiškumas virs pagrindine ašimi, į kurios veikimą pateks ir Pietryčių Azija. Tačiau tokia raidos galimybė galėtų paveikti ir aukštesnio lygio kompleksą, kas

priklauso nuo kitų didžiųjų galybių, ypač Japonijos, raidos. O riba tarp Indonezijos ir Australijos sugriūtų, jeigu Australijos baimė dėl perpildytos Indonezijos ekspansijos pradėtų dominuoti jos nacionalinę saugumo politiką.

Užslopinimas reiškia, kad viena ar daugiau išorinių galybių tiesiogiai įsitraukia į lokalinį kompleksą ir taip numalšina vietinio saugumo dinamiką. Kaip buvo minėta anksčiau, šis procesas skiriasi nuo įprastinio didelės galybės įsikišimo į lokalinių saugumo kompleksų reikalus proceso. Užslopinimas gali turėti imperinį charakterį, ir Europos imperijos klestėjimo apogėjaus metu didžiuma dabartinio Trečiojo pasaulio buvo tiesiogiai kontroliuojama politiniu ir kariniu požiūriu. Dekolonizacijos metu imperinis slopinimas tapo nebemadingas. Netgi vienintelis likęs jo praktikuotojas, Sovietų Sąjunga, pradeda jo atsisakyti. Taigi užslopinimas buvo pakeistas labiau savanoriško paklusnumo formomis, kaip, pavyzdžiui, Vakarų Europos ir Japonijos paklusimas Jungtinėms Valstijoms[41]. Pagal šią sąrangą užslopinimas reiškiasi kaip nelygiavertė sąjunga. Vietiniai saugumo interesai yra subordinuoti dominuojančios galybės saugumo orientacijai, o ši orientacija yra sustiprinta šios galybės karinių pajėgų dislokavimu lokaliniame komplekse. Lokalinės valstybės nesipriešindamos sutinka su šia subordinacija arba dėl to, kad jos apskritai bijo kokios nors kitos išorinės galybės, arba dėl to, kad jos bijo neapriboto savo pačių vietinės saugumo dinamikos veikimo. Vakarų Europos atvejui tinka abi priežastys.

Tikėtina užslopinimo pasekmė yra tai, kad lokalinės saugumo dinamikos numalšinimas ir/arba apsauga nuo kitos išorinės galybės yra pasiekiama dėl tam tikro, o gal net labai reikšmingo įsitraukimo į platesnę išorinių galybių saugumo dinamiką. Keturis dešimtmečius Europoje trukęs užslopinimas buvo vertingas tuo, kad atpalaidavo ją nuo lokalinės dinamikos, kurios centras pirmiausia buvo Vokietija. Bet mainais už tai senasis kontinentas buvo fronto linija padalytas tarp priešiškų Jungtinių

Valstijų ir Sovietų Sąjungos. Kaip liudija NATO sąjungos istorija, įtampa tarp vakarų europiečių ir amerikiečių neretai iškildavo dėl jų bendros konkurencijos su Sovietų Sąjunga prigimties ir tikslų.

Teisybė, kad postkolonijinėje eroje užslopinimas gali susiformuoti tik dėl išimtinių aplinkybių. Pokario sąlygos Europoje ir Japonijoje atitiko šias aplinkybes. Po Antrojo pasaulinio karo įvykę milžiniški postūmiai lėmė ne tik išsekimą ir nuosmukį, kilusį iš savo pačios atžvilgiu destruktyvios lokalinės saugumo dinamikos, bet taip pat ir fizinį, ir moralinį Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos dominavimą abiejose srityse. Kad užslopinimas būtų įgyvendintas, reikia vienos arba abiejų šių sąlygų – pirma, turi būti masyvi, lokalinėmis sąlygomis panaudotina karinė išorinės galybės(ių) viršenybė; antra, lokalinių valstybių apsisprendimas susitaikyti su dideliu ir nepertraukiamu išorinės galios buvimu jų viduje. Tam taip pat reikia pakankamai stiprausišorinės galybės(ių) intereso užsitęsusio dalyvavimo kaštams pateisinti. Atsižvelgiant į egzistuojantį nacionalinės nepriklausomybės jausmų stiprumą Trečiajame pasaulyje, geografinį jo nuotolį nuo Amerikos ir Sovietų galios centrų ir santykinį supergalybių pranašumo mažėjimą, sunku, jei iš viso įmanoma, tokias sąlygas surasti šiuolaikiniame pasaulyje. Amerikiečiai jau yra pajutę, kiek kaštuoja užslopinimo bandymai nesiskaitant su vietinėmis sąlygomis Vietname. Mažesniu mastu sovietai patyrė tą pačią pamoką Afganistane.

Išvados: saugumo kompleksai ir politikos analizė

Saugumo kompleksai yra tipiškas anarchinės tarptautinės struktūros padarinys. Jais remiantis galima geriau atspindėti daugelio nacionalinio saugumo politikos kūrėjų operacinę aplinką, nei tai leidžia padaryti sisteminio lygmens abstrakcijos apie galios pasiskirstymą sistemoje. Jie taip pat turi tą pranašumą, kad šiuo atveju galima išvengti kritikos dėl istoriškumo stokos, kuo

paprastai kaltinamos aukštesnio lygio sistemų teorijos. Beveik kiekviena šalis gali susieti savo saugumo perspektyvas su vienu ar daugiau kompleksų, o ši sąvoka yra vertinga priemonė, leidžianti suklasifikuoti susiklosčiusius santykius į horizontaliųjų (kompleksas greta komplekso) ir hierarchinių (nuo aukštesnio iki žemesnio) santykių kategorijas. Taikant saugumo komplekso kategoriją santykių struktūrai regioniniu lygmeniu nagrinėti, reikia atsakyti į tokius svarbiausius klausimus. Kiek ilgai egzistuoja nagrinėjami kompleksai, koks yra santykis tarp jų vidinės dinamikos ir sąveikos su kitais kompleksais? Kokį vaidmenį lokalinio komplekso saugumui vaidina skverbimasis iš aukštesnio lygio kompleksų? Kaip saugumo kompleksų struktūros raidos tendencijos įtakoja nagrinėjamų valstybių užsienio politikos tikslų pasirinkimą? Ir atvirkščiai, kaip individualių valstybių užsienio politika derinasi su saugumo kompleksų struktūra? Visos nagrinėjamos valstybės iš esmės yra įjungtos į santykių sanklodą, kurią jos silpnai kontroliuoja, ar vis dėlto keletas jų turi realius poveikio įvykių struktūrai svertus ir todėl gali realiai rinktis savo užsienio politikos kryptis?

Saugumo kompleksai, kaip sisteminių ryšių sankirtos, ne tik įvardija intensyvias ir sąlyginai ilgai egzistuojančias lokalines sanklodas, bet taip pat pasitarnauja kaip didesniųjų išorinių galybių poveikio lokalinėms sanklodoms orientyras. Lokalinės ir išorinės sanklodos yra linkusios aštrinti kiekvienoje iš jų vykstančias varžybas resursų papildymo ir sąjungų kūrimo būdu. Šių aukštesnio-žemesnio lygio santykių įtaka dėl resursų neproporcingumo paprastai stipriau jaučiama lokalinėse sanklodose. Vietinės valstybės turi žymią įtaką tam, kaip išorinės galybės gali kištis į jų reikalus. Bet jos turi mažai galimybių kontroliuoti išorinį skverbimąsi, nebent būtų pajėgios užbaigti išorinės paramos poreikį generuojančias vietines varžybas. Tuo tarpu išorinės galybės, atvirkščiai, negali lengvai suvaldyti ar kontroliuoti lokalinės saugumo dinamikos, nes kaip tik nuo jos priklauso

galimybės daryti įtaką regionui. O didžiųjų galybių varžybų procesas automatiškai stimuliuoja egzistuojančias lokalines varžybas ir suformuoja sunkiai suardomą sanklodą.

Saugumo kompleksų kategorija sudaro sąlygas taikyti sisteminį metodą tokiai saugumo analizei, kurioje reikia skirti dėmesį ir didelių galybių įtakai sistemos makrolygmeniui, ir tarpiniam lokalinių valstybių santykių lygmeniui, ir valstybių vidaus reikalų mikrolygmeniui. Koncentruojant dėmesį į visus tris lygmenis, saugumo kompleksų kategorija atskleidžia kompleksų sąveikos abipusiškumą, t.y. leidžia pamatyti tai, kaip išorinės įtakos aštrina lokalines problemas ir kaip vietinės problemos formuoja ir riboja išorinius įsipainiojimus ir įtakas. Saugumo kompleksai, kaip analizės priemonė, fiksuoja tradicinį galios vaidmenį kompleksų hierarchijų įsitvirtinimui. Tačiau tuo pačiu metu jie atskleidžia ir santykių sanklodos bei nesaugumo šaltinių svarbą visiems lygmenims, kas atitinkamai modifikuoja galios santykius.

Saugumo kompleksų kategorija prieštarauja anglų-amerikiečių analitinės tradicijos tarptautinių santykių moksle prigimčiai. Dėl abiejų kraštų santykinės geografinės izoliacijos ir dėl vyraujančio *(top dog)* šalių statuso galios varžybose Britanija ir Jungtinės Valstijos yra linkusios suvokti pasaulį kaip aukščiausio lygmens saugumo kompleksą su tarpusavyje besivaržančiomis didžiosiomis galybėmis. Šios ypatingos aplinkybės abi šalis izoliavo nuo bet kokios nuolatinės ir intensyvios jų pačių lokalinių kompleksų patirties ir skatino gana savito požiūrio į tarptautinius santykius susiformavimą. Šių šalių patirtis didele dalimi nėra pavyzdys tokioms šalims kaip Rusija, Vokietija, Egiptas, Kambodža, Graikija ir Iranas, kurių visa istorija buvo griežtai sąlygota neišvengiamo intensyvių vietinių saugumo kompleksų spaudimo. Jeigu prie to pridėsime ir natūralų mąstymui apie saugumą polinkį į etnocentrizmą, ką tyrinėjo Boothas[42], tai visiškai drąsiai galima prognozuoti į save orientuotų *(self-centered)* požiūrių į nacionalinį saugumą formavimąsi.

Ši gana siaura perspektyva turi savo pritaikymą ir neabejotinai turi būti įtraukta į kiekvieną išsamią analizę. Tai net gali būti efektyviausia nagrinėjimo perspektyva sistemoje, kurios hierarchijoje nuo viršaus iki apačios veikėjų galios ir statuso skirtumai yra labai dideli. Tokioje kaip devyniolikto amžiaus sistemoje didžiosios galybės pasaulį galėjo traktuoti beveik tik kaip jų veiklos sceną ir visai nesijaudinti dėl lokalinių veikėjų ir santykių sanklodų. Jų politinė ir karinė jėga buvo tokia didelė, palyginti su nepramoninėmis, dažnai ikivalstybinėmis visuomenėmis, kad galybės galėjo nustelbti ar iškreipti vietines sanklodas, dažnai net nekreipdamos dėmesio į jas, kaip tai buvo padaryta Afrikoje ir anksčiau Amerikoje. Vienintelis jų rūpestis buvo artimiausi kaimynai, jei iš viso jie buvo reikšmingi, taip pat kitos didžiosios galybės.

Tokių sąlygų šiandien nebėra. Dekolonizacija užpildė pasaulį valstybėmis, o jos procese buvo sukurti žymiai aukštesnio nei bet kada iki tol politinės ir karinės mobilizacijos lygio junginiai, kurie pradėjo veikti greta didžiųjų galybių. Daugelis iš šitų naujų valstybių gali būti silpnos ir kaip valstybės, ir kaip galios, bet vis dėlto jų atsiradimas reiškia kokybinį šuolį, ypač turint galvoje savo teisių įsisąmoninimą bei politinės saviorganizacijos potencialo suvokimą. Modernių ginklų paplitimas Trečiajame pasaulyje taip pat įtraukė militarinę dimensiją į didelių ir mažų galybių santykius bei esmingai prisidėjo prie galios efektyvumo išsisklaidymo tendencijos.

Galios išsisklaidymo šiuolaikinėje sistemoje svarba yra ta, kad ji padidina silpniausios galios veikėjų reikšmingumą sistemos kaip visumos funkcionavimui. Jeigu jie dėl savo santykinio silpnumo dar tebėra didžiųjų galybių varžybų objektai, vis dėlto jie dabar bent jau išsaugo tam tikrus nuosavus bruožus ir tiek viduje, tiek tarpusavyje kuria santykių sanklodas, kurios tam tikra prasme tampa didžiųjų galybių elgsenos sąlyga. Anot Hoffmanno, „būtų klaida traktuoti reikalus, į kuriuos yra įtrauktos trečiosios šalys, taip, tarytum jos būtų tik pėstininkai globaliniame pusiausvyros siekimo žaidime, ir nemanyti, kad čia

sprendžiami esminiai klausimai ir įtraukti tautų interesai"[43]. Būtent šiuos naujus tarptautinės politikos bruožus ir sanklodas saugumo kompleksų idėja siekia atspindėti ir įtraukti į analizės lauką[44]. Jeigu saugumo kompleksus laikysime esminiu tarptautinės anarchijos požymiu, tada jie automatiškai suponuoja atsvarą etnocentrizmo spaudimui nacionalinio saugumo analizėje. Atskiros valstybės nacionalinio saugumo, paremto tik savo jėgomis *(self-help)*, koncepcija kyla iš prielaidos apie santykinai nebrandžią anarchiją ir nukreipia dėmesį į tai, ką pati valstybė galėtų nuveikti, stiprindama savo saugumą. Pagal šią koncepciją nacionalinis saugumas yra tuo stipresnis, kuo daugiau jo stiprinimo pastangų įdeda pati valstybė.

Tuo tarpu koncepcija, kurios pagrindas yra saugumo kompleksų kategorija, fokusuoja dėmesį į tas valstybių grupes, kurios turi artimai susijusias saugumo problemas. Saugumas čia gali būti padalytas tik iš dalies, nes esminė jo dalis yra nesuardomoje valstybių santykių sanklodoje. Šiuo atveju galima išvengti etnocentrizmo todėl, kad ne tik galima stebėti savo valstybę kompleksų, kurių nare ji yra, kontekste, bet ir taikyti tą pačią logiką kitoms valstybėms, nepriklausomai nuo to, ar jos yra draugai ar priešai. Nors tokia procedūra, be jokios abejonės, nepašalina visų tendencingumo šaltinių, vis dėlto ji mažų mažiausiai užtikrina, kad visos valstybės yra nagrinėjamos labiau savo santykių kontekste nei kaip tokios atskirai. Pavyzdžiui, ryškiausias etnocentristinis požiūris Pakistano atveju reikštų, kad pagrindinė jo saugumo problema yra Indija, o jos sprendimas būtų – stipresnis Pakistanas su didesniu sąjungininkų skaičiumi. Tuo tarpu nagrinėjant tą patį atvejį saugumo kompleksų požiūriu, dėmesio centre atsiduria ir kaip problema suvokiami būtent santykiai tarp Indijos ir Pakistano, o atitinkamai auganti kurio nors vieno galia ir išorinių sąjungų siekimas dar labiau aštrintų negu spręstų šią problemą. Analitiko nuomone, pastarasis požiūris beveik visada užtikrina geresnį problemos supratimą. Pavyzdžiui, jis gali būti atsvara kai kurioms laukinėms hipotezėms,

kad dėl taikos užtikrinimo reikia platinti branduolinį ginklą Trečiajame pasaulyje. Jeigu regioninės saugumo dinamikos koncepcija stiprėtų politikų sąmonėje, tai ji galėtų padėti geriau spręsti tiek vietinius konfliktus, tiek ir didelių galybių skverbimosi problemą.

Kadangi saugumo kompleksai yra naudinga schema, pagal kurią galima nagrinėti politikos klausimus, jie taip pat gali būti naudojami ir vertinant politinius pasiūlymus. Kai kurie dabartiniai kvaili, taip pat ir rimti svarstymai ir siūlymai politikos srityje būtų daug sunkiau palaikomi, jeigu saugumo kompleksų sąvoka būtų plačiau taikoma žmonių mintyse. Pavyzdžiui, daugiametis ginčas – Izraelio ir Palestinos konfliktas ar Sovietų Sąjungos grėsmė yra svarbiausias dalykas Artimuosiuose Rytuose – atrodo visiškai skirtingai, nagrinėjant šį regioną remiantis saugumo kompleksų kategorija. Izraelio-Palestinos klausimas tada tampa vienu iš keleto kompleksą apibrėžiančių konfliktų komplekso viduje. Šis konfliktas panašus į Indijos-Pakistano konfliktą Pietų Azijoje. Tuo tarpu sovietų grėsmė tampa aukštesnio lygio komplekso dalimi ir negali būti analizuojama, kaip ji įtakoja Artimųjų Rytų klausimus, nepasitelkus kitos aukštesnio komplekso dalies, įskaitant ir Jungtines Valstijas. Du kompleksai turi savo atskirą dinamiką ir svarbu yra ne maišyti jas, o atrinkti, kaip jos sąveikauja tarpusavyje. Tuo remiantis, saugumo kompleksai gali būti netgi politikos objektai ta prasme, kad problemos gali būti išspręstos tik viso atitinkamo komplekso kontekste. Taip pat, remiantis tuo, turėtų tapti žymiai sunkiau platinti ir propaguoti tokias klaidingas idėjas kaip Indijos vandenyno taikos zonos sukūrimas. Kol Indijos vandenynas akivaizdžiai sudaro saugumo kompleksą, ši idėja yra sunkiai suderinama su saugumo santykių tarptautinėje sistemoje samprata. Ši idėja prieštarauja penkiems regioninio saugumo kompleksams ir ji niekaip nepajėgi sutalpinti savyje visų skirtingų interesų tiek valstybių viduje, tiek išorėje už nacionalinių sienų ribų[45]. Afrikos vienybės organizacijos sunkumai irgi gali būti paaiškinti nesugebėjimu prisitaikyti prie lokalinio saugumo kompleksų sanklodų.

Priedas: išsami saugumo analizės schema

Lygmuo	Analizės fokusas	Problemos	Pavyzdžiai
Vidaus	silpna/stipri valstybė	– sociopolitinio integralumo laipsnis – vidinė politinė prievarta	– stiprios valstybės = Japonija, Švedija – silpnos valstybės = Šri Lanka, Libanas
Regioninis	lokalinis/regioninis saugumo kompleksas	– saugumų tarpusavio priklausomybė	– Indija/Pakistanas Iranas/Irakas/S. Arabija
		– draugiškumas/ priešiškumas	Izraelis/arabai
		– poliariškumas	– mono/bi/tri/multi
		– civilizacijos erdvė	– Pietų Azija, arabai
		– subkompleksai	– Persijos įlanka, Balkanai, Afrikos kyšulys
		– vidinis „persiliejimas *(spillover)*"	– kurdai, tamilai, palestiniečiai
Tarpregioninis	indiferentiškumo takoskyra	– tarpregioniniai ryšiai	– Pakistanas/ S.Arabija
		– regionų ribų kaita?	– Persijos įlanka / S.Arabija
Globalinis	aukštesnio lygmens, globaliniai saugumo kompleksai	– didžiųjų galybių poliariškumas, konkurencija	– Šaltasis karas
		– skverbimasis:	
		– į vidaus lygmenį	– JAV ir Panama
		– į regioninį lygmenį	– supergalybės ir Artimieji Rytai
		– užslopinimas	– kolonijinis periodas – Europa 1945–1990
		– kaimynystė su lokaliniu saugumo kompleksu	– Kinija/Pietryčių Azija – Kinija/Pietų Azija

Pagrindiniai klausimai:
– kokia yra saugumo dinamika kiekvieno lygmens kiekvienu atveju?
– kaip šitos dinamikos sąveikauja tarpusavyje?
– koks yra lyginamasis kiekvieno lygmens svoris apibrėžiant saugumo situacijos visumą?

[1] Zalmay Khalilzad, *Security in Southern Asia 1: The security of Southwest Asia* (Aldershot: Gower, 1984); ir Timothy George, Robert Litwak and Shahram Chubin, *Security in Southern Asia 2: India and the great powers* (Aldershot: Gower, 1984) nesunumeruota įžanga, abu tomai.

[2] Michael Haas, „International subsystems: stability and polarity", *American Political Science Review*, 64:1 (1970), p.100.

[3] *ibid.*, pp. 98–123; Michael Haas, *International Conflict* (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1974); ir Michael Brecher, „International relations and Asian studies: the subordinate state system of Southern Asia", *World Politics*, 15:2 (1963).

[4] Bruce M. Russett, *International Regions and the International System* (Chicago: University of Chicago Press, 1967); Brecherio „subordinuotos valstybės sistemų" platesnė sąvoka buvo sumanyta, kad užpildytų prarają (kas, beje, rūpi ir man) tarp regionų ir tarptautinės sistemos specialistų. Integracinių modelių taikymo regionams kritiką žr. Louis J. Cantori ir Steven L. Spiegel, „The analysis of regional international politics: the integration versus the empirical systems approach", *International Organization*, 27:4 (1973).

[5] Louis J. Cantori ir Steven L. Spiegel, *The International Politics of Regions: A comparative approach* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1970).

[6] William R. Thompson, „The regional subsystem: a conceptual explication and a propositional inventory", *International Studies Quarterly*, 17:1 (1973).

[7] Mohammed Ayoob (ed.), *Regional Security in the Third World: Case studies from Southeast Asia and the Middle East* (London: Croom Helm, 1986); and „Security in the Third World: the worm about to turn?", International Affairs, 60:1 (1983/4); and „The Third World in the system of states: acute schizophrenia or growing pains?", *International Studies Quarterly*, 33:1 (1989); Barry Buzan and Gowher Rizvi *et al.*, *South Asian Insecurity and the Great Powers* (London: Macmillan, 1986); Walter Little, „International conflict in Latin America", *International Affairs*, 63:4 (1987); Raimo Väyrynen, „Regional conflict formations: an intractable problem of international relations", *Journal of Peace Research*, 21:4 (1984); and „Collective violance in a discontinuous world: regional realities and global fallacies", *International Social Science Journal*, 38:4 (1986); Ole Wæver, „The interplay of some regional and subregional dynamics of security", unpublished paper, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen, November 1987; and „Conflicts of vision: visions of conflict" in Ole Wæver, Pierre Lemaitre and Elzbieta Tromer (eds.), *European Polyphony: Perspectives beyond East-West confrontation* (London: Macmillan, 1989).

[8] Apie tai žr. Barry Buzan, „Peace, power, and security: contending concepts in the study of international relations", *Journal of Peace Research*, 21:2 (1984).

[9] Manyčiau, kad saugumo kompleksų idėja yra originali, nors jos šešėlius galima rasti ankstesniuose darbuose apie vietinę galios pusiausvyrą ir subsistemas. Michaelas Haasas, atrodo, artėjo prie „tarptautinių karinių-strateginių subsistemų" idėjos (*op. cit.* (išnaša 2), pp. 100–1), bet aš nežinau, ar ši samprata buvo kada nors išplėtota panašiame kontekste. Mano paties ankstesnius bandymus išplėtoti saugumo kompleksų idėją galima surasti pirmame knygos *People,*

States and Fear (1983) leidime pp. 105–15; „Regional security as a policy objective: the case of South and Southwest Asia", in A. Z. Rubinstein (ed.), *The Great Game* (New York: Praeger, 1983), ch. 10; and „A framework for regional security analysis", in Buzan and Rizvi, *op. cit.* (išnaša 7), ch. 1. Visi anksčiau mano pateikti idėjos išdėstymai dabar turi būti laikomi mažiau autoritetingais nei šioje knygoje pateikiama prezentacija, nors kai kurios šio skyriaus dalys yra paimtos iš mano 1986 m. darbo.

[10] Thompson, *op. cit.* (išnaša 6), pp. 93–101.

[11] Barry Buzan, „The future of Western European security", in Wæver, *et. al.*, op. cit. (išnaša 7), ch. 1.

[12] Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer and Ole Wæver, *The European Security Order Recast: Scenarios for the post-Cold Warera* (London: Pinter, 1990).

[13] Raimo Väyrynen, „Domestic stability, state terrorism, and regional integration in the ASEAN and the GCC", knygoje Michael Stohl and George Lopez (eds.), *Terrible Beyond Endurance* (New York: Greenwood Press, 1988), pp. 194–7.

[14] Buzan and Rizvi, *op. cit.* (išnaša 7), ch. 7; Barry Buzan, „The Southeast Asian security complex", *Contemporary Southeast Asia*, 10:1 (1988).

[15] Žr. diskusiją apie Pietų Azijos saugumą konferencijoje, vykusioje St. Antony's College, Oxford, October 1984.

[16] Michael Mandelbaum, *The Fate of Nations: The search for national security in the 19th and 20th centuries* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), pp. 268–71.

[17] Buzan *et. al., op. cit.* (išnaša 12), ch. 3.

[18] Wæver, *op. cit.* (išnaša 7), pp. 4–5, mano kitaip ir tvirtina, kad saugumo kompleksai turi būti apibrėžiami remiantis regioninės saugumo dinamikos specifika, o ne vidinės saugumo dinamikos autonomiškumo laipsniu. Tai reikštų, kad saugumo kompleksai visada egzistavo, nors pasidaro nebeaišku, kokia logika remiantis galėtų būti nustatytos jų ribos.

[19] Wæver *et. al., op. cit.* (išnaša 7), pp. 296–7.

[20] Buzan, *op. cit.* (išnaša 14), pp. 4–6.

[21] Keletą naudingų perspektyvų dėl ekonominių veiksnių svarbos apibrėžiamuose regionuose žr. Väyrynen, *op. cit.* (išnaša 7), pp. 337–44.

[22] Šis teiginys atitinka W. H. McNeill, *The Rise of the West* (Chicago: University of Chicago Press, 1963) knygos tematiką.

[23] Walter Little, „International conflict in Latin America", *International Affairs*, 63:4 (1987), pp. 593–4.

[24] Cantori and Spiegel, *op. cit.* (išnaša 4), p. 484.

[25] Žr. Little, *op. cit.* (išnaša 21).

[26] *The Economist* (11 March 1989), pp. 62, 65.

[27] Raimo Väyrynen, „East-West rivalry and regional conflicts in the Third World: cause and consequence", unpublished conference paper, Stadt Schlaining, United Nations University, May 1985. Taip pat žr. Cantori and Spiegel, *op. cit.* (išnaša 5), pp. 33–7.

[28] Edward A. Kolodziej and Robert Harkavy, „Developing states and the international security system", *Journal of International Affairs*, 34:1 (1990), p. 59. Taip pat žr. Väyrynen, *op. cit.* (išnaša 27), pp. 22–8.

[29] Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979), ch. 5.

[30] Žr. Barry Buzan „Rethinking structure", in Barry Buzan, Charles Jones and Richard Little, *The Logic of Anarchy* (forthcoming 1991).

[31] Plačiau žr. R. J. Barry Jones, „Concepts and models of change in international relations", in Barry Buzan and R. J. Barry Jones (eds.), *Change and the Study of International Relations* (London: Pinter, 1981), ch. 1.

[32] Pakistano gynybos išlaidos svyravo nuo 6 iki 7 BVP procentų nuo 1975 m., o tuo tarpu Indijos buvo tik tarp 3 ir 4 procentų. Žr. *The Military Balance 1982–3 and 1983–4, 1988–9* (London: IISS) atitinkamai pp. 125, 127, 226.

[33] Cantori and Spiegel, *op. cit.* (išnaša 5), pp. 30–3.

[34] B. Buzan and H. O. Nazareth, „South Afrika versus Azania: the implications of who rules", *International Affairs*, 62:1 (1985–6).

[35] Waltz, *op. cit.* (išnaša 29), p. 163.

[36] Wæver, *op. cit.* (išnaša 7), pp. 5–8.

[37] Väyrynen, *op. cit.* (išnaša 7).

[38] Robert Jervis, „Security regimes", *International Organization*, 36:2 (1982); ir „From balance to concert: a study of international security cooperation", *World Politics*, 38:1 (1985).

[39] Apie saugumo bendrijas žr. K. J. Holsti, *International Politics: A framework for analysis* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1967), ch. 16; ir Karl Deutsch and S. A. Burrell, *Political Community and the North Atlantic Area* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1957).

[40] Apie pirmų dviejų porų santykių raidą žr. Buzan and Rizvi, *op. cit.* (išnaša 7), ch. 9.

[41] A.W. DePorte, *Europe Between the Superpowers: The enduring balance* (New Haven: Yale University Press, 1979).

[42] Ken Booth, *Strategy and Ethnocentrism* (London: Croom Helm, 1979).

[43] Stanley Hoffmann, *Primacy or World Order* (New York: McGraw-Hill, 1978), p. 175.

[44] Šia tema žiūrėti Väyrynen, *op. cit.* (išnaša 7), pp. 337–9.

[45] Barry Buzan, „Naval power, the law of the sea, and the Indian Ocean as a zone of peace", *Marine Policy*, 5:3 (1981)

6 skyrius

EKONOMINIS SAUGUMAS

Tarptautinė ekonomika ir ypač jos sąveikos su tarptautinės sistemos valstybinėmis struktūromis būdas yra vienas iš svarbiausių tarpinių veiksnių, modifikuojančių anarchinės struktūros pasekmes saugumui. Šitas skyrius pradedamas tarptautinės politinės ekonomijos prigimties nagrinėjimu anarchijos ir rinkos santykio kontekste. Po to tiriama ypač komplikuota ekonominio saugumo idėja – pirmiausia nagrinėjami pagrindiniai jos prieštaravimai, o po to aptariama šios idėjos taikymo individams, firmoms, klasėms, valstybėms ir visai tarptautinei sistemai logika. Skyriaus pabaigoje grįžtama prie brandžios anarchijos idėjos ir bandymo glaustai nusakyti, kaip šiuolaikinės tarptautinės politinės ekonomijos sąlygos galėtų vystytis šios būklės link.

Tarptautinės politinės ekonomijos prigimtis

Politinei tarptautinės sistemos struktūrai labiau būdinga tai, kas skaido negu jungia. Anarchijos sąvoka labiau akcentuoja dalis negu visumą, ir nors tarptautinės visuomenės susiformavimas galėtų iš esmės pakeisti anarchijos saugumo pasekmes, bet jis vis tiek nepakeistų pagrindinio sistemos susiskaidymo į atskiras suverenias dalis. Tuo tarpu tarptautinė ekonominė sistema, priešingai, yra labiau subalansuota struktūra, kurioje esminiai susiskaidymo elementai yra sujungti stiprių integracijos jėgų. Nors ekonominė veikla sukelia daug fragmentacijų – pavyzdžiui, į

klases, firmas ir nacionalines ekonomikas, – visa tarptautinė ekonomika yra surišta prekybos, gamybos, finansų, komunikacijų ir transportavimo sanklodų. Pigesnė, našesnė kompiuterių mikroschemų gamyba Japonijoje veikia kitų galimybes imtis panašios veiklos kitur. Jungtinių Valstijų palūkanų normos veikia skolos naštą Lotynų Amerikoje. Technologinės naujovės veikia konkurenciją, mažindamos gamybos kaštus ir veikdamos vartotojų preferencijas. Susierzinimai biržose, palūkanų normų svyravimas ir kapitalo judėjimas greitai pajuntami visoje sistemoje. Jeigu prekyba vystoma kaip našumo ir gerovės didinimo priemonė, tada atsiranda komplikuotos priklausomybės sanklodos, kai ekonominė veikla vienoje vietoje priklauso nuo daugelio išorinių sąlygų ir rinkos jėgų poveikis apima visą sistemą. Tarptautinė ekonomika, viena vertus, yra pagrindinis komponentas, o antra vertus – pagrindinė pasekmė augančio tarptautinės sistemos elementų sąveikos intensyvumo ir tarpusavio priklausomybės, apie kuriuos buvo kalbėta ketvirtame skyriuje.

Tarptautinės ekonomikos apibūdinimo problema yra ta, kad, viena vertus, ji atrodo tarsi esanti atskira sistema, o antra vertus – taip glaudžiai susijusi su tarptautine politine sistema, kad beveik laikytina neatsiejama jos dalimi.

Tarptautinė ekonomika, kaip atskira sistema, turi savo struktūrą ir dinamiką. Individai ir firmos yra jos dalys, prekyba ir finansai suponuoja jos sąryšius, o rinka yra fundamentalioji jos struktūra. Ekonominė sistema turi apibrėžtą istorinės raidos impulsą, kuriam energiją teikia gyventojų skaičiaus augimas, technologinės naujovės, tobulėjantis sugebėjimas organizuoti, klasių kova ir išplėtotų ekonomikos teorijų vystymasis. Laikui bėgant ekonominė dinamika sukėlė galingas permainas gerovės augimo ir veiklos konglomeracijų didėjimo procesuose, kurie tam tikra prasme sutapo, o kai kada ir pralenkė paraleliai vykstantį agregacijos procesą politinėje sferoje. Galutinis jų rezultatas buvo progresyvinė vietinių ekonomikų plėtotė bei jų tarpusavio

mainų lygio augimas. Tai savo ruožtu suformavo globalinę ekonomiką, kurios daugelis gamybos, vartojimo, finansų ir klasių sanklodų veikia ir gali būti suprastos tik planetinio lygmens kontekste. Šis pasaulinis mastas kontrastuoja su daug tvirtesne tarptautinės politinės sistemos fragmentacija ir kartu yra svarbi jos sąlyga. Šiuo požiūriu tarptautinė ekonomika taip išaugo ir peržengė valstybės sistemą, kad, anot Robino Murray'aus, vis didėja tarptautinio kapitalo nepriklausomybė nuo valstybės interesų[1].

Jeigu tarptautinę ekonomiką traktuosime ne kaip atskirą sistemą, o kaip subsistemą, subordinuotą dominuojančiai tarptautinei politinei sistemai, tada iškyla visai kitoks vaizdas. Nors didžiuma jos čia trumpai apibūdintos dinamikos ir sandaros lieka ta pati, tačiau šiuo atveju būtent nacionalinės ekonomikos tampa kritiniu analizės lygmeniu. Tarptautinė ekonomika traktuojama ne kaip savitas reiškinys, bet kaip kompleksinė valstybių sąveikos sanklodos dalis. Čia pabrėžiamas augantis ekonomikos vaidmuo ir vyriausybių galia, nacionaliniai ekonominiai prioritetai, valstybės kaip ekonominiai vienetai ir daugybė valstybės galios ir ekonominės veiklos sąryšių. Pagal šį požiūrį valstybės vidinė klasinė struktūra yra daug svarbesnė už išorinę. Ekonominė veikla yra įdomi, nes ji verčia valstybes sąveikauti tarpusavyje ir taip tampa vienu iš pagrindinių valstybės elgsenos tarptautinėje politinėje sistemoje motyvų.

Ginčai dėl to, kad politinė ar ekonominė sistema turi viršenybę, neturėtų mūsų čia trikdyti. Abi sistemos akivaizdžiai turi savo pagrindines struktūras ir dinamikas, kurios yra pakankamai stiprios, kad būtų galima jas nagrinėti atskirai. Tačiau visiškai akivaizdu, kad šios dvi sistemos yra taip artimai susipynusios, kad nė viena iš jų negali būti suprasta, neatsižvelgiant į kitą. Kaip tarptautinėje ekonomikoje galima atrasti daug valstybinių struktūrų, galios ir saugumo dinamikų poveikių, taip ir valstybių sistema yra persunkta gamybos, vartojimo ir klasinių

sanklodų bei rinkos dinamikos. Dėl to abi sistemos gali plėtotis savo nuožiūra tik iš dalies, nes dalį jų raidos skatina arba riboja ryšiai su gretima sistema. Kiekviena valstybė yra pasaulinės ekonomikos ir klasinės struktūros dalis, kuri iki tam tikro laipsnio skiriasi nuo pasaulinės ekonomikos sanklodos vien jau dėl to, kad yra atskiros valstybės struktūros viduje. Tos valstybinės struktūros yra ne vien tik paprasčiausi (anot nebrandaus marksistinio požiūrio) skirtingų nacionalinių kapitalistinių elitų konkurencijos įrankiai. Jos turi pakankamai gilias istorines šaknis, kurios tam tikra prasme riboja ir gali neutralizuoti ekonominės ir klasinės diferenciacijos kaip pagrindinio veikimo motyvo įtaką.

Daugelis tyrinėtojų skirtingai traktavo tarptautinės ekonominės ir politinės sistemos sąveiką[2]. Politekonominė literatūra iki pat devyniolikto amžiaus vidurio natūraliai nagrinėjo abi sistemas kartu, kadangi jos buvo laikomos vientisu dalyku, o praraja tarp politikos ir ekonomikos kaip skirtingų disciplinų dar nebuvo įsitvirtinusi. Literatūra apie imperializmą taip pat rėmėsi dviejų sistemų tarpusavio priklausomybės prielaida[3]. Naujesnė literatūra apie tarpusavio priklausomybę ir šiuolaikinę politinę ekonomiją jau yra sąmoningas bandymas taip atnaujinti tarptautinių santykių studijų turinį, kad politinės valdžios ir rinkos sąveika atsidurtų analizės dėmesio centre[4]. Tokie autoriai kaip Wallersteinas, Galtungas ir Ashley'us bandė sukurti bendro pobūdžio tarptautinių santykių teorijas, kurios remtųsi abiem sistemom ir jų sąveika[5], o Tivey'us šį dalyką tyrinėjo valstybiniu lygmeniu, koncentruodamas dėmesį į politinę valstybingumo kūrimo ekonomiją[6].

Kai kurie analitikai bandė susieti anarchinę tarptautinę politinę struktūrą ir kapitalistinę ekonomiką[7]. Jų argumentas yra tas, kad politinės valdžios fragmentacija valstybių sistemoje yra būtina kapitalizmo atsiradimo sąlyga ir/arba natūrali politinė veikiančios kapitalistinės pasaulio ekonomikos išraiška. Šis požiūris gali būti pagrįstas įtaigingu istorinio Europos ir Kinijos

vystymosi sulyginimu. Fragmentuota ir anarchinė Europos politinė patirtis sėkmingai pasipriešino visoms imperinio vienijimosi užmačioms ir pagimdė kapitalizmą. Labiau centralizuota ir hierarchinė Kinijos tradicija, kai imperinė vienybė buvo norma, o „kariaujančių valstybių" periodai buvo savotiškos išimtys, nesukūrė kapitalizmo, nepaisant panašaus ir net keletą amžių pirmavusio mokslo ir technologijos išsivystymo lygio. Tiktai santykinė laisvė nuo politinės kontrolės, garantuota anarchinės struktūros, sudarė sąlygas rinkos dėsnių diktuojamai elgsenai tapti dominuojama socialine ir ekonomine praktika.

Šis požiūris gerai paaiškina anarchiniams santykiams būdingą konkurencinį pobūdį. Jeigu anarchija ir rinkos santykiai yra taip artimai susiję kaip dvi to paties fenomeno pusės, tada ir konkurencija anarchijos sąlygomis privalo turėti du aspektus. Iš ekonominės pusės tarptautinė politinė fragmentacija sudaro sąlygas konkuruoti rinkoje, kurioje gamintojai yra priversti lenktyniauti tarpusavyje naujovių diegimo, kokybės ir kainų srityse dėl savo pačių gerovės užtikrinimo. Politinė anarchijos struktūra sukuria daugiau laisvės ekonomikos subjektams – jie gali pabėgti nuo mažiau draugiškų vyriausybių ir įsikurti palankesnėje politinėje terpėje, nes bent keletas vyriausybių dėl savo galios didinimo bus suinteresuotos juos priglausti. Tuo tarpu tokios izoliuotos imperijos kaip Kinija gali lengviau priimti sprendimą numalšinti ramybę trikdantį augančių ekonominių klasių iššūkį. Iš politinės pusės tarptautinė anarchija, spaudžiama skirtingų ekonominio vystymosi tempų, produkuoja nuolatinį galios-saugumo dilemos nepastovumą (žr. aštuntą skyrių). Stiprėjančios ir silpnėjančios galybės grasina vienos kitų saugumui, o valstybių naudojamos ekonominės ir karinės priemonės, savo saugumo stiprinimo priemonės, yra greitai, ir dažnai ne be pagrindo, kitų interpretuojamos kaip grėsmė. Konkurencija dėl aukštesnės išlikimą užtikrinančių priemonių kokybės tarsi prisideda prie konkurencijos dėl turto rinkoje. Abi konkurencijos rūšys stimuliuoja

technologines inovacijas, dėl kurių nuolat tenka iš naujo peržiūrėti (ne)sėkmingos ekonominės ir strateginės elgsenos reikalavimus. Šių dviejų konkurencijos sanklodų sinergetinis efektas pavertė Europos valstybes visą pasaulį apimančių imperijų centru ir padėjo pagrindus dabartiniam globaliniam kapitalistinės/anarchinės struktūros dominavimui.

Įtikinantys tokio tipo apibendrinimai pabrėžia esminį ekonominių veiksnių vaidmenį ieškant atsakymo į klausimą, ką tarptautiniam saugumui reiškia anarchijos egzistavimas. Jie orientuoja tyrimą į ekonominio saugumo idėją kaip svarbiausią tarptautinio saugumo problematikos komponentą. Deja, ši idėja dar netapo viena iš labiausiai patrauklių, nors ir sunkiai perimamų visų svarstymų apie saugumą sąvokų.

Ekonominio saugumo idėja

Po 1945 metų ekonominio saugumo idėja tapo nuolatiniu politinės darbotvarkės punktu. Vakaruose vyriausybės buvo raginamos užtikrinti jį ir savo piliečiams, ir valstybei kaip visumai. Daugelis Trečiojo pasaulio valstybių pradėjo naudoti ekonominio saugumo idėja paremtą retoriką kaip veikimo būdą, bandydamos pakeisti nepalankią savo padėtį sistemoje. Komunistinės valstybės ilgai tvirtino, kad yra išsprendusios šią problemą, bet tokios laikysenos neatitikimą tikrovei atskleidė 1989–1990 metų įvykiai. Ekonominis saugumas dažniausiai yra suprantamas kaip kažkokia konkreti (nors tiksliai neapibrėžta) būklė, kurią galima pasiekti ir kuri dėl to laikytina realistišku ir racionaliu politikos tikslu. Tačiau išskyrus pagrindinių individo išlikimo reikmių patenkinimo atvejį tokia ekonominio saugumo samprata yra klaidinga. Idėja, kad ekonominis saugumas yra absoliuti vertybė, kuri gali būti plačiai taikoma, tėra iliuzija ir jos siekimas tolygus chimeros medžioklei. Ekonominio saugumo realybė yra nepastoviai ir santykinai susijusi su ypač intensyvia prieštaravimų ir kompromisų

sankaupa. Beveik nieko neįmanoma įgyti neprarandant kažko, kas turi daugmaž panašią vertę. Čia yra ypač sunku atskirti grasinimus ir normalų elgesį, o politinio piktnaudžiavimo šia idėja galimybių yra ištisas legionas.

Neaiški ekonominio saugumo esmė atsiskleidžia iš karto, kai yra bandoma pritaikyti ją dominuojančiam ekonominės organizacijos būdui – kapitalizmui. Kaip jau buvo minėta trečiame skyriuje, pagal savo prigimtį kapitalizmas yra konkurencinė sistema, kurios visa dinamika paremta grėsmių, pažeidumo ir galimybių sąveika rinkoje. Kaip gali visi toje aplinkoje veikiantys subjektai kada nors jaustis garantuotai saugūs, jeigu konkurencija reiškia nuolat tykantį pralaimėjimo pavojų? Santykinis saugumas yra įmanomas (kai kuriems sekasi labiau už kitus), bet absoliutus saugumas – ne. Kapitalistinė ekonomika veikia tik tada, kai leidžiama formuotis rinkos konkurenciją atitinkančiai elgsenai. Individai ir firmos jame klesti tik tada, kai jos gali konkuruoti, o bankroto grėsmės botagas, kaip ir pelno meduolis, yra svarbi elgsenos efektyvumo sąlyga. Bendras sistemos našumas ir klestėjimas priklauso nuo to, kiek mažiau efektyvių ir mažiau naujoves diegiančių subjektų iš biznio išstumia efektyvesni ir naujoves diegiantys subjektai.

Taigi konkurencinis kapitalizmas yra pagrįstas žymiu nuolatiniu nesaugumu visiems jame veikiantiems subjektams (individams, firmoms, valstybėms). Todėl kapitalizmo sąlygomis ekonominio saugumo idėja atrodo pati sau prieštaraujanti. Be tam tikro nesaugumo sistema iš viso negali veikti. Nors subjektų saugumas yra labai netikras, bet praktikoje būtent ši jo savybė yra efektyviausia turtėjimo ir novacijų skatinimo priemonė, kuri išplatina pasiekimus plačiau, nei tai gali padaryti kitokios sistemos, ir kuri yra patikimiausias politinio pliuralizmo (ir vidaus, ir tarptautiniu mastu) garantas. Kol ekonominis augimas švelnina ekonomines ir politines stokos ir nelygybės problemas, kapitalizmas gali būti laikomas sistema, kuri suponuoja tokį kom-

promisą, kai atskiro subjekto nesaugumas keičiamas į visos politinės-ekonominės sistemos saugumą.

Atsižvelgiant į tai, kad kapitalizmas dominuoja tarptautinėje sistemoje, šis esminis prieštaravimas yra pagrindinis beveik kiekvieno praktinio bandymo nagrinėti ekonominį saugumą klausimas. Vienintelis būdas išvengti šio prieštaravimo yra prielaida, kad ekonominis saugumas yra nesuderinamas su kapitalizmu. Bet toks atsiribojimas irgi yra utopija, kuri susiduria su ne mažesniais prieštaravimais. Dėl didelių gamybos mastų ir specializacijos poveikio ekonominei veiklai nė viena sudėtinga ir didelės apimties ekonominė sistema negali išvengti būtinybės rinktis tarp pažeidumo ir efektyvumo (anot Lucianio), arba tarp saugumo ir tarpusavio priklausomybės (anot Gillo ir Law)[8]. Ekonominėje srityje akivaizdžiausias būdas subjektams stiprinti savo saugumą yra mažinti tarpusavio priklausomybę, kuri daro juos labiau pažeidžiamus. Bet iš to išplaukiantis pasikliovimas savo jėgomis yra pasiekiamas pažeidžiant darbo pasidalijimą ir masto ekonomiją – t.y. tai, kas labiau užtikrina gamybos efektyvumą. Stambesni subjektai gali ilgiau ištverti šį prieštaravimą nei mažesni, bet kaip liudija Sovietų Sąjungos likimas šiuolaikinėmis sąlygomis netgi ir didesni subjektai ilgainiui tampa neproduktyvūs, jeigu jie pernelyg pasikliauna savo jėgomis. Luciani's, privesdamas šį teiginį iki logiškos pabaigos, ironiškai sako, kad „saugumo požiūriu vertybė gali būti būtent neturtingumas", nes jis mažina sunkumus išsaugant priimtą gyvenimo stilių. Bet ši vertybė taip pat turi ir neigiamą aspektą, nes neturtingumas reiškia, kad ekonominis karinės jėgos pagrindas yra mažas, o tai daro visą sistemą pažeidžiamą turint galvoje tuos, kurie prisiima ekonominę pažeidumo ir tarpusavio priklausomybės riziką[9].

Įtampa tarp pažeidumo ir efektyvumo iš naujo iškyla beveik visais – individo, firmos, klasės, valstybės ir visos sistemos – ekonominio saugumo lygmenimis. Šis nurodytų ekonominio

saugumo objektų spektras ne tik iliustruoja šio fundamentalaus prieštaravimo paplitimą, bet atspindi ir kitus prieštaravimus tiek atskirų lygmenų viduje, tiek ir tarp jų pačių. Dėl to verta panagrinėti ekonominio saugumo idėją kiekviename iš šių lygmenų.

Indvidualiame lygmenyje ekonominis saugumas apibrėžiamas kaip garantuotas priėjimas prie pagrindinių žmogaus gyvenimo reikmių (maistas, vanduo, būstas, švietimas). Peržengus šį minimumą, ekonominio saugumo idėja įsipainioja į labai politizuotus debatus apie užimtumą, pajamų paskirstymą ir gerovę. Indvidualus ekonominis saugumas turi būti apribotas tik pagrindinių išlikimo sąlygų ar jis turi būti apibrėžiamas nusistovėjusio pragyvenimo standarto palaikymu? Jeigu teisė į darbą ir minimalias pajamas laikoma būtina ekonominio saugumo sąlyga, tai tuo gali būti grindžiamas plataus masto kišimasis į rinkos veiklą. O jeigu toks kišimasis labai sumažina efektyvumą, tada iškyla pavojus sovietinio varianto, kai individualus saugumas pasiekiamas apskritai dėl žemo pragyvenimo standarto nusistovėjimo, arba britaniško tipo su santykiniu ekonomikos nuosmukiu ir didėjančiais sunkumais palaikyti visišką užimtumą ir atitinkamą ekonomikos augimą. Nuolatinis paradoksas yra užfiksuotas dvigubu individo ir kaip vartotojo, ir kaip gamintojo identiškumu. Individai kaip vartotojai turi logiškai būti palankūs rinkai, nes ji garantuoja jiems geriausią produkto ir kainos pasirinkimą. Tačiau kaip gamintojai jie gali oponuoti rinkai, jei jos veikimas grasina jų pajamoms ar užimtumui. Pagal šią logiką kraštutiniai atvejai būtų tokie – individui kaip vartotojui nereikalinga pasirinkimo galimybė, jeigu jis neturi darbo ir pinigų, ir nereikalingas darbas bei pinigai, jei nieko vertingo negalima įsigyti parduotuvėse. Ekonominė sėkmė teikia santykinį saugumą, leidžiantį individui išvengti šių kraštutinumų.

Jei ekonominis saugumas yra suprantamas kaip teisė pasirinkti tam tikrą darbą arba kaip pajamų didinimas (arba apsauga nuo jų netekimo), tada paklausos beveik neįmanoma patenkinti.

Išskyrus nepaprastai palankias aplinkybes, vyriausybės paprastai negali ta linkme orientuoti ekonominės veiklos, nes dažniau tai pakerta jų galimybes būti ekonomiškai konkurencingomis negu atvirkščiai. Netgi turtingieji nėra visiškai saugūs – jie susiduria su savo turto išsaugojimo problema (turi prisiimti investicijų riziką), jie turi ginti savo turtą ir save nuo pavyduolių ir tų, kurie piktinasi nelygybe. Kuo daugiau individų siekia sumažinti ekonominį savo pažeidumą, tuo didesnė yra rizika, kad jie kolektyviai pakenks bendram ekonomikos našumui, kuriuo remiasi jų gerovė. Bet jeigu jie kreipia per mažai dėmesio į savo ekonominį saugumą, jie rizikuoja, kad juos pradės eksploatuoti sėkmingiau besiverčiantys arba kad iš viso dėl rinkos ekonomikos efektyvumo užtikrinimo gali tekti atsidurti gatvėje. Siekimas išlaikyti tam tikrą balansą tarp šio makro- ir mikronesaugumo yra amžina individų ir vyriausybių problema. Santykinis ekonomikos pakilimas leidžia lengviau atrasti pusiausvyrą, o santykinis nuosmukis labiau komplikuoja reikalą.

Kitas ekonominio saugumo tyrimo lygmuo gali būti verslo firma. Firmos yra patys gryniausi ekonominiai subjektai ir todėl mažiausiai gali išvengti fundamentalių ekonominio saugumo prieštaravimų. Firmos gali siekti saugumo stengdamosi išsilaikyti rinkos viršūnėje arba demonstruodamos sugebėjimą prisitaikyti ir diegti novacijas, arba sukurdamos monopoliją, arba užsitikrindamos politinę savo rinkos dalies apsaugą. Svarbu pažymėti, kad firmos neturi natūralios meilės rinkai. Jų, kaip pelno siekiančių struktūrų, natūralus prioritetas yra pabėgimas iš rinkos (ir jos susilpninimas) siekiant monopolijos arba oligopolijos. Rinkos kalėjime saugumo siekimas per lankstesnį prisitaikymą ir novacijas tik sukuria saugumo prieštaravimus tarp sėkmingai veikiančių firmų ir tų, kurios nesugeba sėkmingai konkuruoti. Bet tai nėra rimta saugumo problema, išskyrus tuos atvejus, kada firmos savo saugumo užtikrinimo problemą stengiasi pakelti iki nacionalinio saugumo lygmens problemos statuso.

Iš esmės firmos yra funkciniai dariniai. Jos, skirtingai nuo valstybių, nesuponuoja giliai įaugusio nuolatinio buvimo jausmo ir priverstinio įsipareigojimo išlikti. Nuolat kintanti ekonominės veiklos aplinka neskatina ir nereikalauja didelio jos kolektyvinių dalyvių ilgaamžiškumo. Nuolat kintančios rinkos konkurencijos sąlygos yra palankesnės organizaciniam lakstumui nei pastovumui. Daugelis firmų gali žlugti, būti suardytos ar absorbuotos nesukeldamos tokių pasekmių, kaip kad tai nutiktų valstybės atveju. Tokia praktika yra normali ekonominės veiklos dalis. Ji apskritai nesukelia trukdymų ekonominei sistemai kaip visumai, nors, žinoma, ji gali turėti žymią įtaką tarnautojams. Svarbiausia tos taisyklės išimtis yra atvejis, kai firmos pakankamai didelės ir/arba užima esminę poziciją ekonomikoje (kaip kai kurie bankai), kad jų žlugimas gali sukelti masines ir visuotines pasekmes. Kadangi didumas nėra nuolatinė efektyvumo sąlyga, tai saugumo sumetimais gali būti pasirenkami didesni trumpalaikiai prisitaikymo nuostoliai negu nuolatinis ekonominis neefektyvumas[10].

Bet kai firmos nori užsitikrinti savo saugumą siekdamos monopolijos arba protegavimo, iškyla didelė prieštaravimų tarp jų saugumo ir vartotojų gerovės interesų paaštrėjimo tikimybė. Ir monopolija, ir protegavimas kelia kainas vartotojams, o protegavimui reikia subsidijų iš mokesčių mokėtojų kišenės. Firmos, siekiančios saugumo tuo būdu, gali tvirtinti, kad jų išlikimas yra nacionalinio saugumo klausimas, nes kitaip nacionalinė ekonomika gali prarasti strategiškai svarbias gamybinio pajėgumo sritis (tokias kaip plienas, laivų statyba, maistas, lėktuvai, energetika). Šis atvejis turėtų būti konkrečiai išnagrinėtas ir nustatyta, ar atsirandančios aukštesnės kainos ir blogesnė gaminių kokybė, kai firmos yra ginamos nuo rinkos konkurencijos spaudimo, yra ta kaina, kurią verta mokėti už firmos išlikimą.

Kitas galimas ekonominio saugumo objektas yra klasė. Tačiau yra nepaprastai sunku pritaikyti saugumo sąvoką šiam ob-

jektui. Klasė yra labiau už valstybę amorfiška socialinė grupė, kad net sunku surasti fizines jos ribas. Klasės neturi elgsenos vieningumo fizine ir politine prasme, tuo tarpu valstybes ir individus galima identifikuoti kaip subjektus. Jos turi struktūriškai apibrėžtus interesus ir orientacijas, kuriuos galima identifikuoti, bet kurie nebūtinai turi būti sąmoningai suvokiami individualia bei kolektyvine prasme. Klasės retai kada yra pakankamai organizuotos, kad galėtų veikti politikoje, ir negali taip lengvai būti traktuojamos kaip „subjektai", galintys rūpintis savo saugumu. Nors, kita vertus, klasė gali turėti atitinkamus interesus, tarpklasiniai interesų konfliktai yra įprastas dalykas, o dėl konkurencijos klasės viduje negalima atmesti ir jėgos naudojimo galimybės. Pramonės magnatai yra ne mažiau kovojantys tarp savęs nei feodalinės Europos bajorija, netgi jei dominuojančios kovos formos bent kiek pasikeitė. Tiems, kurie dar laikosi marksizmo, verta atkreipti dėmesį, kad Marxo deterministinio argumento apie klasių kovą ir istorinį progresą problema yra ta, kad jis klasės saugumo idėją paverčia nesąmone. Jeigu tokiai klasei kaip buržuazijai lemta išnykti per jos pačios sėkmės mechanizmą, tai kaip tada iš viso klasei galima taikyti tokią saugumo sąvoką?

Apskritai saugumo sąvoka yra daug naudingesnė, kai ji yra taikoma labiau ilgalaikėms politinėms struktūroms negu efemeriškoms ir amorfiškoms ekonominėms struktūroms. Iki tam tikro lygio galima tarti, kad klasių ir firmų saugumo interesai yra didele dalimi sukoncentruoti valstybėse, su kuriomis jos yra asocijuotos. Ši prielaida linksta prie dabar jau laikomo pasenusiu marksistinio požiūrio, kad valstybės yra dominuojančios klasės įrankis ir dėl to natūraliai orientuotos į tos klasės interesų išsaugojimą. Kaip jau buvo minėta antrame skyriuje, pati valstybė turi savo šaknis ir dinamiką, kuri papildo valdančiosios klasės šaknis ir dinamiką. „Valstybės santykinės autonomijos" pripažinimas dabar yra paplitęs netgi tarp marksistinių mąstytojų, ir

nacionalinis saugumas dėl to turi būti suprantamas kaip valstybės ir klasės interesų kombinacija, o ne kurių nors iš jų dominavimo išraiška[11].

Galtungas pateikia ypač akivaizdų bandymą integruoti valstybės ir klasės struktūras ir dinamikas. Jis tvirtina, kad tuo pačiu metu, kai klasinės struktūros padalija valstybes jų viduje, jos taip pat pastebimai koreliuoja ir bendrą tarpvalstybinių santykių sanklodą. Taip klasinis „centro" ir „periferijos" (elitų ir masių) susiskirstymas valstybių viduje reiškiasi ir globaliniu mastu per „centro" ir „periferijos" santykius tarp industrinių ir Trečiojo pasaulio valstybių. Periferinių valstybių elitų interesai sutampa su daugeliu centro elitų interesų. Bet kol abi elito grupės konfliktuoja su vidinėmis jų periferijomis, Trečiojo pasaulio elitai dar konfliktuoja ir su centro elitais, nes jie turi mažiau resursų perskirstyti (juk jie yra visos sistemos periferija). Nėra jokios interesų harmonijos taip pat tarp centro periferijos ir periferijos periferijos, nes pirmųjų santykinis pranašumas priklauso nuo pastaruosius eksploatuojančios sistemos palaikymo.

Tokio tipo analizė rizikuoja supaprastinti reikalą. Ji supaprastina esmę konfliktų tarp Šiaurės ir Pietų elitų interesų, kurie šiaipjau yra taip pat skirtingi kaip ir teritorinis Folklendo salų, ir ekologinis Brazilijos miškų klausimas. Tačiau tokia analizė turi ir žymų nuopelną, nes paaiškina, kaip klasiniai interesai prasiskverbia į valstybės elgseną (Šiaurės-Pietų ekonominių problemų atvejis) ir kaip fragmentuota anarchijos politinė struktūra įtakoja tarptautinius klasinius konfliktus (kaip proteguojamų imperijų kūrimas tarpukaryje). Ji taip pat pagilina silpnų valstybių saugumo problemų supratimą, kuris jau buvo nagrinėtas antrame skyriuje.

Vidinė klasinė struktūra, ypač elito ir masių santykių įtampos dydis ir intensyvumas, yra akivaizdus valstybės stiprumo arba silpnumo vertinimo veiksnys. Pridėtas prie tautinio veiksnio, klasinis susiskirstymas apibrėžia tam tikrą vidinių arba iš-

orinių politinių grėsmių rūšį, kuriai tam tikros valstybės gali būti ypač jautrios. Valstybės, kuriose reiškiasi ryškūs klasiniai ir tautiniai susiskirstymai, bus pažeidžiamos nacionalistinėms ir kairuoliškoms politinėms atakoms, tuo tarpu valstybės, kuriose reiškiasi susiskirstymas pagal vieną matmenį, bet vyrauja santykinė harmonija kitu matmeniu, gali naudoti stipriąją pusę silpnajai maskuoti ar slopinti. Tokiuose kraštuose kaip Pietų Afrika ir Brazilija gali egzistuoti žymios koreliacijos tarp etninių ir klasinių susiskirstymų, kas didina politinį valstybės pažeidumą.

Šie argumentai suponuoja klausimą, kaip ekonominio saugumo sąvoka gali būti taikoma valstybėms ir tarptautinei sistemai. Šiuose analizės lygmenyse ekonominio saugumo prieštaravimai, ypač pagrindinis prieštaravimas tarp pažeidumo ir efektyvumo, tampa tokie dideli ir komplikuoti, kad juos reikia aptarti detaliau.

Ekonominis saugumas ir valstybė

Jeigu kalbama apie valstybės saugumą, tai ekonominis saugumas yra sudėtinė nacionalinės saugumo darbotvarkės dalis. Ekonominio saugumo idėjos taikymas valstybei kelia daug panašių klausimų, kaip ir individo, kaip saugumo objekto, tyrinėjimo atveju. Paprasčiausia būtų valstybės ekonominį saugumą apibrėžti kaip būtinas ekonomines išlikimo sąlygas. Jeigu ekonominiai saugumo kriterijai peržengia šią ribą, tada iškyla sudėtingi klausimai dėl sumažinto pažeidumo įtakos ekonominiam efektyvumui, o ilgainiui ir dėl valstybės galimybių gerinti ar netgi išlaikyti savo poziciją tarptautinėje sistemoje.

Valstybinis "pagrindinių žmogaus reikmių" ekvivalentas turi du elementus. Pirmas būtų toks, kad valstybėms, kaip ir individams, reikia garantuoto priėjimo prie jų išlikimo priemonių. Bet skirtingai nuo individų valstybės gali turėti daug ką ar netgi viską, kas joms reikalinga išlaikyti žemės ūkio produkciją, pakankamą gyventojams išmaitinti, ir resursų gamybą, būtiną

pakankamai aprūpinti pagrindines pramones. Jeigu, tarkime, Japonija ar Egiptas neturi pakankamų resursų, tada prekybos galimumo užtikrinimas tampa esmine jų ekonominio saugumo dalimi. Kaip ir individų atveju, jų išlikimas priklauso nuo sąveikos su platesne aplinka. Šiomis sąlygomis tiekimo pertrūkis reiškia grėsmę valstybės galiai, gerovei ir galbūt politiniam stabilumui. Logiška saugumo strategija šiuo atveju būtų užtikrinti tiekimo tęstinumą (taip išplečiant valstybę, kad į jos teritoriją patektų būtini resursai, arba kultivuojant stabilią prekybos sistemą) arba mažinti pažeidumą saugant esmines prekes ateities naudojimui[12].

Antras elementas neturi paralelių su individais, nes jis yra susijęs su vidine nacionalinės ekonomikos sąranga. Vidinė fizinių individų sąranga yra daugiau ar mažiau fiksuota, bet valstybių sąranga gali būti labai įvairi ir nuolat kintanti. Valstybės „sveikata" ir netgi išlikimas priklauso ne nuo statinės sąlygos išlaikymo, bet nuo pažangesnių ir sėkmingesnių veikimo būdų įdiegimo bet kurioje tarptautinės sistemos vietoje. Nesugebėjimas ar net santykinis lėtumas adaptuotis reiškia galios praradimą ir pažeidumo augimą, palyginti su labiau sėkmingai veikiančiais subjektais. Vidinė veiklos formų įvairovė įgalino Europą dominuoti kitų senovinių civilizacijos centrų atžvilgiu nuo pat 1500 metų[13]. Tas pats, tik pasireiškęs mažesniu mastu, fenomenas paaiškina Kinijos ir Japonijos, Šiaurės ir Pietų Korėjos, Šiaurės ir Lotynų Amerikos pusiausvyros kaitą. Santykinis ekonomikos augimas pagal žymiojo Paulo Kennedy'o argumentą[14] vaidina svarbiausią vaidmenį sąlygojant valstybių galią sistemoje, ir dėl to yra esminis rūpesčio nacionaliniu saugumu elementas.

Santykinai lengva apžvelgti valstybių ekonominio saugumo problematiką naudojantis šiomis kategorijomis, bet gilūs prieštaravimai išryškėja, kai tiktai imama konkrečiai svarstyti, kokias strategijas valstybė turėtų pasirinkti siekdama ekonominio saugumo. Šis klausimas vėl sugrąžina mus atgal prie ilgai trunkančios liberalaus ir merkantilinio požiūrių priešpriešos. Liberalai

labiau linkę į ekonominę sistemą žiūrėti vartotojų akimis. Jie nori maksimizuoti gamybos galimybes ir yra pasiruošę rizikuoti didesniu pažeidumu dėl ekonomikos efektyvumo ir klestėjimo. Merkantilistai linkę žiūrėti į ekonominę sistemą gamintojo akimis ir yra pasiruošę aukoti tariamą efektyvumą dėl stipraus savarankiškumo elemento išlaikymo. Liberalioje argumentacijoje saugumo problema interpretuojama taip – santykinai nevaržoma rinkos veikla arba išsprendžia, arba iš viso eliminuoja daugelį resursų stokos ir vystymosi problemų. Palyginti su centrinio planavimo ekonomikomis, daug ekonominių problemų tiesiog iš viso nepatenka į politinę darbotvarkę. Liberalaus režimo atveju valstybės gali prekiauti gaudamos tą, ko joms reikia, ir nebijoti tiekimų apribojimų. Tai kartu ir skatina ekonominį efektyvumą, ir leidžia valstybėms išvengti karo dėl resursų ir rinkų kontrolės. Tai taip pat maksimizuoja kapitalo, technologijų ir idėjų judėjimą visoje sistemoje, kas sudaro sąlygas mažiau išsivysčiusioms valstybėms prisitaikyti prie toliau pažengusių valstybių standartų ir praktikos. Liberali argumentacija remiasi prielaida, kad dideli bendro ekonominio efektyvumo laimėjimai teiks resursus, reikalingus nelygybės, skurdo ir kitoms rinkos ekonomikos veikimo keliamoms problemoms spręsti.

Merkantilinė argumentacija pirmiausia akcentuoja nacionalinio saugumo interesus, pažeidžias atsidavimo rinkai pasekmes laikydama nepriimtinomis. Merkantilinės argumentacijos branduolys yra karinio saugumo užtikrinimo būtinybė, kurią pripažįsta ir patys liberalai, ką liudija dažnai cituojama Adamo Smitho pastaba apie gynybą, kad ji svarbesnė už turtingumą. Kiek valstybės bijo išorės atakos, tiek jos stengiasi įgyvendinti idustrializaciją ne vien tik dėl ekonominių sumetimų, bet ir dėl finansinės, technologinės ir gamybinės bazės karinei galiai sukūrimo. Kadangi karas yra radikaliausia savo tikslų siekimo priemonė, tai labai pageidautinas karinės galios atributas yra maksimalus ekonominio savarankiškumo laipsnis. Nuosavos karinės galios

šaltinių nekontroliavimas didina pažeidumą, kuris gali būti lemtingas labai neapibrėžtoje karo aplinkoje. Anot Seno, egzistuoja pakankamai svarios neekonominės priežastys, skatinančios valstybes kurti ir plėtoti tokias pramonės šakas, kurios būtinos išlaikyti modernias ginkluotąsias pajėgas. Šios priežastys išlieka, nors tokio pobūdžio pramonės šakos gali būti santykinai nekonkurencingos ir ilgainiui dėl tokios praktikos atsirandantis pajėgumų perterklius gali sukelti prekybos svyravimus tarptautinėje ekonomikoje[15].

Kaip jau buvo minėta trečiame skyriuje, mažiausiai trimis būdais merkantilinę poziciją galima pagrįsti militarine argumentacija. Pirmas variantas būtų – argumentas, kad ekonominiam saugumui yra būtinas karinio saugumo užtikrinimas. Šia argumentacija paremto kraštutinumo išraiška gali būti tokios karinės valstybės kaip nacių Vokietija ar Stalino Sovietų Sąjunga, kuriose nuolat buvo rengiamasi (puolamajam arba gynybiniam) karui, o visa ekonomika buvo pritaikyta karinės jėgos stiprinimui. Tarp šio kraštutinumo ir minimalios karinės pramonės poreikio egzistuoja daugybė galimybių ekonominiam nacionalizmui skatinti. Kaip tvirtina Gillas ir Law, „kiekvienos valstybės karinis-pramoninis kompleksas gali būti vertinamas kaip nacionalinės-kapitalistinės koalicijos centras, besivaržantis su tarptautiškai mobiliu kapitalu"[16]. Veiksminga ekonominio ir karinio saugumo sąsaja gali būti surėsta taip, kad didžiuma ekonomikos būtų perduota nacionalinio saugumo imperatyvo kontrolei. Remiantis ilgo totalinio ar apsiausties karo galimybe, galima pagrįsti būtinybę išlaikyti pakankamą savarankiškumo lygmenį daugelyje svarbiausių gamybos, gavybos pramonės šakų ir žemės ūkyje. Šiuo pagrindu nekonkurentabilios angliakasių ir kviečių augintojų, batsiuvių ir laivų statytojų, mikroschemų gamintojų ir aerokosminės pramonės firmos kaip jų interesų tenkinimo pretekstą gali išnaudoti nacionalinio saugumo argumentą. Taip, argumentai, kurie pateisina tokias išimtis iš laisvos prekybos, gali peraugti į

nacionalistinę kvazimerkantilinę politekonominę nuostatą, kurioje ekonomikos logika yra subordinuota atitinkamiems karinio saugumo reikalavimams.

Šis procesas gali atspindėti ir tikrus karinius interesus, bet jis taip pat gali būti naudojamas ir tikrųjų ekonominės politikos prioritetų maskavimui. Anot Luciani'o, tai:

> didele dalimi tendencija pernelyg sureikšminti ekonominį saugumo komponentą atsiranda dėl painiavos ... tarp ekonominės rizikos, kurią galima būtų įveikti atitinkamomis ekonominėmis priemonėmis, ir tikrai saugumo užtikrinimo reikmių, kurių tenkinimo naštą tenka užsikrauti valstybės karinėms pajėgoms ... ir nors tikrai atrodo, kad negalima sumenkinti saugumo ekonominio komponento plėtimo reikšmės, vis dėlto daugeliu atvejų priklausomybės nuo išorinių tiekimo šaltinių pasekmės saugumui yra viso labo tik paprasčiausia retorika ir kad čia labiau derėtų kalbėti apie paprastą ekonominę ar komercinę riziką[17].

Šios merkantilizmo rūšies variantas gali būti reakcija prieš užsienio nuosavybę esminėse pramonės šakose. Tokia reakcija paprastai atspindi ksenofobiją arba apmaudą dėl užsieniečių įtakos, bet ji lengvai gali būti pateikiama kaip susirūpinimas saugumo interesais ir noras neprarasti esminių karinės pramonės šakų kontrolės.

Antras variantas, kai merkantilinę orientaciją galima pagrįsti militariniais argumentais, yra ne karinio saugumo problemos sprendimo praplėtimas, bet tokios logikos ekstrapoliacija pagal analogiją į kitas sritis, kuriose teisėti vyriausybių įsipareigojimai gali būti išreikšti nacionalinio saugumo terminais. Kaip teigia Mayallas, tikrai liberalios sistemos apsieina su labai siaura saugumo sąvoka, bet vyriausybinių funkcijų išsiplėtimas į socialinę ir ekonominę sritis sudaro sąlygas prisiimti platesnius saugumo įsipareigojimus, kurių logika gali iš esmės pakirsti liberalią ekonominę praktiką[18]. Teiginys, kad liberalioms sistemoms reikalinga siaura saugumo sąvoka, remiasi anksčiau minėtu argumentu dėl rinkos santykiams būdingo neišvengiamo nesaugumo.

Priešingas teiginys kyla iš vyriausybės įsipareigojimų gerovei („socialiniam saugumui") ir dar plačiau iš ekonomikos valdymo dėl gerovės optimizavimo ir ekonominio saugumo užtikrinimo visam elektoratui. Ši argumentacijos linija susieja labiau dvipramiškas indvidualaus ir korporatyvinio saugumo sąvokas su valstybiniu lygmeniu. Jeigu „socialinis saugumas" būtų įsivaizduojamas kaip darbo vietų, didelių pajamų, tradicinių verslų ir užimtumo sanklodų išlaikymo politika, tada pagal gerovės užtikrinimo logiką reikėtų ginti ekonomiką nuo rinkos konkurencijos. Aplinkoje, kurioje ekonominės grėsmės gresia daugeliui piliečių, šis socialinio ir nacionalinio saugumo logikų susiliejimas gali elektoratui pasirodyti net labai įtikinamas.

Trečias merkantilizmo pagrindimo variantas yra liberalių prielaidų apie valstybę kritika, akcentuojant dėmesį į specifines žalingas ir nesubalansuotas rinkos veikimo pasekmes. Nacionalistinė argumentacija, remdamasi socialinio saugumo užtikrinimo būtinybe, kritikuoja homogenizuojantį pasaulinės rinkos ekonomikos kosmopolitizmą ir užsienio nuosavybei ekonominės kontrolės atsisakymą. Dalyvavimas liberalioje ekonomikoje atveria šalį ir jos kultūrą negailestingam ir nuolatiniam spaudimui, kuris skausmingai verčia taikytis prie nuolat kintančių rinkos efektyvumo reikalavimų. Grynasis šio proceso efektas yra moralinių religinių vertybių ir nacionalinių kultūrų savitumo pamatų ardymas. Geriausiu atveju šis procesas sukuria blankią universalią kultūrą, o blogiausiu – reiškia dekadansą, moralės nuosmukį ir pataikavimą užsieniečiams. Blogiausiais atvejais, kaip Irane po 1979 metų ir Kinijoje po 1989 metų, oponavimas liberalizmui yra pirmiausia principo reikalas.

Liberalizmo atmetimas (nors ne toks radikalus) būdingas vėliau industrializaciją įvykdžiusioms valstybėms, kurių pramonei tenka skintis kelią į jau gausiai apgyvendintą gerai įsikūrusių gamintojų sistemą. Valstybės, esančios šioje padėtyje, gali teigti, kad jeigu jos negins savo dar nesubrendusios pramonės,

kaip tai darė netgi tokios vėliau industrializaciją įgyvendinusios valstybės kaip Vokietija ir JAV, tai jos niekada neturės jokių šansų patekti į pasaulinę ekonomiką. Be tokios protekcijos jų pramonės nesugebės konkuruoti su galingesnėmis ir jau įsitvirtinusiomis rinkoje firmomis. Ši argumentacija remiasi liberaliai rinkai būdinga nelygybe, kuri yra palankesnė senbuviams negu naujokams. Liberalios sistemos laisvė iš tikrųjų globoja stiprųjį, dėl to merkantilizmas tampa strategija ne prieš pačią liberalizmo logiką, o prieš suinteresuotą šios logikos naudojimą stipresnes pozicijas sistemoje turinčiųjų interesams. Šis argumentas tebėra patrauklus, nepaisant daugelio bandymų Trečiojo pasaulio valstybėse įgyvendinti importo keitimo strategiją[19]. Liberalai, atsakydami į tai, nurodo ribotas šio argumento taikymo galimybes, naujesnės technologijos pranašumus ir žemesnius vystymosi kaštus, kuriais skirtingai nuo rinkos pirmeivių gali pasinaudoti naujokai. Japonai gana greit sugebėjo sutriuškinti seniai įkurtas automobilių ir motociklų pramonės šakas Britanijoje ir Amerikoje, nors jie irgi atėjo į rinkas daug vėliau.

Daug išsamesnis silpnųjų ir stipriųjų padėties nelygybės liberalioje sistemoje pasmerkimas yra implicitiškai užfiksuotas Wallersteino ir Galtungo teorijose ir visai atvirai išreikštas *dependencia** mokyklos pasekėjų veikaluose[20]. Jų argumentai paremti tuo, kad santykinis valstybinių struktūrų stiprumas ar silpnumas varijuoja priklausomai nuo valstybės padėties kapitalistinėje pasaulio ekonomikoje. Valstybės, esančios centre, turi stiprias struktūras, o periferinės – silpnas[21]. Jeigu centro-periferijos struktūra yra traktuojama kaip neišvengiamas netolygaus vystymosi kapitalistinėje sistemoje padarinys, tai neišvengiamai susiduriama su būtinybe pripažinti žymų ekonominės dinamikos poveikį tarptautinės politinės sistemos struktūrai. Nors Walersteino, Gal-

* *Dependencia* (isp.) – priklausomybė. Tai tarptautinių santykių tyrinėjimo mokykla, kuri koncentruoja dėmesį į vargingųjų Pietų valstybių priklausomybę nuo turtingosios industrinės Šiaurės kraštų. *Spec. red. pastaba.*

tungo ir *dependencia* mokyklos sekėjų atveju ši priklausomybė ir pernelyg perdedama, vis dėlto jie atskleidė tai, kas yra pakankamai svarbu nebrandžios ir brandžios anarchijos analizei.

Remiantis šia nuostata, kuri ekonominę ir politinę sistemas nagrinėja kartu, valstybių silpnumą galima laikyti ne tik skirtingo išsivystymo lygio padariniu, bet ir galingos ekonominės dinamikos rezultatu. Jeigu silpnos valstybės būtų tiktai skirtingo išsivystymo lygio rezultatas, tada laikui bėgant bei gaunant kokią nors išorinę pagalbą būtų galima tikėtis, kad ilgainiui jos pasivys išsivysčiusias šalis. Šitokia prielaida daroma ketvirtame skyriuje svarstant tarptautinės sistemos evoliucijos brandesnės tarptautinės anarchijos formos link perspektyvas. Tačiau jeigu valstybių silpnumas atspindi ekonominę dinamiką, tada ilgainiui tas silpnumas visai nesunyks, atvirkščiai, bus nuolat palaikomas. Silpnų periferijos valstybių struktūrų palaikymo mechanizmai reiškiasi nelygiavertės prekybos tarp žaliavų tiekėjų bei pramoninių gamintojų ir grynojo kapitalo nutekėjimo iš neturtingų šalių į turtingas pavidalais.

Čia pateikti argumentai yra labai abstraktūs ir negali būti patikrinti. Jie iškelia daug prieštaringų dalykų ir galbūt perdeda savo centrinio teiginio reikšmingumą. Vis dėlto jie įdomiai interpretuoja tai, kad egzistuoja pagrindinių politinės ir ekonominės dinamikų konkurencija. Savo grynu pavidalu konkurencinė anarchijos politinė dinamika, sekant sėkmingais Europos lyderių pavyzdžiais, turėtų skatinti stiprių valstybių pasaulio formavimąsi. Pagal čia pateikiamą logiką grynoji ekonominė dinamika turėtų formuoti pasaulį, padalytą į stiprias centro ir silpnas periferijos bei tarp jų esančias pusiau periferines valstybes. Ekonominiai veiksniai (ypač periferijoje) turėtų veikti kaip politinės dinamikos stabdys, nes stiprių valstybių iškilimas didintų griaunantį nacionalinės diferenciacijos skverbimąsi į tarptautinę ekonomiką. Tokių didelių valstybių kaip Sovietų Sąjungos, Kinijos ar (mažesne dalimi) Indijos pasitraukimas iš tarptautinės ekonomikos ilgam periodui iliustruoja ekonominę tokios po-

litinės plėtotės problemą. Kaip tvirtina Gillas ir Law, kapitalui lengviausia veikti mažesniuose ir silpnesniuose politiniuose vienetuose[22]. Ir kaip Calleo ir Rowlandas pabrėžė: „Sudėtinga ekonominė laisvos prekybos imperializmo tarpusavio priklausomybė akivaizdžiai negali neturėti politinių pasekmių. Ji dažnai pagelbėja ... politiniams vienetams, kuriems trūksta politinio ar ekonominio gyvybingumo, išskyrus, žinoma, tuos, kurie moka duoklę imperinėms galybėms'[23].

Šie argumentai suponuoja žymią įtampą tarp ekonominių interesų ir brandesnės tarptautinės anarchijos plėtotės. Jeigu centro valstybės suvokia savo saugumą remdamosi pasaulinio dominavimo sankloda, tai periferinės valstybės gali identifikuoti savo vidines saugumo problemas kaip platesnio sisteminio fenomeno dalį. Jų nesaugumą dalinai lems padėtis tarptautinės politinės ekonomijos struktūroje. Pagrindinis kontrargumentas šiam požiūriui galėtų būti ilgainiui pasireiškiantis centro mobilumas. Centras nėra fiksuota ir ypatinga valstybių grupė, ir laikui bėgant, pakitus socialinėms, technologinėms ir politinėms aplinkybėms, dalyvaujančios žaidime ekonominės jėgos gali pradėti migruoti ieškodamos optimaliausių pelno gavybos sąlygų[24]. Dėl to centro mobilumas gali būti palankus skirtingoms sistemos dalims ir netgi senajam centrui, kuris visai nebūtinai turi būti sugriautas. Dabar yra susiklostę trys svarbiausieji kapitalizmo centrai, nors šiek tiek daugiau kaip prieš šimtmetį tebuvo tik vienas. Kadangi Žemės planeta yra fiksuoto dydžio, tai centras (ir pusiau periferija) gali plėstis tik periferijos sąskaita. Pagal šią logiką prieštaravimai tarp ekonominių ir politinių jėgų, vystantis brandesnei anarchijai, ilgainiui turėtų visai sunykti.

Ekonominis saugumas ir tarptautinė sistema

Iki šiol diskusijoje du elementai buvo beveik priskirti sisteminio lygio svarbai – pirma, tai įtampa tarp liberalios ir merkantilinės strategijų, žymiai įtakojusi tarptautinės politinės ekonomijos rin-

kos ir gamybos struktūras; antra – centro-periferijos struktūros ir jos pasekmių valstybėms idėja. Jeigu valstybinio lygmens ekonominio saugumo raktas yra valstybės padėtis tarptautiniuose prekybos, gamybos ir finansų tinkluose, tada tarptautinės sistemos ekonominio saugumo raktas yra viso rinkos santykių tinklo stabilumas. Šis tinklas apima labai sudėtingą transporto, komunikacijų, kredito ir kontraktų sankaupą. Kai ji funkcionuoja tolygiai, kai kuriems subjektams sekasi geriau, o kitiems blogiau, priklausomai nuo to, kokias priemones jiems suteikia jų resursai ir kaip produktyviai jie patys išnaudoja savo galimybes. Bet jeigu pats rinkos tinklas yra suardytas, tada beveik visi sistemos subjektai atsiduria blogesnėje pozicijoje, kaip tai atsitiko ketvirtojo dešimtmečio krizės metu.

Dalį tarptautinio ekonominio saugumo problemos sąlygoja globalinio rinkos veikimo ir anarchijos fragmentuotos politinės struktūros priešprieša. Nacionalinės valstybės turi per menkas galimybes ir įgaliojimus, kad galėtų rimtai kontroliuoti tarptautiniu mastu veikiančią ekonomiką. Tiktai pasaulinė vyriausybė būtų pajėgi tai daryti, tačiau tai kaip tik yra tas vienintelis dalykas, kurio negali parūpinti anarchinė tarptautinė politinės sistemos forma. Dėl to pasauliniam rinkos tinklui tenka funkcionuoti neapibrėžtoje, negarantuotoje ir santykinai retai politiškai vadovaujamoje viršvalstybinėje politinėje aplinkoje, kur tik režimai ir tarptautinė visuomenė gali atlikti šiokias tokias vadovavimo funkcijas. Galima gana įtikinamai įrodyti, kad šis politinės valdžios ir pasaulinės rinkos atotrūkis paverčia tarptautinę ekonominio vystymosi politiką labiau pažeidžia netvarkai ir netgi krachui. Tačiau šiai argumentacijai turi būti supriešinamas lygiai taip pat įtikinamas argumentas, kad kapitalizmas (ir pasaulinės rinkos dominavimas) yra taip artimai susijęs su anarchine struktūra, jog jie abu turi būti laikomi vienas kito egzistavimo sąlyga. Dėl to anarchija kaip tik ir yra optimaliausia politinė rinkos aplinka. Kitu atveju iškiltų pavojus, kad visuotinė vyriausybė

gali blogai valdyti ekonomiką arba spausti tas socialines jėgas, kurios būtų suinteresuotos vystyti rinkos ekonomiką, kaip kad yra imperinės Kinijos atveju. Nors pasaulinė rinka gali būti nestabili, nes ji yra blogai valdoma, šis nestabilumas gali būti mažesnė blogybė, palyginti su galimomis tokio vadovavimo, kuris galėtų visiškai užgniaužti rinką, pasekmėmis. Kaip jau buvo minėta anksčiau, yra daug gilių ir sunkiai įveikiamų prieštaravimų rinkos ekonomikos idėjoje!

Saugiai pasaulinės rinkos tinklų veiklai gali būti grasinama dviem būdais – arba išorinėms jėgoms atakuojant sąveikaujančius prekybos, investicijų ir finansų srautus, arba vidiniais nestabilumais, kylančiais iš pačios rinkos veikimo. Pagrindiniai išoriniai grėsmės šaltiniai yra piratavimas ir karas. Gamta audringų jūrų ir nepraeinamų geografinių darinių pavidalu irgi buvo vertinama kaip grėsmė, bet technologijos pažanga sumažino ją iki marginalinio trukdžio lygmens. Tačiau ji gali vėl tapti reikšmingu veiksniu, jeigu globalinis tos pačios technologijos veikimas esmingai pradės keisti aplinkos sąlygas. Piratavimas irgi panašiai buvo įveiktas ir tapo tik periferine problema. Karas pasaulinę rinką sužlugdo tik tuo atveju, jeigu jis apima visą sistemą, kaip, pavyzdžiui, Antrasis pasaulinis karas, į kurį buvo įtrauktos beveik visos didelės galybės. Ši grėsmė žymiai sumažėjo po 1945 metų, kai branduolinis teroras pavertė karą neracionalia didžiųjų galybių tarpusavio varžybų priemone. Žodžiu, išorinės grėsmės pasaulinei rinkai pasitraukė kažkur į užnugarį ir bet kuriuo atveju šiandien yra gana greitai ir lengvai suvokiamos.

Tačiau vidinės grėsmės dar toli gražu nėra tokios aiškios ir jos greičiau padidėjo negu susilpnėjo. Jų nagrinėjimas sugrąžina diskusiją atgal prie grandiozinės santykių tarp anarchijos ir tarpusavio sąveikos intensyvumo dialektikos, kuri buvo aptarta ketvirtame skyriuje. Pasaulinė rinka yra neabejotinai pagrindinis augančio sąveikos intensyvumo ir galbūt pagrindinis tarpusavio priklausomybės skatintojas. Kai kurios valstybės su ko-

munistinėmis ir/arba radikaliausiomis nacionalistinėmis vyriausybėmis pasaulinę rinką laikys grėsme, nesvarbu, gerai ar blogai ji funkcionuoja. Tuo tarpu kitos vyriausybės kaip tik būtinybe įsijungti į pasaulinę rinką stengsis pagrįsti savo legitimumą, kaip tai darė keletas Rytų Europos vyriausybių pasibaigus Šaltajam karui. Bet ir pati pasaulinė rinka, kaip atskira sistema, turi didelį skaičių vidinių užprogramuotų įtampų ir funkcionavimo dilemų, kurios paaštrėjimo atveju gali paskatinti anksčiau neblogai besivertusias valstybes pradėti pasaulinę rinkos sistemą laikyti grėsme. Ši pasaulinės rinkos funkcinių efektų ir valstybių reakcijų sąsaja, besireiškianti atitinkamai pagal kaštus ir naudą, labai greitai įgauna uždaro rato pavidalą. Kiek pačios valstybės iki tam tikro lygio atsiveria rinkai, tiek išsiplečia pastarosios funkcijų apimtis ir įtaka sistemos mastu. Ir atvirkščiai, kiek valstybės atsiriboja nuo pasaulinės rinkos, tiek susiformuoja labiausiai nuo normos nutolusi totalinio užsidarymo ir pasaulinės rinkos kaip tarptautinės sistemos veiksnio eliminavimo situacija. Taip valstybės ne tik reaguoja į rinką, bet ir visiškai akivaizdžiai kontroliuoja „užtvankas", laisvas pratekėjimas pro kurias leidžia rinkai egzistuoti. Tačiau ši kontrolės galimybė veikia ir vienaip, ir kitaip besielgiančias valstybes. Kaip rodo Sovietų Sąjungos ir Kinijos atvejis, tos valstybės, kurios atsiriboja arba ardo rinką, pačios rizikuoja tapti silpnesnės palyginti su tomis šalimis, kurios taip nesielgia.

Taigi valstybės gali būti klasifikuojamos dėl jų požiūrio į rinką pagal dvi dimensijas: ar jos trukdo rinkai, ar ją remia savo vidaus politinėje ekonomijoje, ir atveria ar užveria jos save tarptautinei rinkai. Tai galima pavaizduoti kaip 6.1 lentelėje. Paprastai galima tikėtis, kad rinkos valstybės rems ir atvirus išorės santykius, kaip tai iki šiol darė Britanija ir Jungtinės Valstijos, o komandinės valstybės pasirinks uždarumą, kaip tai tradiciškai darė komunistinės valstybės. Bet ši taisyklė turi daug išimčių. Kaip jau buvo minėta ankstesniame poskyryje, galima rasti dau-

gybę priežasčių, kodėl rinkos valstybės gali norėti ginti save nuo pasaulinės konkurencijos, o kai kurios komandinės valstybės gali suvokti dalyvavimo pasaulinėje rinkoje privalumus.

Viena iš galimybių nagrinėti valstybių ir pasaulinės rinkos santykį yra harmonijos arba disharmonijos laipsnio tarp atskirai paimtų ekonominės ir politinės sistemų nustatymas. Reikia pažymėti, kad anarchijos saugumo kokybė (ir ne tik jos ekonominis saugumas) varijuos priklausomai nuo to, ar jos ekonominės ir politinės išraiškos struktūros ir dinamikos sutampa gerai, ar siekdamos skirtingų tikslų viena kitai trukdo. Paprasčiausias šios priklausomybės pasireiškimo atvejis gali būti merkantilinės ir liberalios nuostatų tarptautinės ekonomikos atžvilgiu priešprieša[25]. Aš nevartoju šių terminų dviem griežtai apibrėžtoms ir labai poliarizuotoms ekonomikos teorijos alternatyvoms apibūdinti, noriu tik įvardyti plačiai besireiškiančią laisvos prekybos ir protekcionizmo šalininkų priešpriešą. Kad išvengčiau nereikalingų komplikacijų, terminą „merkantilinis" vartoju ir klasikinei, ir neomerkantilinei perspektyvai žymėti.

6.1 lentelė. Valstybių ir rinkų santykis

		Santykiai su sistema	
		Atviri	Uždari
Vidaus politinė ekonomija	Orientuota į rinką		
	Komandinė		

Apskritai merkantilistai, siekdami sumažinti pasaulinės rinkos apimtį, nori tarptautinę ekonomiką pritaikyti fragmentuotai politinės sistemos sanklodai. Jie akcentuoja nacionalinės ekonomikos integralumą ir valstybės tikslų (karinių, gerovės, visuomeninių) pirmenybę. Jie remia protegavimą kaip šio integralumo apsaugos priemonę, bet gali būti linkę remti ir ekonominės įtakos sferų su jų pačių valstybės dominavimu sudarymą. Libera-

lai, atvirkščiai, siekia sukurti labiau vieningą, kuo didesnę ir kuo daugiau tarpusavyje susijusią pasaulinę ekonomiką, kuri peržengia tarptautinės anarchijos fragmentaciją ir skatina prekybą globalinio masto rinkoje.

Prieš gilinantis į liberalizmo ir merkantilizmo teorijas, pravartu išnagrinėti tas pagundas ir atitinkamus sunkumus, kurie sąlygoja valstybės reakciją į globalinę rinką. Globalinės rinkos patrauklumas yra paprastas ir galingas. Trumpai jo esmė gali būti nusakyta kaip ekonominis efektyvumas. Tiems, kurie dalyvauja joje, lengviau prieiti prie daug didesnės pirkėjų ir pardavėjų, skolinančių ir besiskolinančių grupės nei bet kurios atskiros valstybės viduje. Ši didesnė apimtis įgalina išnaudoti masto ekonomijos ir specializacijos strategijas, kurios yra neprieinamos uždaroje ekonomikoje. Globalinė rinka leidžia greitai gauti finansų ir technologijų, kurių nebūtų galima lengvai ar netgi iš viso sukaupti valstybės viduje, ir visa tai garantuoja nuolatinį stimuliuojančių kontaktų ir informacijos įtekėjimą. Geriausiu atveju pasaulinė rinka ištesi pažadą, kad joje veikdamos valstybės gali susikurti daugumą savo santykinių pranašumų. Jos gali labiau praturtėti ir taip tapti daug saugesnės, kadangi atpuola poreikis teritorinių karinių varžybų, kurios iškyla dėl to, kad turto siekimas yra surištas su tiesiogine rinkų ir resursų kontrole.

Veikiantys pasaulinės rinkos sunkumai yra daugiau komplikuoti, bet dėl ribotos darbo apimties tenka pasitenkinti tik trumpu jų paminėjimu. Dalis jų iškyla dėl atsakomos valstybės politikos poveikio – jie bus nagrinėjami tolesnėje diskusijoje apie liberalizmą ir merkantilizmą. Kiti iškyla dėl pačios rinkos dinamikos. Svarbiausi tarp jų yra sunkumai, susiję su pinigų ir kreditų tiekimu, taip pat su konkurencijos aštrėjimo tendencija, netolygaus vystymosi neišvengiamumu ir žala planetos biosferai[26]. Be to, visos šios problemos aštrėja, kadangi auga sistemos sąveikos tankumas.

Pinigai ir kreditai

Kaip tvirtina Susan Strange, finansinė struktūra yra valstybės ir rinkos elementų mišinys. Išvystyta monetarinė sistema teikia daug augimo, lankstumo, labilumo ir laisvės pranašumų ekonominei vadybai, bet taip pat galima ir nestabilumo, nelygybės, politinio piktnaudžiavimo ir atsitiktinio sistemos sugriuvimo rizika[27]. Išvystytos monetarinės sistemos patrauklumo dalis yra jos teikiama galimybė išvengti vietinių resursų ribotumo sudarant sąlygas pasiimti kreditą. Kreditas yra toks svarbus, kad pagal jo reikšmės supratimo raidą galima interpretuoti beveik visą ekonomikos istoriją. Pagrindinė problema yra surasti optimalaus kredito dydį, kurį finansinė sistema sugebėtų atlaikyti. Nepakankamas kredito potencialo panaudojimas geriausiu atveju kelia riziką, kad nebus pasiekta pakankamai gerovės, augimo ir galios, o blogiausiu atveju, kad ištiks ekonominis nuosmukis. Per didelis kredito potencialo išnaudojimas kelia riziką, kad bus viršytas sistemos vadybinis pajėgumas ir taip ištiks stambus ir ypač žalingas kreditavimo žlugimas. Komplikuotoje finansinėje sistemoje nei optimalus kredito dydis, nei sistemos vadybinis pajėgumas nėra tiksliai žinomi. Abu yra linkę vystyti sveiką ekonomiką, nors prie to tenka pridėti kompleksinių ciklinių svyravimų keliamą maišatį. Egzistuoja stiprūs prieš nepakankamą kredito išnaudojimo riziką nukreipti ekonominiai ir politiniai motyvai, kurie verčia sistemą veikti prie jos galimybių ribos. Pavyzdžiui, didžiojo 1929 metų kracho ir pražūtingų devintojo dešimtmečio skolos naštų atvejais tos ribotos galimybės išryškėja tik po to, kai žala jau būna padaryta. Įsijungusios į globalinę rinką valstybės turi apskaičiuoti savo ekonominį saugumą pagal tai, kokią naudą teikia tokie ryšiai ir kokia yra iš jų išplaukianti pažeidumo ir galimos žalos tikimybė pakliūti į kokią nors krizę.

Atkaklesnė konkurencija

Konkurencija yra tai, kas verčia rinką veikti efektyviai, ir ta prasme ji yra vertingas stimuliatorius. Bet kai rinka tampa pernelyg intensyviai konkurentiška, o konkurencijos kaštai labai išauga, tai ir sėkmingo veikimo perspektyvos sumenksta iki tokio lygio, kad net daro dalyvavimą rinkoje nepatrauklų. Klasikinė ekonomika išsivystė tuo metu, kai pramoninis pajėgumas buvo sukoncentruotas Britanijoje ir pramoninės gamybos konkurencija buvo nedidelė. XIX a. pabaigoje industrializacija išplito Vokietijoje ir JAV, Prancūzijai, Rusijai ir Japonijai ne taip labai atsiliekant. XX a. pabaigoje ji išplito Brazilijoje, Indijoje, Kinijoje, Azijos naujosiose industrinėse šalyse ir kai kuriose kitose Trečiojo pasaulio dalyse. Atsiradus tiek daug gaminančių valstybių, daugelyje brandžios technologijos sričių – plieno gamyboje, laivų statyboje ir automobilių pramonėje, jau neminint tekstilės ir televizijos – išryškėjo pajėgumų perteklius. Kažkada pirmavusios šiose srityse šalys kaip, pavyzdžiui, Britanija pasirodė nesugebančios konkuruoti su geriau aprūpintomis ir organizuotomis arba turinčiomis pigesnę darbo jėgą šalimis. Pagaliau intensyvi konkurencija mažų mažiausiai užkaria sunkius nuolatinio prisitaikymo kaštus. Ji verčia valstybes nuolat rekonstruoti savo vidaus ekonomikas, sukelia sunkumų atleidžiamiems darbininkams ir apskritai kelia grėsmę bendram nacionalinės gerovės lygiui. Visa tai teikia argumentų protekcionizmo šalininkams, kurie dėl šių sunkumų gali lengvai kaltinti „neteisingą užsienio konkurenciją", bet negali atsakyti į daug sunkesnį klausimą – kaip atsiribojus pagrindinio rinkos srauto išlaikyti esamą šalies gerovės lygį. Mažėjant investicijų nešamiems pelnams, intensyvi konkurencija taip pat sunkina rinkos naujokų galimybes įsiveržti į pelningas rinkas. Intensyvėjanti konkurencija taip pat politizuoja prekybinius santykius ir remia protekcionistines politines jėgas. Tęsiantis globalinei industrializacijai, ši problema

gali dar labiau paaštrėti dėl nuolat augančio spaudimo apriboti laisvos rinkos veikimą. Pagrindinė jėga, kuri tam priešinasi, yra didžiųjų multinacionalinių korporacijų, kurių vidinė prekyba dabar sudaro esminę pasaulio prekybos dalį, interesas.

Netolygus vystymasis

Netolygus vystymasis reiškia tai, kad rinka visos sistemos mastu netolygiai perskirsto turtą ir, platesne prasme, vystymąsi. Valstybių viduje ir netgi tarp jų rinkos veikimas sukuria turto ir skurdo, naudingumo ir nenaudingumo, augimo ir stagnacijos sanklodas. Tarptautinės ekonominio vystymosi politikos centro-periferijos modelis yra nelygaus vystymosi problemos formavimo būdas. Valstybių viduje nelygybės suponuotos įtampos yra švelninamos gerovės ir perskirstymo mechanizmais ir kartais represijomis; tuo tarpu tarp valstybių gerovės ir perskirstymo mechanizmai yra daug silpnesni, o jėgos naudojimas daug brangesnis ir pavojingesnis. Netolygaus vystymosi sukeltos įtampos reguliuojasi dviem būdais. Pirma, pranašesnės sritys pagal apibrėžimą yra galingesnės negu atsilikusios ir dėl to gali palaikyti tvarką. Antra, rinkos veikimas užtikrina, kad pranašesnių sričių vieta yra mobili. Prieš pusantro amžiaus Britanija buvo pasaulinės galios viršūnėje, o Japonija tuo pačiu metu tiktai kilo iš feodalizmo ir buvo patekimo į pusiau kolonijinį statusą pavojuje. 1863 metais britų karo laivai bombardavo Kagošimą, ir tai buvo dalis Japonijos atvėrimo Vakarams proceso. Šiandien Britanija yra marginalinė Europos pakraščio galybė, o japonų kompanijos metodiškai kolonizuoja jos pramonės likučius.

„Centro" mobilumas daro netolygų vystymąsi pakenčiamesnį, palyginti su tuo, jeigu centro ir periferijos pozicijos būtų pastoviai užfiksuotos ir susiformuotų savotiška tarptautinė kastų sistema. Kadangi centras migruoja, tai net labiausiai atsilikusios periferijos dalys gali stengtis pagerinti savo statusą. Bet ir šis

nepertraukiamas turimų pranašumų keitimasis taip pat sukelia problemų. Vidaus sferoje jis lemia paklausos pertekliaus atsiradimą, dėl ko vyriausybės, nepaisant ilgalaikių vadybinių tikslų, yra spaudžiamos siekti neatidėliotinų pajamų ir bandyti eksportuoti pertvarkymų naštą[28]. Kaip pademonstravo komunistiniai gigantai, intensyvios sąveikos sistemoje net ir totalitarinės vyriausybės negali nuslėpti nuo savo žmonių ardomųjų žinių apie kitur egzistuojančius aukštesnius gyvenimo standartus. O ten, kur aukštesni standartai jau pasiekti, vyriausybių išlikimas rinkimuose priklauso nuo jų sugebėjimo išlaikyti tai, ką piliečiai laiko norma ar netgi ir teise.

Tarptautiniu lygiu galios mobilumas skatina tarpvalstybines varžybas ir reiškia, kad sistemoje pirmaujančios valstybės negali išlaikyti savo pozicijos neapibrėžtą laiko tarpą. Jeigu jau šios valstybės yra svarbiausios nustatant tokią tarptautinę tvarką, kuri yra būtina rinkos funkcionavimui, tai tarptautinei politinei ekonomijai iš esmės būdingas nuolatinis vadybinis nestabilumas. Pirmaujančios hegemoninės valstybės neišvengiamai susidurs su nuosmukio krize, o visa sistema turės periodiškai prisitaikyti prie naujų galios konfigūracijų. Tokių prisitaikymų būtinybė praeityje dažnai sukeldavo didžiulius karus. Šią problemą neseniai suaktualino Paulo Kennedy'o knyga *The Rise and Fall of Great Powers*. Tiek vidaus, tiek tarptautiniai netolygaus vystymosi efektai eventualiai stumia valstybes protekcionistinės politikos link – rezultato, kuris puikiai iliustruoja išimtinę anarchijos ir tarpusavio priklausomybės dialektikos svarbą. Anot Gilpino: „Ekonominis nacionalizmas, atrodo, veiks tarptautinius santykius tol, kol egzistuos pati valstybių sistema"[29]. Valstybės, bandydamos kontroliuoti netolygaus vystymosi poveikį, sunkiai galės atsilaikyti prieš pagundą pačioms bandyti suformuoti pasaulinę rinką taip, kad ji kuo labiau atlieptų jų interesus. Tokia politika atrodys patrauklesnė nei nuolatinio savos visuomenės ir ekonomikos pertvarkymo siekiant prisitaikyti prie rinkos

reikalavimų našta. Šiuo atveju pagunda bandyti ekonominį saugumą interpretuoti kaip nacionalinio saugumo problemą yra ypač stipri.

Aplinkos tarša

Ciklinių nestabilumų globalinėje rinkoje problemos, kylančios veikiant finansiniams, konkurencijos ir vystymosi aspektams, išryškėjo jau seniai. Jas galima laikyti rinkos sistemos vidinės dinamikos dalimi. Aplinkos taršos problema yra žymiai naujesnė ir atspindi jau trumpai trečiame skyriuje minėtą faktą, kad nuolat planetoje auganti žmonių veiklos intensyvumo plėtotė pradėjo rimtai pažeidinėti natūralų ekosferos veikimą. Kadangi rinka yra pagrindinė jėga, reguliuojanti žmogaus veiklos ekspansiją, ilgai trunkantis jos veikimas tampa aplinkos apsaugos problemos dalimi. Grėsmė yra ta, kad dėl ekonominės veiklos atsirandančios teršiančios atliekos (dūmai, rūgštys, trąšos, sunkieji metalai, nafta, dujos ir kita) arba tiesioginiai ekosferos dalių (miškininkystės, kalnakasybos, žemdirbystės, žvejybos ir t.t.) pažeidimai eventualiai ir galbūt labai greitai reikš katastrofą aplinkai, kas žymiai pablogintų žmonijos egzistencijos planetoje sąlygas. Rūšių įvairovės mažėjimas irgi gali padaryti ekosistemą labiau pažeidžiamą. Ozono sluoksnio plonėjimas gali labai padidinti planetos paviršių pasiekiančios saulės radiacijos lygį. Industrializuotos visuomenės išmetamos anglies dioksido ir kitos dujos gali sukelti šiltnamio efektą ir pakeisti ekosistemos temperatūrą.

Regis, į kaštų rinkoje skaičiavimus mažiausiai teks įtraukti poveikio aplinkai pasekmes. Bet kaip labai decentralizuota ir konkurentiška rinka galės adekvačiai prisitaikyti prie naujų apribojimų, kuriuos užkaria aplinkosaugos reikmė, yra visiškai neaišku. Informacijos apie aplinkos pažeidumą nepatikimumas apsunkina politinį veikimą. Apsunkina jį atskirų valstybių dėl siau-

rų ir egoistinių interesų savo pozicijos rinkoje pagerinimo veikla. Brazilai tvirtina, kad jie turi teisę naikinti savo miškus, kaip tai anksčiau darė britai ir amerikiečiai, nes tai jų šalies vystymosi proceso dalis. Kodėl jie turi statyti save į nepalankesnę padėtį vystymosi varžybose ir dėl to nešti iš to išplaukinačių apribojimų naštą? Ar tik todėl, kad jų industrializacijos procesas sutampa su pasaulinių aplinkosauginių problemų paaštrėjimu? Raginimai riboti savo veiklą brazilams paprastai atrodo kaip dar viena centro strategija išlaikyti jų valstybę periferijoje. Panašūs argumentai gali būti pritaikyti ir daugeliui kitų ekonominės veiklos sferų nuo plataus vartojimo prekių gamybos iki apskritai teisės turėti aplinką teršiančią pramonę. Jų kuriamas interesų konfliktas gali tik pabloginti situaciją, globalinei vadybai užkardamas vis sudėtingesne tampančią problemą. Kai kuriuose kraštuose, pavyzdžiui, Pietų Azijoje ir Artimuosiuose Rytuose, tokie aplinkosaugos klausimai kaip miškų naikinimas (arba užtvankų statyba) upių aukštupiuose ir potvyniai (arba sausros) jų žemupiuose yra galbūt pakankamai rimti ir galėtų ateityje iki tam tikro laipsnio skatinti net karinės jėgos naudojimą. Kaip tvirtina Mathews, aplinkosaugos klausimai tikrai turi būti svarstomi kalbant apie saugumą apskritai[30].

Šie pasaulinės rinkos pranašumai bei trūkumai ir lemia liberalios ir merkantilinės politikos pasirinkimo, kurį tenka daryti valstybėms, turinį. Savo ruožtu valstybių pasirinkimas jau anksčiau minėtu būdu fundamentaliai sąlygoja pasaulinės rinkos pobūdį – liberalaus pasirinkimo atveju sustiprina rinką valstybės atžvilgiu, o merkantilinio pasirinkimo atveju, atvirkščiai, – susilpnina pasaulinę rinką ir sustiprina valstybę. Į šias doktrinas įeina saugumo teorijos, kurios aiškiai neapsiriboja ekonominiu saugumu, bet apima ir platesnius karo ir taikos priežasčių klausimus. Šiuo atveju kalbama apie struktūrinę liberalių ir merkantilinių valstybių įtakos pasiskirstymo sistemoje reikšmę. Kai

dominuoja liberalios valstybės, pati sistema gali būti apibrėžiama kaip liberali. Kai dominuoja merkantilinės valstybės, pasaulinės rinkos poveikis sistemai yra silpnas, o pati sistema gali būti apibrėžiama kaip merkantilinė. Aš jau pakankamai plačiai nagrinėjau šias saugumo teorijas kitoje savo publikacijoje[31]. Padarytas išvadas būtų galima susumuoti taip.

Liberalus variantas reiškia, kad merkantilinės sistemos yra ir ekonomiškai neefektyvios, ir jėgos naudojimo tikimybė stiprėja, o tuo tarpu liberalios sistemos didina gerovę ir mažina jėgos panaudojimo tikimybę. Argumento esmė yra ta, kad merkantilinės sistemos sieja turtą su teritorijos kontrole ir taip skatina imperialistines varžybas, kuriose didelės galybės siekia užgrobti rinkas ir būtinus resursus savo pačių pramoninei galiai išlaikyti. Ketvirtasis dešimtmetis patvirtina šią teoriją, kuri yra kažkuo panaši į Lenino teiginį, kad konfliktas tarp kapitalistinių valstybių neišvengiamas, – po to, kai pramoninio kapitalizmo ekspansija pirma apėmė planetą, turi prasidėti karas dėl grobio perdalijimo. Liberalios sistemos, priešingai, atskiria turtą nuo teritorijos kontrolės. Taip darydamos, jos sumažina problemas, dėl kurių valstybės galėtų pradėti karą, o valstybių ekonominius interesus susiejus į tarpusavio priklausomybės tinklus, dar labiau padidėja jėgos naudojimo valstybių tarpusavio problemoms spręsti kaštai. Santykinai ribotas jėgos naudojimas tarptautinėje sistemoje nuo 1945 metų gali būti liberalios sistemos pranašumo įrodymas.

Nors šis teiginys, atrodytų, remiasi aiškia logika, vis dėlto jis tik iš dalies paaiškina stebimą fenomeną. Ketvirtojo dešimtmečio ryžtas pradėti karą gali būti paaiškintas tuo, kad veikė ir kiti veiksniai, kurie yra ypatingi tam laikotarpiui ir nepasikartojo po 1945 metų. Tuometinė karinė ginkluotė teikė realią galimybę pasiekti pergalę, ir dėl to jėgos panaudojimas buvo parankus politikos instrumentas didžiosioms galybėms. Bet po 1945 metų jėgos naudojimą didelių galybių santykiuose masiškai apribojo

baimė, kad branduolinis ginklas pergalę gali paversti tolygia pralaimėjimui. Ketvirtojo dešimtmečio Amerikos ir Sovietų izoliacionizmas pernelyg susilpnino galios pusiausvyrą ir silpnai besulaikė Europos imperijas nuo pagundų įsigyti valdų periferijoje. Bet po 1945 metų galios pusiausvyra veikė išimtinai energingai, o periferija netgi pasipelnė iš nuolatinio politinės ir karinės jėgos augimo, kuris pavertė ją jau nebepatraukliu senamadiškų imperijų kūrimo objektu. Šie kariniai ir politiniai argumentai, aiškinantys sąlyginai taikingą laikotarpį po 1945 metų, atrodo, yra gerokai svaresni negu ekonominiai. Maža to, galima pakankamai įtikinamai įrodinėti, kad pačiai liberaliai sistemai kaip išankstinių jos atsiradimo ir egzistencijos sąlygų reikėjo politinėmis ir karinėmis priemonėmis užtikrintų jėgos naudojimo apribojimų, o ne pati liberali sistema susikūrė tuos apribojimus.

Prie šios argumentacijos dar galima pridurti ir tai, kad kontinentinių valstybių ir ekonominių blokų susiformavimas ir imperijų iširimas reiškė, jog nebeliko ekonominių imperializmo paskatų, kurios buvo anksčiau aktualios Ašies galybėms ketvirtajame dešimtmetyje. Dabar noriau imamasi kurti vidines masto ekonomijos ekonomikas, o Trečiasis pasaulis nebeužveriamas imperinių preferencijų prekyboje. Taip pat galima tvirtinti, kad ir vidinės karinio merkantilizmo augimo sąlygos, kurios maitino fašizmą ketvirtajame dešimtmetyje, jau nebeegzistuoja. Fašizmas buvo savotiškas nacionalinio kapitalo ir vyriausybės aljansas, ir jam reikėjo tokių ekonominių sąlygų, kuriomis nacionalinis kapitalas galėtų įsigyti naudos iš valstybės karingos politikos. Tokia sąjunga yra veiksminga tik tuo atveju, jei nacionalinis kapitalas savo interesus susieja su savo valstybės padėtimi. Ketvirtajame dešimtmetyje tokios sąlygos dar egzistavo. Bet po 1945 metų kapitalo interesai peržengė atskirų valstybių ribas. Nacionalinio kapitalo elementai vis dar egzistuoja, bet jie jau nebėra dominuojantys. Tarptautinis kapitalas daugiau prarastų negu

laimėtų, jeigu imtų remti fašizmą didžiosiose pramoninėse galybėse. Dėl to minėtos pakraipos judėjimai ir nesusilaukia jo paramos. Šia prasme ketvirtasis dešimtmetis buvo ypatinga istorinė kapitalo ir valstybės santykių fazė, kuri dabar bent išsivysčiusiose pramoninėse šalyse jau pasibaigė.

Nors ne tik istorinė patirtis remia liberalųjį variantą ir neigia merkantilinę kontrargumentaciją, vis dėlto galima surasti įtikinamų argumentų, kad ir pati liberali sistema nėra švelnumo įsikūnijimas, nes ir ji gali veikti didindama jėgos panaudojimo tikimybę. Netolygaus vystymosi logika pagal centro-periferijos modelį atskleidžia daugybę vidaus ir tarptautinio smurto atvejų periferijoje. Dar rimtesnė yra hegemonijos nestabilumo problema, kuri, atrodo, pasmerkia liberalias sistemas periodiškoms krizėms, pasireiškiančioms pirmaujančios ir būtiną pasaulinei rinkai tvarką palaikančios valstybės nuosmukiais. Egzistuoja gerai išplėtota argumentacija (tarp kurios naujausių autorių paminėtinas Paulas Kennedy's), kuri demonstruoja, kad hegemoninės galios veikimas remiant liberalią sistemą suponuoja galingas įvairaus pobūdžio jėgas, kurios metodiškai griauna hegemono sugebėjimą išlikti pirmaujančioje pozicijoje[32]. Šių argumentų pritaikymo galimybės dabartinėms Jungtinėms Valstijoms yra vis dar karštai diskutuojamos. Hegemono nuosmukis gresia silpnai valdomos rinkos egzistavimo periodais, kada smunkant hegemonams prasideda pereinamojo laikotarpio sukrėtimai, o augantis hegemonas užima smunkančiojo poziciją. Pavyzdžiui, Gilpinas visiškai tiesiai konstatuoja, kad: „deja, pasauliui teko išgyventi du globalinius konfliktus, kol amerikiečių dominuojama liberali pasaulinė ekonomika pakeitė buvusią britų hegemoniją"[33]. Ši argumentacija aukštyn kojomis verčia ketvirtojo dešimtmečio atvejo interpretaciją ir traktuoja to laikotarpio konfliktą labiau kaip griūvančios liberalios sistemos, o ne merkantilizmo įsigalėjimo pasekmę. Pagaliau blogiausia pasekmė, kurią gali sukelti hegemono nuosmukis, yra ta, kad neišryškėja buvusio hegemo-

no įpėdinis, kaip tai susiklostė paskutinį šio amžiaus dešimtmetį. Tokiu atveju liberalios ekonomikos vadyba priklausytų nuo neišbandytos ir tik teoriškai išdiskutuotos galimybės, kad grupė pirmaujančių valstybių imsis kolektyvinio reguliavimo arba reguliavimas išsisklaidys ir reikšis kaip atskiri konsensusiniai režimai, paremti liberaliomis taisyklėmis ir normomis[34].

Išvada, kurią galima padaryti remiantis šia argumentacija, būtų ta, kad saugumo požiūriu liberalizmas nėra vienareikšmiškai palankus, o merkantilizmas vienareikšmiškai žalingas. Nė viena iš šių dviejų ekonominių struktūrų vienareikšmiškai nelemia jėgos naudojimo tikimybės laipsnio. Liberalizmas gali tapti žalingas, kai rinkos reguliavimo mechanizmas arba sugriūva, arba pasidaro per silpnas, kad sugebėtų įveikti pasaulinės rinkos funkcionavimo sunkumus. Merkantilizmas yra žalingas, jeigu jo įvedimas motyvuojamas savo valstybės karinės ir ekonominės galios didinimu kitų valstybių sąskaita. Tačiau jis visai nėra kenksmingas, kai ekonominio nacionalizmo motyvas siejamas su normalios ekonominės gerovės ir sociopolitinio stabilumo išlaikymu valstybės viduje. Pavojus iškyla tada, kai žalingasis vienos ar kitos ekonominės struktūros variantas pasireiškia tandeme su kitais politiniais ir kariniais strateginio nestabilumo elementais, kaip tai nutiko ketvirtajame dešimtmetyje. Ir atvirkščiai, palankusis vienos ar kitos rūšies ekonominės struktūros variantas gali pastebimai sustiprinti tas politines ir karines konfigūracijas, kurios palaiko strateginį stabilumą.

Išvados: brandžios anarchijos politinės ekonomijos perspektyvos

Tam tikros tarptautinės sistemos sąlygos skatina ieškoti patraukliosios ir nuosaikios palankiųjų liberalizmo ir merkantilizmo versijų sintezės. Naujausi procesai dar labiau sustiprino šį siekį. Hibridas, kuris galėtų vadintis „protekciniu liberalizmu" arba „liberaliu protekcionizmu", yra panašus į McKinlay'aus ir Little'o

išdėstytą realistinę tarptautinių ekonominių santykių sampratą[35]. Tarptautinė sistema dėl stabdomojo branduolinio ginklo poveikio jau yra beveik įgijusi strateginį stabilumą. Šaltojo karo pabaiga devintojo dešimtmečio antroje pusėje, nuleisdama ideologinį garo perteklių iš supergalybių santykių, esmingai sutvirtino šį stabilumą. Be to, atsižvelgiant į patikimai įsteigtos svarbiausių kapitalistinės galios centrų Šiaurės Amerikoje, Europoje ir Rytų Azijoje saugumo bendrijos egzistavimą, galima prognozuoti šio stabilumo ilgalaikiškumą.

Be visų kitų motyvų, Šaltojo karo įtampos mažėjimas stiprina gerovės siekimą, o ne kariniais sumetimais paremtų ekonominio nacionalizmo motyvų dominavimą. Šie procesai susilaukė ypatingos paramos Sovietų Sąjungoje ir žymia dalimi Jungtinėse Valstijose. Japonai šiuo požiūriu arba buvo išimtinai laimingi, arba išimtinai protingi, pakankamai ilgai sugebėję išvengti savo ekonomikos remilitarizacijos, kuri dabar nebereikalinga tokiu mastu kaip kad buvo reikalinga supergalybių karinės konfrontacijos dominuojamoje sistemoje. Po Šaltojo karo karinių išlaidų lygis gali nukristi iki ribos, kuri galbūt viršys japonų vidurkį, t.y. 1 procentą, bet jis bus ryškiai žemiau dviženklio sovietinio skaičiaus, taip pat žemiau 5–6 Jungtinių Valstijų procentų ir net galbūt žemiau 3–4 europietiškų procentų. Perspektyva, kad kapitalistinė saugumo bendrija galės įtraukti į tai, ką Jervisas[36] vadina saugumo režimu, ir Sovietų Sąjungą, galėtų netgi sukurti sąlygas, kurios sugriautų Paulo Kennedy'o argumentaciją, kad karinės viršenybės siekimas sukelia ekonominį stresą ir galios mažėjimą[37]. Jei didžiosios galybės rimtai nebekonkuruoja dėl puolamosios ginkluotės pajėgumo ir apsiriboja tik minimalaus atgrasinimo galimybių palaikymu, teritorijos gynyba ir ribotu jėgos panaudojimo pajėgumu, tada jos nepakerta savo pačių ekonominės reprodukcijos mechanizmų taip greitai, kaip tai nutikdavo praeityje. Jeigu tarptautinė tvarka labiau remiasi politiniu konsensusu ir stipria tarptautine visuomene ne-

gu hegemonų karine galia, tada nėra ir poreikio, kad kas nors imtųsi sunkios hegemoninio vadovavimo naštos.

Kitas veiksnys, remiantis liberalizmo-protekcionizmo sintezę, yra didelių valstybių, gerai įsitvirtinusių ekonominių blokų – Šiaurės Amerikos laisvos prekybos zonos, Europos Bendrijos, grupės Rytų Azijos valstybių, susivienijusių apie Japoniją (keletas jų dar yra susigrupavę į *ASEAN*) – ir pusiau kontinentinių valstybių – Sovietų Sąjungos, Kinijos, Indijos ir Brazilijos – dominavimas sistemoje. Turbūt neįmanoma sujungti visų šių subjektų į vientisą globalinę liberalią ekonomiką. Jokia atskira valstybė neturi pakankamai galios, kad galėtų tai pasiekti. Kolektyvinis reguliavimas ir taisyklių valdomi režimai neatrodo pakankamai stiprūs, kad išlaikytų aukštus liberalumo standartus visos sistemos mastu, ypač jau minėtomis atšiauriomis sistemos veikimo sąlygomis, kurios nerodo jokių savo švelnėjimo požymių. Tokių autorių kaip Gilpinas nusivylimas šia perspektyva kyla iš bekompromisio („viskas arba nieko") požiūrio į liberalizmą, tarytum liberalizmas gali būti vertingas tik tuo atveju, jeigu jis įsitvirtina globaliniu mastu[38].

Bet galios išsisklaidymas tarp šių stambių subjektų ir jų grupių siūlo savotišką tarpinį variantą, kuriame reiškiasi pakankamai aukštas liberalizmo lygis. Užuot bandžius išlaikyti reguliavimui nepasiduodančią ir į krizes linkusią liberalią globalinę sistemą, geriau turėti tokį bloką, kuris būtų pakankamai didelis, kad galėtų plėtoti liberalią, masto ekonomija paremtą ekonomiką savo viduje, bet nebūtų pernelyg didelis, kad jam grėstų politinis nestabilumas. Santykiai tarp šių blokų galėtų būti palaikomi taip, kad išliktų svarbiausios globalinės masto ekonomijos vertybės ir kad vyktų tarpblokinė konkurencija, bet nebūtų stengiamasi kurti tokios problemos, kurią reguliuoti reikėtų globaliniu mastu. Ir tikrai svarbiausi kapitalistiniai blokai integravo savo ekonomikas tiek, kad pasikliaujančio tik savo jėgomis ir resursais merkantilinio bloko kraštutinumą pavertė sunkiai

įsivaizduojamu. Labiau suvaržyta globalinė rinka galėtų gerai veikti naudodama kolektyvinį reguliavimą ir režimų mechanizmus, kurie nebūtų pernelyg stiprūs, kad galėtų įvesti visiškai liberalią tvarką. Kuo labiau reguliavimas bus decentralizuotas ir sutelktas blokų lygmenyje, kaip, pavyzdžiui, Europos monetarinės sistemos atveju, tuo mažiau kils įtampų ir reguliavimui globaliniu lygmeniu. Žymi tarpusavio prekyba yra būtina ir geidžiama konkurencijos efektyvumo išlaikymo sąlyga. Kai kurių technologijų plėtotei, kad būtų pasiektas masto ekonomijos efektas jų vystymui ir prekybai, gali prireikti ir globalinio bendradarbiavimo. Čia turima omenyje branduolinė sintezė, kosminė infrastruktūra, fundamentalieji mokslai (fizika, astronomija) ir galbūt kokia nors transportavimo dideliu greičiu forma. Taip pat ir bet koks bandymas reguliuoti globalinę aplinką negalėtų vykti be plataus globalinio bendradarbiavimo.

Šiuo atveju dalis pasaulinės rinkos efektyvumo būtų išmainyta į liberaliosios tvarkos nestabilumo ar žlugimo grėsmės susilpninimą. Žinoma, gaila prarasti efektyvumą, tačiau didelis, bet neužtikrintas efektyvumas irgi nėra per daug patrauklus, nes galimas masiško žlugimo ir karo pavojus. Visiškas liberalios tvarkos viešpatavimas nėra tobulas, nes jis nuolat slegia valstybes ir visuomenes neisbaigiančia būtinybe taikytis prie rinkos pasikeitimų. Šis reiškinys turi savo konstruktyviąją pusę, bet tokiu aukštu lygiu jis žalingai veikia ir hegemoninę galią, ir daugelį periferijos valstybių. Perdėta reikmė nuolat taikytis prie besikeičiančių aplinkybių gali taip pat silpninti vidinę politinę ekonomikos atvirumo pamoką. Labiau decentralizuota sistema su mažesniu išoriniu spaudimu ir kontrolės sukoncentravimu į regionų lygmenį gali sušvelninti šias problemas. Silpnų periferinių valstybių padėtis gali pagerėti sudarius asociaciją su regioniniu bloku, nors, antra vertus, ji lygiai taip pat gali ir pablogėti ir prarasti pagerėjimo perspektyvą, jeigu susiklostys siauri ryšiai tik su tuo centru, kuriam jos yra subordinuotos. Silpnos

valstybės yra problema kiekvienai ekonominei struktūrai, ypač jeigu jų silpnumo šaltiniai turi gilias šaknis valstybės ir visuomenės prigimtyje.

Scenarijus, plėtojamas pagal šią logiką, atskleidžia daug požymių, kurie asocijuojasi su ketvirtame skyriuje nagrinėta *brandžia anarchija*. Tokia sąranga galėtų padėti išvengti to anarchijos ir rinkos prieštaravimo, kuris kyla įvedus visiškai liberalią sistemą. Čia būtų galima susieti rinką ir anarchiją į labiau subalansuotą sąrangą, kuri būtų labiau pritaikyta dvidešimto amžiaus pabaigai būdingoms technologinėms ir sąveikos intensyvumo sąlygoms, taip pat visiškai išnaudotų galimybes, kurias teikia auganti tarptautinės visuomenės branda. Jos stambiausi elementai turėtų disponuoti pakankama masto ekonomijos ekonomika, valdyti kapitalą ir technologijas bei būti politiškai decentralizuoti tiek, kad nebūtų įmanoma įtraukti juos į imperialistines varžybas. Daugelis iš jų būtų susijungę į saugumo bendrijas ar saugumo režimus, ir visi galėtų toliau pelnytis iš branduolinių ginklų suponuoto jėgos naudojimo paralyžiaus. Prekyba ir investicijos toliau juos sietų tarpusavyje, o ekonomikos ir aplinkos taršos reguliavimo būtinumas visus juos skatintų kurti ir remti ekonominius režimus. Kiek susiformuotų konsensusas rinkos ekonomikose ir pliuralistinėse politinėse struktūrose, tiek kolektyvinis vadovavimas ir režimo reguliavimas globaliniu lygmeniu būtų remiamas ir lengvinamas stiprios tarptautinės visuomenės egzistavimo.

Vienas iš rinka paremtų politinių ekonomijų privalumų yra tas, kad pats jų veikimas visus sektorius verčia būti daug atviresnius ir prieinamesnius, kas neišvengiamai įtakoja ir saugumo santykius. Išsiplėtojusi prekyba, finansiniai ryšiai ir investicijos natūraliai atveria visuomenes viena kitai vien jau tuo, kad skatina prisirišti prie vieningų apskaitos vienetų. Rinka paremtose politinėse ekonomijose lengvas prieinamumas išsamios ir lyginamosios statistikos apie plačią veiklos įvairovę valstybių vidu-

je ar tarp jų yra savaime suprantamas dalykas. Be jos rinkos ekonomikos veikimas smarkiai nukentėtų dėl efektyvumo mažėjimo. Ši socioekonominė sąsaja leidžia išvengti tokių rimtų neaiškumo problemų, su kuriomis susidūrė Vakarai bandydami įvertinti sovietines ir kinų gynybos išlaidas arba tikrąją jų ekonomikų būklę, ar netgi norėdami gauti informacijos apie grėsmes aplinkai. Tarptautinei prekybai tinkamos valiutos nebuvimas komunistinėse galybėse kartu su ypatinga jų vyriausybių vykdoma statistikos priežiūra buvo pagrindinė informacijos gavimo, o kartu ir tarptautinio saugumo kliūtis. Akivaizdžiai besireiškiantis rinkos triumfas prieš centrinio planavimo ekonomikas dvidešimto amžiaus pabaigoje bus galingas stimulas dar didesniam atvirumui ir atitinkamai palengvins tarptautinio saugumo įgyvendinimą.

[1] Robin Murray, „The internationalization of capital and the nation state", *New Left Review*, 67 (1971), pp. 104–9.

[2] Kompaktišką literatūros apžvalgą žr. Stephen Gill and David Law, *The Global Political Economy: Perspectives, problems and policies* (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1988), ch. 1.

[3] Apie imperializmą žr., pvz., J. A. Hobson, *Imperialism: A study* (London: Nisbet, 1902); V. I. Lenin, *Imperializmas, kaip aukščiausioji kapitalizmo stadija.* (Vilnius: „Mintis", 1975 163 psl.); David K. Fieldhouse (ed.), *The Theory of Capital Imperialism* (London: Longman, 1967); David K. Fieldhouse, *Economics and Empire* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1973); E. M. Winslow, *The Pattern of Imperialism* (New York: Columbia University Press, 1948); ir Paul Sweezy (ed.) *Imperialism and Social Classes* (Oxford: Blackwell, 1951).

[4] Apie tarpusavio priklausomybę žr., pavyzdžiui, R. O. Keohane and J. S. Ney, *Power and Interdependence* (Boston: Little Brown, 1977); R. Rosecrance and A. Stein, „Interdependence: myth or reality", *World Politics*, 26:1 (1974); Richard Rosecrance, A. Alexandroff, W. Koehler, J. Kroll, S. Laqueur, J. Stocker, „Whither interdependence?", *International Organization*, 31:3 (1977); David Baldwin, „Interdependence and power", *International Organization*, 34:4 (1980); J. N. Rosenau, *The Study of Global Interdependence* (London: Pinter, 1980); R. J. Barry Jones and Peter Willetts (eds.), *Interdependence on Trial* (London: Pinter, 1984). Apie šiuolaikinę tarptautinę politinę ekonomiją žr., pavyzdžiui, Charles P. Kindleberger, *Power and Money* (London: Macmillan, 1970); David P. Calleo and Benjamin Rowland, *America and the World Political Economy* (Bloomington: Indiana University Press, 1973); Gill and Law, op. cit. (išnaša 2); Robert O. Keohane,

After Hegemony: Cooperation and discord in the world political economy (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984); R. J. Barry Jones (ed.), *Perspectives on Political Economy* (London: Pinter, 1983); R. J. Barry Jones, *The Worlds of Political Economy: Alternative approaches to the study of contemporary political economy* (London: Pinter, 1988); Susan Strange, *States and Markets: An introduction to international political economy* (London: Pinter, 1988); Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987); Barry Buzan, „Economic structure and international security: the limits of the liberal case", *International Organization*, 38:4 (1984).

[5] Immanual Wallerstein, „The rise and the future demise of the world capitalist system", *Comparative Studies in Society and History*, 16:4 (1974); ir Christopher Chase-Dunn, „Interstate system and capitalist world economy: one logic or two?", *International Studies Quarterly*, 25:1 (1981). Wallersteino kritiką žr. Aristide R. Zolberg, „Origins of the modern world system: a missing link", *World Politics*, 33:2 (1981); Johan Galtung, „A structural theory of imperialism", *Journal of Peace Research*, 8:2 (1971); ir Richard K. Ashley, *The Political Economy of War and Peace* (London: Pinter, 1980), kuris remiasi ankstesniu darbu: Nazli Choucri and Robert C. North, *Nations in Conflict: National growth and international violence* (San Francisco: W. H. Freeman, 1975).

[6] Leonard Tivey, „States, nations and economies", knygoje L. Tivey (ed.), *The Nation-State* (Oxford: Martin Robertson, 1981), ch. 3.

[7] Chase-Dunn, *op. cit.* (išnaša 5); Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic change and military conflict from 1500–2000* (London: Fontana, 1989 (1988)), p. xvii; Strange, *op. cit.* (išnaša 4), pp. 63–9; Wallerstein, *op. cit.* (išnaša 5); William H. McNeill, *The Rise of the West: A history of the human community* (Chicago: University of Chicago Press, 1963), pp. 467–9; William H. McNeil, *The Pursuit of Power* (Chicago: University of Chicago Press, 1982), pp. 40–1, 69–70, 98, 112–16, 257–8.

[8] Giacomo Luciani, „The economic content of security", *Journal of Public Policy*, 8:2 (1989), p. 164; Gill and Law, *op. cit.* (išnaša 2), pp. 4–5.

[9] Liuciani, *ibid.*

[10] Apie vieną požiūrį į korporatyvinio saugumo strategiją žr. John K. Galbraith, *The New Industrial State* (Boston: Houghton Mifflin, 1967). Taip pat žr. Robert Skidelsky, „Prophet of the liberal state", *Times Literary Supplement* (7 August 1981) ir Calleo and Rowland, *op. cit.* (išnaša 4), ch. 7.

[11] Fred Block, „Marxist theories of the state in the world system analysis", in Barbara H. Kaplan (ed.), *Social Change in the Capitalist World Economy* (Beverly Hills: Sage, 1978), pp. 27–8. Aš įtariu, kad nedaug marksistų pritartų savarankiškai politinei dinamikai, kurią aš interpretavau kaip valstybės santykinės autonomijos šaltinį. Remiantis Blocku (pp. 33–6), jų požiūrio pokytis nuo tiesioginės klasinės valstybės kontrolės yra labiau atsakymas į struktūrinį pliuralistinės politikos kompleksiškumą, kuris suardo valstybės elgsenos planą. Ši argumentacijos linija yra surišta su tuo, kad aštuonioliktame ir devynioliktame

amžiuje liberalūs mąstytojai koncentravo savo dėmesį į karinę aristokratiją, kuri kontroliavo valstybę, ir atrodė, kad ji yra atsakinga už karo nelaimes. Didelė liberalios argumentacijos dalis buvo skirta šios klasės nušalinimui, mažų mažiausia bent jau pakertant ekonominę jos galią per laisvos prekybos skatinimą. Koncepcija, kad valdančios klasės prigimtis yra atsakinga dėl karų, buvo pratęsta socialistinėje tradicijoje, tačiau šiandien didžia dalimi šį paaiškinimą pakeitė labiau difuziniai struktūriniai karo priežasčių aiškinimai. Puikią šių idėjų ir jų plėtotės apžvalgą žr. Michael Howard, *War and the Liberal Conscience* (Oxford: Oxford University Press, 1981 (1978)).

[12] Kaupimo argumentus žr. Richard H. Ullman, „Redefining security", *International Security*, 8:1 (1983), pp. 139–50; Luciani, *op. cit.* (išnaša 8), p. 165.

[13] McNeill, *op. cit.* (išnaša 7, 1963); E. L. Jones, *The European Miracle: Environments, economies and geopolitics in the history of Europe and Asia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).

[14] Kennedy, *op. cit.* (išnaša 7).

[15] Gautam Sen, *The Military Origins of Industrialization and International Trade Rivalry* (London: Pinter, 1984).

[16] Gill and Law, *op. cit.* (išnaša 2), p. 367 and ch. 8.

[17] Luciani, *op. cit.* (išnaša 8), pp. 171–2.

[18] James Mayall, „Reflections on the „new" economic nationalism", *Review of International Studies*, 10:4 (1984).

[19] Gilpin, *op. cit.* (išnaša 4), pp. 291–2.

[20] Wallerstein, *op. cit.* (išnaša 5), pp. 390–412; Galtung, *op. cit.* (išnaša 5), pp. 85–91. Apie *dependencia* mokyklą žr. Gilpin, op. cit. (išnaša 4), pp. 273–90; André Gunder Frank, *On Capitalist Underdevelopment* (Bombay: Oxford University Press, 1975); André Gunder Frank, *Dependent Accumulation and Underdevelopment* (London: Macmillan, 1987); *International Organization*, 32:1 (1978), specialus leidinys „Dependence and dependency in the global system"; Tony Smith, „The underdevelopment of development literature", *World Politics*, 21:2 (1979); André Gunder Frank, „The development of underdevelopment", *Monthly Review*, 18:4 (1966). Šios literatūros kritiką žr. R. Brenner, „The Origins of Capitalist Development", *New Left Review*, 104 (July–August 1977).

[21] Šio požiūrio kritiką žr. Peter Gourevitch, „International system and regime formation: a critical review of Anderson and Wallerstein", *Comparative Politics*, 10:3 (1978).

[22] Gill and Law, *op. cit.* (išnaša 2), pp. 98–9.

[23] Calleo and Rowland, *op. cit.* (išnaša 4), p. 11; taip pat žr. ch. 9.

[24] Gilpin, *op. cit.* (išnaša 4), pp. 18–21, 92–111. Johan Galtung, „A structural theory of imperialism – ten years later", *Millennium*, 9:3 (1980–1), pp.186–7, tvirtina, kad kapitalizmo centras šiuo metu keliasi į Rytų Aziją.

[25] Bendrus merkantilinių ir liberalių argumentų priešpriešos metmenis žr. Robert Gilpin, „Three models of the future", jo paties (knygoje) *U. S. Power and the Multinational Corporation* (London: Macmillan, 1976/New York: Basic

Books, 1975), ch. 9; taip pat *International Organization*, 29:1 (1975); ir *op. cit.* (išnaša 4), ch. 2.

[26] Pirmieji trys iš šių sunkumų paimti iš mano skaityto Gilpin, *op. cit.* (išnaša 4), nors jis pats nebūtinai juos supranta taip pat.

[27] Strange, *op. cit.* (išnaša 4), pp. 88–96; ir daug bendriau žr. Gilpin, *ibid.*, ch. 4.

[28] Gilpin, *ibid.*, pp. 360–63.

[29] *ibid.*, p. 34.

[30] Jessica Tuchman Mathews, „Redefining security", *Foreign Affairs*, 68:2 (1989).

[31] Buzan, *op. cit.* (išnaša 4), kur pateiktas išsamus šaltinių šia tema sąrašas. Ankstesnė redakcija buvo pateikta šios knygos pirmojo leidimo penktame skyriuje.

[32] *ibid.*, pp. 621–2; taip pat Keohane, *op. cit.* (išnaša 4); Gilpin, *op. cit.* (išnaša 4), chs. 9, 10; Gill and Law, *op. cit.* (išnaša 2), ch. 16.

[33] Gilpin, *op. cit.* (išnaša 25, „Three models..."), p. 259.

[34] Keohane, *op. cit.* (išnaša 4), pateikia pavyzdį, kaip režimai yra pajėgūs pakeisti hegemonija paremtą stabilumą.

[35] R. D. McKinlay and R. Little, *Global Problems and World Order* (London: Pinter, 1986), pp. 147–68.

[36] Robert Jervis, „Security regimes", *International Organization*, 36:2 (1982); ir „From balance to concert: a study of international security cooperation", *World Politics*, 38:1 (1985).

[37] Kennedy, *op. cit.* (išnaša 7), pp. xv–xviii.

[38] Gilpin, *op. cit.* (išnaša 4), chs. 9, 10.

7 skyrius

GYNYBOS DILEMA

Šiame ir kitame skyriuje bus nagrinėjama karinės valstybių sąveikos dinamika. Tad vienas iš dėstymo tikslų yra nužymėti strateginių studijų vietą tarptautinio saugumo studijose. Kaip aš jau išsamiai pagrindžiau kitoje vietoje, strateginių studijų objektas yra karinės technologijos įtaka tarpvalstybiniams santykiams, ar bent jau šis apibrėžimas yra vienas iš tų prasmingų ir tinkamų būdų, kuriais strategines studijas kaip atskirą dalyką galima išskirti iš platesnių tarptautinių santykių studijų[1]. Dėl to karinės technologijos, kaip nepriklausomas kintamasis, tampa kitu svarbiu veiksniu, įtakojančiu anarchijos pasekmes saugumo srityje.

Jėgos naudojimas ar grasinimas ją panaudoti yra gerai suprastas charakteringas anarchiškų tarptautinių santykių bruožas. Kaip nurodo Robertas Osgoodas, tarptautinėje sistemoje „pagrindinis tvarkos instrumentas – ginkluotosios pajėgos – taip pat yra ir pagrindinis grėsmės saugumui šaltinis"[2]. Šis paradoksas susijęs su plačiai paplitusiu požiūriu, kad karinė jėga yra nacionalinio saugumo problemos pagrindas. Anarchijos būsenoje valstybėms reikia karinės jėgos tiek jų pačių gynybai, tiek platesniems sistemos valdymo tikslams. Tačiau kai tik karinė galia pasiekiama, ji savaime tampa priešingos saugumui dinamikos, kuri kelia grėsmę tiek atskiroms valstybėms, tiek visos sistemos tvarkai, šaltiniu. Osgoodas teigia, kad „jėga turi vaidinti tokį esminį vaidmenį tarptautinei politikai anarchijos būklėje, kokį rinkimai vaidina vidaus politikoje organizuotos de-

mokratijos sąlygomis"[3]. Hedley'us Bull'as remia šį požiūrį iš kito taško, teigdamas, kad „tarptautinei tvarkai akivaizdžiai trūksta taikių pokyčių mechanizmo ir ji akivaizdžiai priklauso nuo karo, kuris yra tikrų pokyčių agentas"[4]. Michaelas Howardas susumuoja šiuos svarstymus, teigdamas, kad „jėga yra neatskiriama tarptautinių santykių dalis, ir ne dėl kokio nors paties žmogaus prigimtinio bruožo, bet todėl, kad egzistuoja *galimybė* ją naudoti. Dėl to jai reikalinga sulaikanti jėga, ji turi būti kontroliuojama ir jei visos šios priemonės žlunga, tai ji pasirinktinai ir ribotai yra naudojama"[5]. Jis tęsia savo samprotavimus, identifikuodamas vieną pagrindinių bendros karinės problemos tarptautiniuose santykiuose variklių, kuris suvedamas į tai, kad „tas, kuris nesinaudoja jėga, atsiduria tų, kurie ja naudojasi, malonėje"[6].

Valstybėms naudojant karines priemones, kyla du grėsmės tipai: dėl pačių ginklų ir dėl to, kad ginklai yra kitų sistemos subjektų rankose[7]. Pirma grėsmė iš esmės yra sunaikinimo grėsmė, tačiau jai svarbus ir galimybės gintis kaštų elementas net ir tuo atveju, kai ginklai nenaudojami. Iš čia kyla *gynybos dilema*[8] – prieštaravimai tarp karinės gynybos ir nacionalinio saugumo, – kuri nagrinėjama šiame skyriuje. Antra grėsmė yra pralaimėjimo grėsmė. Ji suponuoja *galios-saugumo dilemą*, kuri nagrinėjama 8 skyriuje. Šios dvi dilemos bei jų tarpusavio sąveika išreiškia karinės nacionalinio saugumo problemos esmę.

Gynybos dilemos apibrėžimas

Gynybos dilema pirmiausia kyla iš karinių priemonių prigimties – kiek jas valstybės išplėtoja ir paruošia naudoti, o tik po to iš tarpvalstybinių santykių dinamikos. Karinių priemonių plėtra vyksta pagal technologijos logiką, kuri skiriasi nuo draugiškumo ir priešiškumo sanklodų, susiklostančių tarp valstybių. Nors tokios santykių sanklodos gali paspartinti karinę plėtotę, pavyz-

džiui, karo arba ginklavimosi varžybų metu, iš esmės jie nelemia mokslinių, technologinių ir organizacinių imperatyvų, kurie yra galingesnių ir brangesnių ginklų kūrimo variklis. Šie imperatyvai kyla iš bendrosios gamtos pažinimo pažangos. Mokslinės žinios ir technologinis virtuoziškumas didėja nepriklausomai nuo tarptautinių santykių ypatybių. Nors konkretūs gynybiniai poreikiai išties šiam technologiniam imperatyvui suteikia formą, jie jų nelemia.

Mokslinė ir technologinė pažanga kyla tiek iš civilinių, tiek iš karinių šaltinių. Išskyrus tokius specializuotus dalykus kaip supersudėtingi reaktyviniai naikintuvai, karinė ir civilinė technologija taip susijusios, kad bandymas jas atskirti atrodo abejotinas. Civilinės aviacijos technologija leido atsirasti bombonešiams taip pat, kaip buldozeriai leido atsirasti tankams, branduolinės jėgainės – branduolinėms bomboms, kosmoso tyrinėjimai – strateginėms raketoms, oro susisiekimo kontrolė – išankstinio įspėjimo sistemoms, televizija – tiksliai nukreipiamoms bomboms, ir taip toliau. Visi šie teiginiai, taip pat daugelis kitų, gali būti apversti. Dėl šių sąsajų industrializuotos visuomenės negali išvengti karinių technologinio progreso pasekmių. Net kariniu atžvilgiu nepasirengusi visuomenė gali greitai savo meistriškumą panaudoti kariniams tikslams, kaip parodė greitas Jungtinių Valstijų mobilizavimasis Antrojo pasaulinio karo metu. Naujų technologijų karinės implikacijos bus daug ryškesnės ir labiau neišvengiamos tada, kai įtampa yra didesnė. Tačiau jos išliks stabilus veiksnys, veikiantis pagal savo logiką, įtakojantis tarptautinius santykius nepriklausomai nuo kitų veiksnių, kurie lemia valstybių draugiškumą ir priešiškumą. Karinis dominuojančios technologijos potencialas vaidina pagrindinį vaidmenį apibrėžiant šiandieninę strateginę aplinką[9].

Gynybos dilema kyla dėl prieštaravimų tarp karinės gynybos ir nacionalinio saugumo. Ginkluotųjų pajėgų būtinumas iš esmės grindžiamas jų reikalingumu nacionaliniam saugumui už-

tikrinti, ir dėl to politiškai tikslinga manyti, kad karinė galia pozityviai koreliuoja su nacionaliniu saugumu. Kadangi nė vienos iš šių sąvokų neįmanoma kvantifikuoti, šio teiginio negalima patikrinti. Tačiau dviem akivaizdžiais būdais gynyba ir saugumas gali veikti vienas prieš kitą – arba pernelyg dideli gynybos kaštai stato pavojun kitus saugumo tikslus, arba gynimosi rizika gali praaugti tą grėsmę, kurią gynyba turėtų neutralizuoti. Reikia skirti gynybos dilemą, kurios atveju gynyba ir saugumas tam tikra prasme vienas kitam prieštarauja, ir tuos atvejus, kai gynybinės priemonės paprasčiausiai netinka saugumui palaikyti. Ten, kur valstybių ekonominiai ir politiniai interesai plėtoti tarptautinę ekonomiką yra didžiausi, daugelio jų karinė jėga efektyviai apginti negali. Europos valstybės savo pelnui didinti arba savo silpnųjų pusių apsaugai santykiuose su Japonijos ekonomika karinių priemonių naudoti negali. Panašus atvejis yra aplinkos saugumas, kur karinės priemonės taip pat netikslingos.

Gynybos dilemos kaštai susiję su atvirkštine priklausomybe tarp skirtų gynybai ir kitokioms saugumo reikmėms tenkinti resursų. Vienu iš šių „ginklavimasis ar plėtotė" debatų pavyzdžiu gali būti dabar tvirtai Jungtinių Tautų retorikoje institucionalizuota diskusija. Joje teigiama, kad karinės išlaidos mažina resursus Trečiojo pasaulio plėtotei tiek pačiose Trečiojo pasaulio šalyse, tiek mažindamos potencialius Šiaurės pagalbos išteklius Pietų kraštams. Esmė yra ta, kad svarbesnės ekonominio, politinio ir ekologinio saugumo problemos nesprendžiamos, nes per daug išteklių skiriama mažiau svarbiai karinės grėsmės problemai. Panaši saugumo sektorių sąsaja naudojama remiant siekį didinti išteklius aplinkos apsaugos problemoms spręsti. Šios kampanijos siekius taikyti platesnę saugumo logiką padaro rimtesnius. Jie paremti prielaida, kad pinigai, neišleisti gynybai, bus panaudoti jų požiūriu vertesniems tikslams. Taip siedami du sektorius, šių argumentų šalininkai

gerokai rizikuoja, nes nepavykus sumažinti karinių išlaidų ir jų remiami sektoriai gali nebesivystyti.

Akivaizdžiausią kaštų-gynybos dilemos pavyzdį galima rasti dabartinėje Sovietų Sąjungoje, kur *perestroikos* sėkmė, be kitų dalykų, priklauso ir nuo didelių resursų perkėlimo iš karinio sektoriaus į civilinį. Metai po metų pernelyg daug lėšų skirdama kariniam saugumui, Sovietų Sąjunga (be viso kito, turint omeny ir biurokratinį centralizuoto planavimo neefektyvumą) dabar patiria tokią didelę ekonominę ir politinę krizę, jog ši kelia pavojų visai vidinei Sovietų Sąjungos struktūrai bei tarptautinei jos padėčiai. Keturiasdešimt Šaltojo karo metų Jungtinės Valstijos praleido panašiomis, tačiau daug švelnesnėmis sąlygomis. Didelės karinės išlaidos silpnino Jungtinių Valstijų pramonės konkurentabilumą ir užkorė ekonomikai sunkią chroniško deficito naštą. Pagrindinis šios šalies rūpestis yra praradimas technologinio ir finansinio konkurentabilumo, palyginti su Japonija, kuri net ir palankiausiais skaičiavimais, matuojant BNP dalimi, gynybai teišleidžia ketvirtį to, ką išleidžia Jungtinės Valstijos. Astronomiškai brangiai kainuojančios naujos kartos ginklų sistemos, tokios kaip nematomas bombonešis ir kosmose bazuojama strateginė gynyba, tik pabrėžia amerikiečių dilemą, nors Sovietų Sąjungos braškėjimas gali juos išgelbėti nuo pasirinkimo. Klausimas, ar Šaltojo karo pabaiga įgalins Jungtines Valstijas pabėgti nuo jos kaštų–gynybos dilemos, ar kariniai-industriniai lobistai ras būdų, kaip išlaikyti savo vietą ekonomikoje, bus vienas įdomiausių dešimtajame dešimtmetyje.

Daug rimtesnės gynybos dilemos atsiranda tada, kai kariniai pasirengimai dėl gynybos patys kelia grėsmę valstybės išlikimui. Akivaizdžiausia šios dilemos forma yra nepriimtina žala, kurią padaro sau pati valstybė arba kuri atsiranda kaip pavojinga atvirai vykdomos politikos santykiuose su kita valstybe dalis. Pačios valstybės sau padarytos žalos pavyzdys būtų balistinių raketų gynybos sistema, kuri numato nedidelės galios bran-

duolinių sprogimų ginamoje teritorijoje galimybę. Tokia sistema gali ginti konkrečius taikinius, tokius kaip raketų šachtos, tačiau tik nemažos žalos kitų galbūt ne tokių svarbių taikinių sąskaita. Gynybos, keliančios ginamųjų objektų sunaikinimo pavojų, pavyzdys yra *NATO* lankstaus atsako *(flexible response)* politika Europoje. Tikimybė, kad didžioji Vokietijos dalis, įvykus dideliam konfliktui, išliktų gana maža.

Branduolinio atgrasinimo sistema turbūt yra aiškiausias pavyzdys gynybos dilemos, kylančios dėl rizikos, kurią sukuria pati gynybos politika. Esminis gynybos ir saugumo prieštaravimas, kurį sukelia branduolinis atgrasinimas, atsiranda plėtojant technologiją, puolamiesiems ginklams suteikiančią akivaizdų pranašumą prieinamų gynybinių ginklų atžvilgiu. Raketų ir branduolinių ginklų junginys pratęsė dvidešimto amžiaus tendenciją, kurią pradėjo lėktuvai ir bombos, gerokai sumažinę teritorinės valstybės galimybes apsiginti nuo karinės atakos[10]. Šie ginklai sudaro sąlygas, kada valstybei galima padaryti didelę žalą arba ją nubausti, jos nenugalint visuotiniame kare, ir atitinkamai, kada tradicinė gynybinė laikysena nebeturi ankstesnės prasmės.

Kai dvi valstybės turi branduolinį ginklą ir nusiteikusios laikyti juos vieną prieš kitą, vienintelė logiška karinė strategija išlieka jų „gynybos" politiką remti garantuoto atpildo galimybe. Šiomis aplinkybėmis gali būti pateiktas įtikinamas argumentas, kad abiejų valstybių interesai apsaugomi tuo atveju, kai kiekviena valstybė išlieka pažeidžiama (kartu užtikrinant, kad pirmojo smūgio iniciatyvų galimybė būtų minimalizuota abiejose pusėse) – iš čia žymioji „garantuotos abipusės destrukcijos *(mutual assured destruction)*" arba *MAD* politika[11]. Iš tiesų tai reiškia, kad kiekviena pusė savo fizinę bazę pateikia kitai pusei kaip įkaitą. Siekdamos būti saugios karine prasme, kiekviena valstybė gąsdina panaudosianti priemones, kurios net gali sunaikinti žmoniją visoje planetoje. Nepaisant šios politikos nuopelnų, o

branduolinėmis sąlygomis jie nemaži, atgrasinimo politika iš esmės siūlo ginti valstybę strategija, kuri gali sunaikinti valstybę. Prevencinis atgrasinimo politikos tikslas yra susijęs su siaubinga tikėtinos apokaliptinės destrukcijos grėsmės logika. Nieko nuostabaus, kad daugelis žmonių laiko save potencialiomis tokios struktūros aukomis. Jie mano, kad nacionalinio saugumo politika, paremta idėja, kuri kelia tokį pavojų asmeniniam bei kolektyviniam-nacionaliniam (arba rūšiniam) jų egzistavimui, nepriimtina. Kai kurie žmonės susirūpinę ir dėl būdo, kuriuo modernia technologija paremta gynyba (pvz., branduolinis atgrasinimas) yra taip centralizuota, kad jai vadovauja ir ją kontroliuoja siauras elito sluoksnis ir karinis saugumas atskiriamas nuo gyventojų masių. Kai gynyba priklauso nuo masinių armijų, gyventojai bent kiek kontroliuoja valstybinį jėgos panaudojimą. Tuo tarpu modernia technologija paremta gynyba suteikia daugiau galimybių lyderiams, ir tai galima laikyti nepageidaujama tendencija.

Branduolinių ginklų amžiuje saugumo suvokimas daugiau nebepriklauso kaip anksčiau nuo to, kurioje barikadų pusėje esi. Gynybos dilema kyla dėl to, kad technologijos plėtotė sukūrė tiek karinių priemonių, jog bendra susinaikinimo grėsmė yra vienintelė logiška karinė nacionalinio saugumo užtikrinimo priemonė. Dėl neapibrėžtumo, kuris susijęs su tokių ginklų turėjimu ir kontrole, daugelis daro išvadą, kad patys ginklai ir santykių sistema, kurią jie sukuria, labiau mažina, o ne didina saugumą. Vienas iš tokių yra Richardas Barnetas, kuris teigia, kad

> Nėra tokio tikslo, įskaitant ir Jungtinių Valstijų kaip politinio junginio išlikimą, kuris pateisintų milijonų žmonių sunaikinimą arba keltų pavojų žmonijos ateičiai. Pretenzijos legitimuoti grasinimą branduoliniu karu siekiant politinių tikslų sukuria tarptautinį baimės klimatą, kuriame ir amerikiečiai bus mažiau, o ne daugiau saugūs[12].

Kadangi jėga tampa būtinu anarchinės tarptautinės sistemos bruožu ir dėl to, kad tiek anarchija, tiek technologinis imperatyvas, atrodo, yra ilgalaikiai veiksniai, gynybos dilema bus di-

džiausia nacionalinės saugumo politikos problema ateityje. Dėl šių priežasčių verta patyrinėti istorinį kontekstą, kuriame ir išryškėja gynybos dilema. Ypač svarbu suprasti, ar gynybos dilema gali būti išsprendžiama ar bent jau tam tikru būdu sušvelninama, be to, ar jėgos, kurios ją lemia, yra tokios gilios ir stiprios, kad ši dilema gali tapti nuolatiniu saugumo peizažo elementu.

Istorinė gynybos dilemos raida

Dėl priežasčių, kurias aptariau trečiame skyriuje, karinės grėsmės tradiciškai užima pasididžiavimo vertą vietą nacionalinio saugumo prioritetų hierarchijoje. Politinės filosofijos tradicija, besiremianti prigimtinės būklės įvaizdžiu, gynimo nuo prievartos funkciją priskiria pamatinėms valstybės funkcijoms. Realiame pasaulyje karinė grėsmė kelia tiesioginį ir betarpiškiausią bei akivaizdžiausią pavojų valstybės saugumui, ir karinės priemonės dažnai įrodė savo naudą karinių ir nekarinių grėsmių akivaizdoje. Politinis, ekonominis ir visuomeninis tautos gyvenimo sektoriai turi būti tokie stiprūs, kad galėtų išlaikyti konkurencijos spaudimą jų pačių sektoriuose ir pagal jų pačių žaidimo taisykles, tačiau negalima tikėtis, kad jie visi būtų tokie stiprūs, jog galėtų išlaikyti akumuliuotą spaudimą arba agresyvią destrukciją. Istorinė pacifizmo nesėkmė kovojant dėl masių palaikymo atspindi visuotinį šio fakto pripažinimą. Valstybės karinės pajėgos šiuos sektorius apsaugo nuo „neteisingo" grasinimo jėga ir palengva adekvačios karinės struktūros išlaikymas savaime tampa nacionalinio saugumo interesu.

Istorijoje pilna herojiškų pavyzdžių, kaip karinė jėga buvo naudojama kultūrinėms, politinėms ir ekonominėms vertybėms išsaugoti nuo agresyvios destrukcijos – senovės graikai, atmušę persų antplūdį Maratone ir prie Salamio salų, frankai, prie Turo pasipriešinę musulmonų Vakarų Europos užkariavimui (732), otomanų apsuptos Vienos išlaisvinimas (1683) ir fašizmo pralaimėjimas Europoje 1945; tai tik keli pavyzdžiai. Tas faktas, kad

šiuos pavyzdžius atsveria tiek pat pralaimėjimų ir okupacijų – Ispanijos *conquistadores* sunaikinti inkai, Romos sunaikinta Kartagina, Kinijos aneksuotas Tibetas, keli Lenkijos padalijimai, kolonijiniai nukariavimai, kurių per daug, kad būtų galima visus išvardyti, – tik pabrėžia gero apsiginklavimo reikalingumą. Dėl visų šių priežasčių kariniai veiksniai vyravo nacionalinio saugumo svarstymuose, ir nacionalinė gynyba, bent jau iki nesenos praeities, buvo laikoma beveik nacionalinio saugumo sinonimu.

Nacionalinės gynybos konceptualūs pagrindai atsekami praeityje, kai svarbiausi valstybės interesai galėjo būti apsaugomi karine jėga. Monarchija, pasižyminti daugiausia savarankiška, merkantiline ekonomika, tokia kaip Prancūzija aštuoniolikto amžiaus pradžioje, tarsi prašosi būti laikoma idealiu valstybės tipu nacionalinei gynybai. Vidaus saugumas gali būti sustiprintas armija ir vietiniais didikais. Prekyba nevaidino lemiamo vaidmens nacionaliniam išlikimui, ir valstybė gana neblogai galėjo būti apsaugota karinėmis priemonėmis ir imperine struktūra. Išorinės grėsmės savo prigimtimi buvo iš esmės karinės, ir prieinama technologija lėmė tik lėtą jų augimą. Karinė galia labiausiai priklausė nuo vidinių resursų ir galėjo būti naudojama daugeliui dalykų, laikytų nacionalinėmis vertybėmis, iškovoti bei išsaugoti. Karas buvo naudojamas kaip valstybinės politikos instrumentas, nors kartais brangus ir dažnai neužtikrintas. Ideologija ir ekonominė tarpusavio priklausomybė dar nebuvo pirmaeilės politinės svarbos dalykai.

Dėl to klasikinis nacionalinės gynybos įvaizdis remiasi iš esmės autarkiškos valstybės sąvoka – kaip savarankiško ir save išlaikančio darinio visose pagrindinėse politinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo srityse. Pagrindinė karinė jos reikmė buvo vidinio universumo gynyba nuo sugriovimo, kurį galėjo sukelti išorinė karinė ataka arba netvarka viduje. Nors grynieji tokios rūšies modeliai realybėje reti, šis idealus tipas yra vertingas atskaitos taškas svarstymuose apie nacionalinę gynybą. Tokuga-

vos Japonija (1600–1868) iliustruoja blogiausią atvejį, kai šogūnai kontaktus su išoriniu pasauliu apribojo, palikdami tik mažą ir griežtai kontroliuojamą prekybos angą. Jungtinės Valstijos pirmoje dvidešimto amžiaus pusėje taip pat telpa į šį modelį daugeliu atžvilgių: jos neturėjo kariniu požiūriu svarbių kaimynų, dominavo mezgantis kariniams ir ekonominiams santykiams Vakarų pusrutulyje, buvo beveik nepasiekiamos didžiųjų kitų galybių karinių veiksmų, bent jau savo kontinentinėje teritorijoje, ir iš esmės savo sferoje buvo ekonomiškai savarankiškos.

Jei mes kuriam laikui atidėsime į šalį karinę agresiją Napoleono, Hitlerio ir imperine prasme, tai pasirodys, kad nacionalinė gynyba implikuoja savarankišką, savipakankamą ir gana pasyvią perspektyvą. Valstybė apsirūpina gynybinėmis priemonėmis priklausomai nuo jos suvokiamų grėsmių ir disponuojamų resursų bei jais remiasi atsverdama grėsmes arba jas pasitikdama, kai tik tos grėsmės materializuojasi. Karas nei trokštamas, nei jo labai baiminamasi. Gynyba pritaikoma įtampos bei grėsmės sanklodų variantams. Nors sąlygos gali diktuoti gynybinių sąjungų būtinybę, geresniu laikomas savarankiškumas išskirtinės britų, amerikiečių, kinų arba japonų izoliacijos prasme. Nacionalinė gynyba orientuojama pirmiausia į pasikliovimą valstybe ir į karines jos galimybes, taip pat atsižvelgiama ir į galimus priešininkus bei galios pusiausvyros dinamiką tarptautinėje sistemoje.

Europoje nacionalinės gynybos idėją palaikančios sąlygos nuo devyniolikto amžiaus pabaigos greitai nyko. Ekonominė veikla išsiplėtė už nacionalinių ir imperinių sienų tiek, kad karinės priemonės daugiau nebegalėjo apsaugoti visų pagrindinių nacionalinės ekonomikos interesų. Pirmasis pasaulinis karas iškart nuvertino šią sąvoką. Jis ne tik atskleidė ekonominės tarpusavio priklausomybės mastą, bet ir bombardavimo iš oro ir jūrinės blokados pavyzdžiais pakirto idėją, kad valstybė gali būti apsaugota fronto linijų viduje. Naujos karinės technologijos atskleidė ir

siaubingai išaugusią karinių priemonių naudojimo riziką ir nepatikimumą bei rimtai nuvertino idėją, kad karas brangus, bet naudingas valstybės politikos instrumentas. Tai paaiškina kolektyvinės saugumo politikos, Tautų lygos bei kitų idealistinių požiūrių į saugumą tarpukario metu populiarumą. Kolektyvinis saugumas siekė pakeisti nacionalinę gynybą ir atspindėjo Europos nusivylimą karu ir gynyba. Pažymėtina, kad Jungtinių Valstijų nedalyvavimas Lygoje reiškė tai, jog amerikiečių atveju nacionalinio saugumo idėją lemiančios sąlygos iš esmės liko nepakitusios.

Kolektyvinis saugumas savo populiarumu nacionalinę gynybą pradėjo lenkti tarpukaryje, nes Pirmojo pasaulinio karo patirtis labai susilpnino vieną iš pamatinių nacionalinės gynybos prielaidų, teigiančią, kad karas yra priimtinas politikos instrumentas. Jeigu karo kaip didžiulės grėsmės bijoma vien dėl jo paties, tada gynybos reikšmė yra nuvertinama, nors karinio nesaugumo problema išlieka. Tai ir yra gynybos dilemos esmė. Daugelis tradicinių karinių grėsmių išliko ir prie jų prisidėjo dar ir visų subjektų jaučiama baimė paties karo, kuris tapo toks agresyvus ir brangus, kad lengvai gali sunaikinti valstybės mechanizmą ar bent mažų mažiausiai rimtai jam pakenkti. Net nugalėtojai gali būti tiek nualinti, kad mažai bejaustų skirtumą tarp pergalės ir pralaimėjimo. Dėl Pirmojo pasaulinio karo patirties karo baimė ir pralaimėjimo baimė pradėjo tarpusavyje varžytis svarstymuose apie pagrindinį nacionalinio saugumo politikos motyvą[13]. Karo baimė masėse pasireiškė taikos judėjimuose bei viešosios nuomonės apklausose ir tapo tokiu svarbiu politiniu veiksniu, kad pradėjo kelti grėsmę tradicinei politikai, kuri pirmiausia siekė reaguoti į pralaimėjimo baimės pojūtį. Tam tikra kolektyvinio saugumo struktūros forma buvo natūrali reakcija į tai, kad buvo pradėta abejoti savarankiškos nacionalinės gynybos tradicija.

Karo nuovargis ir karo baimė tapo nuolat pasikartojančiu tarptautinių santykių elementu, paprastai pasireiškiančiu po užsitęsusių, plataus masto ir griaunančių karų, tokių kaip Tris-

dešimties metų karas (1618–1648), Prancūzų revoliucijos ir Napoleono karai (1792–1815), Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų. Po tokių karų karo prevencija įgauna prioritetą, ir reikia ko nors daugiau negu vien tik savarankiška gynybos politika. Populiaria problemos sprendimo priemone tampa didžiųjų galybių tarpusavio bendradarbiavimo ir konsultacijų institucionalizacija, kuri, prižiūrėdama ir reguliuodama šiaip jau nevaldomą galios pusiausvyros veikimą, turėtų padėti užkirsti kelią karui. 1815 metais sukurta Vienos kongreso sistema, Tautų lyga ir Jungtinės Tautos iliustruoja šį konceptualų posūkį nuo nacionalinės gynybos kolektyvinio saugumo link[14]. Deja, nė vienas šių siekių netapo pagrindiniu tarptautinių saugumo santykių kontrolės elementu.

Ši nuolat pasikartojanti nesėkmė stebina, nes ypač po Pirmojo pasaulinio karo buvo pastebima intensyvi karo baimės stiprėjimo tendencija. Antra vertus, čia nėra nieko stebėtino – eilinį kartą buvo pademonstruota vis dar išliekanti anarchinės politinės logikos potencija. Jei po Napoleono karų karo baimė išblėso kartu su ją patyrusios kartos atmintimi, tai po 1918 metų karo baimė augo dėl greito ir akivaizdaus naujų ginklų destruktyvumo didėjimo. Pirmasis pasaulinis karas sukėlė Europos civilizacijai didesnį šoką nei bet kokios ankstesnės katastrofos, nes jis grasino ne tik revoliucijomis valstybių socialinėje struktūroje ir valstybių sistemos sąrangoje, bet parodė, kad didžiulė žala ar net visiškas susinaikinimas gali ištikti pačią Europos civilizaciją. Karas pasirodė besąs neprognozuojamas ir iš esmės nekontroliuojamas procesas. Tik prasidėjęs, jis, atrodo, vystosi pagal savo paties logiką neįsivaizduojamai nuvertindamas gyvenimą ir gerovę, paversdamas niekais šimtmečių karinę doktriną ir išmintį bei skatindamas tokią socialinę mobilizaciją, kad vyriausybės negali nei suvaldyti savo pačių rankomis išlaisvintų jėgų, nei išlaikyti tradicinio skirtumo tarp užsienio politikos ir vidinės masinės politikos.

Tokiomis sąlygomis „karo dėl karo užbaigimo" tipo propaganda, kurią kai kurios vyriausybės naudojo kaip mobilizacijos instrumentą, įsišaknijo pokarinėje aplinkoje skatindama naujos Apokalipsės baimę, kylančią dėl nuodingų dujų ir tolimų skrydžių bombonešių kombinacijos. Antrasis pasaulinis karas parodė, kad ši baimė buvo perdėta, tačiau jis baigėsi baisiu Hirosimos bombardavimu, parodžiusiu, kad buvo klystama tik dėl laiko, o ne dėl pačios analizės. Po tokios demonstracijos tik nedaugelis gali abejoti dėl racionalumo šios baimės, kad kitas didelis karas išsekins jo dalyvius tiek, jog pergalę pavers tolygia pralaimėjimui. Tad ką gi šiomis sąlygomis reiškia nacionalinė gynyba?

Po 1945 metų karinės technologijos pažanga pakirto nacionalinės gynybos šaknis keliais būdais. Valstybės vidaus neliečiamybė negali būti nei užtikrinta, nei apginta. Totalinei mobilizacijai reikalingi dideli ir nebūtinai atstatomi socialinių ir politinių vertybių pokyčiai, kurie karą paverčia ne tiek visuomenės išsaugojimo, kiek jos transformacijos instrumentu. Nauji ginklai panaikino skirtumą tarp vidaus fronto ir karo fronto, o tai reiškia, kad gynyba tiesiogine to žodžio prasme, t.y. savo socialinės struktūros apsauga nuo priešo karinių pajėgų, daugiau nebebuvo įmanoma. Griaunamoji ginklų jėga nacionalinės gynybos idėją pavertė absurdu, nes valstybė gali būti sunaikinta jos gynybai reikalingomis priemonėmis. Anot Neville'o Browno,

> tūkstančius metų iki dabar [1945 metų] šaunamoji galia buvo tokia ribota, kad generolų aukščiausio lygio išbandymas buvo jos išsaugojimas ir panaudojimas geriausiu laiku ir tinkamiausioje vietoje. Staiga paaiškėjo, kad ji gali tapti tokia neribota, kad būtų beprotybė panaudoti net mažytę jos dalelę[15].

Jeigu prie viso to dar pridėsime gynybos sunkumus, susijusius su vis platėjančiais valstybės interesais, ypač politiniais ir ekonominiais, kuriuos ne taip lengva apginti karinėmis prie-

monėmis, šiomis sąlygomis jau reikėjo platesnės už gynybą sąvokos, kuri buvo naudojama svarstant valstybės saugumą. Taip ir gimė nacionalinio saugumo sąvoka.

Dėl ypatingos geografinės padėties Jungtinės Valstijos, kaip jau buvo minėta anksčiau, ilgiau už kitas Europos galybes laikėsi nacionalinės gynybos koncepcijos. Tą patį, tik kiek kitaip, darė ir Sovietų Sąjunga. Kad būtų pakirstas Amerikos tikėjimas izoliacine nacionaline gynyba ir šalis pradėtų orientuotis į labiau išorinio saugumo perspektyvą, prireikė Antrojo pasaulinio karo. Šia prasme Jungtinės Valstijos trimis dešimtmečiais vėliau negu Europa persiorientavo nuo gynybos į saugumą. Šis atvejis teikia galimybę ištirti vidaus politinį pereinamąjį nuo gynybos prie saugumo procesą[16]. Nacionalinė gynybos strategija trečiajame ir ketvirtajame dvidešimto amžiaus dešimtmečiuose aiškiai pasirodė visiškai neadekvati Jungtinių Valstijų reikmėms. Pasyvi, savigyna paremta perspektyva sudarė galimybes Europoje ir Azijoje susiformuoti rimtoms grėsmėms, kurios privertė šalį kovoti didžiuliame kare pavojų keliančiomis nepalankiomis starto sąlygomis. Šios situacijos pamoka buvo ta, kad Jungtinės Valstijos turi imtis aktyvaus pasaulinio vaidmens ir užtikrinti, jog daugiau nesusiklostytų tokios nepalankios aplinkybės, o jos saugumo politika turi būti perorientuota į išorę ir į priekį.

Mažėjantis nacionalinės gynybos kaip nacionalinio saugumo problemos sprendimo būdo gyvybingumas sąlygojo labai skirtingą patyrimą Europoje ir Amerikoje. Dėl skirtingų geostrateginių Europos šalių ir Jungtinių Valstijų savybių atitinkamai buvo iškilusi ir skirtinga jų priešų galimų karinių veiksmų grėsmė. Europoje Pirmasis pasaulinis karas atskleidė augantį nacionalinės gynybos ir nacionalinio saugumo prieštaravimą, kuris darėsi vis akivaizdesnis vystantis naujiems ginklams. Europos šalys buvo ne tik labiau pažeidžiamos karo vien dėl jų artumo vienos su kita, bet ir dėl riboto jų geografinio dydžio. Ribotos ekonominės jų galimybės galėjo būti išsekintos ir sugriautos net ir

nenaudojant branduolinio ginklo[17]. Jungtinės Valstijos nepatyrė panašių į šias karinių problemų. Moderniaisiais laikais jos niekada nepatyrė ir vis dar nepatiria invazijos ir okupacijos grėsmės. Net šeštojo dešimtmečio pabaigoje pasirodžius sovietinėms tarpkontinentinėms balistinėms raketoms, amerikiečiai nepatyrė galingo karinio bombardavimo grėsmės, kuri Europoje vaidenosi keturis ankstesnius dešimtmečius.

Amerikiečiams karas visuomet vyko „tenai". Antrasis pasaulinis karas parodė, kad Amerikos vandenynų buferių jau nebepakanka siekiant išlikti nepasiekiamiems priešo karinėms priemonėms, ir šią pamoką įamžino liepsnojantis Pearl Harboro simbolis.

Tačiau Jungtinių Valstijų nepaskatino atsisakyti orientacijos į nacionalinę gynybą net ir šis patyrimas, nes jis savo intensyvumu toli gražu nesulyginamas su Europos sąlygomis. Europos valstybėms gynybinė dilema paprasčiausiai užkirto kelią visuotiniam karui. Bet koks bandymas apginti Europą tradicine karine prasme beveik neišvengiamai sunaikintų visas vertybes, kurių apsaugai gynyba pirmiausiai ir reikalinga. Nuo Pirmojo pasaulinio karo laikų tapo akivaizdu, kad saugumo Europoje problemą galima spręsti tik kolektyviai ir kad karo prevencija turi tapti svarbiausiu saugumo (politikos) tikslu. Šią pamoką dar tvirčiau įkalė į galvą Antrojo pasaulinio karo metu nusiaubtas ir bankrutavęs kontinentas. Šios temos sustiprino Tautų lygą ir jos viltis dėl kolektyvinio saugumo mechanizmų bei jos pastangas panaikinti karą. Jos taip pat buvo kaip niekad silpnų Vakarų Europos valstybių po Antrojo pasaulinio karo susibūrimo į Šiaurės Atlanto sutarties organizaciją (*NATO*) priežastis.

Jungtinėms Valstijoms prieštaravimas tarp gynybos ir saugumo nebuvo toks aiškus kaip Europai. Po Antrojo pasaulinio karo šalis buvo pervargusi, tačiau didelės žalos nepatyrė, ir galų gale tarptautinėje sistemoje įgavo nepaprastai stiprią santykinę poziciją. Jungtinėse Valstijose gynyba buvo diskredituota pir-

miausia dėl pasyvios laikysenos, kuri leido karui prisėlinti taip arti prie namų. Ją pakeitusi nacionalinio saugumo doktrina nedaug tebuvo panaši į europietiško stiliaus kolektyvinį saugumą ir jo antikarinį akcentą, kadangi šie dalykai nesiderino su Amerikos patyrimu taip, kaip kad jie tiko Europos kontekste. Pagrindinė Amerikos nacionalinio saugumo problema buvo užtikrinimas, kad karas, jei jis iš viso kiltų, pasiliktų „tenai". Penktojo dešimtmečio pabaigoje susiformavusi nacionalinio saugumo doktrina prioritetu laikė gynybą ir pagrindinis tikslas buvo imtis preventyvinių veiksmų užkertant kelią ketvirtojo dešimtmečio tipo grėsmių Jungtinėms Valstijoms formavimuisi.

Nepaisant šių esminių amerikietiškojo ir europietiškojo gynybos dilemos suvokimo skirtumų, buvo bent dvi juos jungiančios grandys. Pirmoji grandis buvo vienodas Sovietų Sąjungos kaip pagrindinės užsienio grėsmės suvokimas. Antroji siejosi su pripažinimu, nors ir gana skirtingu, kad nacionalinį saugumą galima užtikrinti tik kartu su kitomis valstybėmis. Europoje *NATO* struktūros simbolizavo atskirų valstybių nesugebėjimą apsiginti pačioms. Tačiau Amerikos įsitraukimas palei visą sovietų įtakos sferos perimetrą tik žymėjo priešakines Jungtinių Valstijų gynybos linijas. Jungtinės Valstijos, nepaisant iš pradžių kilusių abejonių dėl tokio plataus dalyvavimo, turėjo ginti Europą (ir daugelį kitų sulaikymo *(containment)* atramos taškų) norėdamos apginti save. Tuo metu Europa pati negalėjo apsiginti nuo Sovietų Sąjungos, ir jai labiau negu bet kada reikėjo išvengti karo. Ryšys su Amerika, atrodo, išsprendė abi Europos problemas: Jungtinės Valstijos ir galėjo, ir norėjo ginti Europą, o Amerikos branduolinė monopolija atrodė tokia stabili ir vienašališka didžiulė grėsmė, kuri galėjo karo galimybę sumažinti iki minimumo.

Šiuo atveju branduolinių ginklų problema iškelia kai kuriuos esminius su Europos gynybos dilema susijusius paradoksus. Viena vertus, branduoliniai ginklai reiškia gynybos mirtį, nes gali-

mų didelių karinių susidūrimų metu jų panaudojimas reikštų tokį sugriovimų mastą, kuris jau išeitų už racionalios politikos ribų. Antra vertus, vienašališka branduolinė grėsmė, kurią Jungtinės Valstijos galėjo naudoti iki pat šeštojo dešimtmečio pabaigos, teikė garantuotą apsaugą nuo galimos atakos. Pagaliau net ir abipusio atgrasinimo atveju, tinkamai tvarkant reikalus, buvo galima tikėtis visai neblogų karo išvengimo perspektyvų. Buvo galima balansuoti tarp neįtikėtinai didelių sugriovimų rizikos ir labai mažos tikimybės, kad kas nors galėtų ryžtis pradėti karą tokiomis sąlygomis. Ši branduoliniam atgrasinimui būdinga paralyžiaus savybė sušvelnino prieštaravimą tarp gynybos ir saugumo, tačiau tik tol, kol karo tikimybė liko artima nuliui. Kaip vėliau parodė karinga Reagano administracijos retorika ir masinės kampanijos prieš sparnuotąsias *(cruise)* ir *Pershing II* raketas, net nedidelis karo tikimybės padidėjimas branduolinio ginklo buvimo sąlygomis atgaivindavo gynybos dilemą, kuri iškildavo daug aštriau nei įprastinių ginklų aplinkoje.

Kadangi gynybos dilema Europoje buvo daug opesnė nei Jungtinėse Valstijose, tai natūralu, kad rytinėje Šiaurės Atlanto dalyje palengvėjimas jos išsprendimo atveju ir susirūpinimas dėl galimos atgrasinimo nesėkmės buvo jaučiamas daug labiau. Šis gynybos vaidmens suvokimo skirtumas paaiškina ir nuolatinę įtampą *NATO* viduje dėl branduolinės politikos. Europa troško efektyvios gynybos be karo ir dėl to buvo maksimizuoto atgrasinimo šalininkė. Europos požiūriu vienašališka Amerikos masinio atpildo *(massive retaliation)* politika penktojo dešimtmečio pabaigoje ir šeštojo dešimtmečio pradžioje buvo ideali, nes ji akcentavo karo prevenciją ir neaštrino problemiškų gynybos klausimų. Net ir abipusio atgrasinimo sąlygomis Europai buvo prasminga remti politiką, grindžiamą masiniu atpildu „paskutiniąją teismo dieną" *(doomsday-like policies of massive retaliation)*, nes Europos kontekste rizika gynybinio karo, kuris buvo planuojamas laipsniškesnėje, niuansuotesnėje „lankstaus atsako" po-

litikoje, bet kuriuo atveju nedaug skyrėsi nuo „paskutiniosios dienos" politikos rizikos. Masinis atpildas atrodė tinkamesnė nuostata siekiant karo tikimybę išlaikyti artimą nuliui.

Jungtinės Valstijos, atvirkščiai, buvo linkusios laikytis lankstaus atsako politikos, kuri teikė didesnį strateginių galimybių pasirinkimą ir mažino riziką, kylančią dėl būtinybės ginti globalinio masto strateginę liniją. Grėsmė kovoti laipsniškame, ribotame branduoliniame kare Europoje iš Amerikos saugumo interesų perspektyvos galėtų būti interpretuojama kaip reali galimybė, žinoma, jeigu neatsižvelgta į tai, kad tokiu būdu pasiekiamas atgrasinimas yra visiškai nesuderinamas su svarbiausiomis Europos saugumo reikmėmis. Ši problema pasidarė labai opi *NATO* nuo to laiko, kai Sovietų Sąjunga likvidavo Amerikos branduolinį monopolį; ji tapo Prancūzijos motyvų palikti integruotą aljanso karinę struktūrą 1967 metais pagrindu. Lankstaus atsako politika Vakarų Europai reiškė iš gynybos ir saugumo prieštaravimo kylančios dilemos atsinaujinimo grėsmę. Ypač ši įtampa išryškėjo pradėjus dislokuoti sparnuotąsias ir *Pershing II* tipo raketas, kurių iš pradžių prašė pati (likimo ironija!) Vakarų Vokietija, tikėdamasi taip sustiprinti *NATO* ryšį su amerikietiška atgrasinimo strategija. Tačiau Vakarų Europai pasirinkus priklausomybę nuo Amerikos kaip savo saugumo problemų sprendimo kelią, Europos valstybėms savo politikoje Amerikos atžvilgiu beliko labai mažai manevro laisvės. Be Jungtinių Valstijų jos būtų susidūrusios su visu sudėtingu gynybos ir saugumo problemų kompleksu, ir bet kokiu atveju tol, kol amerikiečiai laikėsi priešakine gynyba *(forward defence)* paremto saugumo koncepcijos, buvo labai neaišku, ar Europa iš viso galėtų paprasčiausiai paprašyti, kad jie išeitų.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, tampa aišku, kad branduoliniai ginklai paskatino kokybinį šuolį nuo tradicinio istorinio dėmesio gynybai didesnio karo baimės veiksnio vaidmens link. Drauge jie paaštrino jau egzistavusį rimtą prieštaravimą tarp

gynybos ir saugumo. Šis prieštaravimas istoriškai buvo stipriausias Europoje, bet branduoliniai ginklai jį primetė ir supergalybėms, kurios greitai suvokė, kad galinga karinė jų mašina iš esmės tapo nemalonaus ir brangaus teroro pusiausvyros įkaitu. Galingesnės ir labiau išsivysčiusios valstybės tarpusavio santykiuose atsidūrė tokioje padėtyje, kai karinės priemonės pačios savaime pradėjo kelti grėsmę joms pačioms, kaip saugumo objektams. Ginklai tapo pavojingi ir dėl didelių savo kaštų, ir dėl tų nelaimių, kurias galėjo suteikti jų panaudojimas. Beveik pagal apibrėžimą gynybinė dilema daug aštriau iškyla progresyvių industrinių galybių santykiuose, palyginti su santykiais tarp Trečiojo pasaulio šalių, nors kai kurios iš pastarųjų pradeda prisivyti išsivysčiusias šalis. Tik kelios Trečiojo pasaulio valstybės patyrė šiuolaikinį karą, panašų į vykusius Europoje, nors Iranas ir Irakas visą devintąjį dešimtmetį praleido peržaisdami savąją Pirmojo pasaulinio karo versiją. Tik keletas jų turi tokias karines priemones arba susiduria su tokiomis, kurios jų karo baimę galėtų pakelti iki jų pralaimėjimo baimės lygmens, nors branduolinį slenkstį peržengusių valstybių, cheminio ginklo ir raketų plitimas greitai šią sąlygą pakeis kai kurioms valstybėms Artimuosiuose Rytuose ir Pietų Azijoje. Kolodziejus ir Harkavy's tvirtina, kad Trečiojo pasaulio šalyse dar „įsišaknijęs Clausewitzo tipo mąstymas", ir jos dar nejaučia abejojimo kančių, kamuojančių pagrindines galybes ir Rytuose, ir Vakaruose dėl jėgos naudingumo[18]. Pateikdami šį argumentą, jie taip pat fiksuoja didžiulį ginklų platinimo Trečiajame pasaulyje mastą[19]. Ši tendencija, ir ypač branduolinė jos dimensija, rodo, kad sąlygos, skatinančios gynybos dilemos plitimą, jau formuojasi. Nors žemesnis tų šalių išsivystymo lygis tam tikrą laiką ir neskatintų bijoti karo labiau negu pralaimėjimo, silpnos Trečiojo pasaulio valstybių ekonomikos iškels joms opią gynybos kaštų dilemą, susijusią tiek su šiuolaikinių ginkluotųjų pajėgų išlaikymu, tiek su jų naudojimu.

Gynybos dilemos pastovumas

Pirmajame šio darbo leidime rašydamas šia tema aš tvirtinau, kad gynybos dilema yra pastovi. Šis teiginys buvo paremtas argumentu, kad gynyba vis tiek tebėra reikalinga, kadangi išlieka: ją suponavusios grėsmės; nepriklausomai besiplėtojantis technologinis imperatyvas; karinio isteblišmento institucijų inercija; ginklų gamybos pramonė, kuri tebėra didžiausia nusiginklavimo kliūtis; anarchinės struktūros dominavimas, kurio sąlygomis nacionalinė gynyba neturi koordinuotos arba centralizuotai kontroliuojamos realistinės alternatyvos. Daugeliui tarptautinei sistemai priklausančių valstybių šie argumentai vis dar tinka. Pavyzdžiui, manoma, kad tai tinka valstybių grupei, kurias galima apibrėžti stačiakampiu, su tokiais kampais – Libija, Turkija, Pakistanas ir Somalis, taip pat Šiaurės ir Pietų Korėjai. Visoms šalims tinka technologinio imperatyvo argumentas: ginklai nepaliauja brangti ir griaunamoji jų galia didėja. Tačiau dramatiška Šaltojo karo pabaiga devintajame dešimtmetyje akivaizdžiai kvestionuoja pernelyg paprastą prielaidą, kad grėsmės, kuriomis grindžiamas gynybos reikalingumas, pastovios.

Rašant tokiu metu, kai vyksta šios galingos ir esminės santykių transformacijos, kokia yra Šaltojo karo pabaiga, kyla du pagrindiniai pavojai: pirmiausia, padėtis dar nenusistovėjo tiek, kad tvirtai susiformuotų nauja sankloda, ir, antra vertus, didžiulis pasitenkinimas dėl šių stulbinančių pokyčių gali užmaskuoti ateities sunkumus ir įtampas. Tačiau atsižvelgiant į esamą padėtį atrodo, kad atsiveria puikios galimybės esmingai ir nuolat mažinti Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos priešiškumą. Tiesioginė šių pokyčių priežastis yra staigūs sovietų politikos krypties pokyčiai, pradėti Gorbačiovo. Žengimas pliuralistinės, rinka paremtos politinės ekonomijos link, esminės vienašalės ir daugiašalės ginkluotės mažinimo iniciatyvos ir dabartinis Rytų Europos imperijos paleidimas labai sumažino supergalybių konfrontacijos įkarštį. Daugelis šių pokyčių nuėjo taip toli, kad būtų

sunku viską sugrąžinti į buvusią padėtį, ir jie remiasi ne vien Gorbačiovu, bet gilia struktūrine sovietinio tipo polinių ekonomijų krize.

Tolesnėje perspektyvoje stipriai sumažėjusį sovietų ir amerikiečių priešiškumą pozityviai veiks distribucinės tarptautinės sistemos pokyčiai nuo bipoliarinės į multipoliarinę. Dvi supergalybės nusileidžia į tik didžiųjų galybių rangą. Jos abi aiškiai pernelyg išsiplėtusios, apgultos vidinių problemų ir joms vis labiau trūksta tiek valios, tiek resursų tęsti pasaulių varžybas. Japonija, Kinija ir Indija, visos skirtingais keliais, irgi juda didžiosios galybės statuso link (verta prisiminti, kad didžiosios galybės neturi būti lygios: Italija, Austrija–Vengrija ir Otomanų imperija turėjo didžiųjų galybių statusą iki Pirmojo pasaulinio karo). Europos Bendrija vis dar yra *sui generis* tarptautinis subjektas, tačiau ji akivaizdžiai pasiekė tokį integralumo lygį, kurio politinės, ekonominės, visuomeninės ir karinės galios pakanka įsiterpti tarp silpstančių supergalybių. Japonijos ir Vakarų Europos nesaugumas dėl Sovietų Sąjungos grėsmės, kuri pirmiausia ir privertė Jungtines Valstijas prisiimti globalinę atsakomybę, nebe toks ryškus. Tiek Japonija, tiek Vakarų Europa dabar yra ekonomiškai stipresnės už Sovietų Sąjungą, ir sovietų grėsmė joms mažėja Maskvai vis labiau atsisakant imperijos.

Tarptautiniuose santykiuose beveik pusę šimtmečio dominavusios pagrindinės konfrontacijos mažėjimas atveria realias galimybes sumažinti ir gynybos dilemos sukeltą įtampą, ypač Rytų-Vakarų santykiuose. Nors dabar pernelyg anksti stengtis numatyti, koks karinės saugumo struktūros tipas susiklostys Europoje[20]. Vienas kraštutinumas (mano galva, mažai tikėtinas) yra galimybė, kad Sovietų Sąjunga įstos į Europos saugumo bendriją tapdama asocijuota su Europos Bendrija valstybe. Tokia struktūra akimirksniu panaikintų karinio saugumo Europoje reikalingumą. Spektro viduryje yra sustiprinto atšilimo scenarijus, pagal kurį išlieka svarbi riba tarp Europos ir Sovietų Sąjungos,

tačiau ji kontroliuojama tarpusavyje bendradarbiaujant. Tokią būklę charakterizuotų sumažėjusios karinės pajėgos ir pokyčiai link neprovokuojančios gynybos strategijos Rytų Europoje, kuri taptų pralaidžiu buferiu tarp EB ir Sovietų Sąjungos. Net reakcija Sovietų Sąjungoje ir grįžimas prie karinės įtampos tikriausiai būtų daug mažesnio masto negu Šaltojo karo metu, ir čia bene svarbiausią vaidmenį vaidintų tikriausiai nebegrąžinamas Rytų Europos išsivadavimas iš sovietų kontrolės. Visi šie scenarijai numato tam tikrą karinių-pramoninių kompleksų abiejose supergalybėse sumažėjimą. Nors nėra ženklų, rodančių kolektyvinės tarptautinio saugumo struktūros sukūrimo galimybę, panašu į tai, kad saugumo bendrijos vaidins vis didėjantį vaidmenį mažinant karinę grėsmę. Kaip minėjau anksčiau, pagrindinių kapitalistinių galybių saugumo bendrija jau vaidina pagrindinį vaidmenį tarptautinėje sistemoje. Negalima atmesti galimybės, kad reformuota Sovietų Sąjunga gali tapti periferiniu šios bendrijos nariu.

Šių pasikeitimų tarptautinės sistemos centre poveikis Trečiajam pasauliui bus gana nevienareikšmis. Didžiųjų galybių konflikto sprendimas vargu ar kiek nors paveiks tas problemas, kurios skatina iš lokalinių šaltinių kilusius konfliktus. Jis neprivers arabų ir žydų, indų ir pakistaniečių, baltųjų ir juodųjų Pietų Afrikoje bent šiek tiek mažiau vienas kito nekęsti. Jis gali tik sumažinti karo galimybę, sumažėjus politinės konkurencijos sąlygotai ginklų pasiūlai bei padidėjus tarptautinio tarpininkavimo galimybėms, tačiau multipoliarinės intervencijos iš centro į periferiją būdai ir tokios politikos stilius išliks nepakitę. Net jei Šiaurė ir sušvelnins savo santykius su Pietumis, toks pasikeitimas gali Trečiojo pasaulio valstybėms paprasčiausiai teikti daugiau galimybių jų pačių konfliktams, kaip tai nutiko Irano ir Irako santykiuose devintajame dešimtmetyje. Kai kur Trečiojo pasaulio saugumo režimai gali išlikti gyvybingi. *ASEAN* yra silpnų valstybių grupės, sudarančios saugumo režimą, pavyzdys,

nes šios valstybės suprato, jog tokia sąranga sustiprintų vidinį jų režimų legitimumą, o tarpusavio konfliktai galėtų tik dar labiau suskaldyti trapias vidines jų struktūras.

Išvados: gynybos dilema ir saugumas

Pirmajame knygos leidime šį skyrių aš užbaigiau čia pažodžiui pateikiamu samprotavimu.

> Gynybos dilema susiformavo kaip nuolatinė saugumo problemos ypatybė, ir nors ji stipriai reiškiasi tik ribotoje srityje, pasaulinių sąlygų kaitos tendencija skatina jos plitimą. Išeikvota daug energijos apraudant ginklų plitimą, tačiau visiškai neaišku, ar verta apgailestauti dėl šio proceso įtakoje susiformavusios gynybos dilemos. Iš tiesų branduolinės gynybos dilema, sudaranti šiuolaikinės tarptautinės sistemos esmę, gali būti ypač svarbus žingsnis brandesnės anarchijos link. F. H. Hinsley'us teigia, kad branduolinio karo baimė ir ją lydinti karo kaip pagrindinio didžiųjų galybių santykių instrumento legitimumo pabaiga patenka tarp pageidautinų tarptautinės sistemos prigimties pokyčių[21]. Kitaip tariant, gynybos dilema paralyžiavo karinius branduolinių galybių santykius ir taip privertė jas ieškoti kitokių nei karas varžymosi būdų. Panašiu keliu priėjęs tą pačią išvadą Robertas Tuckeris teigia, kad:
>
> > Atgrasinimo taika yra taika, besiremianti termobranduolinio karo galimybe. Kai žmonės įsitikins, kad jie su pasitikėjimu šią galimybę gali pašalinti iš savo apskaičiavimų, tada išnyks viena svarbiausių apsiribojimo paskatų. Jai išnykus, išnyks ir viena pagrindinių tvarkos, kuria šiuo metu remiasi tarptautinė visuomenė, priežasčių[22].

Kitaip tariant, branduolinės gynybos dilema tarptautinei sistemai suteikia beprecedentę paslaugą. Kadangi karas nebegali vaidinti pagrindinių sisteminių pokyčių pribuvėjos

vaidmens, išskyrus pokyčius, susijusius su sistemos ir didžiosios dalies jos komponentų sunaikinimu, atsirado ir galimybė, ir būtinybė žengti žingsnį brandesnės anarchijos, bent jau tarp didžiųjų galybių, sukūrimo link. Jos ne tik turi daug paskatų vengti tarpusavio įtampos amplitudės didėjimo, bet ir privalo sukurti stabilius ilgalaikių tarpusavio santykių pamatus. Šiems santykiams palaikyti nereikia atsisakyti galingų ginkluotųjų pajėgų, nukreiptų prieš viena kitą, ir tikriausiai taip ir neatsitiks. Iš tikrųjų galima teigti, kad pakankamos karinės galios palaikymas yra būtina karo išvengimo sąlyga. Tačiau tokios pajėgos bus būtinai nukreiptos pirmiausia paralyžiui išlaikyti, nes branduolinių ginklų sistemoje „gyvenk ir leisk gyventi" strategija tampa vienintele praktiška didžiulio anihiliacijos pavojaus alternatyva[23].

Todėl gynyba išlieka svarbiu saugumo komponentu net tada, kai ji nebeatlieka ankstesnio saugumo politikos pagrindinės priemonės vaidmens. Gynybos nuopuolis ir jos vaidmens kaita nuo pagrindinės sprendimo priemonės iki problemos dalies suponuoja daug klausimų apie nacionalinės saugumo politikos apimtį ir ribas. Kokie dalykai ir problemos turi būti nagrinėjami? Kokia praktinė politika tikslingiausia?

Šio samprotavimo esmė man vis dar atrodo reikšminga, nors turint galvoje istorijos žingsnius reikėtų į jį pažvelgti ir iš kitos perspektyvos. Tai, kas vyksta tarp didžiųjų valstybių, atrodo, patvirtintų teiginį, kad gynybos dilema veikia kaip konstruktyvi spaudimo plėtoti brandesnę anarchiją priemonė. Tai, ką mes laikome Šaltojo karo pabaiga, iš dalies galima interpretuoti kaip didžiųjų galybių gynybos dilemos pastovumo išraišką – tiek jos kaštų apimties, tiek karo baimės pirmenybės pralaimėjimo baimės atžvilgiu. Nauja tarp galybių besiklostanti sąranga beveik garantuotai atspindės jų prisitaikymą prie gynybos dilemos, nuo kurios niekur nepabėgsi. Ši sąranga turėtų susidėti iš mažesnių

ginkluotųjų pajėgų, ne tokių provokuojančių strategijų ir minimalios branduolinės atgrasos sistemos išlaikymo. Giluminė gynybos dilemos logika yra tokia, kad jėga, kuri negali būti naudojama racionaliai ir kuriai reikia tiek išlaidų, kad jos kenkia kitiems svarbiems saugumo tikslams, saugumo santykiuose turi vaidinti mažesnį vaidmenį.

Didžiojoje Trečiojo pasaulio dalyje situacija gerokai skiriasi. Čia gynybos dilemos logika visuomenių dar nepersmelkė taip, kaip tai atsitiko Šiaurėje. Nelėtėjantis šiuolaikinių masinio naikinimo ginklų plitimas ir noras šiuos ginklus naudoti kare turės gynybos dilemai Pietuose suteikti tokią pat amplitudę kaip ir Šiaurėje. Šis procesas nebus labai greitas ir nebus išvengta daug kraujo. Dešimtmetį trukusios kovos tarp Irano ir Irako akivaizdžiai neatšaldė jų noro nuolat naudoti jėgą. Norint suprasti šį akivaizdžiai iracionalų atsparumą gynybos dilemos pamokoms, tereikia prisiminti šimtamečius Europos karus, kurių kulminacija buvo apokaliptiniai Antrojo pasaulinio karo sugriovimai, pagaliau privertę Šiaurę atsižvelgti į istorijos pamokas.

[1] Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations* (London, Macmillan, 1987); Gerald Segal (ed.), *New Directions in Strategic Studies: A Chatham House debate*, RIIA Discussion Papers no. 17 (London: RIIA, 1989).

[2] Robert E. Osgood and Robert W. Tucker, *Force, Order and Justice* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1967), p. 32.

[3] *ibid.*, p. 13.

[4] Hedley Bull, *The Anarchical Society* (London, Macmillan, 1977), p. 189

[5] Michael Howard, *Studies in War and Peace* (London: Temple Smith, 1970), p. 11.

[6] *ibid.*, p. 17.

[7] Buzan, *op. cit.* (išnaša 1) kaip tik gvildenama ši tema. Ginklų dinamika ir gynyba/atgrasinimas laikomi atsaku į kitų rankose esančias karines priemones. Nusiginklavimas, ginklų kontrolė ir neprovokuojanti gynyba laikomi atsaku į karines priemones kaip tokias. Tiems, kuriems reikia detalesnio problemos nagrinėjimo, gali jį rasti nurodytame šaltinyje.

[8] Siauresne prasme šį terminą vartoja Gert Krell, „The development of the concept of security", *Arbeitspapier* 3/1979, Peace Research Institute, Frankfurt

(PRIF)). Jis vartoja jį branduolinių ginklų kontekste kartu su susijusiais terminais, tokiais kaip „ginklavimosi varžybų dilemos" ir „atgrasos dilemos". Aš noriu pasiūlyti šį terminą kaip bazinę saugumo refleksijų sąvoką, kuri apima atskirą, tęstinį ir platų reiškinį, gerokai peržengiantį branduolinio ginklo problemos ribas.

[9] Apie tai žr. Buzan, *op.cit.* (išnaša 11) chs. 2, 3, 8; ir Barry Buzan and Gautam Sen, *The Impact of Military Research and Development Priorities on the Evolution of the Civil Economy in Capitalist States*, Discussion Paper no. 339 (London: Centre for Economic Policy Research, 1989).

[10] Išsamią šios argumentacijos plėtotę galima rasti John Herz, *International Politics in the Atomic Age* (New York: Columbia University Press, 1959), chs. 1, 6; ir „The rise and demise of the territorial state, *World Politics*, 9 (1957). Taip pat žr. Buzan, *op. cit.* (išnaša 1), ch. 2.

[11] Diskusijos apžvalgą žr. Buzan, *op.cit.* (išnaša 1), chs. 10–13.

[12] Richard J. Barnet, „The illusion of security" in Charles R.Beitz and Theodore Herman (eds.), *Peace and War* (San Francisco: W.H.Freeman, 1973), p. 276.

[13] Šį karo baimės ir pralaimėjimo baimės skirtumą suformulavo Hedley Bull, *The Control of the Arms Race* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1961), pp. 25–9.

[14] Šiai temai skiriama Osgood and Tucker, *op. cit.* (išnaša 2), pp. 88–120; Richard Rosecrance, *International Relations: Peace or war?* (New York: McGraw-Hill, 1973), p. 36; ir Robert Jervis, „Security regimes", *International Organization*, 36:2 (1982).

[15] Neville Brown, *The Future Global Challenge: A predictive study of world security 1977–1990* (London: RUSI, 1977), p. 153.

[16] Daniel Yergin, *Shattered Peace* (Boston: Houghton-Mifflin, 1978); ir Franz Schurmann, *The Logic of World Power* (New York: Pantheon, 1974). Šiose knygose pateikiamas tokios transformacijos Jungtinėse Valstijose vertinimas.

[17] Michael Howard, „Military power and international order", *International Affairs*, 40:3 (1964), p. 403.

[18] Edward A. Kolodziej and Robert Harkavy, „Developing states and the international security system", *Journal of International Affairs*, 34:1 (1980), p.64.

[19] Žr. taip pat Buzan, *op.cit.* (išnaša 1), chs. 3–4.

[20] Vienu tokio bandymo pavyzdžiu gali būti Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer and Ole Wæver, *The European Security Order Recast: Scenarios for a post-Cold War era* (London: Pinter, 1990).

[21] F. H. Hinsley, „The rise and fall of the modern international system", *Review of International Studies*, 8:1 (1982).

[22] Osgood and Tucker, *op. cit.* (išnaša 2), p. 352.

[23] Labai naudingą diskusiją apie karinės galios naudą paralyžiaus sąlygomis rasite Robert J.Art, „To what ends military power", *International Security*, 4:4 (1980).

8 skyrius
GALIOS-SAUGUMO DILEMA

Šiame skyriuje bus kalbama apie varžybas dėl galios ir saugumo, kurios yra skiriamasis gyvenimo anarchinėje sistemoje bruožas. Jame bus tęsiama ankstesniame skyriuje pradėta karinė tema, tačiau pagrindinis dėmesys bus skiriamas saugumo problemai, kurią sukuria ne tiek pačių ginklų buvimo problema, kiek tai, kad jie priklauso kitiems. Pirmame poskyryje bus išskirtos varžybų dėl galios ir varžybų dėl saugumo logikos kaip du gyvenimo tarptautinės anarchijos sąlygomis modeliai, ir bus nagrinėjama, kaip dėl jų praktinės išraiškos panašumo susidaro dilema. Trijuose kituose poskyriuose bus nagrinėjamos dvi pagrindinės šio panašumo priežastys, t.y. skirtumo tarp *status quo* ir revizionistinių galybių kompleksiškumo bei neapibrėžtumo ir kitų valstybių karinės pozicijos interpretavimo sunkumai. Paskutiniame poskyryje bus nagrinėjama, ar galios-saugumo dilema gali būti išspręsta ir kaip ši dilema sąveikauja su septintame skyriuje aptarta gynybos dilema.

Varžybos dėl galios ir saugumo

Aiškindami, kaip anarchija skatina nesaugumą, visi pabrėžia pasikliovimo savo jėgomis imperatyvą, kurį fragmentuota politinė struktūra primeta ją sudarantiems elementams. Anarchijos sąlygomis valstybės turi žiūrėti savęs, siekdamos užtikrinti tiek savo gerovę, tiek užtikrindamos jų pačių politinių ir visuomeninių vertybių išsaugojimą. Valstybės, kurioms tai nesiseka, ge-

riausiu atveju rizikuoja savo galia, o blogiausiu savo nepriklausomybe, kartais net savo egzistavimu. Tačiau priemonės, kurių valstybės imasi norėdamos apsisaugoti, kelia konfliktų su kitomis valstybėmis pavojų, kadangi jos visos grumiasi nereguliuojamoje aplinkoje siekdamos naudos sau. Šis struktūrinis imperatyvas yra pagrindas galios-saugumo dilemos, kuri pati savaime yra esminė saugumo problematikos anarchijoje sąlyga. Siekdamos galios ir saugumo sau pačioms, valstybės lengvai gali kelti grėsmę kitų šalių aspiracijoms, susijusioms su galia ir saugumu. Kaip gynybos dilema kyla dėl karo baimės, kurią skatina karinių priemonių prigimtis, taip galios-saugumo dilema kyla dėl pralaimėjimo baimės, kurią skatina karinių priemonių, esančių kitų subjektų rankose, panaudojimo tikimybė.

Šios bendros struktūrinės problematikos rėmuose atskiros teorijos dėmesį kreipia į valstybių elgseną ir prie struktūrinio analizės lygmens prideda sąveikos ir elementų analizės lygmenis. Šias aiškinamąsias teorijas galima suskirstyti į du bendrus tipus – tas, kurios akcentuoja tiesioginę ir sąmoningą konkurenciją ir priešiškumą tarp valstybių kaip pagrindinį konfliktų šaltinį, ir tas, kurios akcentuoja konfliktus keliančią valstybių elgseną, santykių sanklodas sistemoje, kurioje „priešiškumas" nėra sąmoningas. Pirmo tipo teorijos šliejasi prie dešiniųjų (taip pat ir marksistinio-leninininio) požiūrio į tarptautinę sistemą kaip į kovą dėl galios. Veikiantys subjektai geriausiu atveju laikomi oportunistais, o blogiausiu – imanentiškais agresoriais. Atitinkamai akcentuojami sistemos kaip nebrandžios anarchijos bruožai. Agresyvios elgsenos ištakų ieškoma valstybių vidaus politikos bruožuose, istorinėse skriaudose, lyderių asmenybėse, galios pasiskirstymo sanklodose, kurios teikia galimybę reikštis ir/arba provokuoja revizionistines ambicijas. Tokį konfliktų ir nesaugumo aiškinimo tipą aš vadinu *galios varžybomis*.

Antras teorijos tipas atitinka liberalųjį arba socialdemokratinį požiūrį į tarptautinę sistemą kaip kovą dėl saugumo. Vei-

kiantys subjektai šioje sistemoje pirmiausia rūpinasi savimi, tačiau iš esmės yra kupini gerų intencijų ar bent jau bešališki kitų atžvilgiu. Prioritetas teikiamas brandžios tarptautinės anarchijos perspektyvai. Nesaugumo priežasčių ieškoma valstybių ir sistemos struktūrinėje ir santykių dinamikoje, tokioje kaip fragmentuotos ir vis sudėtingesnės sprendimų priėmimo procedūros, nesusipratimai ir neadekvatus suvokimas, ginklavimosi varžybos ir susikertančių interesų bei nuostatų sudėtingo kompleksiškumo sistema, charakterizuojama ypač intensyvia tarpusavio sąveika. Šį analizės tipą aš vadinu *saugumo varžybomis*. Šių dviejų varžybų sąveika, ir ypač praktinis jų atskiro aptarimo sunkumas, suponuoja *galios-saugumo* dilemą, kuri yra pagrindinis nacionalinio saugumo problemos suvokimo elementas[1]. Baigiant politinio spektro apibūdinimą, verta pasakyti, kad kairysis sparnas tarptautinių santykių analizėje linksta į gynybos dilemos nagrinėjimą ir taip sudaro sąlygas jų kritikams teigti, kad jie neatsižvelgia į platesnes struktūrines anarchijos pasekmes[2].

Skirtumas tarp galios varžybų ir saugumo varžybų svarbus tiek dėl to, kad jis nurodo esmingai skirtingus nesaugumo anarchijos sąlygomis aiškinimus, tiek dėl to, kad jis atskleidžia skirtingas politines pozicijas šiuo klausimu. Nepaisant fakto, kad saugumo varžybų idėja kilo iš tyrinėtojų realistų, ji atveda prie labai svarbios vidurio idėjos tarp pernelyg ir, mano akimis, nevaisingai poliarizuotų realistų ir idealistų požiūrių, kurie ilgai buvo tarpusavyje pasidaliję tarptautinių santykių tyrinėjimų lauką[3]. Idealistai daugiausia savo mąstymą kreipdavo ne į saugumo idėją, o į platesnę ir populiaresnę taikos sąvoką, kuri lengvai ir logiškai išplaukia iš susirūpinimo gynybos dilema. Realistai linko saugumą pajungti jų mėgstamai galios idėjai, ilgainiui iš esmės užmaskuodami individualią jos reikšmę. Mažindamos saugumo sąvokos reikšmę, abi pusės susilpnindavo savo išvadų pagrįstumą.

Nors idealistai į saugumo varžybas nekreipė dėmesio, jos gerai dera su jų polinkiu į konfliktą žiūrėti kaip į struktūrinę, suvokimo ir apskritai išsprendžiamą problemą. Blogiausiu atveju tenka rinktis tarp dviejų kosminių požiūrių į tarptautinius santykius – viena vertus, kai į juos žiūrima kaip į nesiliaujančią kovą dėl išgyvenimo ir dominavimo tarp valstybių, motyvuojamą galios siekimo, antra vertus, kaip į tragišką valstybių, panardintų sistemoje, kuri teisėtas jų pastangas apsiginti paverčia nestruktūruota nesaugumo ir konfliktų grandine, kovą dėl saugumo. Savo kraštutiniais pavidalais šie du požiūriai atstovauja visiškai skirtingiems saugumo problematikos anarchijos sąlygomis konceptualizacijos būdams[4], nors galios sąvoka iš dalies juos ir sujungia. Santykinė galia pagal apibrėžimą yra nulinė suma (X gali tapti stipresnis tik susilpninęs Y). Kiek saugumas susijęs su santykine jėga, tiek jis taip pat yra nulinės sumos logikos objektas.

Dėl šių požiūrių skirtingumo reikia pabandyti du varžybų tipus nagrinėti atskirai pagal jų santykį su pagrindine nacionalinio saugumo problema. Tačiau tai, ką galima aiškiai atskirti teorijoje, gali būti sunku išpainioti praktikoje. Galios varžybų ir saugumo varžybų atvejais tiek politiniai, tiek saugumo veiksniai, galintys pagelbėti jas atskirti, iš tikrųjų tik išblukina ribą tarp jų. Kadangi šie du varžybų tipai yra taip susipynę, juos verta aptarti kaip vieną dilemą, susidedančią iš dviejų sluoksnių: pirmas apimtų nulinės sumos dilemas atskirų varžybų tipų analizėje, o antras – jų atskyrimo sunkumus.

Pagrindinis politinis galios-saugumo dilemos veiksnys yra susijęs su veikėjų motyvacija ir koncentruojasi į tradicinį skirtumą tarp *status quo* ir revizionistinių valstybių. Galios varžybos akcentuoja nuolatinę įtampą tarp revizionistinių ir *status quo* galybių ir remiasi prielaida, kad tai yra nuolatinis tarptautinės anarchijos bruožas. Saugumo varžybos akcentuoja tas įtampas, kurios kyla net ir tuo atveju, kai visos valstybės yra tam tikra prasme *status quo* padėtyje. Nė vienas šių varžybų

tipas nebūtų pastebimas, jeigu nebūtų karinių pajėgų, tačiau abu modeliai remiasi prielaida, kad valstybė turi ginkluotąsias pajėgas, ir ja remdamiesi tęsia analizę, koncentruodamiesi į šiomis sąlygomis konfliktą sąlygojančią politinę dinamiką. Problema yra tik ta, kaip nusakyti skirtumą tarp *status quo* ir revizionistinių veikėjų.

Tuo tarpu karinis veiksnys liečia ne politinius valstybių motyvus, bet problemas, kylančias dėl jų karinių priemonių įtakos viena kitai. Gynybos troškimas yra abiejų varžybų tipų pagrindas, tačiau problema išlieka dėl to, kad „gynyba" gali apimti labai platų karinės politikos spektrą. Minimali gynyba implikuoja pasiruošimą atsakui, kurio imamasi tik po nedviprasmiškos atakos pradžios arba tada, kai karinės pajėgos pajuda atremti peržengusių valstybės sienas priešo pajėgų. Maksimali gynyba gali reikšti pasiruošimus prevenciniams veiksmams, kurie skirti neutralizuoti grėsmes, gana tolimas laiko, erdvės ir nedidelės apimties atžvilgiu, arba eliminuoti visus svarbius opozicijos bei grėsmių šaltinius. Maksimalios gynybos šalininkai ją gali vertinti kaip saugumo varžybų formą, tačiau praktikoje, ir pagal kitų vertinimus, tokia elgsena labiau panaši į galios varžybas. Problema yra ta, kad karinių priemonių daugiaprasmiškumas dažnai apsunkina gynybinių ir puolamųjų intencijų atskyrimą. Dėl nuolatinio technologinio imperatyvo spaudimo *status quo* tipo elgseną, kuria siekiama palaikyti karinę jėgą, dažnai sunku atskirti nuo provokuojančio ginklavimosi varžybų tipo elgsenos.

Galios varžybų ir saugumo varžybų tipų politinių ir karinių bruožų atskyrimo problemos supainiojamos dėl to, kad tarptautinę sistemą kaip visumą tik retais atvejais įmanoma charakterizuoti vieno ar kito tipo sąvokomis. Kai kurie santykiai sistemoje atitiks galios, kiti – saugumo modelį. Nors kai kada, pavyzdžiui, ketvirtojo dešimtmečio pabaigos nacistinės Vokietijos atveju, viskas yra aišku, bet daugeliu kitų atvejų lieka per daug

neaiškumų, kad jie nekvestionuotų patikimos interpretacijos galimybės. Visas Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos varžymosi laikotarpis nuo pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos kentėjo dėl šio neaiškumo. Kai kurie stebėtojai jų santykiuose akcentuoja galios varžybų aspektą, o kiti – įtrauktų į saugumo varžybas subjektų nepagrįstą abipusį vienas kito terorizavimą. Atsiradęs neaiškumas sąlygojo nepaliaujamus debatus dėl konfrontacinės politikos, nuo susitaikymo iki sulaikymo. Tie debatai panašūs į tipiškus debatus dėl atsako nacistinei Vokietijai ketvirtojo dešimtmečio viduryje. Dar labiau supainiodami reikalą, galime teigti, kad niekas netrukdo abiem varžyboms vykti vienu metu tuo pačiu atveju. Gana švelnios galios varžybos lengvai gali sukelti atkaklias ir viską užgožiančias saugumo varžybas – taip galima vertinti Šaltojo karo vyksmą aštuntajame dešimtmetyje ir devintojo dešimtmečio pradžioje. Kadangi tarptautinės sistemos negalima charakterizuoti vien tik galios varžybų arba vien tik saugumo varžybų terminais, todėl nė vienas iš modelių negali būti pakankamas ir išsamus pagrindas daryti prielaidas apie sistemos kaip visumos politiką.

Kadangi ši galios varžybų ir saugumo varžybų atskyrimo problema yra tokia svarbi politikos formulavimui, verta detaliau pasvarstyti, kodėl taip sunku nustatyti reikalingus politinius ir karinius skirtumus.

Revizionizmas ir status quo

Status quo ir revizionistinių (arba, anot Morgenthau, „imperialistinių") galybių skyrimo procesas turi gilią tradiciją tarptautinių santykių studijose. Jo šaknys siekia bent jau naujus kelius atvėrusį E.H.Carro darbą, šis skyrimas buvo viena svarbiausių temų, nagrinėtų Hanso Morgenthau, kurio darbai padėjo įtakingos pokario realistų mokyklos pagrindus[5]. Glaudus ryšys su realizmu pabrėžia tai, kad šio metodo šaknys – tarptautinių santykių

galios modelyje. Šio fakto implikacija – nepajudinama nulinės sumos kova tiek sąlygoja, tiek lemia saugumą sistemoje. Jei šis modelis pateikia tikslų vaizdą ir jei revizionistinės valstybės iš tikrųjų nuolat priešinasi *status quo* galybių dominavimui, tada iš tiesų galios varžybos yra pagrindinis pavojus nacionaliniam saugumui. Tokiu atveju saugumo varžybų modelis praranda savo įdomumą. Šiuo atveju jis išlaikytų papildomo galios varžybų mechanizmo vaidmenį, bet prarastų didžiąją dalį savo naudingumo kaip alternatyvaus požiūrio į konfliktą tarptautinėje sistemoje kaip visumoje. Saugumo varžybos savo tikrąjį aiškinamąjį vaidmenį atlieka kaip tik konfliktinėje sistemoje, kurios pagrindinės galybės iš esmės perspektyvoje yra *status quo* valstybės. Jei kai kurios pagrindinės galybės yra revizionistės, tuomet nereikalingas joks tolesnis konflikto aiškinimas[6]. Tai implikuoja grėsmės didėjimą sistemoje, kurį sukelia revizionistai skatindami galios varžybas, tuo tarpu *status quo* valstybės mažina grėsmę ir sukelia tik saugumo varžybas.

Revizionizmo asociaciją su didele grėsme labai paskatino Hitleris, dėl to revizionizmas įgavo neigiamą konotaciją, panašią į tą, kuri suteikiama anarchijai. Kitaip tariant, revizionistinės valstybės identifikuojamos su problema, o ne su vienu didesnės problemos komponentu. Jei nebūtų revizionistinių valstybių, nevyktų galios varžybos. Įsivyrautų tam tikra natūrali *status quo* harmonija, ir nacionalinės saugumo politikos kūrėjai galėtų rūpintis tik gana painiomis struktūrinėmis saugumo problemomis. Tokio mentaliteto pavyzdys yra Klausas Knorras, kuris agresyvia jėgą vadina tada, kai „karinė jėga naudojama siekiant pakeisti egzistuojantį *status quo* jėga arba jos grasinimu[7]. Žinoma, ši *status quo* sureikšminimo tendencija glaudžiai susijusi su tuo, kad didžioji literatūros tarptautinių santykių tema, kuri pateikiama šioje knygoje ir kurios dalis yra ir ši knyga, buvo parašyta dviejose įžymiosiose *status quo* galybėse, Britanijoje ir Jungtinėse Valstijose. Polinkis į *status quo* yra dalis etnocentrizmo

problemos, kurią Kenas Boothas nagrinėjo sąsajoje su strateginėmis studijomis[8]. Šis polinkis iš tiesų yra būdingas tarptautinių santykių tyrinėjimams kaip visumai, nes juose vis dar jaučiamas anglosaksų dominavimo palikimas. Be to, į stiprią *status quo* sistemą žiūrima palankiau dėl techninių priežasčių, t.y. sistemos valdymas laikomas lengvesniu tada, kai galia yra tiek koncentruota, kad galėtų kurti tvarką hegemoninėmis priemonėmis[9], ir ši išvada siejasi su šeštame skyriuje išsakytais argumentais apie ekonominį reguliavimą.

Tačiau kaip labai įtikinamai parodo Carras, *status quo* nereiškia neutralios padėties – ji sudaro visumą interesų, kurie įgavo ir siekia palaikyti sau palankią poziciją sistemoje[10]. Šie savanaudiški interesai tiesiogiai kyla iš anarchiškos pasikliovimo savo jėgomis logikos. Kaip pažymi Carras, „kiekviena natūralios interesų harmonijos doktrina visumos gėrį tapatina su gėrio turėtojų saugumu", ir (dar polemiškiau) „anglakalbiai yra seni meno savo savanaudiškiems nacionaliniams interesams suteikti bendrojo gėrio pavidalą meistrai ... ši melo rūšis yra ypatingas anglosaksiško mentaliteto bruožas"[11]. Žvelgiant iš šios perspektyvos, *status quo* ir revizionistinių galybių susidūrimas praranda moralinės problemos su aiškiai atskirtomis „blogąja" ir „gerąja" puse pavidalą. Nors varžybų dalyviai gali įvairiai vertinti šią problemą, kaip tai rodo antiimperialistinė ir antikomunistinė Šaltojo karo retorika, tačiau žiūrint iš nešališkesnės sisteminės perspektyvos *status quo* ir revizionistinių galybių varžymąsi galima laikyti egzistuojančių santykių sanklodų atžvilgiu susiklosčiusių politinių orientacijų aprašymo priemone. *Status quo* valstybės sukuria, naudojasi ir remia egzistuojančią sanklodą, o revizionistės jaučiasi atskirtos nuo jos, jaučia jos grėsmę ir oponuoja jos tęstinumui.

Tam tikrais atvejais galima pridėti ir moralinį vertinimą, tačiau jis turi būti atskirtas nuo bendros anarchinės sistemos tendencijos kurti įtampą tarp *status quo* ir revizionistinių galybių. Ši

tendencija visoms šalims apibrėžia svarbų nacionalinės saugumo problemos aspektą. Sistema normaliai linksta pagal tam tikrus požymius dalytis į *status quo* ir revizionistinius interesus. Jei revizionistines valstybes laikysime moraliai blogomis arba agresyviomis pagal apibrėžimą, tai jos bus eliminuotos „kaip problema" dar net neišnagrinėjus tokio jų atvejo – teisėtos ir nuolatinės sistemos kaip visumos saugumo dinamikos dalies. Reikia pripažinti, kad ir revizionistinės valstybės taip pat turi teisėtų nacionalinių saugumo interesų. Dominuojanti sistema sukuria pavojų jų saugumui ir kartais net vidiniam jų legitimumui. Jos yra tokia pati anarchijos dalis kaip ir *status quo* valstybės, ir tai padeda atidėti apriorinius moralinius jų vertinimus siekiant aiškiau suvokti sistemos kaip visumos saugumo dinamiką[12].

Visos valstybės, kad ir koks būtų jų santykis su dominuojančia tarptautine tvarka, siekia tam tikrų minimalių *status quo* tikslų. Abejonių nekelia prielaida, kad didžioji dauguma prioritetą teiks visų ar bent dalies jų valdų, teisių ir galios apsaugai. Kitaip tariant, visos valstybės linkusios savo pačių atžvilgiu siekti bazinių *status quo* tikslų, o tai yra pagrindinė jų saugumo politikos kryptis, nepaisant jų požiūrio į likusią sistemą. Išimtis yra tie atvejai, kai valstybės siekia ištirpti didesniame subjekte, kaip kad įvyko kuriantis Jungtinėms Valstijoms, Vokietijai ir Italijai, arba tada, kai jos nori atsisakyti kolonijinių savo valdų, kaip tai atsitiko Europos valstybėms po Antrojo pasaulinio karo. Tačiau šios išimtys išreiškia identifikuojamas specifines sąlygas, kurios nesumenkina bendros taisyklės prasmės. Šios pagrindinės krypties logika yra aiški ir neatremiama, nes net labiausiai agresyvios revizionistinės valstybės negali siekti tolesnių savo tikslų, jei jos negali apsaugoti savo pagrindo, savo namų. Dėl to mažų mažiausiai galima tvirtinti, jog visos valstybės siekia išlaikyti savo teritoriją ir ekonominio, politinio ir visuomeninio sektorių savaiminį gyvybingumą, kad jėgos panaudojimu ar politine ir ekonomine grėsme joms nebūtų primetami tokie pokyčiai, kurių jos nepageidauja.

Status quo ir revizionistinės valstybės pirmiausia skiriasi savo požiūriu į santykius su likusia sistema. Sąveikos su likusia sistema paskata tampa tuo intensyvesnė, kuo sistemoje vyksta intensyvesnė sąveika. Daugelis santykių buvo priverstiniai, tokie kaip kolonijinis Amerikos, Afrikos ir Azijos „atsivėrimas". Nemažai jų buvo sąlygojami tarptautinės ekonomikos dinamikos ir jos nepaliaujamos resursų, rinkų ir pelnų paieškos. Taip pat daug jų atsirado dėl komunikacijos priemonių ir technologijos, kurios sąlygojo tokią padėtį, kai tampa vis sunkiau nežinoti, kas vyksta planetoje. Sustiprėjęs ekonominės, politinės ir ekonominės tarpusavio priklausomybės tinklas apsunkino valstybei galimybę atskirti savo vidaus reikalus nuo santykių su likusia sistema. Kaip rodo 1989 metų įvykiai Kinijoje ir Rytų Europoje, net labai didelės ir gana uždaros valstybės, tokios kaip Sovietų Sąjunga ir Kinija, suprato, kad neįmanoma sėkmingai atsitverti nuo sistemos ilgesnį laiką. Dėl šios tendencijos ryšiai su likusia sistema tapo svarbesni palaikant visų valstybių vidinę gerovę, stabilumą ir saugumą. Didėjanti tarpusavio priklausomybė tarptautinės tvarkos palaikymui suteikia papildomą vertę ir taip nutrina skirtumus tarp *status quo* ir revizionistinio požiūrio į sistemą.

Status quo valstybės yra tos valstybės, kurių vidines vertybes ir struktūras iš esmės palaiko sistemoje susiklosčiusi santykių sankloda. Tai nebūtinai reiškia, kad jos sutaria su likusia sistemos dalimi, kadangi šis ryšys gali būti eksploatacinio pobūdžio, kaip kad buvo minėta apie centro-periferijos santykius šeštame skyriuje. Tai taip pat nereiškia, kad valstybė kaip visuma naudojasi aiškiai išreikštais ekonominiais ar politiniais privalumais. Valstybė gali būti *status quo* valstybė, kadangi tarptautinė sistema remia tokią santykių sanklodą, kuri tarnauja elito, kontroliuojančio vyriausybę, interesams. Tokia valstybė kaip Zairas (bent jau iki 1990 metų) gali būti laikoma *status quo* valstybe savo prisiderinimu prie Vakarų interesų, nors galima pateikti politinių ir ekonominių argumentų, kad šis prisiderinimas

netarnauja šalies ir tautos kaip visumos interesams. Kalbant apie *status quo* valstybes, svarbu pažymėti, kad dominuojančios jų vidinės struktūros suderinamos (ir dėl to priklausomos) su dominuojančia sankloda santykių sistemoje.

Toks suderinamumas susisieja su šeštame skyriuje išdėstytu teiginiu, kad vidaus politikos pasirinkimas yra ribotas, sąlygojamas dalyvavimo (ir prisirišimo) liberalioje tarptautinėje ekonomikoje. Toks suderinamumas gali atsirasti, jeigu *status quo* valstybė vaidina hegemono vaidmenį ir tarptautiniams santykiams suteikia tokį pavidalą, kuris atitinka jos pačios interesus, kaip kad didžia dalimi elgėsi Jungtinės Valstijos po Antrojo pasaulinio karo. Vyraujanti *status quo* galybė gali pasirinkti įvairų lyderystės stilių – arba dominuojantį ir agresyvų, arba konsensusinį, kooperatyvų ir sutartinį. Hirschas ir Doyleas užsimena apie tai, kad tokios lyderio charakteristikos, kaip „kooperatyvus", „hegemoniškas" ar „imperiškas"[13] ir skirtingos jų variacijos teikia įdomių galimybių įvairioms hipotezėms apie *status quo* ir revizionistinių galybių ryšius.

Status quo valstybes taip pat galima skirstyti pagal jų pačių galios hierarchiją. Priklausomai nuo galios valstybė, simpatizuojanti sistemai, gali asocijuotis su hegemonu, tapti jo kliente arba vasalu. Dėl to *status quo* valstybės turi saugumo interesų ne tik išsaugojant sistemą, bet išlaikant savo poziciją jos viduje. Kaip pažymi Carras, *status quo* valstybių „šūkis" yra saugumas[14], kuris paprastai interpretuojamas kaip stabilumo išsaugojimo būtinybė. Tai gali reikšti pastangas sustabdyti bet kokius pokyčius siekiant išlaikyti dabartinius privalumus, tačiau Carras teigia, jog nė viena galybė neturi tiek resursų, kad tokia politika būtų sėkminga ilgą laiką[15]. Richardas Barnetas taip pat pažymi, kad „nacionalinio saugumo tikslu paskelbti „stabilumo" įtvirtinimą konvulsijų draskomame pasaulyje, kuriame radikalūs pokyčiai tiek pat neišvengiami, kiek ir būtini, yra toks pat praktiškai įgyvendinamas siekis, kaip ir karaliaus Knuto bandymas koman-

duoti jūros potvyniams"[16]. Geresnis metodas yra bandymas išlaikyti egzistuojančią santykių *sanklodą* galios, gerovės, produktyvumo, žinių, statuso ir ideologijos atžvilgiu. Susan Strange suformulavo šio fenomeno esmę naudodamasi „struktūrinės galios" sąvoka[17]. Tam tereikia išnaudojant turimus privalumus sukurti sąlygas geresnei adaptacijai ir vystymuisi ateityje. *Status quo* valstybė tampa dinamiška jėga tiek, kiek ji kelia pasikeitimų bangas, o ne priešinasi joms, bet išlieka statiška, stengdamasi išlaikyti egzistuojančią santykių sanklodą[18]. Statiškos laikysenos įvaizdį gali įkūnyti toks veikėjas, kuris kaip kalvos viršūnė laikosi fiksuotos pozicijos. Dinamiškos pozicijos įvaizdį įkūnija tas, kuris kaip burlentė siekia išlaikyti stabilią padėtį labai mobilioje aplinkoje. Kitaip tariant, kaip jau buvo minėta šeštame skyriuje, kyla daug rimtų abejonių dėl *status quo* hegemonų galimybių nuolat išlikti tokioje padėtyje.

Revizionizmo prigimtis

Jei stabilumas yra *status quo* valstybių saugumo užtikrinimo būdas, tai permainos yra revizionizmo vėliava. Pagrindinė revizionizmo atsiradimo sąlyga, kaip teigia Arnoldas Wolfersas, yra situacija, kai valstybei „užkertamas kelias puoselėti visas pagrindines nacionalines savo vertybes"[19]. Kitaip tariant, revizionistinės valstybės yra tos valstybės, kurios suvokia, kad vidinės jų struktūros nesiderina prie dominuojančios santykių sanklodos, ir dėl to egzistuojantis *status quo* suprantamas kaip grėsmė ar bent jau kaip kliūtis. Dėl to revizionistinės valstybės saugumą linkusios matyti per sistemos keitimo ir/ar savo padėties gerinimo joje prizmę. Nors taktiniais sumetimais ir gali teikti laikiną ar specifiškai ribotą paramą stabilumo politikai (dėl tokių tikslų, kaip užsivėrimas silpnumo laikotarpiu, visa griaunančių įvykių, tokių kaip branduolinis karas, prevencija, nereikalingų ginklavimosi varžybų pažabojimas arba kai kurių trokštamų prekybinių pranašumų įgijimas), jos nepasižymi ilgalaikiu ar

bendru angažavimusi tokiai politikai. Tuo tarpu stabilumas yra mėgstamas saugumo problemos sprendimas *status quo* valstybėms, jis nusako esminės revizionistų problemos esmę. Po visų šių pastebėjimų akivaizdu, kad sisteminiai pokyčiai iš esmės yra greičiau nepriklausomas kintamasis. Daugybė veiksnių, nuo technologijos, ekonomikos iki religijos, gali skatinti sistemos pokyčius tokia kryptimi, kurios nekontroliuoja, nelaukia ir nenori nei *status quo*, nei revizionistinės valstybės.

Kaip *status quo*, taip ir revizionistinės valstybės gali skirtis savo galia. Kadangi tarptautinės sistemos narių skaičius po 1945 metų labai padidėjo, dabar revizionizmas įgavo gerokai daugiau veikimo erdvės tose galios hierarchijos srityse, kur to mažiausiai norėtųsi. Sistemai akivaizdžiai labai svarbu, ar revizionistinės valstybės yra stiprios, ar silpnos galybės. Albanija, pavyzdžiui, yra labai revizionistiška, tačiau tokia silpna, kad jos nuomonė beveik nieko nereiškia. Nors silpni revizionistai patys savaime gali turėti tik mažą įtaką, jie gali daryti esminę įtaką, jeigu jų revizionizmas būtų suderinamas su didesnės galybės revizionizmu. Šio dalyko nepastebi Waltzas, karštai šlovindamas bipoliarinės saugumo struktūros privalumus. Nors jis teisus teigdamas, kad silpnesnės valstybės beveik nieko nereiškia galios pusiausvyrai bipoliarinėje sistemoje[20], tačiau ignoruoja įtaką, kurią jos gali daryti provokuodamos politinę supergalybių konkurenciją. Taip mažos galybės, tokios kaip Afganistanas, Nikaragva, Kuba, Iranas ir Vietnamas, gali esmingai įtakoti sistemą labiau ne pačios savaime, bet kaip kovos laimikio simboliai. Į silpnus revizionistus negalima visiškai neatsižvelgti ir todėl, kad, kaip rodo Artimųjų Rytų naftos valstybių pavyzdys, jos gana greitai gali įgauti stiprybės elementų, kurie labai padidina jų galią sistemoje. Tai ypač akivaizdu didelės tarpusavio priklausomybės sąlygomis, kada kitais atžvilgiais silpnos galybės gali eksploatuoti savo stiprumą atskiruose sektoriuose[21]. Galios lygmuo, naudodamasis tokia situacija, gali koreliuoti su revizio-

nisto aktyvumu ar pasyvumu. Pavyzdžiui, Kinija ir Japonija negalėjo rimtai argumentuoti savo teritorinių ambicijų sovietų teritorijos atžvilgiu, nes joms trūko karinių priemonių palankiam šio klausimo sprendimui Sovietų Sąjungoje paskatinti.

Tačiau santykinis silpnumas nebūtinai pažaboja revizionistines ambicijas, ką ir parodė tokios valstybės kaip Tanzanija, Indija, Kuba ar Libija, kurios labai skirtingais būdais gana sėkmingai siekė savo tikslų. Jei, pasak Carro, *status quo* atstovauja daliniam interesui, kuris save pateikia kaip bendrą gėrį, tai jį gali pažeisti žodinis ir intelektinis jų tarptautinio teisėtumo pagrindų kvestionavimas. Revizionistų pastangų intensyvumas, meistriškas argumentų joms pagrįsti pateikimas, savęs teigimo jėga bendrojo intereso *status quo* tipo tvarkos aplinkoje atžvilgiu ir pasaulinių viešųjų forumų, tokių kaip Jungtinės Tautos, prieinamumas tam tikru mastu gali kompensuoti revizionistinės galybės ribotumą.

Tai, kad pokyčių ir stabilumo paskatos yra dvimatės – vienas lygmuo susijęs su galios hierarchija, o kitas – su požiūriu į dominuojančias normas sistemoje, – apsunkina bandymus atskirti *status quo* ir revizionistines valstybes. Kai kurie gryniausi realistiniai modeliai revizionizmą nagrinėja tik galios požiūriu, panašiai kaip stipriausiojo teisę gyvūnų hierarchijoje, kurioje dominuojantis patinas savo teises į patelių bandą išlaiko jėgos varžytinėse su konkurentais. *Status quo* galybė dominuoja sistemoje ir naudojasi dominavimo teikiamais privalumais dėl anksčiau parodytos didžiausios galios. Konkurentai bando jos jėgą tol, kol kam nors pasiseka ją nusodinti ir atimti galimybę naudotis sistema savo poreikiams patenkinti. Šis modelis išties pagauna kai kuriuos svarbius revizionizmo elementus, tačiau ignoruoja klausimą apie revizionistų požiūrį į sistemoje vyraujančias normas, atitinkamai ir apie kitus jų motyvus, nei jėga, verčiančius kvestionuoti *status quo*. Būtinybė nagrinėti revizionizmo tiek su galia, tiek su ideologija susijusius

motyvus teikia pagrindą trilypei revizionistinių valstybių klasifikacijai į *ortodoksines, radikalias ir revoliucines.*

Ortodoksinio revizionizmo motyvai yra galia ir statusas. Jis nekvestionuoja pagrindinių dominuojančios tvarkos principų, tik egzistuojančios tvarkos rėmuose kovoja dėl galios, statuso, įtakos ir/ar resursų perskirstymo. Toks iššūkis yra neišvengiamas kiekvienos *status quo* bruožas, jei vidinis galios perskirstymo mobilumas visada kurs kylančių ir smunkančių galybių sanklodą[22]. Kai sistema yra ideologiškai vienalytė, kaip kad buvo Europa aštuonioliktame amžiuje, revizionizmas pagal apibrėžimą bus ortodoksinis. Daugybės iki Prancūzijos revoliucijos Europos monarchijų vykdytų karų motyvas buvo galia, išskyrus tuos karus, kurie buvo susiję su krikščionių bažnyčios skilimu. Organizaciniai sistemos principai išlikdavo nepakitę nepriklausomai nuo tų karų baigties. Ortodoksinis revizionizmas gali sukelti didžiulius konfliktus ir nesaugumą, kaip kad atsitiko tame į 1914 metus atvedusiame dešimtmetyje. Tačiau nuo kitų revizionizmo tipų ortodoksinį revizionizmą svarbu atskirti todėl, kad bent jau iš principo jis geriau prisitaiko ir lengviau suranda taikų sprendimą. Galios pokyčiai nebūtinai turi baigtis konkurentų konfliktu siekiant atitinkamų statuso ir įtakos pokyčių, kaip kad parodė tarptautinės ekonomikos hegemono vaidmens perdavimas iš Britanijos Amerikai. Sovietų Sąjungos pasikeitimas vakarietiškų normų link ir jį lydėjęs dramatiškas įtampos tarp Rytų ir Vakarų sumažėjimas 1989 metais taip pat iliustruoja ne tokį grėsmingą, palyginti su revoliuciniu, ortodoksinio revizionizmo pobūdį.

Revoliucinis revizionizmas savyje sujungia kovą dėl galios sistemos viduje ir esminį iššūkį organizaciniams dominuojančios *status quo* principams. Sovietų Sąjunga kapitalistiniams Vakarams tokį iššūkį palaikė nuo 1917 iki 1989 metų, kaip ir respublikoniška Prancūzija daugiau nei šimtmečiu anksčiau metė iššūkį monarchistinei Europai. Stiprių revoliucinių revizionistų

iškilimas kelia pavojų ne tik galios pasiskirstymui, bet ir visų su dominuojančia *status quo* asocijuotų valstybių vidinėms vertybėms ir struktūroms. Monarchijos visai teisingai kėlė triukšmą prieš triumfuojančio respublikonizmo perspektyvą, kaip ir kapitalistinės valstybės bijojo komunistų galios ir įtakos didėjimo. Abiem atvejais revizionizmo pergalė grėsė didelėmis politinėmis transformacijomis, kurias Sovietų Sąjunga primetė Rytų Europai po Antrojo pasaulinio karo arba kurias Vakarai primetė Vokietijai ir Japonijai, išvalydami fašizmo pėdsakus. Revizionizmas gali turėti ir ekonominę dimensiją. Jei *status quo* yra liberalus, tai revoliucinis revizionizmas visuomet skatins merkantilizmą. Kai taip atsitinka, kaip kad buvo Šaltojo karo metu, kiekviena pusė gali kelti esminę grėsmę kitos pusės ekonominiam ir politiniam saugumui. Jeigu *status quo* yra merkantilinis, tai revizionizmas gali reikštis bandymu sukurti konkuruojančią imperiją, kaip kad nutiko ketvirtajame dešimtmetyje.

Revoliucinio revizionizmo iššūkis beveik visuomet reiškia, kad tvarkingas „valstybė prieš valstybę" modelis tampa gerokai supainiotas ir prisisunkęs transnacionalinių politinės ideologijos priemaišų. Ortodoksinio revizionizmo iššūkis pabrėžia nacionalinius interesus ir taip paprastai telpa į galios motyvo varomą, valstybei centrą skiriantį realistų modelį. Revoliucinis iššūkis tarptautinėje arenoje tokiu būdu projektuoja politinę ideologiją kirsdamas nacionalines ribas ir kovos elementą perkeldamas ir į vidinę areną. Taip konfliktas tampa atkaklesnis, jis suintensyvėja kiekvienoje sistemos dalyje, kur kiekvienas vidaus politikos posūkis gali būti interpretuojamas ar net pajungiamas pagrindiniam konfrontacijos modeliui. Po Prancūzijos revoliucijos respublikonai šalies viduje tapo tokia pat grėsme saugumui kaip ir jų bendraminčiai užsienyje, arba kaip ir vietiniai komunistai, kurie kai kada veikė kaip penktoji kolona, besipriešinanti kapitalistiniam Vakarų elitui. Panašiai komunistai, buvę valdžioje Kuboje, Amerikos nacionalinius interesus paveikė labiau nei

kokia nors nacionalistinė vyriausybė paprasčiausiai dėl to, kad jie atspindėjo ir įtakojo Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos varžybų rezultatus.

Revoliucinis revizionizmas sukelia opią saugumo problemą taip pat ir pačiai revizionistinei valstybei. Jei ortodoksinis revizionizmas tam tikru mastu gali sistemoje išsilaikyti ramybės būsenoje tol, kol ateina laikas ją kvestionuoti, revoliucinis revizionizmas savo vidine struktūra iš karto atskleidžia savo pavidalą ir dėl to atsiveria represyviniam *status quo* sergėtojų atsakui. Invazija ir kliūtys Rusijai po 1917 metų revoliucijos tiksliai iliustruoja šią problemą, kaip ir, tik silpniau, situacija Irane po 1979 metų. Siekiant įvertinti bendrą saugumo situaciją sistemoje, kurioje egzistuoja reikšminga revoliucinio revizionizmo galybė, reikia atsižvelgti ne tik į jos keliamą grėsmę *status quo* galybėms, bet ir į jų pačių keliamą grėsmę jai. Ypač savo pirmosiomis dienomis revoliucinis revizionizmas dažnai būna gana silpnas ir pažeidžiamas. Jam akivaizdūs skirtumai tarp jo paties ir likusios sistemos dalies, ir jis ypač jautriai reaguoja į menamus ar tikrus iš esmės priešiškos sistemos keliamus pavojus jo paties baziniam saugumui. Kadangi valstybė yra revoliucinė revizionistė, ji turi tikėtis, kad *status quo* galybės jam bus ypač priešiškos.

Ši situacija gali plėtotis dviem būdais, kurie esmingai gali paveikti visą saugumo situaciją. Pirmuoju atveju revoliucinga valstybė gali nuspręsti, kad vienintelis būdas ilgainiui užsitikrinti saugumą yra visą sistemą arba jos likusią dalį atversti į savo ideologiją. Irano propagandinis kaimynų šturmas po 1979 metų parodė šią tendenciją. Antruoju atveju ji gali pasirinkti laikyseną, paremtą didele karine galia savo gynybos užtikrinimo sumetimais, tikėdamasi, kad *status quo* valstybės greičiausiai puls ją gerokai anksčiau, nei ji galės sukaupti tiek galių, kurios leistų joms mesti pirštinę ne tik politinėje arenoje. Stalino atsakymas Lenino teorijai (patvirtintas Hitlerio), kad kapitalistinės galybės puls socializmo atramą, iliustruoja šį atvejį. Abu scena-

rijai sukuria platų abipusių grėsmių politiniam, visuomeniniam ir ekonominiam, taip pat kariniam sektoriams spektrą ir kaip tik tiksliai atitinka intensyvią galios-saugumo dilemos sanklodą.

Svarbu pažymėti, kad ten, kur veikia revoliucinis revizionistas, *abi pusės* jaučiasi labai nesaugios. Politiniai jų skirtumai suintensyvina galios varžybas, prie įprastinių varomųjų karinės ir ekonominės galios veiksnių pridėdami dar ir labai grėsmingą ideologinį matmenį. Šis suintensyvėjimo efektas gali sukelti dviejų pusių priešiškumo ir baimės prarają, kuri bus gerokai gilesnė, nei būtų galima ją pateisinti jų intencijomis viena kitos atžvilgiu ar jų tarpusavio galios pusiausvyros sąlygomis. Jei šitą problemą geriausiai iliustruoja Sovietų Sąjungos atvejis, tai ją labiausiai supainioja nacistinės Vokietijos atvejis, nes šią *status quo* galybės neteisingai laikė ortodoksine, o ne revoliucine revizioniste. Istorijos po 1945 metų ironija glūdi tame, kad nepakankama *status quo* politikos reakcija ir nesėkmė tarpukario atveju tiesiogiai sąlygojo perdėtą reakciją pokario laikotarpiu. Pirmuoju atveju nesugebėjimas atpažinti galios varžybų sąlygojo perdėtą reakciją, intensyvią galios-saugumo dilemą antruoju atveju.

Radikalūs revizionistai patenka tarp ortodoksų ir revoliucionierių. Jų tikslai peržengia įprastinę ortodoksų motyvaciją, tačiau nepasiekia transformacinio pobūdžio revoliucionierių ambicijų lygmens. Radikalūs revizionistai siekia reformuoti sistemą. Jie didžiąją egzistuojančios struktūros dalį nori išlaikyti, tačiau siekia gerokai pakoreguoti jos funkcionavimą. Tiek savęs tobulinimo, tiek ideologiniai motyvai gali grįsti tokio tipo revizionizmą, tačiau ir tuo atveju jis gali nekelti pagrindinės grėsmės baziniams galios ir statuso paskirstymo mechanizmams sistemoje.

Geriausias radikalaus revizionizmo pavyzdys yra Trečiojo pasaulio koalicija, žinoma 77 grupės vardu, ar jo pagrindiniai reiškėjai, tokie kaip Tanzanija, Alžyras, Indija ir Jugoslavija. Šios

ir kitos Trečiojo pasaulio koalicijos valstybės aštuntajame dešimtmetyje dominavo tarptautinėje darbotvarkėje savo naujos tarptautinės ekonominės tvarkos (NTET) šūkiu. NTET yra tipiškas radikaliojo revizionizmo nuostatos pavyzdys. Jis nesiekė panaikinti egzistuojančios tvarkos tiek galios struktūros, tiek pagrindinių principų atžvilgiu, nors *status quo* ekstremistai gal ir manė kitaip. Jis siekė reformuoti sistemą taip, kad mažėtų centro-periferijos santykių nelygiateisiškumas ir būtų sudaromos sąlygos lygesniam pelno pasiskirstymui bei stipresnių valstybių susikūrimui periferijoje. Klausimai, susiję su tuo, ar reformos būtų davę jų šalininkams taip trokštamus vaisius ir ar gali egzistuojanti sistema būti reformuojama nepažeidžiant jos bazinio produktyvumo dinamizmo, yra labai svarbūs, tačiau jie neturi ryšio su dabartine diskusija[23]. Svarbu pažymėti, kad reformistinis revizionizmas tarptautinėje arenoje gali reikštis tiek, kiek jis reiškiasi ir valstybių viduje. Čia pateiktas pavyzdys yra iškreiptas normalių revizionizmo taisyklių atžvilgiu, nes NTET šalininkai atstovavo greičiau silpnajai, o ne stipriajai pusei sistemoje. Galima leistis į spekuliacijas apie galingo radikalaus revizionizmo pobūdį, galbūt net turi prasmę hipotezė, kad revizionizmas natūraliau priimtinas silpniems sistemos subjektams. Kadangi radikalaus revizionizmo atveju išlieka derybų galimybė, radikalus revizionizmas atveria naujas galimybes tarpusavio priklausomybe charakterizuojamoje sistemoje, kurioje net silpnoji pusė gali turėti tam tikro poveikio svertų.

Ši revizionizmo įvairovė sukuria gerokai komplikuotesnį prisiderinimo būdą nei paprasta *status quo* ir revizionistinių valstybių prisiderinimo prie tarptautinės sistemos dichotomija. *Status quo* galybės gali būti pasidalijusios tarpusavyje ortodoksinio revizionizmo atžvilgiu[24]. Tuo pat metu iššūkį joms gali mesti tiek radikalus, tiek revoliucinis revizionizmas, kaip kad Vakarai patyrė iš 77 grupės ir Sovietų Sąjungos pusės. Šiame *margumyne* egzistuoja daugybės keistų derinių galimybės, padedančios pa-

aiškinti įvykius, kurie paprastai sukelia pratusiems prie labiau poliarizuoto požiūrio pasimetimą, kai šie bando suprasti tokius įvykius kaip kinų ir sovietų išsiskyrimas ar nacių ir sovietų paktas. Revizionistinė valstybė gali tokia būti tik tam tikrose srityse ar iškilus tam tikroms problemoms ir gali elgtis panašiau į *status quo* galybę nei pačios *status quo* valstybės. Pavyzdžiui, Sovietų Sąjunga buvo revizionistinė galybė. Bet žiūrint iš Rytų Europos ji atrodė kaip *status quo* galybė, ir ji tikrai užėmė *status quo* poziciją jūros teisės atžvilgiu dėl savo kaip didžiosios jūrų galybės interesų. Didžioji Vokietijos nesusipratimų dėl nacių ketvirtajame dešimtmetyje dalis kilo dėl neaiškumo, ar Hitlerio revizionizmas buvo lokalinis ir ortodoksiškas, ar globalus ir revoliucionieriškas. Konkuruojantys revoliuciniai revizionistai turi apsispręsti, ar jie sujungs savo jėgas prieš *status quo* (nacių-sovietų paktas), ar prioritetą teiks tarpusavio ginčui, bet kaip nors prisitaikys prie *status quo* (kinų-sovietų išsiskyrimas). Panašiai *status quo* galybės gali siekti sąjungos su vienu revizionistu (Sovietų Sąjunga), norėdamos sunaikinti kitą (nacių Vokietiją). Radikalūs revizionistai ginčus tarp *status quo* ir revoliucinių galybių gali laikyti palankiais savo tikslams dėl šio disputo jiems teikiamo sverto prieš *status quo* galybes, arba jie gali jį laikyti tragedija, nušluojančia jų vidurio pozicijos patikimumą ir verčiančia juos prisijungti prie vienos ar kitos pusės.

Ypatingas šios analizės atskleistų derinių kompleksiškumas ir daugiaprasmiškumas paaiškina, kaip dalinai sutampa ir susimaišo saugumo varžybos su galios varžybomis. Keli revizionizmo tipai ne tik konkuruoja tarpusavyje bei su *status quo* valstybėmis, bet ir lokaliai besireiškiantys revizionizmo tipai susimaišo ir iškraipo globalesnėmis ambicijomis paremtą revizionizmą. Korektiška revizionistinių subjektų identifikacija, kurios svarbą teisingai pabrėžė Morgenthau[25], pasirodo, ne tokia jau paprasta tada, kai kompleksiškos sanklodos reikalavimai gali lemti sąjungos su akivaizdžiais oponentais sudarymo būtinybę.

Lengvai identifikuojamo politinio ir santykinio valstybių sistemoje sąveikos pobūdžio stoka paaiškina, kodėl galios varžybų ir saugumo varžybų dinamika tampa tokia paini. Neaiškumai dėl kitų veikėjų prigimties kyla tiek dėl vidinio sunkumo įvertinant tikrąsias jų intencijas, tiek dėl derinių ypatumų, kuriuos sąlygoja pati sistema. Šį neaiškumą savo ruožtu lemia bendras gyvenimo ginkluotoje anarchijoje pobūdis, kuris dažnai paklūsta tik atsitiktinumui ir kuris sukelia galios-saugumo dilemos neapibrėžtumą. Saugumo varžybos, kurios yra natūrali ginkluotos anarchijos dinamikos dalis, gali lengvai virsti galios varžybomis. Ir atvirkščiai, aktualus galios varžybų iššūkis savo ankstyvoje pasireiškimo stadijoje gali būti traktuojamas kaip saugumo varžybų apraiška. Tokiomis sąlygomis nė vienas subjektas, formuodamas savo politiką, negali remtis absoliučiu galios ir saugumo modelių skirtumu. Atitinkamai visi suvokia esą priversti veikti atsargiai ir visur stengtis įžvelgti galios varžybų motyvus. Šios nuostatos pasekmė yra ironiškai priešinga lūkesčiams, nes taip sistemoje intensyvėja galios-saugumo dilema. Iš to kylantys neaiškumas ir nesaugumas galingai veikia vidaus nacionalinio saugumo politiką, ir šią įtaką mes aptarsime kitame skyriuje.

Karinis veiksnys

Revizionistų ir *status quo* šalininkų politinių identitetų ribų neaiškumas sukelia panašią maišatį ir kariniame sektoriuje. Nelabai aišku, kaip nusakyti skirtumą tarp elgsenos, kuria siekiama pakeisti karinę pusiausvyrą (indikuojančią galios varžybas), ir elgsenos, kuria norima paprasčiausiai išlaikyti karinį *status quo* (labiau indikuoja saugumo varžybas). Aš detaliai nagrinėjau šio klausimo technologinius, strateginius ir politinius aspektus kitur[26], todėl čia apsiribosiu tik pagrindinės problemos pristatymu.

Du karinės jėgos prigimties dvilypumo aspektai komplikuoja agresyvaus ir gynybinio elgesio skyrimą. Pirmasis yra tradicinė puolamosios ir gynybinės karinės laikysenos identifikavimo problema. Taip yra dėl to, kad ataka kariniu požiūriu dažnai būna efektyvi gynybos priemonė, ir dėl to, kad daugelis ginklų gali būti naudojami tiek puolimui, tiek gynybai. Valstybėms sunku įvertinti viena kitos intencijas iš jų karinių pajėgų išdėstymo prigimties. Kadangi intencijos nustatinėjamos pagal galimybes, didelis karinių priemonių galimo panaudojimo dvilypumas verčia valstybes viena kitos elgesį vertinti pagal blogiausią įmanomą scenarijų. Tai yra klasikinė saugumo dilemos formulė – gynybinės priemonės, kurių imasi valstybės, kitų valstybių yra vertinamos kaip potencialiai agresyvios ir į jas atitinkamai reaguojama. Tokio pobūdžio reakcijos didina grėsmę ir taip sukelia tolesnius atsakomojo ginklavimosi raundus. Kadangi karinės priemonės yra dviprasmiškos, tos priemonės, kurių imasi valstybės savo saugumui užtikrinti, sąlygoja padėtį, kurioje visi tampa mažiau saugūs.

Antras dvilypumo aspektas kyla iš to, kad technologinis imperatyvas skatina nepaliaujamą ginkluotės tobulinimą. Tai reiškia, kad karinis sektorius paklūsta savo vidinei dinamikai, kuri funkcionuoja nepriklausomai nuo permainingų politinių santykių. Kadangi kariniai pajėgumai yra tiek galios, tiek saugumo varžybų dalis, tai tas faktas, kad šios varžybos pajungiamos dinamikai, nepriklausančiai nuo jas valdančių intencijų, reiškia, kad valstybės gali lengvai supainioti siunčiamus viena kitai saugumo signalus. Pralaimėjimo baimė sąlygoja abiejų tipų varžybas ir skatina valstybes turėti tokias karines pajėgas, kurios yra tam tikru mastu proporcingos įsivaizduojamos atakos grėsmei. Todėl valstybės privalo atidžiai sekti savo karinių pajėgumų santykį su kitų valstybių kariniais pajėgumais. Kadangi karinė galia yra santykinė, valstybės jautriai reaguos į potencialių varžovų pajėgumų pokyčius. Tokie pokyčiai gali įvykti dėl to, kad

kuri nors valstybė nusprendė pakeisti karinę pusiausvyrą tarp jos ir kitų, kaip kad darė Vokietija, pradėjusi statyti pirmaklasį laivyną prieš Pirmąjį pasaulinį karą, ir Sovietų Sąjunga, kurdama branduolinį arsenalą, kuriuo ji siekė prilygti Jungtinėms Valstijoms. Tačiau taip gali atsitikti ir dėl to, kad valstybei reikia atnaujinti savo karines pajėgas. Ginklai susidėvi net ir taikos metu. Jie gali pasenti technologinėms naujovėms atveriant naujas konstrukcijos ir panaudojimo galimybes. Kadangi naujesnės ginklų kartos savo panaudojimo galimybėmis visuomet galingesnės už tas, kurias jos pakeičia, tai išoriniams stebėtojams gali būti sunku atskirti pokyčius, kurių tikslas – karinės jėgos palaikymas, nuo pokyčių, kuriais siekiama tą jėgą didinti. Kitaip tariant, modernizaciniai pokyčiai, kurie vyksta kaip atsakas į nuolat skriejančią pirmyn techninių galimybių ribą, gali būti supainioti su pokyčiais, vykdomais norint pakeisti karinės galios pusiausvyrą. Taip atsitinka todėl, kad karinė terminologija yra tokia pat bet kuriuo atveju, dėl to politinius skirtumus įžvelgti dažniausiai yra sunku ir atsargumas verčia įtariai žvelgti į deklaruojamus gerus ketinimus.

Robertas Jervisas atliko vertą dėmesio bandymą išnagrinėti karinės galios dvilypumo (agresyvumo ir gynybiškumo) pasekmes[27]. Savo studiją Jervisas baigia aptardamas keturis scenarijus, išplaukiančius iš 2×2 matricos[28]. Žvelgiant iš viršaus, kintamasis priklauso nuo to, kokie ginklai, puolamieji ar gynybiniai, turi daugiau privalumų nagrinėjamu laikotarpiu. Konkretūs pavyzdžiai būtų Pirmasis pasaulinis karas (vyravo gynyba) ir Antrasis pasaulinis karas (dominavo puolimas). Leidžiantis matrica žemyn, kintamieji yra teiginiai, kad puolamuosius ginklus (ir atitinkamai agresyvias laikysenas) galima arba negalima atskirti nuo gynybinių. Nors egzistuoja kai kurių gerai išbandytų sunkumų skiriant puolamuosius ir gynybinius ginklus, kaip kad parodė iki 1914 metų vyravusios prielaidos apie puolimo dominavimą ir kaip tatai atsitiko 1870 metais bei ilgi, tačiau galų gale bevaisiai 1932 metų Nusiginklavimo kon-

ferencijos debatai šia tema, Jerviso schema skatina formulavimą tam tikrų produktyvių hipotezių apie ginklų kintamųjų reikšmę saugumui.

Trumpai tariant, jis teigia, kad tuo atveju, kai dominuoja puolamoji ginkluotė ir negalima atskirti puolamosios ir gynybinės ginkluotės, motyvacija įsigyti puolamąją ginkluotę bus didelio užmojo visur, o situacija bus labai nestabili, galios-saugumo dilema veiks visa savo jėga. Kai dominuoja puolamieji ginklai, tačiau juos galima atskirti nuo gynybinių, situacija mažiau įtempta, ir agresyvias valstybes galima identifikuoti pagal jų įsigyjamą ginkluotę. Tačiau tuo atveju, kai puolamieji pranašumai yra dideli, pasyvios gynybos nepakaks, tad net *status quo* valstybės bus priverstos įsigyti puolamuosius ginklus. Kada pranašumų turi gynyba ir negalima nustatyti skirtumo, galios-saugumo dilema veikia, tačiau jos poveikį silpnina tas faktas, kad įsigyjami ginklai teikia daugiau saugumo jų savininkams negu sukelia nesaugumą kitiems.

Kada gynyba turi pranašumą ir galima nustatyti skirtumą, situacija yra labai stabili – agresoriai automatiškai demaskuoja savo intencijas kariuomenės išdėstymu, o neaiškumo, kurį sukelia saugumo varžybos, lygis yra minimalus. Paskutinį scenarijų remia šiuolaikiniai neprovokuojančios gynybos advokatai. Jie teigia, kad ne tik atpažinimo ir nutaikymo technologijų pažanga grąžina gynybos privalumus, bet ir skirtumas tarp puolamosios ir gynybinės karinės struktūros yra akivaizdus. Labai intensyvi sekimo sistema, derinama su orientuota į tikslumą įranga, reiškia, kad didelis invazijai reikalingų pajėgų judėjimas tampa lengvai pažeidžiamas. Brangios platformos, tokios kaip lėktuvnešiai, tankai ir žmogaus pilotuojami lėktuvai tampa vis neefektyvesni kainos atžvilgiu, palyginti su raketomis, kurios gali viską sunaikinti. Šiomis sąlygomis pajėgų, galinčių tvirtai ginti savo teritoriją, tačiau struktūriškai bejėgių vykdyti masyvią invaziją arba bombarduoti kitą valstybę, išdėstymas teikia patrauklią

vieno pagrindinių galios-saugumo dilemos elementų panaikinimo strategiją. Tokia politika logiškai papildo dominavimo nesiekiančią *status quo* politinę poziciją ir gali vis labiau tikti santykiams po Šaltojo karo Europoje ir Šiaurės Rytų Azijoje. Tačiau ji daug mažiau patraukli situacijose, kuriose vyksta realios galios varžybos ir/ar ten, kur agresorių labiau patenkina atskiri bombardavimai, o ne invazija[29].

Net tada, kai galios-saugumo dilemą lemia galios varžybos, irgi galimi tam tikri situacijos sprendimai. Ne visos ginklavimosi varžybos yra tokios pat intensyvios. Kaip ir bet kuri kita konkurencijos forma, jos kinta nuo švelnios iki intensyvios formos. Švelnias ginklavimosi varžybas gali būti sunku atskirti nuo karinio *status quo* palaikymo. Tokiose varžybose karinės išlaidos gali būti nekintančios ir nedidelės, palyginti su BNP, tam tikrais atvejais jos net gali mažėti. Labai intensyvios varžybos, atvirkščiai, atrodys panašios į mobilizaciją karo atveju arba suris didelę BNP dalį kaip kad yra Izraelio atveju[30].

Varžybų analogija tarsi sustato valstybes ant bėgimo takelio, kuriame du ar daugiau bėgikų startuoja nuo fiksuotos linijos ir kiekvienas siekia finišo juostelę perkirsti pirmas. Tam tikra prasme šis įvaizdis nėra geras, nes jis nukreipia dėmesį nuo painesnių ginklavimosi varžyboms būdingų sąlygų ir tikslų. Ginklavimosi varžybose besivaržantieji retai pradeda nuo tos pačios linijos, ir jie gali visai nenorėti vienareikšmiškai laimėti ar pralaimėti tą 100 metrų sprintą. Jei darytume prielaidą, kad vyksta dviejų šalių ginklavimosi varžybos (dažniausiai taip nebūna), kad jose valstybės varžybų nepradeda turėdamos vienodą ginkluotę (tai normalu moderniojoje ginklavimosi varžybų istorijoje) ir kad varžybas pradeda silpnesnioji valstybė (realiame pasaulyje į klausimą, kas varžybų iniciatorius, aiškiai atsakyti būtų sunku), tai tuomet galime išvesti tikslų ginklavimosi varžybų modelį. Bent viena varžybų dalyvė turi siekti pakeisti santykines karines savo galimybes, kitaip vyks ne varžybos, bet karinio

status quo palaikymo procesas. Darydami prielaidą, kad varžybų iniciatorė (C) atsilieka ir nori pokyčių, galime teigti, kad ji gali turėti tris tikslus. Ji gali siekti arba dalinio susilyginimo su pirmaujančia šalimi (R) bandydama pagerinti savo padėtį, bet nekeisdama jų tarpusavio pusiausvyros; arba ji gali siekti pariteto norėdama išlyginti, o ne panaikinti pusiausvyrą; arba ji gali siekti pirmavimo, egzistuojančios pusiausvyros pakeitimo savo naudai. Ji gali siekti vieno iš šių tikslų; ji gali nuosekliai vienas po kito siekti visų trijų tikslų arba ji gali siekti kukliausio tikslo, o vėliau imtis ir kitų, jei galimybės leis tokį intencijų pakeitimą.

Šių iššūkių akivaizdoje R turi penkias galimybes. Ji gali siekti padidinti atotrūkį vildamasi tokiu būdu C pademonstruoti jos pastangų bergždumą. Ji gali tiesiog palaikyti savo viršų kompensuodama C suardytą pusiausvyrą ir darydama prielaidą, kad C neatlaikys įtampos. Ji gali leisti C iš dalies išlyginti galimybes, kad atstumas tarp jų sumažėtų, tačiau pusiausvyra nepakistų. Tuo atveju R adaptuosis prie realaus C svorio sistemoje padidėjimo. Ji gali leisti C pasiekti paritetą, t.y. daug didesnį pokytį. Arba ji gali leisti C laimėti varžybas ir susitaikyti su savo sumažėjusiu svoriu arba lokaliniame saugumo komplekse, arba sistemoje kaip visumoje[31]. Jei šiuos tikslus sugrupuosime į matricą, kai kurie pasirodys esą neišsprendžiami konfliktai dėl mažo tikslų kintamumo vienoje ar kitoje pusėje. Kai kurie jų nesikerta, ir tai rodo, kad ginklavimosi varžybos nėra tokių tikslų pasekmė. Kai kurios kombinacijos vargu ar gali iš viso pasitaikyti.

Šios išvados susumuotos 8.1 lentelėje. Kaip matome, konfliktai tampa didesni viršutiniajame dešiniajame kampe pavaizduotais atvejais ir lengviau išsprendžiami žemutiniame kairiajame kampe vaizduojamais atvejais. Ši lentelė suponuoja daug svarbių klausimų. Tarkime, kad abi šalys žino šiuos tikslus, tačiau paprastai taip niekad nebūna. Viena ar net abi pusės net pačios sau gali būti išsamiai nesuformulavusios savo tikslų, arba net jei tikslai aiškūs, juos viena šalis gali slėpti nuo kitos. Viena valsty-

bė gali sąmoningai siekti apgauti kitą ir stengtis nuslėpti savo tikslus. Net abiejų pusių siekis palaikyti visapusišką ir garbingą komunikaciją vargu ar visiškai padeda išvengti nesusipratimų ir įtarumo. Labiau įsigilinus paaiškėja, kad pagrindinė matricos prielaida yra ta, jog karinę jėgą galima išmatuoti gana tiksliai – kas nėra tiesa. Be to, matrica abstrahuojasi ir nuo ginklavimosi varžybų stiliaus, kuris priklauso nuo Jerviso minėtų ginkluotės charakteristikų.

8.1 lentelė. Galimi dviejų šalių ginklavimosi varžybų tikslai

		Iniciatorius (C)		
		Dalinis susilyginimas	Paritetas	Viršus
At–	Padidinti atotrūkį	N	N	N
sa–	Išlaikyti egzistuojantį atotrūkį	N	N	N
ko–	Leisti priartėti prie pariteto	P	N	N
vas	Leisti paritetą	(P)	P	N
(R)	Pripažinti žemesnę padėtį	(P)	(P)	(P)

N – Nepasiekiami tikslai.
P – Pasiekiami tikslai.
( ) – Mažai tikėtinos situacijos.

Nepaisant šių sunkumų, matrica tarnauja kaip iliustracija to, kad ginklavimosi varžybose tikslai yra gerokai įvairesni nei iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, griežtai naudojant sporto varžybų analogiją. Tai demonstruoja išsprendžiamų kombinacijų tinklas, kuris savo ruožtu silpnina ginklavimosi varžybų kaip griežtos nulinės sumos žaidimo sąvoką. Matrica taip pat grąžina mus prie platesnių saugumo varžybų ir galios varžybų aspektų. Radikaliausi tikslai abiejose pusėse nesunkiai tenkina galios varžybų prielaidas, kur akcentuojama intensyvi nulinės sumos konkurencija. Kada vyksta galios varžybos, labai mažai tikėtina, kad jos sukeliamas ginklavimosi varžybas galima greitai užbaigti vienai pusei apribojant savo tikslus. Išsprendžiamų kombinacijų grupė

lengviausiai tenkina saugumo varžybų prielaidas. Saugumo varžybose nė viena pusė nesiekia įbauginti kitos, tačiau kiekviena pusė kitą suvokia kaip grėsmę. Abipusis, tačiau nekorektiškas radikaliausių tikslų priskyrimas vienas kitam gali sąlygoti ginklavimosi varžybas, kurių neįmanoma atskirti nuo varžybų, vykstančių galios varžybų metu, išskyrus tai, kad jas galima būtų baigti, jeigu būtų akivaizdžiai pademonstruotas priskiriamų tikslų klaidingumas. Tiek galios, tiek saugumo varžybų atveju nepriklausomas ginklų tobulėjimo ciklas gali veikti tiek skatindamas varžybų dinamiką, tiek komplikuodamas santykinės jėgos skaičiavimą.

Pariteto idėja charakterizuojama išsprendžiamose kombinacijose 8.1 lentelėje ir dažnai siūloma kaip karinių painiavų, sąlygojančių galios-saugumo dilemą, sprendimo būdas. Tačiau paritetas, nelaimei, yra gerokai painesnė, ne tokia paprasta idėja, kaip tai gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Be didžiulių techninių sunkumų apskaičiuojant pariteto parametrus[32], pats pariteto principas kaip karinių ryšių stabilizavimo pagrindas turi defektų. Pirmas pariteto defektas yra faktas, jog net tuo atveju, kai karinių pajėgų paritetas pasiektas tvirtai ir akivaizdžiai, karinio veiksmo prigimtis neleis pasiekti vienodo saugumo. Visoms kitoms sąlygoms esant vienodoms, karinis veiksmas bus veiksmingas tai pusei, kuri atakuos pirma. Agresorius gali pasirinkti savo atakos laiką, vietą ir sąlygas, ir jeigu dominuoja puolamieji ginklai, kaip tai yra nuo Antrojo pasaulinio karo laikų, jis gali gerokai sumažinti savo oponento jėgą imdamasis Pearl Harboro tipo prieš oponento pajėgas nukreiptos atakos. Pirmo smūgio veiksnys sumažina vertę kiekvienos paprastos pariteto sąvokos, paremtos karinių priemonių pusiausvyra. Iš tiesų atrodo visai įmanoma, kad eksplicitinis ir akivaizdus paritetas, besiremiantis puolamosiomis priemonėmis, gali padidinti nesaugumą. Ten, kur galios skaičiavimai dviprasmiški, neaiškumas stabdo pirmo smūgio taktikos panaudojimo galimybę, tačiau jei balansas žinomas, apskaičiuoti galima su gerokai didesne tikimybe.

Antras defektas yra gerokai subtilesnis ir remiasi santykiniu pariteto režimo statuso nestabilumu. Galima tvirtinti, kad santykiai tarp dviejų valstybių bus stabiliausi, kai galios skirtumai tarp jų yra dideli. Didesnė galybė nejaus jokios gyvybinės grėsmės, o mažesnioji, būtinybės vedama, išmoks prisitaikyti. Kai galios skirtumai dideli, abi pusės jaučiasi saugiai žinodamos, kad jų santykinis statusas greitai nepasikeis. Nors mažesniajai galiai tai gali būti ir nepriimtina ir nors situacija kupina paskatų ginklavimosi varžyboms, artimoje perspektyvoje dideli galios skirtumai yra gana stabilūs (darant prielaidą, kad dominuojanti galybė yra *status quo* galybė). Atvirkščiai, pariteto situacijoje nei viena pusė nesijaus saugi žinodama, kad turi pakankamą galios atotrūkį, ir bus skatinama keisti balansą. Kai galios yra vienodos, nedidelis vienos pusės galios padidėjimas gali pakeisti jų santykinį statusą nuo lygybės į dominavimą, kaip negali atsitikti, kai santykinį statusą saugo dideli galios pranašumai[33]. Ginklavimosi varžybos tampa jautresnės, kai jos uždaros, nes tuomet atsiveria laimėjimo arba pralaimėjimo perspektyva. Statuso nestabilumas ginklavimosi varžybose nėra naujas reiškinys. Buckinghamo kunigaikštis savo laiške serui Thomasui Osbornui 1672 metais teigė: „Mes neturime pakęsti jokios kitos tautos, kuri mums *prilygtų jūrose*, nes kai tik jie *prilygtų* mums, baigtųsi ramybė. Arba jie, arba mes turime būti viršesni"[34]. Panaši problema iškilo 1906 metais, kada *HMS Dreadnought* pradžia inicijavo atkaklų Anglijos ir Vokietijos laivynų varžybų etapą, suteikdama vokiečiams galimybę gana lygiomis sąlygomis konkuruoti naujoje ginkluotės klasėje.

Statuso nestabilumą veikia tiek kariniai, tiek politiniai veiksniai. Politinėje plotmėje galima tikėtis, kad statuso nestabilumas bus subtiliausias įtemptomis bipoliarinės sistemos nulinės sumos žaidimo sąlygomis, ir mažiau subtilus mobilesnėje, įvairesnėje ir ne tokioje poliarizuotoje multipoliarinės sistemos aplinkoje. Karinėje plotmėje galima tikėtis, kad branduolinis pakankamumas gali pašalinti statuso nestabilumą. Esant įprastinei gin-

kluotųjų pajėgų konfrontacijai, didesnės ar mažesnės pajėgos daug reiškia konfrontacijos baigčiai, o galios skaičiavimai yra svarbūs. Tačiau branduolinio pakankamumo sąlygomis abi pusės turi griaunamosios galios perteklių; logiška, kad jos neskiria pernelyg didelio dėmesio ginklų skaičiaus skirtumui. Kaip teigia F.H.Hinsley'us, „šios valstybės taip toli nutolo nuo absoliučios galios slenksčio, kad santykinės galios pokyčiai daugiau nebegali pakirsti jų galios palaikyti pusiausvyrą, kuri remiasi kiekvienos galia sunaikinti viską'[35].

Tačiau Jungtinių Valstijų atvejis rodo statuso nestabilumo sukurtą spaudimą. Jungtinės Valstijos labai sunkiai susitaikė su savo viršenybės Sovietų Sąjungos atžvilgiu praradimu, nepaisant branduolinio pakankamumo sąlygų, ir galbūt dėl bipoliarinės sistemos ilgalaikiškumo. Iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos pariteto kaina buvo nuolatinė Amerikos *Angst* [vok. – *baimė* (spec. red.)], kad Sovietų Sąjunga veržiasi į priekį, kitaip tariant, kad pariteto statusas keičiasi sovietų naudai. Dar vis galima išgirsti oficialių pareiškimų, kad branduolinė viršenybė turi tam tikrą politinę reikšmę, tolygią reikšmei, kurią tradicinės galybės teikia didesniam drednoutų ar armijos divizijų skaičiui. Nors branduolinė viršenybė peržengusi pakankamumo ribą gali turėti tam tikrų politinių pasekmių, konkrečiai įtakoti branduolinių galybių viena kitos suvokimą ir savo imidžą tarp trečiųjų šalių, naujos gynybos dilemos sąlygos reiškia, kad sena politinė ir karinė viršenybės reikšmė niekada negrįš. Galbūt tik karinės pajėgos, kurios struktūriškai negali būti panaudotos puolimui, kaip kad teigia neprovokuojančios gynybos šalininkai, turi pariteto statuso nestabilumo problemai spręsti potencialą.

Išvados: ar galima išspręsti galios-saugumo dilemą?

Beveik visoje moderniosios istorijos tėkmėje galios-saugumo dilema buvo ypač patvarus tarptautinių santykių fenomenas. Ją palaikė įtampa tarp *status quo* ir revizionistinių interesų, ne-

priklausomas technologinis ginkluotės dinamikos judėjimas ir šių abiejų veiksnių sukeliamos dviprasmybės, apsunkinančios nepiktybinės ir agresyvios elgsenos skyrimą. Kadangi negalima tvirtai atskirti galios varžybų ir saugumo varžybų, nacionalinio saugumo politika negali remtis santykinai aiškiais ir akivaizdžiais principais, kuriuos būtų galima išvesti remiantis izoliuotomis abstrakcijomis. Abiejų varžybų dinamiką reikia laikyti nepastovia ir atitinkamai sąlygojančia nuolatines problemas ir politiką, su kuria mes visi pernelyg gerai pažįstami.

Kalbant apskritai, nėra pagrindo manyti, kad galios-saugumo dilemą palaikančios sąlygos išnyks. Anarchinė politinė struktūra yra tvirta, ir nėra pagrindo tikėtis, jog galybių kilimo ir smukimo procesas, kuris palaiko įtampą tarp *status quo* ir revizionizmo, nebeveiks. Ir išties dešimtojo dešimtmečio pradžioje šis procesas vyksta įspūdingu ritmu smunkant senosioms supergalybėms ir kylant naujoms didžiosioms galybėms. Panašiai neverta tikėtis, kad technologinis imperatyvas, kuriuo remiasi ginkluotės vystymosi dinamika, susilpnės. Naujos technologijos ir toliau atvers naujas karines galimybes, nepaisant to, ar jas ketinama panaudoti karyboje, ar ne. Kadangi valstybės numatomoje ateityje liks atsakingos už savo gynybą, jos negalės išvengti šių galimybių sąlygojamo spaudimo. Taigi nėra nė kalbos apie tai, ar veiks galios-saugumo dilema: ji tikrai veiks. Problema yra šios dilemos svarba saugumui, ypač atsižvelgiant į tai, kad jį veikia ir kiti anarchijos sąlygų veiksniai. Taigi egzistuoja tam tikras pagrindas optimizmui.

Kaip jau buvo sakyta septinto skyriaus išvadose, gynybos dilema gali būti reikšminga atsvara galios-saugumo dilemai. Abi dilemas sieja ginkluotės dinamika. Iš to seka, kad abi dilemos negali stiprėti neaštrindamos prieštaravimo, kuris jau ir taip yra tarp jų akivaizdus. Šis prieštaravimas kyla iš ginkluotės vystymosi dinamikos nepriklausomumo. Gynybinei dilemai plečiantis ir intensyvėjant, ji naikina tradicines sąlygas, kurios leido ir

net skatino galios varžybų atsiradimą. Kai ginkluotos kovos kaštai ir pavojai išauga tiek, kad tampa aišku, jog tiek nugalėtojas, tiek nugalėtasis patirs didžiulių nuostolių, ginkluota kova nustoja būti naudingu konkuruojančių politinių tikslų siekimo būdu. Vis dar reikia palaikyti ir atnaujinti karines pajėgas, kad tik būtų išsaugota paralyžiaus būsena, tačiau stipresniojo ir silpnesniojo sąvokos jau nebeturi tokių aiškių politinių implikacijų, kokias jos turėjo dar visai neseniai Antrojo pasaulinio karo metu. Kai tik peržengiamas šis slenkstis, karinės pajėgos nustoja būti konkurencingu kintamuoju tradicine ginklavimosi varžybų prasme ir tampa panašesnės į konstantą, besiremiančią pakankamumo sąvoka. Tačiau pakankamumas turi būti palaikomas techninės pažangos akivaizdoje. Ta pati pakankamumo logika turėtų sustabdyti saugumo varžybas, tačiau ji nepašalins neaiškumo ir baimės, susijusios su savo pajėgų adekvataus lygio palaikymu.

Dabartinėje tarptautinėje sistemoje šis prieštaravimas padarė geroką įtaką kariniams santykiams tarp didžiųjų galybių net Šaltojo karo metu. Šaltojo karo pabaiga gali iš dalies būti priskirta šiam prieštaravimui. Tačiau vis dar lieka nemažai sričių, kuriose gynybos dilema yra pakankamai silpna, kad sutrikdytų lokalinius konfliktus ir išorines galybių intervencijas, vykstančias daugiau ar mažiau pagal senas taisykles. Čia galios-saugumo dilemos poveikis nesumažėja, ir karas lieka patikimu politikos įrankiu.

Gynybos dilema iš tiesų dabartinės sistemos neišvadavo nuo saugumo problemos, ir aš neketinu čia teigti, jog ji tai gali padaryti. Ji siūloma ne kaip geriausias sprendimas, bet kaip matomas ir galingas įvykių tėkmės bruožas, kuris turi daug svarbių implikacijų tarptautinei saugumo aplinkai. Privesta iki savo loginės baigties, gynybos dilema gali sukurti ne Armagedoną*,

* Armagedonas – krikščionybės eschatologinis vaizdinys – vieta, kur, pasak Apreiškimo Jonui, žmonijos istorijos pabaigoje įvyksiąs lemiamas visų žemės valdovų mūšis. Krikščionybės teologai aiškina, kad ten būsiąs įveiktas Antikristas. *Spec. red. pastaba.*

kaip kad būtų galima nuogąstauti dėl neribojamo galios-saugumo dilemos veikimo, skatinamo atviros ginkluotės vystymosi dinamikos, bet efektyviai paralyžiuotą tarptautinę sistemą, kurioje didelės karinės pajėgos užtikrina tik savo pačių nepanaudojimą.

Tačiau šis kelias vargu ar yra saugus. Pasiekus ribą, kai gynybos dilema sukuria paralyžiaus situaciją, laukia labai dideli pavojai, ką rodo Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų eiga ir dabartinių gerai ginkluotų, tačiau neparalyžiuotų teritorijų, tokių kaip Artimieji Rytai ir Pietų Azija, pavyzdžiai. Atrodytų, pavyzdžiui, kad reikia ramiai žiūrėti į kai kuriuos (ne visus) branduolinių ginklų plitimo atvejus šio scenarijaus šviesoje, o tai yra pozicija, kurią vargu ar galima pavadinti populiaria ar sutampančia su vyraujančiu požiūriu į siekiamus tikslus[36]. Net visai išplėtotos gynybos dilemos sąlygomis vis dar egzistuoja atsitiktinumų ar klaidingų apskaičiavimų pavojus, kurį daugelis laiko nepriimtinu, jau nepaisant didžiulių nuolat militarizuotos sistemos kaštų ir moralinių pasekmių.

Laimei, gynybos dilema yra ne vienintelė atsvara galios-saugumo dilemos jėgai. Pažvelgus kariniu aspektu, pagrindinė tendencija yra labai padidėjusios stebėjimo galimybės, kurios šiuo metu sąlygoja karinius pagrindinių galybių santykius. Šioje srityje milžiniški kosminių stebėjimo technologijų pasiekimai nuo pat šeštojo dešimtmečio pradžios sąlygojo didžiulius ir dar per mažai pripažintus pokyčius karinių saugumo santykių dinamikos srityje. Naudodamos nacionalines technines priemones, valstybės dabar gali stebėti viena kitos karinę padėtį ir elgseną su didesniu tikslumu ir pastoviau nei kada nors anksčiau. Šios galimybės staigias atakas, ypač tas, kurioms reikia masinės karinių pajėgų ir laivyno mobilizacijos ir judėjimo, paverčia daug sunkiau realizuojamu dalyku, nei tai buvo anksčiau. Jos taip pat skatina neprovokuojančios gynybos strategijas, apie kurias kalbėjome anksčiau. Ten, kur egzistuoja politinė valia, šias na-

cionalines technines priemones galima sustiprinti susitariant dėl pasitikėjimą skatinančių priemonių (*CBM – Confidence Building Measures*). Tokios *CBM*, kaip kad buvo išplėtotos Europoje, didina atvirumą sukuriant sutartinių pranešimų ir inspekcijos priemonių sistemą, kuri kiekvienai pusei teikia galimybes pasitikrinti dėl kitų valstybių karinio pasiruošimo. Šios technologijos ir sistemos, palaikančios didesnį atvirumą, nepanaikina galios-saugumo dilemos. Tačiau mažindamos neaiškumo laipsnį bei didindamos įspėjimo laiką jos iš tiesų sumažina valstybių viena kitai keliamų karinių grėsmių intensyvumą ir baimę. Tokiu būdu jos užtušuoja galios-saugumo dilemą tarptautiniuose santykiuose.

Politiniu požiūriu Šaltojo karo pabaiga, atrodo, išties gerokai sumažins galios-saugumo dilemos įtaką. Šaltojo karo pabaiga mažų mažiausiai reiškia, kad pagrindinis revoliucinio revizionizmo sistemoje šaltinis transformavosi arba į ortodoksinį, arba į radikalų revizionizmą arba galbūt net prisijungė prie *status quo* šalininkų. Visos šios galimybės, ypač pastaroji, labai sumažina galios varžybų tarptautinėje sistemoje intensyvumą, kartu susilpnindamos galios ir saugumo skyrimo dilemą ir atskleisdamos vidujai paslankesnę paprastos saugumo dilemos dinamiką. Tarptautinės visuomenės, besiremiančios sutarimu dėl politinės ir ekonominės struktūros, stiprinimo kontekste ši tendencija žymi gilų saugumo sąlygų tarptautinėje sistemoje pagerėjimą.

Šaltojo karo pabaiga taip pat kuria kitą privalumą saugumui atvirumo prasme. Atvirumas turi plačią politinę-ekonominę dimensiją, kuri siejasi ir santykiauja su karine dimensija. Sovietų Sąjunga, pavyzdžiui, tradiciškai siekė pranašumo savo visu rimtumu plėtojamos slaptumo politikos srityje. Valstybės uždarumas sovietinę vadovybę įgalino slėpti viską: nuo jos branduolinių pajėgų iki karinio biudžeto dydžio. Šis uždarumas gerokai aštrino galios-saugumo dilemą Vakaruose, o vėliau atitinkamai ir Sovietų Sąjungoje, versdamas *NATO* reaguoti į blogiausio

galimo atvejo vertinimus, turint galvoje sovietų karines galimybes. Gorbačiovo *glastnostj* politika savaime gerokai susilpnino šios problemos aštrumą. Jei *perestroika*, kaip gali atrodyti, reiškia, kad Sovietų Sąjunga seks Rytų Europa orientuodamasi į rinka paremtą ekonomiką, atvirumas gali dar labiau padidėti, kaip kad buvo minėta šeštame skyriuje.

Taip pat, kaip buvo aptarta šeštame skyriuje, yra pagrindo galvoti, kad karinės pajėgos rinka paremtų politinių ekonomijų santykiuose vaidina vis mažėjantį vaidmenį tiems santykiams tampant intensyvesniems ir tarpusavyje priklausomiems. Bendrų rinkų ir saugumo bendruomenių Europoje ir Šiaurės Amerikoje sukūrimas, pasaulinės saugumo bendruomenės iškilimas tarp trijų pagrindinių kapitalistinės galios centrų taip pat palaiko šią hipotezę. Šių saugumo bendruomenių egzistavimas nurodo tolesnius kelius, kaip valstybės gali padidinti savo saugumą nestimuliuodamos destruktyvios karinės galios-saugumo dilemos dinamikos. Beveik visos sėkmingos saugumo bendruomenės sistemoje susideda iš stiprių valstybių; tuo tarpu didžioji konfliktuojančių pusių dalis yra silpnos valstybės. Stiprių valstybių sukūrimas pagal apibrėžimą didina vidaus saugumą ir yra būtina, jei ne pakankama, tarptautinio saugumo pasiekimo sąlyga. Ne taip, kaip stiprių galybių kūrimo atveju, stiprių valstybių kūrimas tiesiogiai nestimuliuoja galios-saugumo dilemos. Taip jis siūlo išsigelbėjimo būdą nuo vienas kitą naikinančių prieštaravimų, kurie paprastai lydi valstybių pastangas padidinti savo saugumą.

Šios bei kitos anksčiau aptartos tendencijos ir galimybės nurodo į evoliuciją brandesnės anarchijos link. Kuo anarchija brandesnė, tuo mažiau svarbi galios-saugumo dilema valstybėms jų viduje. Kol anarchija išliks politine struktūra, tol galios-saugumo dilemos potencialas išliks, taip pat ir tam tikras jos realumas. Tačiau anarchijai brėstant, jos pozityvūs saugumo bruožai pradeda nusverti negatyvius, kurie tarptautiniuose santykiuose

priversti vaidinti tik antraeilį vaidmenį. Kai kurie būtini vystymosi brandžios anarchijos link bruožai ryškūs jau dabar. O kiti, ypač stiprių valstybių kūrimas, vis dar lieka tokia saugumo pagerinimo galimybe, kuri toli gražu dar neišnaudota, iš dalies todėl, kad vis dar tinkamai nesuprasta.

[1] Saugumo varžybų sąvoka atsiranda realistų mąstyme – žr. John H.Herz, *International Politics in the Atomic Age* (New York: Columbia University Press, 1959), pp. 231–43, – tačiau tam tikra prasme ji yra artimesnė idealistų mąstymui, akcentuojančiam ginklus kaip įtampos šaltinį. Paprastai ji aptariama „saugumo dilemos" kontekste, taip daro, pavyzdžiui, Herzas ir Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976), ch. 3; ir „Cooperation under the security dilemma", *World Politics*, 30:2 (1978). Šie tyrinėtojai saugumo dilemos sąvoką vartoja to paties fenomeno aprašymui, kurį aš vadinu galios-saugumo dilema. Aš linkęs vartoti ilgesnį nusakymą, kadangi jis pabrėžia dilemą sudarančias oponuojančias tezes. Paprastesnė sąvoka neatlieka šio vaidmens ir dėl to pratęsia skirtumo tarp saugumo ir galios ištrynimo tradiciją. Teiginys, kad tarptautinius santykius galima geriau suprasti atskiriant saugumo ir galios sąvokas, yra pagrindinė šios knygos tema.

[2] Aš dėkingas Mortenui Kelstrupui už jo pastabas apie tai, kaip gynybos ir galios-saugumo dilemų nagrinėjimas dera su politinio diskurso gynybos tema nagrinėjimu.

[3] Visa argumentacija išdėstyta Barry Buzan, „Peace, power and security: contending concepts in the study of international relations", *Journal of Peace Research*, 21:2 (1984).

[4] Šiedu požiūriai plačiai išdėstyti Robert Jervis, *op. cit.* (išnaša 1, 1976), ch. 3.

[5] E.H.Carr, *The Twenty Years Crisis* (London: Macmillan, 1946, 2nd edn); Hans Morgenthau, *Politics Among Nations* (New York: Knopf, 1973, 5th edn). Taip pat Paul Seabury, „The idea of the status quo", in Seabury (ed.), *Balance and Power* (San Francisco: Chandler, 1965), ch. 22; ir Richard W. Cottam, *Foreign Policy Motivation* (n.p.:University of Pittsburgh Press, 1977), ch. 2.

[6] Bendroji *status quo* ir revizionistinių galybių priešpriešos sisteminė dinamika analizuojama Robert Gilpin, *War and Change in World Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), ir Richard K. Ashley, *The Political Economy of War and Peace* (London: Pinter, 1980).

[7] Klaus Knorr, *Power and Wealth* (London: Macmillan, 1973), p.106.

[8] Ken Booth, *Strategy and Ethnocentrism* (London: Croom Helm, 1979).

[9] Carr, *op. cit.* (išnaša 5), p. 84; Knorr, *op. cit.* (išnaša 7), pp. 12, 195; ir David Calleo, „The historiography of the interwar period: reconsiderations", in Benjamin Rowland (ed.), *Balance of Power or Hegemony: The interwar monetary system* (New York: New York University Press, 1976), pp. 228–9.

[10] Carr, *ibid*, pp. 93–222.

[11] *ibid.*, pp. 79, 167.

[12] Dauguma šios dalies teiginių paremti Barry Buzan, „Change and insecurity: a critique of strategic studies", in Barry Buzan and R.J. Barry Jones (ed.), *Change and the Study of International Politics* (London: Pinter, 1981), pp. 160–6.

[13] Fred Hirsch and Michael Doyle, „Politization in the world economy: necessary conditions for an international economic order", in F.Hirsch, M.Doyle and E.L.Morse, *Alternatives to Monetary Disorder* (New York: McGraw-Hill, 1977), p. 27.

[14] Carr, *op. cit.* (išnaša 5), p. 105.

[15] *ibid.*, p. 222.

[16] Richard J.Barnet, „The illusion of security", in C.R.Beitz and T.Herman (eds.), *Peace and War* (San Francisco: W.H.Freeman, 1973), p. 285.

[17] Susan Strange, *States and Markets: An introduction to international political economy* (London: Pinter, 1988) chs. 2–6.

[18] Šis požiūris į *status quo* paremtas santykių sistemoje struktūra. Jis implicitiškai atmeta požiūrį, naudojamą Seabury'o, *op. cit.* (išnaša 5), kuris *status quo* sieja su egzistavimu pusiau konstitucinių tarptautinių tvarkų, panašių į nustatytąsias Vienos kongreso ir Versalio sutartimi. Nors Seabury'o požiūris turi akivaizdžių privalumų, jis verčia jį daryti visai nenaudingą išvadą, kad *status quo* sąvoka yra „faktiškai bereikšmė" (p. 212) šiuolaikinėje tarptautinėje sistemoje.

[19] Arnold Wolfers, *Discord and Collaboration* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962), p. 18.

[20] Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979), pp. 168–71.

[21] Robert O.Keohane and Joseph S. Nye, *Power and Interdependence* (Boston: Little Brown, 1977), esp. chs. 2–3.

[22] Šia tema žr. Gilpin, op. cit. (išnaša 6); ir Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (London: Fontana, 1988).

[23] Kritinis NTET vertinimas šiuo aspektu pateiktas W.M.Corden, „The NIEO proposals: a cool look", *Thames Essays* no. 21, (London: Trade Policy Research Centre, 1979); Nathaniel Leff, „The new international economic order – bad economics, worse politics", *Foreign Policy*, 24 (1976): M.E. Kreinin and J.M. Finger, „A critical survey of the new international economic order", *Journal of World Trade Law*, 10:6 (1976).

[24] Tokios argumentacijos pavyzdžiu galėtų būti Mary Kaldor, *The Disintegrating West* (Harmondsworth: Penguin, 1979).

[25] Morgenthau, *op. cit.* (išnaša 5), pp. 67–8.

[26] Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations* (London: Macmillan, 1987).

[27] Robert Jervis, „Cooperation under the security dilemma", *World Politics*, 30:2 (1978). Taip pat žr. Richard Rosecrance, *International Relations: Peace or war?* (New York: McGraw-Hill, 1973), pp. 65, 300.

[28] Jervis, *ibid.*, pp. 211–14.

[29] Žr. Buzan, *op. cit.* (išnaša 26), ch. 17. Išsami literatūros apie neagresyvią gynybą apžvalga pateikta *NOD: International Research Newsletter*, kurį redaguoja Bjørnas Mølleris ir kurį galima gauti Kopenhagos Taikos ir konfliktų tyrinėjimų centre.

[30] 1981 metais Izraelis išleido maždaug trečdalį savo BNP gynybai, nors 1987-aisiais išlaidos sumažėjo iki vis dar didelės 15 procentų dalies. *The Military Balance 1981–82* ir *1989–90* (London: IISS, 1981, 1989), pp. 52 ir 209.

[31] Šie tikslai išplėtoti iš paprastesnio tinklo, pateikto P. Kodzic, „Armaments and development", in D. Carlton and C. Shaerf (eds.), *The Dynamics of the Arms Race* (London: Croom Helm, 1975), pp. 204–5.

[32] Buzan, *op. cit.* (išnaša 26), pp. 264–7.

[33] Kiti statuso nestabilumo aspektai pateikti Richard Rosecrance, „Deterrence and vulnerability in the pre-nuclear era", in „The future of strategic deterrence", *Adelphi Papers*, no. 160 (London: IISS, 1980).

[34] Cit. pgl. Philip W. Buck, *The Politics of Mercantilism* (New York: Octagon, 1974 (1942), pp. 116–17.

[35] F.H. Hinsley, „The rise and fall of the modern international system", *Review of International Studies*, 8:1 (1982), p. 8.

[36] Vienas iš drąsių šio požiūrio advokatų yra Kenneth N. Waltz, „The spread of nuclear weapons: more may be better", *Adelphi Papers*, no. 171, (London: IISS, 1981).

9 skyrius

NACIONALINIS IR TARPTAUTINIS SAUGUMAS: POLITIKOS PROBLEMA

Ankstesniuose skyriuose gana detaliai nagrinėjome įvairius saugumo problemos aspektus ir lygmenis. Akcentavome loginę ir objektyviąją šios problemos dimensijas individualiu, valstybiniu ir visos sistemos lygmeniu. Nepaisant šių lakoniškų ir gana abstrakčių tyrinėjimų, pagaliau vis tiek tenka daryti išvadą, kad nacionalinę saugumo politiką vis dar formuoja valstybės. Kadangi saugumo politikos formavimas daugiausia yra valstybės rankose, egzistuoja svarbus praktinis pagrindas nacionalinio saugumo problemai pajungti kitus saugumo aspektus individualiu ir sisteminiu lygmeniu. Šį faktą gerai parodo Wæverio „smėlio laikrodžio" modelis:

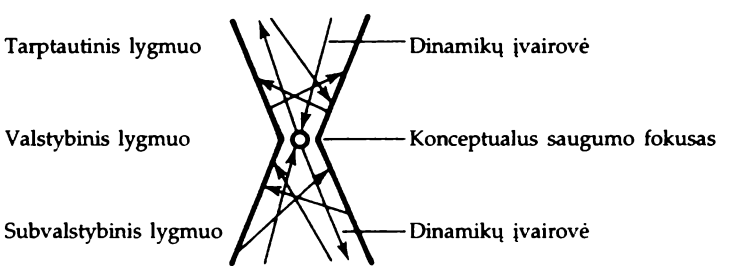

9.1 paveikslas. Wæverio „smėlio laikrodžio" pavidalo saugumo modelis

Jis tai aiškina taip:

Vienintelis prasmingas būdas kalbėti apie „saugumą" yra susieti jį su klasikine (nacionalinio saugumo) sąvokos prasme ir plačiau suprasti atitinkamą *dinamiką*: valstybė sąveikauja ne tik su kita valstybe, bet ir su tarp-

tautine politika bei subvalstybine dinamika. Saugumo sąvoka formuojama „valstybės" lygmeniu. Kitais lygmenimis vystymosi tendencijos negali būti sumuojamos panašiu būdu. Visi trys lygmenys įvairiai susipina, tačiau „saugumo" klausimą reikia nagrinėti per „nacionalinio saugumo" prizmę.[1]

Kitaip tariant, vyriausybė yra tarp valstybės vidinės dinamikos ir išorinės sistemos dinamikos. Vyriausybės darbas, užduotis ir beveik pagrindinė jos funkcija yra surasti šių dviejų jėgos frontų sutaikymo būdus. Tas faktas, kad šios užduoties nesprendžia jokia kita struktūra, pateisina nacionalinio saugumo viršenybę kitų problemų atžvilgiu.

Kad ir kaip galima apgailestauti dėl šio politikos formavimo pagrindo ribotumo lyginant jį su problemos apimtimi, valstybės-veikėjai vis dėlto turi spręsti visas saugumo problemas realiu laiku ir jų labai skirtingo patyrimo bei galimybių šviesoje. Be kitų dalykų, tai reiškia, kad politikos formavimo procesas savaime yra gyvybinė saugumo problematikos dalis. Geriausiame iš galimų pasaulių visi tarptautinių santykių veikėjai būtų tobulai informuoti, suprastų kitų pozicijas ir motyvus, taip pat sistemos kaip visumos veikimą ir sugebėtų priimti racionalius sprendimus, paremtus šia informacija ir supratimu, bei būtų laisvi priimti ir įgyvendinti šiuos sprendimus. Tokia situacija gerokai palengvintų tiek politikos formuotojų užsienyje, tiek akademinių analitikų darbą. Tačiau mes negyvename šiame tobulame pasaulyje. Realiame pasaulyje politikos formuotojai naudojasi tik daline informacija, iki galo nesupranta kitų veikėjų arba sistemos (arba savęs pačių), ribotas jų racionalumas ir veiksmų laisvė. Atitinkamai daugelis veiksnių, įtakojančių politikos formavimo procesą, tiesiogiai turi labai mažai ką bendra su saugumo problema, tačiau jie daro nemažą įtaką nacionalinio saugumo vardu formuojamai politikai. Kadangi bendroji politinė strategija saugumo problemoms daro didžiulę įtaką, kaip tai parodo atgalinio ryšio efektai ginklavimosi varžybose ir prekybos karuose, politikos formavimo procesas savaime tampa svarbiu bendros saugumo problemos aspektu.

Bendras vidaus kintamųjų politikos formavimo procese klausimas buvo išsamiai analizuojamas gausioje literatūroje užsienio politikos klausimais[2] ir čia nėra reikalo kartoti atliktą darbą. Vietoj to šiame skyriuje apžvelgsime pagrindinius susipinančius kintamuosius, konkrečiai veikiančius nacionalinio saugumo politiką, ir padarysime tam tikras išvadas, kaip šie kintamieji veikia saugumo problemą kaip visumą. Trys vidaus arenoje kylančių problemų rūšys veikia saugumo politikos racionalumą ir kokybę: loginės dilemos, suvokimo iškraipymai ir susipinantys interesai politinėje erdvėje. Kiekviena šalis palaiko saugumo santykius, nori ji to ar ne. Daugelis norėtų turėti nuoseklią ir patikimą saugumo politiką. Tačiau turėti tokią politiką daug sunkiau nei susidurti su problemomis, kurios sukuria jos poreikį.

Loginės problemos

Formuojant nacionalinę saugumo politiką reikia pasirinkti tiek politikos tikslus, tiek techniką, resursus, instrumentus ir veiksmus, kurie bus naudojami juos įgyvendinant (priemonės). Net darant prielaidą, kad proceso nepaveiks nei politinės, nei suvokimo problemos, šis pasirinkimas nėra paprastas. Kaip buvo parodyta ankstesniuose skyriuose, kyla sudėtingų loginių sunkumų, kurie atspindėdami fundamentalų pačios nacionalinio saugumo problemos pobūdį visad veikia politikos pasirinkimo procesą. Šie sunkumai kyla dėl iš esmės diskutuotinos saugumo kaip sąvokos prigimties, nuo kurios ir pradėjome šį tyrinėjimą.

Akivaizdžiausia loginė problema yra ta, kad nacionalinį saugumą suvokiant kaip tikslą iš karto susiduriame su jo nepasiekiamumo problema. Visiško saugumo anarchinėje sistemoje neįmanoma užtikrinti, ir dėl to šio tikslo siekimas tolygus savęs pasmerkimui siekti nepasiekiamo tikslo. Prezidento Reagano strateginė gynybos iniciatyva ir jos viltis panaikinti šią abipuse grėsme pagrįstą atgrasos struktūrą atskleidžia šį trūkumą. Jei nacionalinis saugumas yra tik santykinis tikslas, tuomet kyla

komplikuoti ir objektyviai neatsakomi klausimai, kiek saugumo pakanka ir kaip prisitaikyti prie nuolat besikeičiančių daugelio kriterijų, kuriais reikia apibrėžti santykinį saugumą. Santykinis saugumas yra visada nepatenkinama sąlyga. Jį visuomet galima kritikuoti kaip netobulą būvį, nes logiškai taip ir turi būti. Jis niekad negali vaidinti stabilios vietos vaidmens, nes veiksniai, kurie apibrėžia patenkinamą santykinį lygmenį bet kuriuo momentu, patys yra efemeriški. Sistemos struktūra ir jos sąveikos dinamika papildo šią dilemą garantuodama, kad bet kokia veikėjo pastanga užtikrinti saugumą ar net pajudėti visiško saugumo link skatins reakcijas, savo ruožtu didinančias grėsmės lygį proporcingai priemonėms, kurių buvo imtasi. Ginklavimosi varžybos, ekonominio saugumo chimeros vaikymasis ir gynybos dilema šiame kontekste suteikia naują prasmę Shakespearo pastebėjimui, kad saugumas yra pagrindinis mirtingojo priešas[3].

Loginės problemos, su kuriomis susiduria saugumo politikos formavimas, gali būti suskirstytos į dvi grupes: pirmoji – strateginis pasirinkimas, ir antroji – saugumo problemos savybės, veikiančios prieš logikos pritaikymą.

Strateginio pasirinkimo problema prasideda tautologija, teigiančia, kad nacionalinės saugumo politikos tikslas yra apsaugoti valstybę ar bent ją apsaugoti *pakankamai*, jei jau atmetame absoliutaus saugumo galimybę. Klausimas, kaip tai pasiekti, yra strateginės diskusijos apie tikslų ir priemonių tarpusavio ryšius pradžia. Visas tyrinėjimas remiasi prielaida, kad egzistuoja grėsmė ir kad nesaugumas yra problema, kadangi egzistuoja pažeidumas tų grėsmių atžvilgiu. Kaip buvo minėta trečiame skyriuje, reikia rinktis tarp veiksmo, mažinančio pažeidumą, ir veiksmo, kuriuo bandoma pašalinti arba sumažinti grėsmę veikiant jos šaltinį. Pirmąją šių galimybių aš vadinu *nacionalinio saugumo strategija*, nes ji pirmiausia susijusi su valstybe, kuriai kyla grėsmė. Antrąją galimybę aš vadinu *tarptautinio saugumo strategija*, nes ji priklauso nuo santykių tarp valstybių keitimo arba tiesio-

giai, arba keičiant sistemines sąlygas, kurios lemia didesnę (mažesnę) valstybių įtaką viena kitos saugumo jausmui[4].

Kai nacionalinio saugumo strategija jau suformuluota, tuomet saugumo politika dėmesį koncentruos į valstybės pažeidumo sumažinimą. Pažeidumą galima sumažinti didinant galimybes remtis tik pačia savimi arba kuriant atsvaros jėgas specifinėms grėsmėms neutralizuoti. Jei grėsmės yra karinės, reaguoti į jas galima stiprinant savo karines pajėgas, siekiant sąjungų arba sustiprinant šalies pasirengimą atakai. Ekonomines grėsmes galima pasitikti didinant ekonominę nepriklausomybę, įvairinant tiekimo šaltinius arba skatinant gyventojus neprieštarauti žemesniam gerovės lygiui. Tai, kas pasakyta, tinka visam trečiame skyriuje apžvelgtų grėsmių spektrui, kadangi kiekviena iš jų ar net visos gali būti pasitinkamos jas atsveriančiais veiksmais sumažinant objektų, kuriems kyla grėsmė, pažeidumą. Pavyzdžiui, vienas pagrindinių britų atsakomųjų veiksmų reaguojant į vokiečių laivyno kūrimo programas šio šimtmečio pradžioje buvo karališkojo laivyno kaip atsvaros galios stiprinimas. Britai gana aiškiai parodė savo ketinimus pasiekti ir viršyti vokiečių statomų drednoutų skaičių, kad nepaisant vokiečių pastangų jiems nebūtų leista viršyti nustatyto ir palankaus Britanijai jėgų santykio (8:5). Šitaip Britanija galėjo tiesiogiai neutralizuoti Vokietijos keliamą grėsmę pačioje Britanijoje imdamasi priemonių, turėjusių subalansuoti ar atsverti ypatingą grėsmę, kurią pradėjo kelti Vokietija.

Nacionalinio saugumo strategija turi savų nuopelnų, tačiau beveik pagal apibrėžimą ji turi mažesnę reikšmę mažesnėms galybėms. Paprastai tik didžiosios galybės turi pakankamai resursų vykdyti tokią strategiją, nors kai kurios mažesnės galybės (Švedija, Jugoslavija, Šveicarija), būdamos palankioje geostrateginėje padėtyje, sugebėjo tą padaryti. Akcentas didžiosioms galybėms yra bendra mąstymo apie nacionalinį saugumą tendencija. Pats terminas „nacionalinis saugumas" implikuoja pasiklio-

vimo savo jėgomis metodą, o tai yra faktas, kuris galbūt ir nestebina turint omeny jo kilmę labiausiai savipakankamoje iš didžiųjų galybių, Jungtinėse Valstijose. Principiniai nacionalinio saugumo strategijos privalumai yra tie, kad į grėsmes galima reaguoti konkrečiai tada, kai jos kyla, ir kad saugumą užtikrinančias priemones iš esmės kontroliuoja pati valstybė. Teoriškai tik tada, kai tą leidžia resursai, galima imtis priemonių prieš visas identifikuotas grėsmes, blokuojant arba atsveriant visus nesaugumo šaltinius.

Šiam metodui būdingas malonus tikrumo jausmas, ir ne tik todėl, kad valstybė išlaiko tvirtą savo pačios saugumo šaltinių kontrolę, bet ir todėl, kad jis labiau susijęs su patikima galimybių tikrove, o ne su kitų veikėjų intencijų efemeriškumu. Dėl šios priežasties nacionalinio saugumo strategija jos praktikuotoją įgalina išvengti būtinybės aiškintis, ar kiti veikėjai yra *status quo* šalininkai arba revizionistai, ir tai, ar saugumo problema atspindi galios ar saugumo varžybas. Visų šių skirstymų galima nepaisyti tiek, kiek valstybė gali sau leisti apsisaugoti nuo visokių grėsmių. Geriausiu atveju ši strategija turėtų suteikti tokį saugumą, kuris turi aiškias šaknis, juo gana lengva naudotis, ir jis savo paties atžvilgiu, be abejo, yra kiekvieno veikėjo rankose. Prancūzija nuo 1966 metų yra geras nacionalinio saugumo strategijos pavyzdys visais atžvilgiais: nuo savo energetikos ir žemės ūkio politikos iki jos aljansų, ginklų gamybos ir branduolinių ginklų politikos. Sovietų Sąjunga, Kinija, Izraelis, Albanija ir Pietų Afrika taip pat demonstruoja šią saugumo strategiją.

Nacionalinio saugumo strategijos problemos susijusios su tuo, kad tik keletas šalių disponuoja pakankamais jos veikimui resursais, kad jos logika veikia tik valstybių lygmeniu ir dėl to neapima platesnių saugumo problemos dimensijų, ir kad ji paprastai skatina grėsmingai brangią ir psichologiškai atvirkštiniu efektu pasižyminčią saugumo maniją. Didžiosios galybės tam tikrus mastu sugebės priversti ją veikti, tačiau net jos nesugebės

nepaisyti galingo saugumo logikos grįžtamojo poveikio sisteminiu lygmeniu. Kadangi nacionalinio saugumo strategija nepaiso grėsmių šaltinio, jai gresia nesibaigiantis resursų naudojimas ir nesugebėjimas spręsti sisteminės saugumo dinamikos problemų, kurios buvo nagrinėjamos ketvirtame–aštuntame skyriuose. Vienpusiškos nacionalinio saugumo strategijos logika gali lengvai suponuoti militarizuotą ir saugumo manijos persekiojamą visuomenę, kurios ryškiausių šiuolaikinių pavyzdžių galima rasti Artimuosiuose Rytuose. Regioniniu ir sisteminiu lygmeniu jai gresia pavojus sukelti prisodrintą galios-saugumo dilemą, kuri gerokai, galbūt nevisiškai, šią strategiją pasmerks nesėkmei, paversdama ją intensyvaus neigiamo atgalinio ryšio objektu, kaip tai atsitinka ginklavimosi varžybose ir prekybos karuose.

Nacionalinio saugumo strategijos silpnumas savaime pasireiškia tuo, kad ji negali išvengti savo pačios poveikio sistemai pasekmių. Nors galima teigti, jog nacionalinio saugumo priemonės įtakoja grėsmės šaltinius sukeldamos atgrasos efektą, kiekvieno tokio efekto privalumus reikėtų vertinti, lyginant juos su galios-saugumo dilemos stimuliacija, kurią sukelia tokios priemonės. Ten, kur veikia ir gynybos dilema, nacionalinio saugumo strategijos logika yra dar labiau veiksminga, nes karo baimė nusveria pralaimėjimo baimę. Šiomis sąlygomis kyla masinio gyventojų nepasitenkinimo pavojus, kuris susilpnina politinius šios strategijos pamatus. Taigi nacionalinio saugumo strategija tampa tiek Bootho strateginio etnocentrizmo kritikos, tiek Ashley'o „techninio racionalumo" kritikos auka.[5]

Jei bus pasirinkta antroji galimybė – tarptautinio saugumo strategija – saugumo politika akcentuos grėsmių šaltinius ir priežastis, ir jos tikslas bus ne blokuoti ar atsverti grėsmes, bet politiniais veiksmais jas mažinti arba eliminuoti. Ankstyvoji Europos Bendrijos istorija, pavyzdžiui, reprezentuoja tarptautinio saugumo strategiją, nukreiptą Prancūzijos ir Vokietijos nesutarimams

spręsti. Panašiai Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija (ESBK) yra pastanga sumažinti grėsmės lygmenį tarp Rytų ir Vakarų, o *ASEAN* – grėsmių, kylančių tarp nekomunistinių Pietryčių Azijos valstybių, mažinimo mechanizmas. Tarptautinio saugumo strategija turi daug privalumų: ji saugumo problemą sprendžia tiesiogiai regioniniu bei sisteminiu lygmeniu ir teikia gerokai efektyvesnės kaštų atžvilgiu saugumo politikos perspektyvą nei nacionalinė saugumo strategija. Jei grėsmės buvo eliminuotos savo šaltinyje, tuomet resursai neturi būti švaistomi su kiekviena iš jų tvarkantis atskirai. Tokia resursų ekonomija pasižymi pozityviu grįžtamuoju ryšiu susilpnindama galios-saugumo dilemą ir sąlygodama bendrą grėsmių aplinkui mažėjimą. Visa tai brangiam ir pavojingam nekoordinuotų nacionalinių saugumo strategijų saugumo siekimui konkuruojant sukuria patrauklią alternatyvą.

Be to, tarptautinio saugumo strategija teikia kitas galimybes nei asociacija su didžiosiomis galybėmis daugumai mažesnių valstybių, kurių resursai neleidžia joms savo jėgomis vykdyti plačios nacionalinio saugumo strategijos. Viena iš priežasčių, kodėl mažesnės galybės didžiosioms kėlė nuolatines saugumo problemas, yra kaip tik jų nesugebėjimas vykdyti efektyvios nacionalinio saugumo strategijos savo jėgomis ir iš to kylantis poreikis būti apsaugotoms didžiųjų galybių. Gynybos dilemos spaudimas taip pat labai palankiai veikia tarptautinio saugumo strategiją, kadangi Armagedono pavojus abipusės atgrasos sąlygomis turi būti atsvertas pakankamais ryšiais, užtikrinant, kad didelio konflikto galimybė liktų kiek tik įmanoma artimesnė nuliui.

Tarptautinio saugumo strategija taip pat turi problemų. Akivaizdžiausia iš jų yra ta, kad vykstant rimtoms galios varžyboms negali būti patenkintos bazinės tarptautinio saugumo strategijos sąlygos. Jei valstybės iš tiesų siekia viena kitai kelti grėsmę, kaip kad yra tada, kai revoliucinis revizionistas susiduria su *status quo*, arba tada, kai ortodoksinis revizionistas reiškia

agresyvias hegemonijos pretenzijas, tuomet grėsmę sumažinti derybomis bus labai sunku. Grėsmę jaučiančios valstybės tuomet bus priverstos remtis nacionalinio saugumo strategija. Kitas su pastaruoju susijęs trūkumas kyla dėl to, kad valstybės gerokai praranda jų saugumą užtikrinančių veiksnių kontrolę. Tarptautinio saugumo strategija remiasi santykių tarp valstybių palaikymu, o šie istoriškai yra labai permainingi. Ketinimų nestabilumas, palyginti su santykiniu galimybių pastovumu, yra viena ilgiausiai išsilaikiusių realistų suvokiamų tarptautinių santykių aksiomų. Jei kas nors savo saugumą grindžia kitų stabdymu savo paties keliama grėsme, tai jo saugumas priklauso nuo kitų malonės. Visa tai nekaip atrodo pasikliovimo savo jėgomis logika paremtos nacionalinio saugumo strategijos atvejo kontekste, nors atrodytų yra teisinga teigti, kad jei kas nekontroliuoja savo saugumo sąlygų, tai tas tik tariamai yra saugus. Šios problemos sprendimas yra tarptautinio saugumo strategijos vykdymas iki pat jos logiškos baigties – pasaulinės vyriausybės. Tačiau tam reikia, kad sunyktų valstybė ir visa valstybių sistema, o tai gerokai nerealu artimiausioje ateityje.

Pačios savaime nei nacionalinio saugumo, nei tarptautinio saugumo strategijos kaip politikos pagrindas negali išvengti rimtų loginių problemų. Sunkumai iškyla todėl, kad nacionalinis saugumas apskritai atstovauja valstybinio lygmens tikslui, o šio tikslo negalima pasiekti nesiimant veiksmų ne tik valstybiniu, bet ir regioniniu bei sisteminiu lygmeniu. Veiksmai tik vienu lygmeniu nebus veiksmingi: dėl nacionalinių resursų ribotumo valstybiniame lygmenyje ir dėl pasirinkimo tarp ypatingo nepatikimumo ir ypatingo valstybės vaidmens susilpnėjimo regioniniame ir sisteminiame lygmenyse. Sprendimas yra politika, kuri nacionalinio saugumo strategijos elementus sieja su internacionalinio saugumo strategijos elementais, nors ir ši strategija susiduria su rimta kliūtimi. Nors būtų pernelyg drąsu teigti, jog abi strategijos panaikina viena kitą, tačiau tarp jų yra daug elemen-

tų, vienalaikį jų veikimą darančių prieštaringą. Nacionalinio saugumo imperatyvas minimizuoti pažeidumą nesiderina su tarptautinių susitarimų keliamais pavojais, o tarptautinių susitarimų galimybes silpnina nacionalinio saugumo strategijos poveikis galios-saugumo dilemai.

Šio prieštaravimo galią puikiai iliustruoja vidaus įtampa, augant dėl Amerikos siekio įgyvendinti atgrasinimo politiką vadovaujantis abipusiai garantuotu sunaikinimu (*MAD*). Nors savo galimybe oponentui sukelti nepriimtiną žalą ši politika priklauso nacionalinio saugumo strategijai, *MAD* turėjo tarptautinio saugumo strategijos elementą savo politiniu pažeidumu oponento atžvilgiu. Šio reikalavimo keliamas nesaugumas neigiamai veikė *MAD* tiek viešosios nuomonės akyse, tiek JAV strateginių pajėgų vykdomos politikos atžvilgiu. Galiausiai šis nesaugumas buvo pakankamas pagrindas kilti nepaprastai brangiai ir logiškai netvarkingai strateginės gynybos iniciatyvai, kurią „stūmė" Reagano administracija kaip *anti-MAD* priemonę. Nepaisant šių problemų, realiame pasaulyje saugumo politika galiausiai turi būti ir paprastai yra mišinys vien dėl to, kad vienos kurios strategijos vienpusiškas vykdymas sukelia akivaizdžias neigiamas pasekmes.

Kaip parodė Britanijos posūkis nuo išimtinės izoliacijos trilypės antantės link 1914-ųjų išvakarėse, labiausiai įprasta vidurio pozicija yra aljansų politika kaip galios pusiausvyros žaidimo dalis. Aljansai veikia galios pasiskirstymą nacionalinio saugumo politikas sudėdami į vieną vietą, ir tam tikra prasme jie reprezentuoja žingsnį nuo valstybių į tarptautinį lygmenį. Kaip parodo kaprizinga *NATO* istorija, aljansai vis dėlto negali išvengti didžiulės įtampos tarp nacionalinio ir tarptautinio saugumo strategijų. Tačiau daug svarbiau tai, kad aljansai labiau reprezentuoja variaciją nacionalinio saugumo tema, o ne poslinkį tarptautinio saugumo link. Nors jie gali patenkinti kai kurių valstybių kai kuriuos saugumo poreikius, jie negali būti laikomi

pastanga sušvelninti bazinę galios-saugumo dilemos dinamiką. Jie labiau siejasi su nacionaline saugumo strategija didinti galią ir mažinti pažeidumą nei su tarptautinio saugumo strategija, kuria siekiama mažinti grėsmes. Geriausiu atveju aljansai tarptautinei saugumo strategijai gali pasitarnauti sukurdami agreguotus grėsmių mažinimo rėmus. *NATO* ilgai tarnavo kaip struktūra, kurioje Vakarų Europos valstybės galėjo sumažinti grėsmes, kuriomis kitu atveju jos būtų keitęsi tarpusavyje. Po 1989 metų įvykių *NATO* kaip daugianacionalinis junginys savo vaidmenį gali rasti derėdamasi dėl saugumo mechanizmų su Sovietų Sąjunga.

Lieka klausimas – tai koks nacionalinės ir tarptautinės strategijos mišinys pats tinkamiausias? Į tai galima atsakyti teigiant, kad dabar per daug yra akcentuojama nacionalinio saugumo strategija ir nepakankamai dėmesio skiriama tarptautinio saugumo strategijai. Iš to seka, kad saugumo politikai reikia stipresnio tarptautinio komponento. Ši mintis bus plėtojama paskutiniame knygos skyriuje.

Loginiai sunkumai renkantis tarp nacionalinio ir tarptautinio saugumo strategijų yra nacionalinio saugumo politikos problemos branduolys ir juo liks net jei grėsmės ir jų neutralizavimo priemonės būtų lengvai pasveriami ir suprantami veiksniai. Tačiau faktiškai nei grėsmės, nei politinės priemonės nėra aiškūs veiksniai, ir atitinkamai saugumo politikos formuotojams atsiveria antras, dar gilesnis loginės problemos lygmuo. Taikant logiką reikia, kad faktai būtų aiškūs ir kad būtų pakankamai suprantamas priežasties-pasekmės ryšys. Daugelis saugumo problemos aspektų netenkina nė vieno iš šių kriterijų. Bandymas įvertinti pažeidžiamas vietas, pavyzdžiui, atveda prie problemų, kurios būdingos taikant saugumo sąvoką neapčiuopiamiems objektams, tokiems kaip valstybės idėja. Ar valstybės idėja yra aiškus faktas? Kokios jai kyla grėsmės, kai pats faktas savaime kinta pagal savo prigimtį? Kai kurie konkrečios grėsmės faktai ir priežastys

gali būti gana aiškūs (sovietų raketų galimybės *NATO* valstybėms padaryti didžiulę žalą, priešiškumas, kuris tokį veiksmą daro įmanomą), tačiau kiti apgaubti neaiškumo skraiste (sovietų pajėgumo priežastys, tikimybė, kad jie pradėtų branduolinį karą). Panašiai priemonių pasirinkimas gali atrodyti sustiprinantis kokios nors valstybės pozicijas (galingo vokiečių laivyno sukūrimas 1898–1914 metų laikotarpiu), tačiau faktiškai ji gali sukelti tokią grandininę reakciją, kuri ją susilpnina (daugiau nei proporcingo britų laivyno galios augimo stimuliavimas ir Britanijos stūmimas į antivokišką koaliciją su dviem galybėmis, kurios anksčiau buvo pagrindinės Britanijos varžovės – Prancūzija ir Rusija).

Panašūs prieštaravimai suardo grėsmių logiką. Į grėsmes negalima žvelgti kaip į vienareikšmiškai blogą dalyką, nesvarbu, kad ir kokios objektyviai realios jos būtų. Tam tikras išorinės grėsmės lygmuo dažnai politiškai yra naudingas užgniaužiant vidaus politines rietenas ir palaikant politinį valstybės integralumą ir identiškumą[6]. Kai kurios vyriausybės net skatina grėsmes, vildamosi palengvinti savo vidaus politikos uždavinius. Nors galima teigti, kad šis efektas naudingiausias represyvioms vyriausybėms, negalima neigti svarbaus politinio jo vaidmens daugelyje valstybių. Amerikos vidaus politikos istorija, pavyzdžiui, būtų buvusi visai kitokia, jei nebūtų buvę stiprių paplitusių antikomunistinių sentimentų. Sovietų komentatoriai pasirodė žiną apie šį fenomeną, kai jie 1989 metais erzino JAV teigdami, kad Gorbačiovo revoliucija atėmė iš amerikiečių patogų žinojimą, jog jų priešas yra „blogio imperija *(evil empire)*". Tokie negatyvų junginiai yra politinis faktas, ir net jeigu jie daugiausia tarnauja elitų interesams, vis dar saugumo politikai palieka galvosūkį, „kada grėsmė iš tiesų nėra grėsmė?" Jei grėsmės tam tikru svarbiu aspektu nėra grėsmės, tuomet loginė saugumo politikos formavimo problema tampa labai sudėtinga.

Šios neaiškių faktų, sunkiai suprantamų priežasčių ir prieštaringos interpretacijos galimybės problemos tampa dar sudė-

tingesnės, kai pereinama nuo labai konkrečių, kasdienių nacionalinio saugumo problemų prie bendresnių, platesnių ir labiau ilgalaikių perspektyvų, kurios tipiškos saugumo problemoms sisteminiu lygmeniu. Gana nesunku, nors vis dar sudėtinga absoliučia prasme, logiškai spręsti konkrečius reikalus, tokius kaip, ką daryti, jei Artimuosiuose Rytuose prasidės kitas karas. Daug sunkiau spręsti platesnes saugumo problemas, tokias kaip, ką daryti su liberalios tarptautinės ekonominės tvarkos keliamu pavojumi suverenitetui arba ką daryti dėl civilinės ir karinės technologijų sąveikos, kuri didina branduolinių ir cheminių ginklų bei balistinių raketų, gabenančių šiuos ginklus, galimybes. Šie klausimai sukelia tokią didžiulę loginę painiavą, kad supainioja net akademikus, jau nekalbant apie žmones, dirbančius politikos formavimo srityje. Tačiau, kaip argumentuojama šioje knygoje, daugelis šių platesnių problemų pasižymi fundamentalia svarba bendrai nacionalinio saugumo problemai.

Šių platesnių idėjų susiejimo su politika sunkumai gali būti iliustruoti teorija, kuri teigia, kad hegemoninės galybės šio vaidmens negali išlaikyti neribotą laiką ir iš tiesų bus priverstos smukti bandydamos šį vaidmenį išlaikyti. Jei tai tiesa, tai toliau ši teorija teigia, kad saugumo sumetimais valstybė turėtų vengti hegemoninės galybės vaidmens, net jei tam ji turi galimybių – šis požiūris turi šalininkų šiuolaikinėje Japonijoje. Kita vertus, hegemoninės galybės padėtis suteikia daug privalumų ir pagundų saugumo srityje. Ši teorija taip pat teigia, kad valstybių nesugebėjimas imtis hegemono atsakomybės, kaip to nesugebėjo Jungtinės Valstijos ketvirtajame šio amžiaus dešimtmetyje, destabilizuoja sistemą ir mažina visų saugumą. Kaip iš šio prieštaravimo galima išvesti logišką politinę poziciją?

Kitas loginių sunkumų, kylančių platesnes idėjas taikant politikai, pavyzdys gali būti pasitelktas iš ankstesnės diskusijos apie sistemos struktūrą ir procesą. Net jei ir galima surasti įtikinamų argumentų, tokių, kokių randa Waltzas, kad bipoliari-

nės sistemos yra saugiausios saugumo prasme, arba tokių, kaip ketvirtame skyriuje pateiktas argumentas apie brandžios anarchijos privalumus saugumo srityje, kyla klausimas, kaip šiuos idealus galima transformuoti į politikos kalbą. Nė viena valstybė nevaldo politinių resursų, reikalingų norint sukurti masyvų sisteminį efektą, ir sisteminę evoliuciją lengva atmesti kaip komplikuotą ir ilgalaikį procesą, kuris yra nepasiekiamas atskirais politiniais veiksmais. Tikslingas judėjimas konkrečios sisteminės struktūros link turėtų pasižymėti ne tik beprecedentiniu politikos koordinavimo tarp valstybių lygiu, bet ir tvirtu politiniu įsipareigojimu iš esmės teoriniam teiginiui. Tarptautinė ekonomika dažnai analizuojama makroterminais; tačiau tik trumpais ir retais momentais, kaip kad trumpas laikotarpis po Antrojo pasaulinio karo, sąmoninga politika gali būti įgyvendinami dideli iš anksto suplanuoti pokyčiai. Dažniausiai ekonominės sistemos pobūdį sąlygoja kumuliatyvi daugelio savų interesų siekiančių veikėjų įtaka, o ne tarptautinio ekonominio planavimo įtaka. Europos Bendrijos kūrimas yra tas retas makropolitikos politinėje srityje pavyzdys. Nors ir ilgai kurtas, Bendrijos vidinis integralumas ir raidos impulsas devintojo dešimtmečio pabaigoje pasiekė tą pakankamą tašką, kuris kitas didžiąsias galybes sistemoje privertė ją traktuoti kaip kažkokią beveik lygią joms būtybę. Šia prasme EB sąlygojo didelius pasikeitimus tarptautiniame galios pasiskirstyme, kuris turėjo gilių pasekmių sistemos struktūrai. Nedidelis pamąstymas, nepaisant nemenkos svarbos Vakarų Europos saugumo komplekso problemos sprendimo, atrodo, buvo nukreiptas į šios transformacijos makrotikslus. Tie, kurie priima Waltzo argumentus dėl bipoliarės sistemos privalumų, turėtų į tokias implikacijas žvelgti skelbdami aliarmą.

Nacionalinio saugumo politikos formuotojai paprastai turi nemažai sunkumų spręsdami trumpalaikes problemas ir net neturi galimybės mąstyti platesniu sisteminiu lygmeniu. Žiūrint iš

jų pozicijų, daug lengviau sistemą palikti jos pačios rūpesčiui. Sistema kaip struktūra jiems yra pernelyg akivaizdžiai nevaldoma, kad būtų verta su ja terliotis, ir jie pernelyg menkai ją supranta, kad žinotų, ką daryti, net jei to ir norėtų. Tai viršija nacionalinį politinį jų mandatą ir tam reikia galios bei laiko resursų, kuriais disponuoja tik nedaugelis, jei iš viso kas nors jais disponuoja. Daugelis jų bet kokiu atveju pernelyg užsiėmę kasdienėmis krizėmis, kad dar galėtų galvoti apie sistemą kaip visumą. Geriausiu atveju sistema gali būti priskirta fonui tikintis, kad natūralus jos vystymasis pasuks progresyvia ir nekeliančia grėsmės kryptimi, turint omenyje, kad tokie veiksniai kaip technologija, švietimas, patyrimas, tarpusavio priklausomybė ir aplinkos apsaugos problemos lėtai skatins subtilesnį tarptautinių santykių mechanizmą. Iš platesnių idėjų tik nusiginklavimas, laisva prekyba ir pasaulio vyriausybė iš tiesų pateko į saugumo politikos darbotvarkę. Tačiau nė viena šių idėjų nelaikoma realistiška. Geriausiu atveju jų paskirtis yra suteikti moralinę ir idealistinę perspektyvą saugumo politikai, o blogiausiu – vaidinti dūmų uždangą, kuri pridengia trumpalaikės, įprastinės galios politikos praktiką.

Sunkumai kuriant praktikuojamą makrodimensiją nacionalinėje saugumo politikoje politikos formuotojus skatina apsiriboti dėmesiu siauriems ir trumpalaikiams tikslams. Tačiau net šiame labiau ribotame lygmenyje loginis tikslų ir priemonių nesuderinamumas sukelia rimtų sunkumų. Nepaprastai sėkminga Paulo Kennedy'o knyga loginius saugumo politikos sunkumus nagrinėja kaip pagrindinę temą. Visa jo argumentacija koncentruojasi į sunkumus karines išlaidas subalansuoti su pakankamu produktyviųjų investicijų lygiu, kuris reikalingas palaikyti didžiosios galybės ekonominius pagrindus. Daugelis didžiųjų galybių tai atlieka blogai ir dėl to pasmerkia save santykiniam smukimui, kurį dabar Kennedy's mato Jungtinėse Valstijose. Sąrašas jo loginių politikos dilemų, su kuriomis susiduria Jungtinės Valstijos, nurodo labiau trumpalaikius sunkumus:

kaip nustatyti gerus santykius su KLR, neapleidžiant Taivanio; kaip „remti draugiškų šalių stabilumą ir nepriklausomybę" kartu siekiant kontroliuoti jų eksportą į Amerikos rinką; kaip priversti japonus prisiimti didesnę atsakomybę už Ramiojo vandenyno vakarinės dalies gynybą neišgąsdinant įvairių jų kaimynų; kaip išlaikyti JAV bazes, pavyzdžiui, Filipinuose, neprovokuojant vietinio pasipiktinimo; kaip sumažinti Amerikos karinio įsitraukimo laipsnį Pietų Korėjoje nepasiunčiant blogo „signalo" Šiaurei...[7]

Šie sunkumai atsiranda dėl to, kad sunku suvokti, kaip iš aiškių platesnių tikslų, prioritetų ir metodų išvesti aiškią kryptį. Nėra savanorių, kurie nematoma ranka užtikrintų, kad individualių nacionalinio saugumo interesų siekimas sąlygotų bendrąją gerovę. Ir išties nematoma ranka lengvai pasiekia priešingą rezultatą nacionalinio saugumo siekimą transformuodama į apskritai žalingą galios-saugumo dilemos sustiprėjimą. Kadangi platesnis vaizdas toks neaiškus, tai sunku įvertinti net artimo veikimo politiką. Kaip, pavyzdžiui, politikos formuotojai gali nustatyti tinkamą savo politikos taikymo sritį ir kryptį? Jei nustatomi pernelyg platūs saugumo horizontai, tai resursai švaistomi be reikalo, ir suintensyvėja priešingą rezultatą teikiantis galios-saugumo dilemos veikimas. Jei saugumo horizontai nustatomi pernelyg siauri, tuomet dar prieš imantis veiksmų grėsmės tampa labai pavojingos. Jungtines Valstijas vėl čia galime pasitelkti kaip pavyzdį: tarpukario laikotarpiu jos nustatė pernelyg siaurą saugumo horizontą, o Šaltojo karo metu kaip reakciją – pernelyg platų. Ar galima retrospektyviai teigti, kad ketvirtojo dešimtmečio izoliacionizmas arba intervencija į Vietnamą septintajame–aštuntajame dešimtmečiuose tarnavo platesniems Amerikos nacionalinio saugumo tikslams?

Tokie loginiai galvosūkiai kartu su utilitariniu išskaičiavimu kyla iš trumpalaikiškumo (ilgalaikiškumo) problemos. Pavyzdžiui, ar politika, tokia kaip branduolinis atgrasinimas, kuri tarnauja trumpalaikiams interesams, tačiau ateities kartų interesams kelia didžiulį pavojų, yra gera? Ar 1919-ųjų Versalio

sutartis buvo gera politika, atsižvelgiant į nepaneigiamus trumpalaikius saugumo privalumus Prancūzijai ir kitoms šalims ir kartu įvertinant ilgalaikes pasekmes Europos saugumo kompleksui, su kuriuo dabar siejama ši sutartis? Ar Jungtinės Valstijos turėjo paremti Irano šachą kaip savo regioninį sąjungininką aštuntajame dešimtmetyje, turint omenyje jo valdžios žlugimo pasekmes dešimtajame dešimtmetyje? Šie klausimai nėra sąžiningi ta prasme, kad juose lengva kritinė žvelgimo į praeitį išmintis taikoma sprendimams, priimtiems spaudimo sąlygomis ir iš esmės nežinant nieko tikro apie jų pasekmes ateityje. Tačiau mūsų tikslas yra ne skaičiuoti diskusijos taškus, bet pademonstruoti, kaip nesėkmingai veikia normali saugumo logika net pagal savo pačios standartus. Ryškiausias pavyzdys pateiktas čia turi būti Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos valdžios sprendimas palengvinti Lenino ir kitų bolševikų veiklą dvidešimto amžiaus pradžioje. Nedaugelis trumpalaikių saugumo politikos manevrų, kuriais buvo siekiama susilpninti konkuruojančią galybę, galėjo sukelti tokį katastrofišką ilgalaikį rezultatą, kaip kad nutiko šiuo atveju.

Ilgalaikių kriterijų taikymas sprendimams, turintiems trumpalaikius saugumo tikslus, gali pateikti nerimą keliančių rezultatų. Normaliame saugumo analizės kontekste invazija ir okupacija grėsmių nacionaliniam saugumui hierarchijoje rikiuojasi vos vos žemiau visiško sunaikinimo kaip hierarchijos viršūnės. Tokia grėsmė, manoma, pateisina griežčiausias priemones, kurių ėmėsi šalys patyrusios invaziją ar jos grėsmę per Antrąjį pasaulinį karą. Remiantis principu „geriau miręs nei raudonas" ir šalutinėmis jo dalimis, okupacijai galėjo būti priešinamasi priemonėmis, artimomis nacionalinei savižudybei – tai perspektyva, kurios akivaizdoje buvo atsidūrę fronto linijos valstybės Europoje daugiau nei keturiasdešimt metų. Tačiau jei pažvelgsim iš tolimos istorinės perspektyvos, invazija ir okupacija dažnai gali būti laikomos ne tokiu jau blogu da-

lyku. Nors tai gali būti sunku ją išgyvenančioms kartoms, tačiau galima teigti, jog tai retai blogiau nei karas, jeigu tik agresorius nelinkęs vykdyti genocido.

Daugelis istorinių invazijų retrospektyvoje pasirodo sukūrusios vaisingą kultūrų mišinį. Romanų ir normanų invazijos į Britaniją dabar nelaikomos katastrofa. Didžioji Vidužemio jūros pasaulio dalis romėnų valdoma klestėjo. Apie Japoniją sunku būtų pasakyti, kad ją išsekino Amerikos okupacija. Net Rytų Europoje nebuvo taip blogai pirmaisiais trimis dešimtmečiais po 1945 metų, palyginti su ankstesnėmis sąlygomis; bent jau nebuvo taip blogai kaip sunaikinimo alternatyva, jei būtų buvęs toks pasirinkimas. Galima teigti, kad Europos civilizacija susikūrė iš invazijos ir kultūrinės asimiliacijos vaisių. Tokios mintys, žinoma, eretiškos įprastinio mąstymo apie saugumą ir politinio prisirišimo prie nepriklausomos valstybės, kuriuo jis paremtas, kontekste. Jos ne tik iliustruoja loginius saugumo politikos sunkumus, bet ir kelia pagrindinius klausimus apie saugumo politikos formuotojų tikslus ir prioritetus.

Suvokimo problemos

Loginės problemos yra tik viena nacionalinio saugumo politikos procesui būdingų sunkumų dalis. Daugumoje sričių juos sustiprina suvokimo dviprasmybės. Suvokimo problema yra fundamentali, kadangi ji veikia visą informacijos bazę, kuria remiasi sprendimų priėmimo procesas. Suvokimas veikia tiek tai, kokius dalykus mes suvokiame kaip faktus, tiek tai, kokią reišmę šie „faktai" turi saugumo analizei. Jis turi du komponentus, kurie bendri tiek individams, tiek valstybėms: suvokimas kinta priklausomai nuo stebėtojo padėties stebimų dalykų atžvilgiu ir nuo vidinės stebėtojo konstitucijos. Pozicinės perspektyvos kinta pagal laiką ir erdvę. Todėl Romėnų imperijos žlugimas šeštojo amžiaus piliečiui Romoje atrodė gerokai kitaip nei dabartiniam žmogui, o Pirmasis pasaulinis karas žiūrint iš Japonijos

atrodė gerokai kitaip, nei iš Prancūzijos. Konstituciniai veiksniai atspindi suvokimo sugebėjimus, istorinę atmintį ir psichologinę stebėtojo konstituciją. Kaip reziumuoja Robertas Jervisas, kiekvienas linkęs matyti tai, kuo tiki[8]. Suvokimą aštuoniolikto amžiaus Japonijoje sąlygojo tai, kad kontaktai su išoriniu pasauliu sąmoningai buvo labai apriboti. Daugelis Trečiojo pasaulio valstybių suvokia, kad jų požiūrį į tarptautinę sistemą griežtai sąlygoja kolonijinė jų praeitis. Mąstytojai marksistai ekonomines Vakarų problemas suvokia gerokai kitaip nei liberalios ekonomikos požiūriui pritariantys žmonės. Šie du suvokimo problemos elementai pritaikomi visoms tarptautinės sistemos valstybėms. Kiekviena jų turi skirtingą pozicinę perspektyvą objektų ir sistemos informacinę bazę sukuriančių įvykių atžvilgiu, kiekvienos jų konstitucinė struktūra gerokai skiriasi nuo visų kitų; dėl to jos bet kokį atskirą įvykį mato skirtingai. Procesas tęsiasi kiekvienai valstybei akumuliuojant savitą istoriją, per kurią filtruojamas dabartinių įvykių suvokimas.

Suvokimo mechanizmai įsišakniję bizantiškuose žmogaus psichologijos užkaboriuose, ir tarptautinės politikos kontekste juos gana išsamiai išanalizavo Robertas Jervisas[9]. Pirmiausia suvokimą iškraipo informacijos netobulumas. Saugumo politikai reikalinga milžiniška savo apimtimi informacija, kuri apima beveik visas žmogaus veiklos sritis. Ji nuolat kinta ir plečiasi. Didžioji jos dalis, tokia kaip politinė ištikimybė (amžina tema aljansuose), karinės įrangos ir organizacijos karo sąlygomis kokybė, vyriausybių stabilumas ir jų lyderių motyvai, yra savo prigimtimi netiksli net ir patiems veikėjams. Net didžiausios galybės gali surinkti tik mažą šios informacijos kaip jų saugumo politikos pagrindo dalį. Informaciją, kurią jos gaus, iškraipys analizės procesas (apie priešus bus mažiau informacijos nei apie draugus) ir sąmoningas klaidinimas (slaptumo užtikrinimas ir blefas, kaip kad Chruščiovo kultivuota apgavystė apie atsilikimą raketų srityje šeštojo dešimtmečio pabaigoje). Gautą informaciją dar labiau iškraipys

įvairūs trumpinimo, kondensacijos ir interpretacijos procesai, kurie būtini norint pateikti ją pakankamai lakoniška forma naudoti politikos formavimo poreikiams.

Kaip vakarėlių žaidime, kai žodis perduodamas žmonių grandine lūpomis, informacija, keliaujanti į vyriausybės biurokratinius tinklus, galų gale įgaus sunkiai beatpažįstamą formą. Šiame procese ji pereis per daugelį sveiko proto filtrų, kiekvienas kurių stengsis patenkančius duomenis suderinti su jau egzistuojančiomis teorijomis arba mentaliniu sąvokų tinklu. Informacija, kuri lyg ir paremia įprastinę išmintį, bus sustiprinta ir perduota, o ta, kuri verčia įprastine išmintimi abejoti, bus sunaikinta, devalvuota arba nukreipta nuo adresato.[10] Sudėtinis šių iškraipymų efektas bus siekis apsaugoti įprastinę išmintį nuo ją atsveriančios informacijos iki tol, kol faktai prieš ją nebus paneigti arba dėl jos kumuliatyvaus svorio (tokio kaip amerikiečių nesugebėjimas metai po metų laimėti karo Vietname), arba dėl kokio nors labai pastebimo padėtį keičiančio įvykio, kuris seną požiūrį paverčia viešai nepriimtinu (tokio kaip prielaidų apie sovietų grėsmę 1989 žlugimas, kai paaiškėjo, kad Maskva atsisakė savo ideologinio grynumo palaikymo Rytų Europoje politikos).

Ši tendencija atidėti ir iškreipti racionalizuojančias naujos informacijos pasekmes stipriai įtakoja nacionalinio saugumo problemą. Suvokimo veiksnys gerai maitina galios-saugumo dilemą, sustiprindamas ir stabilizuodamas negatyvius paveikslus. Jei jau nusistovi priešiškų santykių sankloda, kaip kad tarp Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos, kiekviena pusė bus linkusi žvelgti viena į kitą kaip į priešą ir remsis prielaida, kad korektiška elgesio interpretacija yra blogiausia. Tokiam ciklui suardyti reikėtų neproporcingai daug informacijos. Šis procesas yra universalus, o dėl grįžtamojo ryšio poveikio ypač stipriai jį jaučia atskiri sistemos veikėjai. Į kitą valstybę žvelgiant kaip į priešą ir ją tokia laikant, didėja tikimybė, kad ji tokia taps iš tikrųjų ir taip patvirtins pradinio suvokimo prielaidas. Šis mechaniz-

mas gali sukelti ir pageidaujamus procesus. Tarptautinę visuomenę galima laikyti tam tikru kolektyviniu mentaliniu tinklu, kuriame kitų veikėjų suvokiniai bus traktuojami kaip jos pačios suvokiniai. Kaip teigia Jervisas, mentaliniai tinklai ir tam tikros supaprastinančios teorijos yra būtini, jei didžiuliame atkeliaujančios informacijos kiekyje norime rasti kokią nors prasmę[11]. Be duomenų tvarkymo ir paprastinimo priemonių politikos formuotojai bus net labiau supainioti ir nenuoseklūs. Kiekvieną įvykį tuomet reikėtų interpretuoti remiantis juo pačiu, ir nebūtų jokio prasmingo modelio, kuriuo remiantis būtų galima politiką struktūrinti.

Tarp kai kurių kitų Jerviso identifikuotų suvokimo problemų patenka ir tendencija manyti, kad kiti veikėjai labiau kontroliuoja save negu tu pats ir kad jų vaidmuo bei įtaka įvykiams yra didesnė nei iš tikrųjų[12]. Kiti laikomi labiau centralizuotais todėl, kad stebėtojas daugiausia mato jų veiksmų rezultatą. Išorinis stebėtojas lengvai visą elgesį priskiria sąmoningai centrinei valiai ir kontrolei. Stebėdamas savo paties elgesį, nesvarbu, ar tai individas, ar valstybė, kiekvienas daug geriau suvokia tą painiavos, konflikto ir klaidos aplinką, kuri jį supa. Jei laikysimės centrinės kontrolės prielaidos, tuomet pagrįsti bus griežti konspiratoriški motyvų vertinimai, tačiau jei laikysimės silpnos centrinės kontrolės prielaidos, tuomet geriau tiks atlaidesnė ir ne tokia grėsminga analizė. Analizė ir išvados Vakarų saugumo politikai nepaprastai skyrėsi, pavyzdžiui, priklausomai nuo to, ar sovietų invazija į Afganistaną buvo laikoma dar viena gerai paruošto, ilgalaikio sovietų judėjimo Arabijos jūros ir Persijos įlankos link plano dalimi, ar nemokšiškai parengta perdėta reakcija į įvykius Irane, papildyta tradicine sovietų paranoja apie jos buferinių valstybių stabilumą. Kaip bendras tarptautinių santykių bruožas tendencija taikyti daug griežtesnius standartus kitų elgesiui nei savajam tiesiogiai peni mechanizmus, kurie stimuliuoja ir palaiko galios-saugumo dilemą.

Šie ir kiti suvokimo mechanizmai aiškiai vaidina svarbų vaidmenį saugumo politikos formavimo procese. Jie veikia visais lygmenimis, pradedant viešosios nuomonės formavimu ir jos įtakojimu per biurokratinius vyriausybės mechanizmų labirintus ir baigiant individualiais asmenimis ir lyderiais. Jie veikia nuolat, tačiau gali staiga suintensyvėti spaudžiant krizei. Krizės metu analizės ir sprendimų laikas sumažėja, o politinio elgesio rizika ir atsakomybė auga, didėja informacijos dviprasmiškumas. Yra daug literatūros apie krizes, kur tyrinėjamos tiek teorinės, tiek praktinės šio spaudimo pasekmės suvokimo psichologijai ir sprendimų priėmimui.[13]

Net įprastinėmis politinėmis sąlygomis suvokimo veiksniai gali vaidinti esminį vaidmenį. Pavyzdžiui, jei darysime prielaidą, kad kieno nors oponentas mato padėtį taip pat kaip ir jis pats, tai ši prielaida gali atlikti politikos pagrindo funkciją, kadangi galima numatyti oponento reakciją pagal tai, kokia būtų jo paties, pakeitus pozicijas. Daugelį metų per visus šeštąjį, septintąjį dešimtmečius ir aštuntojo dešimtmečio pradžioje įprastinė Vakarų išmintis apskritai laikėsi sovietų strateginės doktrinos požiūrio. Jei sovietai sutikdavo su besiformuojančiu Vakarų požiūriu į branduolinį atgrasinimą, nors ir su tam tikru pavėlavimu dėl technologinio jų atsilikimo, tai galima buvo vykdyti tokią politiką kaip *MAD* turint pagrįstų vilčių, kad atsiras stabili atgrasinimo pusiausvyra. Šios prielaidos klaidingumas išryškėjo aštuntajame dešimtmetyje, kai auganti sovietų karinė galia geriau atskleidė jų politiką, ir šis atsiskleidimas paskatino Vakarų strateginės doktrinos pervertinimą. Fritzas W. Ermarthas pabrėžia dviejų perspektyvų istorinius, geostrateginius, doktrininius ir karinius skirtumus, kurie retrospektyviai verčia stebėtis, kad anksčiau jos pirmiausia būdavo suvokiamos kaip savotiškos paralelės[14].

Tokie pavyzdžiai kaip šis parodo tiek spąstus, kuriuos politinio proceso kelyje paspendžia suvokimo veiksniai, tiek realius

sunkumus nustatant bendrą struktūriškesnių santykių palaikymo pagrindą. Kadangi poziciniai ir konstituciniai skirtumai tarp valstybių generuoja skirtingas tos pačios realybės interpretacijas, natūrali sistemos struktūra linkusi palaikyti nesusipratimus ir stimuliuoti galios-saugumo dilemos dinamiką. Laikantis šio požiūrio, tarptautinių santykių negalima lyginti su žaidimu šachmatais, kur kova dėl galios ir pozicijos vyksta pagal susitarimu nustatytas taisykles, kurios sąlygoja bendrą požiūrį į įvykių reikšmę. Saugumo santykiai greičiau panašūs į žaidimą, kuriame žaidėjai laikosi tam tikra prasme skirtingų taisyklių. Kiekvienas žaidėjas tiki savo taisyklių universalumu ir mano, kad jas žino ir kitas žaidėjas. Tokios taisyklės turi panašumų, kurie įgalina šį žaidimą žaisti, tačiau skirtingų interpretacijų atveju kiekviena pusė mano, kad kita bando ją apgauti. Todėl nereikia stebėtis, kad komandą dažnai drasko nesibaigiančios rietenos.

Logines saugumo analizės problemas sąlygoja pati tų klausimų prigimtis ir neretai blogai suprantamas priežastinis ryšys ir dėl to atsirandantis nesugebėjimas daryti patikimas prognozes. Dėl ypatingo priežastinių santykių kompleksiškumo ir jų nepastovumo tarptautinėje sistemoje nepanašu, kad būtų galima išspręsti šias problemas pakankamai greitai arba visas iš karto. Suvokimo problemos įsišaknijusios žmogaus psichologijoje, nors galima rasti joms tam tikras atsvaras. Jervisas daro išvadą, kad „nė viena formulė nepanaikins suvokimo klaidų ar neatskleis, kuris vaizdinys yra teisingas. Susidūrę su neaiškiais ir klaidinančiais faktais, sprendimų priėmėjai turi daryti išvadas, kurios dažnai vėlgi pasirodys klaidingos“[15]. Kadangi negalima paprastai išspręsti nė vienos problemos, saugumo analizę kamuoja klausimai, kurie arba neturi aiškaus atsakymo, arba turi keletą lygiai tiek pat patikimų atsakymų. Ten, kur yra tokių klausimų, saugumo problema įgauna politinį atspalvį, nes skirtingi interesai siekia, kad jų požiūris būtų vyraujantis.

Politinės problemos

Galimą politikos formavimo proceso racionalumą kiekvienoje valstybėje būtinai riboja ką tik aptartos loginės ir suvokimo kliūtys. Racionalumo galimybę dar labiau sumažina paties politinio proceso prigimtis. Vidinis politinis valstybės procesas nėra rutinizuotas mechaniškas logiškas politikos formavimo prietaisas, tai dinamiška, potencialiai nestabili ir paprastai kaprizinga santykių tarp besivaržančių interesų sistema. Toks apibūdinimas ypač tinka pliuralistinėms visuomenėms, tačiau biurokratizuoti jo variantai veikia net labai centralizuotose valstybėse. Kaip teigiama penktame skyriuje, vidinės diskusijos saugumo problemų analizėje sudaro pirmą pagrindinį tyrimo lygmenį. Todėl reikia tikėtis, kad nacionalinio saugumo klausimai, kuriuos kelia santykiai tarp valstybės ir jos aplinkos, patenka į vidaus politikos tvarkos ir ginčų sanklodą. Saugumo politikos strategijos įtaka vidaus politiniams interesams retai kada būna neutrali, tad būtų kvaila daryti prielaidą, kad vidaus interesai leistų vykdyti politiką, formuojamą tik pagal atsietą tarptautinės sistemos analizės logiką.

Diskusijos saugumo klausimais liečia ne tik santykius tarp valstybės ir tarptautinės jos aplinkos, bet ir santykius valstybės viduje. Kaip buvo teigiama daugumoje ankstesnių skyrių, valstybė nėra vienalytis veikėjas. Ją geriau laikyti konteineriu arba arena, kurioje įvairios galybės ir interesai gyvena savo politinį gyvenimą. Ginčai ir prieštaravimai yra normali vidaus politikos dalis. Individualūs saugumo interesai kartais gali kirstis su nacionaline saugumo politika, nors būtinai egzistuoja tam tikras bendras abiejų lygmenų pagrindas. Vidiniai prieštaravimai tarp žmonių grupių, turinčių skirtingus interesus, egzistuoja visur. Ten, kur jie tokie aktualūs, kad nusveria arba užkerta kelią pripažintų normų ir teisėtų institucijų kūrimui, valstybės yra silpnos.

Atsirandanti politinė kova vyksta tarp institucinių ir normatyvinių struktūrų, kurios būdingos tik tai šaliai, ir aplink jas. Kitaip tariant, politiniai procesai vyksta visur, tačiau priklausomai nuo šalies skiriasi jų stilius, forma, akcentai, organizacija ir procedūra. Tai – pažįstamas pasaulis lyginamajai politikai, pabrėžiančiai politinei tvarkai pasiekti nesuskaičiuojamus kelius, kurie susiformavo atitikdami skirtingų šalių sąlygas. Nepaisant šių skirtumų, kiekvienoje šalyje politiką formuoja vidaus politinė sistema. Šis procesas niekur neleidžia formuluoti atsietos ir racionalios saugumo politikos. Visur tam tikra forma besivaržančių interesų dinamika prasiskverbia ir į saugumo politikos procesą; šio įsiskverbimo pasekmė yra ta, kad pašalinės įtakos tampa svarbiais politikos, kurią valstybė faktiškai vykdo, determinantais. Tai galioja ir nagrinėjant siaurą priemonių klausimą, tokį kaip kurti ar nekurti tam tikrą konkrečią ginklų sistemą, ir plačias tikslų problemas, tokias kaip neutrali ar šališka politika pagrindinėse šiandienos konkurencinėse kovose. Kitaip tariant, nacionalinė saugumo politika negali būti laikoma grynu atsaku į tarptautinės sistemos signalus. Ją iškraipo kiti interesai, tad verta trumpai pažvelgti, kokie gi jie yra.

Čia stengsimės paprasčiausiai nurodyti problemos apimtį ir jos pobūdį nesigilindami į detales. Valstybės viduje egzistuoja daugelis subvalstybinių veikėjų valdomų svertų, pradedant vyriausybe ir įvairiais biurokratiniais jos organais, ekonominėmis, politinėmis ir masinės informacijos priemonių organizacijomis ir baigiant atskirais piliečiais, tiek individais, tiek tokia amorfiška esybe, kuri įvardijama kaip viešoji nuomonė. Daugelis šių veikėjų turi tam tikrą interesą nacionalinio saugumo atžvilgiu ir įvairiu mastu įsitraukia į saugumo politikos formavimo procesą. Problemą sudaro tai, kad daugelis jų turi ir kitų interesų, o šie jų saugumo interesus nukreipia įvairiausiais būdais. Šį teiginį galima iliustruoti žvelgiant į įvairiausią spaudimą, veikiantį laikraščius, politines partijas, vyriausybės biurokratiją ir verslo organizacijas.

Laikraščiai suinteresuoti nacionalinio saugumo problema, tačiau tai, ką jie skelbia, riboja jų poreikis parduoti savo gaminį skaitytojams ir reklamos davėjams. Skandalų, katastrofų, grėsmių, krizių, blogo vadovavimo, konfliktų ir mirčių istorijos laikraštį padarys perkamesnį nei ištęsta ir komplikuota analizė, kaip kad pateiktoji šioje knygoje. Dėl savo komercinių interesų laikraščiai iškreipia viešąją nuomonę apie tai, kas svarbu nacionaliniam saugumui, dėmesį koncentruodami į trumpalaikius dalykus bei karines priemones ir faktiškai ignoruodami toliau siekiančius ir abstraktesnius klausimus. Žinios apibrėžimas tam tikru mastu priklauso nuo to, kas bus perkama. Ten, kur laikraščius kontroliuoja valstybė, paprastai, kas apibrėžiama kaip žinios, yra tai, kas tarnauja vyriausybės interesams.

Politinės partijos patiria kažką panašaus į tą patį dvigubą interesų spaudimą, kurį patiria masinės informacijos priemonės. Saugumo politika turi būti viena jų interesų sričių, tačiau tik kaip viena iš daugelio, ir jos turi stengtis pritraukti mases. Sudėtingos ir labai neįprastos pozicijos saugumo politikos atžvilgiu apribos ir partijos patrauklumą rinkėjams, ir apskritai pavers ją lengvu oponentų atakų taikiniu. Dėl ypatingo saugumo politikos ginčytinumo ji gali tapti naudinga kuoka, su kuria oponuojančios partijos galėtų daužyti viena kitą nepriklausomai nuo aplinkybių. Kad ir ką gintų viena pusė, kita gali rasti rimtų argumetų prieš, remdamasi švaistymu, kaštais, militarizmu, rizika ar ideologija. Tokios atakos gali vykti nepriklausomai nuo to, kad partijos veikia būdamos valdžioje. Britanijoje promilitaristiškai nusiteikę konservatoriai sumažino laivyną dėl ekonominių priežasčių, o griežtai antikarinė leiboristų vyriausybė uždegė žalią šviesą slaptoms branduolinės ginkluotės programoms. Poziciją saugumo klausimais gali daugiau lemti elektorato poreikis, ideologinės pretenzijos, vidinės partinės kovos ir konkurencijos partijos viduje ritualai negu rimtas pačių problemų apmąstymas. Iš saugumo problemų galima išspausti nemažai

politinės naudos vadovaujantis principu, kad negatyvią vienybę sukurti lengviau negu palaikyti pozityvią. Jei politinio solidarumo negalima pasiekti remiantis žmonių troškimais, tai jį galima sukurti jų baimės ar neapykantos pagrindu. Negatyvi vienybė, paremta kokios nors užsienio galybės arba branduolinių ginklų baubu, gali gerai paslėpti tiek konstruktyvių idėjų stygių, tiek gausybę vidinių nesutarimų.

Mąstydamos parapijietiškai, partijos gali palaikyti tam tikrą saugumo politiką, kadangi jos leidžia kurti darbo vietas politiškai jautriose srityse. Ginklai gali būti gaminami labiau dėl vidaus politinės ekonomijos priežasčių nei dėl tarptautinės situacijos diktuojamų sąlygų. Šie ir kiti interesai gali paveikti politinės partijos santykį su saugumo politika. Tuo nenoriu pasakyti, kad partijos neturi rimtos pozicijos ir įsitikinimų saugumo politikos atžvilgiu ir kad jos dėl to yra visiškai oportunistinės saugumo problemų atžvilgiu. Noriu tik parodyti, kad jų poziciją ir jų veikimo galimybes veikia daugelis kitų motyvų ir kad jų pasekmė yra vidaus politikos motyvų prasiskverbimas į saugumo politikos formavimo procesą. Spaudimas partijoms kinta priklausomai nuo to, ar šalis pasižymi daugiapartine sistema, tačiau net vienpartinėse valstybėse partija turi reaguoti į vidaus politinius interesus, jeigu ji nori išlikti valdžioje. Blogiausiu atveju garantuoti vidaus kontrolę prireiks ginkluotųjų pajėgų, ir šis poreikis iškreips nacionalinio saugumo politiką, importuodamas ją į vidaus politinę areną.

Įvairios vyriausybinės biurokratijos įstaigos irgi dalyvauja saugumo politikos formavime ir kiekviena jų į procesą įneša savo interesų mišinį. Kai kurios turės tiesioginių interesų šioje srityje kaip tos, kurios atsakingos už gynybą, užsienio politiką, prekybą ir finansus. Kitos turės netiesioginių interesų, konkuruodamos nuolatiniame resursų paskirstymo žaidime, kuriame kiekvienas departamentas iš tikrųjų kaunasi su kitais dėl savojo biudžetinio pyrago kąsnio. Atitinkamai saugumo politiką veiks

ne tik besikertantys interesai, tokie kaip finansų ministerijos susirūpinimas vyriausybės išlaidų ribojimu arba darbo ministerijos susirūpinimas išlaikyti darbo vietas su gynyba susijusioje sferoje, bet ir resursų paskirstymo politikos malūnas, o ten rezultatai gali priklausyti tiek nuo politinės jėgos ir meistriškumo, kiek ir nuo srities svarbos. Net vienoje ministerijoje, tokioje kaip gynybos ministerija, saugumo politikos logiką gali pakreipti daugelis institucinių ir biurokratinių veiksnių. Tarnybų tradicijos ir konkurencija tarp tarnybų yra vieni žinomiausių tokios įtakos šaltinių. Skirtingos tarnybos dažnai sukuria tvirtus ryšius su savomis tradicijomis ir instrumentais, kuriais remiasi tos tradicijos. Šie ryšiai gali juos skatinti priešintis technologinei pažangai, kuri mažins jų tradicijų įtaką. Todėl karališkasis laivynas, spaudžiamas prancūzų technologinės pažangos, labai nenoriai atsisakė medžio ir burių geležies ir garo naudai. Šis perėjimas reiškė šimtametės tradicijos, kuria rėmėsi britų laivyno pirmavimas ir laivyno gyvenimo stilius, pabaigą. Armijos panašiai reagavo į kavalerijos sunykimą.

Moderniaisiais laikais technologinė pažanga gresia dar fundamentalesniais pokyčiais. Laivynas vis dar laikosi įsikibęs linijinių laivų idėjos, nors jie tampa vis brangesni ir labiau pažeidžiami, dėl to, kad be jų iškils pavojus visai laivyno tradicijai. Oro pajėgos vis dar gina pilotuojamus bombonešius, kadangi visa oro pajėgų tradicija ir šlovė remiasi oro pilotais. Raketos ir automatiškai pilotuojami lėktuvai gresia visiškai išstumti pilotus, o su jais – ir pačių oro pajėgų pagrindinį vaidmenį ir simbolį. Be to, šios tarnybos kovoja tarpusavyje dėl funkcijų, kurios sustiprins jų galią peštynėse dėl resursų. Sausumos kariuomenė, laivynai ir oro pajėgos įvairiose šalyse kovojo dėl strateginių branduolinių pajėgų kontrolės ir dėl su ja susijusių papildomų resursų ir statuso. Anksčiau dėl savo atskiros egzistencijos turėjo kovoti oro pajėgos, o tuo tarpu sausumos kariuomenė ir laivynas siekė remtis savo pačių oro pajėgų komponentais. Šie

organizacijų interesai patenka į saugumo politikos procesą ir vaidina savo vaidmenį sąlygodami jo rezultatus, ypač ten, kur šios tarnybos yra pagrindiniai vyriausybės kariniai patarėjai. Geras antiracionalaus spaudimo pavyzdys gali būti Jungtinių Valstijų karinių oro pajėgų priešinimasis strateginio bombardavimo apžvalgos rezultatams, atliktiems Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. Karinės oro pajėgos negalėjo pripažinti (ir nepripažino) šios apžvalgos rezultatų nesusilpnindamos savo egzistavimo legitimumo. Institucinio išlikimo poreikiui buvo būtina ignoruoti karinio neefektyvumo faktus, ir viena šio ignoravimo pasekmių buvo laukinė ir tuščia oro kampanija prieš Vietnamą po dviejų dešimtmečių[16].

Pramoninės ir komercinės organizacijos taip pat turi interesų saugumo politikos srityje, ir šie interesai, sumišę su kitais poreikiais, irgi iškraipo racionalumą. Tokios organizacijos priklausomai nuo ekonomikos pobūdžio (ar ji centralizuota, ar rinkos ekonomika) gali būti daugiau ar mažiau susijusios su vyriausybe, ir tai sąlygos didelius jų poreikių skirtumus, ypač tokiose srityse kaip pelnas. Šios organizacijos gali turėti interesų saugumo politikos srityje arba dėl to, kad jos gamina karinę įrangą, arba jos, kaip, pavyzdžiui, naftos transnacionalinės kompanijos, turi išorinių interesų, tokių kaip rinkos, investicijos, transporto magistralės arba tiekimo šaltiniai, kuriuos jos norėtų įtraukti į nacionalinę saugumo politiką.

Ginklų gamintojai rinkos ekonomikoje turės daug savo pačių organizacinių interesų, kurie gali veikti nacionalinę saugumo politiką[17]. Jie turės normalių verslo interesų dėl pelno, dėl patikimos jų gaminio paklausos ir dėl to, kaip savo srityje neatsilikti nuo technologinės pažangos. Kol jie negali užtikrinti šių dalykų, jų kaip organizacijų egzistencija pavojuje. Vyriausybės paprastai su ginklų pramone sieks tų pačių tikslų. Jos savo karinėms pajėgoms norės užtikrinti geros kokybės ginklus ir kad tyrimai ir plėtotė atitiktų jų galimų priešų pastangas. Jos gali norėti

išlaikyti papildomus pramonės galingumus, kad sudarytų sąlygas padidėjusiai paklausai krizės ar karo metu. Resursams leidžiant, vyriausybės sieks išlaikyti tiek nepriklausomybės ginkluotės gaminimo srityje, kiek tik tai įmanoma, kad minimizuotų jų veikimo laisvės apribojimus, nors ši logika daugiausia taikoma didžiosioms galybėms, galinčioms palaikyti didelę ginklų pramonę.

Bendras vyriausybių ir kompanijų interesas gali turėti mažiausiai dvi pasekmes, kurios savo ruožtu gali įtakoti saugumo politiką. Pirmiausia, siekis palaikyti pakankamus ar net perteklinius nacionalinius galingumus kartu su kompanijos siekiu užsitikrinti rinkas ir gauti pelną gali sukelti spaudimą arba vartoti daugiau, nei to objektyviai reikia, arba eksportuoti. Šalims, kaip Britanija ir Prancūzija, kad jos galėtų išlaikyti savo gana didelę ginklų pramonę, reikia kultivuoti eksportą, nes vidaus paklausa yra per maža, kad paremtų tokią pramonę. Didesni gamintojai, kaip Jungtinėse Valstijose, savo pramonę gali išlaikyti vidaus paklausa, tačiau eksportas suteikia galimybę sumažinti vyriausybės išlaidas (per masto ekonomijos efektą), palengvinti reguliaraus pramonės užimtumo problemos sprendimą, palaikyti perteklinius galingumus bei padidinti kompanijų pelną. Atsiradęs suinteresuotumas ginklų prekyba gali visaip kliudyti saugumo politikai. Jis sukuria ryšius su pirkėjais, kurie veikia nacionalinio saugumo aljansus, kaip kad ryšiai tarp Jungtinių Valstijų ir šacho laikų Irano. Jis stimuliuoja tarp pirkėjų antrines ginklavimosi varžybas kaip kad Artimuosiuose Rytuose, o šios savo ruožtu gali paveikti bendrą sistemos saugumą. Jis gali sukurti interesą palaikyti eksportą per daug sau nesukant galvos dėl konkurencijos ir skatinti konfliktus visur kitur. Panašius argumentus galima pritaikyti branduolinės energetikos pramonei, ir tai iliustruoja, kaip ekonominė ir saugumo dinamika gali sąveikauti ir iškreipti nacionalinio saugumo politikos formavimą[18]. Ekonominiai imperatyvai skatina branduolinių medžiagų, žinių

ir technologijų plitimą į tokias šalis kaip Indija, Pakistanas, Brazilija, Argentina, Pietų Afrika, Izraelis, Irakas ir kitos, kurių suinteresuotumas branduoliniais ginklais maskuojamas labai menkai.

Antra vyriausybių ir kompanijų interesų bendrumo pasekmė yra susijusi su technologijos tobulėjimo procesu. Tiek vyriausybės, tiek kompanijos juo suinteresuotos, tačiau dėl skirtingų priežasčių. Vyriausybėms rūpi jų karinės įrangos kokybę bent jau išlaikyti tarptautinėje sistemoje vyraujančio bendrojo standarto lygmeniu, nors tam tikrais atvejais (karas, suplanuota ataka, ginklavimosi varžybos) jos gali būti suinteresuotos ir technologinės pažangos lyderio vaidmeniu. Kompanijos gali būti suinteresuotos technologine pažanga dėl jos pačios, ir daugelis pasitenkinimą darbu patiria stumdami pirmyn savo amatą. Reikia tik pažvelgti į knygų apie ginklus skaičių, ir galima šiek tiek suvokti šio žavėjimosi karinės technologijos grožiu ir galia šaltinius ir jėgą. Paprastai kompanijos turi ekonominių paskatų būti suinteresuotos technologijos plėtojimu. Paprasčiausiai geresnės technologijos joms teikia komercinių pranašumų. Žvelgiant subtiliau, nuolatinis spaudimas technologinio tobulėjimo linkme padidina atsilikimo greitį. Jei įrangą reikia keisti ir tobulinti dažniau, kompanijos gali užsitikrinti reguliaresnę paklausą, kuri išsprendžia, nors ir nemaža kaina, kompanijų pastovumo problemą ir vyriausybės problemą užsitikrinant pakankamus pajėgumus. Palaikomas impulsas karinės technologijos plėtotei greitai paskatina ginklų dinamiką ir sąlygoja save palaikančią karinę konkurenciją ir uždarumą, kuriuo pasižymi konkurencija tarp ginklų gamintojų valstybės viduje. Šis procesas gali turėti svarbių pasekmių nacionaliniam saugumui, net jeigu jis iš pradžių ir kyla dėl veiksnių, veikiančių valstybės viduje, ir yra svetimas išorinių grėsmių sąrangai, kuri pirmiausia apibrėžia nacionalinio saugumo problemą.

Šios iliustracijos pabrėžia, kad vidaus politinio proceso struktūra ir pobūdis yra svarbus nepriklausomas kintamasis nacio-

nalinio saugumo politikos formavimui. Vidaus politinis procesas ne tik į saugumo politiką įterpia daugelį galingų ir besivaržančių tarpusavyje interesų, bet šią politiką įtraukia į konkurenciją su kitais valstybės politikos prioritetais. Kitaip tariant, nacionalinio saugumo politiką nuo išorinio saugumo problemos racionalumo atskiria ne tik vidiniai politinį procesą sąlygojantys veiksniai, bet ir politinė rinka, kurioje net ši iškreipta politika gali būti sužlugdyta ar pakeista jai sąveikaujant su kitomis politikomis, konkuruojančiomis dėl valstybės dėmesio ir resursų. Todėl debatai Jungtinėse Valstijose dėl strateginės gynybinės iniciatyvos (*SDI*) negali būti nagrinėjami be jų ryšių tiek su biudžeto deficitu, tiek su karinių keinsizmo pasekėjų, siekiančių stimuliuoti Amerikos pramonę, spaudimu. Atvirkščiai, Marshallo planas, kurio politiškai prastumti kaip ekonominės politikos buvo neįmanoma, 1947 metais buvo priimtas dėl jo ryšių su nacionalinio saugumo interesais[19].

Išvados: politikos formavimas kaip nacionalinio saugumo problemos dalis

Šiame skyriuje buvo teigiama, kad loginės ir suvokimo problemos, kylančios iš saugumo, komplikuoja pradinius vidaus politikos formavimo duomenis, kad politikos formavimo procesas turi ribotas galimybes išspręsti šias problemas ir kad jis sunkumams, susijusiems su bendra nacionalinio saugumo problema, suteikia papildomą matmenį. Dėl to nacionalinio saugumo politika, kuri patenka į tarptautinę sistemą, vidinių veiksnių, daugelis kurių yra pašaliniai, sąlygojama ne mažiau nei išorinių, kurie ir suteikia jai pagrindą. Šiuos teiginius galima lengvai suprasti kaip vidaus politinio proceso kritiką, ir tam tikra prasme jie tokie ir yra. Išvada būtų tokia, kad vidiniai veiksniai įsiterpia į racionalaus nacionalinio saugumo politikos formavimo procesą. Įsiterpdami jie iškreipia, stabdo ir supainioja procesą, kuriuo

valstybė sprendžia grėsmių problemą, ir kaip implikacija jie sąlygoja mažiau racionalią, mažiau efektyvią ir galbūt net atvirkštinį efektą sukeliančią politiką. Galima tik stebėtis, pavyzdžiui, vidiniais procesais, kurių rezultatas buvo Panamos karo JAV paskelbimas 1989 metais.

Šią kritiką transformuoja du kontrargumentai. Pirmasis teigia, kad realiame pasaulyje neegzistuoja visiškai nešališkų ir racionalių politikos formavimo procesų. Loginės ir suvokimo klaidos racionalumo atžvilgiu yra beveik neįveikiamos, ir prielaida, jog apolitiška politika įmanoma politinėje struktūroje *per se*, tokioje kaip valstybė, yra naivi ir prieštaringa. Vidiniai politiniai veiksniai visada veikia nacionalinio saugumo politiką jau vien todėl, kad visas valstybės sprendimų priėmimo aparatas iš esmės sukurtas atsižvelgiant į vidaus interesus. Didelės ir įtakingos šalies, tokios kaip Jungtinės Valstijos, atveju vis tiek gali būti sunku atskirti vidaus ir užsienio politiką. Tariamai vidaus politika tokių įvairių problemų kaip palūkanų normos ir sprendimai dėl urano sodrinimo galingumų[20] atžvilgiu gali turėti dramatiškų pasekmių kitoms šalims.

Antras argumentas sustiprina pirmąjį, remdamasis tuo, kad gilūs vidiniai interesai nacionalinėje saugumo politikoje pateisinami dėl to, jog saugumo politika gali pasižymėti galingu grįžtamojo ryšio efektu, kuris paveiktų visuomenę. Du akivaizdžiausi būdai, kaip saugumo politika gali paveikti visuomenę, yra kaštai ir pavojai. Stiprų vidinį interesą tokios politikos formulavimui pateisintų vien tik šie argumentai. Iki devintojo dešimtmečio pabaigos nacionalinės gynybos kaštai retai nukrisdavo žemiau kaip 1 procentas nuo Bendrojo nacionalinio produkto (BNP). Norma yra nuo 2 iki 4 procentų. Jungtinėse Valstijose ji siekė daugiau nei 6 procentus, Sovietų Sąjungoje – 10 procentų; ir keliose Artimųjų Rytų šalyse – 20 procentų. Išreikšti absoliučiais skaičiais šie kaštai yra milžiniški. Jungtinės Valstijos 1988 metais išleido 260 milijardų, didžiosios Europos galybės išleido

daugiau kaip 20 milijardų kiekviena. Keturiasdešimt trys valstybės kiekviena išleido daugiau kaip 1 milijardą. Netgi Japonija, apie kurią paprastai galvojama kaip apie mažai ginkluotą valstybę, išleido daugiau kaip 15 milijardų, aplenkdama Kiniją tris kartus[21]. Šios sumos dažnai sudaro didžiulę valstybės išlaidų dalį, ir, kaip nepailstamai teigia nusiginklavimo entuziastai, šie kaštai alternatyvių socialinių gėrybių ir paslaugų prasme yra labai dideli. Daugiau mokyklų, daugiau ligoninių, švaresnė aplinka, didesnės pajamos, daugiau investicijų – panašūs dalykai turi būti pasveriami kalbant apie gynybos išlaidas. Tai implikuoja pasirinkimo variantus nustatant socialinius prioritetus tarp gynybos ir kitų vertybių, šie variantai ir sudaro vidinio politinio proceso prasmę. Pavojai saugumo politikoje yra abstraktesni ir mažiau pastovūs nei kaštai, tačiau sukelia net sudėtingesnes problemas. Nemokšiška politika gali baigtis visų socialinių vertybių sunaikinimu branduoliniame kare arba drastiška jų revizija invazijos ar revoliucijos atveju. Dėl šių priežasčių saugumo politikos esmė akivaizdžiai yra teisėtas vidaus politikos rūpestis.

Subtilesne analize šio argumento jėgą galima padidinti nagrinėjant daugelį būdų, kuriais saugumo politika gali įtakoti bazinę politinės visuomenės struktūrą. Nemažai šių ryšių yra gerai žinomi. Daugelis jų sumuojami bendru visuomenės militarizavimo pavadinimu. Jie apima argumentus, įteisinančius šauktinių sistemą, kariškių įtaką vyriausybėje, karinį-pramoninį kompleksą kaip galingą elitinį interesų šaltinį, aukštesnių vertybių išnykimą, kurį sąlygoja akivaizdus siekis panaudoti jėgą, pilietinių laisvių ribojimą motyvuojant vidaus saugumo reikalavimais ir save palaikančią saugumo poreikių visuomenės atžvilgiu logiką, kuri kyla iš galios-saugumo dilemos. Šie argumentai siejasi su anksčiau minėtais argumentais dėl resursų, nors tam tikru momentu diskusija apie resursų paskirstymą tampa neatskiriama nuo diskusijų apie vertybių prioritetus. Įsipareigojimai karinio elito atžvilgiu sukuria vidaus politikoje naują jėgą, kuri

generuos savo pačios organizacinius imperatyvus. Šie imperatyvai ilgainiui gali sukelti pasekmes, kurios nusvers pradinius karinio elito sukūrimo tikslus. Kariniai interesai gali baigtis žlugdančiais vidinių ginklavimosi varžybų ciklais arba nacionalinės politikos militarizacija, o su tokia problema susiduria daugelis silpnų valstybių. Kaip pasakė vienas Lotynų Amerikos apžvalgininkas, „mes kuriame armijas, kurios nieko nereiškia tarptautiniu mastu, tačiau kurios yra nenumaldoma jėga, viską naikinanti savo kelyje vidiniame kiekvienos šalies gyvenime. Kiekvieną šalį okupuoja jos pačios kariuomenė"[22].

Šio lygmens nacionalinė saugumo politika pasižymi implikacijomis, kurios persmelkia visą valstybės struktūrą. Saugumo manija gali baigtis spartietiško stiliaus karine valstybe, kurioje visos politinės struktūros ir vertybės bus subordinuotos karinės galios akumuliavimui. Šis modelis savo pasekėjų turi tokiose vietose kaip Izraelis, Sirija, Irakas ir, dar visai neseniai, Sovietų Sąjunga, kur aukštas mobilizacijos lygis ar pasiruošimas labai greitai mobilizacijai tapo panašesnis į nuolatinę būseną negu į karo laikotarpio fenomeną, kuris savo pasekmėmis persmelkia visą visuomenę.

Saugumo ryšys su kitomis valstybės struktūromis akivaizdus šiais ekstremaliais atvejais, tačiau jį galima aptikti ir normalesnėmis aplinkybėmis. Galima manyti kaip Alexis de Tocqueville'is[23] ir tvirtinti, kad nors politinės institucijos Jungtinėse Valstijose puikiai sutvarkytos ir gali aprėpti bei valdyti daugelį skirtingų politinių jėgų šioje didelėje visuomenėje, tačiau jos, ir tai yra tiesioginė pirmojo bruožo pasekmė, blogai pritaikytos vykdyti užsienio ir saugumo politiką. Bruožai, kurie labai tinka bendram politiniam kontekstui – spaudimo grupių atvirumas, sudėtingi stabdžių ir atsvarų mechanizmai, dažni rinkimai ir politiškai skiriami valstybės tarnautojai, – netinka specializuotiems užsienio ir saugumo politikos poreikiams. Jie kliudo politikos tęstinumui ten, kur tai gyvybiškai svarbiausia (tarptauti-

nės derybos, ginkluotės politika), ir pajungia ją ten, kur lankstumas tiktų geriau (antikomunizmas, karinės viršenybės sąvokos, ekstravagantiškas energijos suvartojimas, Artimųjų Rytų politika). Jie didina vidinių veiksnių ir interesų vaidmenį politikos formavimo procese ir apriboja kitų veikėjų tarptautinėje sistemoje poreikių, baimių ir dinamikos įtaką bei susilpnina reakciją į šiuos veiksnius. Taip kritikuoti galima ne tik Jungtines Valstijas, tik kritika šiuo atveju yra akivaizdesnė dėl ypatingo Amerikos sistemos atvirumo ir didelės jos įtakos likusiam pasauliui. Dauguma valstybių į vidinį spaudimą ir interesus reaguoja labiau nei į išorinius, tačiau kai Jungtinės Valstijos keičia savo valiutos kursą arba subsidijuoja naftos kainas ar pakelia palūkanų normas, poveikis tarptautinei sistemai yra didžiulis.

Kiek vidinės jėgos sąlygoja šiuos veiksmus, tiek užsienio politika vykdoma neatsižvelgiant į likusią tarptautinę sistemą. Jei vidiniai veiksniai vyrauja formuojant politiką daugelyje valstybių, tai tarptautinė sistema tampa sistema, kurioje grįžtamasis ryšys tarp jos dalių yra silpnas. Elgsena, kitaip tariant, kyla viduje ir ji yra reliatyviai nejautri pasekmėms, kurias jis sukelia sistemoje. Valstybės negali būti šalti, viską apskaičiuojantys ir racionalūs veikėjai tarptautinės nacionalinio saugumo problemos dimensijos atžvilgiu. Tačiau tiek, kiek vidiniai veiksniai vyrauja sprendimų priėmimo procese, jų elgsena viena kitos atžvilgiu bus trumparegiška, nejautri ir nenuosekli. Kitiems jos bus suvokiamos kaip grėsmės ir kaip galimybės, o pačios save valstybės suvoks kaip turinčias savo teises ir kaip nekontroliuojamų aplinkybių aukas. Tačiau jos tik miglotai įsivaizduos, kaip jas mato kiti, kiek tie kiti taip pat yra nekontroliuojamų aplinkybių aukos ir kokią įtaką jų pačių veiksmai daro išorėje bei kokios problemos yra kitų valstybių vidaus politikos variklis.

Į save orientuoti veikėjai lemia anarchijos virtimą chaosu. Iš vidaus kylančios individų elgsenos perteklius, palyginti su racionalaus reagavimo į aplinką elgsena, paprastai vertinamas kaip

autizmas ar beprotybė (arba kartais kaip religinė įžvalga ar genialumas). Todėl nebrandi hierarchija pasižymi kai kuriais santykių bruožais, būdingais pamišėlių namams. Jei kiekvieno veikėjo elgesys daugiausia kyla iš jo vidaus ir kitus jis pirmiausia laiko grėsmės šaltiniu, tuomet sudėtinis efektas yra maksimizuota galios-saugumo dilema, kuri apima visus šiuos veiksnius. Vidinė kiekvieno veikėjo dinamika sąlygos politiką, kurią kiti laikys grėsminga ir nelanksčia, ir kadangi politikos kryptis nustatoma veikėjo viduje, ją bus sunku pakeisti. Nacionalinio saugumo strategijos dominuos dėl alternatyvų trūkumo, nes tai yra vienintelis lygmuo, kuriam skiriamas rimtas politikos formuotojų dėmesys. Kaip pažymi Rosecrance'as, „viena fundamentalių priežasčių, sąlygojančių įtampą tarptautinėje sistemoje, yra tikslų ir politikos formulavimas remiantis tik vidiniais veiksniais"[24]. Šis politinis valstybės lygmens dominavimas sustiprina išskirtinumo pozicijos, kuri yra natūralus kiekvienos valstybės geografinis ir istorinis paveldas, dominavimo perspektyvą. Kiekvienas sistemą linkęs interpretuoti priklausomai nuo savo paties padėties joje perspektyvos. Kai tik įsiterpia vidinės politinės paskatos, polinkis parapiniam požiūriui sustiprėja. Kol kiekviena valstybė laikosi parapinio požiūrio, negali plėtotis bendras stiprus požiūris į sistemą kaip į visumą. Tokio bendro požiūrio stoka savo ruožtu sustiprina parapinį impulsą, nes sistema atrodo kaip nevaldomas chaosas, kur nelieka nieko kito, tik remtis savo paties resursais.

Neišvengiama šio argumento išvada būtų tokia – vidaus politinė struktūra turi būti transformuota taip, kad ji būtų jautresnė tarptautinei aplinkai. Brandžiai anarchijai reikia brandžių valstybių, kitaip tariant, valstybių, kurios yra tokios stabilios ir išsivysčiusios, kad formuodamos savo politiką gali atsižvelgti į savo kaimynų interesus. Išoriškai motyvuotą elgesį palaikyti sunku, jei jis pralaimi rinkimuose, ir todėl brandžioms valstybėms reikia brandžių visuomenių, kurios suvokia, kad nacionaliniai

saugumai priklauso vienas nuo kito ir kad per daug į save nukreipta saugumo politika, kad ir kokiu šovinistiniu patrauklumu ji pasižymėtų, yra galų gale pražūtinga sau pačiai. Vidaus sferos svarba reiškia, kad tarptautinė visuomenė negali vystytis tol, kol nacionalinės visuomenės iš esmės taps ne tokios ribotos. Šiaurės šalys siūlo vieną evoliucinį modelį grupės šalių, kurios perėjo šį brendimo procesą nuo įnirtingos karinės konkurencijos iki saugumo bendruomenės. Tačiau istorinis mokymasis yra lėtas ir nevienareikšmis procesas. Lieka galimybė, kad mes galime remtis vis stiprėjančiu sąveikos intesnsyvumo spaudimu, kuris galėtų šį supratimą įdiegti greičiau, nei taip buvo praeityje. Bet kaip demonstruoja vis dar egzistuojantys Europos integracijos sunkumai, visuomeninis ir politinis ribotumas ryškus ir tarp stiprių valstybių. Vienas galimas šio akivaizdaus sunkumo sprendimas yra planuoti tokią saugumo politiką, kuri veiktų keturiais lygmenimis – individualiu, valstybių, regioniniu ir sisteminiu, – ir ši idėja bus išplėtota paskutiniame skyriuje.

[1] Ole Wæver, „Security, the speech act: analyzing the politics of a word", second draft, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen, June 1989, pp. 35–6.

[2] Žr. 1 skyrių, išnašą 24.

[3] Macbeth, III. Kalba Hecate'as. Ši citata originaliame kontekste reiškia, kad per didelis saugumo jausmas sąlygoja veiksmų nerūpestingumą ir dėl to yra silpnumo bei pažeidumo priežastis. Ši prasmė gali būti pritaikyta nacionalinio saugumo problemai tiek, kiek per didelė karinė galia ir ją lydinti politinė orientacija gali sąlygoti tai, kad neįvertinami kiti veiksniai, kaip kad parodė Amerikos veiksmai Vietname ir sovietų veiksmai Afganistane.

[4] Ši mintis išplėtota Bengt Sundelius, „Coping with structural security threats", in Otmar Höll (ed.), *Small States in Europe and Dependence* (Vienna: Austrian Institute for International Affairs, 1983), pp. 298–304.

[5] Ken Booth, *Strategy and Ethnocentrism* (London: Croom Helm, 1979); Richard K. Ashley, *The Political Economy of War and Peace* (London: Pinter, 1980), pp. 205–30.

[6] John Burton, *Global Conflict: The domestic sources of international crisis* (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1984).

[7] Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (London: Fontana, 1988), pp. 669–70.

[8] Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976), p. 170.

[9] *ibid.* Taip pat žr. J. C. Farrell and A. P. Smith, *Image and Reality in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1968).

[10] Jervis, *op. cit.* (išnaša 8), chs. 4, 5 ir 7. Daniel Yergin, *Shattered Peace* (Boston: Houghton Mifflin, 1978) gali būti skaitomi kaip konkreti analizė, skirta nustatyti pagrindinius mentalinius rėmus Amerikos politikos formavimui.

[11] Jervis, *op. cit.* (išnaša 8) pp. 160–2, 175–6.

[12] *ibid.*, sk 8 ir 9.

[13] Žr. *inter alia*, Charles F. Hermann (ed.), *International Crises* (New York: Free Press, 1972); Raymond Cohen, *Threat Perception in International Crises* (Madison: University of Wisconsin Press, 1979); D. Frei (ed.), *International Crisis and Crisis Management* (Aldershot: Gower, 1978); „Special issue on international crises", *International Studies Quarterly*, 21:1 (1977); Ole R. Holsti „The 1914 case", *American Political Science Review*, 59 (1965); Graham T. Allison, *Essence of Decision* (Boston: Little Brown, 1971).

[14] Fritz W. Ermarth, „Contrasts in American and Soviet strategic thought", *International Security*, 3:2 (1978).

[15] Jervis, *op. cit.* (išnaša 8), pp. 409.

[16] John. K. Galbraith, *A Life in Our Times* (Boston: Houghton Mifflin, 1981), pp. 195–6, 201, 204–6, 213, 215, 225–37.

[17] Apie ginklų pramonę žr. Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations* (London: Macmillan, 1987), chs. 3, 4, 7, 8.

[18] Michael J. Brenner, *Nuclear Power and Non-Proliferation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).

[19] L. B. Krause and J. S. Nye, „Reflections on the economics and politics of international economic organizations", in C. F. Bergsten and L.B. Krause (eds.), *World Politics and International Economics* (Washington, DC: Brookings Institution, 1975), pp. 324–5.

[20] Įdomi šio reiškinio studija yra Brenner, *op. cit.* (išnaša 18).

[21] Skaičiai paimti iš *The Military Balance 1989–90* (London: IISS, 1989), pp. 210–11.

[22] Edvardo Santoz, cituotas pagal Edwin Lieuwen, *Arms and Politics in Latin America* (New York: Praeger, 1961), pp. 236–8.

[23] Alexis de Tocqueville, *Democracy in America* (New York: Vintage Books, 1945), vol. 1, pp. 241–4, tema, kurią perėmė ir Kennedy, *op. cit.* (išnaša 7), pp. 665–92.

[24] Richard Rosecrance, *International Relations: Peace or war?* (New York: McGraw-Hill, 1973), p. 186.

10 skyrius

BAIGIAMOSIOS MINTYS APIE TARPTAUTINIO SAUGUMO STUDIJAS

Apžvalga: saugumo darbotvarkė

Jei ir egzistuoja viena tema, kuri galėtų būti visų ankstesnių skyrių bendras vardiklis, tai tokia tema yra teiginys, kad norint suprasti nacionalinio saugumo problemą reikia plataus pagrindinių analizės lygmenų ir tarptautinių studijų lauką sudarančių probleminių sektorių supratimo. Nors sąvoka „nacionalinis saugumas" sugestijuoja valstybinio lygmens reiškinį, ryšiai tarp šio ir individualaus, regioninio bei sisteminio lygmenų pernelyg gausūs ir stiprūs, kad juos būtų galima nuneigti. Taip pat, nors „nacionalinis saugumas" implikuoja dėmesio koncentraciją politiniam ir kariniam sektoriams, kuriuose valstybė yra įsitvirtinusi stipriausiai, šios idėjos negalima tinkamai suprasti be visuomenės, ekonomikos ir aplinkos apsaugos sektorių veikėjų ir dinamikos. Saugumo sąvoka taip stipriai susieja šiuos lygmenis ir sektorius, kad ją reikia nagrinėti integracinėje perspektyvoje. Tam tikrą prasmę turi individualaus, nacionalinio bei tarptautinio saugumo, karinio, politinio visuomenės bei aplinkos saugumo kaip atskirų fenomenų nagrinėjimas. Tačiau kiekvieną iš jų galima visiškai suprasti tik siejant vienus su kitais. Bandymai nagrinėti saugumą taip, tarsi jis reikštųsi tik vienu lygmeniu ar viename sektoriuje, rimtai iškraipo jo supratimą.

Čia gali būti naudinga reziumuoti pagrindinius ryšius ir prieštaravimus, kurie buvo aptikti ankstesniuose skyriuose: pradedant analizės lygmenimis ir baigiant probleminiais sektoriais.

Individų saugumo problema pasižymi neišsprendžiamu paradoksu, nes individų saugumas iš dalies priklauso nuo valstybės ir iš dalies pati valstybė kelia jam pavojų. Valstybė individams gali kelti grėsmę labai įvairiai, grėsmė jiems gali kilti per jų valstybę, jai sąveikaujant su kitomis valstybėmis tarptautinėje sistemoje. Nacionalinio saugumo klausimo negalima suvesti į individų lygmenį, nes tiek valstybės, tiek sisteminis lygmuo pasižymi savybėmis, kurios reiškia daugiau nei jų dalių suma. Dėl šios priežasties įtampa tarp saugumo individų lygmeniu ir kitais lygmenimis yra nuolatinė.

Beveik tą patį galima pasakyti apie etninių ir religinių grupių praktiką visuomenės lygmeniu, nors čia prieštaravimai ne struktūriniai, bet greičiau priklauso nuo aplinkybių. Visada egzistuos saugumo prieštaravimai tarp individų ir valstybės. Tarp valstybių ir visuomeninių grupių šie prieštaravimai įprasti, tačiau jie nėra neišvengiami. Jie įprasti todėl, kad istorija paliko tokią struktūrą, kurioje valstybės ir visuomenės dažnai gerai nesiderina tarpusavyje. Teoriškai nacionalinės valstybės idealas siūlo harmonijos tarp valstybės ir visuomenės saugumo galimybę. Tačiau praktiškai valstybės mechanizmas dažnai diskriminuoja tam tikrus visuomenės elementus: kartais diskriminuojama paskirstant teises ir turtą (juodieji Pietų Afrikoje, palestiniečiai Izraelyje), kartais rimtai atakuojant visuomeninį identiškumą (turkai Bulgarijoje, ukrainiečiai Sovietų Sąjungoje), kartais griebiantis fizinio naikinimo (žydai nacių Vokietijoje, kurdai Irake). Šie prieštaravimai abiem kryptimis sukuria grėsmes. Individai ir visuomeninės grupės gali kelti grėsmę valstybei, kaip ir valstybė jiems, ir jeigu jie rimtai nusiteikę ir jų yra pakankamai daug, jie gali ardyti valstybę kaip prasmingą esybę, pavyzdžiui, Libane, Birmoje ir Salvadore.

Kai kuriose valstybėse susidūrimai su vidiniais jų veiksniais yra pagrindinis tų valstybių nesaugumo bruožas, o tai apsunkina nacionalinio saugumo sąvokos taikymą. Tačiau daugeliui vals-

tybių pagrindinis saugumo prieštaravimas glūdi tarp jų pačių ir kitų valstybių nacionalinio saugumo. Galios-saugumo dilemos idėja gerai pagauna šį prieštaravimą tarp valstybių. Ši dilema aiškiausiai veikia kariniame ir ekonominiame sektoriuose, kuriuose galia pasižymi nulinės sumos lošimo kokybe ir kur teisėtų savų interesų siekimas lengvai kelia grėsmę kitiems, kur egzistuoja realios agresyvaus elgesio galimybės. Neatsitiktinai strateginė kalba, naudojama elgesio šiose srityse aprašymui, yra stebėtinai panaši: gynyba ir apsauga, karas ir prekybos karas, karinė pusiausvyra ir prekybinis balansas, tiekimo saugumas ir taip toliau.

Šis prieštaravimas tarp valstybių yra anarchinės sistemos bruožas, tačiau tai nėra prieštaravimas tarp valstybės ir sistemos. Kadangi suverenių valstybių struktūra ir anarchinė tarptautinės sistemos struktūra yra priešingi to paties politinio fenomeno tikslai ir kadangi valstybių brandumas yra pagrindinis tarptautinės sistemos brandumo veiksnys, sunku tikėtis tokio sunkumo. Nors ir liberali, ir merkantilinė ekonominė struktūra generuoja konfliktą ir nesaugumą, alternatyvios ekonominės tvarkos negalima sukurti rimtai nepakeičiant valstybės politikos ir vidinės struktūros. Ir nors galios-saugumo dilema galioja visoje sistemoje, ją kurianti dinamika kyla iš santykių tarp valstybių. Valstybių saugumo problemų negalima įvertinti neatsižvelgiant į sistemą, o sistemos pobūdžio ir dinamikos neįmanoma suprasti neatsižvelgiant į valstybes. Pati sistema tampa nesaugi tik tada, kai kyla grėsmė jos struktūrai. Politinė anarchijos struktūra yra ypač stabili, jei toks ir nėra konkretus būdas, kuriuo padalijamas globalus suverenitetas, valstybes paliekantis besikaitaliojančios galios pusiausvyros kaprizų malonei. Ekonominė pasaulinės rinkos struktūra ne tokia stabili, kadangi jos veikimo laisvę galima rimtai apriboti valstybėms vykdant merkantilinę politiką.

Žvelgiant į integratyvią saugumo kokybę sektorių požiūriu, atsiskleidžia daugybė ryšių tarp jų, tačiau prieštaravimai glūdi greičiau jų viduje, o ne tarp jų. Politinio sektoriaus saugumo

logika buvo nagrinėjama diskusijoje apie individų, valstybės ir sisteminį lygmenis. Pagrindiniai jos prieštaravimai glūdi konfliktuojančiuose saugumo interesuose tarp individų, visuomenių ir valstybių. Karinė politika skatina galios-saugumo dilemą tarp valstybių ir intensyvina gynybos dilemos veikimą, o tai yra prieštaravimas, būdingas kariniam sektoriui. Iš hegemonijos teorijos argumentų ir Paulo Kennedy'o istorinės didžiųjų galybių smukimo analizės paaiškėja, kad karinė politika sukelia galingus ir ilgalaikius ekonominės padėties pokyčius. Jėgos naudojimas, turint omeny šiuolaikinę ginkluotę, turi akivaizdžių pasekmių aplinkai, pradedant ilgalaikiu cheminiu užnuodijimu ir baigiant branduoline žiema. Kaip pademonstravo Vietnamo ir Afganistano sindromų poveikis Jungtinėms Valstijoms ir Sovietų Sąjungai, ne taip, kaip buvo Pirmojo pasaulinio karo metu, jėgos naudojimas gali turėti ir didelių socialinių bei politinių pasekmių. Sovietų Sąjunga, tiek 1917 metų revoliucijos, tiek 1990 metų rekonstrukcijos metu, demonstruoja daug atskirų sektorių ribas peržengiančių karinių saugumo politikos pasekmių ekonomikai, visuomenei ir politikai.

Ekonomikos sektoriui būdingas prieštaravimas tarp pažeidumo ir efektyvumo. Ekonominė politika su kariniu saugumu susijusi įvairiausiais ryšiais. Merkantilizmas atliepia savarankiškumo tikslą, tačiau jis gali apskritai susilpninti ekonomiką užkirsdamas kelią masto ekonomijos ir konkurencijos teikiamai naudai. Jis taip pat gali paskatinti tokias tarptautines sąlygas, kuriomis jėgos panaudojimas tampa labiau tikėtinas. Liberalizmas gali sustiprinti ekonomiką, tačiau tai priklauso nuo valstybės padėties pasaulio rinkoje. Jis susilpnina karinį valstybių savarankiškumą, bet susilpnina ir valstybių motyvus griebtis jėgos. Antra vertus, ilgalaikis liberalių sistemų nestabilumas gali sukelti periodines krizes visoje tarptautinėje sistemoje. Vis stiprėja ryšys tarp ekonomikos ir aplinkos apsaugos sektoriaus, kadangi masinės gamybos poreikiai pradeda gręsti planetos eko-

sistemos struktūrai. Ekonominė politika sukelia rimtų pasekmių politiniame ir socialiniame sektoriuose. Atviros rinkos stipriai ir nuolat verčia adaptuotis socialines ir politines struktūras; uždaros rinkos sąlygoja tokius socialinius ir politinius atsiribojimus, kurie labiausiai siejami su komunistinėmis valstybėmis.

Socialiniame sektoriuje būdingas prieštaravimas tarp labai uždarų kelių šimtų etnokultūrinių visuomenių, į kurias istorija padalijo žmoniją per tūkstančius metų, ir labai kosmopolitiškos neseniai atsiradusios tarptautinės visuomenės. Uždarumo elementas skatina galios-saugumo dilemą per jo įtaką politiniam suvokimui ir karinei elgsenai. Ši žinoma sankloda ryškiausiai buvo išreikšta Europos galybių ir Japonijos socialinio darvinizmo pavidalu, tačiau dabar šiuolaikinėje tarptautinėje sistemoje ji turbūt akivaizdžiausiai reiškiasi per arabų ir žydų konfliktą, pavojingais priešiškumais Kaukaze, audringose Pietų Azijos, taip pat ir islamo bendruomenės vidinėse bei išorinėse sandūrose su kitomis besiribojančiomis kultūromis. Specifinės kai kurių visuomenių normos gali prieštarauti vyraujančioms pasaulėtvarkos sanklodoms. Galima prisiminti problemą, kurią islamas sukėlė tiek rinkos ekonomikai būdingai elgsenai, tiek suverenios teritorinės valstybės idėjai, arba problemą, kurią individualistinis požiūris į žmogaus teises kelia islamui ir Kinijai. Negalima surasti galingesnio simbolio už Laisvės statulą, kurią panaudojo Kinijos studentai 1989 metais kaip jų protesto prieš komunistinę vyriausybę simbolį.

Kosmopolitiškasis elementas, atvirkščiai, veikia kaip svarbus ir potencialiai pagrindinis švelninantis galios-saugumo dilemą faktorius. Politiniame, kariniame ir ekonominiame sektoriuose stipri tarptautinė visuomenė padeda išvengti nepageidaujamų šalutinių nacionalinio saugumo politikos pasekmių. Tarptautinė visuomenė, galinti formuoti stiprius režimus, taip sustiprina ne tik save, bet ir palengvina bendrų tikslų siekimą bei padeda išvengti bendrų praradimų daugelyje karinės, politinės, ekonominės ir aplinkosaugos politikos sričių.

Aplinkosaugos sektoriuje dar neišsiplėtojo tik jam pačiam būdingas prieštaravimas. Akivaizdžiausias jo keliamas prieštaravimas yra susijęs su politinėmis ir ekonominėmis struktūromis, kurių fragmentacija trukdo susidaryti pakankamai didelėms politikos formavimo struktūroms, pajėgioms spręsti ilgalaikes visai planetai rūpimas problemas. Vienintelė kompensacija yra aplinkosaugos problemų suvokimo įtaka tarptautinės visuomenės vystymuisi. Jei pagrindinės aplinkosaugos problemos ryškės lėčiau nei dabar tikimasi, tai šis prieštaravimas gal ir nėra toks rimtas. Gana lėtų ir nuosaikių sistemos reguliavimo anarchijos sąlygomis priemonių, kurių galbūt bus imtasi, gali ir pakakti išvengiant bet kokių katastrofinių pokyčių. Tačiau jei problemos aštrės ir pasireikš greičiau, tuomet jos saugumo aplinką transformuos visuose sektoriuose ir galbūt net visais lygmenimis.

Šios sąveikos tarp skirtingų lygmenų ir sektorių išvada būtų ta, kad saugumo sąvoka savo prigimtimi yra integrali idėja. Nors individai, valstybės ir tarptautinė sistema yra gera tyrimo pradžia, galų gale niekas iš jų negali tarnauti kaip galutinė pirminių objektų kategorija saugumo sąvokos atžvilgiu. Ta pati logika tinka sektoriams, kuriuose visas saugumo sąvokos turtingumas ir prasmė gali būti atrasti tik jų sąveikoje, o ne jų hierarchijoje. Svarbūs saugumo fenomenai, tokie kaip terorizmas ar atgrasinimas, arba tokios sąvokos kaip saugumo režimas ar saugumo kompleksas paprasčiausiai negali būti suprasti, kol nebus visiškai aiškūs jų šaltiniai, pasekmės ir dinamika visais trimis lygmenimis ir tarp jų. Negalima atsietai suprasti nei karinio ir ekonominio, nei politinio ir socialinio, nei ekonominio ir ekologinio saugumo. „Nacionalinio" saugumo problema tampa sistemine saugumo problema, kurioje individai, valstybės ir sistema užima savo vietą ir kurios atžvilgiu ekonominiai, visuomeniniai ir aplinkosauginiai veiksniai tokie pat svarbūs kaip ir politiniai bei kariniai. Žvelgiant iš šios integruotos perspektyvos taško,

lygmenys ir sektoriai pasirodo esą naudingesni kaip apžvalgos aikštelės, nuo kurių problemą galima matyti skirtingu kampu, o ne kaip tam tikrose ribose veikiančios politikos bei analizės sritys.

Plačios saugumo interpretacijos priėmimo prasmė ir pasekmės

Plačios saugumo darbotvarkės priėmimas implikuoja tris elementus – kintančius saugumo problemos prioritetus (tai sąlygoja augantis tankumas); vertingą šios sąvokos politinę kokybę bei intelektinę jos integralumo kokybę.

Augantis tarptautinės sistemos tankumas sąlygoja ir labai galingą anarchijos ir tarpusavio priklausomybės sąveiką. Ryšys tarp politinės fragmentacijos struktūros iš vienos pusės ir augančio vienas kitą sąlygojančių veiklos tipų kiekio keliuose sektoriuose iš kitos – daugelio problemų atžvilgiu kuria bendrą lemtį ir saugumų tarpusavio priklausomybę. Šiomis sąlygomis siauras požiūris į nacionalinį saugumą ir nacionalines saugumo strategijas, kurios jį lydi, tampa vis labiau netinkamas ir net sukelia priešingą efektą. Augantis tankumas keičia grėsmių ir saugumo problemą apibrėžiančių pažeidumų pobūdį. Daugeliui valstybių labiau išsivysčiusioje sistemos dalyje karinės atakos baimė mažėja. Tai iš dalies susiję su branduoliniu paralyžiumi ir istoriškai sąlygota karo baime, ir iš dalies dėl saugumo bendruomenių augimo, kurios pačios yra sudėtingos kintančių socialinių normų, politinio suvokimo ir ekonominių interesų pasekmės. Jau vėliau šią tendenciją gerokai sustiprino Šaltojo karo pabaiga.

Karinės grėsmės mažėjimas natūraliai išryškina kitas grėsmes, tačiau tiesa ir tai, kad kiti grėsmių tipai tampa vis svarbesni nepriklausomai nuo sumažėjusių karinių rūpesčių. Skolos, infliacija, kapitalo trūkumas ir prekybos netolygumai valstybėse, kurios gerai prisitaikė prie liberalios ekonomikos, įgyja grėsmingą pavidalą, ir tai didina jų vidaus struktūrų pažeidu-

mą nuolat atsirandančių tarptautinės ekonomikos problemų atžvilgiu. Socialines grėsmes labai stipriai jaučia tos grupės, kurios bijo ir pernelyg aktyvių kaimynų, ir išsisklaidymo tarptautiniame kosmopolitiškume pavojaus. Politinę grėsmę jaučia tie, kurių vidinės struktūros nepataiko koja kojon su istorija (autoritarinės monarchijos arba teokratijos), su šiuolaikinėmis tendencijomis (komunistinės valstybės); tie, kuriems grasina priešiškai nusiteikę kaimynai (Indija ir Pakistanas), arba tie, kurie nesugeba vykdyti vyriausybės funkcijų (silpnos valstybės). Visi jaučia aplinkosaugines grėsmes, tačiau jų visi dar nepatyrė. Kaip tarptautinė visuomenė reaguos, jei gana greitai jūros lygio kilimas pradės naikinti žemumose įsikūrusias valstybes, tokias kaip Maldivai, Bangladešas ir Nyderlandai? Augantis tankumas visas šias grėsmes skatina trimis būdais. Jis valstybes užlieja informacija apie veiklą kiekvienoje iš jų ir taip jas priverčia kritiškai viską lyginti. Jis priverčia visus atsižvelgti į didėjantį absoliučios galios lygį sistemoje (Britanijos absoliuti galia, skaičiuojant jos turtą, griaunamąją galią, technologiją ir t.t., dabar daug didesnė nei reliatyvi galia jos galios viršūnėje devynioliktame šimtmetyje). Šis globalinių pajėgumų augimas vis labiau apsunkina kiekvienos valstybės, visuomenės ar individo pastangas išvengti vis svaresnių kitų veikėjų veiksmų pasekmių. Tampa vis sunkiau veikti savo veiklos nekoordinuojant su kitais. Todėl pirmas plačios saugumo koncepcijos priėmimo motyvas yra paprasčiausiai faktas, kad politinės aplinkos realybė to reikalauja.

Antras motyvas yra susijęs su naudingomis politinėmis saugumo charakteristikomis. Viena jų, plačiai žiūrint, yra ta, kad ši sąvoka neigia obstruktyvią ir tam tikra prasme klaidingą opoziciją tarp idealistų ir realistų. Tokia saugumo sąvoka daug naudos suteikia ir tiems, kuriems pagrindinė problema yra taika, ir tiems, kuriems pirmiausia rūpi apsigynimas. Solidžios šios sąvokos šaknys tiek anarchijos, tiek tarpusavio priklausomybės

sąvokose padeda numarinti abiejose pusėse daugelį nereikalingų iliuzijų, kurios užtverdavo kelią politinėms diskusijoms. Tarp jų galima paminėti nacionalinio saugumo koncepcijas, paremtas pažeidumo mažinimu didinant galią, pasaulinės vyriausybės svajones (ir košmarus), naivias prielaidas apie giluminę interesų harmoniją ir simplicistines bei redukcionistines prielaidas, kad visą politiką galima redukuoti į individualų lygmenį. Nė vienos šių idėjų negalima palaikyti sistemoje, kuri politiškai struktūruota kaip anarchija, kurioje tankumas sukuria stiprias tarpusavio priklausomybės sąlygas.

Kita naudinga, tačiau potencialiai pavojinga politinė saugumo charakteristika yra jos sąlygojamas veiksmų prioritetas. Kaip teigia Wæveris (žr. p. 50), žodžio „saugumas" naudojimas reiškia raginimą imtis ypatingų priemonių siekiant užblokuoti nepageidaujamas tendencijas. Taigi pats žodis tampa galingu įrankiu siekiant prioritetų konkurencijoje dėl vyriausybės dėmesio. Jis taip pat padeda suvokti tokia etikete paženklintų klausimų svarbą gyventojų plačiąja prasme sąmonėje. Pavojus yra tas, kad žodis „saugumas" bus naudojamas pateisinti priemonėms, kurios išeina už teisinių vyriausybės veiklos rėmų ir yra slaptos bei ribotos, nacionalistinės. Šį pavojų mes jau patyrėme, ir jis kyla iš ypatingai militarizuotos saugumo sampratos, paplitusios Šaltojo karo metu. Vienas iš plačios saugumo koncepcijos tikslų būtų susilpninti šią karinę tendenciją ir praplėsti kitų sektorių saugumo darbotvarkę. Kitas tikslas – įtvirtinti mintį, kad nacionalinis saugumas kiekviename sektoriuje, tarp jų ir kariniame, pasiekiamas tik tarptautiniame kontekste. Dažnesnis sąvokos „tarptautinis saugumas" ar net bendras saugumas vartojimas padėtų įtvirtinti šį ryšį. Mintis, kad saugumas negali būti atskiras ir dėl to gali būti tik tarptautinis, prasiskynė kelią net kariniame sektoriuje tiek per atgrasinimo logiką (abipusiai garantuotas sunaikinimas), tiek, plačiau, per masines kampanijas prieš pernelyg didelę militarizaciją.

Integruota saugumo koncepcija dėl to ir tarnauja kaip priešnuodis, kad politinė nacionalinio saugumo problema nevirstų neaiškiu simboliu. Nacionalinio saugumo logika matoma taip, kad ji neišvengiamai veda tarptautinio ir bendro saugumo kryptimi, ypač todėl, jog dviejų elementų negalima atskirti siekiant saugumo kaip politinio tikslo. Padidėjęs saugumo ryšių suvokimas apsunkina bandymus vidinių interesų atstovams savo tikslus dangstyti nacionalinio saugumo skraiste. Platesnis požiūris į saugumą, apimantis politinę, socialinę, aplinkosauginę, ekonominę, taip pat ir karinę jo dimensiją, greičiau kelia, o ne žlugdo klausimus apie teisėtus vidaus struktūrų interesus. Nors karinei saugumo dimensijai tradiciškai būtinas gerokas slaptumo laipsnis, ir ji tuo naudojasi, nekarinės dimensijos paprastai atviresnės diskusijai. Jei saugumas suprantamas kaip besiremiąs ir nacionaliniais, ir ne ką mažiau tarptautiniais veiksniais, o nacionaliniai veiksmai laikomi pagrindiniais tarptautinę nesaugumo dinamiką sąlygojančiais veiksniais, tuomet politinė nauda ir mobilizuojanti tik nacionalinio ir pirmiausia karinio saugumo akcentavimo potencija gerokai sumažės.

Tačiau bendroji nacionalinio saugumo sąvoka, nors ir tvirtai įsišaknijusi tarptautiniame kontekste ir papildyta tarptautiniu bei bendruoju saugumu, yra būtina bendrosios darbotvarkės dalis. Ji nagrinėja grėsmių ir pažeidumo sąveiką tarpusavio priklausomybės užsklęstų valstybių kontekste, kuris charakterizuoja daugelį šiuolaikinių tarptautinių problemų, tiek karinių, tiek nekarinių. Mano požiūriu, tai yra tikslingiausia ir galbūt vienintelė sąvoka, kuri gali valstybės politiką orientuoti brandžios anarchijos tarptautinių santykių link. Tebegaliojantis valstybės, kaip politikos formuotojos, primatas, atrodo, išliks tvirta realybė ir numatomoje ateityje. Net Europoje, kur didelė valstybių grupė ramiai integruoja savo politines ekonomijas, tai paprasčiausiai baigsis didesne struktūra, kuri bus priversta tarptautinėje sistemoje vaidinti panašų į valstybės vaidmenį[1]. Tai reiškia, kad na-

cionalinis saugumas išliks galinga ir tinkama sąvoka. Tačiau dėl to, kad saugumo logika pasižymi stipria tarptautine ir kolektyvine dimensija, ji išvengia destruktyvios nulinės sumos galios siekimo logikos. Ji atveria neblogą perspektyvą, ir jeigu ja bus tinkamai naudojamasi (štai čia ir turėtų savo vaidmenį suvaidinti didžiųjų strategų darbai), politika gali išvengti nestabilių galios ir taikos kraštutinumų bei rasti protingą balansą tarp nacionalinių ir kolektyvinių saugumo interesų.

Trečias plačios saugumo darbotvarkės privalumas yra intelektualiai patrauklios pačios saugumo idėjos integralinės savybės. Šis akademinis teiginys jau buvo minėtas anksčiau. Jo esmė yra ta, kad saugumo sąvoka leidžia susieti daugelį teorijos ir analizės sričių, kurios paprastai tarptautinėse studijose būna viena nuo kitos izoliuotos, t.y. tarptautinių santykių teoriją, tarptautinę politinę ekonomiją, regionų studijas, strategines studijas, taikos ir konfliktų tyrinėjimus, žmogaus teises, vystymosi studijas, tarptautinę istoriją ir tam tikras mokslo bei technologijų sritis. Pati ši knyga yra bandymas praskaidrinti šiuos ryšius ir pademonstruoti jų nagrinėjimo privalumus. Centrinę saugumo vietą tarptautinių santykių studijose pabrėžia tai, kad iš jo galima išvesti tokias pagrindines sąvokas ir vaizdinius – saugumo kompleksai, gynybos dilema, galios-saugumo dilema, silpnos ir stiprios valstybės, brandi ir nebrandi anarchijos. Šias sąvokas galima palyginti su tomis, kurias galima išvesti iš galios sąvokos, ir tai liudija, kad saugumo sąvoką galima panaudoti kaip organizuojančią tarptautinių studijų idėją, kuri yra bent jau tokia pat efektyvi kaip ir galia dalyko unifikacijos požiūriu ir ne tokia destruktyvi politinių pasekmių požiūriu.

Jeigu tai pateisina plačią saugumo interpretaciją, tai vidinis šios sąvokos platumas ir natūrali integralinė kokybė sustiprina argumentus, kad yra strateginių ir tarptautinių saugumo studijų priešprieša (žr. p. 56–57). Pagrindinis klausimas yra, kur priskirti didžiąją strategiją. Didžioji strategija kaip tik ir yra

skirtingų, tačiau susipinančių tarpusavyje veiksnių tokio pakankamai aiškaus susiejimo menas, kad būtų galima identifikuoti maksimizuojančio naudą ir minimizuojančio kaštus veiksmo ribas. Jį galima apibrėžti kaip strateginės vizijos taikymą ir analizę tiek tarptautinės sistemos struktūrų, tiek grėsmių bei pažeidumų valstybių ir visuomenių viduje ir tarp jų. „Strateginę viziją" aš suprantu kaip perspektyvą, kuri žvelgia pirmyn, yra interdisciplininė, daugialypė ir susijusi tiek su politikos problemomis, tiek su aiškinančiąja teorija. Kadangi saugumas yra tarpusavio priklausomybės fenomenas, didieji strategai turi ne tik paprasčiausiai įgyvendinti šį uždavinį vienam veikėjui kitų atžvilgiu. Tokia strateginė perspektyva tinkama tik nulinės sumos pobūdžio kariniams konfliktams. Ten, kur saugumas nėra izoliuotas, ir ypač ten, kur pripažįstama, kad jis yra būtent toks, didieji strategai privalo darbuotis tiek sistemos kaip visumos, tiek individualių veikėjų labui. Kaip teigia Keohane'as ir Nye'us:

> Užsienio politikos požiūriu problema, su kuria susiduria atskira vyriausybė, yra ta, kaip iš tarptautinių mainų gauti naudos kartu išsaugant tiek autonomijos, kiek tik įmanoma. Tarptautinės sistemos požiūriu problema yra, kaip generuoti ir išlaikyti abipusiai naudingas bendradarbiavimo sanklodas konkurencinių vyriausybių (ir nevyriausybinių veikėjų) pastangų savanaudiškai manipuliuoti sistema akivaizdoje.[2]

Strateginės studijos su savo ekspertize ir perspektyva yra per siauros, kad galėtų komfortabiliai ar bent išsamiai apimti plačią saugumo darbotvarkę. Kai į saugumą ir nesaugumą žiūrima kaip į fenomenus, kurie priklauso nuo gerokai daugiau veiksnių nei kariniai, strateginės studijos galės nagrinėti savo specializuotą karinę darbotvarkę neapsunkintos iškreiptais vaizdiniais ir nepasiteisinusiomis viltimis. Todėl didžiąją strategiją reikia nukreipti į platesnį tarptautinių studijų lauką ir taip tarptautinio saugumo studijas tam tikra prasme laikyti bendru požiūriu į visą tyrimų sritį, panašiai kaip McKinlay'us ir Little'as

savitais požiūriais į tarptautinę sistemą kaip visumą laiko realizmą, liberalizmą ir socializmą.[3] Kai kurie tarptautines saugumo studijas net gali laikyti liberaliu realizmo performulavimu, pabrėžiančiu struktūrinę ir į saugumą orientuotą neorealizmo perspektyvą, bei pritaikydami ją visai plačiajai darbotvarkei. Aš paremčiau tokį požiūrį. Ši nauja etiketė turi vieną privalumą, ji padėtų išvengti didelės nesusipratimų ir išplūdimų naštos, kuri dabar turbūt neišvengiamai asocijuojama su realizmu.

Daugelį žmonių, kurie šiuo metu save laiko taikos ir konfliktų tyrinėtojais, gali patraukti didžioji strategija plačiame tarptautinių studijų kontekste. Taikos ir konfliktų tyrinėjimų darbotvarkė visada buvo platesnė negu strateginių studijų, tad perėjimo problemos nėra jau tokios didelės. Pagrindinis reikalavimas būtų atsisakyti prasčiokiško antimilitarizmo ir anarchinę struktūrą laikyti analizės rėmais. Taikos ir konfliktų tyrinėjimų plėtotė šias kliūtis gerokai sumažino, palyginti su tuo, kas buvo. Normatyvus įsipareigojimas nagrinėti viešosios politikos problemas ir plėtoti reformistinę darbotvarkę būtų sveikintina tarptautinių saugumo studijų dalis. Kiek taikos ir konfliktų tyrinėjimai apsibrėžia save kaip reakciją į strategines studijas, tiek tarptautinių saugumo studijų iškilimas sumažina jų *raison d'etre* ar bent jau paverčia juos mažesne ir ne tokia radikalia, kokia ji yra dabar, tyrimų sritimi[4].

Kur ir kaip tarptautinės saugumo studijos turėtų siekti institucionalizuotis – įsifiltruodamos į egzistuojančius tyrimo institutus ir žurnalus ar įsteigdamos naujus, pavyzdžiui, naujų kursų doktorantams kūrimas – yra įdomus klausimas.

Implikacijos politikai

Šios knygos tikslas buvo ne apibrėžti nacionalinį saugumą, bet išnagrinėti šią sąvoką, išryškinant jos galiojimo sritį, nustatyti joje slypinčius prieštaravimus ir šiek tiek suprasti jos vietą bendrame tarptautinių santykių paveiksle. Dėl tokio mandato tyri-

mas vyko gana aukštu abstrakcijos lygiu, vengiant šiurkštaus konkrečių krizių ir problemų pasaulio, išskyrus pavyzdžius. Šio tyrinėjimo tikslas buvo ne konkrečių politinių problemų sprendimas, bet siekis apdoroti ir gal net geriau sufokusuoti tas intelektines linzes, pro kurias matomos konkrečios politinės problemos. Šiam tikslui išvada, teigianti plačią saugumo darbotvarkę, tarptautinių saugumo studijų lauką ir didžiųjų strategijų korpusą, tinka gerai. Tačiau visas šis požiūris gali būti kritikuojamas, kad jis paprasčiausiai atspindi patogią akademinę nuomonę, jog jei galima pakeisti žmonių mąstymą apie kokį nors svarbų dalyką, tai pasikeis ir realybė; ir kad aš negalvoju, kiekgi žmonių perskaitys mano knygą ir kiek šioms mintims reikės laiko, kad jos pradėtų veikti. Kitaip tariant, aš galiu būti apkaltintas tuo, kad nelengvą realios politikos apgalvojimą palieku kitiems.

Aš negaliu išvengti šio kaltinimo esmės, ir švelnindamas jį galiu kalbėti tik apie darbo pasidalijimą bei nurodyti kelis savo nuotykius politikos stovykloje[5]. Aš taip pat galiu pademonstruoti, kad, nors ir ši analizė pirmiausia skirta konceptualiems tikslams, ją galima skaityti turint omenyje politikos formavimą. Tam trukdo dvi didelės kliūtys. Pirmoji susijusi su bendra taisykle, kuri teigia, kad ko nors supratimas nebūtinai padidina kieno nors galimybes ką nors daryti – mes gana daug žinome apie Saulės sistemos funkcionavimą, tačiau tai nesuteikia mums galimybių jį pakeisti. Prieštaravimų suvokimas tėra pirmas žingsnis jų pašalinimo link, ir, kaip buvo pademonstruota devintame skyriuje, politikos formavimas pats savaime yra labai politizuota veikla, kurią varžo daugybė veikiančių jėgų ir apribojimų. Tik retomis aplinkybėmis, tokiomis kaip 1945–1950 metų laikotarpis iš karto po didelio karo arba didžiųjų politinių idėjų žlugimo laikotarpiu kaip 1989–1990 metais, galima tikėtis palankaus vėjo labai plačioms ir dramatiškoms reformoms. Antras apribojimas yra konkrečių atvejų analizės, kurioje galima su-

koncentruoti politinius klausimus, poreikis. Siekiant prasmingai kalbėti apie nacionalinio saugumo apibrėžimus ir atitinkamą su jais susijusią politinę strategiją, reikia šią diskusiją tvirtai paremti empiriniais duomenimis. Tokios atvejų analizės šioje knygoje nėra.

Ką apie saugumo politiką galima pasakyti be konkrečių atvejų analizės? Potencialiai pati akivaizdžiausia politikos klaida, identifikuota šioje knygoje, yra pernelyg siaura saugumo analizės atrama į vieną lygmenį arba vieną sektorių. Šią klaidą daro visi tie, kurie teigia, kad problema yra pasirinkimas tarp nacionalinės ir tarptautinės saugumo strategijos, kurios buvo aptartos devintame skyriuje. Pagrindinė problema čia yra klausimas, ar saugumas apskritai iš esmės gali būti dalijamas (t.y. ar įmanomas nacionalinis saugumas griežtąja prasme), ar jis iš esmės yra nedalus (t.y. saugumas yra tarpusavio priklausomybės fenomenas). Šis klausimas vyravo diskusijose apie nacionalinį saugumą, ypač apie karinį saugumą, ir taip įamžino apskritai sterilią vienas kitą neigiančių požiūrių poliarizaciją, kad dėmesys buvo nukreipiamas nuo konstruktyvesnių tyrinėjimo gairių. Nacionalistai iš esmės daro prielaidą, kad saugumas yra dalus, ir atitinkamai politinius akcentus sudeda valstybės naudai. Žinoma, jie pripažįsta nedalumo elementą galios ir atgrasinimo balanse, tačiau politinė jų orientacija glaudžiai susijusi su nacionalinio saugumo strategijomis. Internacionalistai, išskyrus vienašališko nusiginklavimo šalininkus, pabrėžia saugumo nedalumą ir poreikį derėtis su grėsmės šaltiniais.

Abi pozicijos atspindi logiką, kuri vidujai korektiška, tačiau pernelyg siaura. Jei darysime prielaidą, kad abu požiūriai turi būti atskirti, nes jų logikos naikina viena kitą, tuomet kiekvienas šių požiūrių bus priverstas orientuotis į savo radikaliausią variantą. Kitaip tariant, kadangi nacionalinei politikai reikalingas valstybės apginklavimas, protekcionizmas, o tarptautinė sistema analizuojama remiantis galios-saugumo sąvokomis, tai ji

natūraliai susiduria su tarptautine politika, paremta nusiginklavimu, tarptautiniu bendradarbiavimu ir interesų harmonija besiremiančiu sistemos modeliu. Jei šį susidūrimą laikysime tokiu fundamentaliu, kad joks prasmingas abiejų pozicijų mišinys yra neįmanomas, tai kiekvienai alternatyvai tenka visą saugumo naštą nešti vienai. Tam nacionalinė saugumo politika turi reikalauti galingos valstybės, o tarptautinė saugumo politika – stvertis visokių utopijų apie bendrą ir visišką nusiginklavimą, laisvą prekybą ir pasaulinę vyriausybę. Pateikti tokiomis formomis, šie požiūriai, atrodo, patvirtina pradinę mintį dėl jų nesuderinamumo.

Šios poliarizacijos klaidingumas apsunkina tarpinės pozicijos paieškas, ką jau suprato ginklų kontrolės ir reguliuojamos prekybos advokatai. Platesniems požiūriams trūksta kiekvienam kraštutinumui būdingo paprastumo jėgos. Tarpinės politikos, tokios kaip strateginės ginkluotės apribojimo derybos, nesėkmės arba tik trumpalaikė sėkmė, paprasčiausiai pateisina tokios pozicijos kritiką abiejose pusėse. Egzistuoja dvi nusistovėjusios intelektinės strategijos, kaip tokių tipų politikos poliarizaciją įveikti. Viena iš jų yra E.H. Carro neįveikiama švytuoklės funkcionavimo logika. Vieno kraštutinumo dominavimo periodą keičia periodas, kuriame dominuoja kitas, o pereinamiesiems laikotarpiams paprastai būdingos politikos nesėkmės, krizės arba katastrofos ir atitinkamai reakcija alternatyvaus polio naudai[6]. Pasikartojantys bandymai surasti alternatyvią šiam modeliui strategiją ir nuolatinės jų nesėkmės gali vesti tik į cinizmą. Progresyvesniam požiūriui atstovauja Arnoldo Toynbee'o rato, kuris nepaliaujamai sukasi sukurdamas tas pačias santykių sanklodas, vaizdinys[7]. Jis palaiko alternatyvių strategijų pokyčių ciklą, tačiau prideda dar vieną elementą, kad ratas juda ir savo naštą neša pirmyn, taip skatindamas galvoti apie pažangą po kiekvieno ciklo. Šiame požiūryje galima aptikti dialektinį mechanizmą, kuris dvi priešingybes subtiliai sujungia į vieną visumą, kurioje

jos moderuoja viena kitą. Šis požiūris teikia tam tikrą komfortą, jei tik atsižvelgsime į automatiško progreso prognozes, kurias aptarėme ketvirtame skyriuje, tačiau jis nenagrinėja problemos esmės, o ji slypi teiginyje, kad abiejų požiūrių poliarizacija pirmiausia klaidinga.

Realybėje, kaip aš siekiau parodyti, saugumo politikos logika ir praktika šiuolaikinėmis sąlygomis reiškia, kad jeigu jau renkamės tarp šių dviejų alternatyvų, tai iš karto darome fundamentalią klaidą. Praktiškai nėra jokio pasirinkimo, kadangi nė viena alternatyva negali patenkinti jos siekiamų saugumo tikslų. Pati nuostata rinktis ne tik užtikrina, kad politika bus nesėkminga, bet ir tai, kad tolesnė politika, kuri atsiras iš reakcijos į pirmąją, taip pat bus neefektyvi. Konceptualiai negalima rinktis, nes individas, visuomenė, valstybė ir sistema saugumo požiūriu negali būti atskirti vienas nuo kito.

Užuot bandžius atskirti valstybę ir sistemą, kas sukelia nepaliaujamą frustracijos ciklą, geriau laikytis patrauklesnės logikos, kuri derina ir praplečia abu šiuos požiūrius siekdama integratyvios saugumo politikos, kad ši veiktų visais trimis lygmenimis vienu metu ir kartu maksimalų dėmesį kreiptų į pozityvius ir negatyvius sektorių ryšius. Tai yra sudėtingas, tačiau įmanomas būdas. Tuo turi užsiimti didieji strategai. Tam reikalinga suprastintas saugumo sąvokas, kylančias arba iš valstybės galios, arba iš pasitikėjimo ir tvarkos sistemoje kūrimo, pakeisti kompleksiškesniu valstybės elgsenos ir sistemos struktūros sąveikos suvokimu. Be to, tam reikia politikos, kuri taip pat jautriai reaguotų į kitų veikėjų pažeidumą ir teisėtą jų grėsmės įvertinimą (tarp jų ir pačios politikos formuotojų valstybės keliamą grėsmę), kaip kad yra reaguojama į savo.

Paskutinis reikalavimas yra pats sunkiausias. Kaip pažymi Jervisas, „įlįsti į kito kailį nepaprastai sunku. Tačiau kaštai veiksmų, kurie remiasi prielaida, kad kito elgsena yra savaime akivaizdi, yra didžiuliai"[8]. Jei grėsmė keliama sąmoningai, tuomet

ją reikia kontroliuoti atsižvelgiant į trokštamą efektą kaip atgrasinimo politikos atveju. Jei nėra tokių intencijų, tai tuomet grėsmės sistemai ir konkrečiai valstybei grįžtamojo ryšio keliu kylantį poveikį reikia vertinti atsižvelgiant į vidinius kaštus tų reformų, kurių gali prireikti tai grėsmei pašalinti. Atlikti tokį įvertinimą gali būti labai sunku, nes tam reikia pripažinti nemalonius faktus ir prieštaravimus savoje visuomenėje. Jie gali atskleisti ir nepašalinamus ideologinius skirtumus ten, kur tarp valstybės, suvokiančios grėsmę, ir valstybės, kaltinamos grėsmės generavimu, neįmanomas joks susitarimas. Rinkos ekonomikos valstybės, pavyzdžiui, gali nepripažinti, kad jų ekonominė praktika kelia grėsmę silpnai, besivystančiai valstybei, kadangi toks pripažinimas susilpnintų vidinį jų pačių organizuojančios ideologijos legitimumą. Komunistinės valstybės (jei tokių liks išleidus šią knygą) gali panašiai atsisakyti pripažinti tą politinę grėsmę, kurią jos kelia kitiems dėl doktrinos, taikomos tik klasei, bet ne valstybei kaip visumai, arba kad socializmas iš esmės yra taikus, o kapitalizmas – agresyvus. Nepaisant šių sunkumų, net bandymas savo valstybę suvokti kaip grėsmės šaltinį turėtų pagerinti saugumo dinamikos sistemoje kaip visumoje supratimą. Saugumo kompleksų kaip analizės priemonių naudojimas suteikia naudingą įrankį, padedantį išvengti normalių ekscesų, kuriuos sukelia tiek etnocentristinė politika, tiek utopinės preskripcijos, ir palengvinantį judėjimą link integralesnio požiūrio į nacionalinio saugumo problemą regioniniu lygmeniu.

Viena politinė šio integruoto požiūrio į saugumą pasekmė yra tai, kad saugumo negalima pasiekti individams ar valstybėms veikiant tik savanaudiškom paskatom. Reikalingos kolektyvinės sistemos narių priemonės, jeigu kiekvienas jų nori garantuoti savo saugumą. Kaip saugumo negali užtikrinti individualūs veikėjai, taip jis nepasiekiamas visą galią ir atsakomybę koncentruojant į aukštesnius lygmenis. Kai įvyksta tokia koncentracija, kaip kad individų totalitarinėje valstybėje atveju, ko-

lektyvinės institucijos tampa pagrindiniu grėsmės šaltiniu tiems mažesniems veikėjams, kuriuos jos turėtų ginti. Dėl tos pačios priežasties valstybės bijo jų galios ir valdžios sukoncentravimo regioninėse ar globalinėse struktūrose. Jei visa valdžia būtų sukoncentruota pasaulinės vyriausybės rankose, tai nei tautos, nei individai negalėtų kontroliuoti savo lemties ir jaustųsi nesaugūs dėl juos ribojančios aukštesnės valdžios institucijos buvimo. Didelių struktūrų veiklos mastai būtinai sumažina jų jautrumą mažesnių veikėjų saugumo poreikiams. Todėl bendro saugumo logika nereiškia anarchinių struktūrų pakeitimo hierarchinėmis. Ji patvirtina anarchijos naudą. Kuo daugiau veikėjų kiekviename lygmenyje išlaiko tam tikrą savo saugumo kontrolę, tuo stabilesnė sistema, kadangi jos žlugimas kuriame nors taške nereikš visos saugumo sistemos žlugimo.[9]

Viena idėja, įkūnijanti daugelį integruotos saugumo politikos kriterijų, yra neprovokuojanti gynyba (NPG), kurią trumpai aptarėme aštuntame skyriuje. NPG yra integruota todėl, kad ji savyje turi tiek nacionalinės, tiek tarptautinės saugumo strategijos elementų. Nacionalinėje pusėje ji atliepia poreikį kietos ir patikimos gynybos politikos, kurią gali suformuoti pati valstybė naudodama savo resursus. Ji pasižymi moraliniu patrauklumu dėl savo griežto ir akivaizdaus gynybinio charakterio, ir jeigu ji remiasi savanoriška neprofesionalia kariuomene (milicija), taip pasitarnauja organizuotos karinės galios valstybėje decentralizacijai. Šie du veiksniai įgalina šios idėjos pagrindu sukurti vidinį politinį konsensusą. NPG taip pat reikia tiek profesionalių ginkluotųjų pajėgų, tiek aukšta technologija besiremiančios gynybos pramonės palaikymo, ir todėl ji nepašalina svarbių vidaus karinio saugumo formos elementų, vadinasi, ir neužkerta kelio politiniams poreikiams.

Tarptautinėje pusėje ji jautriai reaguoja į kitų saugumo poreikius, kartu neatrodydama silpna ar neįsipareigojanti. Kadangi ji susijusi su eksplicitine ir labai visuomeniška pastanga su-

švelninti galios-saugumo dilemos logiką, nepanašu, kad ji tarptautiniu lygmeniu atneštų priešingų nei tikimasi rezultatų, kaip kad atsitinka paprastai dviprasmiškos karinės pozicijos atveju, kai oponentai sunkiai atskiria gynybinius ir puolamuosius pajėgumus. Ji nėra visiškai nerizikinga, ir gal būtų neprotinga ją naudoti tada, kai karo tikimybė yra didelė. Tačiau ji tikrai nėra labiau rizikinga už kitas gynybos politikas įprastomis aplinkybėmis ir turi didelį privalumą oponentus skatindama pergrupuoti savo jėgas taip, kad jos atrodytų ne taip grėsmingai. Jei jie to nedaro, tuomet visi gali juos laikyti agresijos šaltiniu. Jei jie pergrupuoja savo jėgas, tuomet gynybos poreikiai gali sumažėti visur. Pagal šią logiką NPG bent jau atveria galimybę, kad negatyvus ryšys tarp karinės ir ekonominės jėgos gali būti nutrauktas. Tai sumažintų karines kliūtis prekybai, nes liktų mažiau kliūčių išplisti gynybinėms karinėms technologijoms, negu jų atsiranda toms technologijoms, kurias galima naudoti kariniams puolamiesiems tikslams.

Integruota politika, tokia kaip NPG, arba bendradarbiavimo režimai, tokie kaip Bendrasis susitarimas dėl tarifų ir prekybos (*GATT*), arba G-7 grupės susitikimai ar *ASEAN*, įgalina naujai suvokti nacionalinio saugumo problemą. Vyraujantys siauri saugumo problemos vaizdiniai riboja naujų politinių požiūrių galimybes dėl to, kad laikosi politikos formuotojų sąmonėje, ir dėl to, kad jie sąlygoja politinę viešosios nuomonės saugumo politikos atžvilgiu dimensiją. Kai viešoji nuomonė pradeda koncentruotis į saugumo dalykus, ta koncentracija vyksta ekstremaliomis formomis. Visi reikalauja arba galios, arba taikos, ir galų gale nepasiekiama ar negalima pasiekti nei vieno, nei kito. Kol politinėje nuomonėje dominuos anarchijos kaip chaoso, tvarkos kaip pasaulinės vyriausybės ir gynybos kaip militarizmo įvaizdžiai, tol bus sunku pradėti politikos reformą.

Integruota saugumo perspektyva siūlo keletą alternatyvių sąvokų, kurios gali būti naudingos viešąją nuomonę nukreipiant

link realistiškesnės ir konstruktyvesnės kaštų ir naudos, galimybių ir apribojimų gyvenimo tarpusavyje priklausomoje tarptautinėje anarchijoje sampratos. Saugumo kompleksai sukuria subtilesnį ir labiau subalansuotą regioninių ryšių ir krizių vaizdinį nei įprastinis galios varžybų modelis. Gilesnis regioninių saugumo subsistemų tarpusavio priklausomybės suvokimas gali padėti iš naujo įvertinti nacionalinę saugumo politiką daugelyje Trečiojo pasaulio šalių. Gynybos ir galios-saugumo dilemos irgi atsveria žiaurius galios varžybų vaizdinius karinių reikalų atžvilgiu nubrėždamos sistemiškesnę nei ginklavimosi varžybos perspektyvą.

Tačiau svarbiausias vaizdinys yra brandi anarchija; jis politinei tarptautinių santykių ekonomijai kaip visumai siūlo alternatyvų idealųjį tipą. Tarptautinė sistema jau pasiekė tokį vystymosi tašką, kuriame internacionalistinis idealusis modelis įtikinamai pademonstravo savo kaip praktinės alternatyvos bankrotą. Tačiau anarchija paprastai suvokiama kaip negatyvi sąlyga, nepaisant vis daugėjančių faktų, kad savo tarptautine forma ji gali tarnauti ir tarnauja kaip įspūdingas taikos ir saugumo instrumentas ir kad ją galima reformuoti taip, jog tokių rezultatų būtų daugiau. Brandžios anarchijos įvaizdis atveria galimybę siekti jos kaip realistinio tikslo, kaip to, ko iš tiesų reikia trokšti. Kaip ir kiti vaizdiniai, ji pakankamai paprasta savo esme, kad būtų lengvai suprantama, tačiau pakankamai sudėtinga, kad praktinis veikimas vadovaujantis jos logika realiame pasaulyje sąlygotų realius pokyčius. Ji turi didžiulį privalumą, nes dėmesį koncentruoja į jau egzistuojančias struktūras. Įvykių paskutiniame mūsų amžiaus dešimtmetyje tendencijos atveria perspektyvą tarptautinės aplinkos, kuri neįprastai paslanki pozityvių reformų šiose struktūrose atžvilgiu. Be vaizdinių, kurie siekius susieja su realybe, saugumo politika galėtų tik beviltiškai skverbtis per netikėtų krizių mišką neturėdama gilesnio krypties ar tikslo suvokimo.

[1] Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer, Ole Wæver, *The European Security Order Recast: Scenarios for a post-Cold War era* (London: Pinter, 1990).

[2] Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, „Power and interdependence revisited", *International Organization*, 41:4 (1987), p. 730.

[3] R. D. McKinlay and R. Little, *Global Problems and World Order* (London: Pinter, 1986).

[4] Richard Ned Lebow jau vartoja sąvoką „taikos ir saugumo studijos" tyrinėjimo lauko apibrėžimui: „Interdisciplinary research and the future of peace and security studies", *Political Psychology*, 9:3 (1988). Taip pat žiūrėkite Egbert Jahn, Pierre Lemaitre and Ole Wæver, *European Security – Problems of Research on Non-military Aspects*, Copenhagen Papers 1, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen, 1987.

[5] Buzan et al., *op. cit.* (išnaša 1): „Japan's future: old history versus new roles", *International Affairs*, 64:4 (1988); „Common security, non-provocative defence and the future of Western Europe", *Review of International Studies*, 13:4 (1987); ir kartu su H. O. Nazareth, „South Africa versus Azania: the implications of who rules", *International Affairs*, 62:1 (1985/6).

[6] E. H. Carr, *The Twenty Years Crisis* (London: Macmillan, 1946, 2nd edn.), p. 93.

[7] Arnold J. Toynbee, *A Study of History*, abr. D. C. Somervell (New York: Dell, 1965), vol. 1, p. 296.

[8] Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976), p. 187.

[9] Apie sluoksniuotų hierarchijų stabilumą žr. H. A. Simon, „The architecture of complexity", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 106 (1962).

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Allende, S., prezidentas 80,
Amin, I 124, 262
Aron, R.186,
Ashley, R.K 37, 292, 404
Ayoob, M. 242

Balázs, J. 49
Barnet, R. 340, 370
Beaton, L. 37
Bellany, I. 49
Bentham, J. 10
Berger, P. 81
Berki, R.N. 72, 77
Booth, K. 24, 27, 37, 57, 59, 281, 367, 404
Boukassa 78
Brecher, M. 212, 241
Brežnev, L. 163
Briand, A. 12
Brodie, B. 36
Brown, N. 47, 57, 346
Brzezinski, Z.206
Bull, H. 24, 36, 37, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 223, 225, 335
Buzan, B. 9, 19, 20, 21, 24, 26, 28, 242

Calleo, P. 310
Cantori, L.J. 241, 242, 262, 271
Carr, E.H. 12, 32, 365, 367, 370, 373, 452
Castro, F. 130
Ceaucescu, N. 78, 102, 124-125, 131
Chamberlain, N. 90, 183
Chomeini, ajatola 125
Chruščiov, N. 416
Churchill, W. 90
Crucé, E. 10

Dante Aligieri 10
Deutsch, K. 212
Doyle, M. 370
Dubois, P. 10
Duvalier, Baby Doc ir šeima 78, 86, 124,
Dyson, K.H. 108

Ermarth, F.W. 419

Gallie, W. 39
Galtung, J. 80, 292, 301, 308
Gaulle, C. de116
Gill, S 27, 296, 305, 310
Gilpin, R. 319, 324, 327
Gorbačiov, M. 46, 80, 116, 128, 178, 231, 353, 354, 394, 409
Grotius, H. de 10

Haas, M. 212, 241
Harkavy, R. 265, 352
Hartland-Thunberg, P. 49
Hegel, G.W.F. 74
Henrikas IV, karalius 10
Herz, J. 35, 36, 41, 86, 211, 228
Hinsley, F.H. 258, 389
Hirsch, F. 23, 370
Hitler, A. 78, 91, 125, 129, 165, 185, 186, 343, 366, 376, 379
Hobbes, T. 55, 71, 72, 78, 147, 196
Hoffman, S. 37, 216, 282
Holsti, K.J. 24, 211
Howard, M. 53, 111, 335

Jahn E. 223
Jervis, R. 35, 36, 276, 326, 382, 383, 387, 416, 418, 420, 453

Kadafi, pulkininkas 165
Kant, I. 10
Kaplan, M. 210
Kellogg, F. 12
Kennedy, P. 174, 303, 319, 324, 326, 412, 440
Keohane, R.O. 448
Knorr, K. 366
Kolodziej, E.A. 265, 352
Krause, L.B. 37
Krell, G. 36

Lasswell, H. 85
Laue, T.H. von 225,
Law, D 296, 305, 310
Lenin, V.I. 322, 376, 414
Lippmann, W. 49
Little, R. 24, 39, 226, 448
Little, W. 242, 260
Locke, J. 72, 73
Louw, M.H.H. 49
Luciani, G. 50, 296, 306
Lynn-Jones, S.M. 57

Macdonald, H. 36
Martin, L. 50
Mathews, J.T. 57, 321
Mayall, J. 306
McCarthy, J. 80
McKinlay, R.D. 27, 226, 325, 448
McNeil, W.H. 98,
Migdal, J. 80, 97, 98, 151
Miliband, R. 101
Morgenthau, H. 13, 32, 33, 365, 379
Mouritzen, H. 36
Mroz, J.E. 50
Murray, R. 291

Nixon, R. 44
Nozick, R. 74
Nye, J.S. 37, 57, 448

Osborn, seras Thomas 390
Osgood, R. 336

Penn, W. 10
Pinochet, prezidentas 102, 124,
Pol Pot, 78, 80
Pufendorf, S 10

Reagan, R. 350, 400, 407
Reynolds, P.A. 74
Rizvi, G. 24, 26, 242
Roosevelt, F. 90
Rosecrance, R. 211, 213-214, 434
Rousseau, J.J. 10
Rowland, B. 310

Saint-Pierre, abatas de 10

Schultze, C. 49
Sen, G. 27
Simonie, F.N. 36, 50
Singer, D. 212
Smith, A. 27, 304
Somoza, prezidentas 124
Spiegel, S.L. 241, 242, 262
Stalin, J. 78, 80, 89, 91, 117, 125, 131, 305, 376
Strange, S. 216, 371
Subrahmanyam, K. 250
Sully, de 10

Šachas, Irano 120, 166, 268, 414, 427

Thompson, W.R. 242
Tivey, L. 292
Tocqueville, A. de 432
Tokugava 343
Toynbee, A. 232
Trager, F.N. 36, 50
Treitschke, H von 74,
Tucker, R. 74, 356
Tukididas 10

Ullman, R. 50, 57

Väyrynen, R. 242, 264, 276

Wæver, O. 27, 29, 46, 50, 61, 160, 242, 276, 398, 445
Walker, R. 46
Wallerstein, I 292, 308
Waltz, K. 17, 18, 24, 45, 60, 72, 106, 107, 140, 198, 202, 210, 212, 214, 220, 265, 372, 410, 411
Watson A. 217, 220, 223
Willetts, P. 104
Wilson, W. 12, 90, 122
Wolfers, A. 35, 37, 38, 49, 50, 54, 371

DALYKINĖ RODYKLĖ

aljansai 183, 216, 240, 323, 351, 403, 407, 408, 416, 427
anarchija 18-20
  ir saugumas 226-233
  tarptautinė 54-56, 194-202
    brandi/nebrandi 26-233, 325-330
    progresas 230-233

bendrija saugumo 276
biheviorizmas 15, 42
blogiausio galimo atvejo analizė 393-394

chaosas 55, 72, 75, 78, 196, 197, 227, 229, 232, 276, 433, 434, 456

dekolonizacija 14, 17, 104, 113, 141, 205, 207, 218, 220, 222, 231, 241, 261, 264, 277-279, 282, 368
determinizmas 111, 230, 300, 422

funkcionalizmas 241

galios pusiausvyra (*balance of power*)10, 11, 12, 19, 21, 40, 54, 187, 210-217, 221-223, 227, 240, 241-243, 245, 257, 270, 275, 282, 303, 323, 343, 352, 372, 377, 380, 382, 385, 407, 419, 439
galios-saugumo dilema 360-397
  galios varžybos 360-365
  išsprendimo galimybės 389-395
  karinis veiksnys 380-389
  saugumo varžybos 360-365

ginklavimasis 27, 216, 337, 342, 381, 433, 451
ginkluotės kontrolė 40, 45, 53, 59, 216, 353, 389, 452
grėsmės 156-161, 182-189
  daugiaprasmiškumas 189-192
  ekologinės 178-179
  ekonominės 169-178
  karinės 161-168
  socialinės 168-169
  veikimas 182-189
ginklai 335, 336, 338, 340, 345-347, 350, 352, 353, 355, 356, 358, 360-384, 387, 390, 392
  branduoliniai ginklai 339, 340, 348-352, 357, 358, 392
  ginklų gamyba 353, 426
  ginklavimosi varžybos 384-388, 390, 391
  ginkluotosios pajėgos 334, 336, 352, 357, 358, 364
  gynybiniai ginklai 339, 382, 383
  prekyba ginklais 427

puolamieji ginklai 183, 326, 339, 382, 383, 387, 452
gynyba
gynybos / puolimo intencijos 381, 382-389
gynybos politika
abipusiai garantuotas sunaikinimas (*mutually assured destruction, MAD*) 399, 407
atgrasinimas (*deterrence*) 13, 41, 44, 59, 84, 85, 135, 158, 186, 201, 209, 216, 223, 326, 339, 340, 350, 351, 356, 407, 413, 419, 442, 445, 451, 454
lankstus atsakas (*flexible response*) 350-351
masinis atpildas (*massive retaliation*) 350
neprovokuojanti gynyba (NPG) 46, 48, 389, 392, 455, 456
priešakinė gynyba (*forward defence*) 351
strateginė gynybinė iniciatyva (*strategic defence initiative, SGI*) 400, 407, 429
sulaikymas (*containment*) 349
gynybos dilema 334-359
apibrėžimas 335-341
ir saugumas 356-358
istorinė raida 341-352
pastovumas 353-356

idealizmas 12, 13, 32, 33, 40, 44-46, 241, 344, 362, 363, 412, 444
ideologijos organizuojančios 119-123
informacijos iškraipymas 416-418, 422-429
integracija 14, 16, 208, 241, 242, 257, 262, 276, 289, 435, 437

kapitalizmas 95, 119, 120, 177, 183, 196, 225, 292, 293, 295, 296, 310, 311, 322, 454
karas
Antrasis pasaulinis 13, 14, 89, 90, 95, 122, 125, 135, 174, 191, 210, 212-214, 223, 231, 252, 260, 272, 279, 312, 336, 345-348, 365, 370, 375, 382, 387, 391, 411, 414, 426
Persijos įlankos 138, 220, 247
pilietinis 78, 81, 89, 111, 123, 137, 144, 145, 169
Pirmasis pasaulinis 11, 12, 13, 35, 48, 117, 182, 185, 191, 214, 263, 268, 343-345, 347, 348, 352, 382, 415, 440
Šaltasis 13, 16, 27, 35, 37, 39-40, 46, 89, 95, 114, 115, 130, 159, 165, 167, 191, 205, 209, 211, 219, 220, 222, 223, 225, 246, 250, 285, 313, 326, 329, 338, 353, 355, 357, 365, 367, 375, 384, 391, 393, 413, 443, 447
Vietnamo 83, 88, 90, 115, 159, 185, 214, 417, 426, 440
kolonializmas 11, 125, 137, 162, 204, 218, 219, 252, 259, 260, 272, 274, 277, 285, 318, 369, 416
kompleksas regioninis saugumo 239-257, 279-285
esminė struktūra 266-279
draugiškumas / priešiškumas 242-243, 245-247, 251, 256, 266, 270-271, 273, 275-277, 285, 335, 336
galios pasiskirstymas 266-270
istorija 257-265
procesinė formacija 265, 276
raidos variantai
išorinė transformacija 277-278

status quo išlaikymas 273-274
užslopinimas (*overlay*) 252, 278-279
vidinė transformacija 274-277
ribų identifikacija 248-257

liberalizmas 307-310, 321-324

masinės informacijos priemonės 423
merkantilizmas 303-310, 321-324

nacionalizmas 108-112, 118,
neokolonializmas 207
neorealizmas 18-21, 45, 54, 449
nesaugumas *žr.* grėsmės; pažeidumai
naujoji tarptautinė ekonominė tvarka (NTET) 380
nusiginklavimas 40, 45, 53, 59, 353, 382, 412, 431, 451, 452

pažeidumai 156-161 *taip pat žr.* grėsmės
penktoji kolona 89, 375
plėtotė Trečiojo pasaulio valstybių 206, 207, 247, 337
prigimtinė būklė 71-73, 75, 78, 109, 196, 341
priklausomybė (*dependencia*) 41, 142, 157, 158, 175, 290, 306, 309

realizmas 9-21, 32, 33, 39-41, 43, 44, 46, 74, 326, 362, 365, 373, 375, 406, 444
regionas 240-242
revizionizmas 365- 380,
ortodoksinis 374
radikalusis 377-379
revoliucinis 374-377

saugumas
darbotvarkė 32, 46, 56, 137, 294, 302, 304, 412, 437-443
ekonominis 289-333
individo 297-268
klasės 299-302
tarptautinis 310-325
valstybės 302-310
verslo firmos 298-299
individualus 20, 31, 48, 52, 55, 61, 69-91, 98, 102, 103, 138, 148, 158, 421, 435, 437, 441, 445
ir užsienio politika 82-86
redukcionizmas 27, 37, 69, 75, 91, 445
ir anarchija 226-233
nacionalinis 31-34, 69-91, 94-151, 398-436
politikos (*policy*) formavimas 429-436
politikos (*policy*) problema 398-436
loginės problemos 400-415
politinės (*politics, political*) problemos 421-429
strategijos 400-415
suvokimo problemos 415-421
regioninis 238-288
taip pat žr. kompleksas regioninis saugumo sąvoka
apibrėžimas 49-53, 60
ir galios sąvoka 32-33
ir taikos sąvoka 32-33
nepakankamai išplėtota 34-44
plati interpretacija 32-34, 443-457
plėtotė devintajame dešimtmetyje 44-46
tarptautinis 194-233, 398-436
varžybos 360-395
status quo 365-360
strateginės studijos 56-59, 447-449

tarptautinė politinė ekonomija 289-294
tarptautinė sistema 194-233
ir ekonominis saugumas 310-325

aplinkos tarša 321
konkurencija 317-318
kreditas 316
pinigai 316
vystymosi netolygumas 318-320
ir valstybių savybės 202-210
poliariškumas 39, 210, 211, 213-217, 226, 275, 285, 379, 388, 451, 452, 453
bipoliariškumas 16, 46, 205, 210-212, 214, 216, 263, 264, 266, 268, 270, 273, 275, 277, 354, 372, 388, 389, 410, 411
monopoliariškumas 275
multipoliariškumas 205, 210, 212, 215, 216, 264, 275, 354, 388
struktūra 210-217
tankumas augantis 200, 315, 443-445
taip pat žr. anarchija; galios pusiausvyra; priklausomybė; tarpusavio priklausomybė; tarptautinė visuomenė
tarptautinė visuomenė 217-226
tarptautinės organizacijos
Europos Bendrija (EB) 208, 210, 247, 263, 276, 237, 354, 404, 411
Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija (ESBK) 405
Jungtinės Tautos (JT) 35, 97, 104, 133, 144, 222, 229, 231, 337, 345, 373
Šiaurės Atlanto sutarties organizacija, *NATO* (*North Atlantic Treaty Organization*), 279, 339, 348-351, 393, 407-409
Tautų lyga 13, 35, 224, 231, 344, 345, 348
tarptautinių santykių studijos 56-59, 447-449
tarpusavio priklausomybė (*interdependence*) 16, 17, 19, 32, 38, 41, 42, 44-46, 127, 132, 181, 182, 188, 201, 216, 218, 226, 239, 243, 244, 246, 250, 251, 253, 256, 261, 276, 285, 290, 292, 296, 310, 312, 319, 322, 342, 343, 369, 372, 378, 412, 443-446, 448, 451, 457
terorizmas 82, 49, 183, 442

valstybė
atsiskyrimo judėjimai 134, 137, 149, 164, 165, 205, 268
dalies tautos 114
daugiatautė 115
dirbtinės tautos 112-114
dydis 100, 104-105
ekonominis saugumas 303-310
federacinė 115
fizinė bazė (teritorija ir gyventojai) 132-139
grėsmės šaltinis 78-86
idėja 108-123
imperinė 115-117
institucijos 123-132
maksimali / minimali 73-78
saugumo objektas 94-108
silpna / stipri 139-151
suverenitetas 104-106
tautinė 112
žmogaus teisės 21, 41, 57, 74, 85, 86, 88, 225, 441, 447

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Afganistanas 129, 143, 167, 205, 245-246, 250, 277, 270, 279, 372, 418, 440
Afrika 111, 113, 162, 177, 204, 218, 222, 250, 252, 254, 255, 258, 259, 260, 261, 262, 265, 277, 282, 284, 285, 369 *taip pat žr.* Centrinė Afrika, Pietų Afrika
Airija 110, 124, 254 *taip pat žr.* Šiaurės Airija
Albanija 372, 403
Alžyras 90, 254, 377
Anglija 10, 113, 183, 388
Angola 130, 145, 157, 158, 165
Argentina 81, 83, 138, 140, 176, 263, 428
Armėnija 101, 110, 169
Artimieji Rytai 90, 125, 166, 199, 204, 206, 218, 250, 251, 253, 254, 255, 257, 260, 261, 263, 266, 269, 271, 274, 275, 276, 277, 284, 285, 321, 352, 372, 392, 404, 410, 427, 430, 433 *taip pat žr.* Irakas; Iranas; Izraelis; Libanas; Palestina; Sirija
Australazija 277
Australija 112, 162, 175, 218, 246, 259, 261, 278
Austrija 114, 120, 125, 140, 250 *taip pat žr.* Austrija-Vengrija
Austrija-Vengrija 95, 117, 268, 354, 414
Azija 111, 113, 136, 137, 177, 199, 203, 210, 218, 223, 240, 246-251, 253, 254, 257, 258, 260, 261, 263-266, 268-271, 273-277, 284, 285, 317, 321, 326, 327, 347, 352, 369, 384, 392, 405, 441 *taip pat žr.* Indija; Japonija; Kambodža; Kinija; Korėja; Pakistanas; Šri Lanka

Baltijos šalys 137, 169
Bangladešas 137, 179, 180, 249, 268, 443
Belgija 175, 250
Berlynas 134, 189
Birma 111, 176, 246, 247, 250, 438
Bolivija 81, 134, 139, 263
Brazilija 73, 90, 140, 208, 209, 263, 301, 302, 317, 327, 428
Britanija 28, 48, 76, 77, 83, 88, 89, 90, 97, 107, 110, 113, 115, 117, 121, 128, 130, 141, 171, 173, 174, 182, 184-188, 225, 243, 273, 281, 297, 308, 313, 317, 318, 321, 324, 343, 366, 374, 402, 407, 409, 415, 423, 425, 427, 444 *taip pat žr.* Anglija, Škotija, Valija,
Bulgarija 169, 438
Burundis 111, 116, 207
Centrinė Afrika 78, 254, 262
Centrinė Amerika ir Karibai 77, 107, 262, *taip pat žr.* Kuba, Nikaragva

Čadas 144, 145
Čekoslovakija 13, 115, 183, 184
Čilė 80, 90, 102, 112, 124, 138, 139, 165, 263

Danija 52, 91, 114, 159, 240

Egiptas 90, 135, 180, 254, 257, 270-272, 276, 281, 303
Elzasas 134
Eritrėja 96
Estija 111, 137
Etiopija 13, 111, 116, 134, 143, 157, 165, 251, 254, 260, 272
Europa 11, 14, 86, 88, 89, 115, 125, 137, 141, 142, 151, 157, 162, 167, 184, 185, 191, 199, 283, 208, 210, 211, 214, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 226, 231, 232, 240, 241, 246, 247, 250, 252-260, 262-264, 272, 274-279, 292-294, 300, 303, 309, 318, 323, 326, 328, 337, 339, 341, 343-345, 347-352, 358, 368, 369, 374, 384, 393, 397, 405, 408, 411, 414, 415, 430, 435, 441, 446 *taip pat žr.* Europos Bendrija (*dalykinėje rodyklėje*); Rytų Europa; Italija; Prancūzija; Vokietija;

Fidžis 108, 158, 169
Filipinai 77, 129, 413
Folklendai 83, 134, 301

Gibraltaras 134
Graikija 114, 183, 186, 243, 246, 272, 281
Graikija, antikinė 9, 171, 258, 341
Haitis 78, 124, 149

Indija 9, 80, 82, 110, 116, 125, 135, 137, 138, 159, 167, 168, 176, 183, 208, 210, 231, 245, 246, 248, 249, 250, 253, 257, 258, 263, 266, 268-271, 274, 277, 283, 284, 285, 309, 317, 327, 354, 355, 373, 377, 428, 444
Indonezija 89, 140, 169, 246, 248, 278
Irakas 88, 111, 134, 137, 138, 143, 169, 183, 185, 246-248, 254, 271, 275, 276, 285, 352, 355, 358, 428, 432, 438
Iranas 76, 88, 89, 111, 120, 123-125, 128, 129, 134, 137, 138, 144, 166, 169, 183, 185, 246-248, 251-254, 268, 270-272, 276, 281, 285, 290, 307, 352, 355, 358, 372, 376, 413, 414, 418, 427 *taip pat žr. asmenvardžių rodyklėje* Šachas, Irano
Ispanija 81, 88, 89, 120, 143, 254, 342
Italija 10, 13, 112, 119, 123, 143, 164, 200, 231, 240, 254, 268, 274, 368
Izraelis 76, 82, 89, 119, 130, 134, 135, 137, 143, 157, 168, 187, 239, 251, 254, 270-272, 274, 276, 284, 285, 384, 403, 428, 432, 438

Japonija 13, 52, 82, 88-90, 95, 110, 112, 114, 119, 121, 135-139, 141, 145, 158, 175, 183, 186, 209, 218, 223-225, 243, 259, 260, 263, 268, 270, 277, 278, 279, 285, 290, 303, 308, 317, 318, 326, 327, 337, 338, 343, 354, 373, 375, 410, 413, 415, 416, 431, 441
Jugoslavija 89, 110, 111, 113, 115-117, 143, 144, 250, 377, 402
JAV, Jungtinės Valstijos 13, 43, 77, 79, 80, 83, 84, 88-91, 107, 110, 112, 113, 117, 119-121, 124, 126, 129-131, 135, 136, 142, 143, 157, 159, 163-165, 167, 169, 171-175, 179, 180, 182-185, 188-191, 205-210, 214, 225, 231, 243, 249, 257, 259, 262, 270-272, 274, 276-279, 281, 284, 285, 290, 308, 313, 317, 321, 324, 326, 336, 338, 340, 343, 344, 347-351, 353, 354, 365, 366, 368, 370,

376, 382, 389, 403, 407, 409, 410, 412-414, 417, 426, 427, 429, 430, 432, 433, 440

Kašmyras 134, 135, 168
Kambodža (*vėliau* Kampučija) 78, 80, 82, 143, 177, 250, 271, 281
Kampučija *žr.* Kambodža
Kanada 50, 89, 90, 115-117, 179, 180, 183, 231, 276
Kinija 9, 13, 44, 77, 82, 89, 110, 114, 116, 128, 135, 137-139, 141, 143, 144, 159, 166, 199, 208, 209, 225, 231, 245, 248-250, 253, 257, 258, 260, 263, 268, 269, 274, 277, 285, 292, 293, 303, 307, 309, 312, 313, 317, 327, 330, 342, 343, 354, 369, 373, 379, 403, 431, 441
Korėja 76, 95, 231 *taip pat žr.* Pietų Korėja; Šiaurės Korėja
Kuba 129, 130, 145, 165, 270, 372, 373, 375
Kurdistanas 88, 96, 110, 111, 114, 137, 169, 285, 438
Kuveitas 249, 250

Laosas 107, 158
Latvija 137
Lenkija 95, 110, 118, 128, 129, 133, 134, 143, 156, 157, 162, 243, 342
Libanas 73, 76, 81, 82, 107, 117, 144, 145, 180, 250, 276, 383, 438
Libija 134, 165, 254, 276, 353, 373
Lietuva 137
Lotaringija 134
Lotynų Amerika 80, 89, 112, 136, 137, 142, 148, 162, 250, 260-264, 266, 274, 290, 303, 432 *taip pat žr.* Brazilija; Centrinė Amerika; Čilė

Maghrebas 251
Malaizija 89, 169, 248
Maldivai 107, 158, 180, 249, 444
Mauritanija 181, 250
Mozambikas 130, 145, 157, 165

Naujoji Zelandija 116, 158, 261
Nepalas 179, 249, 250
Nigerija 89, 90, 110, 111, 113, 134, 140, 143
Nikaragva 76, 124, 144, 149, 165, 205, 372
Nyderlandai 10, 90, 91, 114, 140, 157, 180, 444

Otomanų imperija 117, 120, 162, 341, 354

Pakistanas 89, 90, 116, 117, 134, 135, 140, 167, 168, 183, 245-248, 266, 268, 269-271, 274, 275, 277, 283-285, 353, 355, 428, 444
Palestina 89, 96, 101, 110, 114, 284, 285, 438
Panama 135, 285, 430
Paragvajus 263
Persijos įlanka 138, 183, 184, 206, 220, 247-249, 251, 254, 257, 269, 277, 285
Peru 129, 143, 263
Pietų Afrika 76, 80, 113, 120, 129, 131, 143, 165, 166, 167, 247, 256, 261, 266, 274, 276, 302, 355, 403, 428, 438
Pietų Korėja 90, 115, 167, 183, 270, 303, 305, 413
Prancūzija 10, 13, 80, 89, 90, 95, 107, 114, 117, 118, 122, 123, 128, 134, 141, 143, 157, 164, 169, 174, 185, 186, 214, 276, 317, 342, 345, 351, 373, 374, 375, 403, 404, 409, 414, 416, 425, 427

Rytų Europa 46, 47, 76, 107, 167, 171, 264, 313, 353, 355, 375, 379, 394, 415, 417 *taip pat žr.* Vidurio Eu-

ropa
Rytų Vokietija 89, 115, 128, 144, 183
Romos imperija 232, 258, 344
Rumunija 102, 125, 131, 143
Rusija 76, 77, 116, 120, 125, 128, 133, 136, 156, 174, 180, 218, 243, 281, 317, 376, 409 *taip pat žr.* Sovietų Sąjunga

Sahelio šalys 169
Salvadoras 76, 143, 438
Saudo Arabija 119, 246, 248, 254, 270, 271, 285
Singapūras 105, 140, 157, 159, 175
Sirija 82, 239, 251, 254, 270, 271, 276, 432
Somalis 114, 134, 251, 254, 272, 353
Sovietų Sąjunga 28, 43, 46, 76, 80, 89, 91, 108, 110, 111, 116, 117, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 135, 138, 141, 143, 145, 159, 164, 165, 166, 167, 171, 174, 178, 180, 182, 185, 188, 189, 190, 191, 205, 206, 208, 209, 225, 231, 247, 249, 251, 254, 255, 264, 270-272, 277, 278, 279, 284, 296, 297, 305, 309, 313, 323, 326, 327, 330, 338, 347, 348, 349, 351, 353-355, 365, 369, 373, 374, 375, 376, 377-379, 382, 389, 393, 394, 403, 408, 409, 417, 418, 419, 430, 432, 438, 440 *taip pat žr.* Rusija
Sudanas 111, 116, 143, 144, 165, 183, 250, 254
Suomija 110, 246, 250

Šiaurės Airija 96, 110, 134,
Šiaurės Korėja 115, 143, 167, 183, 303, 305
Šiaurės šalys 247, 254, 258, 276, 435 *taip pat žr.* Danija; Suomija; Švedija
Škotija 113
Šri Lanka 82, 88, 89, 111, 134, 143, 158, 167, 169, 249, 285
Švedija 145, 246, 250, 254, 285, 402
Šveicarija 117, 250, 402

Tailandas 246, 260
Taivanis 139, 165, 415
Tanzanija 262, 373, 377
Tiananmenio aikštės žudynės 44
Tibetas 111, 137, 169, 342
Turkija 81, 11, 135, 139, 143, 157, 169, 183, 186, 243, 246, 250, 272, 353, 438

Uganda 144, 145

Vakarų Vokietija 115, 158, 183, 351,
Valija 113
Vengrija 76, 112, 114, 158 *taip pat žr.* Austrija-Vengrija
Vidurio Europa 258, 272, *taip pat žr.* Rytų Europa
Vietnamas 82, 83, 88, 90, 114, 115, 125, 135, 185, 214, 231, 246, 243, 248, 253, 270, 274, 278, 279, 372, 413, 417, 426, 440
Vokietija 10, 48, 80, 91, 95, 110, 112, 114, 115, 119, 122, 125, 133, 135, 139, 156, 159, 168, 171, 174, 182, 184, 186, 208, 214, 225, 231, 268, 270, 274, 278, 281, 305, 308, 317, 339, 364, 365, 368, 375, 377, 379, 382, 388, 402, 404, 409, 414, 438 *taip pat žr.* Rytų Vokietija, Vakarų Vokietija

Zairas 175, 369

Buzan B.

Bu 432 Žmonės, valstybės ir baimė: Tarptautinio saugumo studijos po šaltojo karo / B. Buzan; [Įž. str. „Realistinė tarptautinių santykių teorija ir Barry Buzano nedalomo saugumo koncepcija", p. 9–21, Gediminas Vitkus]. – V.: Eugrimas, 1997. – 470 p.: žml.–bibliogr. sk. gale. – (Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392-1573).

Rodyklės: p. 459–469.

ISBN 9986-752-22-1

Ši knyga, nors ir skirta atskirai – tarptautinio saugumo – problemai, vis dėlto kartu yra ir bendras tarptautinių santykių kursas: joje – tiesa, per saugumo problematikos prizmę – faktiškai aptariamos visos pagrindinės tarptautinių santykių, kaip specifinės akademinių ir praktinių žinių srities, problemos. Lietuviškasis knygos vertimas... galės būti naudojamas ir kaip vadovėlis politikos mokslų, o gal ir kitų disciplinų studentų.

Barry Buzan – Warwicko universiteto profesorius, Kopenhagos Taikos ir konfliktų tyrimų centro vadovas.

UDK 321:327

Barry Buzan
ŽMONĖS, VALSTYBĖS IR BAIMĖ

Dailininkas *Algimantas Dapšys*

SL 2138. 1997 12 02. 28 leidyb. apsk. l. Tiražas 2000 egz. Užsakymas 1283
Išleido leidykla „Eugrimas", Šilutės 42a-1, 2042 Vilnius
Iš užsakovo pateiktų teksto plėvelių spausdino SPAB spaustuvė „Spindulys",
Gedimino g. 10, 3000 Kaunas
Kaina sutartinė

Barry Buzan knyga *Žmonės, valstybės ir baimė* anglų kalba buvo išleista du kartus: *Peoples, States and Fear: The National Security Problem in International Relations,* 1983 ir *Peoples, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era,* 1991.

Kitos svarbesnės Barry Buzan knygos: *An Introduction to Strategic Studies: Military Technology and International Relations,* 1987; *The European Security Order Recast: Scenarios for Post-Cold War Era,* 1990 (drauge su Morten Kelstrup ir kt.); *Identity, Migration and New Security Agenda in Europe,* 1993 (drauge su Ole Wæver ir kt.); *Logic of Anarchy,* 1993 (drauge su Richard Little and Charles Jones); *Security: A New Framework for Analysis,* 1997 (drauge su Ole Wæver ir kt.); *Anticipating the Future,* 1998 (drauge su Gerald Segal); *The Arms Dynamic in World Politics,* 1998 (drauge su Eric Herring).

TARPTAUTINIAI SANTYKIAI

Barry Buzan knyga *Žmonės, valstybės ir baimė* anglų kalba buvo išleista du kartus: 1983 ir 1991. Antrasis leidimas skiriasi ne tik savo paantrašte, bet yra iš esmės papildytas — jame atsižvelgiama į naujas tarptautinės politikos realijas, susiklosčiusias po Šaltojo karo.

Knygos tikslas — noras geriau perprasti ir suformuluoti nacionalinio saugumo problemą. Ją galima traktuoti ne tik kaip monografiją, kuri aukščiausiu teoriniu lygiu ir pagal naujausius teorijos plėtotės pasiekimus gvildena sudėtingą mokslinę problemą, bet ir kaip novatorišką mokymo priemonę visiems, kurie nori pradėti studijuoti tarptautinių santykių teoriją.

Nepaisant jos akademizmo ir abstraktumo, knyga bus naudinga ir tiems, kurie yra tiesiogiai susiję su politika ir administracija. Ji gali būti savotišku orientyru ir kriterijumi vertinant tiek savo pačių, tiek kolegų, tiek oponentų mintis bei veiklą daugelyje svarbių politikos krypčių, turinčių vienokį ar kitokį ryšį su nacionalinio saugumo užtikrinimo problema.

Barry Buzan yra Vestminsterio (Didžioji Britanija) universiteto tarptautinių santykių profesorius bei Kopenhagos taikos tyrimų instituto Europos saugumo projekto grupės vadovas. 1997—1998 metais — vizituojantis Olof Palme profesorius Švedijoje. Jis yra daug rašęs ir apie konceptualius nacionalinio ir tarptautinio saugumo aspektus, ir apie Europos ir Azijos regioninio saugumo specifiką.

ALK — serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas — supažindinti skaitytojus su dvidešimto amžiaus humanitarinių mokslų pagrindais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

CEU

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-752-22-1